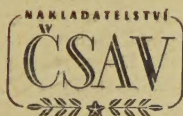
ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD
SLOVANSKÝ ÚSTAV

SLAVIA

časopis pro slovanskou filologii

Ročník XXII PRAHA 1953 Sešit 2-3

OBSAH

ČLÁNKY:

MATERIÁLY:

KRITIKY A REFERÁTY:

ZPRÁVY:

KONFERENCE O SROVNÁVACÍ SLOVANSKÉ JAZYKOVĚDĚ

Konference tato se konala v Olomouci na filosofické fakultě Palackého university ve dnech 5.—7. března 1953 (srov. zprávu zde v Slavii 22 [1953] 156—160). Uspořádána byla jazykovědným oddělením Slovanského ústavu Československé akademie věd, jemuž po založení nové Československé akademie věd při přesném rozdělení úkolů připadá celostátní vedení i organisace srovnávací slovanské jazykovědy u nás. Tato olomoucká konference navazuje na konferenci brněnskou, konanou ve dnech 23. a 24. listopadu 1951; při ní hlavním iniciátorem bylo ještě jazykovědné oddělení Československo-sovětského institutu a měla za úkol ukázat, jak využívat pro srovnávací slovanskou jazykovědu geniálních podnětů Stalinových prací o marxismu v jazykovědě. Také při brněnské konferenci spolupracoval ovšem Slovanský ústav, Ústav pro jazyk český a všechny slavistické katedry českých universit. Referáty přednesené na konferenci v Brně jsou většinou otištěny zde v Slavii 21 (1952/1953), seš. 1 a 2—3 v anketě o nástupu nového srovnávacího studia slovanských jazyků, a to referát akad. Havránka *Srovnávací slovanská jazykověda ve světle Stalinových prací* (str. 1—8), prof. Horálka *Srovnávací slovanská jazykověda na nových cestách* (str. 9—14), prof. Skaličky *Indoevropský srovnávací jazykozpyt v novém světle* (str. 37—41), prof. Kurze *Význam staroslověnštiny pro srovnávací studium slovanských jazyků* (str. 230—246), a prof. Kellnera *O pomezních jazycích* (str. 214—229). Referát akad. Trávníčka *O poměru mezi češtinou a slovenštinou se stanoviska marxismu* byl uveřejněn v Tvorbě 21 (1952) 165 a rozšířený pak v Naší řeči 36 (1953) 28—34. Souborný referát o této konferenci je otištěn rovněž v Slavii 21 (1952) 105—108.

Na konferenci olomoucké se kromě Slovanského ústavu ČSAV podílel ještě Ústav pro jazyk český ČSAV a Ústav slovenského jazyka SAVU, jazykovědné oddělení Československo-sovětského institutu a příslušné katedry českých a slovenských universit. Při hojné účasti slovenských jazykovědců byla tato konference skutečně celostátní.

Olomouckou celostátní konferencí československých slavistů byly zároveň zahájeny oslavy dvoustého výročí narození Josefa Dobrovského, jenž za svého pobytu v Olomouci (1787—1790) pracoval o svých stěžejních pracích.

Thematika konference byla rozdělena do pěti okruhů a časově takto rozdělena: dopoledne prvního dne — 5. března — bylo věnováno *zahájení*, slavnostní přednášce akad. Fr. Trávníčka *o Josefu Dobrovském* a zprávě akad. B. Havránka *o vykonané práci* od konference brněnské; odpoledne prvního dne byl probrán I. thematický okruh: *vznik slovanských národních jazyků v souvislosti s vývojem národnosti a národa* — s referáty prof. J. Běliče a doc. V. Blanára a s diskusí. Druhý den — 6. března — byl dopoledne probrán II. thematický okruh: *sloh* s referátem akad. Fr. Trávníčka a začal III. thematický okruh: *srovnávací studium mluvnické*

stavby slovanských jazyků, a to referáty akad. B. Havránka, prof. A. Isačenka a doc. A. G. Rudneva; tento thematický okruh byl dokončen téhož dne odpoledne referáty doc. A. Dostála a Dr Š. Peciara a diskusí a ještě téhož dne na večerním zasedání probrán IV. thematický okruh: *staroslověnský slovník a etymologický slovník slovanský* s referáty prof. J. Kurze a prof. V. Machka a s diskusí. Posledního, třetího dne, — 7. března — byl na programu V. thematický okruh: *využití srovnávací metody při vyučování* s referátem prof. K. Horálka a s diskusí a konference uzavřena shrnutím a oceněním, které provedl akad. B. Havránek, a projevem člena korespondenta ČSAV J. Dolanského, ředitele Slovanského ústavu. Všechny referáty jsou zde otištěny v plném znění a ty, které pro delší rozsah nemohly být předneseny celé, jsou otištěny nezkráceny. Diskusní příspěvky jsou otištěny rovněž téměř všechny, ale zčásti zkráceně; o pořízení dobrého zápisu jednání celé konference mají zásluhu mladé vědecké kádry olomoucké, zejména Dr Komárek, Dr Krbec a j. za redaktorského vedení doc. Dr A. Dostála. — O technickou stránku konference se starala vzorně Palackého universita jako hostitelka za vedení prof. Dr Běliče a prof. Dr Poldaufa.

Velmi těžce dolehla na účastníky konference bolestná rána, která postihla Sovětský svaz i celé pokrokové lidstvo, úmrtí velkého budovatele Sovětského svazu, J. V. Stalina. Pod dojmem této těžké ztráty však ještě více vyniklo základní zaměření konference, usilující o tvůrčí rozvíjení základních Stalinových thesí o marxismu v jazykovědě. V telegramu, kterým konference vyjádřila soustrast velvyslanci SSSR, i v telegramech presidentu ČSAV akad. Z. Nejedlému a ministru vysokých škol L. Štollovi bylo vysloveno odhodlání i závazek československých slavistů pracovat ze všech sil k dosažení těch velkých cílů, k nimž nám zvěčnělý J. V. Stalin ukázal cestu. Telegramy ty zde uveřejňujeme.

Telegram zaslaný velvyslanectví SSSR v Praze

My českoslovenští slavisté, shromáždění na celostátní konferenci v Olomouci, s hlubokým smutkem jsme přijali zprávu, že zemřel J. V. Stalin, nejbližší spolupracovník Leninův, jeden z hlavních organisátorů Velké říjnové revoluce, budovatel Sovětského svazu, vítěz nad fašismem, vůdce všeho pokrokového lidstva v boji za mír a socialismus, náš nejlepší přítel a osvoboditel našeho státu. My jazykovědci jsme s. Stalinovi zvláště zavázáni za to, že svými geniálními pracemi položil pravý základ k rozvoji marxistické jazykovědy a ukázal nám, jakým způsobem ji máme tvořit a rozvíjet. Ubezpečujeme vás, že nám jako občanům i jako vědeckým pracovníkům soudruh Stalin bude vždy zářivým vzorem a že podle svých nejlepších sil budeme pracovat k dosažení těch vznešených cílů, k nimž nám ukázal cestu.

V Olomouci dne 6. března 1953.

Telegram zaslaný náměstku předsedy vlády, presidentu ČSAV, akademiku Zdeňku Nejedlému

Vážený soudruhu presidente,

čeští a slovenští slavisté, shromáždění na II. celostátní konferenci srovnávací slovanské jazykovědy v Olomouci, svolané Slovanským ústavem Čs. akademie věd, zasílají Vám ze závěru konference vřelý pozdrav jako přednímu představiteli naší vědy a její vrcholné instituce, Akademie věd.

Je pro nás významné, že místem našeho zasedání je Olomouc, tak úzce spjatá s bohatými tradicemi naší vědy, a to především působením zakladatele slavistiky Josefa Dobrovského, od jehož narození letos uplyne 200 let.

Uvědomujeme si dobře, že jste to byl hlavně Vy, kdo nám jak svým celkovým pojetím našeho národního obrození, tak přímo svým zhodnocením velké osobnosti a díla Dobrovského ukázal cestu k řešení naléhavých úkolů naší jazykovědy a slavistiky zvláště, na nichž pracujeme a které před námi stojí.

Konference zasedala ve dnech, kdy celý pokrokový svět s úzkostí sledoval zprávy o těžkém onemocnění J. V. Stalina, a byl otřesen nesmírnou ztrátou, kterou utrpělo jeho odchodem celé lidstvo. Pro účastníky konference je tato ztráta tím bolestnější, že celá konference se nesla v duchu rozvíjení jeho geniálních prací o jazykovědě, které položily základ k marxistickému studiu jazyka a podnítily nový rozvoj slovanské jazykovědy.

Jsme si plně vědomi, že důsledným uplatněním marxistické metody a rozvíjením geniálních Stalinových statí splníme nejlépe nesmrtelný odkaz Stalinův a že naše práce bude přínosem pro veškerou pokrokovou vědu, pracující pro blaho lidstva a bojující za zachování světového míru.

Telegram zaslaný ministru vysokých škol, prof. Ladislavu Štollovi

Vážený soudruhu ministře!

Českoslovenští jazykovědci, shromáždění na II. celostátní konferenci o srovnávací slovanské jazykovědě, svolané do Olomouce Slovanským ústavem Československé akademie věd v roce dvousetletého výročí narození velkého slovanského vědce Josefa Dobrovského, zasílají Vám ze závěru konference upřímné pozdravy.

Všichni si dobře uvědomujeme, že naše konference je jedním z prvních velkých kolektivních zasedání v oblasti společenských věd, které se koná v rámci nové Čs. akademie věd, na jejímž budování jste se ku prospěchu české a slovenské vědy tak vynikajícím způsobem podílel. Jasně vidíme, že úspěšný rozvoj naší vědy je podmíněn právě novou organisační a pracovní základnou Akademie a za úzké spolupráce vysokých škol a vědeckých pracovišť Akademie.

Jsme přesvědčeni, že nový způsob práce nám umožní osvojit si a stále prohlubovat nové pojetí naší vědy, opírající se o jasný vzor vědy sovětské a navazující na pokrokové tradice vědy české a slovenské, bojující za hlubokou ideovost a proti idealistickému objektivismu a kosmopolitismu.

Konference zasedala ve dnech, kdy celý pokrokový svět s úzkostí sledoval zprávy o těžkém onemocnění J. V. Stalina, a byl otřesen nesmírnou ztrátou, kterou utrpělo jeho odchodem celé lidstvo. Pro účastníky konference je tato zpráva tím bolestnější, že celá konference se nesla v duchu rozvíjení jeho geniálních prací o jazykovědě, které položily základ k marxistickému studiu jazyka a podnítily nový rozvoj slovanské jazykovědy.

Jsme si plně vědomi, že důsledným uplatněním marxistické metody a rozvíjením geniálních Stalinových statí splníme nejlépe nesmrtelný odkaz Stalinův a že naše práce bude přínosem pro veškerou pokrokovou vědu, pracující pro blaho lidstva a bojující za zachování světového míru.

Zahajovací projev prof. Dr Jaromíra Běliče

Soudružky a soudruzi, vážení hosté! Je to pro mne opravdu veliká čest, že mohu zahájit tuto druhou celostátní konferenci o srovnávací slovanské jazykovědě, pořádanou Slovanským ústavem Československé akademie věd, a uvítat vás všechny, starší i mladší představitele pokrokové české a slovenské slavistiky v čele s předsedou akademické sekce jazyka a literatury akademikem Františkem Trávníčkem, rektorem brněnské university, a ředitelem akademického Ústavu pro jazyk český akademikem Bohuslavem Havránkem, děkanem filologické fakulty university Karlovy.

Ze zahraničních hostů se do této chvíle dostavil pouze docent Aleksej Georgijevič Rudnev, docent fakulty ruského jazyka na Gercenově pedagogickém institutu v Leningradě. Dovolte, abych jej jménem vás všech zvláště uvítal co nejsrdečněji. Pro nemoc nemohl bohužel přijet do Československa rektor sofijské university Vladimír Georgiev, který již příjezd ohlásil a chtěl se naší konference zúčastnit samostatným referátem o vzniku bulharského jazyka a hlavních obdobích jeho vývoje, a rovněž francouzský pokrokový linguista, bohemista Marc Vey, profesor na École Nationale des langues orientales vivantes v Paříži. Omluvil se též norský slavista Christian Stang.

Soudružky a soudruzi, víte všichni, že se naše konference koná ve dnech truchlivých: včera jsme se všichni dověděli otřásající zprávu o smrtelně vážném onemocnění největšího člověka dnešní doby, vůdce národů Sovětského svazu a všeho pokrokového lidstva v boji za socialismus a světový mír, velkého přítele a osvoboditele Československa, generalissima Josefa Vissarionoviče Stalina. Spolu s veškerým naším lidem jsme v myslích u lože Stalinova v Moskvě, chvějeme se úzkostí o jeho život a netrpělivě očekáváme další zprávy, přinesou-li alespoň jiskřičku naděje, že se velké lékařské péči podaří vrátit soudruhu Stalinovi zdraví. My jazykovědci jsme J. V. Stalinovi zvláště zavázáni za jeho skvělé zásadní stati *O marxismu v jazykovědě* a jistě i z naší konference bude patrno, jakým obrovským darem jsou pro nás tyto práce i ostatní vědecké dílo Stalinovo a jaký mohutný podnět dávají k novému rozvoji jazykovědy.

Domnívám se, soudružky, soudruzi a vážení hosté, že je opravdu vhodné, že letošní slavistická konference, nejvýznamnější jazykovědný podnik v tomto roce, v kterém uplyne dvě stě let od narození Josefa

Dobrovského, je pořádána zde v Olomouci, neboť v tomto městě prožil patriarcha slavistiky v mladších svých letech poměrně sice dost krátké, ale významné údobí svého života, a to nejprve jako zástupce rektora, potom jako rektor generálního kněžského semináře, jenž byl umístěn v monumentální budově někdejšího kláštera Na hradisku. Vzpomínám-li zde na působení Dobrovského v Olomouci v letech 1787—1790, nemyslím ovšem ani tak na jeho činnost v generálním semináři, ačkoli dobově pokrokový politický význam této činnosti nelze rovněž podceňovat. — Osmdesátá léta osmnáctého století jsou dobou velmi závažnou pro další život našeho národa. Na jejich začátku stojí významný mezník, představující velký krok k likvidaci přežilých feudálních řádů, totiž zrušení nevolnictví roku 1781. Je to mezník, který vytvořil předpoklady k dalekosáhlému přeskupování společenských sil, čin, který dal možnost venkovské chudině stěhovat se za prací do měst a touto koncentrací pracovních sil umožnil progresivní tehdy rozvoj kapitalistické výroby. Zároveň tento příliv českého obyvatelstva z venkova do poněmčených měst a růst nových společenských tříd, proletariátu a české buržoasie, vytváří základní předpoklady pro obrození celé naší národní kultury i pro dovršení krystalisačního procesu novodobého českého národa.

Celé desítiletí od roku 1780 do roku 1790, doba vlády Josefa II., navazující už na reformy Marie Terezie, je vyplněno tuhým bojem relativně pokrokového osvícenského státního absolutismu s reakční vládnoucí třídou feudální, představovanou cizáckou šlechtou a církevní hierarchií. Je dobře známo, že Josef II. hned po nastoupení vlády mimo jiné zahájil rozhodný kurs náboženské tolerance a zároveň ostrý nápor na hlavní střediska a prostředky, jimiž církev udržovala široké masy v duchovní i hmotné porobě, boj proti klášterům, poutím a všemu církevnímu tmářství. Podařilo se mu sice ne zlomit, ale aspoň podlomit tuto moc církevní hierarchie. A závažné důsledky byly zvláště ve školství: pedagogický monopol církve byl zrušen a stát začal ve školách vychovávat žáky ve své občany. Josef II. neváhal sáhnout i na kněžská učiliště a nově zřízené generální semináře měly i budoucí kněze vést v novém duchu. A právě na takový generální seminář byl v červenci r. 1787 povolán do Olomouce Josef Dobrovský. Je záhodno připomenout, že jen potřeba vytvořit předpoklady pro možnost přijetí významné a osvícensky exponované funkce v novém kněžském učilišti přiměla Dobrovského, aby se po mnohaletém váhání konečně dal vysvětit na kněze.

Z působení Dobrovského v semináři, kde vyučovacím jazykem byla ovšem němčina, zajímá nás dnes zvláště to, že zde konal též přednášky z českého jazyka, tedy vyvíjel činnost, kterou o čtvrt století později proslul Josef Jungmann mezi bohoslovci v Litoměřicích. Jinak působení v semináři nebylo nikterak lehké, neboť nové učiliště bylo vystaveno soustředěným útokům reakce, jež nakonec po smrti Josefa II. r. 1790 dosáhla zrušení těchto seminářů. Tím se pobyt Dobrovského v Olomouci skončil.

Závažnější než činnost v semináři je pro nás otázka, čím přispěla olomoucká léta k vědeckému růstu Dobrovského a jaké plody přinesla v jeho práci.

Když Dobrovský ve svých čtyřiatřiceti letech nastupoval v Olomouci, naprosto už nebyl neznámým pracovníkem. Měl za sebou již několik závažných vědeckých prací, které vzbudily pozornost odborníků doma i za hranicemi, měl za sebou i několik polemických kampaní, které značně rozvířily hladinu tehdejšího kulturního života v Čechách a na Moravě.

Za tři léta v Olomouci pak Dobrovský vědecky značně vyspěl. Otevřely se mu zde vzácné a starobylé olomoucké knižní poklady, usnadnil se mu přístup i do jiných významných starých knihoven moravských, v Mikulově, v Rajhradě a do svatojakubské knihovny v Brně. Olomouc sama měla na tehdejší universitě i v někdejším humanistickém sdružení zdejším, v t. zv. Societas incognitorum, první to učené společnosti na půdě bývalé rakouské monarchie (od r. 1746), živou tradici zájmu o otázky slovanského pravěku a původu Slovanů. Není tedy snad náhodné, že několik prací Dobrovského z olomouckého pobytu je věnováno právě temným otázkám nejstarší slovanské minulosti, do níž autor vnáší na svou dobu hodně kritického světla. Také pozdější jeho *Kritické pokusy o očištění starších českých dějin od pozdějších smyšlenek* (1803—1826) tkvějí svými kořeny už v pobytu olomouckém.

V Olomouci se počaly rýsovat i základní příspěvky Dobrovského o dějinách staročeského překladu bible: měl zde v universitní knihovně příležitost srovnávat známé dvě staré rukopisné bible, Olomouckou a Boskovickou, a poznávat na nich odlišné recense. V Olomouci pokročily též studie Dobrovského o době husitské, neboť za zdejšího pobytu objevil po moravských knihovnách několik důležitých památek husitského období. Také rázovité živé řeči lidu věnoval Dobrovský za pobytu v Olomouci svou pozornost a získával své posluchače, aby sbírali nářeční materiál.

Nejvýznamnější dílo Dobrovského, které vzniklo v Olomouci, je však první verse jeho *Dějin českého jazyka a literatury* (1791). Dovolte mi, abych pro stručnost pouze ocitoval, jak toto dílo zhodnotil V. Flajšhans: „Je to první vědecký čin Dobrovského v nejplnějším smyslu slova. Do té doby tu nebylo vskutku nic. Dobrovský zde nejenom musil látku sám zpracovat, nýbrž si ji také sám snášeti. Jsou tu nejen dějiny jazyka až do 18. století, nýbrž je tu také vyplněn druhý hlavní úkol: jsou tu sneseny zprávy o nejstarších našich památkách literárních. Je to skutečné zjevení — a fakta v práci této snesená nezastarala podnes, ač jinak ovšem... novými nálezy byla nesmírně rozmnožena a doplněna. Je to klasické dílo české filologie.“

Soudružky a soudruzi, vážení hosté, prominťe mi tento malý exkurs o muži, jehož jménem je předznamenána tato konference, a o jeho vztahu k městu, v němž se konference koná. Čerpal jsem k těmto několika slo-

vům z neuveřejněné dosud stati docenta olomoucké university Oldřicha Králíka a nechtěl jsem přitom podávat celkové zhodnocení významu Dobrovského, neboť tomu je v zahajovacím programu věnována ještě zvláštní přednáška akademika s. Trávníčka. Závěrem bych chtěl jen říci, že spojení naší konference se jménem Dobrovského vyjadřuje, že při budování nové, marxistické jazykovědy chceme navazovat na pokrokové vědecké tradice minulosti a využít všeho kladného, co dřívější naše jazykověda přinesla.

Tím končím a přeji veškerému našemu jednání mnoho zdaru.

Pozdrav prof. Dr Jiřiny Otáhalové-Popelové

Rektorka Palackého university, profesorka Dr Jiřina Otáhalová-Popelová přivítala co nejsrdečněji všechny delegáty jménem university. Nastínila poté stručně úlohu Olomouce v českém kulturním životě. V Olomouci vznikla universita již v 16. století, což je důkazem vysoké kulturní úrovně našich zemí v této době. I v obrozenském hnutí hrála olomoucká universita úlohu nikoliv malou. Má tedy dnešní Palackého universita již dlouhou tradici. Jak jsme vzpomněli při nedávné oslavě narozenin akademika Zdeňka Nejedlého, dovedl Nejedlý zachytit atmosféru vědeckého olomouckého života v obrození. A Nejedlý to také byl, který se po osvobození našeho státu v r. 1945 staral o odčinění historické křivdy, spáchané habsburskou monarchií, totiž o obnovení zdejší university. Závěrem vyslovila rektorka přání, aby se delegátům v tomto prostředí příjemně pracovalo.

Pozdrav docenta Gercenova leningradského pedagogického institutu Alekseje Georgijeviče Rudneva

Dovolte, abych pozdravil konferenci a všechny jazykovědce, účastnící se této konference. Klasické práce J. V. Stalina mají ohromný význam nejen pro sovětskou jazykovědu, ale také pro pokrokové linguistické myšlení zemí lidové demokracie. Historický význam vystoupení s. Stalina záleží nejen v tom, že vyvedlo jazykovědu ze slepé uličky, do níž ji zavedl Marr, ale i v tom, že s. Stalin odhalil metodologické chyby, nesprávné východisko Marrova t. zv. „nového učení“, odstranil arakčejevský režim, ukázal cesty k ozdravění a poukázal na problémy, které je nutno řešit: problém zákonů vnitřního jazykového vývoje, vývoje gramatické stavby, základního slovního fondu a ostatní slovní zásoby, rozvoje národních jazyků ve vztahu k vývoji společnosti, historicko-srovnávací metody a jiné problémy.

Postačí se podívat na program konference, aby bylo zřejmé, že právě na tyto problémy se soustřeďuje pozornost československé jazykovědy. Proto jsem s radostí přijal pozvání akademika Havránka a vyslovuji mu dík za pozvání a možnost zúčastnit se jednání konference. Přeji účastníkům, aby se jim podařilo úspěšně vyřešit tyto problémy, které mají význam nejen pro Československou republiku, nýbrž i za jejími hranicemi.

Dnešní význam Josefa Dobrovského

Dvousté výročí narození J o s e f a D o b r o v s k é h o, připadající na letošní 17. srpen, ukládá nám čestný úkol, abychom si plně uvědomili místo Dobrovského v našem národním vývoji, jeho význam pro náš národní vývoj.

Nutkavá potřeba toho vyplývá z té okolnosti, že prožíváme epochální období v dějinách našeho národa a bratrského národa slovenského. Vymanili jsme se ze zajetí vykořisťovatelského kapitalistického řádu, který Mnichovem přivedl náš národ do největšího nebezpečí v celých dějinách, do nebezpečí, že bude nejen zničen náš samostatný stát, nýbrž i vyhuben náš národ.

O tom neklamně svědčí to strašné utrpení a strádání všeho našeho lidu za druhé světové války v době nacistické okupace. O tom svědčí nestoudné hanobení a tupení našeho národa, lupičské rozkrádání a ničení hmotných i kulturních hodnot, věznění, mučení a vraždění synů a dcer našeho národa. O tom svědčí plány surových nacistických hord v duchu zásady vyslovené nacistickým ideologem takto: Slované nám musí sloužit, jakmile jich nebudeme potřebovat, nechť zahynou.

Ze smrtelného nebezpečí nacistické poroby a z hrozící záhuby byli jsme vysvobozeni nehynoucí zásluhou slavné a hrdinné Rudé armády a celého Sovětského svazu. Světodějné vítězství Sovětského svazu nad nacismem a fašismem, jeho rozdrcení, vytvořilo předpoklady k tomu, abychom zúčtovali se zrádnou buržoasií, která chtíc bránit své třídní zájmy, neostýchala se prodat svůj národ a stát západním kapitalistům. Abychom nastoupili cestu lidové demokracie a od ní přešli k socialismu, k řádu opravdové svobody, pravého lidství, skutečného vlastenectví a ušlechtilého proletářského internacionalismu.

Je třeba si plně uvědomit, že tato hluboká změna všeho našeho společenského dění znamenala na jedné straně záchranu našeho národa v tom okamžiku, kdy stál na samém pokraji záhuby, na druhé straně pak znamená uvolnění netušených tvůrčích sil našich pracujících v čele s dělnickou třídou, že jsme svědky takového budovatelského rozmachu, který nemá obdobu v celých našich dějinách.

Socialistický řád, ke kterému rychle a neúchylně spějeme, buduje se na vědeckých základech, na vědeckém poznání přírody, lidské společnosti a jejich vývoje.

Velkolepý rozvoj Sovětského svazu od Velké říjnové socialistické revoluce v roce 1917 do dneška je triumf vědy, který naplňuje hrdostí a vnitřním uspokojením každého čestného vědeckého pracovníka. My, vědečtí pracovníci čeští a slovenští, jsme naplněni tím větší hrdostí, že se můžeme po boku vítězné dělnické třídy a všech pracujících činně zúčastnit socialistické výstavby naší svobodné vlasti, přispívat k jejímu kulturnímu rozvoji a tím k udržení a upevnění světového míru, ohroženého zločinným světovým imperialismem.

Socialistický řád, budovaný na vědeckých základech, váží si všech kladných kulturních hodnot, vytvořených v blízké i vzdálené minulosti, neboť znamenají posílení dneška i zítřka. Socialismus těží z kulturních hodnot minulosti, využívá jich a dále je tvůrčím způsobem rozvíjí. Význam kulturního dědictví pro náš dnešní i budoucí rozvoj zdůraznil náš president Klement Gottwald podnícením jiráskovské akce. Řekl při té příležitosti toto: „Náš vztah k národní minulosti je velmi živý a chceme se z ní mnoho učit." Duchem tohoto chápání kulturních tradic je naplněno velké a plodné dílo Zdeňka Nejedlého, jehož s úctou a s vděčností letos vzpomínáme při jeho 75. narozeninách. Jeho publikace *Komunisté — dědici velkých tradic českého národa* je takřka metodickou příručkou, která ukazuje, jak se máme dívat na odkaz minulosti, jak ho máme účinně využívat k prospěchu dnešního společenského dění.

Dílo Josefa Dobrovského nesporně tvoří významnou složku našeho kulturního dědictví, znamená bohatý a plodný přínos do pokladnice našeho národního kulturního rozvoje. Proto je třeba, abychom si tento jeho význam plně osvětlili a uvědomili. A to tím spíše, že naše věda za naší nesvobody před 1. světovou válkou a za naší předmnichovské republiky nechápala nebo vědomě zastírala velký význam vědecké činnosti Josefa Dobrovského pro náš národní život.

Teprve naše dnešní věda, věda ve společenském řádě na ní budovaném a věda obrozená a proniknutá historickým a dialektickým materialismem, marxismem-leninismem, dovede spravedlivě a plně zhodnotit dílo Dobrovského.

S přehodnocením jeho díla obírá se s. akad. Havránek ve studii *Josef Dobrovský a pokrokovost jeho slovanství,* nedávno vyšlé ve sborníku *Zdeňku Nejedlému ČSAV* a navazující na správné pojetí Dobrovského, ke kterému dospěl Z. Nejedlý. Havránek přesvědčivě ukázal, že čeští romantikové třicátých let 19. stol. neprávem upírali Dobrovskému národní cítění české, považovali jej za vynikajícího vědce, který se obíral s otázkami českého jazyka, české literatury, české vzdělanosti jen z odborného zájmu a kterého nazval Jungmann „slavisierender Deutsche". Havránek právem zdůraznil, že Dobrovský vyšel z venkovského lidu, po celý život se s venkovským lidem rád stýkal, s ním besedoval, u něho se učil českému jazyku. V dopise Kopitarovi napsal: „Prostý člověk je všude básníkem ve své

řeči.“ Na prostého českého člověka myslil Dobrovský, když žádal, aby byl spisovný jazyk obecně srozumitelný. Velké vědecké dílo Dobrovského není plod výlučné učenosti, samoúčelného odborného zájmu, není odtrženo od vývoje národa, nýbrž je s ním ústrojně spjato, je psáno pro národ, chce vědomě napomáhat jeho kulturnímu rozvoji, zabrzděnému a omezenému v době pobělohorské.

Zdeněk Nejedlý správně upozornil na to, že náš národ ztratil po Bílé hoře nejen šlechtu, nýbrž i buržoasii, která se poněmčila, a že význam francouzské revoluce pochopil náš lid a že lid byl nositelem slovanské myšlenky, jak se ukázalo za Suvorovova pobytu v Praze.

V tomto obojím šel Dobrovský ve šlépějích našeho lidu. Své rusofilství prokázal Dobrovský zcela nepokrytě a významně posílil rusofilství v širokých národních vrstvách i mezi inteligencí svým odborným zájmem o ruštinu, ruskou konversační příručkou se slovníčkem z roku 1799, srovnáváním ruštiny s češtinou a pod.

Havránek záslužně upozornil na skreslování činnosti Dobrovského předmnichovskou buržoasní vědou, na nedoceňování, ba vědomé podceňování významu Dobrovského pro náš národní rozvoj. O naší předmnichovské buržoasii platí plně to, co řekl Stalin na závěr loňského XIX. sjezdu KSSS o buržoasii dnešní: „Dříve si buržoasie dovolovala liberálničit, hájila buržoasně demokratické svobody a tím vytvářela popularitu mezi lidem. Nyní nezůstalo po liberalismu ani stopy. Není už t. zv. svobody osobnosti, práva osobnosti se nyní přiznávají jedině těm, kdo mají kapitál, kdežto všichni ostatní občané jsou považováni za syrový lidský materiál, hodící se pouze k vykořisťování. Byla rozšlapána zásada rovnoprávnosti lidí a národů a nahrazena zásadou plnoprávnosti vykořisťovatelské menšiny a bezprávnosti vykořisťované většiny občanů. Prapor buržoasně demokratických svobod byl hozen přes palubu.“

Ano, naše předmnichovská buržoasie zpřetrhala veškerá pouta s národem, hájila jen své sobecké třídní zájmy, které byly proti zájmům národa. To se jasně ukázalo tím, že v roce 1938 vydala ČSR v plen Hitlerovi, aby jej posílila pro válku proti Sovětskému svazu. Naše předmnichovská buržoasie dala se plně do služeb imperialismu, stala se kosmopolitickou, a proto jí bylo každé národní hnutí nepohodlné, protože křížilo její zájmy. Naše buržoasie chtěla rozleptat národní uvědomění, oslabit obranyschopnost národa v boji za svobodu, v boji proti imperialistickému zotročení. Proto jí byly nepříjemné, nežádoucí výsledky vědeckého bádání o vynikajících osobnostech naší minulosti, které byly spjaty s národem, cítily s ním a jeho národní uvědomění posilovaly.

Část naší vědy vědomě i nevědomě přisluhovala buržoasii, zahlazovala stopy naší národní minulosti a skreslovala naše kulturní dědictví. Tak tomu bylo též u Dobrovského. Věda dnešní, socialistická, má naopak zájem o správné, plné zhodnocení naší kulturní minulosti a jejích představitelů, mezi kterými zaujímá Dobrovský význačné, čestné místo. My jsme si dnes

vědomi toho, že — jak napsal náš president Klement Gottwald — tento odkaz minulosti „organicky ústí v živý dnešek, v ideje, práci a tužby naší dělnické třídy a všeho pracujícího lidu, v program jejich vedoucí strany".

My dnes nechceme zastírat bytostnou souvislost Dobrovského s národem, nýbrž naopak ji plně osvětlit. Pro nás není žádná zábrana, abychom křivili poznání veškeré bohaté a plodné činnosti Dobrovského. My chápeme, že Dobrovský, který žil na přelomu feudálního řádu v řád buržoasní, který živě pociťoval těžké následky pobělohorské doby, jesuitského temna pro náš národní vývoj, mohl někdy upadnout do pochyb o budoucnosti svého národa. Ale tyto pochybnosti nebyly výrazem slabosti jeho národního vědomí, nýbrž výrazem jeho úzkosti a obav o budoucnost národa v jeho těžkých dobách. Bylo by zcela nespravedlivé pochybovat o opravdovém češství Dobrovského, který tolik vykonal pro úspěšný rozvoj českého národa, který vytvořil na poli vědeckém žádoucí podmínky pro tento rozvoj.

Umožnit zdárný vývoj národa, urychlit jej, svésti jej na správné cesty, to je smysl a cíl veškerého vědeckého úsilí Dobrovského. Toto úsilí by bylo zcela nepochopitelné, kdyby byl Dobrovský pochyboval o možnosti rozvoje českého národa, kdyby byl neměl pevnou víru v životnost svého národa. Dobrovský byl do té míry člověk kritický, rozumový, že by nebyl přímo vášnivě pracoval na tom, co by byl pokládal za marné.

Z velkého díla, které Dobrovský dal do vínku českého národa, rodícího se z české národnosti, chci připomenout jeho mluvnici spisovného jazyka, vyšlou roku 1809 s titulem *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* a roku 1819 *Lehrgebäude der böhmischen Sprache.* Dát rodícímu se národu spisovnou mluvnici je myšlenka, která sama sebou znamená velký čin. To dovedeme plně pochopit, ocenit dnes, po uveřejnění slavných Stalinových statí o jazyce. Spisovný jazyk je podle Stalina jazyk celonárodní, slouží celému národu jako nástroj myšlení a dorozumívání ve všech oblastech lidské práce, Lidová nářečí nejsou, jako spisovný jazyk, třídní, jsou útvarem národním, ale jejich národní dorozumívací úkon je omezenější, protože slouží jako nástroj myšlení a dorozumívání lidovým vrstvám v denním životě.

Dobrovský pochopil nezbytnou potřebu celonárodního jazyka, vyplývající z té okolnosti, že starší jazyk spisovný, v svém posledním vývojovém období veleslavínský, upadl v zapomenutí, přestal se živě přenášet s jednoho pokolení na druhé, neudržel se v povědomí členů českého národa jako živý útvar.

Praktické osvojování veleslavínského jazyka četbou a studiem starší literatury naprosto nemohlo stačit. Bylo by vedlo k pomalému, nedokonalému a velmi různému napodobování veleslavínského jazyka. Výrazové potřeby však byly značné, neustále rostly, takže byl nutný rychlý a účinný odborný zásah.

Dobrovský pochopil, že je třeba poznání jazyka zobecnit, vytvořit pravidla, poučky, zákony, v jejichž duchu by mohli členové národa ve svých nejrozmanitějších projevech dát lidským myšlenkám materiální jazykovou formu, jak napsal Stalin, neboli Dobrovský pochopil nutnost nové mluvnice, mluvnického zpracování jazyka. Mimoděk si připomínáme, že význam mluvnice zdůraznil Stalin, a ve světle jeho statí ukazuje se práce Dobrovského jako vpravdě objevitelská.

Význam Dobrovského je tím větší, že ve své mluvnici přímo netušenou měrou zobecnil nesmírné množství jazykových poznatků, našel v nich zákonitosti, které osvětlují složitou mluvnickou soustavu českého jazyka a napomáhají tak jeho poznání.

Výsledky, ke kterým Dobrovský došel, jsou na svou dobu vpravdě bohaté a hluboké.

To je neocenitelné dědictví, které Dobrovský národu odkázal a kterého si musíme vysoko cenit především my filologové a jazykozpytci. Dobrovský je zakladatel vědeckého mluvnictví. To je tím pozoruhodnější, že jde o dobu, kdy byl jazykozpyt jako věda vůbec ještě v plenkách. To, co se nazývalo mluvnicí před Dobrovským, byl z největší části jen odraz pouhé jazykové zkušenosti, empirie, nebo poznatky vzniklé abstrakcí malého množství jazykových jevů, namnoze neúplné nebo pochybené. Dobrovský však pochopil jazyk jako bohatou a složitou soustavu výrazových prostředků, hluboko do ní vnikl a osvědčil tak neobyčejnou geniální tvůrčí sílu.

Jen stručně a obecně chci připomenout základní pojetí mluvnické soustavy u Dobrovského. Dobrovský správně vystihuje skutečný sklad jazyka tím, že rozlišuje tvoření slov od tvoření tvarů a že k těmto dvěma základním částem mluvnickým přiřazuje nauku o větném skladu, Wortfügung neboli Syntax. V tvoření slov, kterému věnuje mimořádnou pozornost, správně postihl Dobrovský základ a slovotvorné přípony, které přesně odlišil od přípon tvarotvorných, tvarových.

A syntax pojal Dobrovský takřka v stalinském duchu jako spojování slov a jejich sled, pořádek. Některé výklady syntaktické zařadil Dobrovský do nauky o tvoření slov. Ve všech těchto základních částech své mluvnice osvědčuje Dobrovský znalost staršího jazyka, leckdy kupodivu hlubokou, a od spisovného jazyka odlišuje jazyk lidový, obecný. Své znalosti staročeského jazyka využívá k výkladu jazyka nového. Chci připomenout, že Dobrovský chápe jazyk a jeho vývoj — zase v duchu stalinském — ne isolovaně, nýbrž v jednotě s vývojem národa.

Po této stránce je pro něho příznačné spojení dějin českého jazyka a české literatury ve spisu *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur* (1791). O správném pojetí jazyka jako nástroje myšlení a dorozumívání svědčí jeho boj proti purismu a novotaření. Je to boj proti opomíjení ústrojnosti jazyka, porušování jeho soustavy a boj za obecnou srozumitelnost jazyka.

Svrchovaný význam díla Dobrovského pro náš kulturní vývoj zmenšovala buržoasní věda, nevědomě i vědomě, poukazováním na hojné cizí vlivy, které prý na Dobrovského působily a z jejichž podnětu prý Dobrovský tvořil.

Uvedu jeden příklad, Jakubcovy *Dějiny literatury české*, II. díl (2. vydání z r. 1934). V nich se připomínají cizí vlivy na osmi místech:

„Vliv názorů Adelungových proniká také u Dobrovského..." (75). „Po příkladu tehdejších germánských filologů chápal Dobrovský..." (76). „Je to názor Adelungův" (77), „Co do methody postupoval Dobrovský hlavně za Adelungem..." (96), „Dostal podněty odjinud (od Adelunga a Fina Dan. Juslenia)... (97), „Janko i Flajšhans ukazují..., jak vycházel Dobrovský z Adelunga..." (98), „Z filologických studií účinkoval na Dobrovského bezpochyby nástin dějin německé řeči, připojený k něm. mluvnici Adelungově..." (100). „Dobrovskému však nepřipadlo zkoumat řeč metodou historického vývoje. O to měla zásluhu významná mluvnice německé řeči od Jak. Grimma, vyšlá r. 1826" (112).

Zdálo by se z toho, že je Dobrovský jen napodobitel cizích vzorů, že sám nic originálního nevytvořil a že je tak vývoj českého národa, pokud do něho zasáhl Dobrovský, závislý na cizině.

Autorem oněch osmi poznámek o cizích vlivech na Dobrovského je literární historik Jan Jakubec, člověk bez nejmenší pochyby čestný a věrný syn českého národa. Jakubec jistě nevrhal černé stíny na Dobrovského úmyslně, ze zlé vůle, nýbrž proto, že považoval zdůrazňování cizích vlivů u Dobrovského za povinnost vědeckého pracovníka, který má zjišťovat věrnou pravdu. My dnes víme, že je to smutný příklad nevědecké objektivnosti, nepravdivosti, nýbrž vědecké lžiobjektivnosti nebo objektivismu. A víme, že je objektivismus zbraní buržoasie v boji proti vědecké pravdě, že je to prostředek k zastírání pravdy.

Připomněl jsem již, že naše předmnichovská buržoasie měla zájem na tom, aby se o národě, o národních snahách, o vynikajících osobnostech spjatých s národem příliš hlasitě nemluvilo. Tyto své protinárodní snahy zastírala buržoasie zdůrazňováním holé, čisté vědecké pravdy. A naše předmnichovská věda v nemalé míře nepoznala pravý smysl těchto snah a podlehla jim.

Po hluboké sovětské diskusi o cizích vlivech na představitele kulturního vývoje je nám dnes zcela jasné, jak se máme na otázku cizích vlivů dívat. Je nepochybné, že cizí vlivy existují, ale je zcela pochybené připisovat jim mimořádný význam pro vývoj kulturních pracovníků, je třeba v nich vidět činitele jen odvozené, druhotné, nikoli podstatné, činitele vnější, nikoli vnitřní, už proto, že od pouhého podnětu nebo vzoru k hotovému dílu na nějaký podnět, podle nějakého vzoru vzniklému je zajisté velký krok.

Dále jsou tu i jiné důležité okolnosti. Každá velká kulturní osobnost vyrůstá v domácím prostředí, v lůně svého národa, tvoří a vyvíjí se za

stejných společenských podmínek jako její národ. To, co velká kulturní osobnost přejímá zvenčí, není samo o sobě žádná kulturní hodnota, protože to vzniklo za jiných společenských podmínek a nemůže být prostě přesazeno do společenského prostředí jiného. Marxismus nás učí, že ideje, myšlenky nevznikají samy sebou, nýbrž jako odraz konkretních hmotných podmínek, a že se ani nevyvíjejí samy ze sebe, nýbrž rovněž vlivem konkretních společenských podmínek.

To, co doráží na kulturní osobnost zvenčí, odumřelo by, kdyby pro to nebyly podmínky v národě a kdyby nebylo tvůrčí síly této osobnosti. Cizí vlivy nejsou objektivní nutnost, které by tvůrčí osobnost neodvratně podléhala. Vždyť si tvůrčí osoba tyto vlivy sama vybírá a už v této volbě se projevuje její samostatnost a svoboda, její tvořivá mohutnost, a co je velmi důležité, její nerozlučné spojení s vlastním národem, s jeho osobitými podmínkami vývojovými a s jeho kulturními potřebami. Buržoasní učení o zicích vlivech je silně zabarveno fatalisticky a už to samo ukazuje na jeho pochybenost.

Dílo Dobrovského je tak bohaté, složité, plodné a také osobité, že k jeho pochopení není třeba ani možno vyhledávat nějaké cizí vlivy. Naopak je naším dluhem k odkazu Dobrovského ukázat, jak se Dobrovský odchýlil od svých skutečných nebo domnělých vzorů, jak je předstihl, jak přispěl svým dílem k našemu kulturnímu rozvoji a jak podnětně působil na další rozvoj naší kultury.

Hledání cizích vzorů je projev nejen objektivismu, nýbrž i kosmopolitismu, který šířil v našem národě vědomí malosti, závislosti na cizině, potlačoval vlastenectví, národní hrdost, budil nedůvěru v tvůrčí sílu národa a působil tak neodčinitelné škody v našem kulturním rozvoji.

Dnes není žádných důvodů k tomu, abychom si obraz o Dobrovském kalili a jeho význam zmenšovali. Je naopak naší povinností, naším dluhem k Dobrovskému důsledně očistit obraz o něm od názoru, kterým jej zasypala naše věda za buržoasního řádu. Je třeba vpravdě kritického přehodnocení velkého odkazu Dobrovského. I tu je třeba vyvarovat se toho, abychom nesklouzli na scestí.

Kritickou revisi Dobrovského nesmíme chápat jen jako hledání nedostatků, mezer a omylů, jak se myslívá. O nich by bylo možné mluvit s dnešního stanoviska, ale díla vzniklá v minulosti nelze posuzovat se stanoviska dnešního, nýbrž se zřením ke konkretní době, ke konkretním historickým podmínkám, za kterých vznikla, s kterými jsou geneticky spjata.

To, co se označuje za nedostatky, omyly, mezery, je zcela přirozený následek vývoje poznání, je to, co bylo překonáno vývojem. Je zajisté třeba posuzovat kulturní dědictví i po této stránce, ale není to podstatné. Naopak je záhodno dobře si uvědomit společenské podmínky, za kterých dílo vzniklo, abychom správně pochopili to, co dílo vskutku přineslo, čím obohatilo dotavadní poznání a přispělo k dalšímu rozvoji kulturnímu i k dnešnímu. To vyžaduje, abychom dílo Dobrovského podrobně a pozorně

poznali. Co se týče spisovné mluvnice Dobrovského, o kterou mi jde, je nad veškeru pochybnost, že je to svrchovaně cenný přínos k našemu kulturnímu rozvoji, dílo objevitelské, základní kámen nové spisovné češtiny, výchozí a opěrný bod jejího vývoje.

S opravdovou hrdostí hlásíme se k tomuto kulturnímu dědictví jako důkazu tvůrčí síly našeho národa v jeho velkých představitelích, k důkazu jeho osobité svébytnosti, vkladu to, který přináší každý národ do společné pokladnice světové kultury, doplňuje ji, obohacuje ji, jak napsal Stalin.

Velké dílo Dobrovského nám ukládá čestný úkol, abychom je rozvíjeli k prospěchu svého národa, pro který je Dobrovský vytvořil při jeho zrodu. Po této stránce jsme Dobrovskému ještě mnoho a mnoho dlužni. Dílo Dobrovského je příkladem opravdové lásky a oddanosti k národu, projevující se ochotným a nadšeným uplatněním všech tvůrčích schopností a mohutností.

K tomuto uplatnění nutkavě nás vybízí ta významná skutečnost, že náš národ nastoupil za vedení dělnické třídy po boku Sovětského svazu a všech lidových demokracií vítěznou cestu svobody, která mu zaručuje všestranný rozvoj jeho svébytnosti k prospěchu a štěstí jeho věrných synů a dcer a všech čestných lidí na celém světě, k udržení a upevnění světového míru. Socialistický řád potřebuje vědy, protože se na ní buduje, váží si vědy, a proto je vědecká práce naší vlasteneckou povinností. Dílo Dobrovského je nám posilou v naší další práci, je nám světlým vzorem.

Naší další práci pro budoucnost národa zdar a čest!

František Trávníček (Brno)

Zpráva o práci vykonané na jednotlivých úsecích srovnávací slovanské jazykovědy u nás od brněnské konference

Soudruzi a soudružky, přátelé a vážení hosté! Byl jsem požádán, abych podal souhrnnou zprávu o tom, jak byly plněny úkoly uložené první konferencí srovnávací slovanské jazykovědy, co na úseku srovnávací slovanské jazykovědy jsme od brněnské konference vykonali. Ona konference byla konána 23. a 24. listopadu v roce 1951 jako jeden z důsledků epochální práce S t a l i n o v y *O marxismu v jazykovědě.*[1]) Je vám jistě všem dobře známo a není třeba to znovu připomínat, jakým způsobem se sám Stalin ve své práci vyjádřil o srovnávání slovanských jazyků a jeho užitku pro studium jazyků. Předtím pochybená škola Marrova téměř pohřbila slavistiku v Sovětském svazu a i naše směry idealistické, které byly zeměřeny k synchronickému studiu jazyků, stavěly se s velkou reservou k srovnávacímu studiu slovanských jazyků. Proto epochální práce Stalinova znamená pro slavistiku její obnovení, její renesanci. Ovšem i brněnská konference zdůraznila, že to neznamená návrat zpátky, nýbrž zaměření k srovnávací práci, opřené o studium materiálu a metodicky vyzbrojené novou vědou marxistickou, která pro hodnocení vývoje a jeho odůvodnění přináší mnohem hlubší metodu. U nás starší srovnávací slovanská jazykověda, která má svého patriarchu v Josefu D o b r o v s k é m, nevyschla úplně, protože do epochální práce Stalinovy u nás zůstaly živé zbytky komparatistické slavistiky v dobrém slova smyslu, representované dědictvím Dobrovského v žácích generace velkých komparatistů, jako byl Gebauer a Zubatý, jejichž žáci u nás dosud působí. Přesto však i naše práce se do doby Stalinovy práce dostala téměř do písku; bylo proto i pro nás nezbytné, abychom si uvědomili, jakým způsobem tuto práci obnovit. Proto jazykovědné oddělení Československo-sovětského institutu svolalo v r. 1951 onu konferenci do Brna, původně jako poradu pražských a brněnských slavistů. Teprve postupem příprav se rozšířili účastníci brněnské konference o představitele university olomoucké. V poslední chvíli byl učiněn pokus o přizvání dalších účastníků, ze Slovenska. Tento pokus byl však učiněn bohužel příliš pozdě a neúčast slovenských pracovníků byla

[1]) Srov. o konferenci referát zde v Slavii 21 (1952) 105—108.

velkým nedostatkem konference. Dnešní naše konference má nejen být pokračováním brněnské konference, nýbrž má ukázat její konkretní výsledky. Nedostatek účasti zástupců slovenské vědy je na naší konferenci dobře odčiněn velkou účastí slovenských kolegů, které dodatečně i jménem dřívější brněnské konference srdečně vítám k této upřímné spolupráci.

Konference v Brně nepřinesla konkretní výsledky srovnávací slovanské jazykovědy a nebylo to jejím cílem; jejím cílem bylo dát podněty a ukázat cestu k práci. Úkoly, které uložila naší slavistické obci, shrnula do devíti úseků.[2] Ale i vedle plnění těchto devíti úseků přispěla brněnská konference k značnému vzestupu historickosrovnávací práce jazykovědné u nás, ovšem ne sama, nýbrž právě na pozadí nově nastupující marxistické linguistiky. Bylo by omezením našeho pohledu, kdybychom si neuvědomovali, že obnova srovnávací jazykovědy slovanské není jediným důsledkem Stalinovy práce v naší jazykovědě. Je zde i práce, týkající se českého a slovenského jazyka, která ze Stalinovy práce velmi mnoho těžila a která se snažila celou řadu otázek vyřešit. Jsou to otázky vzniku spisovného jazyka, posuzování jazyka literárních děl, překladů atd. Na druhé straně to byly speciální práce rusistické v úseku lexikologie a lexikografie, které měly positivní výsledky. Smyslem naší konference není shrnout všechny tyto práce, ale jen ty, které patří do oboru srovnávací slovanské jazykovědy. I na tomto užším úseku vidíme za poslední rok značný vzestup.

Slavia — starý náš časopis pro slovanskou filologii, ve svém ročníku 21 (1952), jehož první část už vyšla, druhou a třetí část jsem přivezl s sebou ve formě korektur,[3]), nejen přinesla referáty z brněnské konference, nýbrž i v širším měřítku ve své anketě zasáhla do různých oblastí české a slovenské jazykovědné slavistiky i za účasti sovětských, polských a bulharských vědců. Tento nový ročník Slavie těžící z podnětů brněnské konference, vypadá již zcela jinak — překonal bezradnost komparatistiky a přinesl vedle obecné části a obecných projevů už velmi slušné recense a samostatné články. Dalším jasným výsledkem je *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university*, který jste právě dostali a který přinesl ně-

---

[2]) 1. Zásady srovnávacího studia indoevropských jazyků (za práci na tomto úseku odpovídá prof. Skalička). — 2. Etymologický slovník slovanských jazyků (prof. Machek). — 3. Srovnávací studium baltských a slovanských jazyků (doc. Trost). — 4. Zásady srovnávacího studia slovanských jazyků (prof. Horálek). — 5. Srovnávací studium mluvnické stavby slovan. jazyků (prof. Havránek). — 6. Srovnávací studium staroslověnštiny (prof. Kurz, doc. Dostál, prof. Stanislav). — 7. Otázky vzniku a šíření slovan. jazyků a nářečí (prof. Kellner, doc. Blanár). — 8. Otázky poměru celonárodního, národního a spisovného jazyka: studium vývoje spisovných jazyků slovan. a jejich vzájemného působení (prof. Trávníček, Havránek, Bělič, dr. Peciar). — 9. Úkoly plynoucí z teoretického srovn. studia pro jazykovou praxi (překládání, vyučování, slovníkářská práce zejména v ruštině) (prof. Horálek a Isačenko).

[3]) Tato 2. a 3. část XXI. ročníku Slavie již mezitím vyšla. V části 1. a 2—3. tohoto ročníku jsou z brněnské konference referáty Havránkův, Horálkův, Skaličkův (v seš. 1.) a Kellnerův a Kurzův (v seš. 2—3.).

kolik důležitých, i když ne slavistických, příspěvků jak představitelů starší generace, tak i generace mladé.[4]) Mohl bych uvádět i další časopisy české a slovenské, které v oblasti bádání o českém a slovenském jazyce znamenají nový vzestup a mají jinou tvářnost než dříve. Ale zase na druhé straně nebylo by správné tvrdit, že se splnily všechny úkoly. Naopak z brněnské konference mnoho zůstalo nesplněno. Má to hlavně dvě příčiny. Při stanovení úkolů, které jsme si dali a shrnuli do devíti úseků, měli jsme poněkud, jak se lidově říká, „velké oči". Avšak ani když jsme si je dávali, nepředpokládali jsme, že by tyto úkoly mohly být splněny během roku. Nikdo nebude předpokládat, že během roku je možno vydat etymologický slovník slovanský, slovník staroslověnštiny atd. Je ale důležité uvědomit si, jak daleko práce pokročila a na kterých úsecích se dosud nerozběhla. Je dále důležité, abychom vykonanou práci zhodnotili. Sama dnešní konference v několika speciálních úsecích přinese vám její zhodnocení. O těchto úsecích budu mluvit menší měrou, protože o nich budou speciální referáty (o srovnávacím studiu mluvnické stavby slovanských jazyků, o etymologickém slovníku, o staroslověnském slovníku atd.), a promluvím spíše o úsecích ostatních.

Nesplněny a velmi málo plněny jsou úkoly první a třetí: srovnávací studium *indoevropských jazyků* a srovnávací studium *baltských a slovanských* jazyků. Na tomto úseku nebylo mnoho vykonáno. Souvisí to s tím, že na našich universitách jsou tyto úseky poměrně málo pěstovány. Zejména filologická fakulta Karlovy university má zde značné nedostatky. Na pražské filologické fakultě indoevropský srovnávací jazykozpyt jako obor vůbec není, jsou zde jen jednotlivé přednášky a semináře. Lepší je situace na filologické fakultě v Brně, kde je speciální studium srovnávacího indoevropského jazykozpytu a kde je možno věnovat se tomuto oboru. Situace v Olomouci je lepší než v Praze tím, že komparatistiku tady představují jak docent s. Trost, tak i profesor klasické filologie s. Janáček. Ovšem oba dva představitelé jsou zároveň učiteli jiných oborů a k jejich činnosti patří tedy jiné obory. Tak doc. Trost zde, jak víte, vystupuje jako germanista a prof. Janáček jako profesor klasické filologie. Proto jenom částečně se mohou těmto úkolům indoevropské komparatistiky věnovat. Brněnští i olomoučtí kolegové snažili se ve svých přednáškách věnovat místo také otázkám baltských jazyků. V Praze chybí baltické jazyky úplně. Situace v Bratislavě není o mnoho lepší. Tam jen zásluhou s. Isačenka existují semináře, věnované problematice indoevropštiny. Je proto pochopitelné, že úkoly těchto dvou úseků jsme splnili velmi málo. Úkoly

[4]) Ročník 1, řady jazykovědné (A) č. 1, Brno, 1952, 194 str. (Z příspěvků uvádím: Fr. Trávníček, *Objektivismus a kosmopolitismus v naší jazykovědě*, J. Bauer, *Několik poznámek o pojmech slovní spojení, větná dvojice a syntagma*, A. Lamprecht, *K otázce základního slovního fondu v českém jazyce*, V. Machek, *Česká a slovenská slovesa s příponovým s* a J. Skulina, *K nářeční diferenciaci východní poloviny hranického okresu.)*

ty jsme splnili jednak na úseku etymologického bádání v slovní zásobě; práce takové byly zaměřeny k otázkám etymologie slovanských jazyků. Proto zde o nich nebudu šíře mluvit. Jsou to především práce prof. Machka. Jedinou prací v širším slova smyslu je práce s. Isačenka o indoevropské etymologii příbuzenských vztahů, která vykládá situaci s hlediska vývoje společenského řádu a jeho odrazu v jazyce. Tato obšírná práce je teprve v sazbě a vyjde v 1. čísle letošního, 22. ročníku Slavie.[5]) V těchto dvou úsecích je nutno i v rámci našich úkolů nasadit více síly a vychovávat nové kádry.

V komparatistické *jazykovědě slovanských jazyků* je situace o něco lepší. Nejlépe byly splněny úkoly týkající se *staroslověnského jazyka.* Zde velmi zdárně pokračují přípravy k vydání staroslověnského slovníku, o kterých bude speciální referát. Ale i vedle těchto příprav zde byl vykonán kus práce. Obnovení srovnávací jazykovědy uspíšilo sazbu různých prací v tomto oboru zejm. prof. Ant. Dostála o vidu a s. K. Horálka o staroslověn. textu evangelním; je zde rozpracováno kritické vydání Assemanova kodexu prof. Kurze a v Slavii vyjde jeho studie o objeveném zlomku hlaholském.[6]) Je hotova i celá řada studií syntaktických. Je to hlavní zásluha střediska brněnského, že zde je celá řada nových positivních syntaktických prací. Je naší úlohou výsledky těchto prací uveřejnit a dát je jako obecný přínos k rozboru syntaxe staroslověnského jazyka. Na tomto úseku dobrá práce pokračuje. Je to úsek velmi důležitý, ale víte sami, že jsme i v Brně zdůrazňovali, že komparatistická slavistika se nemůže omezit na staroslověnštinu, i když je nám jasné, že podceňování staroslověnštiny, kterým se vyznačovaly počátky pseudomarxistické jazykovědy u nás i učební plány vysokoškolského studia a kterým prošla i sovětská věda, nebylo oprávněné.

My dnes nemůžeme v staroslověnštině vidět jen prostředek církevního života. Je to význačný dokument kulturní výše Slovanů v 9. a 10. století, dokumentární materiál i důležité východisko pro srovnávací jazykovědu slovanskou a pro studium spisovných jazyků všech slovanských národů. Na druhé straně by nebylo však správné omezovat se ve srovnávací slovanské jazykovědě na staroslověnštinu a dělat rovnítko mezi staroslověnštinou a praslovanštinou. Naše komparatistika, která má osvětlit vývoj všech slovanských jazyků srovnávací historickou metodou, musí se týkat otázek společného východiska a otázek celé výstavby jednotlivých slovanských jazyků. V těchto úsecích brněnská konference uložila nám slavistům, abychom se ujali práce na etymologickém slovníku slovanských jazyků. Dala možnost a příležitost k tomu, že Slovanský ústav v nově vznikající Československé akademii věd vytvořil nové pracoviště pro tento slovník pod

---

[5]) Mezitím vyšla pod názvem *Индоевропейская и славянская терминология родства,* Slavia 22 (1953) 43—80.

[6]) Mezitím vyšla v Slavii 22 (1953) 81—104.

vedením s. Machka. Za tak krátkou dobu nemohlo sice nové pracoviště přinést jasné výsledky, ale je důležité, že tato práce byla započata a že se v tomto úseku můžeme vykázat konkretní prací. Je to na jedné straně vydání starších prací, zejména českého etymologického slovníku Holuba-Kopečného, který byl vysázen ještě před vydáním Stalinovy práce a který se nedovedl uvarovat některých chyb a nedostatků.[7]) Jsou zde drobnější příspěvky k etymologii slovanských slov prof. Machka, vedené myšlenkou, aby ze studia slovanského slovníku odstranil dědictví kosmopolitických snah, vidět všude cizí vlivy; v celé řadě prací se totiž vznik a původ slovanského slova někdy zbytečně hledal v prostředí germánském. Je pochopitelné, že není úmyslem marxistické jazykovědy popírat vzájemné vlivy jazyků, ty byly a jsou a bylo by protimarxistické je popírat a negovat. Ale musíme se jasně postavit proti jakékoli formě kosmopolitismu, který zdůrazňuje tyto vlivy k tomu cíli, aby podceňoval výši kulturní úrovně Slovanů. Zde v několika studiích byl vykonán velký kus práce.[8])

Na úseku lexikologickém v širším slova smyslu slavistika vykonala i jiné práce. O nich mluvit není úkolem naší konference. Této práci u nás byla věnována zvláštní konference loni v červnu, která za organisace jazykovědného oddělení Československo-sovětského institutu a obou akademických ústavů, Ústavu pro jazyk český a Ústavu slovenského jazyka, se konala r. 1952 v Bratislavě. Tato konference v mnoha referátech, v nichž potěšitelně převažovaly referáty mladých pracovníků, ukázala problematiku lexikologie a uplatnění obecných zásad na slovník jednojazyčný a především slovníky dvojjazyčné: rusko-český, rusko-slovenský, česko-ruský a slovensko-ruský. Konference nedospěla sice ve všem k jednotnému názoru, ale vášnivostí diskusí a spoustou příspěvků ukázala živost těchto otázek u nás. Ostatně výsledky, které budou záhy otištěny v samostatném sborníku, ukáží positivní její výsledky.[9]) K dnešní konferenci nám kolegové slovenští věnovali *slovník rusko-slovenský*,[10]) který vychází velmi rychle a pohotově. K zahájení Československé akademie věd v listopadu 1952 mohli jsme se vykázat vyjitím prvního dílu *Velkého rusko-českého slovníku.* Na tomto úseku bylo vykonáno dost.

Na dalším úseku uložila nám brněnská konference *srovnávací studium*

---

[7]) Josef Holub a Frant. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha, St. ped. naklad., 1952, 576 str. — Srov. rec. Vlad. Šmilauera v Slově a slovesnosti 14 (1953) č. 3 a j.

[8]) Je to zejména jeho soubor *Quelques mots slavo-germaniques* v Slavii 20 (1951) 200—218, 21 (1952—53) 252—286 a 22 (1953) č. 4.

[9]) Srov. podrobný referát M. Helcla (*Za novými cestami československé lexikografie*) v Slově a slovesnosti, 13 (1952) 179—191. — Referáty i diskuse konference vyjdou v příštím svazku Jazykovedného sborníku, který vydává Ústav slovenského jazyka SAV.

[10]) *Príručný slovník rusko-slovenský*. Čulenová, Ďurovič, Isačenko, Lapárová, Mlíková, Sasíková za redakce Isačenkovy. Bratislava 1952, Slovenská akadémia vied, 538 str.

slovanských jazyků a srovnávací studium jejich mluvnické stavby. Na naší konferenci oba tyto úseky spojíme v jeden. Je to důležitý úsek, ale o něm se nechci mnoho šířit, protože zítra dopoledne sám o něm budu mluvit v referátu speciálním. V tomto úseku byla řada diskusí na půdě akademických ústavů. Bylo diskutováno o otázkách poměru morfologie a syntaxe a poměru morfologie a tvoření slov. Jsou zde rozpracovány četné příspěvky. Také příspěvky do ankety Slavie se těchto otázek týkají. Ale musíme si kriticky přiznat, že k větší práci se naše komparatistika slovanská nedostala; teprve příspěvky zítřejší mají být prvním svědectvím této práce. Nebylo by ovšem správné, abych pomlčel o některých příspěvcích, jako je práce soudruha Dostála o polském duálu[11]) a drobnější příspěvky, které budou v *Studiích linguistických,* jež vyjdou v letošním roce. Konečně je třeba připomenout Horálkův *Úvod do studia slovanských jazyků,* který má letos vyjít a jako vysokoškolská příručka uvádí do problémů srovnávací slovanské jazykovědy. Musíme si říci, že otázka studia mluvnické stavby je důležitým úsekem, že jsme tuto práci začali, ale daleko se zatím nedostali.

Dalším úsekem uloženým brněnskou konferencí je problematika *vzniku a rozšíření* slovanských jazyků a nářečí a poměru *celonárodního jazyka a vývoje spisovného jazyka.* Na tomto úseku bylo vydáno v r. 1952 několik studií, především akademika Trávníčka a prof. Běliče.[12]) Tyto práce rozbírají poměr češtiny a slovenštiny. Jsou zde příspěvky s. Blanára o vlivu bulharštiny na jazyk českých a slovenských menšin v Bulharsku.[13]) Práce prof. Kellnera a jeho žáka Lamprechta, kteří uvažují o vývoji a vzniku nářečí lašských a o vztazích česko-polských.[14]) Vidíme, že na tomto úseku práce jde kupředu, že jsou zde promyšlené práce, ale nemůžeme říci, že jsme na tomto úseku vykonali všecko. Také to není úkol jednoho roku. Této problematice bude věnováno dnešní odpoledne a z referátů budete vidět, jak daleko tyto úkoly naše komparatistika plní.

V srovnávacím studiu spisovných jazyků slovanských, které je thematikou velmi důležitou, dobře uvedl do nové práce, abych tak řekl postalinovské, prof. Bulachovskij v Izvestiích. Dosud zde mnoho vykonáno nebylo a bude nutno, abychom se na tuto otázku lépe soustředili. Musím říci i já sám, že tady jsem svůj původní pracovní plán nesplnil, protože jsem se soustředil především na nové propracování vývoje spisovné češtiny a ne na komparatistické otázky, do kterých bych se sám rád hlouběji zapracoval.

---

[11]) Vyjde ve *Sborníku filologickém* ještě letos.

[12]) Fr. Trávníček v Naší řeči 36 (1953) č. 1—2 a *Úvod do českého jazyka,* Praha 1952 passim; J. Bělič v Slově a slovesnosti 13 (1952) 79 n. a j.

[13]) Jazykovedný sborník SAV 5 (1951) 97 n.

[14]) Poslední práce prof. A. Kellnera o těchto thematech jsou shrnuty v jeho nekrolozích v Slově a slovesnosti 14 (1953) č. 3 a v Naší řeči 36 (1953) č. 7—8. — A. Lamprecht, *Středoopavské nářečí,* Praha 1953, St. ped. nakl., 116 str. + mapa.

Co se týče dalšího úseku, uloženého brněnskou konferencí, úkoly *srovnávacího studia slovanských jazyků při vyučování a v překladech* plněny byly. Jsou to zvláště otázky překladu, které byly probírány a je hotov speciální sborník problematiky překládání, především z ruštiny do češtiny.[15]) Otázky slovanské komparatistiky ve službě školního vyučování byly zastoupeny na konferenci speciálními referáty, jsou v tisku studie bratislavských kolegů a je v práci srovnávací mluvnice ruská na podkladě srovnání se slovenštinou. — Jazykovědné oddělení Československo-sovětského institutu si vzalo jako jedno thema otázku srovnávacího studia gramatické stavby češtiny a ruštiny jako podkladu k mluvnici ruštiny pro Čechy.

Významným úsekům jsou věnovány speciální referáty na dnešní naší konferenci s celou řadou přihlášených diskusních příspěvků.

Tak v stručném náčrtku vypadá přehled toho, co od poslední konference bylo vykonáno. Jestliže jsme devět úkolových úseků brněnské konference shrnuli do čtyř úseků, neznamená to, že ostatních pět zůstalo stranou. V těchto čtyřech je totiž zastoupeno sedm oblastí původních. Ve třech případech jsou dvě oblasti spojeny v jednu. Mimo zůstal úsek srovnávacího studia indoevropského a studium baltských jazyků.

Jako novum, neuložené brněnskou konferencí, je na nynější konferenci referát s. rektora T r á v n í č k a o slohu, o tomto velmi důležitém thematu, k němuž se obrací v sovětské vědě velmi mnoho diskusních příspěvků. Je důležité, aby o této problematice dnešní konference mluvila a ukázala cesty kupředu. I když stylistika sama se obrací především k jednomu jazyku, je přece nezbytné, aby nebyla komparatistické metody prosta.

Naše konference byla zahájena jménem D o b r o v s k é h o. Musíme říci, že právě toto jubileum dvoustých narozenin Dobrovského přináší pro naši slavistiku další důležité úkoly, které brněnská konference neuložila naší slavistice, ale k nimž nám jubileum dalo podněty. Je připravován velký sborník, rozbírající dílo Dobrovského; na podzim letošního roku má vyjít. Bude obnoveno pokračování vydávání Spisů a projevů Dobrovského a jako první nový svazek vyšel soubor prací Dobrovského o ruském jazyce, *Rossica*, péčí H o r á l k o v o u a H e ř m a n o v o u.[16])

Marxistická metoda, v jazykovědě ukázaná s. Stalinem, může přinést veliké a dobré důsledky. My, příslušníci starší generace, jsme povinni se této nové práce plně zúčastniti; i když jeden jako druhý máme dnes i mnoho jiných pracovních úkolů, bylo by to nesprávné, abychom se této thematice vyhýbali. Ale tíže nové práce slavistické je na našich mladých kádrech,

---

[15]) *Kniha o překládání.* Příspěvky k otázkám překladů z ruštiny. Redakce J a r. M o r a v e c. Praha 1953, Čs.-sovět. institut.

[16]) *Rossica* (Spisy a projevy Josefa Dobrovského, sv. XIII). Vyd. K. H o r á l e k a Mir. H e ř m a n. Praha, nakl. ČSAV, 1953. — Vyšel i jiný svazek (Spisy..., sv. V.) *Fragmentum Pragense evangelii S. Marci vulgo autographi*, vyd. B. R y b a. Praha, nakl. ČSAV, 1953.

pro které má naše dnešní konference přinésti další podněty. Proto svůj přehled končím tím, aby tato nová práce našich mladých kádrů šla kupředu a přinesla nám v krátké době dobré výsledky, které budou ve smyslu marxistické vědy sloužit našemu lidu a upevní přátelství se sovětskou vědou, aby za vedení sovětské vědy se naše věda ukázala skutečně novou a marxistickou pokrokovou vědou, která dovede chápat potřeby naší doby. Zdar této naší nové práci!

Bohuslav Havránek (Praha)

I. THEMA:
VZNIK SLOVANSKÝCH JAZYKŮ NÁRODNÍCH V SOUVISLOSTI S VÝVOJEM NÁRODNOSTI A NÁRODA

Národní jazyk, jeho pojetí a studium

Výklady J. V. Stalina o jazykovém vývoji od jazyků rodových k jazykům kmenovým a dále k jazykům národností a jazykům národním otevřely před jazykovědci nové obzory a dávají možnost správně tento vývoj chápat a vědecky řešit některé závažné otázky, před nimiž dřívější jazykověda stála v rozpacích nebo na něž odpovídala falešně.

Mnohé věci je ovšem třeba si ještě ujasnit, chceme-li ve své práci dosáhnout exaktní precisnosti, jež je předpokladem každého skutečně vědeckého bádání. Je obecně známo, že na př. při studiu současné češtiny nemáme dosud přesně vymezen ani obsah nebo rozsah některých základních pojmů, jako obecná čeština, hovorová čeština a pod., s nimiž se běžně operuje, ale jimž vlastně každý bohemista dává obsah jiný, takže je pak těžké vzájemné dorozumění i správné objektivní hodnocení oněch jevů.

Zastavíme-li se u nejzákladnějšího pojmu pro studium dnešních národních jazyků, musíme konstatovat, že ani významový obsah termínu *národní jazyk* nám není zcela jasný. Nemyslím zde ani tak na zvláštní potíže, které vznikají v češtině a také v slovenštině tím, že proti dvěma ruským termínům s odlišnými významy, totiž *narodnyj jazyk* a *nacional'nyj jazyk,* snažíme se vystačit s termínem pouze jedním, *národní jazyk,* což natrvalo není dobře možné. I když se však omezíme v tomto referátu toliko na užívání českého termínu *národní jazyk* jako ekvivalentu ruského výrazu *nacional'nyj jazyk,* t. j. jazyk národa v leninsko-stalinském smyslu slova, jazyk národa novodobého, buržoasního nebo socialistického, nikoli jazyk útvarů dřívějších, přednárodních, zjistíme, že není plné jednoty v chápání národního jazyka ani zde, a to nejen u jazykovědců našich, nýbrž i sovětských.

Na př. R. I. Avanesov formuluje věc takto: „Národu (naciji) odpovídá jako osobitá forma jazyka národní jazyk (nacional'nyj jazyk), t. j. jazyk národa v celku, zahrnující do sebe jak spisovný jazyk, přesněji řečeno literárně propracovanou formu národního jazyka, tak i celou mnohotvarost mluvy nářeční."[1]) Podobně chápal u nás dříve „národní jazyk" akademik Fr. Trávníček, jenž má zásluhu, že se dopracoval pojmu národ-

---

[1]) R. I. Avanesov, *Voprosy razvitija jazyka i dialektov v svete trudov I. V. Stalina po jazykoznaniju.* Moskva 1951, Pravda, str. 18.

ního jazyka ještě před vyjitím slavných Stalinových statí O marxismu v jazykovědě.

Naproti tomu A. S. Čikobava praví: „Národní jazyk je společný jazyk národa... Všechny národní jazyky jsou jazyky spisovné...; [pojmy] ‚národní jazyk‘ a ‚spisovný jazyk‘ se v takových případech kryjí.“[2]) Čikobava samozřejmě hned poznamenává, že každý spisovný nemusí být jazykem národním (nacionaľnyj), jde-li na př. o jazyk útvarů přednárodních. Zcela jasně však předpokládá, že každý společenský celek, který již dosáhl toho vývojového stupně, že se zformoval jako národ, užívá svého jednotného dorozumívacího nástroje i v písmu, má tedy svou národní literaturu atd., a právě tento jazykový útvar, užívaný i v písemných projevech a nazývaný vlastně zužujícím způsobem jazyk spisovný, je důležitým sjednocujícím činitelem v životě onoho celku. Rozdíl od pojetí Avanesovova je zde v tom, že Čikobava chápe národní jazyk jako útvar jeden, jednotný, nikoli jako soubor útvarů dílčích.

Ovšem i Čikobava zdůrazňuje, že ve všech vývojových etapách spisovného jazyka je životně důležitý jeho vztah k nářečím, z jejichž středu v počátečním stadiu vyrůstá, avšak jež se pak za příznivých podmínek postupně stírají, sbližujíce se s ním tím více, čím vyšší je obecná kulturní úroveň (viz v cit. knize str. 116—120).

Mimochodem je zajímavá v této souvislosti Čikobavova poznámka, že proces stírání nářečí jaksi pomíjí ten dialekt, který se stal základem spisovného jazyka a který má proto k spisovnému jazyku hodně blízko, třebaže se ovšem ani s ním spisovný jazyk zcela nekryje (tamtéž str. 119). Ani u nás dosud nikdo dosti důrazně neupozornil na zajímavý fakt, že ačkoli zhruba v oblasti bývalé země České došlo k mnohem silnější nivelisaci nářečí než na př. na Moravě, některé nářeční znaky středočeské se udržují i v mluvě aktivních uživatelů spisovného jazyka třeba v Praze mnohem tvrdošíjněji než na Moravě nářeční znaky moravské, ba že projevují vedle spisovného jazyka i jistou expansivní sílu, vyplývající nepochybně z toho, že Praha je hospodářským, politickým a kulturním centrem státu. Přitom ovšem středočeské nářečí, jež dalo kdysi základ spisovnému jazyku, a mutatis mutandis i nivelisovaný regionálně český interdialekt mají podle mého názoru dnes ke spisovné češtině v podstatě stejný vztah jako na př. místní nářečí a interdialekt hanácký, i když nad nimi mají, abych tak řekl, kvantitativní převahu. Totéž konstatuje na př. I. M. Ionenko o dnešním dialektu kursko-orelském v poměru k spisovné ruštině.[3])

Abychom se však vrátili k rozdílu mezi pojetím Čikobavovým a Avanesovovým. Také Avanesov, i když pokládá národní jazyk za souhrn spisovného jazyka a nářečí, uznává zase naopak koncentrující význam spi-

---

[2]) A. S. Čikobava, *Vvedenije v jazykoznanije I.* Moskva 1952, str. 104, 116.

[3]) I. M. Ionenko, *Ob istoričeskich uslovijach prevraščenija kursko-orlovskogo dialekta v osnovu russkogo nacionaľnogo jazyka.* Voprosy istorii (1952) № 7, 89 n.

sovného jazyka v onom souboru a konstatuje, že v údobí kapitalistickém jsou nářečí už kategorií přežitkovou, jež je postupně vytlačována „literárně propracovanou formou národního jazyka"; dovršení tohoto procesu, t. j. vytvoření oné Čikobavovy rovnice „národní jazyk = jazyk spisovný", umožňuje podle Avanesova až vítězství socialismu se všemi svými sociálně-ekonomickými důsledky (viz citovanou práci Avanesovovu, 21). Podobně uznával už dříve nadřazený význam moderního spisovného jazyka i akad. Trávníček, třebaže jej formálně kladl na roveň nářečím, užívaje termínu „nářečí spisovné".[4])

Rozdíl v chápání národního jazyka u Avanesova a Čikobavy má ovšem své kořeny už v starších způsobech pojímání jazykových útvarů. Víme, že v průběhu vývoje jazykovědy se někdy pokládaly za jazyky jen jazyky spisovné, jindy zase soubory nářečí spolu se spisovným jazykem, považovaným toliko za jeden článek příslušného souboru.

Je nyní otázka, které z uvedeného dvojího chápání národního jazyka má blíže k pojetí Stalinovu. J. V. Stalin na několika místech zdůrazňuje jednotnost společného dorozumívacího nástroje vyšších společenských celků v celém průběhu dějinného vývoje, při čemž též upozorňuje, že *„zároveň* s těmito jazyky existovaly dialekty, místní nářečí, avšak jednotný a společný jazyk kmene nebo národnosti převládal a podřizoval si je."[5]) V dopise s. Sanžejevovi pak ještě s. Stalin vysvětluje, že v procesu utváření národů se některé místní dialekty stávají „základem národních jazyků" a rozvíjejí se „v samostatné národní jazyky" (str. 41). Ostatní dialekty pak, praví Stalin, „ztrácejí svou svébytnost, vlévají se do těchto jazyků a mizí v nich" (tamtéž).

Z uvedených pasáží z prací J. V. Stalina jsem také já vyvodil ještě před vyjitím citované knihy Čikobavovy stanovisko v podstatě shodné s názorem Čikobavovým a pokusil jsem se definovat národní jazyk, opíraje se přitom o klasickou Stalinovu definici národa, jako „jednotný dorozumívací prostředek historicky vzniklého stabilního společenství, které se vyznačuje pospolitostí území, hospodářského života a psychického založení, s nimiž dohromady pospolitost jazyka danou společnost charakterisuje jako národ".[6]) Toto stanovisko je podle mého mínění podporováno i Stalinovým zdůrazňováním *srozumitelnosti* jednotného jazyka pro daný kolektiv;[7]) to podle mého názoru mimo jiné znamená, že všichni členové příslušného společenského celku ani nemusí oním jazykem prakticky mluvit, mohou užívat nářečí, musí však onomu jazyku rozumět, musí jej považovat za svůj a své nářečí musí pokládat za útvar podřízený onomu jazyku. Podobně jako

---

[4]) Frant. Trávníček, *Úvod do českého jazyka.* 1. vyd. Brno 1948, str. 31.
[5]) J. V. Stalin, *O marxismu v jazykovědě.* Praha 1950, Svoboda, str. 12.
[6]) *K otázce češtiny jako národního jazyka.* Slovo a slovesnost 13 (1952) 84.
[7]) Srov. J. V. Stalin, *O marxismu v jazykovědě,* str. 12: „Dějiny říkají, že jazyky ... kmenů a národností nebyly třídní, nýbrž že byly společné pro všechny, společné pro kmeny a národnosti a srozumitelné pro ně. ... Později ... se národnosti vyvinuly v národy a jazyky národností se vyvinuly v jazyky národní."

prof. Čikobava jsem také já došel k závěru, že „národním jazykem ve vlastním smyslu je pouze obecně uznávaný útvar, kterého příslušný národ mimo jiné užívá v písemných projevech“ (Slovo a slovesnost 13, str. 83). Zároveň jsem ovšem též konstatoval těsný vzájemný vztah, který zpravidla existuje mezi národním, t. j. spisovným jazykem a nářečími.

Některé formulace J. V. Stalina však přece jen nasvědčují, že takové pojímání národního jazyka plně nedostačuje. Je to hlavně pasáž, v níž s. Stalin říká, že jednotnému národnímu jazyku jako formě vyšší jsou dialekty podřízený jakožto formy nižší (na uved. m. str. 14).

Podřízenost zajisté může být několikerého druhu a mohli bychom ji tedy i v našem případě chápat různým způsobem. Můžeme na př. samostatné jednotky, vyznačující se jistými společnými znaky, spojovat ve vyšší celek, který však je ve skutečnosti pouhou abstrakcí. Na př. současné slovanské jazyky označujeme někdy společným názvem slovanština, třebaže v dnešní vývojové etapě reálně existují pouze jednotlivé slovanské jazyky jakožto celky autonomní, a vyšší společný útvar fakticky neexistuje. Takový poměr však není mezi národním jazykem a nářečími.

Podřízenost zcela jiného druhu je v případě, jestliže samostatné jednotky jsou, abych tak řekl, hierarchicky podřízeny jedné z nich nebo i jednotce další, při čemž žádná jednotka v podstatě neztrácí svou svébytnost. Takový případ je třeba v poměru jakékoli skupiny národních jazyků k jazyku jednomu, jehož se podle okolností užívá v oné skupině v mezinárodním styku; to je na př. poměr národních jazyků Sovětského svazu k ruštině. Ani tak nelze však chápat podřízenost nářečí jazyku národnímu.

Ještě jiný druh podřízenosti je na př. zase tehdy, když skupina autonomních jednotek vlivem okolností se druží kolem jedné jednotky centrální, na jejímž základě vyrůstá pak eventuálně nová jednotka nadřazená, společná všem, při čemž i ostatní dílčí jednotky na jedné straně do jisté míry mají vliv na utváření jednotky nadřazené, na druhé straně však spolu s centrální jednotkou, jež nadřazené jednotce dala základ, více nebo méně ztrácejí svou autonomnost a vytvářejí společně s nadřazenou jednotkou reálně existující a vzájemně skloubený útvar komplexní. A to je právě poměr, který dnes vládne mezi spisovným jazykem a nářečími. Tento poměr je tuším nejlépe vyjádřen Marxovými slovy o „koncentraci dialektů v jednotný národní jazyk“ (srov. u J. V. Stalina, na uved. m. str. 14). Slovem „jednotný“ zde ovšem musíme rozumět onu vzájemnou skloubenost nadřazené jednotky a jednotek podřízených, kdežto u nadřazené jednotky jako u každé jednotlivé jednotky podřízené jednotností rozumíme jednotu strukturní.

Jde nyní o to, jakým způsobem vyřešit rozpor mezi pojetím Avanesovovým a Čikobavovým. Podle mého dnešního názoru mají oba svým způsobem pravdu, každý však přistupuje k věci s jiného konce. Moderní spisovný jazyk je nesporně útvarem společným pro celý národ, je to tedy jistě národní jazyk v pravém smyslu slova. Naproti tomu nářečí, jež jsou

národnímu jazyku podřízena, jež do něho vplývají a jež jsou s ním tedy vázána dohromady, jistě nelze od národního jazyka odtrhovat. Soudím proto, že by snad bylo nejlépe mluvit o spisovném jazyce jako o národním jazyce ve vlastním smyslu, kdežto o komplexu spisovného jazyka a podřízených mu nářečí jako o národním jazyce ve smyslu širším. Takto pojímá otázku ve svých nejnovějších pracích též akademik Trávníček.[8]) Má definice národního jazyka, kterou jsem výše uvedl, platí pak, chápeme-li jednotnost jako jednotu strukturní, pouze pro národní jazyk ve vlastním smyslu, jak to ostatně v citovaných pasážích výslovně říkám.

Nemusím zajisté rozvádět, že koncentrace dialektů v jednotný národní jazyk, stejně jako i vytváření jednotných společných jazyků v útvarech přednárodních, je podmíněna historickými okolnostmi, poměry sociálně-ekonomickými, politickými. Je třeba však zdůraznit, že různé typy jazykové podřízenosti, které jsme si uvedli, mají charakter dynamický, za různých poměrů nabývají různé tvářnosti, ba mohou za jistých podmínek dokonce přecházet jeden v druhý; kvantitativní rozdíly uvnitř jednotlivých typů se mohou měnit v rozdíly kvalitativní. To zčásti naznačuje i J. V. Stalin, když v dopise s. Sanžejevovi jako protiklad vplývání dialektů do jazyků národních uvádí „i opačné procesy, kdy jednotný jazyk národnosti, která se ještě nestala národem, protože nemá nezbytné hospodářské podmínky vývoje, zaniká následkem státního rozpadnutí této národnosti, kdežto místní dialekty, které se ještě nerozplynuly v jednotném jazyku, ožívají a vytvářejí základ vzniku jednotlivých samostatných jazyků“ (na uved. místě 41 n).

Pro onen náš třetí typ podřízenosti, který nás při studiu slovanských národních jazyků zvláště zajímá, je důležité především vědomí jednoty příslušného společenského celku a tedy i jednoty národního jazyka v širším smyslu u všech jeho uživatelů, vědomí podřízenosti nářečí národnímu jazyku ve smyslu užším. Porušilo-li se v průběhu vývoje vlivem historických okolností vědomí jednoty jistého společenského celku, mohly vzniknout na př. z jedné národnosti dva národy s dvěma národními jazyky nebo naopak za příznivých podmínek z několika národností se mohl vytvořit národ jeden s jedním národním jazykem, nebo konečně též v různých údobích mohl jít vývoj různým směrem. V takových případech běží pak o útvary blízce příbuzné a mnohdy záleží více na závažnosti různých těch historických okolností, ke kterému národnímu jazyku jisté nářečí dnes patří, nežli na větším nebo menším kvantu prvků shodných s tím nebo oním jazykem. Na př. v západní části středovelkoruských a jihovelkoruských nářečí vyznačují se rozsáhlé oblasti výraznými znaky společnými s nářečími běloruskými,[9]) přesto však patří nářečí těchto oblastí k národnímu jazyku ruskému, nikoli běloruskému, poněvadž místní obyvatelé se cítí Rusy, nikoli Bělorusy, za národní jazyk v užším smyslu uznávají spi-

---

[8]) *Úvod do českého jazyka.* 2. vyd. Praha 1952, str. 19 n.
[9]) Srov. na př. P. S. Kuznecov, *Russkaja dialektologija.* Moskva 1951, str. 118.

sovnou ruštinu, nikoli běloruštinu, a svá nářečí pokládají za nižší útvary podřízené ruštině. Podobně na východní Moravě t. zv. nářečí moravsko-slovenská (slovácká) patří do rámce národního jazyka českého, třebaže mají řadu znaků shodných se spisovnou slovenštinou a odchylných od spisovné češtiny, a naopak zase nářečí západoslovenská, třebaže mají ve větším nebo menším rozsahu některé znaky shodné s češtinou a odlišné od spisovné slovenštiny, patří k národnímu jazyku slovenskému. Rozhodujícím činitelem při krystalisaci národní hranice v této přechodné oblasti nebyly znaky nářeční, nýbrž politická hranice mezi Moravou a bývalými Uhrami v údobí konstituování českého a slovenského národa; nelze pochybovat, že kdyby hranice byla probíhala dále na západ nebo dále na východ, šla by dnes jinudy i národní hranice mezi Slováky a Čechy. Moravští Slováci sami se považují v národním ohledu za Čechy, užívají spisovné češtiny, nikoli slovenštiny, a jejich nářečí je nutno probírat spolu s ostatními nářečími českého národního jazyka, do něhož skutečně tato nářečí vplývají, nikoli s nářečími slovenskými, jak povětšině činila dosavadní česká i slovenská dialektologie.

Kvantum shodných nebo odlišných znaků u příbuzných jazykových útvarů není samozřejmě rozhodující také pro odpověď, zda běží o dva samostatné jazyky nebo o poměr jazyka a nářečí. Už z předcházejícího výkladu je patrno, že rozdíl mezi jazykem a nářečím je relativní, závisí na okolnostech; obecně známé jsou případy, že území nářečně hodně diferencovaná, jako je na př. soubor nářečí německých, vytvořila vlivem příznivých historických podmínek jeden jazykový celek, poněvadž se stmelila kolem jednoho společného útvaru, kdežto v jiných případech zase dialekty poměrně blízké vytvořily dva nebo i více takových celků, jak je tomu třeba u jazyků východoslovanských, protože historické okolnosti nepřály vytvoření event. udržení jazyka jen jednoho. Dřívější naše jazykověda byla proto na scestí, jestliže se snažila v poměru mezi češtinou a slovenštinou povětšině jen zdůrazňováním prvků shodných nebo naopak odlišných obhájit nebo odmítnout thesi o t. zv. jazykové jednotě československé. Dnes je nám naprosto jasné, že spisovná slovenština se slovenskými nářečími tvoří samostatný národní jazyk v širším smyslu, třebaže těsně příbuzný s národním jazykem českým. A příčiny této skutečnosti jsou zase rázu více historického než jazykového. Přitom ovšem nemůžeme jen tak beze všeho tento dnešní poměr mezi češtinou a slovenštinou promítat do minulosti, poněvadž během vývoje se na našem území situace značně měnila.

Mimochodem je třeba si ještě uvědomit, že ani skutečná jednota národního jazyka sama o sobě nedává odpověď na otázku, běží-li v jistém případě o jeden národ nebo o národy dva. Víme ze Stalina, že sice nemůže existovat národ mluvící dvěma různými jazyky, avšak mohou existovat dva národy mluvící jedním jazykem společným.[10]) Přitom je samozřejmé,

---

[10]) J. V. Stalin, *Marxismus a národnostní a koloniální otázka.* Praha 1949, Svoboda, str. 9.

že v takovém případě společný jazyk může u každého národa nabývat drobných dílčích znaků odlišných, jak je tomu na př. v angličtině anglické a severoamerické. Existují i případy, že dílčí modifikace takového společného jazyka nebo trvání na nich je záměrné, neboť každý z obou zúčastněných národních celků více nebo méně usiluje mít osobitý dorozumívací nástroj. Tyto modifikace jsou pak někdy takového rázu, že jsme na rozpacích, máme-li mluvit o jednom jazyku nebo o jazycích dvou; tak je tomu na př. se srbocharvátštinou. Jednotlivé varianty jsou ovšem v každém případě typické pro příslušný národ. Úsilí národa mít svůj vlastní národní jazyk v užším smyslu projevuje se někdy též t. zv. jazykovými odlukami, pro něž klasickým příkladem je zase Slovensko, nebo snahou uměle oživit vymírající někdejší jazyk domácí a nahradit jím skutečně užívaný jazyk společný s jiným národním kolektivem; tak je tomu v případě irském.

Pro odpověď, jde-li v jistém případě o dva jazyky nebo jen nářečí, není konečně rozhodující také stáří diferenčních znaků. U dvou příbuzných národních jazyků nelze ovšem podceňovat jevy, které se v podstatě kryjí s národními hranicemi, jako je třeba české *ř* proti slovenskému *r* nebo slovenská uniformní koncovka *-m* v 1. os. sg. proti českým koncovkám *-u*, *-i*||*-m*, protože tyto jevy nám mohou, ale nemusí říci něco o tom, kdy počínaly oba celky žít od sebe odloučeným a uvnitř společným životem. Avšak je známa na př. teorie Šachmatovova, že všechny hlavní rozdíly mezi ruštinou, ukrajinštinou a běloruštinou vznikly později než některé jevy, jimiž se odlišují nářečí severovelkoruská od jihovelkoruských. A ještě později než jevy, které pokládáme za typicky ukrajinské nebo běloruské, provedla se vlastní koncentrace dialektů v dnešní jednotlivé východoslovanské národní jazyky, neboť — jak jsme si už naznačili a jak je patrno zvláště na případě běloruském — hranice těchto typických jevů se nekryjí s rozhraničením národního jazyka ruského, ukrajinského a běloruského.

Nebylo tedy rozhodně správné, jestliže dřívější jazykověda bagatelisovala — a dálo se to i při hodnocení poměru česko-slovenského — rozdíly vzniklé až v dobách historických a z existence nebo neexistence rozdílů předhistorických snažila se vyvozovat závěry o dnešním vztahu různých jazykových útvarů.

These o nerozhodujícím významu stáří diferenčních znaků pro dnešní poměr mezi jazyky a nářečími neznamená ovšem nějaký ahistorismus, nýbrž naopak zdůraznění skutečně historického pohledu a snahu o postižení dynamiky vztahů v průběhu celého vývoje.

Při sledování celé složité problematiky národních jazyků je nutno podle mého mínění přistupovat k jednotlivým konkretním jazykům v podstatě se dvou stran. První cesta je od dnešních jazyků zpět do minulosti, totiž zkoumání národních jazyků přes jejich základ a vytváření základu až hluboko do doby předhistorické, druhá cesta pak od minulosti k dnešku,

t. j. od nejstarších jazykových celků v dané oblasti, pokud aspoň částečně můžeme rekonstruovat poměry na př. v době kmenové, přes labilní mnohdy a měnivé komplexy jazyků národnostních až k vytváření a rozvoji jazyků národních.

Slovanské jazyky nám skýtají po obojí stránce rozmanitý a bohatý materiál. Pro češtinu je s obojího tohoto hlediska situace poměrně dost jednoduchá, poněvadž základ národního jazyka vytvořila nářeční oblast středočeská, jež se stala krystalisačním jádrem feudálního českého státu již od pádu říše Velkomoravské. I když pak na Moravě pro její autonomní postavení jakožto feudální země v rámci státu byly jisté tendence ke vzniku samostatné moravské národnosti a došlo i k dosti výrazné diferenciaci nářeční, přece jen se nevytvořil zvláštní celomoravský nadnářeční útvar a vázanost jazyková v tomto smyslu v podstatě vždy probíhala stejným směrem. Je ovšem třeba prozkoumat, do jaké míry moravská nářečí v průběhu vývoje měla vliv na to, že jednotný společný jazyk český se v některých jevech dosti odchýlil od svého nářečního základu. Totéž je třeba prozkoumat se zřetelem na oblast slovenskou, neboť jistě nezůstal bez vlivu na utváření spisovné češtiny zvláště fakt, že po několik staletí vládla ve funkci uznávaného jazykového pojítka domácího i na Slovensku; v údobí pobělohorském je dokonce možno v jistém smyslu vidět na Slovensku hlavní sféru udržování její kultivované tradice.

Co se týče slovenštiny, středoslovenský nářeční základ dnešního spisovného jazyka je naprosto jasný a bylo by možno jej rozpoznat, i kdybychom neměli přesný obraz procesu utváření národního jazyka slovenského. Avšak pokud jde o druhé hledisko, koncentrující tendence jazykové v průběhu vývoje se upínaly na Slovensku různým směrem; nejprve bezpochyby nějakým způsobem už v říši Velkomoravské, později směrem k češtině, s jejímž pozvolným ústupem pak v průběhu osmnáctého století nejprve jako by se ztrácelo i jednotící jazykové pojítko, neboť se projevují pokusy o vytvoření spisovného jazyka východoslovenského, postupem doby vlastně dvou východoslovenských jazyků, vedle toho též jazyka západoslovenského a konečně až koncem první poloviny minulého století středoslovenského, který teprve, a to ne zcela lehce, nabývá funkce obecně uznávaného jazyka národního. Na východním Slovensku se tento proces vlastně dovršil až po první světové válce.

U národního jazyka polského je problematický už jeho regionální základ a polští badatelé se již po léta snaží tuto otázku osvětlit. Souvisí to zajisté se skutečností, že centrum polského státu, resp. polského kulturního života v průběhu složité historie se měnilo, vznikalo i několik paralelních center, v podstatě se však přitom přejímala starší kultivovaná tradice, překrývaná ovšem vždy novými vlivy.

Velmi složité poměry se vytvářely v oblasti východoslovanské. U národního jazyka ruského a ukrajinského poukázal sám J. V. Stalin na jejich kursko-orelský, resp. poltavsko-kyjevský základ, běloruský jazyk se

ustavil na základě centrálních běloruských nářečí. V údobí, kdy se počíná objevovat na Rusi písemnictví a kdy tedy můžeme poměry přesněji sledovat, nelze však mluvit ještě o žádném z dnešních východoslovanských jazykových celků. Jak známo, s přechodem východních Slovanů od společnosti kmenové k společnosti třídní se vytváří staroruský stát s centrem v Kyjevě a staroruská národnost, objímající celou východoslovanskou oblast. V následujícím údobí feudální roztříštěnosti byla však spojitost mezi jednotlivými částmi území jen slabá a jazykovými jednotkami se vlastně jeví dialekty oblastí, koncentrujících se v hospodářském a politickém ohledu kolem různých městských center, později dialekty feudálních knížetství, navazující v četných případech až na někdejší dialekty kmenové. Vlivem těchto okolností, posílených ještě tatarským vpádem, staroruská národnost se rozkládá a teprve od XIV. století se počíná formovat na severu stát moskevský, v jehož sféře se pak postupně vytváří ruská národnost již v užším smyslu a později ruský národ s ruským národním jazykem, kdežto v západních oblastech, jež byly začleněny do rámce feudálního knížetství litevského, formuje se národnost a jazyk běloruský, a v oblastech jihozápadních, patřících zčásti rovněž ke knížetství litevskému a zčásti k Polsku, s nímž se pak litevské knížetství spojuje, vzniká národnost a jazyk ukrajinský. Toto rozdělení už trvá, i když jsou později zase téměř všichni východní Slované spojeni v carské říši. Nejnovější ruská věda se počíná zabývat podmínkami a příčinami, proč se kursko-orelský dialekt stal základem ruského národního jazyka[11]) a neméně zajímavá bude tato otázka v ukrajinštině a běloruštině, neboť na jedné straně v ukrajinské oblasti se vytvářelo vlivem okolností několik paralelních center, na druhé straně v době litevského státu existovalo i něco, co bychom mohli nazvat společným jazykem bělorusko-ukrajinským. Pro všechny východní Slovany, stejně jako i pro většinu Slovanů jižních a zčásti i pro Slovany západní, bude třeba též s nových hledisek prozkoumat funkci a úlohu církevní slovanštiny v průběhu vývoje.

Na slovanském jihu jsou snad poměry ještě spletilejší. Specifickou problematiku zde skýtá oblast bulharsko-makedonská, které se i v Sovětském svazu věnuje v poslední době zvláštní pozornost,[12]) a také oblast srbsko-charvátská a slovinská s četnými tendencemi konvergentními i divergentními, podmíněnými pestrým dějinným vývojem.

Bez zajímavosti samozřejmě nejsou ani jazykové otázky nejmenších slovanských kolektivů, jako Lužických Srbů nebo Kašubů, v tomto druhém případě zvláště v poměru k polštině. Takové tendence, s jakými se setkáváme na př. v případě makedonském, přinášejí poznatek, že v přechodném periferním území, kde se v průběhu historie střetají a střídají vlivy

[11]) Viz citovanou stať Ionenkovu a k ní nejnověji článek R. I. Avanesova *K voprosam obrazovanija russkogo nacional'nogo jazyka*, Vopr. jaz. (1953) № 2, 47 n.

[12]) Viz S. B. Bernštejn, *K voprosu o periodizacii istorii bolgarskogo jazyka*. Izv. AN SSSR, OLiJa 9 (1950) 108 n. Srov. k tomu K. Horálek zde v Slavii 21 (1952) 50—62.

dvou různých sousedních oblastí, vytvářejí se tím disposice k neutralisování této rivality, t. j. ke vzniku národa třetího, s vlastním národním jazykem. Podobné tendence se v menší míře objevovaly po jistou dobu i v přechodné oblasti česko-polské.

Při dvojitosti pohledu na každý národní jazyk nejde ovšem o oddělování obojího aspektu a zejména ne o probírání příslušné materie časově protichůdným směrem, nýbrž o kombinaci, stmelení obojího hlediska, jež umožní plasticky vidět spletité vytváření a rozvíjení různých jazykových útvarů v souvislosti s celým vývojem společnosti i správně hodnotit jednotlivá fakta a odhalovat jejich příčiny. Neznamená to také obrácení pohledu jen do minulosti. Je jasné, že největší pozornost je třeba věnovat současnému jazyku, sloužícímu dnešní společnosti, jeho vývojovým tendencím a jeho kultuře. Víme však všichni, že dokonalé poznání minulosti umožňuje porozumět současnému stavu jazyka i organicky zasahovat do jeho vývoje.

Nelze popírat, že marxistickou jazykovědu čeká ještě mnoho problémů metodických. Ale především, jak jsem řekl hned na počátku, je nutno usilovat o propracování jednotlivých pojmů na základě konkretního materiálu z různých jazyků, abychom nevytvářeli nejasné mlhoviny, pokrytecky obcházejíce všechna úskalí a úzkostlivě se vyhýbajíce přímému postižení a vysvětlení sporných otázek.

Můj referát samozřejmě nemohl a ani nechtěl nadhodit problematiku národních jazyků v plné šíři. Je tu ještě mnoho zásadních otázek dalších, jako na př. problém jednotnosti jazyka v různých vývojových údobích, problém rozdílnosti národního jazyka od jazyka útvarů přednárodních a pod., jsou tu i specifické problémy spojené s jednotlivými konkretními jazyky. Mnohé z těchto otázek se nyní usilovně řeší v Sovětském svazu. Je však jistě žádoucí, aby naše jazykověda se aktivně podílela na této tvůrčí práci, neboť obcházení problémů stejně jako pouhé mechanické přejímání hotových výtěžků by se nezbytně stalo brzdou jejího rozvoje.

Jaromír Bělič (Olomouc)

Vývin jazyka slovenskej a českej menšiny v Bulharsku

Úvod

Celkový vývinový smer národných jazykov určuje základná tendencia, ktorá sa dá formulovať ako *postupná koncentrácia jazyka národa v národnom spisovnom jazyku, ktorý sa stáva celospoločenskou formou národnej kultúry.* Z tejto základnej črty možno vyvodiť zákonitosti príznačné pre dejiny národných jazykov. Je to na jednej strane odstraňovanie nárečovej roztrieštenosti, pomalé a nerovnomerné splývanie miestnych nárečí s národným spisovným jazykom. Na druhej strane význačná celospoločenská úloha spisovného jazyka podmieňuje jeho veľký rast a rozvoj: a) Odborná starostlivosť sa v prvom rade sústreďuje na vytvorenie jednotnej spisovnej normy; starostlivosť o národný jazyk sa prejavuje v pestovaní jazykovej kultúry. b) Spisovný jazyk ako forma národnej kultúry je nástrojom styku všetkých členov národa v literatúre, vede, umení, administratíve, školstve atď. Podľa týchto úloh v daných historických podmienkach sa rozširuje a zdokonaľuje súbor systémov rozličných vyjadrovacích prostriedkov. Vzrast a diferencovanie štýlov je dôležitým znakom národného spisovného jazyka. c) Rýchle tempo zmien vo všetkých sférach ľudskej činnosti za kapitalizmu a najmä v období výstavby socializmu sa odráža v rýchlom vzraste slovnej zásoby. Významnú složku novej slovnej zásoby tvorí oblasť odborného názvoslovia.[1])

Teda do dejín národného jazyka, chápaných v takejto širokej historickej perspektíve, patrí aj složitý pochod postupného splývania miestnych nárečí so spisovným jazykom. Ale na území dnešných národných jazykov sú ešte menšinové jazyky geneticky príbuzné i nepríbuzné. Aj pri jazyku menšiny, ktorá žije v inorečovom území, prebieha postupná integrácia s národným jazykom tohto územia (obyčajne cez filter miestných nárečí). Tento proces, ktorý má v každých podmienkach svoje špecifické formy, je umožnený bilingvizmom menšinového obyvateľstva. Pripomeňme si dva odlišné príklady z oblasti slovenského jazyka: pokročilý stupeň sbližovania pri nárečí málo početnej chorvátskej menšiny a vedľa toho napr. dejiny našich maďarských nárečí.

---

[1]) Porov. V. Blanár, *Historickoporovnávacia metóda a niektoré otázky dnešnej slovanskej jazykovedy.* Slavia 21 (1952) seš. 4.

V tomto referáte budeme rozoberať postup splývania slovenského a českého menšinového nárečia s jazykom bulharským. Vplyv bulharčiny na jazyk slovenskej a českej menšiny v Bulharsku sledujeme v najnovších historických podmienkach Bulharskej ľudovej republiky. Vychádzam z nárečového materiálu, ktorý som sosbieral v r. 1949, krátko pred uskutočnením reemigrácie prevažnej časti kompaktne žijúceho slovenského a českého menšinového obyvateľstva do ČSR.

Najprv ukážeme, akú odolnosť prejavujú jednotlivé jazykové plány voči cudziemu vplyvu, akými smermi postupuje vplyv bulharčiny, aký má rozsah. Potom si všimneme, ako závisí systematičnosť bulharizmov od spoločenských podmienok menšiny. V poslednej časti sa pokúsime zovšeobecniť niektoré výsledky prevedeného výskumu. Pri tomto zameraní referátu si osobitne nevšímame špecifických odlišností ovplyvňovania slovenčiny a češtiny.

Do r. 1949 bývali v Bulharsku Slováci v troch kompaktnejších celkoch v Plevensku (G. Mitropolija, Podem, Brašľanica) a malé zvyšky sa udržaly v niekoľkých severozápadných osadách (Oriachovo, Vojvodovo, Rasovo, Pišurka) a v Dolnom Ezerove (pri Burgase). Do Bulharska sa prisťahovali z Naďlaku a z niektorých osád z Báčky, Banátu a Sriemu na konci minulého a na začiatku tohto storočia. Slovenské menšinové obyvateľstvo hovorilo stredoslovenským nárečím novohradsko-hontského typu. — Jazyk českej menšiny, ktorá na začiatku tohto storočia postavila dedinku Vojvodovo, patrí do stredočeskej nárečovej oblasti. Dvanásť českých rodín sa r. 1935 presťahovalo do tureckej dediny Belenci v Deliormane. Technickí, administratívni a remeselnícki odborníci sa sťahovali do väčších bulharských miest už od oslobodenia r. 1878.

Asi za polstoročný život slovenskej a českej menšiny v bulharskom prostredí sa jej jazyk postupne vyformoval v osobitné nárečie zvláštneho typu. Na podstatnú časť nášho menšinového obyvateľstva pôsobily vedľa spisovnej bulharčiny západobulharské nárečia. Ovplyvňované západoslovanské jazyky a ovplyvňujúci južnoslovanský patria svojou dnešnou štruktúrou medzi najvzdialenejšie slovanské jazyky. Pritom však ide o nové stretnutie geneticky príbuzných jazykov.[2])

I. *Rozsah vplyvu*

Jazyk slovenskej a českej menšiny nie je vo svojich dielčích systémoch rovnako odolný voči bulharským vplyvom.

Relatívne najslabšou složkou je *slovná zásoba*. Slová, ktoré súvisia so zmenou hospodársko-sociálnych podmienok života, s rozvojom vedy a techniky, preberajú sa z národného bulharského jazyka zväčša prostredníctvom príslušných nárečí. Bulharčina hrá v tomto ohľade úlohu, ktorú majú pri

---

[2]) Bližšie pozri V. Blanár, *Vplyv bulharčiny na jazyk Slovákov a Čechov v Bulharsku.* Jazykovedný sborník 5 (1951) 97—123.

slovenských a českých nárečiach v ČSR naše spisovné jazyky. Niekoľko príkladov zo sl.: *upravľeňia (управление), choremak (хоремаг;* družstevný maloobchod), *koperácija (кооперация),* z č.: *sledvat (следвам); udostovjeření (удостоверение), panair (панаир).* Tieto slová, súvisiace s novými vecami, nejestvujú v domácej podobe.

Lexikálne vplyvy však prenikajú aj tam, kde slovenské a české nárečie domáce slovo malo. Obyčajne sa proces preberania začína tým, že bulharské slovo sa objavuje ako lexikálna dubleta. Niekedy sa stavia vedľa seba domáce slovo a bulharská výpožička: *já si trochu práce svrším, uďelám.* Zväčša sa používa raz jedna, raz druhá podoba: sl. *ďeďina — selo, sľup — obeštaňia,* z č.: *rozďil — rázlika, haďice — markuč.* V mnohých prípadoch sa už domáci výraz používa len výnimočne: sl. *lóza* — zriedka *viňica, zvršiť (свърша),* zriedka *skončiť.* Príslušné domáce výrazy klesajú do pasívnej slovnej zásoby a postupne sa zabúdajú.

Z uvedených príkladov sa ukazuje, že sa v ovplyvnených jazykoch bohato, i keď pritom veľmi individuálne (podľa stupňa bulharského vplyvu) rozširujú *synonymické* rady slov. Ďalej bulharskými lexikálnymi prvkami sa rozširuje aj súčiastka špecifického jadra jazyka, základný slovný fond (sl.: *čiflik, rejs, choremak, zapoznať sa, makar . . .;* č.: *brsnar, pazár, udostovjeření, sledvat . . .*). Je jasné, že sa utvárajú nové vzťahy medzi základným slovným fondom a slovnou zásobou tiež tým, že mnohé zo slov zákl. slovného fondu sa stávajú základnými členmi synonymických radov.

Vplyvom bulharčiny nastáva posun i po línii *homonymie.* Vďaka bulharskému vzoru dostáva české alebo slovenské slovo nový, celkom samostatný a od svojho pôvodného nezávislý význam. Napr. pod. m. č. *řečník* dostáva podľa bulharského *речник* význam „slovník"; *tek' to zakrili* (zavřeli; *закрили*). Príklad zo sl.: *ke cme seďeli* vo význame „bývali, boli" podľa významu bulharského slovesa *седяхме.* Takéto sémantické osamostatňovanie nastáva aj pri kalkovaní: *viložím* z bulh. *изложа* (zahanbujem).

Veľmi dôležitým javom v podmienkach najväčšieho vplyvu bulharčiny je *ústup domáceho slovníka.* Začína sa už pri tvarove shodných slovách v jazyku ovplyvňujúcom i ovplyvnenom. Hovoriaci pochybuje o existencii takého slova v slovenčine alebo češtine (*oblak, ostrov*). V ďalšej fáze sa ťažko uvedomujú a nakoniec celkom chýbajú vzťahy medzi vecou a jej slovenským, prípadne českým pomenovaním. Napr. miesto „stratil som zrak": č. *straťil sem — jak se říká — abich dobře viďel.* Napokon hovoriaci prechádza zo slovenčiny (češtiny) do bulharčiny: sl. *nězagubime sa i otteraz natam* (nestraťíme sa aňi naďalej), *hát tu spolu or'ali, sej'ali mn'ogo, po tri sta ďekara.*

Prispôsobenie prevzatého slova domácemu jazyku je rozličného stupňa. Od citátového použitia: *съfsem* (sl.) po úplné prispôsobenie hláskoslovným a tvaroslovným zákonom domáceho jazyka.

Slovná zásoba sa rozširuje i kalkovaním: sl. *ňekceu som sa vіložiť* (zahanbiť, *изложа*). Častejší je čiastočný alebo úplný preklad idiomatického

spojenia: sl. *dobre je* vo význame „má sa dobre" *(добре е), tak si uropťe smetku* (predstavte si, porátajte si: *правете си сметка*).

Celkove treba povedať, že lexikálnym vplyvom sa nemôže rozumieť len nejaké povrchové zasiahnutie ovplyvňovaného jazyka. Hoci je však v danom prípade ovplyvňovaním zasiahnutý celý lexikálny systém, podstatná časť základného slovného fondu zostáva nenarušená. Ďalekosiahlejšie presuny sú len v jazyku Slovákov a Čechov, ktorí žijú rozptýlene po bulharských mestách a dedinách.

Hláskoslovie je odolnejšia časť jazykového systému ako slovník, ale menej pevná ako gramatická stavba. V našich podmienkach sa ukazuje výrazný vplyv bulharčiny u menšinového obyvateľstva žijúceho rozptýlene.

Ovplyvňovanie hláskového systému našich nárečí možno charakterizovať týmito dvoma tendenciami:

1. Najprv ide o sbližovanie hláskových systémov ovplyvňujúceho a ovplyvneného jazyka odstraňovaním najodlišnejších hláskoslovných znakov domáceho jazyka. Sem patrí postupné odstraňovanie *ľ* v slov. nárečí *(zme ho premesťili), ě > e, ou̯ > o (u̯)* v jazyku českej menšiny *veřici, dlo(u̯)ho.* V prevzatých slovách sa bulh. fonéma ъ substituuje domácim vokálom *a* (*soci̯alizam* z b. *социализъм*), zriedka vokálom *u* (sl. *rukovoctvo* z b. *ръководство*).

2. Druhá tendencia, ktorá sa výrazne prejavuje v podmienkach najväčšieho vplyvu, dá sa charakterizovať ako prehodnocovanie domáceho hláskového systému s hľadiska ovplyvňujúceho jazyka. Sem patrí občasné použitie *ł* miesto sl. a č. *l* (sl.: *miło*, č. *do škołi*). Nedostatok fonémy *h* v bulharčine zasiahol obidva členy korelačnej dvojice v sl. a č. *h — x*. Prejavuje sa to vzájomným miešaním *h* a *ch* v slovenskom a českom nárečí: *chistóri̯a* (sl.), *istou̯ cholku* (č.), ale tiež *tu punčohu, hlap* (č.). Palatálne *ď, ť, ň, ľ* pred prednou samohláskou sa mení na príslušnú predoďasnovú (*skušenosti*, č.; *zdeďil*, č.). Okrem toho sa niekedy *ď, ť* nahradzuje palatalizovanou velárou *ǵ, k'*. Napr.: sl. *taǵe;* č. *k'isic, ǵek'i, šk'asni.*

K najväčším zmenám dochádza pri prozodických vlastnostiach, lebo tu sú najvýraznejšie rozdiely medzi ovplyvňovanými jazykmi a jazykom ovplyvňujúcim. Južnostredoslovenské a stredočeské nárečie má kvantitu fonologickú a prízvuk stály. Bulharské nárečia majú fonologický prízvuk. Ovplyvňovanie českého a slovenského prozodického systému sa prejavuje v premiestňovaní prízvuku pod vplyvom bulharčiny *(dodň'es*, sl.: *доднéс*), ale tiež na rozdiel od bulharčiny (*robot'a*, sl.: *рáбота*; *neb'iła*, č.: *небилá*) a v nenáležitom používaní dĺžky. Zväčša ide o skracovanie: *ot ti peňize*, č.; *jesto aj veči, aj menši*, sl. Pri vrcholnom vplyve sa viaže kvantita na prízvuk. Prízvučná samohláska sa vyslovuje, podobne ako v bulharčine, trochu dlhšie: sl. *r'oďiš, p'otom*; č. *ch'oďit*... Pôvodne dlhá samohláska sa stáva prízvučnou: sl. *som sl'uži̯u, tak si zhov'ara.* Uplatňovanie bulharského prozodického princípu na slovenčinu a češtinu, ktoré badať len u rozptýlenej

menšiny, veľmi vzďaluje tieto nárečia domácemu nárečovému základu a budí dojem cudzosti, neslovanskej výslovnosti slovenčiny a češtiny.

Niekoľko slov o prozodických vlastnostiach nárečia malej slovenskej jazykovej skupiny v Pišurke. Toto nárečie sa odlišuje od plevenských, ktoré majú rovnaký južnostredoslovenský základ, dôslednejším prízvukom na predposlednej slabike. Na prvé počutie sa pobadá jeho silnejšia expirácia. Prízvuk je veľmi často aj v dvojslabičných slovách. Pomerne zriedkavá je tu slabičná dĺžka. V zániku samostatnej kvantity možno vidieť vplyv bulharského okolia, ale spomenutý výrazný dynamický prízvuk na penultime sa z bulharského vplyvu vysvetliť nedá. Pretože tu ide o poslovenčených Ukrajincov, ktorých predkovia pochádzajú z Hornej Ondavy (Šariš), domnievam sa, že tendencia k prízvuku na predposlednej slabike je v tomto svojráznom nárečí (dnes už v štádiu pokročilého zabúdania) ukrajinským substrátom. Je pozoruhodné, že prízvuk na predposlednej slabike predstavuje produktívnu tendenciu. Dosvedčujú to od pôvodu bulharské slová, ktoré majú v bulharčine prízvuk na inej slabike ako na predposlednej. Po prevzatí do tohto nárečia sa ich prízvuk presunul na penultimu. Napr.: *опла́кват — oplak'uju*, *във Войво́дово — vo Vojvoďovo.*

Gramatická stavba ako celok je dobre zachovaná. Prenikajú síce pestré a početné bulharizmy, ale tieto — až na niektoré výnimky — nie sú systematické. Významné narušenie gramatickej stavby opäť zisťujeme u rozptýleného obyvateľstva a v smiešaných manželstvách.

Z morfologie. Zmena gramatického rodu podľa bulharčiny: *s tou cieľou* (*цел*, fem.), *náž bagáš* (*багаж*, mask.), *ti dva parceli* (*парцел*, mask.).

Bulharské tvary stupňovania; sl.: *p'odobre* (*по-добре*), *najmali* (*най-малък*), č. *nejstarej* (*най-стар*).

Slovesný zápor sa tvorí podľa bulharčiny aj samostatnou záporovou časticou: č. *ne (ne im ďava pasporti, не им дава паспорти)*, sl. *ňe* (*ňe im iďe dobre, не им върви добре*).

V podmienkach najhlbšieho vplyvu sa v našich nárečiach používa podľa bulharčiny postpozitívny člen na vyjadrenie kategórie určitosti: *aj popa sa začuďiu, komunistite ešte ftedi chceli vziať upravleňie* a pod. Podobne len pri vrcholnom vplyve nájdeme kontamináciu slovenskej (českej) a bulharskej väzby; napr. sl. *tam som ležau — там лежах: tam som ležach.*

Najvýraznejším gramatickým vplyvom je narušenie slovenského a českého syntetického skloňovania bulharským analytickým. Narúšanie v slovenčine a češtine obvyklých pádových vzťahov sa u našich krajanov začína prejavovať veľmi skoro, i keď zpočiatku len v jednotlivých použitiach. Ukazuje sa asi takýto postup pomalého prijímania analytického princípu v skloňovaní mien (nakoniec sú obidve skloňovania v jazykovom ponímaní krajanov rovnocenné):

1. V spojení „určitá alebo neurčitá číslovka + pod. m.“ stojí meno v 1. p.: *málo zem* (*малко земя*), *tolik peňíze* (*толкова пари*).

2. Nenáležité použitie predložkového alebo bezpredložkového pádu podstatného a prídavného mena: sl. *z našich kňiškách, tri rokoch som bou̯ v'ojak,* č. *po devateho septemvra.* Shodný prívlastok stojí obyčajne v rovnakom páde s riadiacim členom.

3. Predložka sa viaže s menom v 1. sg. alebo pl. (casus generalis), čo je princíp analytického skloňovania; sl. *do druhu̯o selo, po jedna hoďina,* č. *ot sve osvobozeňi.*

4. Syntaktický vzťah nie je vyjadrený pádovou koncovkou, ale rovnakým gramatickým ukazateľom ako v bulharčine; sl. *tu je ťažko na zemledelec* (*тежко на земледелеца*); miesto *minister obchodu: minister na opchot* (*министер на търговията*); č. *otevřela sr̥cce na mňe* (*на мене тя отвори сърцето си*).

Postupná strata smyslu pre ustálené pádové spojenie má svoje dôsledky pre vetnú stavbu. Vznikajú rekčné spojenia, ktoré sa odlišujú nielen od pomerov v slovenčine a češtine, ale aj v bulharčine. Napr.: č. *ďekuji mého occe* (*благодаря на баща си*), *bil dlužen m'eho bratrance* (*беше длъжен на моя братовчед*), *chteli nam zabit* (*искаха да ни убият*), *já sem vám ptala* (*аз ви питах*); sl. *vom ju vaďí* (*той се кара със нея*). Dokonca podmet vety nestojí v prvom páde: č. *Řek n'am, že tu istou̯ cholku umi trochu ňem'ecki a českí.*

Celkove sa ukazuje, že v procese sbližovania sú najstálejšie tie gramatické prostriedky, ktoré sú v slovenčine, prípadne češtine a bulharčine formálne shodné, aj keby geneticky a funkčne v ovplyvňujúcom a v ovplyvnenom jazyku totožné neboly.

Niekedy sa pod vplyvom bulharčiny rozšíria gramatické prvky, ktoré sa v malej miere alebo v určitých spojeniach — prípadne len v štylistickom použití — v našich nárečiach vyskytovaly. To je prípad dosť rozšírenej väzby s dvojitým prislovesným predmetom: sl. *obidv'aja v ednim hrobu zme iγ zakop'ali* — *двамата ги заровихме в един гроб.* Alebo: č. *Franc ho mám na Moravje.*

Velmi časté prisvojovanie postpozitívnym datívom osobného zámena: sl. *keď hľadím na manžela ťi* (*... на съпруга ти*), č. *abich pomahal na roďiče mi* (*на родителите си*).

Podobne sa stáva shodný prostriedok s bulharčinou, predložka „za", gramatickým ukazovateľom a vyjadruje vzťahy, ktoré sa v našich jazykoch vyjadrujú predložkami *o, pre, miesto, na.*

Tým že sa rozšírila konštrukcia formálne shodná s bulharčinou, nastalo podľa bulharského vzoru splynutie vzťahov, ktorých odlišovanie je v neovplyvnenej slovenčine a češtine veľmi živé. Podľa bulharčiny pomerne často sa neodlišujú lokálové vzťahy smeru a miesta: sl. *choďiu̯ som vo Vojvoďovo* (*ходих във Войводово*), *sme bili tam f tu hospodu* (*ние бяхме там в тази кръчма*).

Pri lexikálnych, hláskoslovných a gramatických bulharizmoch, o ktorých sme hovorili doteraz a ktorých druhy by sa daly rozšíriť, dá sa pozorovať a rozoznať bezprostredné pôsobenie bulharského jazyka. Vedľa toho sú v menšinovom slovenskom a českom nárečí prvky, ktoré sa dajú odvodiť z bulharského vplyvu len *nepriamo*. Častejšie sa vyskytujú u rozptýlenej menšiny.

Slovenské a české nárečie v Bulharsku je odtrhnuté od svojho národného jazyka. V takejto jazykovej izolácii — v istom smysle — od celonárodných jazykových fondov sa používajú niektoré slová v novom význame, pre ktorý niet analogie v bulharčine: sl. *viráška fabričná* vo význame *výrobná značka, značka firmy* (етикет), č. *virozumňeňi* vo význame *predstava, potucha* (понятие), *dopis* vo význame *písanie, písmo* (*писане: v dopisu sem lepšejši*). — Tvoria sa odlišné tvary, najmä nejestvujúce analogie. Napr. sl. *víchoda* (*vychodenie, absolvovanie*; *завършване*), č. *nezaspívám* (*nezaspím*; *намя да заспа*), *zdvihák* (*zdviž, lift; асансьор*). — Pri procese integrácie, ktorý tu sledujeme, nenastáva len postupné vyrovnávanie rozdielov, ale aj určité uvoľnenie, rozkolísanie v niektorých dielčich systémoch. Napr. presunutie prízvuku a kvantity nemá priamu oporu v bulharčine; sl. *ur'azil* (*обúдя*), *som zabudľa* (*забрáвя*) — v bulharčine slová s iným základom; sl. *vipúkňe, do Bratisláve*, č. *tádi* a iné. — Systémom vidovočasových vzťahov sa naše jazyky jasne odlišujú. O rozkolísanosti vidových vzťahov v slovenčine a češtine svedčia nielen príklady, ako: č. *nebudu to i celi prodat* (kde by sme snáď mohli hľadať priamy vplyv bulharčiny), ale dokonavý vid sa vyjadrí nedokonavým slovesom tiež v minulom čase: *právje sem to řikavala* (miesto: *řekla*) *sestre, mi sme tam nefcházeli* (miesto: *nevešli*). — Determinatívne a predikatívne syntagmy s nedostatkom kongruencie: *s toho pšeňice, s toho restaurace; ... sa robijú ... sklo* (се прави ... стъкл'о), *se prodává to turecké majetki* (продават се ... имоти), *šli tajen agent*. Rozsah takýchto anakolútov — s nášho hľadiska — je však prekvapujúci.

II.

Slovníkové, hláskoslovné a gramatické bulharizmy majú v jednotlivých prípadoch veľmi individuálny rozsah. Dajú sa však zistiť niekoľké zákonité vzťahy medzi spoločenskými podmienkami a postupom splývania.

Pri vplyve bulharčiny na slovenčinu a češtinu sa v našich podmienkach ukazuje rozhodujúcou okolnosť, či menšinové obyvateľstvo žije viac-menej kompaktne (t. j. obýva aspoň nejakú časť osady), alebo rozptýlene v čisto bulharskom prostredí. V prvom prípade je okruh používania slovenčiny a češtiny dosť široký. Naše menšinové obyvateľstvo používa v každodennom styku zväčša slovenčinu. Administratíva, škola, tlač sú, pravda, bulharské. V druhom prípade už ťažko hovoriť o bilingvizme, lebo jazykom každodenného styku je vlastne bulharčina. Používanie slovenčiny a češ-

tiny sa obmedzuje na domáce prostredie a styk s krajanmi. Slovenčina a čeština sa postupne zabúda.

Jazyk Slovákov a Čechov v smiešaných manželstvách sleduje podobný vývoj ako jazyk rozptýlených krajanov.

Obyvateľstvo, ktoré sa zaoberalo individuálnym hospodárením, bolo voči bulharskému vplyvu odolnejšie. To sa v podstate vzťahuje na kompaktne žijúcu mešinu. Rýchlejšie sa asimilujú príslušníci iných povolaní, ktorí sa stýkajú najviac s bulharským obyvateľstvom.

V rámci kompaktnej a rozptýlenej menšiny nerovnako postupuje bulharský vplyv pri najstaršej, strednej a najmladšej generácii. Menšinové obyvateľstvo rozptýlené: Najmladšia generácia pochádzajúca zo slovenských a českých rodín a zo smiešaných manželstiev obyčajne už prijala bulharský jazyk, po slovensky alebo česky vedia deti pasívne. Jazyk starších obyvateľov je tým hlbšie zasiahnutý bulharským vplyvom, čím dlhšie žijú v bulharskom prostredí. Menšinové obyvateľstvo kompaktné: V slovenských menšinových obciach a v prevažne českom Vojvodove si najlepšie zachovala materinský jazyk práve najstaršia generácia; v niekoľkých prípadoch som tu dokonca zistil neúplnú znalosť bulharčiny. Výraznejší je vplyv bulharského prostredia u strednej generácie, ktorá je odchovaná bulharskou školou. Najmladšia generácia je najviac zasiahnutá bulharským vplyvom, na druhej strane sú v jej jazyku už badateľné stopy spisovnej slovenčiny a češtiny, lebo táto generácia navštevovala slovenskú, prípadne českú menšinovú školu. — To sú, prirodzene, len tendencie splývania a nesmieme si predstavovať medzi jednotlivými skupinami ostré hranice.

Vzhľadom na pomer využívania slovenčiny či češtiny a bulharčiny ako prostriedku spoločenského styku v rozličných štýloch, ukazuje sa v podstate dvojaký postup integrácie:

1. Slovenčina a čeština nie sú vytlačené z každodenného styku ústneho. V spisovných funkciách vystupuje zväčša bulharčina. To je prípad menšinového obyvateľstva žijúceho kompaktne (české Vojvodovo a tri slovenské menšinové osady v Plevensku).

Toto obyvateľstvo si pomerne dobre zachovalo hláskoslovie a gramatickú stavbu. V hláskosloví slovenskej menšiny postupne zaniká *ľ*, v strednej generácii obidvoch menšín sa zriedkavo používa bulh. tvrdé *ł*. Vplyv bulharského prozodického systému nie je veľký. Podľa okolností je výraznejšie krátenie dlhých vokálov. Bulharský vplyv v slovnej a vetnej intonácii. Gramatické bulharizmy sú u druhej generácie dosť časté, ale celkove nie sú systematické. Pomerne dôsledne sa však vyjadrujú podľa bulharčiny rozličné vzťahy pomocným slovom „za" a posesívnosť enklitickým krátkym datívom. Slovník sa neustále obohacuje z bulharskej slovnej zásoby a vplyvu sa neuzatvára ani základný slovný fond. Pritom si základný slovný fond vo svojej podstate uchováva špecifický slovenský

a český ráz. Zaujímavé pripomenúť, že jednotlive sa vyskytujú aj prvky, ktoré sa javia ako nepriame bulharizmy.

Slabým miestom je najmladšia generácia, ktorá má intenzívnejší styk s bulharským okolím. Škola, vojenská služba, zamestnanie, rodinný život mimo rodinnej dediny vytvárajú podmienky pre rýchlejšiu asimiláciu. Mladá generácia predstavuje spojivo so skupinou druhou.

2. Slovenčina a čeština je obmedzená na úzky okruh rodiny, krajanov. Vlastným dorozumievacím prostriedkom v najrozličnejších funkciách je bulharčina. Ide o proces zabúdania materinského jazyka pod vplyvom bulharského prostredia. V istých podmienkach sú už nositelia s hľadiska jazykového Bulhari. Prenikavý je vplyv bulharčiny na naše nárečia u Slovákov a Čechov, ktorí žili niekoľko desaťročí roztratení po bulharských mestách a dedinách.

Viaceré gramatické a hláskoslovné bulharizmy sa používajú takmer systematicky. Napr. v hláskosloví splýva kvantita s prízvučnou slabikou, niekde sa vyskytujú nové fonémy *k'*, *ģ*. Prejavuje sa výrazná tendencia k analytickému typu skloňovania. Domáci slovník je chudobný, z bulharskej slovnej zásoby sa často dopĺňajú aj slová základného slovného fondu. Bulharčinou inšpirované slová, tvary a väzby sa používajú ako rovnocenné s domácimi. Stretávame tzv. nepriame bulharizmy. Tu sa už ukazujú zárodky vývinu češtiny a slovenčiny novým smerom. „Rozhodujúce však je, že v prípadoch, v ktorých dosiahol bulharský vplyv vrcholný stupeň, nepôjde ďalší vývin v tomto smere, teda v smere konštituovania nejakého tretieho jazyka ... je to úpadkové štádium menšinového jazyka, lebo deti takýchto rodičov prechádzajú do bulharského jazykového kolektíva. Vidíme, že tam, kde by boly predpoklady pre radikálnejší odklon vo všetkých jazykových plánoch, tam sa končia dejiny menšinového jazyka. Menšinový jazyk za týchto okolností postupne odumiera.“[3]) Proces splývania sa končí víťazstvom bulharského národného jazyka, dvojjazyčnosť nositeľov je zamenená jednojazyčnosťou. Vzhľadom na túto vývinovú líniu má vplyv slovenčiny a češtiny na bulharské okolie, ktorý sa dá zistiť v obmedzenom rozsahu, len miestny význam. Samotný postup splývania má v každých podmienkach svoje špecifické formy, ale jeho výsledok je taký, ako to nájdeme v Stalinovej formulácii: „V skutočnosti pri krížení vychádza jeden z jazykov obyčajne ako víťaz, zachováva si svoju gramatickú stavbu, zachováva si základný slovný fond a ďalej sa vyvíja podľa vnútorných zákonov svojho vývoja, kým druhý jazyk postupne stráca svoju kvalitu a postupne odumiera.“[4])

---

[3]) V. Blanár, *Vplyv bulharčiny na jazyk Slovákov a Čechov v Bulharsku.* Jazykovedný sborník 5 (1951) 113.

[4]) J. V. Stalin, *O marxizme v jazykovede.* Sb. Za marxistickú jazykovedu. Bratislava 1950, 22.

Niektoré závery

Sledovali sme proces postupného splývania dvoch slovanských jazykov z nerovnakých jazykových skupín. Nešlo o prípad vzájomného jazykového ovplyvňovania na jazykovom pohraničí, ale o vývinovú perspektívu jazyka príbuzného menšinového obyvateľstva. Zovšeobecnenie poznatkov sa môže vzťahovať len na podobné podmienky.

Súdr. Stalin určil najtypickejšie črty jazykového splývania. V rozličných historických podmienkach a pri stretaní sa jazykov rozličných štruktúr dostáva toto sbližovanie svojrázne formy. Aj pri jazykovej integrácii sa ukazuje veľká odolnosť a stálosť špecifického jadra jazyka, gramatickej stavby a základného slovného fondu. Ale nemožno zovšeobecňovať pozorovania o pevnosti dielčich systémov jazyka bez ohľadu na to, aké jazyky sa stretávajú (príbuzné, nepríbuzné) a v akých spoločenských a politických pomeroch. Keď napr. J. D e š e r e v[5]) zovšeobecňuje svoje pozorovanie o jazykovom ovplyvňovaní na základe materiálu z kaukazských jazykov (v prvej polovici druhej fázy bilingvizmu), konštatuje, že niektoré jazykové javy môžu preniknúť do skladby ovplyvneného jazyka, no najpevnejším voči vonkajšiemu vplyvu je morfologický systém. Takéto pozorovanie neplatí pre všetky prípady. Ak ide o geneticky príbuzné jazyky, ktoré majú v gramatickej stavbe mnohé podobné črty, vyrovnávajú sa v podmienkach jednostranného vplyvu v enkláve práve jestvujúce morfologické rozdiely, a ako je to aj v našom prípade, morfologické vyrovnávanie má svoje dôsledky pre skladbu.

Pri vplyve, v podstate jednostrannom, na príbuzný jazyk má jazyková integrácia ráz postupného vyrovnávania gramatických a hláskových rozdielov v štruktúre ovplyvneného jazyka. Složitejší je postup splývania v podmienkach najväčšieho vplyvu u rozptýlene žijúcej menšiny. Skôr však, než by nastalo úplné vyrovnanie dvoch príbuzných jazykov, obmedzená funkcia materinského jazyka a používanie jazyka prostredia pri všetkých hlavných spoločenských potrebách má za následok prijatie jazyka nového prostredia za výlučný dorozumievací prostriedok.

Aj dnes badať isté rozpaky, či radikálnejšiu zmenu štruktúry jazyka (napr. bulharského) treba vysvetľovať zo substrátu alebo z konvergentného vývinu jazykov; inokedy sa odmieta aj pojem jazykového sväzu ako prejav statického chápania jazykových faktov. Myslím, že riešenie tejto otázky sa pomkne dopredu, keď na základe analýzy širokého a rôznorodého materiálu ukážeme, či sa pri stretaní a sbližovaní jazykov „hotové prostriedky“ iného jazyka len preberajú (pravda, s určitým výberom), alebo či pri tomto procese nenastávajú aj nejaké iné javy, či týmto prijímaním nenastáva aj určitý rozvoj v tomto smere a pod.

---

[5]) *О взаимодействии древнеписьменных, младописьменных и бесписьменных языков в свете сталинского учения о языке.* Вопросы теории и истории языка. Москва 1952, 492.

Náš rozbor privádza k týmto záverom:

1. Keď sa preberajú do ovplyvneného jazyka „hotové prostriedky" z príbuzného ovplyvňujúceho, môžu sa vyvolávať určité posuny v systéme ovplyvneného jazyka.

2. V podmienkach najväčšieho vplyvu pozorujeme prejavy tendencie prehodnocovať domáci systém na základe ovplyvňujúceho jazyka.

3. Objavujú sa prvky, ktoré sa nedajú vysvetliť priamo z ovplyvňujúceho jazyka.

4. Substrátový prvok sa prejavil ako tendencia, ktorá pôsobí aj na prvky preberané z ovplyvňujúceho jazyka.

Tieto javy nemožno preceniť, lebo ako výrazné a systematickejšie sa prejavujú v úpadkovom štádiu ovplyvneného jazyka; dnes nie sú zárodkom vývinu v tomto smere. Je však otázka, či sa v minulosti pri iných životných podmienkach podobným spôsobom nemohly vyvolať aj nejaké väčšie zmeny, napr. v gramatickej stavbe. (Nemáme tu na mysli konštituovanie tretieho jazyka.) Na túto otázku budeme môcť odpovedať len po preštudovaní obsiahleho materiálu a najmä z podmienok dlhého zbližovania.

Vincent Blanár (Bratislava)

DISKUSE

(1. K referátu prof. Dr J. Běliče)

Jaroslav Bauer (Brno): **K otázce národního jazyka**

S. prof. Bělič vyloučil ve svém referátu problémy terminologické, aby otázku příliš nekomplikoval. Chtěl bych se jich však ve své poznámce úvodem přece dotknout, neboť z jejich řešení mi vyplývá jiné vymezení pojmů „národní jazyk ve smyslu širším“ a „národní jazyk ve smyslu užším“, a to má i důsledky věcné.

Nezúžíme-li termín „národ“ na ekvivalent rus. *nacija*, jak to navrhuje prof. Bělič,[1]) ale zachováme-li jej v širším významu (za rus. *narod*) a pro rus. *nacija* užijeme raději sousloví „novodobý národ‘ (event. „kapitalistický, socialistický národ“), jak to navrhují akad. Trávníček a akad. Havránek,[2]) nemůžeme ovšem ani termínu „národní jazyk“ užívat pouze jako ekvivalentu rus. *nacionaľnyj jazyk*. Tu musíme užít slovního spojení „jazyk novodobého národa“ nebo omezení „národní jazyk v užším smyslu“ (navrhovaného prof. Běličem pro jazyk spisovný). Je úplně logické, že potřebujeme nějak souhrnně nazvat jazyk společenského útvaru, označeného termínem *narod*, t. j. národ v širším smyslu. Ruština zde zpravidla neužívá termínu *narodnyj jazyk*, protože toto slovní spojení má častěji význam „lidový jazyk“ v protikladu k *literaturnyj* nebo *pis'mennyj jazyk*. Užívá proto častěji názvu *obščenarodnyj jazyk*, ale ten v sobě obsahuje už navíc atribut jeho celospolečenského rozšíření, jeho celonárodní funkce. Česky však můžeme výhodně užít názvu „národní jazyk“, podle potřeby s bližším vymezením „v širším smyslu“. Tak jako „národ“ (rus. *narod*) pak označuje společenský celek bez zřetele na stupeň jeho společenského vývoje, kterého dosahuje při svém vývoji stupně kmene, národnosti a novodobého národa, tak bude i termín „národní jazyk (v širším smyslu)“ označovat jazyk národa bez zřetele na stupeň jeho vývoje. Zároveň mu zůstane zachován i význam „jazyk domácí“ v protikladu k jazykům cizím, většinou mu dříve přikládaný.[3]) Jazyk novodobého národa, jazyk národnosti a snad i jazyk kmenového svazu (pokud se jako jeden jazyk ztvárnil) budou pak jeho vývojové stupně.

Tak se jeví vymezení termínu „národní jazyk“ v aspektu historickém, vývojovém. Při pohledu synchronním vyvstává (aspoň pro jeho poslední dvě vývojové fáze) druhá otázka: máme pokládat za národní jazyk jeden konkretní jazykový útvar nebo je to útvar vyšší, vyskytující se v různých formách (jako jazyk spisovný a dialekty)? Má v tomto případě reálnou existenci jako útvar a co spojuje všechny ty jeho konkretní formy v jeden celek?

---

[1]) Naše řeč 35 (1951) čís. 5—6, 94—105.

[2]) *Jazykové zákampí* Lidových novin z 26. VIII. 1951. — Naše řeč 35 (1951) čís. 5—6, 93—94.

[3]) Srov. 1. část Běličova článku *K otázce češtiny jako národního jazyka*, Slovo a slovesnost 13 (1952) čís. 2, 71 n.

Sovětská i naše jazykověda řeší tuto otázku zatím především pro jazyk novodobého národa a k tomu byl zaměřen i referát. (Při takovém omezení musíme dát pozor, abychom nepustili se zřetele vývojovou souvislost jazyka novodobého národa s jazykem národnosti.) Zde se mínění v SSSR rozcházejí, a podobně je tomu i u nás. Akademik Trávníček se ve své definici češtiny jako národního jazyka přiklání k chápání širšímu: národní jazyk „má dva základní útvary, jazyk spisovný a lidová nářečí". V jediný celek spojují tyto útvary materiálové shody, dané společným původem.[4]) — Prof. Bělič odmítal starší formulaci Trávníčkovu, v níž „nářečí místní (lidová), t. zv. nářečí společenská a spisovný jazyk jsou ... kladeny jakoby na stejnou rovinu jako svébytné složky národního jazyka a národní jazyk sám se pak vlastně stává fikcí, útvarem nejednotným a ve skutečnosti jako útvar neexistujícím, pouhým součtem útvarů dílčích, i když se předtím zdůrazňuje jejich vzájemná skloubenost". Sám zužuje pojem „národní jazyk" pouze na „jazyk novodobého národa" a pokládá za něj jen jazyk spisovný.[5])

Dnes — zásluhou Stalinovou — nikdo už neklade společenská nářečí do stejné roviny se spisovným jazykem a s nářečími místními. Je také zřejmé, že ani místní nářečí nejsou dnes v jedné rovině s jazykem spisovným, neboť ten se pro svou celonárodní funkci stále více a více *stává* sám jazykem národním v té míře, jak se v souvislosti s vnitřním sjednocováním společnosti stírají nářeční rozdíly. (To však neznamená, že by místní nářečí byla i u nás už nyní kategorií čistě přežitkovou.) Ale musíme se ptát, neplatí-li Běličova kritika i při tomto pojetí vzájemného vztahu jednotlivých složek národního jazyka. Prof. Bělič sám označuje ve své dnešní přednášce národní jazyk takto chápaný za abstrakci, nikoli za fikci. A jistě správně, neboť tato abstrakce má svou reálnou existenci v konkretních formách národního jazyka, v jazyce spisovném a v lidových nářečích. Při tom národní jazyk v širším smyslu existoval reálně i v minulosti, i když byl daleko více vnitřně diferencován než dnes a i když jeho hranice byly mnohde neostré a měnlivé. Všechny jeho konkretní formy spojovala v jeden útvar jistě především genetická souvislost (kterou si ovšem nebudeme představovat jako mechanické štěpení), projevující se v dalším vývoji zachováním podstatných společných rysů jak v základním slovním fondu, tak v mluvnické stavbě. Ale to by samo nestačilo. Prof. Bělič ve svém článku správně připomněl,[6]) že některá naše nářečí, na př. moravskoslovenské a některá lašská, jsou materiálově bližší sousedním nářečím slovenským a slezskopolským než českým — a přece patří k českému jazyku. Zde je rozhodující, že se tyto dialekty dnes vyvíjejí spolu s jazykem českým, ve směru k němu.[7]) Proto je správné, když prof. Kellner zdůrazňuje,[8]) že větší význam než zděděné materiálové shody mají pro dnešní příslušnost k jednomu jazyku společné vnitřní zákonitosti vývojové i systémové, projevující se diachronicky jednak společnými innovacemi nebo společným zachováním staršího stavu, jednak postupným stíráním rozdílů v době sjednocování národního jazyka. (Tak se stala na př. kašubština nářečím polského jazyka.) Společný nebo aspoň blízce příbuzný jazykový materiál je ovšem předpokladem pro společný vývoj, avšak míra materiálové příbuznosti nemůže být kriteriem národní příslušnosti nářečí (to platí zvláště pro nářečí přechodná).

K zúžení pojmu národní jazyk na jazyk spisovný vede mimo jiné (ne-li především)

---

[4]) Fr. Trávníček, *Úvod do českého jazyka*, 2. vyd. Praha 1952, str. 55 a 19.

[5]) Fr. Trávníček, *Úvod do českého jazyka*, 1. vyd. Praha 1948, str. 20 a 24. — Bělič, l. c.

[6]) Tamtéž, 82—83.

[7]) Srov. na př. pozorování J. Chloupka o vzniku obecné slováčtiny v jeho diskusním příspěvku (zde na str. 214).

[8]) Srov. *Úvod do dialektologie* (skripta).

atribut „jednotný", který zdůraznil pro jazyk J. V. Stalin. Národní jazyk v širším pojímání není jednotný ani v období novodobého národa, tím méně v minulosti. Ale chtěl bych nadhodit otázku, je-li „jednotný" správný překlad rus. *jedinyj* v té souvislosti, v níž ho užívá J. V. Stalin, kdy říká: „...везде на всех этапах развития язык, как средство общения людей в обществе, был общим и единым для общества, равно обслуживающим членов общества независимо от социального положения."[9]) Stalin většinou užívá atributu *jedinyj* (často vedle *obščenarodnyj*) tehdy, když zdůrazňuje, že neexistovalo *několik* třídních jazyků, ale že vždy šlo o jazyk *jeden*, i když existovaly jeho různé odnože — dialekty a žargony. Tedy: „všude, ve všech vývojových etapách byl jazyk jakožto prostředek společenského styku mezi lidmi společný a *jediný* pro společnost, sloužil stejně potřebám členů společnosti bez ohledu na jejich sociální postavení". (Podtrženo mnou — J. B.) U novodobých národů zpravidla najdeme jednotný útvar s celonárodní funkcí, který můžeme označit jako „jazyk národní" v tom úzkém pojetí. Ale jednotný jazyk národnosti budeme těžko hledat i u nás a tím spíše u jiných slovanských a jiných národností. A přece ty národnosti nesporně už existovaly a dialekty, jimiž mluvily, tvořily jeden jazyk (na rozdíl od jazyků jiných) a jeho větší nebo menší jednotnost závisela na stupni vnitřního sjednocení společnosti.

Při širším pojetí národního jazyka pěkně vynikne vývojová kontinuita mezi jazykem národnosti a jazykem novodobého národa: jde tu o změnu ve společenském vývoji nositelů jazyka,[10]) která s sebou nese především vnitřní sjednocování společnosti a proto i jazyka, stírání nářečních rozdílů a postupné rozplývání nářečí v jazyce spisovném, který tak směřuje k tomu, aby *se stal* sám jazykem národním v celém rozsahu, ve všech jeho funkcích.

Ant. Dostál (Olomouc):

K referátu prof. J. Běliče, jenž ukázal na důležitost otázky vývoje slovanských jazyků se zřetelem k vytváření jazyků národních a dotkl se celé řady dílčích otázek z dějin vývoje jednotlivých slovanských jazyků, bylo by možno připojit řadu detailních poznámek, které by dokreslovaly a vcelku jistě potvrdily jeho vývody. Kromě toho je tu celá řada otázek terminologických. Prof. J. Bělič se v svém referátu nechtěl ovšem zabývat terminologickými otázkami, ale terminologické otázky těsně souvisí s otázkami věcnými.

Termínem „slovanština", „slovanština mezi jinými dialekty indoevropskými", jednak v slovanské jazykovědě označujeme slovanský ráz jazykového materiálu proti materiálu na př. germánskému a j., t. j. jednak tímto termínem skutečný jazyk, jazykový systém neoznačujeme, jednak se jím označuje tak zvaný „dialekt" v komparatistickém smyslu slova, zvláště když se postavíme na stanovisko rodokmenového štěpení jazyků na jazyky jednotlivé (na rodokmenové větve). Rozumíme tedy tímto termínem jednak slovanskost na př. jazykového materiálu, jednak skutečný jazyk nebo jazykovou skupinu (větev). Bude proto třeba tohoto termínu užívat opatrně právě také ve výkladu vzniku národního jazyka.

Prof. J. Bělič zdůvodnil potřebu rozlišovat „národní jazyk v užším a širším slova smyslu". Potřeba takového termínu ukazuje vlastně na vztah dialektu k národnímu

---

[9]) *Marksizm i voprosy jazykoznanija.* Moskva 1950, str. 9. — Srov. Slavia 20 (1951) 170.

[10]) Srov. Sanžejevovu stať *Vznik a vývoj národních jazyků s hlediska učení J. V. Stalina* ve sborníku *Otázky jazykovědy s hlediska prací J. V. Stalina*, Praha 1952, 176 n.

jazyku. Tento termín však je s terminologického hlediska málo vhodný, neboť vyjadřuje jen širší nebo užší rozsah pojmu — termínu základního. Podobné termíny se nám v jazykovědě neosvědčily, srov. skladba v širším a užším smyslu.

Otázka jazykové *podřízenosti* dialektu jazyku národnímu je jistě prof. J. Běličem správně formulována. Přece však bude třeba uvažovat na konkretních případech, na př. o smíšených dialektických oblastech nebo o oblasti přechodné a interdialektické, zda jde všude o čistou „podřízenost". V takovém případě bude patrně nutné zavést ještě vedle termínu „podřízenost" i termín „příslušnost".

Základním a ústředním problémem v otázce vytváření jazyka národního je *otázka poměru dialektu k jazyku národnímu*. Bude třeba přesně definovat a terminologicky vymezit dialekt.

Jiří Damborský (Olomouc): **K otázce národního jazyka polského**

S hlediska vzniku národních jazyků je velmi zajímavá otázka národního jazyka polského. Vznik a vývoj spisovné polštiny, jež představuje polský národní jazyk *v užším smyslu*, ač se o ní diskutuje mezi polskými linguisty takřka půl století, není dodnes uspokojivě vyřešen. Prof. Bělič v svém referátů poukázal na spletitost této otázky a obecně naznačil, jak musíme tuto problematiku řešit. Právě proto, že vznik a vývoj jednotného polského jazyka byl chápán příliš isolovaně, nikoli v celé složitosti jevů, nemáme zde dosud správnou odpověď. Nalezneme ji teprve tehdy, budeme-li řešit otázku marxisticky. Jde totiž o to, abychom podle Stalinových slov „zkoumali jazyk v nerozlučné spojitosti s dějinami společnosti, s dějinami lidu, kterému zkoumaný jazyk patří a který je tvůrcem a nositelem tohoto jazyka".[1])

Vývoj jazyka souvisí s vývojem společnosti, jazyk je výsledkem složitého historického vývoje. Také národní jazyk je historická kategorie, to znamená, že má svůj počátek a vývoj.

Jak se nám jeví s tohoto hlediska vývoj polštiny: Jistá koncentrace polštiny patrně začíná již s nástupem feudalismu, v období vzniku polského státu a polské národnosti. V tomto období (9. a 11. stol.) sjednocují se kmeny (kmenové svazy) mezi Odrou a Vislou pod vedením centrálního kmene Polanů, sídlících na Vartě. Tento kmen ovládl sousední kmeny a dal jim také své jméno (Poloni). Překvapuje to, že Polsko pod dynastií Piastovců vystupuje tak záhy jako poměrně dobře zorganisovaný a sjednocený stát, který se mohl postavit proti náporu od západu, proti Němcům. Základem pozdější spisovné polštiny se pravdopodobně stal dialekt *velkopolský*, na čemž se shoduje převážná většina polských linguistů (Nitsch, Urbańczyk a j.), nikoli malopolský, jak soudí na příklad Taszycki. Vznikl tak jazyk společný pro celou polskou národnost, jednotný pro všechny polské kmeny, kterému se podřídily ostatní někdejší kmenové jazyky, respektive nářečí.

Oprávněnost these o velkopolském základu dnešního národního jazyka polského tkví v tom, že Velkopolsko, kam klademe počátek polského státu, je prvním centrem politického a kulturního života v Polsku. Velkopolský podklad spisovné polštiny dosvědčuje jev tak výrazný pro polskou historickou mluvnici a dnešní polské dialekty, jako je fakt, že spisovný jazyk nezná mazuření, stejně jako velkopolské nářečí. Mazuří však dialekty mazovské, podleské, malopolské a částečně i slezské. Nepřehlížíme při tom ten fakt, že prakticky do konce 14. stol. zůstává administrativním, kulturním a lite-

[1]) J. V. Stalin, *O marxismu v jazykovědě*. Praha 1950, Svoboda, str. 21. — Srov. Slavia 20 (1951) 177 n.

rárním jazykem **latina**, kterou teprve koncem 14. a hlavně v 15. stol. silněji vytlačuje polština. Je nutno ovšem předpokládat, že vedle latiny se prakticky užívalo i polštiny, na př. při bohoslužebných úkonech, v klášterních školách a j., takže se vytvářel, jak říkají Poláci, „dialekt kulturalny". Tak na př. čteme v dekretu synodu polských duchovních z r. 1285: „Postanowiliśmy dla zachowania i poparcia języka polskiego, by w poszczególnych szkołach katedralnych i klasztornych byli wyznaczani tylko tacy magistrzy, którzy doskonale znają język polski, by mogli chłopcom objaśniać autorów w polskim języku." Nebo z r. 1287: „Postanawiamy, by wszyscy zarządcy kościołów i proboszcze oraz inni przełożeni w obrębie wszystkich diecezji polskiego narodu... mając sobie przez biskupów powierzone szkoły, nie ustanawiali Niemców, chyba że są dostatecznie przygotowani w zakresie polszczyzny, by wykładać chłopcom autorów i łacinę w języku polskim".[2])

Na přelomu 13. a 14. stol. začíná se rozvíjet výroba zboží. Vznikají bohatá města, měšťané nabývají hospodářského a politického významu. Posílení polské jednoty bylo následkem přenesení centra státu do Krakova a dokončení sjednocování polského státu za Vladislava Lokýtka (korunovace 1320). Koncem tohoto období projevuje se již národnostní uvědomění.

Polština má patrně tedy základy velkopolské, ale přijala některé prvky také z jiných dialektů, a to mazovského a malopolského, což souvisí jednak se změnou centra polského státu, jednak se samým procesem koncentrace dialektů (na př. severní mazovské dialekty nerozeznávají *a* od t. zv. *á* pochýleného, rovněž tak spisovný jazyk nerozeznává tato dvě *a*, ač ve velkopolských nářečích jsou rozlišena; podobně formy na *-ew-* v dat. sg. u substantiv na měkkou souhlásku jako *żołnierz, król*, vlastní dialektům velkopolským, byly zastoupeny formami s *-ow-*: *żołnierzewi - żołnierzowi, królewi - królowi*, jak je tomu v malopolských nářečích).

Někteří badatelé kladou otázku, jaký vliv zde měla čeština. Brückner vysvětloval nedostatek mazuření ve spisovném jazyce právě *vlivem češtiny* a nikoli velkopolského dialektu. Urbańczyk, který se v poslední době velmi podrobně zabývá problémy t. zv. „dialektu kulturalnego" a „polskiego języka literackiego", připisuje vlivu češtiny — a zdá se, že zcela právem — úlohu *jazýčku na vahách*.[3])

Také v utváření polštiny odrazil se proces sjednocování a přeměny polských kmenů (kmenových svazů) v jednu polskou *národnost*, s jazykem národnosti, jehož krystalisačním centrem byl patrně velkopolský dialekt, uznávaný celou společností a společný pro všechny členy této společnosti.[4])

Proces koncentrace polských nářečí kolem spisovné polštiny byl ukončen v druhé polovině 18. stol. ještě před děleními. Proto se také polština vyvíjela v zásadě jednotně ve všech záborech, pruském, ruském, rakouském, i jako národní jazyk, ač chyběla pospolitost hospodářského, politického a zčásti i kulturního života. Proto také polština odolávala násilné asimilační politice, prováděné zejména pruskou a carskou vládou.

Z toho tedy plyne, že *národní* jazyk polský se rozvíjel z jazyka *národnostního*, jehož regionální základ patrně dal už vytvářením feudálního polského státu *velkopolský dialekt*.

---

[2]) St. Urbańczyk, *W sprawie polskiego języka literackiego*. Kraków 1950, str. 150 a 151.

[3]) St. Urbańczyk, *Kilka spraw dotyczących pochodzenia polskiego języka literackiego*, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego (separ.) 8 (1948) 126

[4]) Srov. St. Urbańczyk, *W sprawie polskiego języka literackiego*, separ., Kraków 1950, str. 148: „Jeżeli już istniało mazurzenie (Urbańczyk myslí na knížecím dvoře prvních Piastovců), to jasne, że je uznawano za sposób mówienia naganny".

Tento vývoj je podmíněn vývojem polské společnosti, od rozpadu rodověkmenového zřízení a přeměny kmenů (kmenových svazů) v polskou národnost, dále k utváření novodobého národa polského.

Štefan Peciar (Bratislava):

1. Myslím, že nie je správne stotožňovať celonárodný a spisovný jazyk. Celonárodný jazyk je širší pojem než spisovný jazyk. Spisovný jazyk je súčiastkou, najdôležitejším útvarom celonárodného jazyka. Jazyk podľa J. V. Stalina „celonárodný" (rus. *obščenarodnyj*), t. j. spoločný pre celú spoločnosť, na všetkých stupňoch vývoja ľudskej spoločnosti. V tomto ohľade sa teda jazyk národa neodlišuje od jazyka predchádzajúcich vývinových období. Spisovný jazyk nemôže hneď pri svojom vzniku zastúpiť celonárodný jazyk. Je známe, že najmä v predsocialistickom období mnoho príslušníkov národa spisovný jazyk neovláda, hoci všetci sa dorozumievajú celonárodným jazykom, ktorým sa odlišujú od príslušníkov iných národov. Lužickí Srbi majú dva spisovné jazyky, založené na dvoch hlavných lužických nárečiach, hornolužickom a dolnolužickom, ale majú pritom jeden celonárodný jazyk, ktorý ich spája v osobitný slovanský národ, presnejšie v národnosť.

2. Ako zdôraznil referent, pri formovaní a vývoji spisovného jazyka je dôležitým faktorom hospodárske, politické a kultúrne centrum. Ak sa toto centrum v priebehu dejín nemení, ostáva najdôležitejším prameňom spisovného jazyka to nárečie, na základe ktorého bol vytvorený spisovný jazyk. Komplikovanejšia je situácia pri zmene hospodárskeho, politického a kultúrneho centra. Vtedy do spisovného jazyka postupne prenikajú prvky z nárečia, v ktorom je nové centrum. Pozorujeme to napr. v prenikaní západoslovenských prvkov do spisovnej slovenčiny.

3. Chcel by som podčiarknuť tézu prof. Běliča, že porovnávacie štúdium slovanských jazykov musí ísť v dvoch smeroch: od minulosti k prítomnosti a naopak od súčasného stavu k rekonštruovaným tvarom minulosti. Stará komparatistika tento druhý spôsob štúdia zanedbávala a tak výsledky mladogramatických rekonštrukcií boly veľmi nepresné. Všetky mladogramatické rekonštrukcie treba revidovať na základe podrobného štúdia dnešných slovanských jazykov a ich vývinových tendencií, ktoré môžeme najlepšie pozorovať a poznávať.

Jozef Štolc (Bratislava): **K otázce východoslovenského spisovného jazyka**

S. dekan Dr. Bělič spomínal vo svojom referáte východoslovenský spisovný jazyk, ako by tu šlo o jazyk postavený na roveň Bernolákovmu, prípadne Štúrovmu spisovnému jazyku. Tu sa treba spýtať, či východoslovenský „spisovný jazyk" treba vôbec pokladať za spisovný jazyk východných Slovákov. Veď tento jazyk nemal nikdy nie že celonárodný, ale veru ani len celokrajový charakter. Slúžil pôvodne len ako náboženský jazyk malému a uzavretému okruhu východoslovenských kalvínov. To bola pôvodne jeho jediná funkcia.

Neskoršie D v o r t s á k so svojou *Našou zástavou* využíval východnú slovenčinu nie v konštruktívnom celoslovenskom smysle, ale práve naopak ako nástroj rozbíjačský, protislovenský, protinárodný, proti slovenskej národnej i jazykovej jednote. Od čias Bernoláka sa používaly na východnom Slovensku bernolákovské knihy, od čias Štúra sa štúrovský spisovný jazyk aj na východnom Slovensku uznával za všeobecný spisovný jazyk všetkých Slovákov, teda aj Slovákov z východného Slovenska. V tomto jazyku sa

čítaly i knihy i časopisy. Uvedomelá a zámerná protiakcia bola organizovaná za peniaze maďarskej reakčnej vlády, nevyvrela spontánne z nacionálneho zanietenia východných Slovákov. Preto všetky snahy po uvedení východoslovenského nárečia ako spisovného jazyka „Slovjakov" zostaly iba na povrchu. Okrem niekoľkých náboženských kníh, letákov a novín so zväčša protislovenským charakterom nevytvorilo sa vo východoslovenskom nárečí ako spisovnom jazyku nič pozoruhodného a kultúrne obsažného. Ba doteraz každé použitie východoslovenského nárečia ako spisovného jazyka bolo iba deformáciou východoslovenského nárečia v rozmanitom smere. To najlepšie svedčí, že všetky tieto snahy boly s hľadiska budovania slovenskej celonárodnej spisovnej tradície alebo dobromyseľne jalové, alebo priamo úmyselne deštruktívne.

Jozef Ružička (Bratislava):

1. S. prof. Bělič vyslovil túto vetu: „Dva národy dnes majú jeden spoločný spisovný jazyk (napr. Anglia a USA)". Je to obyčajne v takom prípade, že jeden národ — materský — sa vyvinul ako ostatné národy, mal svoje dejiny feudálne, atď., kým jazyk druhého národa je rečou kolonizátorov, ktorá nemá perspektívy tohto vývinu. A bolo by zásadne nesprávne, ak by sme chceli aplikovať takýto vzťah na naše pomery od XVI. storočia vyššie. U nás boly pomery omnoho komplikovanejšie. S. Bělič použil v tejto súvislosti výraz „slovenská odluka". Treba sa tu dôrazne pýtať, či je tento termín vhodný. Čeština sa síce na Slovensku uplatnila ako spisovný jazyk, ale na ďalší jazykový vývin na Slovensku maly vplyv konkrétne historické podmienky. Na vtedajšom Slovensku nebolo politického, hospodárskeho ani kultúrneho centra, pod ktorého vplyvom by bol vznikol domáci spisovný jazyk. České krajiny a Slovensko neboly s tohto hľadiska rovnocenné, neboly tu rovnocenné podmienky pre rozvoj národného jazyka v širšom smysle. Ale pritom treba zdôrazniť, že na Slovensku bolo vedomie jednoty u používateľov slovenských nárečí už v XVI. storočí, na čo sa často zabúda.

2. Pre výskum českého spisovného jazyka sú schodné obidve cesty, ktoré naznačil s. prof. Bělič. Totiž od minulosti k dnešku aj od dneška zpät do minulosti. No v prípade slovenčiny je nateraz možná iba druhá cesta výskumu: od súčasného stavu nazpät. Ale aj tu ešte treba vykonať mnoho prípravnej práce, aby sa bezpečne zvládla táto úloha. Treba napr. preskúmať nárečový materiál a uviesť ho do súladu s historickými jazykovými danosťami. Až potom budú Slováci stáť tak ďaleko ako Češi, totiž až vtedy sa bude môcť správne riešiť otázka vývinu slovenštiny aj vzhľadom na vývin češtiny.

Arnošt Lamprecht (Brno): **K jazykovým předpokladům vzniku našich národních jazyků**

Ve svém diskusním příspěvku budu vycházet z té problematiky, která se řešila v brněnském dialektologickém semináři profesora Kellnera. S. prof. Bělič ve svém referátu zdůraznil zejména společenské faktory při řešení těchto závažných jazykových otázek. Je to nepochybně správné, neboť při posuzování s hlediska čistě jazykového jsme někdy opravdu na pochybách, máme-li daný útvar považovat za samostatný jazykový celek nebo za část celku jiného. Za rozhodující se totiž považovala míra jazykové příbuznosti; ovšem s tím lze vystačit jen u jazyků nepříbuzných nebo vzdáleně příbuzných. U blízce příbuzných jazyků, na jejichž rozhraní vznikají přechodná nářečí, s tímto hlediskem, opírajícím se v podstatě o rodokmenovou teorii, nemůžeme vystačit. Stejně tak

nám je málo platný stupeň všeobecné srozumitelnosti, srov. na př. německé dialekty a český a slovenský jazyk. Je proto třeba přihlédnout k úkonnosti, k sociálnímu dosahu jazyka a dialektu, a to ovšem velmi těsně souvisí s mimojazykovými skutečnostmi. Není ovšem možno se omezovat jen na tyto obecně společenské faktory, nýbrž je třeba v plném souladu s vývojem společnosti přihlížet k těm jazykovým předpokladům, které vedou k jazykové diferenciaci nebo naopak k integraci.

Na našem území se takové jazykové předpoklady vytvořily ve dvou základních krystalisačních střediscích, z nichž se jazykové změny šířily. Bylo to centrum východní, středoslovenské a centrum západní, středočeské.

Nejstarší změny východního jádra (*rat, lat* na počátku slova ve všech posicích, odchylné střídnice za nosovky a za jery, tvar *dobruo* místo *dobré*) zasáhly v podstatě jen střední Slovensko. Na ně je omezen i starobylý athematický tvar 3. os. plur. *sa* místo běžného *sú*. Měly tedy tyto změny vzhledem k ostatnímu slovenskému území spíše diferenciační než integrační charakter stejně jako některé staré změny východoslovenské (na př. střídnice za *ŗ*, *ļ* sonans). Nepřihlížíme-li k archaismům spojujícím celé slovenské území a diferencujícím je od území českého (*stĺp, dz*), vidíme, že teprve pozdější změny, na př. ztvrdnutí *ř* v *r* (*tri, repa*) nebo rozšíření koncovky *-m* k slovesům všech typů, tedy i *nesiem, beriem*, zasáhly celé slovenské území a přispěly k jeho sjednocení a zároveň k diferenciaci od vytvářejícího se celku českého.

Jazykový celek český se vytvářel s postupujícím formováním české národnosti okolo jádra ve středních Čechách. Změny z tohoto jádra se šířící zasáhly tu větší, tu menší území. Tak přehláska *a* v *ě* se provedla nejen v nářečích českých a hanáckých, nýbrž v dlouhých slabikách i v nářečích moravskoslovenských a zčásti i lašských (mor.-slov. *smít sa, přihřél, do obilé, do zelé*; podobně i *ozíbe, uvíznul*; lašsky z Opavska *smił se, přyhřył; uviznul, ož'ybe*). Menší rozsah měla druhá přehláska *u* v *i*, která se v podstatě zastavila na Českomoravské vysočině. Provádí se totiž v době, kdy Morava byla již konstituována jako pevný feudální útvar. Takového pevného útvaru však ještě nebylo ve století XII., v době šíření přehlásky *a* v *ě*, jíž tedy nestál v cestě žádný vyhraněný politický předěl, žádná překážka styku. Jinak tomu bylo se změnami, šířícími se v XV. století (*ó > uo > ů, ie > í, ú > ou, ý > ej, é > í*). Tyto změny, které vznikly v pražském centru koncem XIV. a počátkem XV. století, se během XV. století za husitských bouří a po jejich ukončení za konsolidace českého státu a české národnosti šíří a upevňují na mnohem větším území než přehláska *u > i*.*) Změny *ó > uo > ú* a *ie > í* se provedly v Čechách a na celé Moravě a pronikly dokonce i částečně do západní slovenštiny, ostatní zasáhly větší díl Moravy, t. j. nářečí hanácká, přechodná nářečí dolská a nářečí kelecké. Proč nepronikly do nářečí moravskoslovenských, dosud nevíme. Snad byl toho příčinou jejich poněkud odchylný fonetický charakter (u prvních dvou změn, totiž *uo > ů* a *ie > í*, šlo jen o prostou asimilaci jedné hlásky k druhé), jenž mohl mít vliv na to, že nepronikaly tak snadno a že se mohly zastavit snad na nějaké staré etnické hranici probíhající přibližně od města Hranic podél řeky Moravy ve směru severojižním. Jasno by zde mohla vnést jen úzká spolupráce jazykovědy s etnografií, prehistorií a historií.

Změnami šířícími se z obou jmenovaných středisek se naše území rozdělilo na dva základní celky spojené stupňovitě řadou přechodů a vytvořily se tak jazykové předpoklady ke vzniku dvou samostatných jazyků.

---

*) Na tuto souvislost již upozornil akad. B. Havránek na brněnské konferenci, srov. Slavia 21 (1952) 4, v článku *Přehled vývoje českého jazyka s hlediska marxistického* v Naší řeči 35 (1951) 88 a v *České mluvnici* 1951, str. 218.

Zvláštního rozboru by vyžadovalo postavení moravské slovenštiny spojené archaismy s územím slovenským, některými novotami pak s územím českým. S hlediska vnitřních zákonitostí vývojových v době přítomné je třeba ji bezesporu řadit k jazykovému celku českému.

Jan Chloupek (Brno): **Vznik interdialektu a jeho poměr k národnímu jazyku**

Jedním z hlavních rysů vývoje národního jazyka v současnosti je zanikání nářečí. R. I. Avanesov charakterisuje nářečí jako kategorii odumírající, přežitkovou, t. j. takovou, kterou neoživují společenské a ekonomické poměry daného údobí. Tento nový vývoj však neprobíhá jednoduše. Jisté je, že gramatická stavba nářečí je odolnější než jeho základní slovní fond, jinými slovy, že místní nářečí a jeho odumíráním vznikající obecná nářečí jsou si bližší po stránce gramatické než po stránce lexikální. Z toho, co bylo řečeno, pak dále plyne, že generační rozdíl mezi jazykem starší a mladší generace projevuje se hlavně po stránce lexikální, méně pak v gramatické stavbě jazyka.

Na Uherskobrodsku, odkud čerpám svůj materiál, mluví mladší a často i střední generace, zvláště při styku s cizími lidmi, obecnou moravskou slovenštinou. Obecnou moravskou slovenštinou nerozumím zvláštní pevnou formu národního jazyka, nýbrž lidový jazyk v přechodné době před odumřením nářečí. Není zde místa ani pro stručnou charakteristiku obecné moravské slovenštiny. Z její gramatické stavby chci uvésti jen to, že 3. os. pl. ind. prés. sloves 3. a 4. tř. má koncovku *-ijú* (na př. *seďijú*), nikoliv koncovku *-íja* (*seďíja*) nebo *-ijá* (*seďijá*), jak je tomu v místním nářečí. Podle všeho jde asi v těchto případech o transposici na Moravě obecně rozšířeného *-ijou* (analog. podle sloves jiného typu) do nářeční hláskové podoby. Po stránce lexikální je příznačné pro dnešní vývoj to, že slova emocionálně zabarvená bývají nahrazována slovy citově neutrálními (na př. *trhat* za starší *kmásat*) a že se přestává užívat slov, která nesou výrazné známky svého nářečního charakteru (na př. *pohrátka* — postel).

Je známo, že při vzniku interdialektu mizejí nápadné, výlučné rozdíly mezi nářečími jinak stejnými nebo alespoň velmi blízkými. Obecné moravské slovenštiny se však užívá také v kopaničářských vesnicích, jejichž nářečí se liší od nářečí sousedního dosti značně. Většina z obyvatel kopaničářských vesnic však v denním hovoru užívá místního nářečí. U kopaničářských obyvatel pohraničí moravsko-slovenského lze pozorovat tento „bilinguismus" zcela zřetelně: doma a se sousedy na slovenské straně mluví „kopaničársky", přijedou-li však do Uherského Brodu nakupovat, užívají obecné moravské slovenštiny (nikoliv snad hovorové formy spisovného jazyka nebo dokonce obecné češtiny). Také doma, hovoří-li s cizinci, užívají obecného nářečí. Můžeme se tedy domnívati, že obecná moravská slovenština má zde funkci společného jazyka proti rozličným místním nářečím a také její úkon je širší. (Tím ovšem neklademe obecnou moravskou slovenštinu do jedné roviny s obecnou češtinou.)

Z našich pozorování lze vyvodit ještě jeden důležitý závěr. Stírání výrazných prvků místního nářečí a všechny innovace přibližují moravskoslovenská nářečí českému spisovnému jazyku. Jinak řečeno: moravskoslovenská nářečí se dnes nepochybně vyvíjejí společně s českým jazykovým celkem. Směr tohoto vývoje, vnitřní zákony vývoje moravskoslovenského nářečí vyžadují, abychom tato nářečí řadili mezi ostatní česká nářečí, jak už v Nářečích českých v Čs. vlastivědě (1934) naznačil akad. Havránek. Patří-li to či ono přechodné nářečí k tomu či onomu národnímu jazyku, stanovíme nejlépe, zjistíme-li, s kterým jazykovým centrem se vyvíjí. Dá se předpokládat, že fakta jazyková budou ve shodě s činiteli hospodářskými a politickými.

Josef Skulina (Brno):

Jazykovou problematiku nutno chápat dynamicky, historicky. Každý jazyk je konkretně existující útvar, pevná soustava, sepjatá jak společným původem nářečí a spisovného jazyka, tak jejich společným úkonem národním a společnými vnitřními vývojovými zákonitostmi. Historická různost jazykových jevů, provedená na nestejném území českého jazyka, vedla v pozdní epoše feudalismu k formování zeměpisných nářečí. Hranice některých nářečních jevů, s nimiž se setkáváme ještě dodnes na území severovýchodní Moravy, jsou živým svědectvím toho, že v epoše feudalismu jednotlivá feudální panství tvořila zároveň menší nářeční jednotku. S nastupujícím porušováním hospodářských a politických styků obyvatelstva dochází k porušování původního jazykového společenství a k rozšiřování jazykových innovací. Tak se stává, že jazykové znaky jednoho celku přesahují na území celku druhého, jak vidíme na jazykovém území mezi oblastí moravskoslovenskou, lašskou a hanáckou. Současný jazykový stav severovýchodní Moravy svědčí sdostatek o složitém vývoji českého jazyka v minulosti, který se děl v těsné souvislosti s dějinami národa. Je celkem pochopitelné, že v době národního obrození nemohl být český jazyk spisovný — stabilisovaný útvar — nahrazen „spisovným jazykem moravským“, jak o to usilovali moravští separatisté Gallaš a Fryčaj. Jedině jazykovědné studium založené na podkladě vnitřní zákonitosti jazykového vývoje, vývojové souvislosti mezi jazykem národností a jazykem národa, spisovného jazyka a nářečí — jejich materiálních shod v gramatické a slovní zásobě — umožní vyřešit otázku vzniku českého národního jazyka s hlediska marx-leninského.

Miroslav Komárek (Olomouc): **K problematice cizích slov a purismu v národním jazyce**

Ve svém diskusním příspěvku si všimnu jedné dílčí otázky, která velmi těsně souvisí s problematikou vývoje národního jazyka, totiž otázky cizích slov a jazykového purismu. Pro stručnost budu vycházet především z jazykového materiálu českého.

V pracích J. V. Stalina o marxismu v jazykovědě bylo přesvědčivě ukázáno, že jazyk není nadstavbou a že není třídní. Pojetí spisovného jazyka jako třídního dialektu, které bylo obvyklé v sovětské linguistice a pronikalo od třicátých let i do jazykovědy naší, bylo tak odhaleno jako nemarxistické. „Jazyk jako prostředek styku mezi lidmi ve společnosti slouží stejně potřebám všech společenských tříd a projevuje v tomto ohledu určitou lhostejnost k třídám,“ říká J. V. Stalin. Hned v následující větě ovšem upozorňuje: „Avšak lidé, jednotlivé sociální skupiny, třídy, nejsou zdaleka k jazyku lhostejní. Snaží se jazyka využít pro své zájmy, vnutit mu svůj zvláštní slovník, své zvláštní termíny, své zvláštní výrazy. V tomto ohledu zvlaště vynikají nejvyšší vrstvy majetných tříd, jež se odtrhly od lidu a nenávidí jej: šlechtická aristokracie a horní vrstvy buržoasie. Vytvářejí se třídní dialekty, žargony, salonní jazyky.“[1]) Tato slova nás důrazně vybízejí, abychom zkoumali formy vlivu jednotlivých tříd na jazyk, především na jazyk spisovný. Na spisovný jazyk, který je zároveň nástrojem třídní ideologie a kultury, má v třídní společnosti největší vliv vládnoucí třída, která ovládá oficiální kulturu. Proto má částečně pravdu Tomaševskij, když tvrdí, že ruský spisovný jazyk sice nebyl vytvořen jedinou třídou, nýbrž celou společností, ale jednotlivé třídy se na jeho vývoji podílely postupně.[2])

---

[1]) J. V. Stalin, *O marxismu v jazykovědě.* Sborník Sov. diskuse o základních otázkách jazykovědných. Praha 1951, str. 190. — Srov. Slavia 20 (1951) 171.

[2]) B. Tomaševskij, *Jazyk a literatura,* sborník O jazyce literárních děl. Praha 1952, str. 128.

Citovaná Stalinova slova nám zároveň říkají, v které oblasti jazyka je třeba tyto třídní vlivy hledat: třídní prvky se mohou uplatňovat především ve slovníku, a to hlavně v t. zv. slovní zásobě. Pronikáním třídních lexikálních prvků do slovní zásoby určité společenské vrstvy vzniká společenské nářečí, žargon, který má „řadu specifických výrazů, jež jsou odrazem specifických zálib aristokracie nebo horních vrstev buržoasie", a konečně „jistý počet cizích slov".[3]) Degradace jazyka v žargon v ústech představitelů vládnoucí třídy má přirozeně za následek znehodnocení jeho celonárodní funkce, což ovšem vyhovuje oněm společenským skupinkám, toužícím po odlišení od nižších vrstev.

Tyto Stalinovy výklady dávají pro řešení naší otázky pevný marxistický základ.

Přejímání lexikálních prostředků je ve vývoji jazyků věc velmi obvyklá. J. V. Stalin vidí v tom obohacení a posílení jazyka.[4]) Etymologie zná mnoho takových případů, kdy jazyk méně rozvinutého společenského útvaru přejímá z jazyka vyspělejšího společenského celku slova pro nové pojmy, které dosud neznal. Tak se rozšiřuje obzor uživatelů přejímajícího jazyka a dostává se jim nových prostředků k poznávání světa. Jazyk přejímající nemusí být vždy mocensky slabší, srov. na př. případ vítězných Maďarů, přejímajících slova od vyspělejších slovanských kmenů. Ve všech slovanských jazycích máme řadu takových slov, ať přejatých ještě v období předhistorickém a společných všem Slovanům (*chléb, mísa, kniha* atd.), nebo přejatých až v historickém období jednotlivých slovanských jazyků (na př. čes. *pytel, barva,* rus. *денги, флаг* atd.). Přejímání nových slov je v takovém případě nástrojem společenského pokroku. Do této kategorie je třeba zařadit i cizí slova mezinárodní povahy, která v nejrůznějších jazycích slouží jako odborné termíny vědeckému myšlení. V nové době sem patří slova z ruštiny, která v četných jazycích vyjadřují pojmy socialistického řádu.

Může být ovšem i taková situace, kdy přejímající jazyk je jazykem mocensky slabšího společenského útvaru. Pak bývá často pronikání cizích lexikálních prvků symptomem násilného vytlačování jazyka z jeho funkcí, jak tomu bylo na př. u pobělohorské češtiny, nebo dokonce zániku jazyka, jak tomu bylo u polabštiny nebo staré pruštiny.

V třídní společnosti mívá však často působení cizího vlivu na jazyk poněkud jinou povahu: cizí vliv bývá zprostředkován vládnoucí třídou, ba někdy dokonce přejímá vládnoucí třída cizí jazyk za svůj prostředek vnitrotřídního styku. Tak tomu bylo na př. u nás ve středověku, kdy šlechta přejímala německé mravy, jména i řeč a tím se isolovala od svých poddaných.

Jako reakce proti pronikání cizích prvků do jazyka se objevují vlny purismu, které jsou vlastně jazykovým odrazem třídních zájmů. Na př. Husův purismus, zamítající německá slova, která čím dále tím více pronikala do jazyka, byl v souhlase s jeho zaměřením na český třetí stav — drobné řemeslníky, kteří byli v konkurenčním boji s privilegovaným třetím stavem německým.

Purismus nabývá velmi ostrých forem v období, kdy dochází ke vzniku moderních národů. Mladá národní buržoasie bojuje velmi radikálně proti cizím prvkům ve spisovném jazyce, který byl povýšen na jazyk národní. Zvláštní formy tohoto obecného jevu vidíme u těch národů, které ještě v době konstituování národa žijí v područí jiného národa a jsou vystaveny jeho jazykovému vlivu. Jazykový purismus je u nich vždy odrazem boje nastupující národní buržoasie proti hospodářsky silnější buržoasii utlačovatelského národa. Nebezpečí, které hrozí národnímu jazyku od jiného jazyka, se někdy ještě uměle zveličuje; tam, kde jde o jazyky příbuzné, potírá purismus i ty jazykové

---

[3]) J. V. Stalin, v uved, sp., str. 190 a v Slavii 172.
[4]) J. V. Stalin, v uved. sp., str. 201 a v Slavii 183.

prvky, které mají oba jazyky stejné nebo podobné, a doporučuje jazykové prostředky, které jsou odlišné. Mnoho dokladů poskytují dějiny purismu u všech menších slovanských národů.[5]) U nás jsou zajímavé zvláště dějiny purismu slovenského. V prvním období, kdy si mladá slovenská buržoasie získávala posice v boji proti buržoasii maďarské a německé, byly slovenské puristické snahy soustředěny hlavně na maďarské a německé vlivy; jakmile po vzniku Československé republiky zesílil na Slovensku v hospodářském životě vliv buržoasie české a zároveň s tím i vliv češtiny na slovenštinu, obrací se slovenský purismus velmi ostře proti českým prvkům ve slovenštině a je tak jazykovým odrazem nacionalistického protičeského postoje části slovenské buržoasie.

Také v češtině vynesla vlna nacionalismu na povrch jako jev nikoli bezvýznamný jazykový purismus a setkáváme se s ním v menší nebo větší míře téměř u všech jazykových pracovníků národního obrození. Projevilo se v něm probuzené národní sebevědomí, které zahájilo energický boj především proti německým prvkům v češtině. Českými názvy byla však často nahrazována také internacionální slova latinsko-řeckého původu v odborném jazyce.

Jazykový purismus, nacionálně podložený, vyvrcholil u nás v poslední třetině 19. stol. a jeho poměrně slabší pokračování lze vidět v purismu po první světové válce, jehož základem byl vzrůst nacionalistického cítění české buržoasie po vzniku samostatného státu.

V marxistické literatuře bylo již mnohokrát ukázano, že rubem buržoasního nacionalismu je kosmopolitismus. Oba tyto směry buržoasního myšlení jsou příznačné pro vnitrotřídní rozpory uvnitř buržoasie samé. A právě tak, jako je purismus těsně spjat s nacionalismem jedné části buržoasie, je v pozdějším vývoji buržoasní společnosti logickým důsledkem kosmopolitismu druhé části buržoasie nekritické přejímání cizích jazykových prvků. Zájem české kosmopolitické buržoasie je v kultuře soustředěn na západ, a to hlavně na Francii, odkud se také přejímá největší množství cizích slov.

Dříve než přikročím k analyse situace koncem 19. stol., stručně charakterisuji stav cizích slov v češtině v polovině 19. století.

R. 1849 vydal F. M. Klácel svůj *Slovník pro čtenáře novin*, tedy slovník cizích slov. Tento slovníček o půl druhém stu stránek stojí na stanovisku velmi rozumném a umírněném. Klácel sice ví, „že jazyk miluje čistotu, to jest nerád přijímá cizá slova“, přesto však nedoporučuje tvoření nových slov, „poněvadž to cizí slovo prozatím jest známější ... nežli slovo sebe lépe utvořené“.[6]) Odlišuje se tedy Klácel velmi příznivě od stanoviska puristů. Jeho slovník nám dává zajímavý obraz zásoby cizích slov v tehdejší novinářské češtině. Latinsko-řecká slova vyjadřují většinou pojmy odborné terminologie vědecké, filosofické atd. U slov francouzských, italských a anglických lze již při zběžném pročtení zjistit, že patří převážně k profesionálním vrstvám slovníku. Francouzská slova vyjadřují většinou pojmy vojenské, což je pochopitelný vliv napoleonských válek (*kadet, kanon, parole, karabina, reveille, revue, šarže, kasárna* atd.), menší měrou fungují jako termíny obchodního, právnického a úředního jazyka (*komptoir, byró, blanket, chef, dépôt, detail, bižuterie* atd.). Italská slova označují pojmy obchodní (*aviso, ažio, diskonto, brutto*), vojenské (*kasematy*), hudební atd., anglická slova jsou řídká a patří rovněž k odborné vrstvě (*bill, budget, ballast* atd.).

Vrstva slov, která vyjadřují pojmy ze společenského života vyšších kruhů, není příliš obsáhlá, nicméně taková slova jsou v Klácelově slovníku rovněž zastoupena.

---

[5]) Srov. jednotlivé stati ve sborníku *Slovanské spisovné jazyky v době přítomné*. Praha 1937.

[6]) F. M. Klácel v uved. sp., str. 3.

(Klácel je obyčejně provází odsuzující poznámkou o jejich zbytečnosti.) Na př. *dáma, demoiselle, karusel, toaleta, avantura, kompot, kariéra, kabriolet, divertissement, dégoût, chaise, bouquet, banket* atp. Charakteristická jsou slova společenského hodnocení, jako na př. *parvenu* nebo i *kanálie* (canaille, již u Jungmanna). Velká část těchto cizích slov se pravděpodobně dostala do češtiny prostřednictvím němčiny.

Poslední třetina 19. století znamená rozšíření cizojazyčných, zvláště francouzských prvků v jazyce vysoko nad míru, kterou nám zachycuje Klácelův slovník. Rozpor mezi nacionalismem a kosmopolitismem, projevující se uvnitř buržoasní společnosti a mající vliv na všechny oblasti kultury, dosáhl tehdy vrcholu. Mladá generace programově vyhlašuje boj nacionalismu a nacionalisticky zaměřené literatuře a přiklání se k západním vzorům, které napodobuje často přímo otrocky. Eklekticismus a epigonství tohcto období se snad nejzrůdněji projevily u Jiřího Karáska. V postoji jednotlivých zástupců této generace nechybí ani jakási tragika, tak na př. když třídně uvědomělý Karel Hlaváček v odporu proti nacionalistické buržoasii teoreticky hlásá internacionalismus, ale sám tone v beznadějném kosmopolitismu a tím zůstává cele na půdě buržoasní společnosti.

Uplatnění kosmopolitismu v literatuře má na jazyk pronikavý vliv. Umělecká a kritická díla z konce 19. a začátku 20. století přímo hýří cizími slovy a užívají jich jako prostředku básnické řeči, jako poetismů. Ve skutečnosti je to ovšem prostředek, který pomáhá vytvořit z dekadentské poesie a kritiky exklusivní oblast úzké společenské vrstvy. Programové odtržení od zájmů nacionalistické buržoasie, třebaže někdy teoreticky odůvodňované internacionalismem, vyústilo nakonec v odtržení od celonárodního základu umění a národních zájmů vůbec.

Dekadenti rozšiřují oblast cizích slov v podstatě dvojím způsobem: Jednak přejímají nová cizí slova, zvláště z franštiny. V této době pronikly do literární češtiny výrazy jako *nonchalantní, raison, nuance, pieça, distinguovaný, genre, milieu, delikátní, pointa* atd. Některá slova nebo i celé obraty si zachovávají povahu citátů, na př. *à la, dernier cri, là-bas, à rebours, raison d'être, chef d'œuvre, comme il faut* atp. Druhý způsob, jak dekadenti rozhojňují cizí slova ve svém slovníku, je rozšiřování funkčního rozsahu mezinárodních slov odborné terminologie. Tato slova, která jsou velmi důležitou složkou slovní zásoby a bez nichž si nelze představit moderní jazyk, nejsou však obyčejně součástí celonárodního slovního fondu a v kontextu dekadentního jazyka jsou zase jen prostředkem jeho oddálení od jazyka národního.

Příznačné pro oba způsoby využití cizích slov u dekadentů je to, že slouží jako prostředek k vytváření zvláštní sémantické atmosféry, která je právě typická pro dekadenci. Jsou to na př. slova *mystický, démonický, magický, éterný, melancholie, ironie, psycha, vise, halucinace, bizarní, absurdní, dandy* atd. Jsou tedy cizí slova v dekadentních dílech i významným nositelem jejich ideologie.

O tom, že vliv západních jazyků, hlavně franštiny, nebyl omezen jen na úzkou vrstvu spisovatelů dekadentního směru, svědčí četná slova buržoasního společenského slovníku, jako *soiré, diné, matiné, menu* atd., jež často nahrazovala v jazyce vysoké buržoasie české názvy pro tytéž pojmy a pronikala zároveň s napodobováním západního způsobu života. Mají v jazykovém životě buržoasie podobnou funkci jako pařížská móda v oblékání.

Jazykový odraz kosmopolitismu bychom mohli sledovat až do konce první republiky, kdy bychom mohli konstatovat zesílení vlivu anglického, ale přestaneme na tom, co bylo řečeno. Chceme však nakonec vyvodit některé obecnější závěry:

1. Purismus a záliba pro cizí jazykové prvky jsou ve vzájemném dialektickém vztahu a jsou v třídní společnosti odrazem třídních zájmů. V buržoasní společnosti je jejich základem vnitrotřídní protiklad nacionalismu a kosmopolitismu.

2. Oba jevy svým charakterem souvisí s povahou třídní společnosti a jsou na ni vázány. Likvidace tříd v socialistické společnosti, snažící se o mírovou spolupráci mezi národy, znamená zánik obou těchto jevů.

3. Oba směry jsou pro stabilitu a obecnou srozumitelnost spisovného jazyka stejně nebezpečné: kosmopolitismus zaplavuje jazyk nepotřebnými cizími slovy, purismus porušuje jeho celonárodní působení často nesrozumitelnými novotvary a archaismy.

4. Třídní prvky, které buržoasie přijala do svého slovníku, zaniknou samy zároveň s likvidací buržoasní třídy, pakliže ovšem nepronikly do celonárodního jazyka a nenabyly v něm speciální funkce.

5. Meze užívání cizích slov v národním jazyce jsou dány stylistickou hodnotou cizího slova. Tento požadavek je v souhlase s Leninovým názorem na cizí slova.

6. Přejetí cizího slova do jazyka lze odůvodnit jen jeho užitečností, která z něho činí cenný nástroj v životním boji národa.

Vladimír Kyas (Brno): K otázce působení knihtisku na utváření národního jazyka

Není pochyby o tom, že vynález knihtisku v 15. stol. a jeho rozšíření v 16. stol. zapůsobily velmi značně na vývoj všech evropských jazyků. Ze slovanských národních jazyků je však čeština vlastně jediná, na níž se dá vystopovat podrobně a přesně působení tohoto převratného vynálezu, protože měla bohatě rozvitý spisovný jazyk, opřený o lidovou mluvu, a zachovala se dlouhá řada rukopisů i starých tisků, památky původní i přeložené, a to z rozmanitých oborů. Méně vhodná je pro osvětlení této otázky spisovná polština, která teprve knihtisku vděčí za svůj veliký rozmach, zatím co ostatní slovanské jazyky stojí více nebo méně stranou, protože jejich spisovné jazyky vystupují teprve v době knihtisku, jehož užívají k svému vzniku. Kupodivu nejsou takřka žádné práce, které by se touto problematikou zabývaly blíže, a rozkvět spisovné češtiny v 16. stol. se obecně vykládá působením humanismu. Jazyková kultura 16. stol. stojí ovšem zcela jistě pod vlivem humanistického vzdělání, avšak změna podmínek rozvoje literatury, způsobená knihtiskem, má přitom podíl velmi podstatný.

K viditelným novotám v českých památkách dochází teprve půl století po začátku knihtisku u nás, tedy v dvacátých letech 16. století. Prvotisky totiž konkurovaly rukopisům a přesně je napodobovaly typograficky i orthograficky; teprve když knihtisk naprosto zvítězil, rozšířil se v dvacátých letech 16. století jednotný švabach, který úplně ovládl knižní produkci. Změnil se obraz písma a zároveň pravopis: rukopisy koncem 15. stol. mají nejednotný pravopis diakriticko-spřežkový, v první třetině 16. století však začal proces sjednocení a zjednodušení pravopisu, který můžeme označit jako pravopis švabachový, žijící zároveň se švabachem až do polovice 19. století. Zároveň se změnou obrazu písma a pravopisu nastává zvýšený ruch jazykové kultury; vzniká diskuse o archaismech, které se v rukopisech udržovaly po celé 15. století přes demokratisaci spisovného jazyka za husitství (projevenou na př. ztrátou imperfekta, aoristu), kdežto tisk, počítající s daleko širším okruhem čtenářů, zvláště vrstev městských a venkovských, archaismy zcela odstranil. Plodem tohoto nového kvašení je vydání první české mluvnice r. 1533 (v téže době také naráz vyrostla celá řada podobných mluvniček německých). Jazyková kultura se stala požadavkem, jemuž se podřídili tiskaři tím, že svěřovali jazykovou stránku knih odborníkům (Sixt z Ottersdorfu spolupracuje s tiskárnou Melantrichovou, Veleslavín sám působí na spisovatele, kteří u něho tiskli). Tak se podařilo udržet jednotný kulturní český jazyk a vypěstovat nový literární sloh, značně latinisující. Síla literárního jazyka byla tak veliká, že jeho prvky pronikaly do hovoru a do jazyka lido-

vého a tiskem se stmeloval jednotný celonárodní český jazyk. Náměty, zde nastíněné, je třeba tedy ukázat podrobněji na rukopisech i starých tiscích, aby se na češtině jako na typickém případě mohl dosvědčit také význam knihtisku na utváření celonárodního jazyka.

Alexander Ivačenko (Bratislava):

Doplňuje příspěvek Dr Kyase připomínkou, že i v jiných slovanských jazycích kromě češtiny a polštiny je úloha knihtisku důležitá. Je to zejména slovinština, kde vlivem knihtisku rychle vzrůstá polemická literatura, ba vzniká — první srovnávací slovanská gramatika. Dále je to — ruština mající nejstarší nepřetržitou literární tradici ze slovanských jazyků.

Ľudovít Novák (Ľubochňa):

Vo svojom diskusnom príspevku konštatoval úvodom, že nepoznajúc vopred obsah predneseného referátu prof. Běliča a usudzujúc len zo všeobecného názvu I. tematického okruhu, pripravil elaborát na tému *Vznik, vývin a zánik praslovančiny a vznik jednotlivých slovanských jazykov.* No v dohode s predsedajúcim akademikom Havránkom od neho odstupuje a zaujíma len ad hoc stanovisko k doterajším prejavom.

Zdôraznil najprv potrebu skonkrétniť riešenie danej problematiky tak, aby sa zachytil vždy príslušný jazykový stav jednak so stanoviska všeobecných dvoch krajných metodologických požiadaviek (vnútorná zákonitosť jazykového vývinu — spojitosť dejín jazyka s dejinami jeho nositeľa), jednak v jeho špeciálnej javovej individuálnosti, charakterizovateľnej iba typologicky v najdiferencovanejšom slova smysle. Tak napr. staroslovienčina nie je svojím pôvodom nárečím starobulharským, ale nárečím starosrbským[2]) zo solunského úseku makedónskeho, čo možno podoprieť viacerými argumentami jazykovými i historickými.

Najstaršie dejiny slovanských jazykov treba vložiť do nového rámca historického a lingvistickogeografického. Pri východisku, totiž pri praslovančine, chronologicky treba počítať nie s tisícoročiami pred Kristom, ale len s časom zhruba od konca 4. storočia po Kristu. Predtým typologicky svojrázna praslovančina ešte nejestvovala, ale jestvovalo jen juhovýchodné pridneperské nárečie baltoslovančiny. Až po tejto dobe vzniká praslovančina ako typologicky výrazný jazyk v porovnaní s inými jazykmi indoeuropskými, teda i s baltštinou. Jej dejiny treba však poňať v bližšej spojitosti s europskými jazykmi. Okrem pridneperskej pravlasti treba totiž počítať ešte aj s druhou a poslednou slovanskou pravlasťou podunajskou zhruba na území bývalého mocnárstva rakúsko-uhorského, kde sa rozprestierala ústredná avarskoslovanská ríša, vyvrátená Karolom Veľkým na samom sklonku 8. storočia. Túto tézu o druhej podunajskej slovanskej pravlasti istým návratom od Niederleho k Šafárikovi mieni prof. Novák podrobnejšie dokázať v osobitnom spise *Vznik Praslovanov a ich jazyka.*

I v dejinách jednotlivých slovanských jazykov po tejto dobe, najmä však od 10. stor. treba počítať viac ako doteraz jednak s rozličnými odtienkami konvergencie i vplyvov iných, neslovanských jazykov (napr. osud niektorých hláskových zmien českých), jednak aj so vzájomnými zásahmi slovanských jazykov, i spisovných, najmä staroslovienčiny, resp. potom cirkevnej slovančiny rozličných redakcií.

Pri výskume vzniku národnostných a potom národných jazykov treba mať na zreteli špeciálne miestne pomery i v spojitosti s iným a iným výskytom sociálne

[2]) Prozatím bez provedeného důkazu — pokládám za zcela nepravděpodobné. — BHk

nadradených alebo len priradených cudzích jazykov rozličných funkčných okruhov (napr. na Slovensku treba počítať so slovenskými nárečiami, hodnotenými pôvodne v ostrom protiklade k neslovanskej latinčine, nemčine i maďarčine ako s nárečiami len všeobecne slovanskými v smysle lingua vernacula, a to dlhšie ešte i v časoch používania češtiny ako spisovného jazyka istých funkcií na Slovensku, a len neskôr sa vyformovalo ich hodnotenie užšie slovenské).

K diskusnému príspevku asp. Dr. Lamprechta zdôraznil prof. Novák, že často opakovaná téza, podľa ktorej je skoro všeobecne slovenské *r* archaizmus, kým české *ř* je zas inovácia, nie je správna, lebo i české *ř* i slovenské *r* vzniklo zo staršieho *ŕ* a tak i vývin *ŕ* > *ř* i vývin *ŕ* > *r* je inovácia, len vždy rozličného vývinového smeru a rozličného konečného výsledku. Pritom skoro všeobecný stav dnešný je výsledkom složitejšieho konvergentného vývinu takmer všetkých slovenských nárečí, a to stredných so západnými i s východnými, ako to prof. Novák podrobnejšie dokazuje vo svojej knihe *K najstarším dejinám slovenčiny*, ktorej vydanie, schválené SAV, je už vecou blízkej budúcnosti.

Závěrečné slovo Jaromíra Běliče

Čilá diskuse i řada kritických připomínek k mému referátu svědčí o tom, že problematika pojetí a studia národních jazyků je vskutku aktuální. Chci se pro stručnost zabývat jen těmi kritickými připomínkami.

1. Dr Bauer vnesl svým upozorněním na potíže s překládáním ruských termínů *narod* a *nacija* do diskuse něco, co jsem tu nechtěl rozvíjet, abych celou otázku nadbytečně nekomplikoval. Je ovšem samozřejmé, že si i v tomto případě musíme ujasnit pojmy a ustálit terminologii. Proto jsem již před časem uveřejnil v Naší řeči, 35 (1951/2) 93n., výzvu k diskusi o českých ekvivalentech za tyto ruské termíny a podal jsem tam hned jisté návrhy; avšak dosud nikdo veřejně v tisku na můj článek nereagoval, i když se jinak o něm dosti mluvilo. Otázka je tedy nevyřešena. Na počátku svého referátu jsem proto řekl, že v něm budu užívat termínu *národní jazyk* jen ve významu ruského *nacional'nyj jazyk*, aby nevzniklo nedorozumění. Taková precisace není nic nemožného a není to ani nějaké moje novum, jak by se snad mohlo zdát ze slov s. Bauera, neboť i v překladech klasiků marxismu-leninismu se ruské *nacija* běžně překládá slovem *národ*. Řekl jsem však také, že natrvalo nemůžeme vystačit s jedním českým termínem *národ* proti ruským výrazům *narod* a *nacija*. Onu diskusi o českých ekvivalentech je nutno provést a musí se jí zúčastnit nejen linguisté, nýbrž i historikové, máme-li dospět k nějakému obecně přijatelnému řešení.

Soudruh Bauer dále polemisoval s mou kritikou dřívějšího Trávníčkova pojímání národního jazyka, kterou jsem provedl ve stati *K otázce češtiny jako národního jazyka* uveřejněné v Slově a slovesnosti, 13 (1952) 71n. Akademik Trávníček chápal před vyjitím Stalinových statí národní jazyk jako soubor nářečí trojího druhu, totiž nářečí místních, sociálních a nářečí spisovného. A toto pojetí jsem kritisoval. Jestliže dnes reviduji i své dřívější stanovisko, neznamená to návrat k staršímu pojímání Trávníčkovu. Soudruh Trávníček ostatně mezitím v novém vydání svého *Úvodu do českého jazyka* sám své pojetí změnil. Scházíme se tedy nyní na nové základně.

Konečně k otázce, můžeme-li podle J. V. Stalina chápat národní jazyk jako strukturně jednotný útvar. Citoval jsem ve svém referátu Stalinova slova, že nářečí existují zároveň s jazykem a že se v procesu utváření národů některá nářečí rozvíjejí v samostatné národní jazyky, kdežto ostatní nářečí pak ztrácejí svou svébytnost, vplývají do těchto jazyků a stírají se. Z citovaných formulací je tuším jasné, že s. Stalin v těchto případech bere národní jazyk skutečně jako jednotný útvar, nadřazený nářečím. Upozornil jsem však také, že jiné formulace J. V. Stalina svědčí zase pro jiné chápání, a vyvodil jsem pak thesi o národním jazyce ve smyslu užším a širším. Ruský výraz *jedinyj* jako atribut národ-

ního jazyka v Stalinových statích lze snad v některých případech výstižněji přeložit slovem *jediný* než výrazem *jednotný*, který je veskrze v dosavadních překladech; ale patrně to nebude možné tam, kde s. Stalinovi opravdu běží o jednotný společný útvar. Výraz *jediný* bude vhodnější v případech, v nichž jde o vyjádření faktu, že jednotný jazykový útvar, společný celému národu, a tříšť nářečí tvoří dohromady jeden, jediný celek, spjatý vzájemným vztahem nadřazenosti a podřízenosti.

2. Doc. dr. Dostál, pokud jsem mu dobře rozuměl, ve svém diskusním příspěvku nadhodil otázku, zda je vůbec správné mluvit o nadřazenosti a podřízenosti různých jazykových útvarů. Nechci se odvolávat na to, že s těmito pojmy operuje i s. Stalin, domnívám se však, že pro nářečí je typická právě ona podřízenost, které jsou si přitom uživatelé toho nářečí vědomi. Ve svém referátu jsem se ovšem zmínil, že vztah nadřazenosti a podřízenosti může mít za různých okolností rozličnou tvářnost. Řekl jsem, že *eventuálně* vyrůstá z centrální jednotky nová jednotka nadřazená. V dřívějších údobích snad tomu tak vždycky ani být nemusí a může se za nadřazený útvar považovat přímo regionální nářečí centra. Pro ilustraci tu snad mohu uvést Havlíčkův záznam asi z r. 1843 o rozhovoru s nějakou ženou z běloruského pomezí, která přišla do Moskvy na pouť. A tato poutnice Havlíčkovi řekla: „My jsme také Rusové, jenomže dobře mluviti neumíme.“ Mohla to být i žena negramotná a o existenci spisovné ruštiny snad ani mnoho ponětí neměla. Ale zřejmě své nářečí pokládala za útvar nižší ve srovnání s normou jinou, snad s mluvou moskevskou, která pro ni byla útvarem nadřazeným, „správnějším“.

Co je tedy nářečí? Víme, že i tohoto termínu se dříve užívalo a dosud někdy užívá v různém významu. Na př. Engels, když mluví o vytváření nových kmenů a kmenových jazyků dělením, divergencí, užívá pro ony nové kmenové jazyky termínu nářečí, aby naznačil jejich genetickou souvislost;[1]) J. V. Stalin mluví však důsledně o kmenových jazycích, jimž uvnitř kmenů byla pak ještě nářečí podřízena. Z mých výkladů tuším jasně vyplývá, že při naší problematice užívám termínu nářečí v témž významu jako Stalin, když běží o útvary podřízené nějakému jazykovému centru. Zpravidla tu jde ovšem zároveň o útvary geneticky těsně příbuzné. Ale je otázka, musí-li tomu tak být vždy. Pro zajímavost poznamenávám, že na př. Doroszewski jde tak daleko, že pokládá polštinu, francouzštinu a pod. v Severní Americe u obyvatelů polského, francouzského a j. původu za dialekty s hlediska kulturně politického v poměru k angličtině jako jednotícímu jazykovému pojítku.[2]) Nechci tento názor obhajovat, říkám to jen informativně.

Soudruh Dostál zde také řekl, že mé rozlišování národního jazyka ve smyslu širším a užším nepovažuje za vhodné, že je to jistý kompromis. Podle mého názoru toto rozlišování vystihuje skutečnost, takže to nelze nazývat kompromisem. Má-li s. Dostál jiný názor, měl by jej vyložit, neboť z jeho slov nemůžeme poznat, jak si to představuje.

Co se týče dvojího chápání termínu slovanština, o kterém mluvil s. Dostál na počátku svého diskusního příspěvku, je to myslím jasné a nemusíme se tím zabývat.

3. Dr Štolc zde mluvil o tom, že za jistých okolností míšením nářečí mohou vznikat nářečí nová. Zjištěná fakta nejsou nikterak v rozporu se Stalinovou thesí, že míšením dvou jazyků zpravidla nevzniká nový, třetí jazyk, nýbrž v podstatě že vítězí jeden z obou původních jazyků. J. V. Stalin vysvětluje v odpovědi s. Cholopovovi, že tato these platí pro poměry v třídní společnosti, kdy jazyky jsou navzájem proti sobě v postavení mocenském, kdy je nadvláda jednoho jazyka nad druhým. V beztřídní společnosti naproti tomu, po vítězství socialismu ve světovém měřítku, až pomine politika potlačování a asimilace národů a jazyků, budou podle s. Stalina jazyky postupně

---

[1]) Viz B. Engels, *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu.* 3. vyd. Praha 1949, 85. — Srov. též R. I. Avanesov, *Učení J. V. Stalina o jazyce a nářečí;* ve sborníku Otázky jazykovědy s hlediska prací J. V. Stalina. Praha 1952, 143 n.

[2]) Viz Witold Doroszewski, *Przedmiot i metody dialektologii.* Poradnik językowy (1953) 4.

splývat.[3]) V případě, o kterém mluvil s. Štolc (nářečí slovenských menšin v Maďarsku), jde sice o útvary, které vznikly ještě ve společnosti třídní, feudální; ale nářečí slovenských kolonistů, kteří přicházeli z různých konců Slovenska, byla ve vzájemném poměru na stejné rovině, neboť šlo vesměs o nevolný venkovský lid. Nebylo tu tedy v nových sídlištích nějaké úsilí o nadvládu jednoho nářečí nad druhým, o záměrnou likvidaci některých nářečí a vítězství jiných, proto tato nářečí volně splývala. Podobný případ znám z jihovýchodní Moravy z oblasti t. zv. nářečí dolských. Je ovšem třeba si uvědomit, že při tomto míšení běželo o útvary velmi těsně příbuzné, z velké části shodné, takže míšením vznikala vlastně jen další varianta téhož útvaru.[4])

Co se týče východoslovenských spisovných jazyků, o kterých se s. Štolc zmínil, jistě to nebyly národní jazyky v našem smyslu slova; jejich vznik a možnost existence jsou však svědectvím, že na východním Slovensku v těch dobách ještě nepočal probíhat nebo se ještě nedovršil proces konstituování slovenského národa. Již roku 1752 vyšly pro náboženskou potřebu východoslovenských kalvínů první knížky opírající se o nářečí bývalé stolice zemplínské a poslední kalvínské tisky východoslovenské jsou ještě z prvních let po první světové válce. Třebaže tu jde o literaturu malou rozsahem a funkčně velmi omezenou, můžeme „spisovnou zemplínštinu" klást do stejné roviny s bernolákovským katolickým spisovným jazykem západoslovenským, který rovněž nelze považovat za národní jazyk v našem smyslu. Druhý pokus o ustavení spisovného jazyka východoslovenského nelze spojovat teprve se jménem renegáta Viktora Dvortsáka, jak činí Dr Štolc. Již v době Štúrovy akce se ozývaly z východního Slovenska hlasy, aby byl zaveden také spisovný jazyk na základě nářečí šarišských,[5]) ba první knížka v šarištině vyšla ještě dříve.[6]) V druhé polovině minulého století vyšly pak šarištinou další knihy, nějaké kalendáře, školní učebnice a j. Je jisté, že se později uherské vládní kruhy snažily využít východní slovenštiny na oslabení slovenského národního hnutí, které od počátku pronikalo i na východní Slovensko; ale vznik a šíření východoslovenského spisovného jazyka nelze připisovat jenom na vrub uherské vládě. I východoslovenští vystěhovalci v Americe, kteří přece nebyli pod maďarským tlakem, vydávali během let ve východní slovenštině řadu časopisů i jiných publikací. Dvortsákovská akce veřejně začíná asi až r. 1907, kdy počal v Prešově vycházet časopis Naša zastava. Byla to jistě akce podporovaná vládou — jsou pro to ostatně i doklady —, ale jistých úspěchů mohla dosáhnout jen proto, že na východním Slovensku ještě nebyla situace jasná a že se zde skutečně vedle národního hnutí slovenského vlivem historických podmínek vytvářely i tendence partikulární. Je poučné, že podle zpráv z r. 1918 (před osvobozením) měly v šarišské stolici celonárodní slovenské noviny méně než padesát odběratelů, kdežto východoslovenská Naša zastava, psaná v maďaronském duchu, vycházela nákladem 8000 výtisků.[7]) Roku 1908 již počíná Naša zastava jasně oddělovat svou „slovjackou" řeč od slovenštiny a později vystupuje Dvortsák s thesí, že „Slovjaci" jsou zvláštní národ, odlišný od Slováků. Koncem roku 1918 dokonce žádal pro ně jménem „Vichodoslovenské rady" právo sebeurčení a byl hlavním organisátorem protičeskoslovenské maďarofilské buržoasní republiky, která byla vyhlášena 11. prosince 1918 v Košicích, avšak byla likvidována již 28. prosince. Isolace východoslovenského obyvatelstva od celonárodní spisovné slovenštiny byla vlivem předchozích poměrů tak silná, že i vláda Slovenské sovětské re-

---

[3]) Viz J. V. Stalin, *O marxismu v jazykovědě*. Praha 1950, Svoboda, 49n; srov. Slavia 20 (1951) 197 n.

[4]) O zvláštním charakteru míšení útvarů příbuzných se zmiňuje L. A. Bulachovskij ve stati *Otázky historického vývoje jazyka s hlediska prací J. V. Stalina;* sborník Otázky jazykovědy ... Praha 1952, 214.

[5]) Doklad viz na př. v Czambelově knize *Slováci a ich reč*. Budapešt 1903, 198.

[6]) *Zbierka naukach mravnich pre mladež fary stavanskej*. Košice 1841. Známější než tato publikace je spisek Dra Jána Andrášcsika, *Šenk palenčeny* z r. 1845.

[7]) Tato čísla uvádí hlavní redaktor Naší zastavy Dr István Dessewffy v brožuře *Nemzeti kulturfeladatok az északkeleti hegyvidéken*, Prešov 1918.

publiky, proklamované 15. června 1919 v Prešově a trvající do 5. července téhož roku, byla nucena vydávat noviny a letáky na východním Slovensku v místních nářečích; avšak hlavní orgán, Červené noviny, vycházel od počátku v slovenštině celonárodní, což ukazuje, že se uvědoměle směřovalo k jazykovému sjednocení.[8]) Toto sjednocení se pak dovršilo v dvacetiletí buržoasní republiky Československé, která přes všechny své závažné nedostatky znamenala pro Slováky velký pokrok m. j. v tom, že vlastně po prvé v dějinách vytvořila ze Slovenska celistvou administrativně politickou jednotku. Jazykové sjednocení je součást procesu, který charakterisoval pro dobu první republiky s. Viliam Široký r. 1945 v přednášce ve Slovanském domě v Praze jako „vývin v ucelený a uvedomelý národ", jako „národné dozrievanie".[9]) Po roce 1918 postupně přecházejí k jednotné slovenštině i východoslovenské časopisy v Americe. Když pak r. 1939 maďarská fašistická vláda okupovala značnou část východního Slovenska, vrátil se Dvortsák z emigrace a znovu se snažil za úřední podpory vyvolat „slovjacké" hnutí. Byla založena pro východní Slováky zvláštní politická strana a kulturní spolek, který měl v programu zavedení „slovjacké" řeči do škol a kostelů, vydání mluvnice, „slovjacko"-slovenského slovníku a j. Něco z tohoto programu se dokonce uskutečnilo (vydání „slovjacké" gramatiky od E. Dobranského), vcelku však Dvortsákova akce již naprosto ztroskotala, neboť vědomí slovenské národní jednoty i na východním Slovensku v této době už bylo obecné.[10]) Mám dojem, že starší naše slovenská i česká jazykověda snahy o vytvoření východoslovenského jazyka záměrně zamlčovala nebo aspoň bagatelisovala, neboť se obávala, že by jinak podporovala východoslovenské odstředivé tendence. Dnes tyto věci patří už nenávratné minulosti a jsou pro nás jen zajímavým objektem studia při sledování procesu utváření slovenského národa.[11]) Konstituování národů není akt jednorázový, nýbrž dlouhý proces; a u Slováků byl vlivem okolností jeho průběh velmi komplikovaný.

4. Ještě několik slov k diskusnímu příspěvku doc. Dr Ružičky. These, že dva národy mohou mít jeden společný jazyk, neplatí jen v případech, kdy se jeden jazyk kolonisací nebo jiným způsobem rozšířil do druhého území, jak je tomu s angličtinou v Americe. Jsou i případy jiné, na př. francouzština jako společný jazyk národa francouzského a Vallonů v Belgii; je tu též otázka Rakouska nebo Švýcarska. Poměr mezi Čechy a Slováky jsem nechtěl klást jako obdobný poměru mezi Angličany a Američany.

Případ lužickosrbský naproti tomu nevyvrací thesi, že celý národ musí mít jeden společný jazyk. Je otázka, můžeme-li Lužické Srby pokládat za národ v našem smyslu; spíše lze mluvit jen o národnosti nebo dokonce o národnostních útvarech dvou. Vznik dvou spisovných jazyků je u nich podmíněn historickými okolnostmi, rozdělením administrativním, politickým atd.

Soudruh Ružička mi vytkl, že jsem o ustavení spisovné slovenštiny (i o pokusech o partikulární jazyky na Slovensku) užil termínu „odluka". Neřekl jsem však „odluka", nýbrž *t. zv. odluka*. Vím, jakou náplň měl tento termín, a je to opravdu označení nevhodné. Proto jsem ho užil s výhradou a jen z nouze, neboť nemáme jiného termínu, který by vyjadřoval uvědomělé úsilí národa o vytvoření vlastního, specifického národního jazyka v užším smyslu a upuštění od jazyka společného s jiným národním kolektivem. Přitom však jsem přesvědčen, že na Slovensku a v Čechách existovaly vlivem

---

[8]) Srov. Miloš Gosiorovský, *Príspevok k dejinám slovenského robotníckeho hnutia*. Bratislava 1951, 105.

[9]) Viliam Široký, *Za šťastné Slovensko v socialistickom Československu*. Bratislava 1952, 101.

[10]) Informace o celé Dvortsákově akci viz ve statích A. Miškoviče, *Nový spôsob maďarčenia Slovákov* a *Nový anonymus* v čas. Náš národ, Bratislava 2 (1944) 65 n. a 145 n.

[11]) Dosud je nářečí východoslovenského typu zemplínského základem spisovného jazyka řeckokatolických kolonistů v Báčce a Srěmu v Jugoslavii; tito kolonisté však se považují za Ukrajince a svůj jazyk píší cyrilicí (ukázky viz v knize E. Paulinyho, *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1948, 92 n.). Kolonie vznikly asi před 200 lety.

okolností i tendence k vytvoření společné národnosti a společného národa. Kdyby historické podmínky byly bývaly výhodnější, na př. kdyby se byl udržel v průběhu dějinného vývoje společný stát, jako byla třeba říše Velkomoravská, neexistovaly by tu patrně dnes národy dva, nýbrž jen jeden. Byl bych velmi nerad, a bylo by to nesprávné, kdyby někdo chtěl vidět v tomto názoru nějaké residuum buržoasně nacionalistického českého stanoviska. Jsem přesvědčen o tom, že teprve marxistické chápání otázky nám umožňuje objektivně se podívat na jazykový poměr česko-slovenský a řešit věci nezaujatě. Budu mít o tomto poměru v Slově a slovesnosti zvláštní stať, která se možná ve všem nesetká se souhlasem, ale budu rád, když vzbudí odezvu a když si diskusí ujasníme celou problematiku.[12])

Konečně mluvil s. Ružička o tom, že při studiu národního jazyka slovenského bude nutno omezovat se jenom na cestu zpět do minulosti, kdežto druhá cesta, kterou jsem naznačil ve svém referátu, totiž od minulosti k dnešku, bude prý neschůdná. Vím, že na Slovensku jsou poměry složitější než na př. v oblasti české, avšak při všech potížích je třeba usilovat o cesty obě, je nutno přihlížet ke všemu, co se dá zjistit, poněvadž jinak bychom se vydávali v nebezpečí, že budeme isolovat vývoj jazyka od vývoje společnosti. Takové zkoumání je ostatně v slovenštině velmi zajímavé i pro novější dobu, jak to správně ukázal ve svém diskusním příspěvku s. Peciar.

(2. K referátu doc. Dr V. Blanára)

Jozef Štolc (Bratislava): K otázke miešania jazykov

Čím ďalej sa zaoberáme štúdiom tradičných čiže nespisovných foriem a útvarov jazyka, tým ďalej sa ozrejmuje správnosť základných téz J. V. Stalina o jazyku ako dorozumievacom prostriedku, o spoločenskom jave. Veľmi významná je téza, že jazyk vzniká a zaniká so spoločnosťou. Kde sa organizuje istá spoločnosť, tam vzniká paralelne aj istý jazyk ako základný organizačný prostriedok spoločnosti. Vezmime si ako príklad vznik slovenského národa, ktorý sa utvára na podklade organizovaného boja proti feudalizmu so svojským spisovným jazykom, ktorý sa stáva nielen symbolom, zástavou tejto v svojom čase pokrokovej spoločnosti a jej snáh, ale aj bojovým nástrojom, ktorým sa regrutovaly široké masy ľudu do aktívnej účasti na vykorenení starého spoločenského poriadku.

Na druhej strane vidíme, že ak sa osamelí jednotlivci istého jazykového celku dostanú do spoločenského života s iným jazykovým celkom, prestáva mať ich rodný materinský jazyk spoločenskú funkciu, obmedzuje sa rozmanitým spôsobom jeho funkcia a deformuje sa, podlieha rozmanitým vplyvom, zabúda sa a zaniká napokon spolu s jeho nositeľom.

Maximálny rozvoj jazyka je teda dialekticky spätý s maximálnym rozvojom spoločnosti, ktorá je jeho tvorcom i používateľom. Maximálna možnosť zániku jazyka je na druhej strane podmienená rozpadom spoločnosti na väčšie—menšie skupiny, prípadne úplné rozdrobenie spoločnosti na jednotlivcov, ktorí vo svojich životných záujmoch prestávajú mať spoločný cieľ a spoločný smer a rozchádzajú sa napokon aj územne, emigrujú do inonárodného prostredia a zanikajú v ňom, prispôsobujúc sa mu úplne.

Tieto zaujímavé procesy sledovať na slovenských nárečiach sme mali možnosť na výskumných podujatiach v Maďarsku (v roku 1946), v Juhoslávii (r. 1947) i v Bulhar-

---

[12]) Stať již vyšla pod názvem *Poměr mezi češtinou a slovenštinou*, Sl. a sl. 14 (1953) 29—46.

sku neskoršie. Naše skúsenosti a poznatky nie sú ešte zhodnotené so všeobecnejších hľadísk. Treba tu ďalšie štúdium i ďalší materiál predovšetkým jazykový, ale aj historický, spoločenský, údaje o hospodárskych a iných vzťahoch, v ktorých slovenskí ľudia žili mimo kompaktného slovenského jazykového územia.

Dr. Blanár vo svojom referáte predstavil položenie slovenského a českého jazyka v bulharskom prostredí so zreteľom najmä na to, ako vplýva bulharské spoločenské prostredie na zmeny v jazyku slovenských i českých kolonistov v Bulharsku. Opieral sa vo svojich vývodoch aj o jazyk od slovenského kolektíva odlúčene žijúcich jednotlivcov, ktorí už svoj rodný jazyk zapomínajú a v tomto štádiu používajú už niektoré jazykové prvky bulharského jazyka. Vec v každom prípade zaujímavá. Je však otázka, či by sme azda priveľkým zdôrazňovaním takýchto izolovaných prípadov nakoniec nezakotvili v jazykovej defektologii. Prečo? Preto, lebo tu zisťujeme iba zánik, ústup jazykového systému, jeho dezorganizáciu v slovníku, v gramatickej stavbe, ba hádam aj vo zvukovej stavbe. Tu nevzniká nič nového, nijaký nový životaschopný systém, systém spoločensky plnonosný a naplno zaťažený všetkými funkciami, ktoré patria jazyku.

O miešaní jazykov, prípadne nárečí hovoriť možno v plnom slova smysle lepšie tam, kde ovplyvňovaný jazyk, prípadne nárečie sa stáva alebo stále je živým a spoločensky plnohodnotným nástrojom. Toto sa môže uskutočňovat iba v uzavretých spoločenských jednotkách, povedzme v dedinách, väčších—menších zemepisných celkoch, ktorých obyvatelia svoj jazyk nezapomínajú, ale priberajú doň cudzie prvky, inkorporujú ich do svojho tvaroslovného, zvukového i syntaktického systému, v ktorom potom platia ako prvky funkčne rovnoprávne so starými prvkami, nepociťujú sa ako cudzie, ale naopak stávajú sa v spojení s inými prvkami typickým znakom nárečí, jazykových celkov atď.

Pri svojich výskumoch v Maďarsku, v Juhoslávii sme prišli na to, že všetky tzv. dolnozemské slovenské nárečia dnes už nemožno stotožniť so žiadnym dnešným konkrétnym slovenským nárečím na kompaktnom území slovenského jazyka, hoci medzi nimi možno rovnako konštatovať tri hlavné typy: stredoslovenský, západoslovenský i východoslovenský. Na tieto okolnosti som poukázal obšírne v svojej knihe *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku* (Bratislava 1949) v rozboroch jednotlivých skupín. Tu sa ukázalo, že v jednotlivých obciach neosídlili sa kolonisti toho istého nárečia, ale rozličných nárečí, a predsa tieto rozličné nárečia zvláštnym spôsobom splynuly v jazykový systémový celok, ktorý je už dnes pre príslušnú obec typický oproti iným nárečiam susedných obcí, v ktorých vznikol pomiešaním iných prvkov iný, rovnako ucelený a typický systém. Tu môžeme hovoriť o miešaní nárečí, o prekrížení ich systémov a o ich splynutí v nový systém. Takto môžu nárečia na seba vplývať, môžu sa sjednocovať a splývať v nové nárečie. Pravda, celý tento proces si nemožno predstaviť bez nevyhnutných spoločenských podmienok (manželstvá, spoločné zamestnanie atp.), ktoré tvoria reálny podklad jazykového každodenného styku.

Kde spoločenské podmienky neexistujú, tam neexistuje ani jazykový styk. V obci *Selenča* v Báčke (Juhoslávia) bývajú popri sebe zpolovice katolícki a zpolovice evanjelickí Slováci. Delí ich iba ulica. Evanjelici hovoria dolnozemským nárečím stredoslovenského typu, katolíci naproti tomu nárečím západoslovenského typu. Tento stav trvá už asi 150 rokov, a nárečia týchto dvoch skupín sa držia v zásade od seba odlišné. Tu bol teda rozdiel v náboženskom vierovyznaní tou zábranou, ktorá neumožňovala, ale skôr znemožňovala spoločenský styk a teda aj jazykový styk a akékoľvek vyrovnávanie nárečia. Podobné prípady sa uvádzajú v nemeckej dialektologii. Spoločenský činiteľ je teda pre jazykový styk omnoho dôležitejší ako teritoriálne danosti. Geografická situácia je len javiskom jazykovej drámy, ale nie jej hýbadlom.

Dr. Blanár dosť jasne poukázal na preberanie prvkov iného jazyka. Chcel by som ho doplniť niekoľkými poukazmi na preberanie slov z maďarčiny. Slovenské nárečia v Maďarsku v niektorých prípadoch maďarské slová zvukovo adaptujú podľa svojho fonologického systému. Napr. maďarské substantíva zakončené na zatvorené *-ó* sa v slovenských nárečiach stredoslovenského i východoslovenského typu reprodukujú so zakončením na *-oŭ: bagó - bagoŭ, hajó - hajoŭ, rádió - rádijoŭ, pengő - pengoŭ, temető - temetoŭ* atp. To preto, že jednak maďarské zatvorené *-ó* sa počuje ako bifonematická skupina *o-ŭ*, jednak preto, že takáto bifonematická skupina v týchto nárečiach existuje aj v domácich slovách (*ďi̯oŭka, chlapoŭ, ženoŭ*). — V západoslovenských nárečiach naproti tomu niet bifonematickej skupiny *o-ŭ*, ale existuje iba skupina *o-f* (*ďífka, chlapof*), a keďže existuje aj fonéma *ó* (*ból, kóň*), maďarské *ó* sa reprodukuje ako *-ó*: *behívó, adó, kiló, rádió, bunkó*. Lenže v nárečiach západoslovenského typu niet substantív zakončených na *-ó*. Preto pri morfologickom zaradení týchto maďarských slov vznikajú ťažkosti a slová sa skloňujú rozmanite a nepravidelne; napr. *v rádije*. Ba raz ma oslovila istá žena takto: *Já reku že neská idú kinóba*. Použitie maďarského illatívu *kinóba* miesto predložkového genitívu *do kina* bolo vyvolané práve nedostatkom možnosti zaradiť substantívum *kinó* do niektorého domáceho flektívneho typu. Používanie maďarského illatívu je, pravda, nie pravidelné a aj s hľadiska tamojšej nárečovej normy je to defekt. Ale toto západoslovenské nárečie si tvorivo našlo východisko, ako odstrániť nevhodné cudzie *-ó* v zakončení substantív tak, že sa utvorily odvodeniny: *kinó - kinóš, auto - aŭtóš*, ktoré sa potom skloňujú ako substantíva typu s t r o j: *do kinóša, v kinóši, do aŭtóša, na aŭtóši* atď. Tieto tvary sú v našom nárečí normálne a najčastejšie. Toto je príklad na aktívne prejímanie prvkov z iného jazyka do jazyka, ktorého systém sa nedeformuje, ale naopak cudzí prvok sa morfologicky prispôsobuje domácemu systému. Tento zjav súčasne poukazuje, ako zvuková stránka jazyka prestupuje morfologiu.

Hodno ešte poukázať na jeden zvukový zjav z historickej dialektologie, ktorý je výsledkom jazykového miešania slovensko-maďarského, prípadne aj nemeckého. Pri upevňovaní organizácie a severných hraníc Uhorskej ríše v 11. storočí boli na východnom Slovensku osadení strážcovia hraníc tzv. lanceati. Boli to slobodní ľudia maďarského materinského jazyka (Polovci, Palócok), ktorí mali najmä na Spiši celkom osobitné práva a tvorili dokonca tzv. malú spišskú stolicu. Títo strážcovia hraníc časom stratili svoje pôvodné určenie, zostali sedieť na svojich zemiach a stali sa drobnými zemanmi. Nevedno, dokedy títo strážcovia hraníc hovorili iba po maďarsky, kedy sa stali bilingvistami, prípadne kedy zabudli svoju pôvodnú rodnú maďarskú reč. Je len isté, že sa celkom poslovenčili. V istom období museli byť však bilingvistami a svojím maďarským zvukovým inventárom hovorili po slovensky. V maďarskom fonematickom inventári nebolo zadopodnebnej neznelej trenej spoluhlásky *ch*. Preto namiesto neho vyslovovali *h*: *mucha - muha, sucho - suho, chľeb - hľeb/p* atď. Takáto výslovnosť sa upevnila ako znak jazyka tejto privilegovanej vrstvy obyvateľstva a časom si ju osvojilo všetko obyvateľstvo v trojuholníku Poprad—Levoča—Spišská Nová Ves. Zdá sa, že zmena *ch* v *h* zovšeobecnela až niekedy v 15.—16. storočí. Ale sú písomné doklady z konca 18. storočia, že vyššie vrstvy slobodného meštianstva výslovnosť *h* miesto *ch* pokladaly za príznak svojho triedneho príslušenstva oproti nevoľnému sedliackemu ľudu. Takto tento pôvodne bilingvistický zjav u bilingvistov maďarského pôvodu sa stal časom znakom spoločenskej vrstvy a neskoršie znakom územným. Všade tam, kde svojho času boli maďarskí strážcovia hraníc, nachádzame v dnešných nárečiach *h* namiesto pôvodného *ch* (stredný Spiš, okolie Prešova, Abov a poniektoré mestá v Šariši a Zemplíne). Vec je, pravda, omnoho komplikovanejšia a vyvoláva ďalšie zaujímavé problémy, ako napr.

problém substitúcie spiránt *ch* - *s* - *f* pri prejímaní slov z nemčiny a iných jazykov, ale s tým sa tu zaoberať nemožno. Toto je teda tiež jeden príklad na prekríženie dvoch rozličných konsonantických systémov, ktoré viedlo k prebudovaniu celého systému. V historickej dialektologii budeme môcť prepracovaním podobných otázok dospieť časom k veľmi zaujímavým uzáverom, ktoré nám môžu veľmi významne osvetliť proces samého vznikania slovenských nárečí. Nateraz sme ustavične iba na samom začiatku v oblasti slovenského jazykového zemepisu, ba vlastne sme ešte ani nenačreli do bohatého materiálu, ktorý v slovenských nárečiach máme. Budeme musieť napr. veľmi starostlivo skúmať slovensko-maďarské jazykové vzťahy. Zreteľ na ne môže nám osvetliť nielen slovnú zásobu slovenského jazyka, ale aj jeho zvukový systém a morfologickú stavbu. V tomto smere je pred nami skoro panensky nedotknutý terén.

Starostlivé a hlboké dialektologické štúdium môže v otázke miešania jazykových systémov priniesť veľmi hodnotné a plodné poznatky. Pravda, tu treba vo zvýšenej miere uplatňovať zásady dialektiky, mať stály ohľad na neprehľadný komparz spoločensky významných okolností, ktoré predstavujú reálny fundament jazykových stykov. Treba nám riešiť ešte mnoho a mnoho konkrétnych otázok v konkrétnej situácii, aby sme mohli svoje poznatky zovšeobecňovať.

A. Lamprecht (Brno): **K vlivu jazyka na jazyk**

S. doc. Blanár nám na příkladech jazykových změn u české a slovenské menšiny v Bulharsku ukázal konkretní příklady vlivu jazyka na jazyk. Pokusím se na materiálu z českého vývoje hláskového ukázat podobné příklady. Protože však situace české a slovenské menšiny v Bulharsku, odsouzené nepochybně k zániku a splynutí s bulharským prostředím, je poněkud jiná, než tomu bylo za historického vývoje českého jazyka, budou i některé závěry vyplývající z našeho materiálu jiné.

Příčiny našich hláskových změn dosud přesně neznáme. U mnohých sice byly zásluhou akad. Trávníčka odhaleny fonetické podmínky, za nichž se změna provádí, nebylo však dosud uspokojivě vysvětleno, proč se změna provedla na jedné části území a neprovedla na části druhé. Je třeba tu počítat jak s vnitřními vývojovými tendencemi tkvícími v samém systému jazyka, tak s vlivy vnějšími, ovšem ne ve starém gebaurovském chápání. S vnitřními tendencemi je třeba počítat zejména u našich přehlásek, jimž předcházely praslovanské přehlásky (*o* > *e*, *ъ* > *ь*) a jež je třeba spojovat i s opačnými procesy t. zv. dispalatalisace v polštině (*květ* > *kwiat*, *žena* > *żona*) a v ruštině (*prinës*, *žëny*, *čort*). Podle akad. Havránka musíme předpokládat takovou dispalatalisaci i v češtině, a to u *e* a zejména u nosového *ę*, za něž máme jednak *ě*, jednak *a*, na př. *měkký*, *pěkný*, *pět* - *pátý*, *světiti* - *svatý* atp. Rozštěpením původního nosového *ę* vznikly vnitřní předpoklady pro přehlásku *a* > *ě*, neboť se mohla provést do existujícího již systému hláskového. Známky jistého popudu z vnějška by bylo možno snad vidět jen v tom, že se všeobecně asimilační tendence v dalším průběhu provádějí směrem k přehlásce a ne směrem k dispalatalisaci, a konečně i v tom faktu, že se přehlásky v maximálním rozsahu provedly v oblastech bližších pražskému centru, z něhož se šířily i jiné změny.

S vnitřními zákonitostmi už ovšem nevystačíme u změn ostatních, zejména u difthongisací dlouhých samohlásek. Při nich bude třeba přihlédnout ve větší míře k podmínkám mimojazykovým, k oněm společenským podmínkám, za nichž nositelé jazyka žili. V tom směru myslím nemůžeme přehlédnout cenné upozornění Husovo, týkající se některých změn v pražském prostředí (směšování *i* a *y*, tvrdého a měkkého *l*). V dvojjazyčnosti pražského dvorského i městského prostředí, ve vnášení artikulačních návyků z jednoho jazyka do druhého, dosvědčeném právě Husovým napomínáním Pražanů,

můžeme vidět bezprostřední popud k některým změnám, příčinu toho, že se některé obecně jazykové tendence projevily v tom a ne jiném směru. Toto přenášení artikulačních návyků z jednoho jazyka do druhého založené na bilinguismu se ovšem neděje mechanicky, nýbrž se realisuje vždy v duchu *specifických vnitřních zákonitostí* daného jazyka nebo aspoň s nimi není v rozporu. (Jiná je situace u isolované menšiny, ale tu jde spíše o jevy defektivní než o normální jazykový vývoj.) Takovým vnitřním systémovým předpokladem pro změnu *ó* > *uo* byla na př. existence dvojhlásky *ie*. U jiných změn, na př. *ý* > *ej*, *ú* > *ou*, podobných vnitřních předpokladů ovšem nemáme, snad kromě obecné fonetické podmínky týkající se malé stálosti dlouhých samohlásek. A tu je třeba přihlédnout ve zvýšené míře k podmínkám vnějším a uvést naše změny ve vztah s německými změnami *mīn* > *mein*, *hūs* > *Haus*, nechceme-li vše slepě a schematicky vysvětlovat jen z pohybu systému beze zření k tomu, za jakých společenských podmínek se změny prováděly.

Je tedy třeba při výkladech jazykových změn přihlížet jak k vnitřním zákonitostem jazykovým, tak *i k vlivům jazyka na jazyk*. Tyto vlivy se ovšem nesmějí chápat mechanicky, nýbrž je třeba vždy vycházet z konkretní, historické situace. Ale i při velmi pečlivém rozboru bude někdy velmi těžko přesně odděliti podmínky vnější od vnitřních.

Záverečné slovo Vincenta Blanára

Vo väčšine prednesených diskusných príspevkov sa rozvíjaly pomerne samostatné témy, takže len v malej miere šlo o diskusné príspevky k prednesenému referátu. Na môj referát nadväzovaly diskusné príspevky prof. Poldaufa, doc. Štolca a čiastočne ašp. Lamprechta. Pretože sa v nich nezaujalo kritické stanovisko k niektorým z mojich výkladov, záverom iba niekoľko slov.

J. Poldauf rozlišuje vo vývoji jazyka smer vývoja, napr. tvaroslovnej stavby, a cestu vývoja, ktorá je potenciálne daná stavbou systému. Hovoriac touto terminologiou, vo svojom referáte som načrtol cestu vývoja slovenských a českých nárečí v špecifických podmienkach. K J. Štolcovmu príspevku by som pripomenul, že cesty integrácie u jazykov príbuzných a nepríbuzných nie sú rovnaké. Ako som i v referáte zdôraznil, akékoľvek zovšeobecnenie sa môže vzťahovať len na obdobné podmienky. Hoci som sledoval dejiny jazyka slovenskej a českej menšiny v Bulharsku až do času, kedy je materinský jazyk v štádiu zreteľného zabúdania a prostriedkom každodenného styku je už bulharčina, hlavnou mojou úlohou bolo hlbšie osvetliť tie zmeny v oplyvnených jazykoch, ktoré súvisia so životom našich menšín v bulharskom prostredí. Myslím, že sú príliš všeobecné, a preto i málo hovoriace výroky, že sa pri jazykovom ovplyvňovaní prenášajú do ovplyvneného jazyka návyky podľa jeho špecifických vnútorných zákonitostí, ktoré však nie sú s týmito zákonitosťami v rozporu (tak A. Lamprecht). Je alebo nie je v rozpore s vnútornými zákonitosťami ovplyvneného jazyka, keď u príslušníkov kompaktne žijúcej menšiny nájdeme tvary futúra: *nebudu* to i celi *prodat* (č.), keď sa šíria tvary analytickej flexie: ťaško *na zemledelec* (sl.) a pod.? Vec je v skutočnosti složitejšia. Usiloval som sa ukázať, že bulharizmy, ktoré sa vyskytujú v našich menšinových jazykoch, nemožno izolovať od príslušných dielčích systémov slovenčiny a češtiny; svojím spôsobom zasahujú celý dielčí systém.

Od najstarších dôb prebiehajú složité pochody integrácie a diferenciácie medzi jazykmi, ktorých nositelia sa dostávajú do styku. Historicko-porovnávacie štúdium má vniesť svetlo aj do tejto problematiky. Na pevnejší základ sa postavia tieto otázky vtedy, keď sa preskúmajú na súčasnom jazykovom materiáli a v rozličných spoločenských podmienkach rozmanité cesty jazykového splývania so zreteľom na posuny v systéme ovplyvneného jazyka. Historicko-porovnávacia metóda môže získať nové podnety zo štúdia dnešných podmienok jazykového ovplyvňovania.

Závěr předsedajícího Bohuslava Havránka

Pro nedostatek času připojil na závěr předseda akad. B. Havránek jen co nejstručnější připomínky. Má jistě širší než jen jazykovědný dosah fakt, že s hlediska marxismu-leninismu dovedeme se dnes zcela nově dívat na poměr slovanských jazyků a národů, u nás zejména na poměr jazyka a národa českého a slovenského. — Terminologické sporné otázky spojené s marxisticko-leninským hodnocením národa nejsou rozhodující, ale přece pro jasnost a přesnost naléhavé. Předseda nepokládá omezení názvu *národ* na ekvivalent ruského *нация* za vhodné, protože obecně užívané slovo v širším významu lze ztěžka zúžit na odborný termín bez stálého zásahu významu širšího; také by se zbytečně rozešel český a ruský význam slov *národ* — *народ*; pokládá proto stále za nejvhodnější překládat rus. *нация* souslovím *novodobý národ*. —

Lužičtí Srbové jsou ve smyslu thesí Stalinových národností (ev. dvěma národnostmi), nikoli však novodobým národem (*нация*).

Je třeba při posuzování obecné češtiny mít na paměti podstatně rozdílný vztah interdialektu ke spisovnému jazyku a vztah obecné češtiny k němu.

Při oceňování vzájemných vlivů slovanských jazyků je třeba vždy přísně vážit celou často rozdílnou situaci, v jaké se slovanské národy nacházely a nacházejí; situace slovenských a českých menšin v prostředí bulharském je situací značně výjimečnou celou společenskou isolací nositelů slovenského nebo českého jazyka v tomto prostředí a naprosto nelze z poznatků o rozkladu jejich jazyka vyvozovat obecnější vývody platné pro vzájemné působení příbuzných jazyků vůbec, jak už správně upozornil diskusní příspěvek Štolcův.

II. THEMA:

SLOH

O slohu

Ve svém projevu o Dobrovském jsem řekl, že jsme Dobrovskému mnoho dlužni. Mimo jiné též po té stránce, že v jeho šlépějích nejdeme v poznání jazyka zásadně dál. Nepokročili jsme za gramatiku, za strukturní poznání, mluvnické i lexikální, k poznání slohovému, které ze strukturního poznání vychází a tak poznání jazyka rozšiřuje a prohlubuje. Sovětská věda věnuje stylistice zvýšenou pozornost. Bylo napsáno mnoho studií i knižních prací. Sotva však lze říci, že jsou rozřešeny základní otázky, které se slohu týkají.

Není jasno, co vlastně sloh je, jaká je jeho podstata, jaké je místo nauky o slohu mezi ostatními naukami o jazyce, ke kterým stylistika nepochybně náleží, Není odpověď na konkretní, významnou otázku, jaký je vztah mezi stylistikou a mluvnicí a naukou o slově, slovníkem. Není odpověď na důležitou otázku, co je měřítkem slohových rozdílů v jazykových projevech.

Je, myslím nepochybné, že idealistická jazykověda nemohla dospět ke kladným, správným poznatkům o stylistice. Proto ne, že její pojetí jazyka bylo nesprávné, pochybené, jak je zcela jasné dnes, po uveřejnění slavných Stalinových statí. Idealistická stylistika odtrhovala jazyk od myšlení, s kterým tvoří jazyk dialektickou jednotu, jak víme ze Stalina. Idealistická stylistika považovala namnoze jazyk za pouhou, samoúčelnou formu, ba dokonce popírala i sdělný úkon jazyka.

Chci při této příležitosti jen obecně, diskusně nadhodit některé základní otázky slohové.

Jde mi hlavně o otázku, kde končí mluvnice a lexikální poučky o jazyce a kde začíná nauka o slohu. Stylistika i mluvnice a semasiologie jsou nauky o jazyce, společně se obírající s jazykem, a je proto důležité uvědomit si, jakých různých stránek jazyka si všímají, s jakých základních a zásadních hledisek jazyk zkoumají.

Tu je důležitá Stalinova charakteristika gramatiky: „Gramatika obsahuje pravidla bez jakékoli konkretnosti. Gramatika obsahuje pravidla tvoření vět, majíc na zřeteli nikoli nějaké konkretní věty..." To znamená, že gramatika podává poučení o jazyce, o jazykových prostředcích se zřením k jejich myšlenkovému obsahu, bez zření ke konkretním podmínkám, za kterých se jich užívá.

Zcela obdobně je tomu s naukou o slově. Jde tu o poučení, poznání jazyka strukturní, po stránce strukturní, soustavové. Tak na př. mluvnice mluví o nom. sing. fem. *ryba,* o 1. os. sing. pres. ozn. způsobu *nesu,* beze zření k tomu, kdo těchto tvarů užívá, užíval, bude užívat, nebo při jaké příležitosti, při jaké činnosti se jich užívá. Mluvnice si všímá jen myšlenkového obsahu těchto tvarů, jejich platnosti v jazyce. Podobně ve slovníku mluvíme o slově *ryba* jen vzhledem k jeho pojmovému významu, že znamená totéž, co latinské *piscis* a pod.

Tento pojmový význam si slovo *ryba* zachovává ve všech tvarech a ve všech větách, kde se ho užívá.

Stylistika se musí obírat s jazykovými prostředky po stránce jiné než strukturní. Říkejme jí stránka slohová, stylistická. Co je její podstatou, čím se tato stránka liší od stránky strukturní?

To je zajisté otázka důležitá, zásadní. Odpovíme-li na ni správně, dojdeme ke správnému celkovému pojetí stylistiky.

Při odpovědi na tuto otázku musíme zajisté vycházet z podstaty jazyka, kterou hluboko osvětlil Stalin.

Jazyk tvoří podle Stalina dialektickou jednotu s myšlením. Zároveň s myšlením vzniká jazyk při lidské činnosti. Domnívám se, že právě lidská činnost může být základním hlediskem v nauce o slohu.

Došel jsem k této definici slohu:

Sloh je výběr hotových jazykových prostředků nebo tvoření nových a mluvnické zpracování obojích prostředků, sloužících k vyjadřování myšlenek v určité, konkretní oblasti lidské činnosti, při které se jazykové projevy dějí.

Nauka o slohu je stylistika.

Jde o výběr hotových jazykových prostředků z pokladnice národního jazyka, buď z lidových nářečí nebo ze spisovného jazyka. Jiné jazykové prostředky vůbec neexistují. K tvoření nových výrazových prostředků není tuším třeba žádného podrobnějšího výkladu. Rovněž tak o mluvnickém zpracování, t. j. o zpracování po všech stránkách mluvnických.

Co se týče činnosti, je podle mé definice slohu základní, podstatnou slohovou, slohotvornou činitelkou. Tu by bylo možno namítat, že jazyk vůbec vzniká při činnosti — jak učí Stalin —, takže zřetel k činnosti musí být i při strukturním zkoumání jazyka, v mluvnici a v nauce o slovní zásobě. Je nepochybné, že všechny jazykové prostředky vznikly a vznikají při lidské činnosti.

Ale citovaný Stalinův výklad o gramatice zdůrazňuje, že mluvnice abstrahuje ode všeho konkretního, tedy též od konkretní činnosti, při které jazykové prostředky vznikají.

My už nevíme, za jaké konkretní činnosti vznikla slova *otec, syn, voda, hora, zelený, mluvit, hledat*...

Pro nás jsou tato slova jen nositeli jistých pojmových a mluvnických významů a platností. To je zcela přirozené, protože si své výrazové prostředky všecky sami netvoříme, nýbrž je hotové přejímáme od starších

pokolení. Proto také užíváme hotových výrazových prostředků při nejrozmanitější činnosti, často při činnosti zcela jiné, než za které výrazové prostředky vznikly.

I nových slov užíváme brzo po jejich vzniku při činnosti různé. Nauka o slohu si však všímá toho, jak strukturních jazykových prostředků užívají konkretní mluvčí (pisatelé) v konkretních jazykových projevech při konkretní činnosti, za které projevy probíhají, nikoli se zřením k té činnosti, při které tyto jazykové prostředky vznikly.

Dva příklady: odborník vykládá odborníkům o nějaké věci jinak než ten, kdo o téže věci vykládá populárně. Myšlenková náplň projevů je stejná a nemůže být tedy příčinou jazykových rozdílů mezi projevem odborným a projevem populárním. Tyto projevy se liší tím, že probíhají za různé činnosti, odborné a popularisační. Tato činnost je různá svým cílem, svým zaměřením a prostředím. Tato různost v činnosti je tedy příčinou jazykových rozdílů v konkretních jazykových projevech, neboli je slohotvornou činitelkou. Tu vidíme jasně, že se stylistika obírá s jazykovými prostředky v konkretních jazykových projevech, s rozdíly mezi nimi při konkretní činnosti. Tím se liší od gramatiky a od nauky o slovní zásobě, která podle Stalina abstrahuje ode všeho konkretního.

Jiný příklad: Ve své překrásné *Stužkonosce modré* má B e z r u č mimo jiné tyto dva verše:

surové ruce stihl jsem,
jak beskydský lid ve tvář bijí.

Myšlenku Bezručových veršů lze vyjádřit též takto: ukázal jsem na surový útisk beskydského lidu.

Myšlenkový obsah je v obou projevech stejný; příčina jazykových rozdílů mezi nimi je tedy jiná — totiž v různé činnosti, za které se jazykové projevy dějí.

Bezruč vyjadřuje své myšlenky umělecky, v obrazech, neboť umělecké, obrazné vyjadřování myšlenek je podstatou slovesného umění, jak ukázal již ruský revoluční demokrat Bělinskij. Myšlenka „*ukázal jsem* ...“ je vyjádřena, řekněme, nikoli umělecky.

Stylistika nezkoumá, proč je ve větě „*rybář chytá ryby*“ nom. sing. *rybář* a akus. plur. *ryby;*

nebo proč jeden mluvčí (pisatel) říká „*chytám ryby*“ a druhý „*chytal jsem ryby*“. To jsou otázky strukturního poznání jazyka, otázky mluvnice a nauky o slovní zásobě.

Stylistika se obírá s tím, že lékař užívá slova *ruka* ve významu „*prsty a zápěstí*“, kdežto neodborně znamená *ruka* též celou horní končetinu. Stylistika se obírá s tím, že Bezruč vyjádřil myšlenku o surovém útisku beskydského lidu souvětím „*surové ruce stihl jsem* ...“. Zjišťuje, že si vybral tyto jazykové prostředky proto, aby vyjádřil onu myšlenku obrazně atd.

Domnívám se, že vycházejíce z tohoto základního pojetí slohu, můžeme úspěšně rozvíjet nauku o slohu, stanovit různé druhy slohu a postihnout jistou zákonitost ve slohových rozdílech.

A že je při tomto pojetí jasný poměr mezi mluvnicí i naukou o slovní zásobě a mezi stylistikou. Stylistika vychází ze strukturního poznání jazyka, opírá se o ně a toto poznání rozvádí a prohlubuje. Je proto stylistika podle mého mínění důležitá nauka o jazyce a musíme jí věnovat bedlivou a soustavnou pozornost.

František Trávníček (Brno)

DISKUSE

Jos. V. Bečka (Praha):

Zařazení zvláštního thematu o slohu na konferenci slovanské srovnávací jazykovědy je zajisté projevem zvýšeného zájmu o stylistická studia a lze je plně schválit. Otázky slohu nejsou ještě tak propracovány jako otázky mluvnické, a proto potřeba prohloubeného a systematického bádání je tu velmi naléhavá, a to tím spíše, že se problémy slohu u neodborníků podceňují nebo chápou zcela skresleně. Je vskutku škoda, že není dosti času, aby se zásadní a podnětný referát akad. Trávníčka stal podkladem pro širokou diskusi o jednotlivých problémech slohu. A sporných otázek je tu víc než dost, třebaže jsme tu v posledních letech postoupili kupředu.

Akad. Trávníček podrobil rozboru hlavně *poměr mezi stylistikou a gramatikou.* Bylo by též potřebí prodiskutovat rozsah stylistických bádání, t. j. poměr mezi stylistickou a literární theorií, estetikou atd. Je tu ještě mnoho nejasného a i mezi odborníky jsou tu četné rozpory. Také pracovní metody stylistických bádání by potřebovaly důkladné diskuse.

Poměrně nejlepší je situace v t. zv. stylistické syntaxi, t. j. v rozboru slohového využívání flektivních tvarů ve větě a větných typů. Zde se sloh stýká tak těsně s mluvnicí, že někdy lze jen s obtíží mezi nimi vésti hranici. Právě v mluvnici akad. Trávníčka je mnoho kapitol, kde látka mluvnická je rozšířena o pozorování stylistická. Připomínám na př. rozsáhlou kapitolu o větách citových. Zde bude třeba pokračovat v práci a propracovávat do hloubky jednotlivé úseky a dílčí problémy.

Zato otázka slohových druhů a útvarů je stále ještě otevřena, ačkoli pro vyučování slohu na školách má zásadní význam. Nemůžeme se tu natrvalo spokojovat s poučením starých poetik, musíme tu pracovat na širším materiálu (nikoli jen na výtvorech umělecké literatury) a novými metodami. Zde nás čeká práce nejvíc.

Důležitý je *rozbor individuálních zvláštností slohu* jednotlivých spisovatelů. I když tu již dříve bylo vykonáno mnoho záslužné práce, není pochyby, že právě zde pracovní metody budou musit být důkladně prodiskutovány. Kromě toho bude třeba práci organisovat tak, abychom měli slohový rozbor všech našich klasiků krásné literatury a pokud možno aspoň některých klasiků naší vědecké a politické literatury.

Velmi důležité a potřebné je propracovat základní *problémy vyučování slohu na školách.* Dnešní stav je ten, že učitelé učí slohu většinou neradi, protože si nejsou jisti, zda mu učí dobře. Z toho pak vyplývá skepse k vyučování slohu vůbec, vyučování slohu se podceňuje a všelijak oklešťuje, převádí na příležitostný a nesystematický praktický výcvik.

Myslím, že by bylo velmi užitečné, kdyby se všechny naléhavé otázky slohu mohly důkladně prodiskutovat na zvláštní pracovní poradě nebo konferenci, kde by bylo možno vedle obecných problémů řešit i problémy dílčí.

A na konec ještě malou připomínku. Tato konference je věnována slovanské srovnávací jazykovědě. Domnívám se, že by se mělo uvažovat v rámci slavistiky i *o srovnávací slovanské stylistice*. I když srovnávání v oboru slohu je mnohem svízelnější než v oboru mluvnice, prohloubilo by naše poznání slovanských jazyků.

Alois Jedlička (Praha):

1. To, že se dostáváme k otázkám stylu s hlediska Stalinových statí poměrně pozdě, neznamená nikterak, že by zde nebylo sporných, nevyřešených otázek nebo že by to nebyly otázky naléhavé. Naopak, jak ukázal referát, bude třeba tyto otázky probrat a podrobit je diskusi. Souvisí to jistě s tím, že bylo potřebí vyrovnat se nejdříve s otázkami, které byly nejvíce zasaženy chybným Marrovým učením (význam gramatické stavby jazyka, poměr morfologie a syntaxe, otázka vnitřních zákonů vývoje jazyka, základního slovního fondu a j.) a dále aplikovat Stalinovy these na problematiku jazyka a slohu uměleckých děl a na otázky jazykového vyučování. Už ovšem při řešení otázek jazyka slovesných uměleckých děl vystupovaly do popředí také problémy stylistické, na př. s volbou, výběrem jazykových prostředků souvisí otázka poměru mezi prvky celonárodními a individuálními a j.

2. Dnešní stav je takový, že se konstatuje nehotovost, nepropracovanost v řešení základních otázek stylistických. Je tu ovšem vcelku shoda v základním pojetí jazykového stylu, jímž rozumíme způsob využívání prostředků celonárodního jazyka při vyjadřování myšlenek v jisté oblasti ústního nebo písemného styku za určitým cílem. Podstatou tohoto způsobu využívání je výběr z dvou nebo několika jazykových možností, a to výběr prostředků lexikálních i mluvnických. Rozšíření pojmu synonymity i na jevy gramatické je tuším metodicky velmi plodné a bude třeba propracovat otázku stylistické diferenciace těchto gramatických prostředků soustavně.

Podle oblastí tohoto stylu, podle způsobu využívání jazykových prostředků se rozlišují základní styly spisovného jazyka. Existence těchto stylů uvnitř jednotného celonárodního jazyka není nijak v rozporu s jednotností národního jazyka spisovného, obecně zdůrazňovanou. Tyto styly musí zůstat uvnitř jednotného jazyka. Mimo hranici těchto stylů jsou dialekty, žargony, argot. Vývoj základních stylů spisovného jazyka je závislý na podmínkách hospodářských, politických, společenských, na prostředcích, které se v určitém společenském celku a za jisté doby projeví. S tím souvisí i klasifikace těchto stylů: naše — můžeme říci dnes už tradiční — klasifikace na styl hovorový, odborný, umělecký se liší od některých pokusů o klasifikaci v sovětských pracích. Liší se tam na př.: a) styl umělecké literatury, publicistiky, vědy; b) styl řečnický, styl běžné řeči; c) styl rozhlasový, oficiálního ústního styku.

3. Stylistické prostředky, přijímané pro určité styly jazyka, závisí na mnoha momentech. Uvedu alespoň dva:

a) Čím větší je bohatství prostředků, tím větší možnost stylictického rozlišování.

b) Schopnost stylistického rozlišování je však ještě vázána na míru ustálenosti normy spisovného jazyka: právě při normě ustálené pociťuje se stylistická hodnota jednotlivých prostředků výrazně.

Ukáži to na otázce výslovnosti: při poměrně neustálené spisovné výslovnosti české (i dnes), při tom, že uživatelé spisovného jazyka nejsou ještě dosti citliví na některé odchylky od přísné normy výslovnostní, nemáme propracovánu otázku jednotlivých výslovnostních stylů: na př. styl jevištní, styl hovorový a j.

4. Už ve včerejším referátě s. Běliče o národním jazyce jsme narazili na obtíže terminologické a pojmoslovné a některé diskusní příspěvky z nich přímo vycházely. Nejinak je tomu v oblasti stylu a stylistiky. Nejobecnější pojetí stylu: způsob užívání a uspořádání jazykových prostředků při vyjadřování myšlenek v jisté oblasti ústního nebo písemného styku. To je *styl jazykový, styl jazyka*. Vedle toho se termínem styl označují jednotlivé stylistické vrstvy spisovného jazyka, pro něž jsme donedávna v českých linguistických pracích užívali názvu jazyk, nebo také řeč, mluva (hovorový jazyk, hovorová řeč, umělecká mluva). V slovenské linguistice jsou naopak termíny hovorový, odborný štýl a pod. už vžité. Pokud jde o tyto styly spisovného jazyka, je dnes stav takový, že v tomto významu neužíváme synonymního termínu sloh. V jiných významech — vedle ovšem jiných rozdílů spojených s poměrem termínu cizího a českého (zdomácnělého) — bývají oba termíny vedle sebe (styl — sloh).

Termínem styl (respektive sloh) se však vedle slohu jazykového označuje také sloh literární, t. j. způsob vyjádření světového názoru v literárním díle. Tento sloh literární zahrnuje v sobě jako jednu z dílčích složek také umělecký (básnický) styl jazykový, t. j. způsob využití jazykových prostředků v literárně uměleckém díle, vedle složek jiných (idea, thema, komposice, hrdina, sujet a p.). V ujasňování náplně termínu a pojmu styl se rýsuje cesta k řešení základních otázek stylistických.

František Kopečný (Olomouc):

Upozorňuji na vztah mezi slohem (požadavky slohu) a diferencovaností jazykové struktury: na jedné straně je dán sloh možností výběru, výběru jazykových prostředků pro daný účel nejadekvátnějších. Na druhé straně právě potřeby a nároky člověka (podle míry jeho kultivovanosti) a nároky a potřeby společnosti (podle míry její diferencovanosti, jak vyplývá z kulturně politických a hospodářskopolitických poměrů) působí vznik a rozvoj oné bohatší diferenciace jazykových prostředků, jež právě ten výběr umožňuje.

Definice Trávníčkova je práva oběma těmto stránkám.

Ale mám výhrady k dalšímu výrazu definice „»mluvnické« zpracování" těchto prostředků. Zatím co výběr slohových prostředků (slov, frází i větších celků) je činnost záměrná (vždy, když jde o skutečný výběr), je mluvnické jejich formování obyčejně automatisováno (zřídka lze tu mluvit o „zpracování", které předpokládá záměrnost). Stylisticky relevantní je v oblasti mluvnické právě jen to, co se z této automatisace vymkne (nejen úmyslná odchylka od normy jinak sledované třeba i bezděčná chyba).

Karel Hausenblas (Praha):

Navazuji na to, co řekl akademik Trávníček o důležité úloze stylistického zkoumání, *jak doplňuje stylistika gramatiku*. O stylistických problémech se v historii linguistiky hodně přemýšlelo: prací o stylu v jazyce je ve světové literatuře hodně, je tu ovšem mnoho idealistických názorů, ale při správném zhodnocení můžeme z tradice leccos čerpat. V oblasti slovanských jazyků je soustavných prací velmi málo.

Avšak i v celkovém měřítku je největším nedostatkem to, že tu nejsou vypracované *spolehlivé metody pro stylistický rozbor* daného konkretního jazyka, že pro tuto práci není dost jednotných postupů, obecněji přijatých. Ba sám předmět jazykové stylistiky není dost zřetelně vymezen, jak co do rozsahu, tak co do obsahu.

Nejdříve bych chtěl připomenout, že je třeba *vybudovat stylistiku* jako jazykovědnou disciplinu. A to je hned otázka diskusní: co je účelnější, výhodnější? Pojímat jazykovědu a stylistiku jako dvě nauky, jež jen spolupracují, nebo brát stylistiku jako jednu ze složek jazykovědy? To není jen otázka registrace, ale především metodologie.

A tu se mi zdá nutné, abychom se my linguisté snažili vypracovat *stylistiku v rámci jazykovědných disciplin*, stylistiku jazyka, stylistiku češtiny atd. a snad i stylistiku srovnávací.

Zdůvodnění tohoto postupu je možno podat jako odpověď na otázku: Čeho je třeba, abychom zvládli mnohotvárnou jazykovou skutečnost, abychom odhalili její zákonitosti?

Je k tomu třeba *dvojího* pohledu na jazyk. Jedním je to, že je třeba poznat jednotky, z kterých se jazyk skládá, odhalit jejich systematiku. Tak zkoumáme zvukovou stránku jazyka, jeho gramatiku a jeho slovník. Tento aspekt výkladu jazyka bychom mohli nazvat *obecnou systematikou jazykových jednotek.*

Pro úplnost poznání jazyka je však třeba ještě jiného pohledu. Jeho nutnost se nám objeví nejlépe, připomeneme-li si, že jazykové zkoumání vychází z rozboru konkretních jazykových projevů.

A tu ovšem musíme nejen zjišťovat jednotky, prvky výstavby projevů, jejich formu a význam a hledat jejich systém, ale také celkové způsoby užívání jazykových prostředků v souvislých jazykových projevech.

Takových způsobů užívání je mnoho: nejsou jen individuální a subjektivní, ale i nadindividuální, objektivní a jsou vázány na různé činitele: cíl sdělení, prostředí, podmínky styku jazykového (dialog a monolog, mluvená a psaná forma). Těmto způsobům jednotným ve svém celku a typickým s některého hlediska říkáme *styly.*

Jazyková stylistika, která zkoumá styly jazykové, není tedy zaměřena na individualisaci, ale právě především *na typisaci způsobů užívání jazyka.* Dále je jazyková stylistika jako jiné discipliny a má rovněž svou systematiku, jak si toho vyžaduje předmět.

Sloh však nejen vychází z mluvnice a nejen ji doplňuje, ale gramatika také předpokládá základní rozbor stylistický (hovorový styl, obecná čeština). Soustavná příručka stylistiky jazyka by měla obsahovat:

1. důkladnou *charakteristiku stylů národního jazyka;*

2. *synonymiku jazykových prostředků* podle jednotlivých plánů: hláskosloví, tvarosloví, syntax. Praktické poučení o stylistice lexikálních prostředků (jednotlivě) podávají slovníky.

František Svěrák (Brno):

Chci říci několik slov o poměru slohu, gramatiky a slovníka. Akademik Trávníček zdůrazňuje ve své definici slohu mluvnické zpracování jazykových prostředků. Na konci své přednášky připomněl, že se sloh opírá o mluvnici. To je jistě správné a vyplývá to také ze Stalinova pojetí úlohy gramatiky v řeči. Nutno z toho vyvodit i závěr didaktický, že se vyučování slohu má opírat o gramatiku.

O stylistické hodnotě mluvnických tvarů možno mluvit jen při dubletách (*chtí - chtějí* atd.).

S mluvnicí souvisí i otázka homonymity v případech jako *přijíti — přijmouti, napíti — napnouti.* Jazyk se takové homonymitě brání, a proto tvary *přijíti* (=*přijmouti*), *napíti* (=*napnouti*) a pod. zanikly.

Při slovní zásobě nutno zdůraznit, že slova jsou výrazy pro pojmy. Pojmový obsah slova musí být uživatelům plně znám. Jinak vzniká frázovitost, verbalismus a formalismus ve slohu.

Závěrečné slovo Františka Trávníčka

Účastníci diskuse narazili na některé these mé přednášky. Předem musím zdůraznit, že *jsem neřešil otázku slohu celou,* jde mi jen o základní pojetí. Mluvíte tu o zásahu individua do slohu. Zajisté! Vždyť umělecká a podobná činnost má různé stránky a je jasné, že tu činnost vykonává osoba, která má vliv na výběr prostředků a je autorkou projevu. Ale zde je víc stránek, které je třeba zpracovat. Svěrák tu mluvil o poměru myšlení a řeči. Je nepochybné, že to nelze pomíjet, nýbrž je nutno to propracovat. Nauka o slohu vychází z takovýchto samozřejmých předpokladů, ale jimi nelze otázku slohu komplikovat. Do stylistiky nepatří otázka, jsou-li jazykové prostředky, kterých někdo slohově využívá, strukturně, t. j. slovníkově a mluvnicky, správné. Předpoklad je, že slohu užíváme správně; to je strukturní předpoklad. Užívá-li někdo slohu nepřesně, špatně, to je jiná věc.

Horálek tu mluvil o vztahu stylistiky a gramatiky. Gramatika se nemusí bát přinášet poznatky stylistiky. To je její plus, upozorní-li, že jde o slovo umělecké nebo odborné. Vždyť to všecko je nauka o jazyku. Jestliže rozlišujeme, děláme to proto, abychom si usnadnili práci. Je to otázka praxe. Proto dělíme mluvnici na hláskosloví, kmenosloví, tvarosloví a skladbu, v jazyce ovšem odděleny nejsou. To je praktická otázka poznávací.

Některé otázky jsou ovšem jen nahozeny. Kopečný tu mluvil o rozdílu mezi výběrem prostředků a zpracováním mluvnických prostředků. Záleží na autoru, na společnosti a na záměrnosti. Buď je prý obojí zautomatisováno nebo záměrné. Totéž mohu vyjádřit větou slovesnou, neslovesnou, souvětím souřadným nebo podřadným a pod. Jde však o to, že se mluvnické zpracování netýká jen hotových prostředků, ale i nových, které si autor vytvořil.

S. Hausenblas říká, že stylistika se dobrala plodných výsledků, ale jen jednotlivých. Zatím však ani v sovětské jazykovědě nejsou rozřešeny zásadní otázky stylistiky. I můj příspěvek je jen diskusní a otázku plně neřeší. Řekl jsem, že se zabývám stylistikou jen ve vztahu k jazyku.

Podle s. Jedličky jsou dvě různé oblasti — *sloh a styl.* Pro mne je to totéž. Já jsem otázku, zda je možno sloh a styl rozlišovat, neřešil. Tím bychom si otázku prozatím komplikovali. Bylo třeba v diskusních příspěvcích kritisovat to, co jsem ve svém referátě řekl, a pak mluvit o tom, jaké další problémy z této otázky vyplynou.

Nejbohatším pramenem poznání jazyka je *sloh umělecký,* poněvadž tam je využito všech prvků jazyka, ten dovede využít všech jeho jemností. Já jsem mnohé otázky rozřešil jen na základě umělecké literatury. Literatura je tvůrkyní jazyka, má význam pro vývoj národního jazyka. Někteří soudruzi správně připomněli *homonymitu a synonymitu.* Z této oblasti si spisovatel může vybírat tvůrčí prostředky.

Otázka subjektivního a objektivního momentu ve stylistice: Jednotlivec, tvořící umělecké dílo, je závislý na objektivních podmínkách (objektivní moment). Autor, který zná jazyk dokonale, má možnost uplatňovat své osobní sklony ve vybírání výrazových prostředků (subjektivní moment). Nebo autor, který líčí buržoasní řád, vystihne jeho

podstatu lépe, zná-li jej dobře, než autor, který jej zná méně. Autor, který líčí události citově, vybírá jiné jazykové prostředky než autor, stavějící se k událostem rozumově.

Závěrem: soudruzi, nebojte se udělat chybu, bez chyb to nejde! Postavíte-li však nějakou thesi, vezměte si Stalina, a znovu si jej prostudujte. *Stále vycházet ze Stalina.* Je třeba stále kontrolovat, neodchylujeme-li se od základního Stalinova pojetí jazyka. Jde o to, abychom nepublikovali věci v podstatě nesprávné. Nesmíme si práci ulehčovat a přijímat staré věci bez kritiky. V jazykovědě musíme myslit marxisticky. Pracujme raději, a pak teprve srovnávejme své poznatky s poznatky idealistických příruček.

III. THEMA:
SROVNÁVACÍ MLUVNICE SLOVANSKÝCH JAZYKŮ

Srovnávací studium gramatické stavby slovanských jazyků

Josef Dobrovský ve svých *Dějinách české řeči a literatury* z r. 1792 vykládá v 2. úvodní kapitole příbuznost slovanských jazyků a na začátku této kapitoly má větu pro nás velmi poučnou: „Příbuznost jazyků nemá se určovat ani tak podle podobnosti jednotlivých slov, jako spíše podle podobnosti a identity mluvnice.“[1]) S tímto místem Josefa Dobrovského se úplně shoduje dnešní náš názor, který, opíraje se o práci Stalinovu o marxismu v jazykovědě, dává tak význačné místo stavbě jazyka; vidíme, jak v základě Dobrovský dobře věc viděl.

Dobrovský citované místo píše z oposice proti tomu, že se příbuznost jazyků tehdy zakládala na zdánlivé nebo skutečné podobnosti slov. V jeho době to, co bychom mohli nazývat srovnávacím studiem jazyků, pokud máme právo to tak nazývat, zakládalo se na hledání společných kořenů (radices). Na podkladě výsledků tohoto hledání byly spojovány velmi různé jazyky, indoevropské i neindoevropské, zejména semitské. A pro nás je důležité, že Dobrovský klade takový důraz na podobnosti gramatické, a myslím, že i celková naše situace dnešní je jistým způsobem obdobná. Také Marrovo učení daleko více zdůrazňovalo zdánlivou i skutečnou podobnost slov jazyků od sebe často velmi vzdálených při určování jejich vzájemných vztahů a vyhýbalo se studiu a výkladu podobností gramatické stavby a tím skutečné příbuznosti jazyků; proto kritikou tohoto počínání se z podnětů Stalinových začíná nástup nové marxistické jazykovědy.

Ale díváme-li se zpět na klasické období srovnávacího jazykozpytu, vidíme, že i před touto školou Marrovou i před idealistickými školami západními, ke kterým jsme většinou patřili i my, rovněž nebyla věnována dostatečná pozornost mluvnické stavbě jazyka. Jazykověda v onom období opírala se většinou o stránku hláskoslovnou. Nechceme dnes tvrdit a nebudeme tvrdit, že

---

1) *Geschichte der Böhmischen Sprache und Litteratur* (1792), 5 n. V úplnosti zní místo takto: „Da die Verwandschaft der Sprachen nicht so sehr nach der Ähnlichkeit einzelner Wörter, als vielmehr nach der Identität der Grammatik bestimmt werden soll, so mußten alle die Versuche, die Harmonie der Slawischen Sprache mit anderen alten Sprachen durch Aufzählung einiger Dutzende von ähnlich lautenden Wörtern zu zeigen, nothwenid verunglücken.“ — Podrobněji Dobrovského hodnocení mluvnické stavby jazyka dokládám a rozbírám ve svém příspěvku *Význam Jos. Dobrovského pro slovanskou jazykovědu* ve Sborníku Josefa Dobrovského ČSAV (1953), na str. 104—106.

máme přehlížet zvukovou, hláskovou stránku jazyka. Je nám však dnes zcela jasné, že podstatnou složkou jazyka je gramatická stavba a základní slovní fond. Na to nesmíme zapomínat. Musíme si uvědomit, že studium převážně hláskoslovné bylo nedostatkem, že gramatická stavba a srovnávání gramatické stavby jazyků je pro nás podstatnou složkou práce. Na druhé straně nebylo by správné tvrdit, že si klasická srovnávací jazykověda nevšímala vůbec morfologie. Ale pokud si jí všímala, všímala si především formy a věnovala všechnu svou práci tomu, aby vyložila vznik a vývoj forem morfologických, a málo si všímala toho, jak tyto formy souvisí s gramatickým významem. Uvedu jen zcela obyčejný příklad: kolik je prací o formě slovanského imperfekta a o jeho vzniku, ale jak nepatrný je počet prací, které si všímaly významu tohoto imperfekta v starých slovanských jazycích.[2]) Mohl bych uvést obdobné příklady další. Jak podrobně se jazykozpytci věnovali studiu vzniku a vývoje pádových koncovek[3]) a jak málo se věnovali studiu vývoje významu pádových koncovek. Nechci ovšem tvrdit — a nebylo by to oprávněné —, že nebyly žádné práce o významu mluvnických kategorií, bylo jich však málo a nevzbudily nikdy tak velkou diskusi jako ony formální otázky morfologické. A musíme si uvědomit jednu věc: my, naše generace, už jsme studovali kategorie gramatické i po stránce tvarové i po stránce významové, ale většina těchto prací vytrhávala často příslušnou kategorii ze souvislosti celého vývoje stavby mluvnické.

Doložím to později malým příkladem pro ilustraci na otázce slovanského kondicionálu. A srovnávali-li starší jazykozpytci jevy gramatické — a zase to ukáži na příkladu —, pak tyto srovnávané jevy odtrhávali od skutečného vývoje jednotlivého jazyka v dané konkretní společnosti, která byla nositelem toho jazyka, a dospívali tak k tomu, že shody srovnávaných jevů nebyly v souladu s historickým vývojem.

Je jasné, že pro srovnávací studium gramatické stavby dosud zdaleka nebylo vykonáno to, co je třeba skutečně vykonat, abychom mohli v plném slova smyslu budovat novou srovnávací jazykovědu, v našem případě srovná-

---

[2]) Srov. kritický přehled názorů o vzniku formy imperfekta u Iv. Lekova, *Praslavjanskitě glagolni formi i otraženijata im v dnešnitě slavjanski ezici* (Spisanie na Bălg. akademija na naukitě, L, 1934) na str. 136—148, kde je uvedeno přes 30 jazykovědců, kteří se touto otázkou zabývali. — Názory tří čtyř linguistů o významu slovanského imperfekta v. v mé studii *Aspects et temps du verbe en vieux slave* (ve sborníku « Mélanges Bally », Genève 1939, str. 223 n.) a teprve tato studie vzbudila čilejší diskusi, do níž zasáhl A. Gerad v čl. *Význam stsl. imperfekta* v Listech filol. 68 (1941) 1 n., A. Dostál, *Stsl. preterita, jejich čas a vid* v Čes. časopise filol. 3 (1944/45), zejména 112 n. a 221 n. a K. Horálek, *K otázce významu stsl. praeterit* ve Slavii 18 (1947/48), zejména 276 n. a k níž se nyní připojila i V. V. Borodičová čl. *K voprosu o značenii aorista i imperfekta v stsl. jazyke* ve sborníku katedry slovanských jazyků a literatur moskevské universtity »Slavjanskaja filologija« 1951, str. 21 n.

[3]) Srov. dlouhé výčty příslušných prací a názorů kriticky hodnocených v Hujerově *Slovanské deklinaci jmenné* (Praha 1910), co se týče pádových koncovek substantiv, a prací o tvarech zájmenných v jeho souboru *K slovanské deklinaci zájmenné* ve Sborníku filologickém 2 (1911) a 3 (1912) a *Zur Deklination der Personalpronomina* v Indogerm. Forschungen 30 (1912). — Obdobně nekonečné řady prací a názorů o vzniku tvarů slovesných srov. ve spise Lekovově výše uvedeném v pozn. 2.

vací jazykovědu slovanských jazyků. K tomu musíme hledat zákonitosti, vnitřní zákonitosti vývoje. A právě V. V. Vinogradov i na své přednášce v listopadu 1952 v Praze o tom velmi jasně vykládal, že musíme rozeznávat obecné zákony a specifické zákony jazykového vývoje.[4] Nechci zde mluvit o obecných zákonech, nýbrž právě chci si všímat, jakou cestou asi budeme se pokoušet dostat k těmto specifickým zákonům a k zákonitosti vnitřního vývoje jednotlivých jazyků a jaká je přitom úloha postupu srovnávacího.

Začneme historickým srovnáváním. V závěru chci upozornit, — doufám, že to vyplyne z mého výkladu — proč je důležité spojení „srovnávací" a „historické" a proč není možno jedno od druhého odtrhávat. Řekl jsem, že jako příklad uvedu otázku slovanského kondicionálu, a sice jako příklad toho, jak se nehledělo k zcela jasné souvislosti v soustavě jednoho jazyka — a jak v těchto souvislostech můžeme najít určitou zákonitost vývoje. V slovanských jazycích ve velmi staré době vznikl kondicionál, kterému odpovídá ve spisovné češtině forma *přišel bych*. Nejde nám zde o otázku, jak vznikl tento starý typ, ale o vývoj různých jeho typů v jednotlivých slovanských jazycích. V slovanských jazycích na jedné straně máme tento archaický typ, u něhož konjugace pomocného *bych* má staré formy, které s nepatrnými změnami navazují na starou konjugaci preteritálních jednoduchých tvarů, zejm. aoristových — je tomu tak především v části jižních jazyků slovanských a v horní lužičtině.[5] — Na druhé straně máme zde nové tvary, a sice typy dva: jednak typ ruský a vůbec východoslovanský, s neměnnou částicí *by* (я пришел бы), jednak takový typ, jaký známe z polštiny, slovenštiny a češtiny (obecné a zčásti lidové), ba i z dialektů slovinských a srbocharvátských. Je to obecně české v sing. *bysem přišel, bys(i) přišel, by přišel*, v plur. *bysme přišli*,

---

[4]) Srov. referát o ní v Slově a slovesnosti 13 (1952) 191 n. — Jde o stať *Voprosy jazykoznanija v svete truda I. V. Stalina „Ekonomičeskije problemy socializma v SSSR" i rešenij XIX s'jezda KPSS* v čas. Voprosy jazykoznanija (1953) č. 1, 3—33; srov. též jeho stať *Ponjatije vnutrennich zakonov razvitija jazyka v obščej sisteme marksistskogo jazykoznanija* v čas. Voprosy jazykoznanija (1952) č. 2, 3—43 a stať K. V. Lomtatidzeho, *O zakonomernostjach istoričeskogo razvitija jazyka* ve sborníku »Voprosy teorii i istorii jazyka v svete trudov I. V. Stalina po jazykoznaniju« (1952), 56—67.

[5]) Srov. bulh. *бих, би, би казал — бихме, бихте, биха казали* (jako aor. *бях, бе, бе, — бяхме, бяхте, бяха)* a srch. *bih, bi, bi kazao — bismo, biste, bi kazali* (jako aor. *bih, bi, bi — bismo, biste*, ale *biše*, jen s rozdílem intonace a délky). V srch. je však tento kondicionál kromě spisovné srbštiny a charvátštiny celkem jen v nářečích štokavských; v nich také, kde je aorist a imperfektum nejvíce zachováno, vznikl podle aoristu i nový tvar pro 3. pl. *biše*, tak zejména v oblasti černohorské a východohercegovské (srov. Rešetar, Der štokav. Dialekt 200; Miletić, Crmnički govor 1940, 477; Vuković v Južn. fil. 17, 1939, 75 a j.), tvar doložený již od 18. stol. (AkadRječ. I, 362). Není tento typ kondicionálu *bih*... v nářečích čakavských a kajkavských, kde nejsou již jednoduchá preterita. — O neměnném *bi* v bulharských nářečích severozápadních a přilehlých srbských v. dále v pozn. 6. — Je však tento typ kondicionálu *bych* + *-l* v horní lužičtině, kde je — vlastně dlouho byl — aorist a imperfektum, srov. *bych, by, by był — bychmoj, byštaj byłoj — bychmy, byšće, bychu byli* (jako aor. *wudach, wuda, wuda — wudachmoj, wudeštaj — wudachmy, wudešće, wudachu*) a s *budźich (budźech), budźiše*..., pokud není nahrazován opisy se slovesem *chcu, chcył*.

byste přišli, by přišli. Je zde jasná paralelnost s jediným českým preteritem *byl jsem, byl jsi* nebo *bylas, byl, byli jsme* atd. (v obecné a lidové češtině ovšem *byl sem, byl si* [*tys byl*], *byla si* [*bylas*], *byl, byli sme* atd.), který se opakuje jak ve slovenštině: *volal by som, —l by si* atd. jako *volal som, —l si* atd., tak v polštině: *robiłbym, —łbyś* atd. jako *robiłem (robiłam), —łeś* atd. A tato úplná paralelnost kondicionálu a preterita se opakuje i v druhém, nářečím typu polském (je i v nářečích slovenských a českých [lašských]): pol. (slez.) *robiłbych, —libychmy* ... jako *robiłech (robiłach), robilichmy* atd.[6])

To jsou fakta zcela jasná a jsou dostatečně konkretisována v našich mluvnicích. Ale nezamysleli jsme se dosud nad tím, jak tyto dva typy kondicionálu souvisí s ostatní stavbou gramatickou, proč na jedné straně máme typ zdánlivě ustrnulý — formu ruskou s pouhým neměnným *by* — a na druhé straně jiný, ale rovněž nový typ kondicionálu. A je to přece věc zcela jasná, které si jistě celá řada slavistů všimla, ale nevyužili toho k výkladu; jde o to, že archaický typ *(přišel bych)* se udržel v těch jazycích, které skutečně si udržely jednoduché tvary minulého času nebo aspoň si je udržely dlouho. V těch jazycích (necháme-li stranou archaický typ český, zejména spisovný český), kde se tyto tvary ztratily, kondicionál se sblížil s jediným obecným preteritem, který představuje české *přišel jsem* a ruské я пришел. Oba tyto typy kondicionálu, které dnes v slovanských jazycích vedle starého typu vidíme, bezprostředně souvisí s vyjádřením predikativního slovesa buď typem,

---

[6]) Tento typ *robiłbych — robiłech,* zvlášť poučný pro sblížení kondicionálu a preterita, je v pol. nářečích slezských a zčásti v malopolských (srov. Nitsch v souboru Gramatyka jęz. pol., 458—460 a j.) a v sloven. nářečích na Myjavsku (*robil bych — robilech, robilach*) — a v sousedních nářečích moravsko-slovenských —, na Čadecku — v českých nářečích lašských — a na Oravě (v. Vážný v sborníku Mnéma, věn. Zubatému 1926, 329 n.). — Staropolský kondicionál s *bych, by, by — bychom (bychmy), byście, by (bychu),* který obecně ustoupil novému typu *robiłbym, -łbyś* ... zhruba od 16. stol. (v. Łoś, Gram. pol. 3, 300 n.), zachoval se archaicky v nářečích severních *robźuubich* (v. Nitsch l. c.). Také v sloven. nářečích se udržel i tvar s *bych* (v. Vážný l. c.) a ještě ve větší míře je tvar s *bych* (zčásti výhradně) a s *bychme* (zprav. vedle *bysme, byzme*) zachován v nářečích českých, zejména jihočes. a východočes., v záp. a středních moravských, třebaže tvary s *bys, bysi, bysme, byste* jsou doloženy od poč. 17. stol., ba s *by(j)ste* již od 15. stol. (v. Gebauer, Hist. mluv. III, 2^2, 428 n.).

Typ *robiłbym* je i v jihozáp. nářečích ukrajinských (s *bym, byś, byzme),* opět paralelně s preteritem *chodyuem (chodiłem ...) chodyu iem* ... vedle archaického *bych* (v. Kurs sučas. ukr. movy, red. Bulachovs'kyj I (1951), 476 a 480; Paňkevyč, Ukraj. nářečí I, 313 n. a 324 n.

Nový typ obecně český *přišel bysem,* shodný s preteritem z perfekta, je i v nejzápad. nářečích slovin. *bêsəm, bêsi, bê — bêsmo, bêste, bêso* + *-l* (v. Ramovš, Hist. gram. VII, 1935, 10), rovněž v srbocharvát. nářečích, v nichž nejsou stará jednoduchá preterita, zejména v kajkav., ale místy i v štokav. (dubrovn.), jako *bi sam, bi si, bio, bi smo, bi ste, bili,* v. Arch. f. slav. Phil. 26 (1896) 31, AkadRječ. I, 362 n. a j.

Naproti tomu nový tvar kondicionálu v nářečích čakavských *(kupil) bim* n. *bin, biš, bi — (kupili) bismo, bito, bi,* který je zařazován zpravidla přímo mezi znaky čakav. nářečí (v. již Rešetar v Arch. f. slav. Phil. 13, 108 n. a m. j.), nelze spojovat se složeným preteritem; po ztrátě jednoduchých preterit přizpůsobily se staré tvary *bih, bi — bismo, biste, bi,* které se držely do 16. stol. (srov. Rad 214, 1916, 54, Ružičić, Jezik Zoranića 180 a j.) présentnímu typu *hvalim* ...

který bychom, užívajíce starých názvů, mohli nazývat typem synthetickým, že se totiž tvarem predikativního slovesa (koncovkou nebo „sponou") vyjadřuje i subjekt, na druhé straně typem analytickým v tom smyslu, že se subjekt obecně vyjadřuje osobním zájmenem (a preteritum „sponu" nemá).

V jazycích západních, kde se vyjadřuje osoba subjektu „sponou", české *přišel jsem*, stejně slovenské a polské *robiłem*, odpovídá tomu typ kondicionálu: sloven. *volal by som*, pol. *robiłbym* atd. — V ruštině typu я пришел odpovídá i typ ruského kondicionálu úplně, čili je zde naprostá shoda s tímto způsobem, jakým jazyk vyjadřuje osobní podmět. Nemohu to do všech detailů vykládat, ale jisté všem slavistům je tato věc zcela jasná. A je pro nás ještě tím zajímavější, že víme, že v staré ruštině tento dnešní typ я пришел není obecný a že prošel také tím typem, který máme v západních jazycích, s tím rozdílem, že toto „sponové" sloveso mohlo být, ale nemuselo. Také kondicionál vyšel v ruštině ovšem ze starého typu *prišelъ bychъ*.[7]) V památkách máme od 14. stol. také hojně doklady jako *by este* + *-lъ*, řídce *by esi* + *-lъ* a *by esmo* + *-lъ*,[8]) tedy úplnou obdobu kondicionálu, jaký je v západních jazycích slovanských. Tento typ se všek neudržel; vznikl a mohl trvati jen jako paralelní typ se starým perfektem typu *esmъ* + *-lъ* a musel zaniknout s přeměnou tohoto typu v typ *я пришел*. Obdobně i v staré češtině také vznikal i typ s neměnným *by*, doložený od 14. stol. a trvající jen potud, pokud čes. typ preterita *přišel jsem* se jednoznačně nevyhranil. I jinde, vyskytne-li se kolísání u typu preterita, je rovněž i u kondicionálu.[9])

To je jeden ilustrační příklad, jak typ ruského vyjadřování subjektu osobním zájmenem souvisí s dalšími jevy: má své důsledky při vytváření kondicionálu. A je typické, že kde toto vyjadřování subjektu zájmenem nastalo v slovanských jazycích, tam i kondicionál má typ obdobný. Po té stránce je

---

[7]) Typ *bychъ, by, by* + *-lъ, bychomъ (bychmo), byste, byša* + *-li* trvá v památkách do 14.—15. stol., ale od 14. stol. se vyskýtá typ nový s neměnným *by* (*я пришел бы*); srov. Sobolevskij, Lekcii[4] (1907), 243 n.; Bulachovskij, Istor. komentarij (1937), 152; Černych, Istor. gram. russ. jazyka (1952), 230 a zejména s bohatým materiálem Borkovskij, Sintaksis drevneruss. gramot (1949), 187 n. (tvrzení Černycha, opírající se o Bulachovského, že nový typ se vyskýtá od 13. stol., kontaminuje neprávem tento typ я пришел бы s přechodným typem s neměnným *by* vedle flektivního *bychъ*, v. dále pozn. 9).

[8]) Četné příklady na *by este* + *-li* doložené u Sobolevského l. c., u Jagiće, *Krit. zametki po ist. rus. jaz.* v Sbor. otd. 46 (1889), 144 a u Borkovského op. c. 187 (nejstarší z r. 1353) jsou doplněny doklady na *by esi* z letopisů i příkladem *by esmo* u Potebnji, Iz zapisok po russk gram. I (1888) 279; ty ukazují, že Jagić l. c. neprávem pokládá typ *by esi* za umělý. — Právem ovšem i Jagić i Karskij, Belorussy II, 2, 385 poukazují na tvar *byste,* interpretovaný *by* ‖ *ste* jako na vnější podnět sblížení, také v staré češtině je tvar *by(j)ste* první v řadě vývoje typu *přišel by sem* (v. výše pozn. 6).

[9]) Srov. Gebauer, *Hist. mluv.* III, 2[2], 421. — Rovněž v pol. nářečích, kde vedle typu *robiłem* anebo výhradně je typ *ią šel*, je ovšem i typ kondicionálu *ią by (bi)* + *-l* (v. Nitsch op. c. 458 a j.). Také místy v západ. nářečích bulh. a v přilehlých srbských setkáváme se s tímto typem (*ja bi bral*, srov. Cv. Todorov, SbNarUm. 38, 1930, 47 a 41, 1936, 389 a j.), jde zde však spíše o vývoj k charakteru spojky (srov. patrně správně Trifonov ve Sbor. v čest na Miletič 1912, 363 n.), s jakým se setkáváme i v staré ruštině ještě při plné flektivní podobě *bychъ*. . od 13. stol. (nejstarší doklad z r. 1215 — *by byša byli* — u Sobolevského l. c.).

charakteristická dolní lužičtina, kašubština a slovenština, které mají také toto vyjadřování subjektu a mají přitom aspoň zčásti stav kondicionálu obdobný, jako má ruština. Srov. v dolní lužičtině kondicionál *ja by* + *-ł* a preteritum *som* + *-ł*, ale též *bużach, bużašo* ... + *-ł* (kond. minulý),[10]) v kašubštině kond. *i̯ω bə* + *-ł* vedle *bəm, bəs* ... +*ł* a preter. *i̯ω* + *-ł* nebo zřídka *(i̯ω) i̯em* + *-ł* a v blízkosti polštiny *-łem, -łam* atd.[11]) a v slovinštině obecně *jaz bi* + *-l* a preter. *jaz sem* + *-l* (spis pouze *-l sem*) atd.[12])

Ovšem přitom musíme si jednu věc dobře uvědomit, že to ještě neznamená, že můžeme ruský typ я пришел, я пришел бы a onen typ v dolní lužičtině atd., kde není ještě ani důsledný, úplně ztotožňovat. V jazycích, které byly pod silným vlivem cizím, nejde o zákonitý vývoj vnitřní, jaký je v ruštině, nýbrž o vliv cizí. A to je pro nás tím závažnější, že vývoj, který nevyvěrá z vnitřní zákonitosti, je i na tomto malém úseku hned patrný; kondicionál není zde náprosto tak vyhraněn, jako je ve východoslovanských jazycích, nýbrž je zde kolísání mezi typem západoslovanským a východoslovanským. Vyjadřování subjektu ve východních jazycích je součást vnitřního vývoje jazyka, kdežto v okrajových oblastech slovanských jde o vliv cizí.

Ještě malou poznámku: tento zákonitý ruský typ vyjadřování subjektu má i jiné další důsledky, které bychom mohli sledovat v delším čase, než na který je omezen můj referát. V ruštině shoda rodu se subjektem není tak důsledná jako v češtině; je známo, že ruština velmi často tuto shodu zanedbává; nemyslím tady na případy shody v plurálu, ale na takové případy jako она хороший учитель. Kdybychom tuto větu přeložili do češtiny *je dobrým učitelem,* hned vidíme, jaký je zde významový rozdíl; ruština může tuto shodu rodovou zanedbat, protože má typ rozloženého vyjadřování osobního subjektu a tím je rod subjektu už vyjádřen, kdežto čeština nevyjadřuje tento subjekt, musí zachovávat shodu, protože jinak by vyjádření skutečnosti nebylo jasné.

Někdo by mohl říci, že nedodržování shody v plurálu je možno zahrnovat pod tuto otázku. Ale stačí, uvědomíme-li si, že zde nejde jenom o predikát, nýbrž i o subjekt. Čili nemůžeme hned generalisovat, to bychom postupovali špatně.

Ale chci se vrátit ještě k typu *přišel jsem,* я пришел a k srovnání toho typu mezi polštinou, češtinou, ruštinou na straně jedné, polabštinou a kašub-

---

[10]) Srov. Muka, *Laut- und Formenlehre der niedersorb. Sprache* (1891), 610 (U Jakubici v 16. stol. dosvědčeno ještě zčásti flektivní *bych* ...); Ščerba, Vostočnolluž. nar. (1915), 131 a 135 (*Ja soem — -ł ... — ja bė — -ł* ...) a j.

[11]) Lorentz, *Gramatyka pomor.* (1927 n.), 973 a 981 n. — koncem 16. století. U Krofeje ještě flektivní tvary *bych, bychomy, bychmy,* ale v 17. stol. již stav dnešní; Lorentz, Gesch. der pomoran. Sprache (1925), 173 (zde výslovně i typ *bəm* + *-ł* se zájmenným podmětem *i̯w*).

[12]) V spis. slovinštině se zájmenný subjekt jinde než v kondicionále pokládá za chybu, ale v běžné řeči existuje; srov. Breznik, Sloven. slovnica, 2. vyd., 103 a 137 a j.

štinou na straně druhé. Slyšeli jsme včera v diskusi názor, že toto perfektum je analytický způsob vyjadřování minulého času a že synthetický způsob jednoduchých minulých časů je typický pro jazyky slovanské a analytický způsob vyjadřování slovesného je typický pro německé a románské jazyky; že to je určitý způsob latinisace neboli evropeisace slovanských jazyků. Je to značné zjdnodušení otázky a já ji přesto zjednoduším ještě více. Do prostředí latinity se nedostala ruština, ale srbština a bulharština, a tam se jednoduché tvary preteritální zachovaly, kdežto ruština a polština se do tohoto prostoru latinity přece nedostaly, ale nezachovaly je a nahradily „latinisací". Chce-li tedy někdo operovat s tímto typem analytickým, jakožto jevem evropským, kterému se slovanské jazyky přizpůsobovaly, hrubě zanedbává celý vnitřní vývoj daného jazyka a jeho souvislost se společenským vývojem příslušného národa. Ale zase se můžeme o tom přesvědčit i jiným způsobem.

V polabštině a kašubštině máme perfektum, pravidelně zejména v polabštině, typu, který pro slovanské jazyky je okrajový a jehož výklad z vnitřního vъvoje by byl obtížný. Užiji českého příkladu; jde o perfektum typu *mám zatopeno, je odeitý*. V obou jazycích je sloveso *míti* a *býti* u takového perfekta podle typu německého *ich habe geheizt* — *er ist weggegangen*, čili tady to perfektum je pod vlivem německým.[13]) Obdobně jde o cizí vliv v makedonských nářečích, kde máme rovněž podobné perfektum.[14]) Ale je to něco jiného než preteritum z perfekta ostatních jazyků slovanských. U nich u typu *přišel jsem я пришел* je východiskem nominální predikát, v onom perfektu okrajovém jde o analytický způsob založený na slovesném predikátu.

Jak si máme vysvětlovat ztrátu jednoduchých preterit v slovanských jazycích a nahrazení preterit starých tímto „perfektem" *přišel jsem, я пришел* v slovanských jazycích? S čím to souvisí? Můžeme tu najít nějaký výklad z vnitřního vývoje? Ano. Souvisí to s otázkou vývoje jak vidu, tak času. Bylo řečeno sovětskou linguistikou,[15]) že nelze studovat slovanskou otázku času a vidu odtrženě, že odtržení studia těchto jevů nám zatemňuje

---

[13]) Srov. v mých *Genera verbi v slovanských jazycích* II (1937), 79 n. a k tomu ještě Lorentz, *Gramatyka pomor.*, seš. 7 (1936), 981. — Polab. *mo wäujaddon* (er hat gegessen) — *gang wapódena* (ist eingefallen); kašub. *u̯on ḿωł chłopa zabitė* — *u̯ońi bələ i̯achǫnï*.

[14]) V makedonských nářečích jednak typ *imam videno, imam odeno*, jednak *imam videno, săm dojden*; tyto makedon. typy rozbírám v souvislosti s perf. v rumunských jazycích balkánských, v albántině a nové řečtině v čl. *Románský typ perfekta factum habeo a *casus sum, *casum habeo v makedonských dialektech* v Mélanges P. M. Haškovec, Brno 1936, 147 n.

[15]) Srov. i P. S. Kuznecov zde v Slavii 21 (1952/53) 175 a dále Kuznecov, *K voprosu o genezise vido-vremennych otnošenij drevnerusskogo jazyka* v sbor. Trudy Instituta jazykoznanija AN SSSR II, 1953, 220 n. a před tím Češko, *K istorii slavjanskich glagoľnych vidov* ve sb. Učenyje zapiski Instituta slavjanovedenija AN SSSR III, 1951, 328 n. a Borodičová, *K istorii form nast. vremeni glagolov soverš. vida v dr.-bolg. jazyke* ib., 345 a čl. citovaný zde již v pozn. 2. — Soudím však, že tito sovětští linguisté posunují přitom vývoj slovanského vidu příliš do pozdní doby.

jejich výklad. Vyložím tuto věc ve stručnosti. Podle mého názoru je tu rozhodujícím činitelem vývoj vidu v gramatickou kategorii. Podle mého názoru, a jistě ne jen podle mého, jde o to, že vid se zde postupně stal gramatickou kategorií, a víme, že v slovanských jazycích postup vývoje k této důslednosti vidové není u všech stejný. Dokud vid byl jen záležitostí slovní zásoby, dotud nemohlo docházet ke kolisi mezi videm a mezi systémem časovým. Avšak v té situaci, jakmile vid stával se gramatickou kategorií každého slovesa, mezi významovými odstíny vidovými a časovými docházelo ke kolisím. Je-li správný můj názor, že imperfektum znamená děj průvodní, a proto se vyjadřuje především slovesy vidu nedokonavého,[16]) mohla nedokonavost sama určitým způsobem tento význam nahradit. A vidíme, že tato kolise byla takto řešena. A ještě další detail. Je zajímavé, že v slovanských jazycích, alespoň některých, mnohem dříve se rozkládá imperfektum než aorist. Je to známo zejména ze staré ruštiny. Můj výklad o významu imperfekta vysvětluje, proč ke kolisi mezi videm a imperfektem došlo nejdříve a nejzřetelněji. Další vývoj mohl se pak dít jen dvěma postupy. Buď se aorist a imperfektum vyrovnaly s vidovými významy, a to je vývoj hornolužický a zčásti srbský, anebo perfektum toto vyrovnání vyřešilo prostěji a jednoduché tvary preteritální staly se do jisté míry zbytečností a proto odpadají a veškeré vyjádření minulého času se přenáší jen na jediný tvar, který má ovšem své jasné rozdíly vidové.

Oprávněnost mého názoru na takovýto vývoj slovesný potvrzuje také vývoj pasivního participia, třebaže vývoj pasivního participia jistým způsobem pokulhává za vývojem preteria *přišel jsem,* protože participium perfecti passivi a v malé části slovanských jazyků participium praesentis passivi zachovalo si mnohem déle svůj význam jmenný. Ale i zde vidíme, že resultativní význam tohoto participia perfecti passivi dostal se do kolise s vidovým systémem. Vidíme, že staré ruské *клят* muselo ustoupit dokonavému *проклят* a vyrovnat se tak s vidovým systémem; nevyrovnalo se ovšem stejně ve všech jazycích. Jak se vyrovnalo, to už připomínat nemusíme.[17])

Chtěl jsem zde ještě připomenout otázku oslabení rodu v plurálu, ale protože kolega Isačensko má ve své thematice především otázku jmen, tak od této otázky upustím, abych mohl přejít k obecným závěrům.

Nešlo mi o podrobný výklad nahozených otázek vývoje slovanského slovesa, ale chtěl jsem jich využít ilustračně k tomu, abychom si uvědomili obecné zásady, jakým způsobem máme a musíme studovat srovnávací gramatickou stavbu. Zdůraznil jsem na začátku, že pouhé srovnávání by nás zavedlo na scestí, kdyby toto srovnávání nebylo provázeno sledováním historického vývoje jevů jazykových.

To je pro nás důležité, a proto není nahodilé, říkáme-li dnes, že musíme oživit historickosrovnávací metodu. Jen tímto způsobem můžeme dojít

---

[16]) Srov. mou stať *Aspects et temps du verbe en vieux slave* citovanou již zde v pozn. 2.

[17]) Srov. o tom podrobně v mých *Genera verbi v slovanských jazycích* II, 1937, 94 n.

k vnitřní zákonitosti. Na druhé straně jsem se pokusil velmi stručně ukázat na to, jak je důležité Stalinovo místo o vnitřních zákonech vývoje jazyka. Proč? Víme, že Marrova škola a určitým způsobem některé západní směry vliv vzájemného působení jazyků anebo předpoklad substrátu a hypersubstrátu zneužívaly a na působení jiného jazyka sváděly všechny otázky vývoje jednotlivých jazyků. Nechceme a nebylo by správné popírat vzájemné vlivy jazyků, ale musíme rozeznávat mezi tím, co můžeme považovat za vnitřní vývoj jazyka a co je podmíněno cizím vlivem. To považuji za důležitý cíl a základní směrnici pro studium vývoje gramatické stavby slovanských jazyků, které pro nás teprve začíná.

A k závěru chci ještě připojit malý dodatek. Řeknu to několika větami. Souvisí to se studiem stylistiky i se studiem gramatické stavby. Mluvíme o gramatické stavbě jako součásti gramatiky, ale velmi často i o gramatické stavbě jedné věty, jednoho projevu. Třebaže nechci přeceňovat terminologické otázky, užívám zde raději slova „výstavba", abychom slovo „stavba" nechali pro systémy gramatické. Každý projev, každá věta má svou výstavbu a tato „výstavba gramatická" je v určitém poměru ke konkretnímu obsahu projevu, který je prostřednictvím myšlení vyjádřením konkretní skutečnosti. A proto bych chtěl to zdůraznit, aspoň ve zkratce, že vedle „výstavby gramatické" jde o „výstavbu významovou", sémantickou výstavbu. A v tom poměru „výstavby gramatické" a „výstavbu sémantické" je velmi bohaté pole na jedné straně pro stylistiku, na druhé straně pro otázky vývoje jazyka, neboť tyto dvě stránky jazykových projevů nejsou vždycky v plné shodě. Proto, že jazykověda příliš často operovala hodně se školským jazykem, viděla jejich shodu. Ale zde je mnoho konfliktů, které jsou pro nás důležité, poněvadž na nich se zakládají i jevy stylistické, ale v nich také máme často různé počátky řešení, které může zevšeobecnět, může se stát abstraktním a stává se pak jevem gramatickým.

Bohuslav Havránek (Praha)

Pozn. Poznámkový aparát dokladový nebyl ovšem na konferenci přednesen.

O historickosrovnávacím studiu gramatických kategorií v slovanských jazycích

Prof. Isačenko přednesl svůj referát rusky; poněvadž jeho referát je v podstatě obsažen v jeho příspěvku *О сравнительно-историческом изучении грамматических категорий в славянских языках*, který vyšel v jazykovědné anketě v Slavii 21 (1953) 200—213, uveřejňujeme jeho referát jen v českém résumé.

Slova velikého Stalina o užitku srovnávacího studia slovanských jazyků byla podnětem pro prohloubené zpracování jazykovědných otázek v historickém plánu a ukázala nové cesty v plánu teoretickém a praktickém. V teoretickém plánu je třeba se zamyslit o nutnosti nového způsobu studia srovnávacího. Mladogramatikové se zajímali o formu srovnávaných faktů, o stránku významovou a funkci se zajímali mnohem méně. Paradigmatika flexí byla prostudována podrobně a celkem uspokojivě. Prof. Isačenko srovnal způsob studia a dosažené výsledky s aritmetikou historické gramatiky; je nutno jíti novou cestou k tomu, co nazývá geometrií historické gramatiky. Tato cesta je cestou od atomistického způsobu studia formy k studiu gramatických kategorií. Studiu kategorií bylo věnováno velmi málo prací. Máme materiál v otázce mizení duálu, ale nejsme s to odpovědět, proč v jedněch jazycích byl duál odstraněn a proč v ostatních se zachoval. Tyto otázky je nutno posuzovat v celkovém vztahu s gramatickou stavbou, jak ukázal akademik Havránek. Ztrátu a zachování duálu nutno zkoumat v souvislosti s kategorií čísla. Tyto otázky nutno řešit stejným způsobem, jak řešil akademik Havránek otázku ztráty imperfekta a aoristu. — Prof. Isačenko se pak zabýval problémem gramatické kategorie samé. Není mu totožná s pojmovými kategoriemi Meščaninovovými. Akademik Trávníček přesně rozhraničil kategorie myšlení a gramatické kategorie; gramatická kategorie se vyjadřuje gramatickými prostředky.

Prof. Isačenko chce ukázat řešení těchto problémů na historii gramatické kategorie *životnosti* a *neživostnosti*. Pojem *strom* je abstrahován od pojmu jako na př. *dub, lípa, bříza* a pod. Jde zde o pojmovou kategorii, ale nikoli o kategorii gramatickou, poněvadž zde nemáme žádné ukazatele gramatické kategorie stromů. Zdá se, že v latinském jazyce tu byly nějaké začátky gram. označování této kategorie *strom;* názvy stromů jsou totiž v latině ženského rodu, na př. *populus, quercus,* ale to jsou jenom začátky vzniku gramatické kategorie.

Prof. Isačenko chce ukázat na konkretním materiálu vznik kategorie životnosti a neživotnosti a obsah těchto pojmů. Výklad Meilletův o této otázce je neuspokojivý. Když zkoumáme materiál, zjišťujeme, že i v staroslověnském jazyce stojí proti sobě „životné“ a „neživotné“. Tak v staroslověnském jazyce máme příklady: чьти отъца своего (Mar.); nebo прѣдастъ же братръ братра (Mar) a pod. Ale v týchž památkách nalézáme skupinu slov jako na př. сынъ, рабъ, která netvoří akusativ shodný s genitivem, na př. посъла къ нимъ сн҃ъ свои, посъла рабъ свои въ годъ вечерѧ a pod. Je vidět, že tu máme jiné rozdělení kategorií životnosti a neživotnosti. Osoby neplnoprávné v juridickém smyslu patřily v staroslověnštině k téže kategorii jako neživotné předměty. Kromě toho patřily k téže kategorii neživotných předmětů také jména podstatná mužského rodu, označující nemocné, choré a mrzáky, na př. I приидѫ къ немоу носѧште ослабленъ жилами (Mar.). a pod. Také názvů nadpřirozených bytostí jako анћелъ, богъ, бѣсъ, доухъ свѧтъи a pod. se v staroslověnštině užívá jako neživotných nebo přesněji nepatří do třídy jmen, jež označují „plnoprávné a zdravé muže“. Na př. Се азъ посълѭ анћ҃лъ мои (Mar.) nebo оузьриши дх҃ъ сходѧштъ (Mar.). Nebo ve Frizinských listech: *uueruiu u bog uzemogoki, i u iega zin, i u zuueti duh.*

Velmi charakteristické jsou v tomto směru údaje staroruského jazyka. I při omezení jen na samotnou Ruskou pravdu můžeme s dostatečnou přesností oddělit podstatná jména, jež náleží do kategorie „plnoprávných osob“, ode všech ostatních podstatných jmen mužského rodu. Ke kategorii životných v dnešním pojímání tohoto termínu patří na základě gramatického příznaku jen taková podstatná jména, která označují osoby s určitou právní posicí: аже кто оубиеть кнѧжа моужа; аже оубиеть моужь моужа (totiž svobodného!). To platí také o členech družiny: ратибора ..., станислава ..., нажира, мирослава, иванка. Ve všech těchto případech se rovná tvar akusativu tvaru genitivu jednotného čísla. Na druhé straně názvy živočichů mužského rodu se posuzují v staroruském jazyce jako podstatná jména neživotná: аже кто всѧдеть на чюжь конь; аже кто оукрадеть въ чьемь перевесе ꙗстрѧбъ или соколъ ..., а за голоубь, ... а за жеравль, за волъ ... за боранъ ... за жеребецъ. Vedle ná vů životných setkáváme se v tomto textu s podstatnými jmény, která označují osoby, ale bezprávné: аже кто чюжь холопъ оусрѧчеть; аще то переиметь чюжь холопъ; slova холопъ, челѧдинъ, тиоунъ, отрокъ označují v Ruské pravdě neplnoprávné osoby. Jednotlivé případy použití tvarů typu холопа ve 4. pádě jedn. čísla nemění ovšem celkový obraz. V staré ruštině plnoprávní mužové tvořili rovněž zvláštní gramatickou kategorii odlišnou od neplnoprávných a živočichů. O kategorii životnosti a neživotnosti v staroslověnském a staroruském jazyce nemůžeme proto mluvit. Neméně důležité je srovnávací studium této kategorie, neboť t. zv. kategorie životnosti a neživotnosti v soudobých slovanských jazycích označuje někdy velmi různorodé gramatické jevy. Jako příklad rozebereme tuto otázku na materiálu ruského a slovenského jazyka.

V ruštině stejně jako v slovenštině (a také ve všech ostatních slovan-

ských jazycích) jména osob mužského rodu (*боец, рабочий*) a všechny názvy živočichů patřící gramaticky mužskému rodu (*комар, рак, вол*) jsou formálně označeny genitivem-akusativem. Kromě toho tvoří ve slovenštině všechna tato podstatná jména tvar dativu a lokálu jednotného čísla na *-ovi*, na př. *k domu, k bratrovi, o dome, o bratovi, o koňovi.* Mezi slovy mužského rodu, která označují živé bytosti, se vyděluje v slovenštině skupina slov s užším sémantickým rozsahem. Jsou to slova, která označují osoby mužského pohlaví (ale nikoliv živočichů), jako na př. *murár, traktorista, sused, Slovák,* dále slova *duch, génius* a také názvy některých živočichů (*pes, vták, vlk, býk, somár*). Tato skupina slov, jež můžeme nazývat třídou osob mužského pohlaví, má v slovenštině ještě celou řadu dalších gramatických příznaků:

1. Koncovku instrumentálu j. č. na *-om,* která je závazná i pro podstatná jména na *-a (s traktoristom, so sudcom).*

2. Shodu tvaru akusativu s tvarem genitivu v množném čísle *(videl domy — videl bratov; chytal raky — chytal vtákov).* V ruštině se toto pravidlo vztahuje na všechna slova první skupiny a kromě toho na všechny živé bytosti ženského rodu: sloven. *chytať raky* — rus. *ловить раков,* krmiť *ryby — кормить рыб.*

3. Používání nominativu množného čísla koncovek *-i, -ia, -ovia* místo obvyklých koncovek mužského rodu u ostatních podstatných jmen *-y, -e, (domy, nože — robotníci, študenti, bratia, súdruhovia).* V ruštině jsou zvláštní koncovky *-е (крестьяне), -ья (друзья), -овья (сыновья), -и (черти, соседи)* neproduktivní a přežitkové. Všeobecně se podstatná jména s významem osoby v tomto případě neliší od „neživotných podstatných jmen".

4. Preferování přivlastňovacích přídavných jmen na *-ov* místo genitivu přivlastňovacího (nebo genitivu „vztahu"), srov. *strecha domu — bratov priatel, Puškinov štýl, autorov náhľad.* V ruštině jsou formy na *-ов, -ин,* velmi řídké: *друг брата* (řidčeji *братнин друг*), *стил Пушкина, взгляд автора.*

5. Zvláštní koncovky shodného přídavného jména a zájmena: *moje nové nože — moji noví priatelia.* V ruštině se v tomto případě používá jednoho tvaru pro všechny rody: *мои новые столы — мои новые друзья.*

6. Používání zvláštních osobních číslovek *dvaja, traja, štyria,* místo obyčejných číslovek *dva, tri, štyri,* srov. *dva domy, tri nože — dvaja chlapci, traja žiaci.* V ruštině je možno použít vedle tvaru *двое братьев, трое учеников* tvaru *два брата, три ученика.*

7. Používání zvláštních osobních číslovek *piati, šiesti, desiati* atd., jež se shodují s nominativem plurálu vedle obyčejných číslovek *päť, šesť, desať,* se shodou s genitivem plur., srov. *päť domov, piati bratia, desiati vojaci,* při možném *päť bratov.* V ruštině mohou, ale nemusí být číslovky *пятеро, шестеро, семеро* s odstínem hromadnosti. Ostatních číslovek hromadně se užívá zřídka kdy, vyšších než *десятеро* se vůbec nepoužívá.

Z tohoto srovnání vidíme, že v slovenštině se z obecné kategorie životných diferencuje zvláště kategorie osob mužského pohlaví.

Tímto způsobem je nutno srovnávat gramatické kategorie příbuzných jazyků; je to nejlepší metoda srovnávací, která má význam jak teoretický, tak také praktický v jazykovém vyučování.

Alexander Isačenko (Bratislava)

Категория залога

Самый термин «залог» представляет собой перевод соответствующего греческого слова *diathesis*, что значит *расположение*, т. е. имеются в виду различные отношения действия состояния, обозначаемого глаголом, к его производителю и объекту.

Традиционная классификация залогов русского глагола ведет свое начало от М. В. Ломоносова.

М. В. Ломоносов признавал три главных залога, которые, по его словам, «находятся во всех известных языках»: это действительный, страдательный и средний. К этим залогам «присовокупляют» большое число залогов, смешанных из главных, учитывая свойства каждого языка. Дальше М. В. Ломоносов отмечает, что у греков — три залога, у евреев — восемь, которые «просто у них спряжениями называются» (см. в *Российской грамматике* № 69).

Для русского языка М. В. Ломоносов устанавливает шесть залогов и поясняет:

§ 270. Действительный глагол значит деяние от одного к другому преходящее и в нем действующее: *возношу, мою*.

§ 271. Страдательный глагол значит страдание, от другого происшедшее, составляется из причастий страдательных и из глагола есмь или бываю ... *храм воздвигнут*.

§ 272. Возвратный глагол значит действие и страдание от себя самого на себя ж происходящее; составляется из действительного глагола и слова *ся* или *сь*: *возношусь, моюсь*.

§ 273. Взаимный глагол составляется из действительного или среднего глагола, *сь* или *ся*; значит взаимное двух деяние: *борюсь, знаюсь, хожусь*.

§ 274. Средний глагол кончится как действительный, и значит деяние от одной вещи к другой не переходящее: *сплю, хожу*.

§ 275. Общий глагол кончится на *сь* или *ся*, и имеет знаменование купно действительного и среднего глагола: *боюсь, кланяюсь*».[1–2])

М. В. Ломоносов правильно подметил, что категория залога «значит», кто именно производит действие и куда направлено действие —

[1–2]) Российская грамматика Михаила Ломоносова, 1755, стр. 77.

на объект, «от себя самого на себя ж происходящее» или «от другого происшедшее». В связи с этим М. В. Ломоносов в основу классификации кладет по существу два критерия: с одной стороны, учитывается активность подлежащего или объекта (ср. взаимный, страдательный и возвратный залоги), и, с другой стороны, направленность, или переходность и непереходность действия (ср. действительный, средний и общий залоги).

М. В. Ломоносов, как видно из определения залогов, обращал внимание и на особенности морфологического выражения их (см. страдательный, возвратный, взаимный и др. глаголы).

Все же единого *principium divisionis* в основе классификации залогов у М. В. Ломоносова мы не имеем.

В дальнейшем разработка основ классификации залогов велась по линии уточнения грамматических значений и оформления залогов.

Нужно, однако, заметить, — по существу те же шесть залогов с теми же грамматическими значениями, что и у Ломоносова, мы находим у Н. И. Греча, А. Х. Востокова и Ф. И. Буслаева. Изменялось лишь понимание состава и грамматического значения «среднего» и «общего» залогов.

Исходя из того, что залоги различаются не по окончаниям, а «по значению», какое глагол получает в употреблении с другими словами, А. Х. Востоков к среднему залогу относил как глаголы без *ся* (плавать, ходить, стоять, белеть, полнеть, сохнуть), так и глаголы на *-ся* (крапива жжется, снег белеется, книжки рвутся, стучатся в дверь), т. е. допускал разрыв внешней формы и значения.

Признавая шесть залогов, установленных М. В. Ломоносовым, Ф. И. Буслаев отождествляет учение о переходности и непереходности с учением о залоге. «Залог, — пишет Буслаев, — означает деятельность предмета, или переходящую на другой предмет... или непереходящую».[3]

Анализируя учение Ф. И. Буслаева о залогах, акад. В. В. Виноградов пишет: «Недостатки буслаевского учения о залоге отчасти зависели от двойственности критериев, которые были приняты Буслаевым за основание залоговых различий. С одной стороны, опираясь на лексико-синтаксические особенности глаголов, он выдвигает принцип переходности. С другой стороны, имея в виду этимологическую форму слова, он различает типы глаголов с аффиксом *-ся* и без него. Вместе с тем оба эти критерия или признака были смешаны».[4]) Так, по Буслаеву, страдательный залог выражается не только формой страдательного причастия *(книга прочитана)* и возвратной формой *(книга читается)*, но и формой среднего залога «при лице действующем, означенном: или творительным падежом, или предлогом *от*: напр., в Псковск. лет. «вся

---

[3]) Ф. И. Буслаев, *Историческая грамматика*, ч. II, 1875, стр. 108.
[4]) В. В. Виноградов, *Русский язык*, 1947, стр. 610.

поднебесная *осияла* молниею», 109; в Др. Рус. Ст. «залегла та дорога тридцать лет от того Соловья разбойника», 357.[5])

Учение о залоге Ф. И. Буслаева вызвало критику в последующих работах К. С. Аксакова, В. И. Даля, так или иначе затрагивающих эту проблему, и особенно в работе И. П. Некрасова, *О значении форм русского глагола»* (1865 г.). Н. П. Некрасов в своей работе приходит к отрицанию категории залога. Он пишет: «Что же касается до грамматических залогов, то в них можно видеть лишь напрасное стремление науки охватить всю жизнь русского глагола, определить и подвести под общие правила те разнообразные оттенки и беспрерывные переливы красок, которыми отражается значение его в живой речи».[6])

По его мнению, каждый русский глагол по своему значению может быть переходящим и непереходящим; каждый глагол может принимать возвратную частицу *-ся* и может употребляться без *-ся*, т. е. принимать «простую» форму *-ть* и «сложную» *-ть* + *-ся*.

Таким образом, Н. П. Некрасов так же, как и Буслаев устанавливает «две типические формы, в которых употребляется русский глагол в речи, и те два типических значения, которые свойственны каждой из них отдельно»,[7]) но отрицает в языке наличие грамматических залогов, «возможность» и «надобность» подводить наличные залоговые значения к соответствующие формы их выражения в языке под общие правила.

Традиционное учение о шести залогах подверглось основательному пересмотру в статье акад. Ф. Ф. Фортунатова, *О залогах русского глагола.*[8]) В фортунатовской концепции залогов явно возобладало их морфологическое выражение в языке. Наличие *-ся*, по Фортунатову, есть единственный показатель формы залога. Исходя из этого, Ф. Ф. Фортунатов признает, что «в глаголах у нас различаются две формы залога: возвратный залог и невозвратный». Причем не все глаголы, по Фортунатову, имели значение залога, а лишь те, которые могли употребляться в языке без *-ся* и с *-ся*. Глаголы же без *-ся*, которые не имеют соотносительных с ними слов на *-ся* (например: *ехать*), и глаголы на *-ся*, которые не имеют соотносительных с ними глаголов без *-ся* (например: *бояться, стараться* и т. п.), лишены форм залога.

Внутри возвратных глаголов Ф. Ф. Фортунатов намечает различные оттенки значения.

Учение о залогах после выступления академика Ф. Ф. Фортунатова со статьей О залогах русского глагола, выпало из школьных грамматик, которые стали различать возвратные и невозвратные глаголы.

Как можно видеть, Ф. Ф. Фортунатов подошел к проблеме залогов формально. В его концепции залога на первый план выдвигаются мор-

---

[5]) Указ. раб., стр. 122.
[6]) Н. Некрасов, *О значении форм русского глагола.* 1865, стр. 83.
[7]) Там же.
[8]) Изв. Ак. Наук, 1899 г., т. IV, кн. IV.

фологические признаки, делается упор на формальную сторону. Академиком Ф. Ф. Фортунатовым недостаточно учитывались смысловые и синтаксические связи глагола при соединении слов в составе предложения. Тем самым проблема залоговых различий отрывалась им от вопроса о грамматическом строе предложения, который изменениям слов и сочетаниям слов в предложении придает стройный, осмысленный характер.

Академик А. А. Шахматов учение о залогах связывал с определенной группой значений с точки зрения переходности и непереходности соответствующих глаголов. По Шахматову «формами залога выражается или только отношение субъекта к объекту действия, или же невозможность сочетать данный глагол с объектом».[9])

Признак переходности или непереходности глагола становится у А. А. Шахматова фундаментом учения о залогах.[10])

В *Синтаксисе русского языка* акад. Шахматов различает три залога: действительный, возвратный и страдательный. Действительный залог в свою очередь делится им на три группы: переходные с прямым дополнением (в винительном падеже), переходные с косвенным дополнением (в род., дательн., твор.) и непереходные, не имеющие при себе дополнения в указанных падежах. Возвратный залог «распадается» на семь делений: собственно-возвратный, обще-возвратный, косвенно-возвратный, страдательно-возвратный, интенсивно-безобъектный, безлично-безобъектный и лично-безобъектный (*собака кусается*).

А. А. Шахматов значительно пополнил, углубил и расширил учение Ф. Ф. Фортунатова о значении возвратной формы, о значении аффикса *-ся*. «Анализ функции самой возвратной формы, — пишет акад. В. В. Виноградов, — самая блестящая и плодотворная часть шахматовского учения».[11])

Из данного здесь краткого обзора основных этапов развития учения о залогах в отечественном языкознании как будто ясно, что разработка проблемы велась, во-первых, по линии установления морфологических признаков залоговых форм; во-вторых, по линии исследования принципа переходности и непереходности при классификации залогов, в-третьих, по линии изучения семантической природы в основном возвратных глаголов, в-четвертых, по линии установления связи категории залога с вопросом об активных и пассивных оборотах в грамматическом

---

[9]) А. А. Шахматов, *Синтаксис русского языка*. Изд. 2-е. 1941, Учпедгиз, стр. 476.

[10]) По существу тот же принцип переходности и непереходности лежит в основе классификации залогов в учебнике А. М. Земского, С. Е. Крючкова и М. В. Светлаева, *Русский язык для педагогических училищ* (т. 1, 1950, Учпедгиз, стр. 198 и сл.). Именно этим объясняется сохранение в их классификации «среднего залога» и признание глаголов не имеющих (?) значения залога, т. е. признание в грамматическом строе языка внезалоговых глаголов, между тем вопрос переходности и непереходности глаголов, как увидим дальше, является лишь одним из вопросов проблемы категории залога и, конечно, не исчерпывает ее.

[11]) В. В. Виноградов, *Русский язык*, 1947, Учпедгиз, стр. 629.

строе языка. Однако проблема категории залога в целом до самого последнего времени не получила удовлетворительного разрешения в лингвистической литературе. Между тем категория залога одна из важнейших категорий глагола, отражающих специфику употребления глагольных слов и форм их сочетания с другими словами в грамматическом строе русского языка.[12])

То, что эту проблему разрешить нелегко, показывает *Грамматика русского языка,* подготовленная к печати Институтом русского языка Академии Наук СССР (т. I, *Фонетика и морфология,* Москва 1952, 720 стр.).

Академическая грамматика русского языка представляет собой крупное событие советской лингвистики. Особенно ценно то, что этот капитальный труд появился после опубликования гениальных трудов И. В. Сталина по вопросам языкознания, и то, что авторы книги стремятся исходить в своих методологических установках из методологических указаний сталинского учения о языке, что академическая грамматика является достойным завершением творческих достижений отечественного языкознания, длинного ряда усилий русских лингвистов по наиболее рациональной систематизации фонетического и морфологического материала русского литературного языка.

Отдавая долг авторскому коллективу, взявшему на себя тяжелый труд по созданию такой грамматики, и высоко оценивая его заслуги перед отечественным языкознанием, все же нужно признать, что и академическая грамматика не свободна от недостатков.

В журнале Русский язык в школе (1953, № 1) в рецензии на *Грамматику русского языка* I, *Фонетика и Морфология,* Москва 1952, 720 стр., действительный член АН УССР Л. А. Булаховский отметил целый ряд недостатков, обнаруженных им в грамматике, одновременно указав, что он не претендует «на исчерпывающий характер своих критических замечаний».

К числу недостатков академической грамматики следует отнести, на наш взгляд, также постановку и разрешение проблемы залога, как категории глагола.

Категория залога в Грамматике русского языка рассматривается в § 55 как категория, обозначающая «взаимоотношения субъекта и объекта». Расшифровывая свою концепцию залога, авторы академической грамматики в § 669 поясняют: «Категория *залога* обозначает отношения между субъектом действия (производителем действия) и объектом, находящие свое выражение в форме глагола» (стр. 442).

---

[12]) Ср. замечание по этому поводу акад. В. В. Виноградова: «В „Толковом словаре русского языка“ глагольные омонимы сплошь и рядом механически сцепляются под знаком одного слова — чаще всего именно вследствие неразличения редактором форм слова отдельных слов с разными залоговыми значениями» (Русский язык, 1947, Учпедгиз, стр. 650).

Если исходить из такого понимания авторами грамматики категории залога, то категория залога должна быть признана категорией синтаксической, а не морфологической, поскольку отношения между субъектом действия (производителем действия) и объектом возникают только в предложении. Это первое, что вызывает недоумение.

Во-вторых, рассматривая категорию залога как «отношения между субъектом действия (производителем действия) и объектом», авторы оперируют не грамматическими, а логическими понятиями, т. е. здесь мы имеем смешение логики и грамматики.

В-третьих, Ф. Энгельс указывает, что «уже самый факт, что это есть *отношение*, означает, что в нем есть две стороны, которые *относятся друг к другу*. Каждую из этих сторон мы рассматриваем самое по себе; из этого вытекает характер их отношения друг к другу, их взаимодействие».[13])

Исходя из указаний Ф. Энгельса, о каких отношениях можно говорить применительно к категории залога? Можно говорить лишь об отношении *самого действия-состояния* к его источнику и объекту. Из этого вытекает характер отношения действия-состояния к источнику, с одной стороны, характер отношения действия-состояния к объекту, с другой, и их взаимодействия.

Одностороннее понимание залога только как синтаксической категории привело авторов грамматики к признанию того, что «...только переходные глаголы могут показывать изменения в отношениях между производителем действия и объектом действия путем изменения форм этих глаголов» (§ 672, стр. 414). Следовательно непереходные и косвенно-переходные глаголы, составляющие едва ли не основную массу глаголов, попадают в группу глаголов-лишенцев, не выражающих залоговых значений.

Мы уже не говорим о тех глаголах, которые в одних случаях являются переходными, а в других — непереходными, т. е. с точки зрения авторов грамматики не имеющими залогового значения.

Чтобы раскрыть сущность залога, как глагольной категории, очевидно, необходимо изучать самые глаголы всесторонне и с наибольшей полнотой в типических для них позициях и взаимосвязи с другими явлениями в грамматическом строе языка, а не односторонне и не выборочно, как это, к сожалению, сделано в академической грамматике в отношении глагольной категории залога.

Труды И. В. Сталина по вопросам языкознания, открывая путь подлинно марксистского понимания природы и законов развития языка, как специфического общественного явления, и грамматики, как науки, вооружают советских лингвистов четкими методологическими установками разрешения грамматических проблем, руководствуясь которыми,

[13]) К. Маркс, *К критике политической экономии*, 1949, Госполитиздат, стр. 236.

мы и попытаемся сформулировать наше понимание залога, как особой грамматической категории глагола. Разумеется, при решении этой проблемы мы не можем игнорировать литературное наследство по данному вопросу, которым мы располагаем в трудах лучших представителей отечественного языкознания.

В работе И. В. Сталина, *Марксизм и вопросы языкознания* мы читаем: «... Абстрагируясь от частного и конкретного, как в словах, так и в предложениях, грамматика берет то общее, что́ лежит в основе изменений слов и сочетании слов в предложениях и строит из него грамматические правила, грамматические законы. Грамматика есть результат длительной, абстрагирующей работы человеческого мышления, показатель громадных успехов мышления».[14])

Исходя из этого определения И. В. Сталиным отличительной черты грамматики, как науки, каждую грамматическую категорию также должно рассматривать, как «результат длительной, абстрагирующей работы человеческого мышления» с точки зрения того общего, что заключено *как в словах, так и в предложениях* и составляет грамматическое значение категории, *что лежит в основе изменений слов и сочетаний слов в предложениях*. Иначе говоря, при определении любой грамматической категории следует опираться на грамматическое значение и на грамматическую форму, составляющие единство грамматической категории, но не тождество.

Исходя из такого понимания грамматической категории, отправным источником определения сущности залога, как морфологической категории, мы считаем наличие в грамматическом строе русского языка — активного и пассивного (страдательного) оборотов речи,[15]) что и находит морфологическое выражение в основном в глагольной категории залога.

В отличие от категории вида, которая указывает на способ действия; в отличие от категории времени, указывающей в основном на соотношение момента действия и момента речи; в отличие от категории наклонения, которая указывает на отношение действия к действительности; в отличие от категории лица, которая указывает на само действующее лицо, — залог как категория глагола указывает, откуда исходит действие-состояние и куда оно направлено. Категория залога, указывая на отношение действия-состояния к его источнику и направленность находит свое грамматическое выражение, с одной стороны, в наличии или отсутствии возвратной частицы *-ся*, а в отношении причастий и в соответствующих суффиксах, и, с другой стороны, в синтаксических связах действия с подлежащим и объектом. В этом, по нашему мнению,

---

[14]) И. В. Сталин, *Марксизм и вопросы языконзнания*. 1951, Госполитиздат, стр 24.

[15]) Ср. замечание по этому поводу акад. В. В. Виноградова: «Трудно сомневаться в том, что соотношение и противопоставление активных и пассивных оборотов — историческое зерно залога» (Русский язык, 1947, Учпедгиз, стр. 639).

и заключается единство формы и значения грамматической категории залога.

Таким образом, именно различное понимание действия-состояния в его отношениях к источнику и его направленности грамматически выражается категорией залога.

Отсюда и наше определение категории залога: под *категорией залога* мы понимаем, с одной стороны, *отношение действия-состояния к его источнику*, а с другой — *направленность*. Иначе говоря, категория залога указывает, кем производится действие — определяемое подлежащее, совершает действие само или подвергается ему со стороны, и на что обращено действие — на самого производителя или на объект, что находит свое грамматическое выражение в наличии или отсутствии возвратной частицы *-ся*, причастных суффиксах и синтаксических связях в предложении.

С точки зрения отношения действия-состояния к его производителю (подлежащему или объекту), и направленности с учетом морфологического оформления и синтаксических связей мы различаем три залога: действительный, возвратный и страдательный.

1. *Глаголы действительного залога означают, что действие-состояние активно проявляется подлежащим или само по себе, независимо от субъекта и объекта.* При этом действие либо переходит на другой предмет (объект), либо требует для полноты своего значения косвенного дополнения, либо не переходит на другой предмет и не требует косвенного дополнения.

Оформление глаголов действительного залога характеризуется тем, что они не имеют возвратной частицы *-ся*.

Глаголы действительного залога с точки зрения воздействия на другой предмет могут быть подразделены на четыре группы:

1. Действительные прямо-переходные глаголы, которые требуют после себя винительного прямого объекта. Сюда относятся:

а) глаголы, действие которых переходит на прямой объект, производя в нем те или иные изменения: рубить дрова, решать задачу, писать письмо, брать портфель; обсудить вопрос, издать книгу, вести дело, изображать людей, известить друга, беречь время, играть роль, коптить стекло, корчевать пни, выращивать цветы, собирать урожай, обработать что-нибудь, веселить публику, водрузить флаг;

б) глаголы интеллектуального восприятия, при которых объект никаких изменений не претерпевает: слушаю музыку, чувствую боль (ни музыка, ни боль не изменяются от этого); рассматриваю картину; воспринимаю материал; обдумываю прочитанное; воображаю картину южной ночи; вспоминаю друга; живописую события.

Только от прямо-переходных глаголов могут быть образованы страдательные причастия.

2. Косвенно-переходные глаголы действительного залога без дополнения в косвенном падеже не имеют полноты значения: лишить права, руководить учреждением, сочувствовать кому, помогать народу, верить кому-нибудь, барабанить пальцами, беседовать с кем, болеть тифом, достигать цели, ждать парохода, избегать кого-нибудь; «Глубокое волнение овладело Володей» (Стожаровы, гл. II).

3. Непереходные глаголы — это глаголы физического и нравственного состояния, а также глаголы движения и положения в пространстве, лексическая семантика которых не требует дополнения: лежу, сижу, сплю, тоскую, грущу, худею, полнею; побагроветь, бледнеть, блестеть, белеть (ср. белить что), разбогатеть (обогатить что); зашумел лес, листья упали, созрели корнеплоды; еду, бегу; они шли молча; он говорит красно, грянула музыка, заря догорала.

4. К действительному залогу относится также непродуктивная группа глаголов без *-ся*, а именно: безличные глаголы, действие которых происходит безотносительно к их субъекту либо стихийно, либо помимо нашей воли: темнеет, вечереет, светает, смеркает, моросит, лихорадит, пучит, рвет, тошнит, знобит, саднит, зудит, клей густеет, морозит, похолодало, стемнело, рассвело.

В пределах действительного залога, разумеется, возможны случаи синтаксического употребления одних и тех же глаголов с прямопереходным, косвенно-переходным, непереходным значением, личным и безличным употреблением в предложении, например: говорю правду, говорю товарищу, с товарищем; оратор говорит уже два часа; бить карту, бить в барабан, бьёт фонтан; валить дерево, толпа валит; они тянут грустную песню, тянет руку; вода шумит, в ухе шумит; вертеть колесо и вертеть тростью; ветер веет, веять зерно и в воздухе веет прохладой; дует сильный ветер и здесь дует. Ср. также: «Не он ушел, а его ушли».

2. *Глаголы возвратного залога обозначают действие, которое производится подлежащим и на него же возвращается или характеризует его в каком-либо отношении.* Иначе говоря, подлежащее является прямым или косвенным объектом своего же собственного активного действия-состояния или характеризуется в каком-либо отношении производимым им действием-состоянием.

Характерным признаком глаголов возвратного залога является наличие возвратной частицы *-ся*. При наличии же *ся* устраняется другой прямой объект. Это и характерно для глаголов возвратного залога. Кроме того, от возвратных глаголов не могут быть образованы страдательные причастия.

Особенно четко выступает возвратное значение этих глаголов при присоединении частицы *-ся* к глаголам переходного значения, за исключением тех случаев, когда при присоединении частицы *-ся* соответствующие глаголы меняют лексическую семантику: убивать(ся), рвать(ся),

плести(сь), терять(ся), пробирать(ся), притворить(ся), принять(ся), достать(ся).

Глаголы возвратного залога имеют ряд значений; при этом залоговые деления внутри возвратных глаголов покоятся в основном не на различиях оформления, а на различиях смысловых функций и синтаксических связей в предложении:

1. Собственно-возвратные, или прямо-возвратные глаголы, в которых частица *-ся* может быть заменена местоимением *себя*. Действие, которое производит подлежащее, вызывает изменения в нем же самом. Возвратное значение этих глаголов предполагает в качестве субъекта действия (подлежащего) живое существо или одушевленный предмет. При сочетании с субъектом, обозначающим предмет неодушевленный, эти глаголы приобретают страдательное значение: лицо моется, но ребёнок моется; мазаться, краситься, одеваться, причесываться, завиваться, закутаться, самоуплотниться, сушиться, защищаться, прятаться, питаться, обливаться, греться.

2. Взаимно-возвратные глаголы обозначают такие действия, при которых каждый из двух или нескольких субъектов действия в роли подлежащего является вместе с тем и объектом *того-же действия:* собаки грызутся; товарищи повстречались, т. е. каждый выступает в роли субъекта и в роли объекта данного действия: сразились, поцеловались, боролись, условились, договорились, помирились, простились, поссорились, виделись, перекликались, возились, познакомились, влюбились; друзья обнялись, столкнулись, страницы склеились.

3. Обще-возвратные глаголы показывают, что действие, которое производит подлежащее, на него же обращено, в нем же самом производит изменения или характеризует его в каком-либо отношении. Однако направленность действия на подлежащее все же ясно не выражена. Поэтому частицу *-ся* нельзя заменить местоимением *себя*.

Обще-возвратные глаголы обозначают действия, которые вызывают:

а) внешние физические изменения: поезд остановился; корабль несется; отряд бросился в атаку; женщина убивается (но не убивает себя), убирается, возвращается; перчатка потерялась, нашлась; улыбаться, обучаться; вода льётся, колесо вертится; пассажиры уселись, разбрелись, улеглись; урок кончился; ветер поднимается, туман спускается; заря разгорается; флаг развевается; ребёнок нахмурился, резвился, развеселился;

б) внутренние изменения, которые могут сопровождаться и внешними изменениями: радоваться, удивляться, восхищаться, восторгаться, очаровываться, возмутиться, обидеться, волноваться, лениться, смеяться, печалиться, сердиться, казниться, томиться; аудитория успокоилась; слушатели задумались, недостатки выявились; всё выяснилось; всё определилось, всё понравилось.

Сюда же относятся глаголы, действия которых, с одной стороны, обозначают устойчивое качество предмета, т. е. соответствующие предметы обладают способностью не подвергаться ни внутренним, ни внешним изменениям: палка не гнется, посуда не бьётся, материя не рвется; краска не смывается; а, с другой стороны, характеризуют субъект в каком-либо отношении: он ругается, как сапожник; собака кусается; мальчик не щиплется, не дерется, не кидается снежками; крапива жжется, булавка колется, кошка царапается, лошадь брыкается, корова бодается, петух клюется.

Все эти глаголы характеризуют способность субъекта к проявлению какого-либо действия, но это действие не переходит ни на субъект, ни на объект.

К обще-возвратным глаголам мы относим глаголы, характеризующие субъект с точки зрения полноты проявления действия: выспался, разгулялся, разбушевался, разбросался, наговорился, напился, насмотрелся, уложился, издержался, разговорился, надышался, наплакался, а также усилительно-безобъектные глаголы, обозначающие способность обнаруживать себя каким-либо действием или качеством: просится, стучится, звонится, щто-то краснеется, синеется, белеется, огонёк светится.

4. Косвенно-переходные возвратные глаголы, которые без дополнения в косвенном падеже не имеют полноты значения: лишиться когонибудь, чего-нибудь, признаться в чем-либо; добиться чего-нибудь; испугаться кого или чего-нибудь; касаться чего-нибудь; обращаться с кем или чем; руководствоваться чем-либо; беречься простуды; беспокоиться о детях; вдуматься в смысл происходящего; бояться, радоваться, надеяться, браться, взяться; копаться в песке, цепляться за проволоку; опасаться чего или кого-либо; хвастаться чем-либо; гордиться кем или чем-либо; жениться на ком-нибудь; согласиться с назначением на работу, лодка врезалась в берег; выбиться из сил; песня вылилась из сердца.

5. Безлично-возвратные глаголы обозначают действие, которое совершается как бы само собой, независимо от воли грамматического субъекта (подлежащего), и может иметь при себе дополнение в косвенном падеже для выражения направленности: ему не спится, не лежится, не сидится на месте, не здоровится; смеркается; думается, разумеется; довелось встретиться; хочется, читается, говорится, работается, чихается; не терпится и др.

В пределах возвратного залога так же, как и в пределах действительного залога, возможно синтаксическое употребление одних и тех же глаголов с разными оттенками значения, например сердиться на что и он сердится, биться с врагом, биться над решением задачи, сердце бьётся; бороться с кем, бороться за что; сражаться с кем, сражаться за что; студент явился; явиться на занятия.

3. *Страдательный залог показывает, что действие активно производит грамматический объект, а подлежащее лишь воспринимает его.* Иначе говоря, грамматический субъект (подлежащее) испытывает действие другого предмета, приобретает тот или другой признак извне, т. е. подлежащее само не производит действия, а подвергается ему со стороны. Следовательно, активная роль подлежащего ограничивается приобретением признака извне: Дом строится плотниками. Книги выдаются библиотекарем. Билеты раздаются культурником. Проект составлен инжнером. Пропукс выдан комендантом. Задание выполнено студентом.

Страдательный залог грамматически выражается: а) либо возвратной формой глагола: трава срезается косой;

б) либо описательной формой, т. е. при помощи страдательного причастия: мяч утерян ребёнком; чашка разбита кошкой.

Наиболее четкое выражение страдательного залога возвратной формой глагола характеризуется наличием творительного падежа действующего лица. Однако обороты с творительным действующего лица сравнительно редко употребляются как в деловой, так и в художественной речи.

Я воспитывался своим дядей. Подлежащее местоимение «Я» выступает в качестве предмета, воспринимающего действие грамматического объекта.

Но в предложении: «Я воспитывался у своего дяди» — глагол «воспитывался» имеет косвенно-возвратное значение, поскольку глаголом определятся активность действия подлежащего, а не объекта.

Ветка наклоняется над озером — по тем же соображениям глагол «наклоняется» имеет косвенно-возвратное значение. Ветка наклоняется над озером сильным ветром — глагол «наклоняется» имеет значение страдательного залога.

Страдательный залог на *-ся* не даёт достаточно четкие формы выражения своего значения в тех случаях, когда творительный действующего лица опущен, например, Мост строится. Работа пишется наспех. Книга печатается. Бельё гладится. «А песен у них много особых и частушки не так, как у нас поются» (Голубкова, Два века с полвека).

Действующее лицо в этих предложениях не выражено словесно творительным падежом, страдательное значение глаголов — «строится», «пишется», «печатается», «гладится» — в данном случае выявляется смыслом всего предложения.

Однако, как было сказано выше, переходные глаголы с присоединением частицы *-ся* не всегда приобретают страдательное значение, иногда они меняют свою семантику:

Ср. *Ткань быстро рвется продавцом* и *Ткань быстро рвется.*

Во втором предложении глагол «рвется» обозначает проявление состояния, характеризует качество ткани. Следовательно, имеет не страдательное, а обще-возвратное значение.

Наиболее четко страдательное значение глаголов выступает, когда оно выражено при помощи страдательного причастия, например:

Книга прочитана. Птица поймана. Пожар потушен. Поручение выполнено. Курсовая работа представлена. Бюджет утвержден. Депутаты выбраны. Границы определены.

В этих предложениях четко выступает страдательное значение глаголов, хотя производитель воспринимаемого подлежащим действия вовсе не назван.

Делению на 3 залога соответствует и деление причастий, принятое в научной грамматике, на три группы: а) действительное, б) возвратное, в) страдательное.

Действительные и возвратные причастия так же, как личные формы глаголов действительного и возвратного залогов, обозначают признак определяемого предмета, активно проявляемый, и страдательное причастие обозначает признак, который определяемый предмет не сам производит, а воспринимает со стороны, от другого предмета, извне. При этом действительные и возвратные причастия могут иметь те же оттенки значений, что и личные формы глаголов соответствующих залогов.

Приведем несколько примеров для подтверждения сказанного:

Человек, *не повинующийся* законам рассудка и привыкший следовать внушениям страстей, часто заблуждается и подвергает себя позднему раскаянию (А. С. Пушкин). Лес, *оторванный* от сна, эхом взвыл протяжно (М. Исаковский). *Пригреваемый* весенним солнцем, он сидел в коляске, поглядывая на первую траву (Л. Толстой). Мы пошли к Сильвио и нашли его на дворе, *сажающего* пулю на пулю в туза, приклеенного к воротам (А. С. Пушкин).

Таким образом, вопреки категорическому утверждению Н. П. Некрасова, можно и должно «подвести под общие правила разнообразные значения глаголов» (т. е. под категорию залога). Больше того, категория залога, отражая различные отношения действия-состояния к его источнику и направленность, вопреки утверждению «Грамматики русского языка» Академии наук СССР, свойственна всем глаголам и их формам, как спрягаемым, так и неспрягаемым, переходным и непереходным значением, т. е. нет глаголов и их форм, лишенных залоговых значений.

А. Г. Руднев (Ленинград)

Některé otázky vývoje slovanské konjugace a jejich řešení s hlediska vývoje gramatické stavby slovanských jazyků

1. Dnes, skoro tři léta po památné sovětské jazykovědné diskusi, která způsobila zásadní obrat v jazykovědě zejména sovětské, ale i v naší, je situace již mnohem jasnější také v srovnávací jazykovědě slovanské.

Historickosrovnávací metoda je dnes uznávána za správnou cestu jazykovědného bádání, uznává se příbuznost zvláště slovanských jazyků a velmi důležité je jasné zjištění, že jazyk není nadstavbový zjev. Jazykověda dnes opouští pomíjení skutečných jazykových faktů, je zase především historická, jazyk chápe jako soustavu, kterou si lidé v období dlouhých věků vytvořili, aby se mohli přesně a snadno dorozumívat mezi sebou. Dnešní jazykověda chce se tedy vyhnout chybám, kterých se dopouštěla jazykověda starší nebo marrovská a chce dojít k hlubšímu poznání jazyků na základě jazykových faktů, než dříve bylo možno. Ale je třeba se zamyslit dobře nad tím, jak postupovat dále v některých speciálních otázkách a jaké jsou tam naše další úkoly.

V tomto příspěvku, jenž se vztahuje *k otázce vývoje slovesa v slovanských jazycích,* chtěl bych se zabývat některými otázkami slovanské slovesné morfologie a jejího vývoje, abych ukázal na rozdíl, jak by tyto otázky řešila jazykověda starší a jak bychom se na ně dívali dnes my.

2. Starší jazykověda si někdy ztěžovala své úkoly tím, že problémy isolovala a nezkoumala je ve všech jejich souvislostech. Zkoumala proto isolované tvary, koncovky, což samozřejmě souviselo s pojetím jazyka, který nechápala jako soustavu. I dnes si musíme složité problémy z pracovních příčin rozkládat, abychom je mohli dokonale zvládnout, ale nakonec je třeba se jimi zabývat v jejich složitostech a *v souvislosti s celou stavbou jazyka.*

Když se starší jazykověda zabývala morfologií, řešila otázky, které se jí naskytovaly, většinou hláskoslovně, jak dokazují na př. výklady o změnách koncovek a tvarů. Jiným nedostatkem starších výkladů o morfologii bylo, že zůstávaly většinou v oblasti jen prostředků gramatické stavby jazyka, t. j. nepřihlížely dost k tomu, co tyto prostředky vyjadřují a nepronikaly tak do významové oblasti gramatické stavby jazyka.

Zvláště obtížná byla situace při výkladech takových jazykových jevů, mezi nimiž není diametrálních rozdílů, které mají spíše variantový ráz proti týmž jevům v jiných příbuzných jazycích. Tak je tomu právě v slovanské morfologii.

Slovanská gramatická morfologie je značně jednotná, proto tu zdánlivě není větších problémů, a pak se mohlo vystačit s prohloubenějším popisem. Ale jejich výklad bude třeba založit podstatně jinak, než se dříve dělalo.

3. Slovanská slovesná soustava (poněkud stranou ponechávám typ bulharský a makedonský) je v podstatě jinak vytvořena než soustava řecká nebo staroindická. Rozdíly jsou zhruba tyto: a) má jiný systém kmenů, z nichž jsou vytvořeny jednotlivé tvary; b) tyto kmeny a tvary z nich vytvořené nejsou autonomní a významově nestojí proti sobě; c) slovanská slovesná soustava je vytvářena tvary, které jsou silně podřízeny významu osoby (kategorie osoby), ale kromě toho též tvary jmennými, které nevyjadřují kategorii osoby; d) má některé odchylky v koncovkách a v počtu tvarů proti indoevropským jazykům; e) v historickém vývoji můžeme pozorovat přesuny v produktivnosti jednotlivých slovesných typů; f) slovanské sloveso má zajímavou soustavu slovesných vidů, která se projevuje v přesunech v oblasti slovotvorné, ale též částečně morfologické.

4. Slovanské sloveso se obyčejně charakterisuje na rozdíl od deklinace jako systém hodně novotářský, zvláště proto, že proti staršímu systému autonomních kmenů nastoupil systém kmenů, které navzájem spolu těsněji souvisí. Slovanská soustava slovesných tvarů představuje tedy *systém homogennější* a skloubenější, než je v těch jazycích, které mají systém kmenů autonomních. Lze uznávat za nepochybné, že systém kmenů autonomních je starší, systém homogenní že je mládší, a tomuto zjevu je nutno věnovat větší pozornost. Starší jazykovědě ona větší homogennost slovesných slovanských tvarů unikala a uniknout jí musila právě proto, že nepozorovala slovesné tvary jako celek. Povšimneme-li si však pozorněji této větší slovanské homogennosti, stane se nám vývoj některých tvarů pochopitelnějším a jasnějším.

Tak na př. do slovanské i jiné indoevropské soustavy slovesných tvarů *proniklo několik adjektiv*, která v ní mají úlohu slovesných adjektiv nebo nabývají participiálního charakteru. Tyto tvary se nestejně vklíňovaly do soustavy slovesných tvarů.[1]) Poučný je na př. vývoj slovesného adjektiva, participia perfecti activi, na *-l*. Stále více se stává prostředkem pro zařazování slovesného děje do minulosti, tedy prostředkem gramatické

[1]) Srov. B. Havránek, *Genera verbi v slovanských jazycích* (Rozpravy Král. čes. spol. nauk, tř. fil.-hist.-jazykozp. VIII, č. II), Praha, I. díl (1928), zvláště však II. díl (1937).

kategorie času, ačkoliv je to význam sekundární, jak ukazuje jednak sám opis perfekta, totiž možnost spojení tohoto participia s présentem slovesa býti, jednak opisy futura (v staroslověnštině, v staré češtině, v polštině atd.) s tímto participiem-adjektivem.

Jiným takovým zjevem je *suppletivnost slovesných tvarů.* Také slovanské sloveso zná suppletivnost jako slovesa v jiných jazycích, ale — jak se zdá — v daleko menší míře. Srovnejme jen systém řeckého aoristu proti praesentiím, suppletivnost v latině a proti tomu suppletivnost v slovanských jazycích.

Dále je to vztah mezi tvary *z kmene présetního a infinitivního.* Oba kmeny nestojí významově nebo vidově proti sobě, nýbrž naopak lze mezi nimi pozorovat přibližování. Dost svědectví máme z historického vývoje jazyka na to, že se tvary z jednoho kmene vyrovnávají s tvary z kmene druhého. Srovnejme na př. hláskovou podobu inf. *iti* k praesentu *idą*, vznik nového tvaru *idti* a z toho dále *itti* v ruštině; staroslověnské *obimati, obemlją* a vedle toho mladší *obъmati* v Supr. (aorist. *obъmašę* 396,3, participium praet. act. *obъmavъše* 335,7), srov. české *přijmu* — *přijmout* se staroslověnským *prijęti*, ruské *дуть, дую* se staroslověnským *dъmą, dąti* a j. Kromě vyrovnávání tvarů z obou kmenů lze ovšem uvádět také sekundární rozlišování, působené hlavně hláskovým vývojem, srov. polské *biorę*, starosl. *berą, bierzesz,* stsl. *bereši,* ruské *нёс* — *нести.*

Tím, že jsme zjistili vyrovnávání tvarů z jednoho kmene podle tvarů z kmene druhého, se ovšem skutečný výklad nekončí. Je otázka, čím je toto vyrovnávání působeno, nechceme-li se spokojit jen s poukazem na možnou analogii, jak činila mladogramatická jazykověda. Všechny tyto změny jsou zároveň *projevem vývoje k větší homogennosti slovesné tvarové soustavy.* Ale ani tím není náš výklad ještě u konce, neboť zbývá vyložit, čím je potřeba této větší homogennosti způsobena. Zde již nevystačíme jen s rozborem slovesných tvarů, nýbrž musíme hledat další souvislosti tvarů v gramatické a vůbec v celé jazykové stavbě.

V jiné části slovanské morfologie, v deklinaci, můžeme pozorovat *postupné odlišování uvnitř jmenné kategorie.* Adjektiva se odlišují od deklinace původně jmenné, vytvořením adjektivní deklinace složené. Dále lze pozorovat proces vydělování ze substantiv a adjektiv u číslovek, v některých jazycích silněji, v jiných méně, srov. na př. číslovkovou deklinaci v ruštině — polštině — češtině, a to využitím starých duálových koncovek k vytvoření odlišného paradigmatu. Jestliže jsou jmenné tvary také v soustavě tvarů slovesných (infinitiv, supinum, participia) a jestliže na nich jejich jmenný charakter je zachován již v nestejném stupni (srov. infinitiv a participia), znamená to nepochybně svědectví dlouhého vývoje, který směřuje *k roztřídění jmenné kategorie od slova dějového* a dále další třídění uvnitř jmenné kategorie (vydělují se slova, která vyjadřují kvalitativní determinaci, dále slova, která vyjadřují číslo). Roztřiďování tvarové je zřetelně *svědectvím roztřiďování významového.* Tento roztřiďovací

proces není ničím jiným než postupně prohlubovanou gramatickou *abstrakcí* a jejím projevem, možná i příčinou, jsou potřeby syntaktické. V produktivních slovanských větných konstrukcích, t. j. v konstrukcích slovesných, lze pozorovat, že slovesné formy jsou stále těsněji spojovány s vyjadřováním predikátu, jmenná, substantivní kategorie je stále více výhradnějším prostředkem k vyjadřování subjektu nebo objektu, adjektivum je především prostředkem pro vyjadřování atributu a pod. Vyhraněné úkoly těchto slovních druhů ve větných konstrukcích souvisí s přesnější abstrakcí významovou a odtud je pochopitelné, že se tyto slovní druhy stávají morfologicky uvnitř homogennější.

Na příkladě vyrovnávání slovesných kmenů a tvarů z nich odvozených jsme dobře viděli, jak se problém jevil na počátku jako hláskoslovný, dále tvaroslovný, ale nakonec je to zřetelně problém, který těsně *souvisí s celým vývojem slovanské gramatické stavby* a s tvůrčí činností člověka, jenž gramatickou stavbu jazyka postupně vytvářel. Bylo by chybné, kdybychom si takové problémy isolovali a kdybychom nehledali právě ony širší souvislosti. Jen v těchto širokých souvislostech, které zde ovšem zdaleka nebyly vyčerpány, jsme se nakonec zabývali jazykem celým, který je právě v této své celistvosti předmětem zkoumání v naší vědě. Samozřejmě dále zbývá zkoumání souvislostí jazyka s vývojem člověka. Kdybychom zůstali v linguistickém zkoumání jen v oblasti popisu morfologických změn, pak jsme je vlastně nevyložili, nýbrž jsme jen konstatovali jejich půběh a detailní změny, t. j. součásti změn širších.

5. Pokud jde *o koncovky slovesných tvarů,* docházelo tu v historickém vývoji k četným a zase spíše jen k drobnějším změnám.

V některých jazycích, jako na př. v češtině, slovenštině, polštině a p. proniká do 1. osoby sing. thematických sloves athematická koncovka *-m* (*dělám* m. *dělaju, dělaji, prosím* místo *prošu* a p.).

U athematických sloves, pokud se drží, pronikají některé koncovky thematické, srovnejme starosl. *damь, dasi, imamь, imaši,* ruské *дам, дашь, ем, ешь* atd.

Koncovka 3. osoby sing. présentu athematických sloves *-stъ* se přenáší do 3. osoby sing. aoristu, srov. *bystъ, dastъ* a pod.

Staroslověnština rozlišuje v duálu 2. a 3. osobu — *neseta, nesete,* ovšem máme také v mladších textech příklady na nerozlišování. Stará čeština, polština, ruština a j. má pro obě osoby jen koncovku *-ta.* Pokud se zde pro 2. osobu vyskytuje koncovka *-te,* vykládá se jako pronikání plurálové koncovky místo duálové v době úpadku duálu. Starší jazykověda vykládala staroslověnský stav jako starší a výchozí, stav staročeský, staropolský, staroruský a p. jako mladší, úpadkový.

Pomocné sloveso *jesmь* vytváří opisné perfektum s *-l* participiem, tedy v staré polštině je to spojení *-l jeśm* a je dobře dosvědčeno. Pomocné sloveso ztrácí i v staroslověnštině a stejně v češtině a j. svůj význam a nedoko-

navý vid a stává se *prostředkem k rozlišování osoby*. V 3. osobě pak zaniká, t. j. je tu nulový morfém (v 3. osobě je podmět často vyjadřován substantivem), jenž je znakem 3. osoby proti osobě 2. a 3. V polštině klesá pomocné sloveso i morfologicky na osobní koncovku, t. j. sloveso *jeśm* se vyvíjelo tak, že vypadlo ze systému slovních druhů a zařadilo se do systému morfologických koncovek, jak ukazují polské tvary *byłem, dałem, byłeś, dałeś* atd.

Uvedené příklady nejsou všechny z téže oblasti jazyka, ale zřetelně *ukazují na jednu příčinu*. Starší jazykověda by je vykládala většinou hláskoslovně, dále analogií podle jiných tvarů, ale nevyložila by příčiny takové analogie. V podstatě tu jde o *přenášení koncovek* (z athematických sloves k slovesům thematickým, z présentu do aoristu), *odlišování 2. a 3. osoby* duálu v staroslověnštině tam, kde čeština, polština, ruština rozlišení nemají a konečně *o změnu slovesného tvaru v osobní koncovku*. Jak všem těmto změnám rozumět? Nemohli bychom jim dobře porozumět, kdybychom je isolovali nebo kdybychom v nich viděli jen problémy hláskových nebo koncovkových změn. Je třeba je zase pozorovat s širšího hlediska.

Všechny tyto změny jsou prováděny především proto, aby sloveso mohlo přesněji vyjadřovat gramatický *význam kategorie osoby*. Vyjadřování osoby je silnějším motivem ke změnám než rozdíly mezi praesentem a aoristem, mezi slovesy thematickými a athematickými. Kategorie osoby si podřizuje i samostatnou součást lexikálního opisu praeterita (srov. též klesání pomocného slovesa *choću* na morfém futura v srbocharvátštině a podobně bulharštině). Poslední změna je zároveň vývojem tvaru k větší homogennosti slovesného tvaru. Kategorie osoby je u slovesa jednou z nejdůležitějších příčin, pro niž docházelo ke změnám v koncovkách, které jsme uvedli.

Je jisté, že vždy jsou tu ještě souvislosti jiné. Tak na př. athematická slovesa, která zastihůjeme na počátku historického vývoje slovanských jazyků v počtu čtyř až pěti, jeví se tu již jako úpadková a dožívající skupina sloves. V dalším vývoji se v některých slovanských jazycích postupně ruší (jejich tvary se upravují tak, že dobře zapadají do soustavy tvarů thematických, srov. tvary polské, nebo se silněji odstraňují, srov. vývoj v ruštině), v jiných se omezeně drží a poskytují koncovku 1. sg. pro rozlišení osoby u sloves thematických některých slovotvorných typů. Ale připojení koncovky v 1. osobě sing. má ovšem zase *vliv na hláskový vývoj koncovky* v 1. osobě plurálu (srov. *nesu - nesem — dám - dáme)* atd. Původně snad skupina atematických sloves měla své významové rysy, neboť je slovotvorně odlišena od jiných sloves (srov. úpadkové deklinační *u*-kmeny). Tak jako v deklinaci ustupuje skloňování podle různých slovotvorných kmenů, ustupuje i v konjugaci pestrost slovotvorných typů a vytváří se konjugace homogennější, jejímž základním gramatickým významem, jenž vyvolal změny, které zde byly uvedeny, je význam kategorie osoby.

Zdá se, že v slovanských jazycích *rozlišování osoby,* které je známo stejně v jiných indoevropských jazycích, *stále vzrůstá.* S tohoto hlediska rozlišování tvarů pro 2. a 3. osobu duálu v staroslověnštině znamená morfologicky ostřejší podřízení kategorii osoby, než má stav staročeský, staropolský nebo staroruský, kde se obě osoby v duálu nerozlišují. I jiné indoevropské jazyky si zde nepočínají jednotně (tak na př. stará indičtina je liší, řečtina je neliší, rovněž litevština ne atd.). Je otázka, zda staroslověnština zde nevyjadřuje *stav starší či novum* a zda naopak nemají starší stav čeština, polština, ruština atd. Je zase zajímavé, že staroslověnština se v této věci shoduje se starou indičtinou.

Josef Dobrovský dospěl během svých prací *k třídění slovesa* podle infinitivního kmene. Tohoto třídění se pak dlouho užívalo i v mluvnicích jednotlivých slovanských jazyků. Šestitřídní třídění slovanských sloves se většinou v novějších slovanských mluvnicích opouští a zavádí se třídění podle kmene présentního nebo podle některých présentních tvarů. S našeho hlediska to znamená, že se opouští třídění podle kmene, z něhož se vytváří tvar nevyjadřující význam gramatické osoby, ve prospěch kmene, z něhož se vytvářejí tvary vyjadřující kategorie osoby nebo ve prospěch tvarů, které osobu přímo vyjadřují. I v novém třídění slovanských sloves převládl princip, založený v podstatě na kategorii osoby.

Z uvedených příkladů je zřetelné, že kategorie osoby je jednou z důležitých příčin, pro něž se provádějí změny v slovesné morfologii, protože je zde cílem, aby morfologie zřetelně diferencovala významy podle této kategorie. Zdá se mi nepochybným, že to vše úzce *souvisí s vnitřní zákonitostí vývoje gramatické stavby* slovanských jazyků.

6. Některé koncovkové výklady u slovanského slovesa jsou zvláště obtížné a jsou zdánlivě neřešitelné. Tak velkou nesnáz působí hláskoslovný výklad slovanské nosovky v 1. osobě sing. *-ǫ,* kde činí velké obtíže právě ona nosovost, která vede k předpokladu, že tu jde buď o koncovku konjunktivní, jakou máme na př. v latinském *-am,* nebo že je tu sekundární koncovka *-m,* neobvyklá ovšem zase v présentu. S našeho hlediska by přenesení koncovky z konjunktivu do indikativu nebo z praeterita do présentu bylo pochopitelné (dosvědčeno je to i v jiných jazycích), protože by tu šlo zase o přesnější vyjádření gramatické osoby. Otázka je pak jen chronologická, můžeme-li takové silné zdůraznění osoby předpokládat již v době, kdy byl položen základ k **-om,* z něhož vykládáme slovanskou nosovku. Zdůrazňování osoby u slovesa je jistě velmi starobylé v slovanských jazycích, které urychlují vývoj slovesa, proto by snad nebylo nemožné silné zdůraznění osoby předpokládat již do doby, kdy se tvořily praesentní koncovky, jestliže tu nebyly důvody ještě jiné, které rozšiřují *-m*-ovou koncovku v 1. osobě slovanského slovesa (srov. koncovku sloves athematických a srov. též koncovku plurálovou).

7. S hlediska slovotvorného můžeme u slovanského slovesa pozorovat v starším období více *slovotvorných typů*, později jejich *zjednodušování*. Tak podle typů koncovek se vždy několik slovotvorných slovesných typů shrnuje ve větší skupiny (třídy). Přesun v produktivnosti slovesných typů je způsoben předně opouštěním některých významových rozdílů, které byly na tyto slovotvorné typy slovesné vázány. Tak vzniká v présentu několik typů hlavních, které jsou pro gramatické slovesné kategorie důležité. Ale historický vývoj tu nejde jen cestou zjednodušování typů, nýbrž *vznikají také typy nové* (srov. vytvoření nového typu připojením koncovky athematické k slovesům thematickým). Typ *-ám, -áš* atd. se dostává k větší produktivnosti hlavně z vidových příčin (patří sem mnoho morfologických iterativ), podobně typ *-nǫ, -neši.*[2]) Tak můžeme pozorovat, že slovotvorné slovesné typy *jsou podřizovány kategorii vidové* a ovšem též kategoriím jiným. Toto podřizování vidové kategorii zasahuje i slovesnou morfologii gramatickou. V staroslověnštině není ještě známo, ač jistý náběh bychom tam mohli pozorovat na př. v produktivnosti některých participií podle vidů také, ale na př. v lužické srbštině je tvoření aoristu podřízeno vidové kategorii zcela, neboť aorist se tam tvoří jen od sloves dokonavých. Abychom tyto zjevy skutečně pochopili, je třeba je zase nakonec *vidět v jejich širokých souvislostech.*

8. V slovanském slovese můžeme pozorovat, podobně jako ještě zřetelněji v deklinaci, *vývoj k universalisování některých koncovek* pro všechny typy sloves. Je to zvláště koncovka 3. osoby plurálu (srov. čes. *-ejí*, moravské *-ijó, -ajó* a pod. a srov. též deklinační koncovky pro dativ, lokál a instrumentál v plurálu v polštině a ruštině). Není ještě dost zřetelné, proč jsou takto universalisovány právě tyto koncovky, ač se zdá, že jde hlavně o koncovky hodně expresivní a proto také právě o koncovky dvojslabičné, ale zase je zřetelné, že se některé morfologické prostředky staly prostředkem osoby (3. pl.) mnohem vyhraněnějším a jednoznačnějším než koncovky jiné (stejně tak u koncovek pádových).

Slovanský *imperativ* se v starších obdobích tvoří jednak koncovkami, jednak změnou slovesného thematu, srov. singulár starosl. *nesi*, pl. *nesěte.* Rozlišení slovesného kmene je způsobeno, jak známo, tím, že tu jde o různý vývoj optativního formantu *-oį*, který se hledá ve tvaru imperativu. Ve většině dnešních slovanských jazyků lze pozorovat, že tvoření plurálového tvaru imperativu vychází jako ze základu z celého imperativu pro 2. osobu singuláru srov. rus. *неси* — *несите*, polské *niesi* — *niesicie* a pod.

V takových zjevech je třeba patrně hledat svědectví širšího jazykového vývoje, jenž vede k zřetelnějšímu rozlišování významů lexikálních od gramatických. Gramatické významy se zřetelně stále více vyjadřují v té části slovanského slova, která spadá do morfologie. Lze tedy tento

[2]) V staroslověnštině není tento typ produktivní, je omezen jen na malý počet sloves; vidový systém tohoto typu nevyužil.

vývoj chápat jako *přesnější roztřídění významů lexikálních a gramatických* a stále výhradnější vyjadřování gramatických kategorií prostředky morfologickými.

Universalisace morfologických koncovek, vývoj imperativu (kromě jiných tvarů, na př. kondicionálu, v němž se ustrnulý aorist *by* stává morfologickým prostředkem) a pod. byly vykládány jako přesun flexivního typu k typu aglutinačnímu, při čemž závadou zde bylo to, že takové prostředky si i nadále podržují ještě úlohy jiné (na př. vyjadřovat číslo) na rozdíl od prostředků aglutinačních jazyků. Domnívám se, že tento vývoj je třeba chápat prostě jako *prohlubovanou významovou abstrakci v gramatických kategoriích* a proto pak též jednoznačnější podřízení gramatických prostředků této abstrakci.

9. Slovanské sloveso široce rozvinulo soustavu, založenou na *slovesném vidu.* Převážná většina slovanských sloves je pevně stabilisována ve vidu a má k sobě pravidelně příslušné vidově párové sloveso. Jen malá část sloves, stejně v jazycích starých jako současných, má vidy možné oba. Mezi slovanskými slovesy je nepočetná skupina jednoduchých perfektiv, jako jsou staroslověnské *pasti, lešti* atd. To jsou slovesa, která se ani slovotvorně, ani morfologicky neliší od jiných — početných — jednoduchých imperfektiv.

Pravděpodobně měla značný význam pro vytváření vidové soustavy *významová stránka sloves* v tom smyslu, že některá slovesa svými významy vytvořila větší skupiny, které se staly obvyklou skupinou jednoho vidu a zároveň byly nějak přece slovotvorně vázány na jisté slovesné typy, a to v tom smyslu, že význam některých typů sloves byl bližší vidu jednomu. Jakmile byl stabilisován typ sdružující takové významy v jednom vidu, vedla tato stabilisace také k stabilisaci typu odlišného v opačném vidu. Druhým pramenem k vidové stabilisaci byla slovesa praefigovaná, při čemž měl zase jistý úkol i *význam předpony.* Ke každému slovesu je třeba vždy slovesa vidově opačného. Vidový systém k tomu použil zase prostředků slovotvorných, t. j. použil derivování sloves ze slovesných základů k opatřování imperfektiv, jako využil praefixace k opatřování perfektiv. Vidový systém si tu ještě stále nepodřizuje morfologii slovesa. Má s ní v prvním období hlavní *styčný bod ve futuru,* t. j. přejímá částečně úlohu, kterou většinou jazyk vyjadřuje morfologickými prostředky, totiž zařazování děje do času, ale kromě toho má časová kategorie také řadu opisů (pro zařazování do minulosti i do budoucnosti). Jinak však vidový systém z počátku hlouběji do soustavy slovesných tvarů nezasahuje v tom smyslu, že by některé tvary byly vyhrazeny jen jednomu vidu a druhé vidu opačnému. Teprve později lze tento vývoj pozorovat, ale k zřetelnému podřízení celé tvarové soustavy slovesa slovesnému vidu nedošlo nikde. Vidová kategorie je zatím stále více vyjadřována slovotvorně než morfologií v užším slova smyslu. Přece však měl rozvoj vidové kategorie značný *vliv na morfo-*

logický vývoj slovesa, srov. rozvinutí dvou nebo tří présentních typů, dále novotvary typu *kažǫ — kazajǫ.*

Bylo již řečeno, že vidový systém je od počátku v těsné souvislosti s kategorií času a dále ještě s kategoriemi jinými (s kategorií opakovaného děje, děje aktuálního a neaktuálního atd.). Je samozřejmé, že vidový systém má značnou úlohu syntaktickou (srov. užití jednotlivých tvarů sloves obou vidů v různých syntaktických konstrukcích a odstínech).

Viděli jsme tedy i na vidovém systému, jak se z počátku dotýká slovotvorných typů slovanského slovesa, pak morfologie, kde se stýká s kategoriemi jinými, pak syntaxe a nakonec zase jazyka jako celku. Zase bychom nepochopili tento systém správně, kdybychom sledovali tento systém, nebo dokonce jen jeho části, isolovaně od ostatních složek gramatické stavby jazyka.

10. Ukázal jsem na několika konkretních příkladech, jak bude musit postupovat další řešení problémů morfologických a jak *vývoj slovanské konjugace těsně souvisí s vývojem celé gramatické stavby jazyka a s vnitřní zákonitostí* vývoje jazyka vůbec. Základní rozdíl mezi jazykovědou starší a dnešní, i když v starší jazykovědě i v dnešní plně využíváme historicko-srovnávací metody, plyne odtud, že jazyk chápeme jako systém, jako soustavu, která má svou zákonitost. Tento systém byl vytvořen velmi pozvolna člověkem žijícím ve společnosti, člověk si tento skvělý nástroj dorozumění zdokonaloval a proto pozměňoval. Právě proto, že jazyk tvoří soustavu, nemůže jazykověda jednotlivé části jazyka při jeho zkoumání odtrhovat od druhých a tím si práci znemožňovat. Vývoj gramatické stavby slovanských jazyků, který jsme pozorovali hlavně na slovesné morfologii, je nutno zkoumat a pozorovat ve velmi dlouhých obdobích, abychom mohli poznat smysl těch změn, které se nám při pozorování tvarů a jejich částí v krátkých časových úsecích nezdají dost odůvodněnými. Je přirozené, že slovanskou gramatickou stavbu je nutno srovnávat zase se stavbou jiných indoevropských jazyků, t. j. je nutno neustále postupovat do širších oblastí, aby bylo možno vyložit a odlišit to, co je slovanské novum, od toho, co je změnou zase širší.

Závěrem by pro další zkoumání vývoje gramatické stavby slovanských jazyků vyplývalo, abychom zkoumali nejdříve vývoj *na konkretních faktech* detailním způsobem, potom abychom hledali *vyšší souvislosti* vývoje faktů s vývojem morfologie, syntaxe, hláskové stavby atd., t. j. *s vývojem celého jazyka.* Ale ani zde se nemůže vést ostrá čára, hranice naší práce, protože jazyk jako celek má souvislosti *s vývojem lidské společnosti.*

Antonín Dostál (Olomouc)

Problematika morfologického členenia slovesných tvarov v slovanských jazykoch

Problémy morfologického členenia slovesných tvarov v slovanských jazykoch som si zvolil za tému referátu najmä preto, lebo tú pestrosť názorov, ktorá v tejto oblasti doteraz vládne a ktorá prechádza aj do školských učebníc, pokladám za vážnu prekážku porovnávacieho štúdia morfologie slovanských slovies, a to nielen s teoretickej stránky, ale aj s hľadiska školskej praxe. Najmä dnes, keď sa po ozdravujúcom zásahu J. V. Stalina na základe jeho jasných smerníc obnovuje a plodne rozvíja všestranné porovnávacie štúdium slovanských jazykov, treba všetky prekážky tohto štúdia odstraňovať. Treba predovšetkým presne vymedziť obsah pojmov a sjednotiť používanie príslušných termínov.

Je dostatočne známe, že morfologia slovanských slovies je omnoho složitejšia než morfologia mien. Je to v súhlase s väčším počtom gramatických kategórií, ktoré sloveso vyjadruje. Na vyjadrenie gramatických kategórií slovesa nestačí prostriedok obmieňania koncoviek, ako je to zpravidla pri menách. Pri slovesách k obmieňaniu koncoviek pristupuje temer pravidelné obmieňanie kmeňa, t. j. striedanie dvoch, prípadne i viacerých kmeňov. A práve v oblasti tejto tzv. formálnej morfologie slovanských slovies je ešte mnoho nevyjasnených problémov.

Pri morfologii slovanských slovies pracujeme s týmito základnými pojmami: koreň, kmeň, prípona, kmeňotvorná prípona a koncovka. Tieto pojmy sú známe z gramatík všetkých slovanských jazykov. Ale už zbežné nazretie do jednotlivých gramatických príručiek nám ukáže, že uvedené pojmy nemajú u rozličných autorov ten istý obsah, a to dokonca ani v rámci toho istého jazyka.

Zdá sa, že všetky väčšie alebo menšie rozpory v chápaní uvedených základných pojmov možno redukovať na jeden podstatný rozdiel, a to na rozdiel medzi chápaním etymologickým a chápaním synchronickým.

Etymologické chápanie gramatických pojmov je dedičstvom mladogramatickej komparatistiky. Toto chápanie má väčšiu alebo menšiu tradíciu v gramatických príručkách temer všetkých slovanských jazykov.

Napr. akademik T r á v n í č e k vo svojej *Mluvnici spisovné češtiny*[3] (I, str. 235 n.) definuje koreň takto: „Kořen je po stránce fonetické buď jedna hláska nebo skupení hlásek, nejčastěji jednoslabičné; na př. *h-* v slově *hnouti*, *u-* a *ou-* v *obuv* a *obouti*, *my-* v slovese *mýti*... Po stránce významové je to ta část slova, která vyjadřuje jeho základní význam, je nositelem tohoto významu... Kořen je společný všem tvarům téhož slova... a často slovům různým..." Medzi príkladmi uvádza akad. Trávníček aj koreň *da-*, ktorý je spoločný substantívam *dar*, *dárek*, *daň*... a slovesám *dáti*, *dávati* a pod. Kmeň je podľa akad. Trávníčka „kořen rozšířený příponou nebo příponami, na př. *břem-en-* v *břemeno*; *nes-e-* v *neseš*; *vol-a-* ve *volati*; *vol-á-vá* ve *volávati*". Ďalej akad. Trávníček (v petite) dodáva: „Kmen je mnohdy totožný s ohnutým tvarem; na př. *měst-o*, *nes-e*."

Je zrejmé, že tu ide o chápanie etymologické.

Prípony rozoznáva akad. Trávníček trojaké: kmeňotvorné, ohýbacie čiže tvaroslovné a slovotvorné čiže odvodzovacie. Kmeňotvornými príponami sa podľa neho tvoria z koreňov kmene, a to pri skloňovaní i časovaní. Akad. Trávníček potom spomína staré *o*-kmene, *a*-kmene atď. pri substantívach, ale len ako zaniknutú, neživú kategóriu. Naproti tomu pri časovaní slovies pracuje s kmeňotvornou príponou a so slovesnými kmeňmi ako so živými kategóriami (porov. c. d. str. 455 a 563 n.). Kmeňotvorná prípona je uňho totožná s tzv. triednym znakom (= téma). Je iná v infinitíve a iná v prítomnom čase. Ohýbacími (flexívnymi) príponami sa tvoria skloňované alebo časované tvary tým, že sa prípony pripínajú na koreň alebo na kmeň. Kmeňotvorné prípony splynuly zhusta s ohýbacími. Tieto splynuté prípony nazýva akad. Trávníček *koncovkami*, ale dodáva: „Většinou *nerozlišujeme* při výkladech o dnešním jazyce *přípony* od *koncovek*, nazýváme příponami též koncovky a rozumíme příponami nebo koncovkami tu hlásku nebo to hláskové skupení na konci slova, kterým se jeden tvar liší od druhého" (c. d. str. 453). Medzi príkladmi sa uvádzajú aj slovesné tvary *nes-u*, *nes-eš*...

Ako vidno, preplieta sa tu stanovisko etymologické so stanoviskom synchronickým.

Podobné chápanie základných morfologických pojmov, s akým sme sa stretli u akad. Trávníčka, sa traduje aj v slovenských gramatikách. Už Ľudovít Š t ú r, ktorý sa pri výklade slovesných tvarov odvoláva na Dobrovského, vo svojej *Nauke reči slovenskej* hovorí o koreni alebo pni slovies, o „príveskoch", t. j. o kmeňotvorných príponách, a o „prípinkoch", t. j. o koncovkách. Pojem prézentného kmeňa nie je u Štúra ešte dosť vyhranený. Hovorí o tzv. „vyplňujúcich hláskach" a rozumie tým hlásky alebo hláskové skupiny, ktoré sú medzi koncovkami a koreňom. Tieto Štúrove „vyplňujúce hlásky" sa však nekryjú s pojmom prézentnej kmeňotvornej prípony.

Martin H a t t a l a už presne rozlišuje pojmy koreňa, kmeňa infinitívneho a prítomného, ďalej hovorí o „známkach" jednotlivých slovesných tried (to je pojem infinitívnej kmeňotvornej prípony) a o osobných príponách. Originálny je u Hattalu pojem *spony*. Zdá sa, že tu ide o presnejšie vypracovanie Štúrových „vyplňujúcich hlások". Sponou Hattala rozumie samohlásku alebo dvojhlásku, ktorá je v tvaroch prítomného času *medzi* koreňom alebo kmeňom a osobnou príponou, teda nepatrí ani do kmeňa ani do osobnej prípony. Hattala člení napr. tvar 1. os. prítomného času takto: *nes-ie-m*, *pn-e-m*, *tr-e-m*, *min-ie-m*, *trhn-e-m*, *um-ie-m*, *hor-í-m*, *drž-í-m*, *čin-í-m*, *vol-á-m*, *teš-e-m*, *ber-e-m* (oddelená samohláska je tu všade podľa Hattalu sponou). V tvaroch typu *bi-j-e-m*, *hre-j-e-m*, *kupu-j-e-m* i v tvare 3. os. pl. typu *vola-j-ú* vidí Hattala okrem „spony" vsuvné *j*, ktoré sa vkladá medzi koreň alebo kmeň a sponu na odstránenie hiátu. (*Mluvnica jazyka slovenského*, Pešť 1864, 113 n.) Samo C z a m b e l vo svojej *Rukoväti* (101 n.) už nehovorí o „spone". Samohlásku pred osobnými príponami pokladá za súčiastku prézentného kmeňa. Člení slovesné tvary napr. takto: *volá-m — volaj-ú*, *hrabe-m — hrab-ú*, *drží-m — drž-ia*, *kupuje-m — kupuj-ú*, *trie-m — tr-ú*, *rozumie-m — rozumej-ú*, *robí-m — rob-ia*, *pije-m — pij-ú*, *čuje-m — čuj-ú*, *minie-m — min-ú*, *nesie-m — nes-ú*. Czambel rozoznáva nielen infinitívny a prézentný kmeň a dve kmeňotvorné prípony čiže príznaky, ale predpokladá dve podoby prézentného kmeňa: tzv. otvorenú (*volá-*, *kupuje-*, *robí-* ap.) a tzv. zatvorenú, ktorá je v 3. os. množ. čísla (*volaj-ú*, *rob-ia* a p.). Od tejto zatvorenej podoby prézentného kmeňa sa tvorí prechodník prítomný a rozkazovací spôsob. Prézentná kmeňotvorná prípona sa u Czambla formálne shoduje s Hattalovou sponou, resp. sponou a vsuvným *j* (napr. *nes-ie*, *ku-je*, *pi-je* ap.). Czamblovo chápanie morfologického členenia slovesných tvarov, ktoré sa len nepatrne odlišuje od tradičného ponímania v českých gramatikách, udržuje sa v slovenských školských príručkách v podstate dodnes. V poslednom čase urobil prof. E. P a u l i n y v brošúre

Slovenské časovanie (Bratislava 1949) pokus pracovať pri morfologickom členení slovesných tvarov s pojmom tzv. *spojovacej morfémy*, ktorý prevzal od Trubeckého. Pauliho spojovacia morféna veľmi pripomína Hattalovu sponu a vo väčšine prípadov sa s ňou shoduje aj formálne.

Podobný pestrý obraz v názoroch na morfologické členenie slovies možno zistiť aj v gramatikách iných slovanských jazykov. Napr. autor poslednej poľskej monografickej práce *Czasowniki polskie* (Varšava 1951) Jan Tokarski pokladá v tvaroch 2. os. sg. préz. *mówisz, czytasz, umiesz* za koncovku len koncové *-sz* (= š) a predchádzajúcu samohlásku zaraďuje do prézentného kmeňa, pričom kmeň *(temat)* člení na koreň *(rdzeń)* a kmeňotvornú príponu *(przyrostek tematowy)*. Podobne člení aj infinitívny kmeň väčšiny slovies. Pravda, v 3. os. pl. a vo väčšine typov aj v 1. os. sg. préz., kde má poľština nosové samohlásky, nemožno vydeliť kmeňotvornú príponu. Tokarski tu hovorí o „zredukovanej kmeňovej samohláske“ alebo dokonca o nulovej kmeňotvornej prípone v prípadoch ako *łap^{i}-ę, mów^{i}-ę* a o prípone *-j-* v prípadoch ako *czyta-j-ą, umie-j-ą* (str. 30 n.). Tokarski teda ráta s dvoma podobami prézentného kmeňa, pričom jednu z nich (zakončenú samohláskou) nazýva hlavnou a druhú (zakončenú spoluhláskou) „pobočnou“. Pritom však Tokarski dodáva, že niektorí gramatikári „włączają samogłoski tematowe czasu teraźniejszego do końcówek osobowych i otrzymują następujące ich układy:

1. *-ę, -esz, -e, -emy, -ecie, -ą*
2. *-ę, -isz, -i, -imy, -icie, -ą*
3. *-am, -asz, -a, -amy, -acie, -ają*
4. *-em, -esz, -e, -emy, -ecie, -eją*“.

Teda opäť je tu prinajmenej dvojaké chápanie, obdobne ako v českých a slovenských gramatikách. Zdá sa, že prvý spôsob chápania je v poľskej literatúre častejší. Pridŕžajú sa ho napr. T. Lehr-Spławiński a I. Šaunová v praktickej *Mluvnici jazyka polského*[2] (Praha 1946). Rozdiel proti Tokarskému je u nich v tom, že v tvaroch *szukają, umieją* pokladajú za koncovku celú slabiku *-ją*, ba dokonca aj *-dzą* v tvare *dadzą* (str. 71).

V Andrejčinovej bulharskej gramatike (*Osnovna bălgarska gramatika*, Sofia 1942, str. 208 n.) sa stretávame s obdobným morfologickým členením slovesných prézentných tvarov ako u Tokarského v poľštine. Aj Andrejčin pracuje s dvoma podobami prézentného kmeňa, pričom za základ klasifikácie bulharských slovies považuje tú podobu, v ktorej je podľa jeho chápania kmeňotvorná prípona, t. j. podobu so samohláskou na konci. Podľa rôznej kmeňotvornej prípony v prítomnom čase rozoznáva Andrejčin pre bulharčinu tri typy časovania: 1. slovesá s prézentnou kmeňotvornou príponou *-e- (plet-a — plete-š — plet-at; žive-ja — živeje-š — žive-jat)*, 2. slovesá s kmeňotvornou príponou *-i- (voď-a — vodi-š — voď-at)* a 3. slovesá s kmeňotvornou príponou *-a-*, resp. *-ja- (gleda-m — gleda-š — gled-at, streľa-m — streľa-š — streľ-at)*. Za osobné koncovky *(okončanija)* prítomného času pokladá *-š* (pre 2. os. sg.), *-e* (pre 3. os. sg.), *-m, -me* (pre 1. os. pl.), *-te* (pre 2. os. pl.) a *-at, -jat* (pre 3. os. pl.).

Keď porovnáme všetky uvedené spôsoby morfologického členenia slovesných tvarov s tým, ako sa táto otázka rieši v sovietskych gramatikách ruštiny, a to nielen v školských, ako napr. v Ščerbovej alebo v Bednjakovovej-Matijčenkovej, ale aj v akademickej gramatike, musíme konštatovať, že v sovietskych gramatikách ruštiny sa podáva celá vec omnoho jednoduchšie než v gramatikách ostatných slovanských jazykov. Táto jednoduchosť sa dosahuje tým, že sa pri výklade neberie ohľad na tradičný pojem kmeňotvornej prípony, ale sa vychádza z dnešného živého jazykového povedomia hovoriacich. Pojem kmeňa a koncovky sa tu chápe dôsledne *synchronicky*, nie etymologicky. Tým sa prirodzene nijako nezakrýva historická perspektíva vzniku a vývoja jednotlivých tvarov a ich súčiastok, ale sa naopak odhaľuje. Napr. pri slovesách na *-ať (-jať)*, v 3. os. pl. préz. *-ajut (-jajut)* sa hovorí: „Pokazatelem neopredelennoj formy

etogo podklassa javľajetsja glasnyj *a*, kotoryj možet byť v glagole suffiksom *(obed-a-ť)*, časťju suffiksa *(naigr-yva-ť, nape-va-ť, razpil-iva-ť)*, a takže konečným glasnym neproizvodnoj osnovy *(zna-ť)*." *(Grammatika russkogo jazyka I*, Moskva 1952, str. 534.) Podobne sa hovorí pri slovesách na *-eť, -ejut:* „Pokazatelem neopredelennoj formy v glagolach etogo podklassa služit glasnyj *e*, kotoryj vo vsech glagolach, za neboľšimi iskľučenijami, javľajetsja suffiksom" (ib. 538). Teda miesto o kmeňotvornej prípone hovorí sa tu o „ukazovateli infinitívu", (slovensky alebo česky by sme mohli povedať o znaku infinitívu), ktorý je presne morfologicky určený: je alebo príponou alebo súčiastkou prípony alebo koncovou samohláskou neodvodeného základu. Je jasné, že príponou sa tu rozumie normálna odvodzovacia (slovotvorná) prípona. Podobne ani pri výklade prézentných tvarov autori akademickej gramatiky ruštiny (a rovnako ani autori školských gramatík) nepracujú s pojmom kmeňotvornej prípony. Rozlišujú len kmeň (rusky *osnovu*), ktorý, pravda, môže byť neodvodený alebo odvodený, a koncovku (rus. *okončanije*). Podľa podoby osobných koncoviek prítomného času rozlišujú sa v ruštine, ako je všeobecne známe, dva typy časovania *(sprjaženija):* s koncovkami *-u (-ju), -eš', -et, -em, -ete, -ut (-jut)* — I. časovanie, s koncovkami *-u (-ju), -iš', -it, -im, -ite, -at (-jat)* — II. časovanie.

Pri ohýbaní slovies sa vôbec neprizerá na to, či ide o kmene odvodené alebo neodvodené. Táto otázka patrí do odvodzovania slov. Preto sa v sovietskych gramatikách ruštiny pri výklade ohýbania slovies nestretáme s pojmom koreňa. Aj tento pojem patrí do odvodzovania slov.

Podľa môjho názoru je spôsob výkladu slovesných tvarov, ktorý je obvyklý v sovietskych gramatikách ruštiny, nielen možný, ale nutný a vedecky odôvodnený pre všetky slovanské jazyky.

V gramatikách jazyka *srbochorvátskeho* ustálil sa už oddávna obdobný spôsob morfologického členenia tvarov ako v sovietskych gramatikách ruštiny. Už T. Maretić *(Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1899) nepracuje s pojmom kmeňotvornej prípony. Rozlišuje len osobné prípony, resp. infinitívnu príponu *(nastavak)* a kmeň *(osnovu)*. V osobitnej kapitole (*Tvorba glagola*, str. 372 n.) hovorí o odvodzovaní slovies a tam používa termíny *korijen* (koreň) a *nastavak* (príponu). Do osobnej prípony zahrnuje Maretić vo väčšine prípadov aj samohlásku, ktorá sa v gramatikách iných slovanských jazykov pokladá za kmeňotvornú príponu alebo jej súčiastku, napr.: *plèt-êm, plèt-êš, plèt-ê, plet-émo, plet-éte, plet-û* (podobne *ber-êm* atď.); *vìd-îm, vìd-îš, vìd-î, vid-îmo, vìd-îte, vìd-ê* (podobne *nös-îm* atď.). Pri slovesách, ktoré majú v prítomnom čase *j*, pokladá Maretić toto *j* za súčiastku koncovky, nie za súčiastku kmeňa. Napr.: *čȕ-jêm — čȕ-jû, sȉ-jem — sȉ-jû, kȕpu-jêm — kȕpu-jû*. Je až prekvapujúce, ako Maretić pri tomto svojom chápaní prézentných koncoviek vedel postrehnúť, že pri slovesách typu *čúva-ti — čûvâ-m*, kde samohláska *â* v prítomnom čase je výsledkom kontrakcie, nemožno toto *â* pokladať za súčiastku koncovky; *â* je tu súčiastkou kmeňa. Maretić člení prézentné tvary tohto slovesného typu takto: *čûvâ-m, -š, -, -mo, -te, čúva-jû*.

V praktickej Rešetarovej *Mluvnici jazyka srbocharvátského* (Praha 1946) sa uvádzajú tri rady prézentných koncoviek: I. *-êm, -êš, -ê, -êmo, -ête, -û*; II. *-îm, -îš, -î, -îmo, -îte, -ê*; III. *-âm, -âš, -â, -âmo, âte, -âju* (str. 75). Ale na inom mieste (str. 73—74) autor hovorí, že 1. os. sg. préz. sa tvorí od prézentného kmeňa príponou *-m* a prézentný kmeň sa tvorí od koreňa rôznym spôsobom. Koncovkou potom autor nazýva celý komplex kmeňotvornej a osobnej prípony (koncovkou sa mu javí napr. komplex *-nêm* pri slo-

vesách na *-nuti* alebo komplex *-ujêm* pri slovesách na *-ovati*). Je tu teda váhanie medzi chápaním synchronickým a etymologickým. Tieto svoje rozpaky autor medziiným vyjadril tým, že v definícii koreňa, kmeňa a koncovky dáva tieto termíny do úvodzoviek. Hovorí, že tu vždy nejde o pojmy odôvodnené jazykovedne (str. 73, petit).

V poslednej *českej* základnej jazykovej príručke (*Česká mluvnice*, Praha 1951), ktorej autormi sú akad. Havránek a prof. Jedlička, stretávame sa s veľmi premysleným ponímaním morfologie českého slovesa, s ponímaním, ktoré je blízke stanovisku sovietskych autorov. Hovorí sa tu o troch radoch osobných koncoviek prézenta, ktoré sa všetky začínajú na samohlásku: I. *-u* (alebo *-i*), *-eš, -e, -em(e), -ete, -ou* (alebo *-í*); II. *-ím, -íš, -í, -íme, -íte, -í* (alebo *-ejí, -ějí*); III. *-ám, -áš, -á, -áme, -áte, -ají*. Tieto koncovky sa pripínajú k prézentnému kmeňu. Autori pri časovaní vôbec nehovoria o koreni. Nevzdali sa však pojmu kmeňovej prípony. Rozlišujú prípony infinitívneho, resp. minulého kmeňa a prípony prítomného kmeňa. Stopy tradičného chápania kmeňotvornej prípony vidieť u nich v tom, že hovoria o kmeňovej prípone nielen pri slovesách odvodených, ale aj pri niektorých slovesách neodvodených. Napr. prézentné tvary typu *bije, kryje* ponímajú tak, že sa tu k základom *bi-, kry-*, ktoré sa kryjú s minulým kmeňom, pridáva kmeňotvorná prípona *-j-*; tak vzniká prítomný kmeň, ku ktorému pri časovaní pristupujú osobné koncovky (porov. napr. výklad o kmeňoch na str. 120 a tabuľku na str. 136).

Tento pomerne obšírny prehľad názorov na morfologické členenie slovesných tvarov som podal preto, aby porovnaním protichodných mienok lepšie vynikly problémy, ktoré tu sú. Pre obmedzený rozsah referátu som sa sústredil na problematiku morfologického členenia prézentných tvarov a infinitívu ako základných tvarov slovanského slovesa. Ostatné tvary slovanského slovesa sú čo do morfologického členenia priehľadnejšie.

V druhej časti svojho referátu chcem na materiáli slovenčiny a češtiny ukázať, aké sú tu konkrétne problémy a ako si predstavujem ich riešenie.

Keď pojem slovného základu (resp. koreňa) vymedzujeme ako spoločnú časť významove príbuzných slov, ktorá je nositeľom významového jadra (porov. Havránek-Jedlička, c. d., str. 52), je jasné, že tento pojem treba rezervovať pre oblasť tvorenia slov a že jeho zavádzanie do ohýbania slov by túto oblasť gramatiky zbytočne skomplikovalo. Pri skloňovaní mien je už táto zásada všeobecne uznaná. V záujme jednotnej teórie morfologie je potrebné prijať túto zásadu aj pri ohýbaní slovies. Podobne ako pri skloňovaní mien nerozhoduje, či ide o slová neodvodené alebo odvodené, tak ani pri časovaní slovies nie je tento moment rozhodujúci. Napr. slovesá *dať* — *dám, mať* — *mám, volať* — *volám* sú nesporne neodvodené, a predsa sa v slovenčine (i v češtine, ak odhliadneme od nepravidelných tvarov *míti, měl*) časujú rovnako ako napr. odvodené slovesá *spievať, vstávať, dávať* atď. Neodvodené slovesá *kovať* — *kujem*,

snovať — snujem sa časujú presne tak ako všetky ostatné slovesá na *-ovať*, ktoré sú odvodené. Primárne sloveso *prosiť — prosím* sa časuje rovnako ako odvodené slovesá *streliť, voziť* atď. Nič na tejto veci nemení, že v niektorých slovesných typoch sú prevažne slovesá odvodené, v iných len alebo prevažne slovesá neodvodené.

Pokiaľ ide o otázku slovesného kmeňa, temer všeobecne sa prijíma názor, že veľká väčšina slovanských slovies má *dva kmene*. Ako sme videli už z prehľadu literatúry, pri niektorých slovesách možno vydeliť i tri podoby kmeňa. Jednokmenných slovies (ako je napr. v ruštine typ *nesti — nesu*) je málo. Často sa ešte doteraz stretávame s názorom, že v určitých prípadoch sa jedna podoba slovesného kmeňa tvorí od druhej. Nepokladám tento názor za správny. Napr. pri slovesách typu *žiť — žijem, kryť — kryjem, čuť — čujem* je infinitívny kmeň zakončený samohláskou a prézentný kmeň je širší o spoluhlásku *j*. S etymologického stanoviska tu síce možno hovoriť o formante *j*, ktorý pristupoval ku koreňu, ale s hľadiska dnešného jazyka nejde už o tvorenie jedného kmeňa od druhého pomocou kmeňovej prípony *j*, ale prosto o dve historicky ustálené podoby slovesného kmeňa. Pri slovesách typu *siať — sejem* nie je odvodzovanie prézentného kmeňa z infinitívneho vôbec možné. Reálny je tu nie základ *se-*, ale nerozložiteľný základ *sej-* (napr. v slove *sej-ba*); práve tak reálny je základ *sia-* (napr. v adj. *sia-ci*). Ešte evidentnejšie je to pri slovesách typu *brať — beriem*. Sotva kto by bol dnes ochotný uveriť, že sa infinitívny kmeň *bra-* tvorí príponou *-a-* od koreňa *br*. Koreň *br-* reálne nejestvuje v nijakom slove. Jestvuje však nerozložiteľný kmeň čiže slovný základ *bra-* (napr. v adj. *bra-cí*, v iteratíve *brá-vať* — s predĺženou samohláskou), práve tak, ako jestvuje nerozložiteľný slovný základ *ber-* (napr. v adj. *ber-ný*). Myslím, že možno urobiť všeobecný záver, že dvojkmenné slovesá vchádzajú do základného slovného fondu (resp. do slovnej zásoby) s dvoma reálne jestvujúcimi, historicky ustálenými základmi alebo kmeňmi. Obidva tieto základy sú navzájom späté významom i gramatickými kategóriami príslušného slovesa, ale zároveň sa vyvíjajú samostatne a každý z nich sa môže stať východiskom pre tvorenie nových slov. Ba možno ísť ešte ďalej. Východiskom pre tvorenie nových slov sa môže stať *každá podoba slovesného kmeňa*, ktorá sa historicky pevne ustáli. Napr. základom adjektív *radodajný, poddajný* je kmeň *daj-*, ktorý sa vydeľuje z tvaru *daj-ú* (3. os. pl. préz. slovesa *dať*) a z imperatívu tohto slovesa. Základom slova *majiteľ* je kmeň *maj-*, ktorý sa vydeľuje podobne ako kmeň *daj-*. Nemôže byť sporu, že v kmeňoch *daj-, maj-* a vôbec v treťom kmeni slovies typov *volať — volám — volajú, rozumieť — rozumiem — rozumejú* nie je spoluhláska *j* kmeňovou príponou, ktorou by sa kmeň 3. os. pl. tvoril od nejakého iného kmeňa. Historicky je to práve naopak: spoluhláska *j* je tu pôvodná a dlhé *á (ie)* v ostatných prézentných tvaroch vzniklo kontrakciou z *-aje- (-ěje-)*. S hľadiska dnešného jazyka sú tu prosto dve podoby prézentného kmeňa: *volá-* a *volaj-*, *rozumie-* a *rozumej-*.

Vzniká otázka, čo je to vlastne slovesný kmeň. Kmeň sa obyčajne definuje záporne ako tá časť slova, ktorá ostane po oddelení koncovky alebo formotvornej prípony (napr. inifinitívnej). Táto definícia nie je však dosť určitá, lebo nepomáha riešiť otázku *rozhrania* medzi kmeňom a koncovkou, resp. príponou. A pri slovesách je práve táto otázka najdôležitejšia. Napríklad tvar *volám* možno teoreticky členiť na kmeň *vol-* a koncovku *-ám* alebo na kmeň *volá-* a koncovku *-m*. Uvedená definícia kmeňa vyhovuje v obidvoch prípadoch. Ale nie je predsa možné, aby boly vedecky odôvodnené obidva spôsoby členenia. Myslím, že kmeň a koncovku ako navzájom závislé časti slova treba definovať spoločne. Navrhoval by som tieto pracovné definície: *Kmeň je tá časť slova, ktorá je spoločná všetkým alebo väčšine tvarov určitého systému a na ktorú sa pripínajú koncovky alebo formotvorné prípony. Koncovka je menlivá časť slova, ktorá vyjadruje vzťahy medzi slovami a pripína sa na kmeň.* Napr. pri slovesách typu *pracovať* — *pracujem* je časť *pracuj-* spoločná všetkým tvarom oznamovacieho i rozkazovacieho spôsobu prítomného času a pripínajú sa na ňu osobné koncovky; časť *pracuj-* je prézentný kmeň slovesa *pracovať*. Pravda, keď si porovnáme tvary *pracujem, pracuješ, pracuje, pracujeme, pracujete,* zistíme, že majú spoločnú časť *pracuje-*. Bolo by teda možné pokladať tento komplex za kmeň prítomného času, pričom 3. os. pl. (tvar *pracujú*) by mala kmeň *pracuj-*, spoločný s rozkazovacím spôsobom. Takéto riešenie nie je však podľa môjho názoru ani potrebné ani správne. Kmene nemožno vydeľovať ľubovoľne. Podľa všeobecne uznávanej poučky tvoria sa od prézentného kmeňa tvary prítomného času, rozkazovacieho spôsobu, prechodníka a príčastia prítomného. Myslím, že všade tam, kde je to možné, treba dávať prednosť takému výkladu, pri ktorom všetky tvary príslušného systému možno tvoriť od jedného kmeňa. Tak je to napr. aj pri slovesách typov *ber-iem* — *ber-ú* — *ber; tr-iem* — *tr-ú* — *tr-i; min-iem* — *min-ú* — *miň; padn-em* — *padn-ú* — *padn-i; sej-em* — *sej-ú* — *sej; rob-ím* — *rob-ia* — *rob*. Všade to, pravdaže, možné nie je. Tak napr. pri slovesách typov *volať* — *volám* — *volajú, rozumieť* — *rozumiem* — *rozumejú* máme v slovenčine (a obdobne aj v češtine) prézentné kmene *volá-, rozumie-* popri *volaj-, rozumej-*. Kratšie kmene sa tu vydeľujú z tvarov prítomného času okrem 3. os. pl., dlhšie kmene (rozšírené o spoluhlásku *j*) sa vydeľujú z 3. os. pl., z rozkazovacieho spôsobu, z prechodníka a z príčastia prítomného. Prečo je v tomto prípade potrebné postulovať dve podoby prézentného kmeňa? V prézentnom kmeni uvedených dvoch slovesných typov nastala kontrakcia. Dlhá samohláska, ktorá vznikla kontrakciou, nepatrí do koncovky, ale je súčiastkou kmeňa. Tam, kde kontrakcia nenastala, zachoval sa dlhší kmeň. To je dôvod historický. Tento dôvod by však nestačil, keby bol v rozpore s faktami dnešného jazyka. Ale rozpor tu nie je. Uvedené ponímanie je založené práve na faktoch dnešného jazyka. Ako som uviedol v prvej časti referátu v citáte z akademickej gramatiky ruštiny, samohláska *a* v slovesách typu *volať* môže

byť odvodzovacou príponou, časťou odvodzovacej prípony i súčiastkou nerozložiteľného kmeňa čiže koreňa. A práve tieto prípady, v ktorých je samohláska *a* súčiastkou nerozložiteľného kmeňa, nedovoľujú chápať toto kmeňové *a* (*á* — v prézentných tvaroch nastáva zmena kvantity) ako súčiastku koncovky. Tá istá časť slova nemôže byť súčasne aj časťou koreňa aj časťou koncovky. Vzácne sú dokonca aj prípady, kde koncovka je zároveň odvodzovacou príponou. Keby všetky tieto súčiastky slova mohly splývať, porušil by sa flektívny charakter našich jazykov.

Stretávam sa s námietkou, že slovies, v ktorých je samohláska *a* súčiastkou nerozložiteľného kmeňa, je málo; z veľkej väčšiny ide v tomto type o slovesá odvodené. A pri tých by bolo možné chápať vec tak, že odvodzovacia prípona *-a-* je len v infinitívnom kmeni, kým prézentný kmeň je bez odvodzovacej prípony a samohláska *á (a)* je tu súčiastkou koncovky. Napr. v tvaroch *strieľať* — *strieľam* — *strieľajú* by bola tá istá samohláska *-a-* raz súčiastkou odvodeného kmeňa *(strieľa-ť)*, raz súčiastkou koncovky *(strieľ-am)*. I keď je takýto výklad násilný, nebol by koniec-koncov nemožný, keby nejestvovaly prípady, ktoré takýto výklad vylučujú. Na počte prípadov tu nezáleží. Lebo ide o to, že princíp morfologického členenia tvarov musí byť v rámci jedného a toho istého typu rovnaký. Ak je v istých prípadoch možné dvojaké chápanie, treba sa prikloniť k tomu chápaniu, ktoré je jedine možné v iných prípadoch, i keď je počet týchto druhých prípadov nepatrný. Keďže teda v tvaroch *volám, dám, mám, znám,* musíme morfologický švík klásť medzi samohlásku *á* a koncové *m,* treba ten istý princíp zachovať v celom type.

Rovnakým morfologickým členením tvarov ako slovesá typu *volať* — *volám* sa vyznačujú aj slovesá typu *rozumieť* — *rozumiem.* Spôsob tvorenia všetkých tvarov pri týchto dvoch typoch je paralelný. Preto v posledných učebniciach slovenčiny spájame tieto dva typy do jednej slovesnej triedy. Do jednej triedy ich spojili aj autori akademickej gramatiky ruštiny. Že tu ide o dva celkom paralelné typy, ukazuje aj čeština, kde prehláska *a-ě* stačila na to, aby typ *sážati* — *sážěti* prešiel od typu *volati* k typu *uměti.*

Ako vysvitá z môjho predchádzajúceho výkladu, nepovažujem pri výklade slovesných tvarov dnešných slov. jazykov za potrebné pracovať s pojmom kmeňotvornej alebo kmeňovej prípony. Tento pojem nemá nijaký reálny obsah. Kmeňotvorná prípona je raz totožná s odvodzovacou príponou (Načo sú tu potom dva termíny?), inokedy je to súčiastka odvodzovacej prípony (Načo je vlastne v takýchto prípadoch kmeňotvorná prípona? Čo sa ňou tvorí? A od čoho?) a napokon to môže byť posledná hláska nerozložiteľného kmeňa čiže koreňa (Prečo potom hovoríme o kmeňovej prípone len v istých prípadoch a nie všade? Prečo postulujeme infinitívnu kmeňotvornú príponu napr. pri slovesách typu *brať* a nie aj pri slovesách typu *niesť*, keď v oboch prípadoch ide o základné, neodvodené slovesá?). Myslím, že treba dať jednoznačnú odpoveď na uvedené otázky:

kmeňotvorná prípona je pri výklade slovesných tvarov dnešných slov. jazykov *zbytočná príťaž.*

Rovnako nepotrebný je aj pojem spony čiže spojovacej morfémy, ak ním rozumieme časť slovesného tvaru, ktorá je medzi kmeňom a koncovkou. Takéto členenie slovesných tvarov by neodpovedalo jazykovej skutočnosti. Kým koncovky majú svoju funkciu vo vyjadrovaní gramatických významov a vzťahov slov vo vete, ktoré sú odrazom vzťahov predmetov a javov skutočnosti, kým koreň a kmeň vyjadrujú lexikálny význam, pričom koreň je nositeľom významového jadra a odvodzovacia prípona významové jadro (základný význam) obmieňa, zatiaľ spojovacia morféma nemá nijaký reálny obsah, nie je nositeľom ani gramatického ani lexikálneho významu.

Ostáva mi ešte zmieniť sa o otázke klasifikácie, triedenia slovies. Základný problém je tu v tom, čo vziať za základ triedenia. Existencia dvoch (prípadne i troch) slovesných kmeňov a niekoľkých systémov slovesných tvarov (prítomný čas, rozkazovací spôsob, minulý čas) je tu príčinou mnohých ťažkostí, s akými sa pri skloňovaní vôbec nestretáme. Práve pre uvedenú rozmanitosť tvarov a spôsobov ich tvorenia je dôležitá otázka základného triediaceho kritéria. Za základné triediace kritérium sa nehodí taký jav, ktorý je charakteristický len pre jeden tvar. Takýmto nevhodným triediacim kritériom v slovenčine je napr. koncovka 3. os. pl. (*-ú* alebo *-ia)* prítomného času, podľa ktorého sa slovenské slovesá rozpadajú na dve nerovnaké skupiny. Celkom iná je situácia v ruštine, kde sa toto praktické kritérium shoduje s dvoma radmi osobných koncoviek celého prítomného času. Podobným nevhodným kritériom by bola napr. koncovka 1. os. sg. prítomného času v češtine (*-u, -i, -m)*, v poľštine (*-ę* alebo *-m)* alebo v bulharčine (*-a* alebo *-m)*. Hlavným triediacim kritériom má byť jav, ktorý sa týka čo najväčšieho počtu tvarov, a to predovšetkým tvarov základných. V historických gramatikách slov. jazykov je takýmto základným triediacim kritériom podoba kmeňotvornej prípony. Ale ak pojem kmeňotvornej prípony pre súčasné slov. jazyky zamietame, nemôže byť tento pojem triediacim kritériom. V akademickej gramatike ruštiny si autori zvolili za základné triediace kritérium podobu infinitívneho kmeňa. Za charakterizačný znak slovesných tried sa tu berie jednak prosto zakončenie kmeňa, jednak odvodzovacia prípona. Autori akademickej gramatiky ruštiny okrem toho prihliadali na to, či ide o produktívne typy alebo o typy neproduktívne. Takto dostali *štyri* triedy produktívnych slovies (v prvej triede sú dve skupiny A a B) a 11 tried neproduktívnych. Pojem slovesnej triedy tu splynul s typom čiže vzorom. V historických gramatikách slov. jazykov i v gramatikách dnešných slov. jazykov (okrem gramatík ruštiny) sa do jednej slovesnej triedy zahrnuje obyčajne niekoľko slovesných typov. Pritom sa hovorí o triedení jednak podľa infinitívneho kmeňa, jednak podľa prézentného kmeňa. Ide o to, či sa za základ triedenia berú tvary utvorené od prézentného kmeňa a kritériom

delenia slovies na typy v rámci tried je podoba infinitívneho kmeňa, alebo naopak. V poslednom čase dávame v českých i slovenských gramatikách prednosť triedeniu, ktorého základným kritériom sú tvary prítomného času (a to rozličné koncovky týchto tvarov) a pomocným kritériom podoba infinitívneho kmeňa. Takáto hierarchia oboch kritérií je plne odôvodnená tým, že systém slovesných tvarov prítomného času je omnoho bohatší než systém tvarov tvorených od infinitívneho kmeňa. Tým, že sa osobné koncovky berú za základ klasifikácie slovies, dostávame jednotné triediace kritérium (rôznu podobu koncoviek) v celej morfologii: v skloňovaní i v časovaní. V rámci skloňovania máme, pravda, hlavné triediace kritérium v gramatických rodoch. Pri slovesách takúto možnosť nemáme, preto si pomáhame kombináciou dvoch čisto formálnych kritérií: koncoviek, ktoré nám vydeľujú triedy, a infinitívneho kmeňa, ktorý nám vydeľuje vzory. Je jasné, že slovesné triedy nie sú nijakou osobitnou gramatickou kategóriou. Sú čisto formálnym kritériom pre triedenie slovesných typov. Sú vhodné a potrebné na to, aby sme bohatý systém slovanských slovies ľahšie zvládli.

Štefan Peciar (Bratislava)

DISKUSE

(1. Ke všem referátům)

Igor Němec (Praha): **K srovnávacímu studiu gramatické stavby**

Jak zdůraznil ve svém referátě akademik B. Havránek, bylo závažným nedostatkem staré srovnávací jazykovědy, že se při studiu gramatických kategorií podrobněji zabývala jen příslušnými formami a zanedbávala oblast významů a významových souvislostí. Tento nedostatek je příznačný také pro dosavadní studium gramatické kategorie vidu.

Přesto jedním z hlavních pilířů slovanské soustavy vidové je dvojice *simplex: složenina s prostě vidovou předponou typu chvaliti: pochvaliti* (v jazycích baltských je tento typ dokonce jediným typem vidové korelace); nezkoumalo se dosud, jak taková dvojice vznikla: nebylo zjišťováno, proč jisté předpony pozbývaly svých původních významů lexikálních a nabývaly významů druhotných (vidového a j.). Nebyla dosud zkoumána semasiologická historie prostě vidových předpon, ač právě ona může osvětlit typickou cestu jazykového vývoje — zanikání starých, konkretních (lexikálních) významů v staré formě a vznikání nových, abstraktnějších (gramatických) významů na jejich místě.

Zkoumáme-li historickosrovnávací metodou sémasiologickou historii takových předpon, dojdeme k zajímavému závěru: nejrozšířenějšími a nejstarobylejšími předponami prostě vidovými jsou sl. *po-*, *iz-*, *u-* a lit. *pa-*, *iš-*, t. j. předpony, jež měly původně konkretní význam *odlukový.*[1])

Vidíme tedy, že předpony *odlukové* měly větší předpoklad ke ztrátě svých původních významů konkretních a k získání druhotných významů (především ovšem významu prostě vidového) než předpony *cílové (pri-, na-, nadъ-, podъ-* a j.). To znamená, že děj „vzdalování od východiska“ se spíše mohl chápat jako místně neurčený než děj „přibližování k cíli“.

Zjištění takové významové souvislosti má svůj význam pro studium gramatické kategorie vidu. Bez historickosrovnávacího zkoumání významů příslušných forem by nebylo možné. — Srovnávací studium gramatické stavby se nemůže omezovat na zjišťování a srovnávání forem, jimiž se daný gramatický význam v příbuzných jazycích vyjadřuje; je třeba studovat významy těchto forem, živé i zaniklé, a hledat jejich vývojové vztahy k onomu významu gramatickému.

---

[1]) Kdežto lit. *pa-* dodnes zachovala původní význam odlukový (jako etym. příbuzné lat. *ab-*, ř. ἀπό a j.), v slov. *po-* se již tento význam obvykle necítí; že zde však skutečně byl, to dokazují závěry srovnávacího jazykozpytu (viz na př. Zubatý NŘ 14 1930, 52, Endzelin Lett. Gr. 515, Fraenkel ZfslPh 11 1934, 40) a hlavně četné stopy v historickém materiálu jazyků slovanských (viz také Mikl. Vgl. Synt. 227—30; podrobný výklad a obsáhlejší dokladový materiál uvedu ve Slavii 22, 1953, seš. 4).

Ľudovít Novák (Lubochňa):

1. K referátu Havránkovmu

Složené tvary preteritálne a niektoré ďalšie v slovanských jazykoch boly ako paradigmatické z domácích štrukturálne možných syntagmatických útvarov zovšeobecnené, rozvité a ustálené konvergentným vývinom čiastočne už praslovančiny, teritoriálne umiestenej v druhej, stredoeuropskej pravlasti podunajskej, čiastočne potom jednotlivých slovanských jazykov, a to konvergenciou s europskými jazykmi, najmä s vulgárnou latinčinou a so starohornonemčinou. Takto ponímaná europeizácia zasiahla aj oblasť pravýchodoslovanskú, praruskú, v celom 7. a 8. stor. po Kristu geograficky rozloženú ešte v stredoeuropskej oblasti zhruba sedmohradskej a najbližšej, odkiaľ veľká časť tohto praruského etnika bola potom premiestená na veľkú tepnu dneperskú až po likvidovaní avarskoslovanskej ríše na samom konci 8. stor. Karolom Veľkým.

2. K referátu Dostálovmu

Zánik jest (je) ap. v 3. os. sing. a plur. *preterita* v niektorých slovanských jazykoch je umožnený síce aj tendenciou, aby bol pri preterite analogický útvar ku štruktúre osobných koncoviek v prézente, napr. slovenské

1. os. sing. *-m*, plur. *-me*
2. os. sing. *-š*, plur. *-te*
3. os. sing. *ø*, plur. *ø*

a podobne inde, ale zároveň je podmienka, aby sa záporná častica *ne* ap. spájala s bývalým *l*-ovým participiom a nie s pomocným slovesom. Preto je rozdiel napr. medzi spisovnou slovenčinou a spisovnou srbochorvátčinou; napr.

slovensky		srbochorvátsky	
povedal som	*nepovedal som*	*rekao sam*	*nisam rekao*
povedal si	*nepovedal si*	*rekao si*	*nisi rekao*
povedal ø	*nepovedal ø*	*rekao je*, resp. *on je rekao*	*nije rekao*
povedali sme	*nepovedali sme*	*rekli smo*	*nismo rekli*
povedali ste	*nepovedali ste*	*rekli ste*	*niste rekli*
povedali ø	*nepovedali ø*	*rekli su*, resp. *oni su rekli*	*nisu rekli*

Alexander Isačenko (Bratislava):

Akad. B. Havránek poukázal vo svojom referáte na nutnosť skúmania gramatických zmien v súvislosti so zmenami, prebiehajúcimi v rámci *celej* gramatickej kategórie, v tomto prípade v rámci slovesa. Dal do súvislosti typy kondicionálu č. *psal bych* a rus. *ja pisal by* na jednej strane s typami preteritu č. *psal jsem* a rus. *ja pisal* na strane druhej. Myslím, že tak pretertálna forma ako i forma kondicionálu súvisí s osudami foriem slovesa *byť* v jednotlivých slovanských jazykoch.

Strata kopuly v ide. jazykoch je známa predovšetkým v štylisticky motivovaných prípadoch, napr. v prísloviach a sentenciách typu *summum ius — summa iniuria, verbum sat sapienti.* Na druhej strane je bezsponová veta typická pre súčasnú ruštinu. Myslím, že sa kopula v starej ruštine stratila ešte v predhistorickej dobe. V Ostrom. ev.

(1056—57) máme glósu *se konьcь* „to je koniec“, kde kopula je už vynechaná. Zdá sa, že i vo formách složeného perfektu typu *neslъ jestь* tvar pomocného slovesa v 3. osobe sa už nepoužíval v predhistorickej dobe; prvý doklad na to je nadpis na Tmutarakanskom kameni *„glěbъ kňazь měrilъ more...“* (bez *jestь*). V Poučení Vladimira Monomacha, v partiách, kde používa prevážne živej hovorovej ruštiny, sú preteriá bez pomocného slovesa (*„tura mja dva metala“*, *„veprь mi na bedrě mečь otťalъ“*, *„ľutyj zverь skočilъ“*). V 1. a 2. osobe všetkých čísiel sa pomocné sloveso ešte drží a stráca sa až vtedy, keď používanie zámena sa zavádza do všetkých slovesných tvarov. Proces je asi tento: *pisalъ jesmь* — 3. os. *pisalъ, azъ pisalъ jesmь* — 3. os. *onъ pisalъ, azъ pisalъ* — *onъ pisalъ*. Forma *pisal* nadobúda týmto v ruštine funkciu samostatného preterita (verbum finitum)*) a tým sa eliminuje používanie druhej slovesnej formy *bych, by* v kondicionále. V češtine sa zachovaly formy *psal bych* preto, lebo sa zachovaly formy typu *psal jsem* a to zasa úzko súvisí so zachovaním kopuly vo vetách typu *bratr je doma*, pri rus. *brat doma*.

Jaroslav Bauer (Brno): **Poznámka ke srovnávacímu studiu vývoje souvětí ve slovanských jazycích**

Naše konference se v referátech nedotkla jedné velmi závažné oblasti gramatické stavby slovanských jazyků — skladby. Snad tedy nebude nevhodné, dotknu-li se ve svém diskusním příspěvku dvou otázek, které mi naléhavě vyplynuly při přípravě k práci o vývoji slovanského souvětí, kterou se nyní obírám.

1. Jak známo, formovala se stavba souvětí až v jednotlivých slovanských jazycích. To platí zvláště pro hypotaxi, z níž existovalo v době psl. jazykového společenství jen málo (především věty relativní). Ale z velké části se měnila a propracovávala i stavba souvětí souřadného, měnilo se užití a význam spojek, vznikaly spojky nové. Výchozí materiál, kterého tu jednotlivé slovanské jazyky užily, byl z velké části týž nebo zcela obdobný: vedle spojek již existujících to byly zvl. částice a slova adverbiální a interjekční povahy. Ale dále postupovaly jednotlivé slovanské jazyky svou vlastní cestou — někdy úplně shodně, jindy jen obdobně nebo i úplně rozdílně. Celkový směr vývoje k hypotaxi byl ovšem shodný, neboť i společenská potřeba, která tento vývoj vyvolávala, byla vcelku stejná. Ale ve vývoji jednotlivých konstrukcí je tu velká osobitost, a značné významové rozdíly jsou i v dnešních konstrukcích, k nimž jednotlivé slovanské jazyky dospěly. Proto při studiu musíme dbát, abychom nesprávným uplatňováním srovnávacího hlediska tyto rozdíly, mnohdy velmi jemné, nepřehlédli a nesetřeli, abychom nehledali paralely stůj co stůj a nenivelisovali tak nesprávně osobitosti jednotlivých slovanských jazyků. Právě zde je pěkně vidět, jak se vývoj souvětí řídil v každém jazyce vlastními vnitřními zákony — a úkolem srovnání je především odkrýt tyto vnitřní zákony a pak hledat obecnější zákonitosti, společné několika slovanským jazykům nebo celé naší jazykové rodině. A mezi těmito zákonitostmi budou některé pouze slovanské, jiné (a těch je dosti) společné i s jinými indoevropskými jazyky.

Vývoj souvětí v jednotlivých slovanských jazycích nebyl dosud dostatečně probádán. Myslím proto, že je zatím ke zkoumání nutno přistupovat spíše monograficky: zkoumat vývoj souvětí nejprve zvlášť a podrobně pro jednotlivé slovanské jazyky (nebo aspoň vždy pro jeden jazyk z každé větve), a teprve potom přikročit ke skutečnému srovnání, k vyvození obecně platných zákonů, ke zjištění a vysvětlení shod a rozdílů. Ale i to monografické zkoumání se má a musí dít na základě srovnávacím; materiál

*) Také V. J. Borkovskij ve spise *Sintaksis drevnerusskich gramot* (1949) zdůrazňuje, že „причастие на -лъ... превратилось из имени в глагол“ (188), a dokumentárně ukazuje, že v 3. os. bylo v staré ruštině normou užívání perfekta beze spony (176). — *Red.*

z jiných slovanských jazyků má tu však spíše cenu ilustrační, má napomáhat odkrýt osobitosti ve vývoji zkoumaného jazyka, upozornit na jiné výrazové nebo významové možnosti, pomoci při zjištění výchozího stavu atp. Cílem však v této první etapě práce celkové srovnání a zobecnění ještě býti nemůže — srovnání je tu jen prostředkem k prozkoumání jednoho jazyka. Ke skutečně srovnávacímu zpracování vývoje slovanského souvětí můžeme přikročit až v druhé etapě práce, až k tomu vytvoříme nutné předpoklady. Jen tak se vyvarujeme zploštění a skreslení skutečného stavu.

2. Formování hypotaxe se dálo především v jazycích spisovných. Teprve z nich pronikaly hypotaktické konstrukce — kromě několika základních typů — do jazyka lidového, pokud se tam vůbec ujaly. Je tedy vývoj hypotaxe a složitější stavby souvětí vůbec spjat především s vývojem jazyka spisovného. A v tom se ve značné míře uplatňoval vliv jazyků jiných, zvláště v počátečním období formování spisovných jazyků a později v obdobích intensivního kulturního styku. Ty vlivy byly v různých slovanských jazycích různé. Zvláště velký je rozdíl mezi těmi jazyky, kde se uplatnil převážně vliv latiny, a mezi těmi jazyky, kde působila staroslověnština, zformovaná zase pod vlivem řečtiny. Menší význam má působení jiných jazyků. Důležité je však vzájemné působení slovanských spisovných jazyků mezi sebou (srov. na př. působení češtiny na formování spis. polštiny a j.). To vše se odrazilo — a snad více než v jiných oblastech mluvnické stavby — i ve vývoji souvětí. Proto nesmíme při studiu vývoje slovanského souvětí podcenit literaturu překladovou, která má pro nejstarší vývojové období slovanských jazyků velký význam, a nesmíme ji klást na druhé místo, jak se to často děje. K poznání předspisovného stavu ve vývoji souvětí nám ovšem pomohou spíše a hlavně památky původní, zvláště neliterární; mnoho poví i srovnání se stavem v nářečích. Ale k poznání vývoje souvětí řeknou velmi mnoho právě památky překladové a jejich srovnání s originálem. Ne ovšem překlady otrocké nebo příliš úzkostlivě doslovné, neboť v nich najdeme mnoho konstrukcí čistě umělých a násilných, které se neujaly a nemají pro vývoj celkem význam. Ale velmi cenné jsou dobré překlady volné. V nich pěkně vidíme, jak se domácí jazyk vypořádával s cizími konstrukcemi, často složitými a nesnadnými, jak nově využíval domácích prostředků a zpřesňoval jejich význam. Zde byla potřeba vytvářet složitá souvětí dána nejdříve, a proto se právě v překladech namnoze formovaly vlastní prostředky hypotaktické. (Tak mají pro češtinu na př. veliký význam stč. *Životy Otců*, mnohem větší než příliš doslovné překlady biblické.) Ve všech slovanských jazycích tu ovšem není situace stejná. Tak na př. na ruské půdě je podobná překladová literatura v nejstarším období v podstatě církevněslovanská, takže se musíme obracet k památkám domácím. Podobně v jazycích jihoslovanských. Vyplývá to z rozdílu mezi funkcí latiny a staroslověnštiny. To znovu připomíná, jak bedlivě je nutno při srovnávacím studiu přihlížet k různým podmínkám, v nichž se jednotlivé slovanské jazyky v souvislosti s dějinami svých nositelů vyvíjely.

Shrnuji: Vývoj slovanského souvětí je zatím nutno zkoumat především monograficky pro jednotlivé jazyky, ovšem na základě srovnávacím. Pro jeho osvětlení mají velký význam nejen památky původní, ale při nejmenším ve stejné míře i dobré překlady, v nichž se složitá větná stavba nejvíce formovala.

Ivan Poldauf (Olomouc):

Při studiu vnitřních zákonů vývoje jazyka je nutno rozeznávat směr vývoje jazyka, případně určitého jeho úseku nebo určité složky jeho stavby, a cesty, jimiž se tento vývoj bere. Tak může na příklad určitý morfologický systém postavený flektivně směřovat k likvidaci flexe, může se k ní však ubírat různou cestou. Tak severogermánské jazyky likvidují flexi slovesa rozšířením jedné z koncovek, severní francouzština likviduje jednotlivé hlásky koncovek cestou vývoje hláskoslovného, kdežto třebas gael-

ština syntaktickou cestou vylučuje všechny osoby kromě třetí osoby singuláru. Typologie synchronně zachycuje směr vývoje, který je však věcí plně dynamickou. Cesty, jimiž se vývoj ubírá, to jest dané možnosti a meze vývoje, které se uplatňují při vývoji postupujícím jistým směrem, jsou jako potenciality dány stavbou jazyka, případně určitého jeho úseku nebo určité složky jeho stavby. V takové stavbě jsou na příklad určité citlivé body, které stojí v jisté isolaci proti vazbám a svazům různého druhu, které jsou jinde mimo takové body uvnitř systému. Taková isolovanost citlivých bodů vyvolává snahu dodat příslušným výrazovým prostředkům formální výraznosti nebo jejich formální výraznost zachovat. V systému osobních koncovek jsou to na příklad za určitých předpokladů osoby „já“ a „oni“ (toto jediná vskutku plně plurálová osoba tak zvaného plurálu: *oni* = *on* + *on* + *on*...). Vzpomeňme tu jen zvláštních koncovek v osobě „já“ (1. sing.), jako *-ō*, -μην, slov. *-ǫ*, nebo i stavební nepodobnosti koncovek v osobě „oni“ (3. pl.) v tak četných jazycích koncovek ostatních osob plurálu a duálu. Naproti tomu nechybějí doklady pro uskutečňování vazeb mezi osobními koncovkami osob „ty“ a „on“ (-εις -ει, germ. *-əsT -əT*) a osob „my“ a „vy“ (nř. -μαστε -στε snad i slov. *-me -te*). Naopak se ve vývoji nesetkáváme se vznikem stavebních vazeb mezi jinými osobami, leda ovšem že již jde o likvidování rozdílů (jako v něm. *wir -en, sie -en*). Protože se domníváme, že „plastika“ stavby určitého úseku jazyka má své citlivé body, svá vnitřní napětí a své vazby od té doby, kdy se ustálila funkce jednotlivých složek takového úseku v jazyce, znamená to, že budeme vysoce skeptičtí k výkladům, které pro jednotlivý případ předpokládají vazby jiné (na př. lat. *agitis* podle *age : agis — agite : x* nebo rum. *cîntăm* podle *cîntă*). Naopak potvrzení své úvahy budeme spatřovat v tom, že likvidace systému koncovek se rovněž děje tak, že změna postihuje napřed členy nějak svázané, než od nich přejde na členy isolované, avšak spolu s nimi stejně zařaděné (na př. severogerm. *-r* „ty“ přechází k „on“, dříve než se rozšíří i k „já“, a teprve když celý singulár má tuto jednotnou koncovku, přechází i do plurálu). Takové linie, jaké můžeme odhalit v morfologickém systému slovesa, jsou ovšem i u substantiva v jeho deklinaci. Situace je tu však komplikována několikerou funkcí pádů (1. *Vody ubylo. Na sta jich padlo.* 2. *Přines vodu. Věřím všemu.* 3. *Šli lesem. Každou noc se objevil.*)

Také slovanský systém osobních koncovek udržuje zvláštní postavení osob „já“ a „oni“. Toto zvláštní postavení bylo jen ještě více podtrženo předhistorickým rozšířením *-e-* na místo *-o-* v osobě „my“ ind. praes. (podobně v lat., kde pod tlakem této změny došlo k metathesi vokálů, *-omes* > *-emos*, obdobné vývoji novořec. -μαστε pod tlakem spojitého -στε za staré -μεθα -σθε). Kde nebylo stahování, tam náleželo *-e-* většiny osob ind. praes. k osobní koncovce (jen typ *trpi-* je neznal). Charakteristikum slovesné třídy, které právě ve slovanských jazycích mají úlohu nejen lexikální, ale i gramatickou, předchází před koncovkou. Stahování znamená narušení průběžnosti takovýchto charakteristik, nových „themat“. Uvedené *-e-* přechází po provedení stahování tam, kde stahování nebylo, v charakteristikum třídy. Potřeba dosáhnout průběžného „thematu“ je příliš silná, navazuje na stav, který byl dříve obecně (*-ø-eš, -n-eš, -uj-eš, -ěj-eš, -aj-eš, -i-š*). Průběžnost se prosazuje i za cenu vypůjčení anomální již jinak koncovky *-m* pro „já“, které znamená zakrytí její výraznosti (*-ø-u*, ale sloven. již *-e-m* k *-e-š, -ie-m* k *-ie-š, -á-m* k *-á-š, -í-m* k *-í-š*). V osobě „oni“ taková koncovka, kterou by bylo lze převzít, jednak není, jednak, a to hlavně, tradiční nestažené zakončení, dodává koncovkám celého plurálu společný rys, který singulár nezná: víceslabičnost příslušných tvarů nebo víceslabičnost a jinou formální závažnost.

Jeví se tu tedy dialektické napětí mezi systémem jako celkem a jeho složkami. Systém prosazuje své potřeby (zde na příklad průběžné thema), složky směřují k tomu,

aby udržely a formálně vyjádřily vazby a napětí, které je poutají, aby zachovaly svou kolektivní „plastičnost". Napětí mezi celkem a složkami se pak právě obráží ve vývoji příslušného úseku jazyka. A právě v tomto napětí je síla jazyka, vedoucí jeho vnitřní vývoj. Podobně na příklad v jiné oblasti vzniká napětí z potřeb celku, které směřují k odstranění homonym jako přítěže, a potřeb jednotlivých složek, které naopak směřují k využití homonym. Ve vývoji systému osobních koncovek se ve slovanských jazycích ve srovnání s trvale flektivními indoevropskými jazyky jinými jeví právě tlak celku, protože způsob připojení koncovky ke kořeni, který jinde hrál nebo i dosud hraje jen podružnou úlohu v lexiku, je ve slovanských jazycích stále rostoucí měrou prostředkem spíše gramatickým než lexikálním. Slouží-li gramatice, slouží více celku než jeho složkám a jazyk jako systém vykonává tlak, který může i zastřít takové jinak při plné flexi běžné rysy, jako je vyjádření zvláštního postavení osoby „já" (v ind. praes.), rysy požadované vztahovou sítí složek, ne tedy celkem.

Podobný tlak systému se projevil v systému osobních koncovek jindy a jinde. Vzpomeňme tu jen na sti. *-ā -asi -ati*, proměněné v *-āmi, -asi, -ati.* Tamtéž se systém podobně prosadil i u jiných osobních zájmen (*aham, tuvam, jujam* atd.), kde *-am* původně náleželo jen zájmenu „já" a odtud se zobecnilo (v „já" mohlo *-om* formálně isolovat tvar, jako to činilo *-ō*, srov. *bherō* i *eghō*). To nevylučuje ani rozšíření podobně podtrhujícího *-om* ve slovanštině od 1. osoby sing. (*-ō+om* > *-ōm* > *-ǫ*) k řadě jiných osob. To by vysvětlovalo koncovky *-tъ, -mъ, -ǫ-tъ* jako koncovky podepřené, když docházelo k potlačení zřetelné kvality koncového *-i*, které v těchto koncovkách původně bylo.

Jestliže nelze ze studia desintegrace jazyka menšiny odkrýt obecné zákonitosti, pokud jde o zaměření vývoje, lze pomocí něho odhalit vazby a napětí i zvlášť vytčené a tedy isolované body jednotlivých dílčích systémů. To nám pomáhá poznat cesty, jimiž a v jejichž rozmezí se jazykový vývoj musí brát, ať je již jeho směr jakýkoli.

Pokud jde o směr vývoje určitého dílčího systému, je nutno zdůraznit, že se nemusí shodovat se směrem vývoje jiných dílčích systémů téhož jazyka. Jazyk může rozvíjet konjugaci k analytičnosti a deklinaci ponechávat flektivní nebo naopak, může ponechávat synthetickou deklinaci a konjugaci rozvíjet k aglutinativnosti. V této souvislosti je třeba podtrhnout poznámku akad. Boh. Havránka, že termínů analytický a synthetický je nutno používat s výhradami. Je tomu tak už proto, že nezahrnují nic jednotného. Analytičnost výrazů jako *já píšu* je jiná než analytičnost výrazů *j'écris* nebo *I write.* V prvním případě jde o rozanalysování na plně lexikální složky, v druhém jde již jen o gramatický rozklad (slova *je, I* nemají již lexikální samostatnosti). Tak nelze srovnávat ani *mám umyto* a *ich habe gewaschen* (je nutno pamatovat, že v českém spojení slov má *mám* svůj význam = „jsem v jistém, zájmovém vztahu k něčemu", činnost mytí mohl provést někdo jiný, stačí když ji provedl na úseku, o nějž mám zájem). A podobně synthetičnost je věcí podstatně jinou, jestliže zahrnuje i vyčleňování zřetelného „thematu" jako záležitosti zcela nebo do velké míry gramatické (*děl-á-š*, srov. *děl*-ává-*š*), nežli když tomu tak není (*laud*-ā-s).[1])

[1]) Vid jako vyjádření dokonavosti nebo nedokonavosti se však vyjadřuje jen zřídka přeměnou slovesné třídy (na př. *chytat — chytit*). Zpravidla je určen poměrem předpony k slovesu, a to tak, že sloveso je dokonavé, když za předponou stojí tvar schopný fungovat jako prosté nedokonavé sloveso (*na-psat, vy-hodit, se-brat*, na rozdíl od *psát, vyhazovat, sbírat*). Srov. autor v Českém časopise filologickém 1 (1942) 1 n.

Jaroslav Popela (Olomouc): **Příspěvek ke kategorii jmenného rodu v ruštině**

Je známo, že staré seskupení deklinací podle kmenů se počalo rozkládat už v nejstarším období vývoje slovanských jazyků a deklinaci začal ovládat princip rodový. Chci uvést několik okolností, které ukazují, že třídění deklinace ruské je založeno na rodovém principu daleko méně, než je tomu na příklad u deklinace české, a že je to naopak zvuková podoba slov, tedy vnější forma, která určuje morfologii ruských substantiv.

1. Maskulina zakončená na *-a* se skloňují stejně jako feminina (*староста, дядя* × v češtině *-ovi, -ové, -ů, -ům* atd.).

Přivlastňovací adjektiva od maskulin na *-a* se tvoří (ovšem pokud se vůbec tvoří) ženskou příponou *-in* (*дедушкин, дядин* × čes. *-ův*).

Kategorie rodu v ruštině nevyvíjí tedy v těchto případech tlak na koncovku jména.

2. Přejatá slova mají většinou rod podle zakončení té formy, v jaké byla přejata: *этаж* z franc. *étage* m. je maskulinum, ale také *резерв* z franc. *réserve* f. je maskulinum × čes. *reserva* f.; *минимум*, gen. *-ума* m. × čes. *minimum, -a* n.; *тема, -ы* f. × čes. *thema, -atu* n. (V češtině záměna rodu při přejetí — na př. *rýma* je fem., nikoli n. — není tak častá jako v ruštině.)

Podobně o rodu zkratek rozhoduje obvykle koncová hláska (na př. *колхоз, вуз* jsou maskulina). (Čeština se v tomto případě chová dnes celkem stejně.)

3. Skloňování expresivních substantiv se řídí podle koncovky. Rod expresivního substantiva zůstává týž, jaký má základní substantivum, od něhož se expresivum tvoří (*город* i *городишко* jsou mask., *хвастун* i *хвастунишка* jsou mask., *поле* i *полюшко* jsou neutra, *зверь* i *зверина* jsou mask., *нож* i *ножище* jsou mask. × *нога* i *ножища* jsou fem.). Rod a koncovka zde tedy na sebe navzájem nepůsobí; vlastní forma substantiva je na rodu nezávislá. Adjektivum, zájmeno a číslovka u expresivních substantiv formu rodovou mají (*зеленое полюшко, тот хвастунишка, один городишко*); jde tu o t. zv. shodu podle smyslu. Kategorie rodu u přívlastkového jména v tomto případě není kategorií kongruenční: kongruence je *formální* prostředek vyjadřování vztahu atributivního nebo predikačního; tím, že je zde vyznačen rod jenom na přívlastkovém jménu, není tu vlastně kongruence — „shoda podle smyslu“ je jen jiný výraz pro nedostatek kongruence. Adjektivum, zájmeno a číslovka jsou tu samy nositeli kategorie gramatického rodu. Také u obourodých substantiv starého typu je „shoda“ přívlastku „podle smyslu“ (na př. *он бедный сирота — она бедная сирота; он ужасный хвастунишка — она ужасная хвастунишка*).

4. Mnohá substantiva označující moderní povolání a funkce jsou obourodá; podobu mají jen mužskou. Na příklad: *доктор, профессор, инженер, рабкор, профорг Иванов* i *Иванова; мой брат — врач, моя сестра — врач* (× čes. *můj bratr je lékařem, moje sestra je lékařkou*). Obourodé je také na př. substantivum *товарищ*, srovn. *наш милый товарищ Иван — наш милый товарищ Таня.* V posledním uvedeném typu je shoda přívlastkového jména se substantivem *товарищ;* je tu rozpor mezi formou a obsahem (skutečným rodem), čili zase nezávislost formy substantiva na kategorii rodu. Pokud u obourodých substantiv tohoto nového typu stojí nesubstantivní přísudek, pak je tu „shoda podle smyslu“ (srovn. *товарищ профессор пришел — товарищ профессор пришла; товарищ профессор болен — товарищ профессор больна*); to znamená zase, že zde shoda (kongruence) n e n í, rod je formálně vyjádřen jenom jednou, a to na slovese. (Hodnoceno typologicky to zároveň znamená oslabení diferenciace nomen : verbum.)

5. Druhořadý význam rodového principu pro třídění ruské deklinace substantiv dosvědčuje i rozdělení deklinací v gramatikách ruštiny, které je teoreticky oprávněné:

I. deklinace: feminina na *-a*.
II. deklinace: maskulina (s nulovou koncovkou) a neutra (s konc. *-o, -e*).
III. deklinace: feminina s nulovou koncovkou.

Feminina jsou tu rozdělena do dvou deklinací, maskulina a neutra naopak jsou pohromadě v jedné.

Domnívám se, že uvedené skutečnosti je možno aspoň poněkud vysvětlit takto: Rod jmen se stává ve flexivních jazycích třídicí kategorií substantiv. Ve vývoji ruštiny lze však pozorovat zjednodušování deklinací, tedy opak bohatého třídění. Gramatický rod, je-li jen kategorií třídicí, by měl vlastně zanikat. A skutečně v ruštině pozorujeme ústup této kategorie. Uvádím několik fakt svědčících o zjednodušování ruské deklinace a o ústupu kategorie jmenného rodu. Rozdíl mezi měkkými a tvrdými typy jmen se skoro vyrovnal; suffixy s měkkou koncovou souhláskou jsou méně produktivní; alternace se omezily; skutečně produktivní typy mají stálý přízvuk; existují universální pády (3., 6. a 7. pl. a 6. sg.); produktivnost rodu středního je oslabena (při čemž pozorujeme soustředění koncovek středního rodu u slovotvorných přípon abstrakt); také produktivnost typu *кость* je omezená; gramatický rod v plurálu jmen — až na genitiv pl. substantiv — se nerozlišuje. Skutečně silné jsou v dnešní ruštině jenom dvě deklinace: maskulina zakončená na tvrdou souhlásku a feminina s koncovkou *-a* po tvrdé souhlásce. Formální rozdíl mezi rodem mužským a ženským se tedy zachovává. Zdá se, že ponětí rozdílu mezi pohlavími, které je reálným základem kategorie gramatického rodu, zanikání této gramatické kategorie v ruštině brzdí. (Pro srovnání je užitečné uvést analytickou angličtinu a méně analytickou francouzštinu; v angličtině nemáme dnes gramatickou kategorii jmenného rodu, ve francouzštině máme rod mužský a rod ženský, ne však rod střední.)

Myslím, že další vývoj zkoumání gramatické stavby jazyků je možný jenom tak, že budou hledány stále širší souvislosti, do nichž jednotlivá konkretní fakta zapadají. To jsem se snažil demonstrovat na jedné gramatické kategorii. Konkretní fakta musí být ovšem nejdříve spolehlivě zjištěna.

(2. K referátu prof. Al. Isačenka)

František Kopečný (Olomouc):

Rád bych zdůraznil, že nelze ztotožňovat kategorie pojmové a jazykové. Rozlišování jich zdaleka není marristické, nýbrž vyplývá právě z poměru mezi jazykem a myšlením. Každá pojmová kategorie najde ovšem v jazyce své vyjádření, ale jde o to, zda je kategoriální, zda je tato pojmová kategorie vyznačena i zvláštním jazykovým prostředkem — či zda zůstane neoznačena a je tu prostě jen vahou svého významu. Nejlíp se to dá ukázat v oblasti slovníku, který není zvládnut systémovostí tak integrálně jako oblast mluvnice. Jsou na př. řady názvů, u nichž je význam nástroje nebo prostředku zřetelně vyznačen produktivními derivačními morfémy: *struhadlo, psadlo, rypadlo, rozhrnovadlo, osvěcovadlo, oprašovadlo, mazadlo, stínidlo, umyvadlo, ohřívadlo* ..., vedle toho varianta (původně na označení zdrobnělin) *struhátko, psátko, stínítko* ..., nebo typy *ohřívač, rozhrnovač, rozprašovač, kopáč* ..., *vrtačka, naběračka, bouchačka, mlátička* ... a pod. Ale proti tomu stojí řada nástrojů, kde „nástrojovost" není nijak takto

zvláštním jazykovým prostředkem vyznačena: *sekyra, kladívko, pilka, dlátko, motyka, pluh, jehla, lžíce, nůž ...*

Mimo to konkretní poznámky k morfologii vidů a k terminologii v tomto oboru. Není na př. vhodný termín „iterativum“ pro každé deverbativum na *-(v)ati, -eti, -ovati.* Nakonec připomínka, že v praeteritu *dělal jsem* nelze mluvit o slovese sponovém, *dělal jsem* není dnes už přísně vzato tvar analytický;*) ale o tom viz Naše řeč 34, 85—89.

Eugen Pauliny (Bratislava):

Prof. Isačenko vyhlásil, že medzi gramatickou a logickou kategóriou je ostrá hranica. Takéto stanovisko je oprávnené podľa môjho hľadiska iba hľadiskami metodickými. Pri tomto stanovisku sa totiž vyhneme zámene týchto kategórií a dostaneme lepší prehľad o jazykovom materiáli. Ale dôsledné uskutočnenie tejto tézy by som nepokladal za správne. Jazyk, v tom jeho slovník a gramatická stavba — a keď hovoríme o gramatickej stavbe, vtedy i gramatické kategórie, reprodukujú istým spôsobom skutočnosť. A keď sa pri poznávaní vychádza z leninskej teórie odrazu, keď sa vychádza z tézy, že svet poznávame a že logické kategórie sú istým zovšeobecneným odrazom skutočnosti, a napokon keď sa vychádza z predpokladu, že jazyk vypovedá o skutočnosti, vtedy ostré oddelenie logických a gramatických kategórií nie je na mieste.

Nie je na mieste ani preto, lebo vidíme, že gramatické kategórie odpovedajú v istom smysle logickým kategóriám, poznávacím kategóriám. Aj z príkladov iných jazykov vidíme, že logická kategória prechádza neraz v jazykovú kategóriu (napr. kategória slovesného vidu, ako spomenul akademik B. Havránek).

Pritom však treba veľmi starostlivo oddeľovať kategórie logické od gramatických. Gramatická kategória je daná nielen významovou stránkou, ale aj formálnou, zvukovou, tvaroslovnou. To zdôrazňoval aj prof. Isačenko. Chcel by som iba upozorniť, že obrazné vyjadrenie prof. Isačenka o štúdiu formy ako aritmetiky a o štúdiu významu kategórií ako o geometrii morfologie treba chápať skôr polemicky proti preceňovaniu štúdia formy u mladogramatikov. Pri štúdiu gramatických kategórií neslobodno však nikdy obchádzať otázky formy. To konečne vyplýva aj z niektorých miest referátu prof. Isačenka.

Miloš Dokulil (Praha):

Jestliže uznáváme možnost srovnávacích kategorií, musíme nutně uznávat existenci určitých (více nebo méně) obecných kategorií myšlenkových, logických. Rozlišování kategorií logických a gramatických není přijímáno obecně. Připomínám na př. krajně odmítavé stanovisko s. akademika Trávníčka, vyjádřené nejnověji v jeho příspěvku *Objektivismus a kosmopolitismus v jazykovědě*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 1 (1952) 16n, podle něhož „pojetí dvojích kategorií odtrhuje jazyk od myšlení, odporuje pojetí myšlení a jazyka jako dialektické jednoty, v které je myšlení obsahem a jazyk jeho výrazem, formou“. Podle akademika Trávníčka existují kategorie jediné (gramatické) a nelze u nich oddělovat stránku myšlenkovou od výrazové. Jednotu jazyka a myšlení nelze si představovat tak, že každému myšlenkovému obsahu musí odpovídat určitá jazyková kategorie (příklady). Mezi jazykovou formou a myšlením není u všech jednotek vztah bezprostřední, nýbrž v různém stupni zprostředkovaný. Sama skutečnost, že existují četné a rozmanité jazyky při podstatně

*) Akad. Havránek ve svém referátu výslovně nazval tuto formu „synthetickou“. — *Red.*

stejném lidském myšlení, je tu dostatečně průkazná. Dialektická jednota jazyka a myšlení neznamená jejich totožnost (právě ztotožňování jazyka a myšlení bylo vlastní směru Marrovu) a neznamená ani pevné a jednoznačné sepětí určitých jazykových a myšlenkových jednotek. Metodologické rozlišování myšlení a jazyka, obsahu a formy, je nikoliv překážkou, nýbrž skutečnou podmínkou marxistického přístupu k jazyku.

Tím je ovšem dáno naše stanovisko k funkčně srovnávací metodě [tak, jak ji chápe na př. Milewski ve svém příspěvku v Slavii 21 (1952) seš. 1]. Jestliže uznáváme za jeden ze dvou rovnocenných a vzájemně se doplňujících metodologických postupů historického srovnávání vycházet od současné slavistiky směrem do minulosti, pak nemůžeme se zříkat ani služeb funkčně srovnávací metody.

Josef Kurz (Brno):

Mám malou poznámku k té části výkladu prof. Isačenka, v které mluvil o t. zv. genitivu-akusativu v staroslověnštině. Isačenko shledal, že akusativní tvar je doložen u takových substantiv, která označují mužské osoby plnoprávné; obávám se však, že se tímto výkladem vnáší do staroslověnského materiálu, který prof. Isačenko uváděl (opíral se o doklady z kodexu Mariánského), hledisko pozdější. Pro odchylné stanovisko mám tyto důvody:

1. Materiál je mnohem širší a rozmanitější, než by se snad mohlo zdát z podaného výkladu. Máme řadu případů, kdy je genitivní tvar u substantiv označujících osoby t. zv. neplnoprávné, a naopak je možná stará forma akusativní i u substantiv označujících t. zv. plnoprávné osoby. Ta okolnost, že se na př. *raba* vyskytuje v akusativu stejně běžně jako *rabъ* nebo že vedle akusativní formy *synъ* je možný také tvar *syna*, který je dobře doložen, je známa a známy jsou také pokusy, jak tyto skutečnosti vysvětlit.

2. Je důležité připomenout také *povahu příslušných dokladů*. Je zajímavé, že u forem zachovaných v akusativu v staré podobě bývá z celé souvislosti patrné, že jde o význam akusativní (srov. Byzantinoslavica 7, 1937—1938, str. 271). Není doloženo na př. jen prostě *posъla rabъ*, nýbrž *posъla rabъ svoi*, a pod. Proto lze případy se zachovaným akusativem *o*-kmenovým typu *rabъ* vyložiti tak, že jde o archaismy, při nichž nebylo často důvodu pro záměnu staré akusativní formy formou genitivní, protože nemohlo dojíti k nedorozumění.

Z těchto důvodů bych nemohl přijmout vývody profesora Isačenka, pokud jde o staroslověnštinu. V staroslověnštině není rozdělení na substantiva životná a neživotná *ani v tom omezení*, jak vyložil, ještě rozvito. Rozlišování daných forem není tam ještě ustáleno, nýbrž je teprve na cestě svého vývoje.

K pochopení doložených rozdílů a jejich příčin a tím i celého stadia staroslověnského vývoje může vést jen přesně sebraný materiál a pozorování jeho povahy. Mohu říci, že takové jemné pozorování vede k velmi zajímavým závěrům, které tu však nemohu rozvíjet.

Karel Oliva (Olomouc):

Chtěl bych zde uvésti k referátu s. prof. Isačenka o rozlišování slov na plnohodnotná a neplnohodnotná dvě připomínky k využití morfologie *k vyjádření sociálních odstínů* v polštině. V plurálu se dělí polská substantiva na mužská osobní a na všechna ostatní, a každá tato kategorie má svoje formy v nominativu plurálu a užívá jiných forem v akusativu. Stává se však, že se používá neosobních forem, tedy forem druhé kategorie, při výroku o mužských osobách, a to tehdy, má-li se charakterisovat *pohrdavý*,

opovržlivý poměr mluvícího k těmto osobám. Je zajímavé, že je to jev nepříliš starý, pocházející z rozhraní 18. a 19. století a že se totéž užití, s morfologického hlediska, opakuje v akusativu plurálu (a odtud se přenáší i řídce do nominativu plurálu), jde-li naopak o vyjádření slavnostního a vznešeného tónu řeči. Zde se však použití neosobní mužské formy pociťuje jako *archaismus*, zatím co v záporném, pohrdavém smyslu je to forma dodnes živá. Tento jazykový útvar vznikl za bojů mezi klasicisty a romantiky, snad jako romantická odezva na přísné dodržování forem u klasicistů, jako narážka nebo snad parodie na vznešený poetický sloh.

Druhá poznámka se týká *použití morfologie v syntaxi*. Konkretně jde o genitiv záporový, který platí v polštině v plné míře vlastně dodnes, i když nacházíme již velmi dávno užití akusativu u přechodných sloves po záporu. Začátkem druhé poloviny 19. století začínalo se v polštině zřetelně šířit užití akusativu. Je to usus především Lvova, který narazil na prudký odpor Krakova, Varšavy i Poznaně, přesto však jeho doznívání bylo patrné delší dobu, zejména v hovorovém jazyce nebo i v novinách. Tehdejší krakovská buržoasní společnost však hleděla na tento jazykový jev zřejmě opovržlivě a považovala lidi takto mluvící za nevzdělané a společensky méněcenné, takže se tomuto akusativu po záporu dokonce dostalo i posměšného názvu *accusativus tromtadraticus*.

Poslední poznámku mám k referátu s. doc. Dostála. Týká se třídícího procesu při tvoření futura v polštině. Zde máme dvojí tvoření futura od sloves nedokonavých: *będę pracować* a *będę pracował*. Při vzniku této druhé formy pozorujeme působení určitého procesu syntaktického. Pozorujeme-li totiž formy typu *będę pracował* v historickém vývoji, vidíme, že se z počátku užívá formy futura exacta jen tehdy, sousedí-li dva infinitivy, ať již v jakémkoli užití. Postupně se však tvary na *-ł* objevují místo běžných forem všude a dnes jsou slovesa *(mieć, chcieć)*, kde se užívá již téměř výhradně tvarů na *-ł*. Toto futurum nemělo nikdy význam opravdového futura exacta, nýbrž vyjadřovalo jen prostě budoucí čas. Spojení *będę* + *-ł* bylo podporováno tím, že v syntaktickém sousedství byly nahromaděny infinitivy, později je to spojení stálé bez zřetele k syntaktickému okolí. Toto spojení je ovšem známé také v staré češtině a bylo by zajímavé vyšetřit, zda by tam byly podmínky stejné a co bylo příčinou zániku tohoto opisu v češtině.

(3. K referátu dr Št. Peciara)

Eugen Pauliny (Bratislava):

Dr Štefan Peciar vo svojom referáte mlčky predpokladá a vlastne na jednom mieste to nepokryte vyjadruje, že všetko ohýbanie slovných druhov je kvalitatívne rovnocenné. Pri riešení otázky ohýbania prézentu slovies sa totiž výslovne odvoláva na ohýbanie substantív. A to je práve, myslím, otázkou, či možno všetky druhy ohýbania pokladať za rovnocenné a rovnorodé.

Treba si pritom ponajprv položiť otázku, akého druhu vzťahy sa vyjadrujú jednotlivými druhmi ohýbania. Pádmi substantíva sa vyjadrujú determinatívne vzťahy rekčné. Vyjadruje sa nimi rekcia. Pádmi adjektíva sa vyjadrujú determinatívne vzťahy kongruenčné. Vyjadruje sa nimi kongruencia. Je takáto rovnorodosť pri ohýbaní slovesných tvarov? Nie je. Určitými slovesnými tvarmi, v slovanských jazykoch je typický najmä praesens, vyjadrujú sa predikatívne vzťahy, vzťah medzi predikátom a subjektom, partícípiami sa vyjadrujú determinatívne vzťahy, a to príčastím kongruencia, prechodníkmi primkýnanie. Rôznorodé využitie má len infinitív.

Čo z toho vyplýva? Podľa mojej mienky vyplýva z toho tento dôsledok: ak sloveso nemá vybočovať z celkového jazykového typu — a slovanské jazyky sú celkovo jazykového typu flektívneho — musí zachovávať znaky flektívneho typu aj pri ohýbaní. Tie sú dané aspoň pre naše jazyky okrem iných týmito vlastnosťami:

1. Je veľmi bohato rozvinuté odvodzovanie slov do jednotlivých slovných druhov z toho istého koreňa. To sa deje pomocou odvodzovacej prípony.

2. Ohýbacie prípony sa líšia od odvodzovacích prípon. Prípadov, keď oboje prípony splývajú, je málo a sú neproduktívne (napr. v slovenčine typ *koz-í*, kde prípona *-í* je zároveň odvodzovacou i ohýbacou príponou).

3. Tvary jednotlivých slovných druhov takto utvorené a takto ohýbané majú v jazyku svoju funkciu. Ako príklad sme si uviedli, že pády substantíva vyjadrujú determinatívne vzťahy rekčné a pády adjektíva že vyjadrujú determinatívne vzťahy kongruenčné. Niektoré slovesné tvary vyjadrujú determináciu, iné vyjadrujú predikáciu. Z toho by teda vyplývalo, že jednotlivé slovesné tvary, slúžiace na vyjadrovanie jednotlivých funkcií vo vete, sa budú tvoriť obdobne, abo sa na vyjadrovanie jednotlivých funkcií tvoria slová odvodzovacími príponami z koreňov do jednotlivých slovných druhov. Vyplývalo by z toho — schematicky povedané — že k slovesnému základu sa najprv pridá akoby odvodzovacia prípona, tu je lepšie hovoriť o kmeňotvornej prípone. Táto kmeňotvorná prípona určuje v zásade, o aký základný vzťah ide: či ide o determináciu alebo o predikáciu. Potom sa až pridáva ohýbacia prípona, ktorá presne vyjadruje danú jazykovú kategóriu v jej individualite (konkrétne číslo, rod, pád a pod.).

Aby som shrnul: sloveso, hoci všetkými svojimi rozmanitými tvarmi tvorí jediný slovný druh, vyznačuje sa jednako tým, že svojimi jednotlivými tvarmi plní úlohu mnohých slovných druhov. A tieto tvary sa tvoria a odvodzujú obdobne, ako sa tvoria a odvodzujú slová do jednotlivých slovných druhov. Tvoria sa a odvodzujú sa kmeňotvornými príponami. Preto sa domnievam, že pri slovesnej morfologii, slovanskej všeobecne a slovenskej zvlášť, nevystačíme s pojmami slovesný základ a koncovka, ako navrhuje Dr Peciar. Domnievam sa, že treba pracovať aj s pojmom kmeňotvorná prípona.

Jozef Ružička (Bratislava):

S. Peciar vyšiel pri svojich výkladoch o morfologickom členení slovesných tvarov iba z rozboru formálnej stránky týchto tvarov. Keby toto východisko bolo správne, nebolo by vôbec možné rozčleniť gramatické tvary na morfémy bez porovnania s pomermi v iných príbuzných jazykoch. Proti Peciarovi treba uviesť, že morféma je vždy taká časť gramatického tvaru, ktorá se vydieľa v spojení formy a významu.

Formulácia s. Peciara, že kmeňotvorná prípona je zbytočná príťaž, zdá sa, nie je správna, a to jednak z tých dôvodov, ktoré sa už spomínaly v predchádzajúcich diskusných príspevkoch, jednak preto, že tie časti slovesných tvarov, ktoré s. Peciar zahrnuje do osobných prípon (koncoviek), sú časťou nositeľa vecného významu. Ukazujú to napr. tieto slovenské slovesné dvojice: *kopne — kopnie, kope — kopí, ochudobnie — ochudobní, zlacnie — zlacní, kúpe — kúpi; hlása — hlási, hľadá — hľadí, škrtá — škrtí, pobcrá sa — poberie sa, túli sa — túla sa* a pod.

Pri triedení slovies ide nám vždy o dve otázky:

1. stanovenie *vzorov* čiže stanovenie skupín slovies s rovnakou morfologickou stavbou;

2. stanovenie *tried* na základe nejakého znaku, ktorý sa nachádza v morfologickej stavbe všetkých slovies.

Riešenie prvej otázky je dôležitejšie aj v celoslovanskom meradle. A ukazuje sa, že najmä tu potrebujeme pojem kmeňotvornej prípony.

Treba zdôrazniť, že pri riešení obidvoch otázok musíme použiť jednotný princíp, ktorý vyhovuje aj pre dnešný stav, aj pre vývin slovanských jazykov. A tu nám pomôže kmeňotvorná prípona.

Ľudovít Novák (Ľubochňa):

Pri analýze morfologickej štruktúry slovenského slovesa treba vychádzať z porovnania *imperatívu a indikatívu prítomného,* a to tak, že imperatívne tvary

veď	v pomere k préz. tvarom	*veďie (-m, -š)*	[pravopisne *vedie*
veďme		*veďieme*	pravopisne *vedieme*
veďťe	[pravopisne *veďte*]	*veďieťe*	pravopisne *vediete*]

sú apokopáciou, resp. synkopáciou, čo je v shode s apelovou funkciou imperatívu; a zas prézentné tvary v pomere k imperatívnym tvarom sú zároveň tvary s pripojeným, resp. infigovaným príznakom (témou) prézentu.

Závěr předsedajícího Karla Horálka

K otázce *různorodosti paralelních jevů v slovanských jazycích* a k otázce *t. zv. cizích vlivů ve vývoji jazyka:*

Není sporu o tom, že tatáž změna může mít v jazycích různou motivaci. V slovanských jazycích se na př. v různých oblastech vyskytuje t. zv. cokání a jevy příbuzné, jež většinou vznikly sblížením s jazyky neslovanskými. Možnost sblížení s jiným jazykem je vždy v takových případech dána systémovým ustrojením jazyka. O vývoji jazyka rozhoduje vždy souhra dvojí motivace, vnější a vnitřní. Vnější motivace není nikdy v rozporu s motivací vnitřní, ale není správné, díváme-li se na vnější motivaci, jež vyplývá ze společenské situace kolektivu, který je nositelem jazyka, jen jako na splnění nějaké objednávky, jež je výrazem vnitřních potřeb jazyka. Systémové ustrojení jazyka nepředurčuje jeho vývoj jednoznačně a o realisaci určité možnosti rozhoduje právě i vnější situace, k níž patří i styk s jinými jazyky.

Vnitřní i vnější motivace jazykových změn bývá zpravidla velmi složitá a dosud se nám někdy nedaří ani všechny složky stanovit ani určit jejich význam. Na vnější motivaci některých jevů lze soudit někdy jen z celkového sblížení jednoho jazyka s jazykem jiným. Myslím, že k takovým případům patří i ruština, o níž mluvil v této souvislosti ve svém referátu s. děkan Havránek. Hlavní zvláštnosti ruštiny ve srovnání s jinými slovanskými jazyky je oslabení morfologické stránky ve výstavbě věty. To se projevuje hlavně tím, že se v ruské větě dodržuje mnohem méně kongruence než na př. v češtině. S hlediska typologického znamená oslabená kongruence sblížení s jazyky aglutinačními a to jistě není vzhledem k zeměpisné poloze ruštiny a vzhledem k dějinám ruského národa nic překvapujícího.

K otázce *pojmových kategorií a jejich vztahu ke kategoriím mluvnickým:*

Zjištění, že pojmové a gramatické kategorie není jedno a totéž, neznamená nikterak, že myšlení nějak přesahuje jazyk a že existují pojmové kategorie, které nejsou vyjadřovány jazykovými prostředky. Při zkoumání pojmových a mluvnických kategorií je třeba vycházet z faktu, že v počtu gramatických kategorií se od sebe jazyky mohou značně odlišovat, ačkoli vyjadřují v podstatě jedno a totéž myšlení (nepřihlížíme-li tu

k vývojovým rozdílům). Z toho, že se v počtu gramatických kategorií jazyky od sebe značně odlišují, nevyplývá ještě nemožnost shod v kategoriích základních. Otázku existence universálních mluvnických kategorií lze řešit jen systematickou analysou konkretních jazyků.

K otázce *kategorie neplnoprávných osob v staroslověnštině*. To, co řekl s. prof. Kurz o kolísání staroslověnských rukopisů v užívání genitivních tvarů za akusativ, je pravda, ale z toho ještě neplyne, že s. prof. Isačenko vůbec nemá pravdu. Zde záleží na celkovém počtu případů, které svědčí pro Isačenka, a na počtu odchylek, které svědčí proti. Je to tedy otázka statistické analysy a nemá smyslu o věci diskutovat, dokud tato statistická analysa není podána.

Závěrečné slovo Štefana Peciara

Diskutujúci vyslovili síce nesúhlas s jednotlivými tézami referátu (najmä v otázke kmeňotvornej prípony), ale pritom nebol vyslovený ani jediný argument takého druhu, ktorý by ma nútil zrevidovať názory podané v referáte.

Prof. Novák pokladá samohlásku *e*, resp. *ie (pracujeme, vedieme)* v tvaroch prítomného času za znak, ktorým sa indikatív odlišuje od imperatívu (o samohláske *á* v type *voláme* sa Novák nevyslovil). To, pravda, nijako nedokazuje, že by *e* (resp. *ie*) nemohlo byť súčiastkou koncovky.

Doc. Poldauf tvrdil, že hranica medzi kmeňom a koncovkou nie je celkom presná. To zaiste platí napr. o románskych alebo o germánskych jazykoch, ale neplatí to o slovanských jazykoch, kde je rozhranie medzi kmeňom a koncovkou vždy veľmi presné. Iná je otázka, či toto rozhranie teoreticky správne určujeme.

Dr. Kopečný vyslovil pochybnosť, či indikatív a imperatív môžu mať spoločný kmeň. Myslím, že táto pochybnosť nie je odôvodnená a že možno naďalej pracovať so školskou poučkou, podľa ktorej sa od slovenského prézentného kmeňa tvoria nielen tvary indikatívu, ale aj tvary imperatívu, prechodníka a príčastia prítomného.

Je úplne správne, čo hovoril prof. Pauliny o rozdieloch medzi gramatickými kategóriami mien a gramatickými kategóriami slovies. Ale nemožno súhlasiť so záverom, že pri slovesách k základu pristupuje najprv odvodzovacia (kmeňotvorná) prípona, až potom koncovka. Celkom jasne tomu odporujú primárne (neodvodené) slovesá.

Doc. Ružička sa domnieva, že kmeňotvorná prípona je nositeľom významových rozdielov, a to nielen vidových, ale aj vecných, a uvádza ako dôkaz dvojice slov ako *hĺba — hĺbi, hľadá — hľadí, túla sa — túli sa, kúpe — kúpi* a p. Podľa neho nemôže byť nositeľom vecných významových rozdielov koncovka. Ružička si zrejme neuvedomil, že v jazyku jestvujú najrozmanitejšie stupne čiastočnej homonymity a že sa rôzne slová často odlišujú len koncovkami, ale základy majú rovnaké. Napr. *mier — miera* (lok. *v mieri — v miere*), *večer — večera* (pl. *večery — večere*), *hrad — hrada* (inštr. *pod hradom — pod hradou*) atď. Uvedené dvojice slovies jestvujú aj v češtine (*hloubá — hloubí, hledá — hledí, toulá se — toulí se, koupá — koupí* a p.) a predsa sa v českých gramatikách koncové *-á, -í* v týchto prípadoch pokladajú za koncovky. Funkciu rozlišovať významy majú fonémy (alebo skupiny foném) ako také bez ohľadu na to, či sú súčiastkou kmeňa, prípony alebo koncovky. V najnovšej sovietskej diskusii o pojme fonémy sa však ukazuje, že rozlišovaciu funkciu foném neslobodno precenovať.

IV. THEMA:

SLOVNÍK STAROSLOVĚNSKÝ A ETYMOLOGICKÝ SLOVNÍK SLOVANSKÝ

Dnešní stav přípravných prací pro vydání slovníku staroslověnského jazyka a problematika jeho zpracování

(Připsáno akademikovi univ. prof. Dr. Boh. Havránkovi k jeho 60. narozeninám.)

I. *Potřeba a význam přípravy k vydání nového, moderního a zcela přesného slovníku staroslověnského jazyka* je mimo jakoukoli pochybnost. Je ho nutně zapotřebí především v slovanské jazykovědě jak při studiu všech slovanských jazyků způsobem srovnávacím, tak i při studiu dějin většiny slovanských jazyků jednotlivých, v nichž měla církevní slovanština[1]) významnou úlohu. Vyžaduje si ho však také studium staroslověnštiny samé, konané buď pro ni samou, pro poznání její slovní zásoby nebo pro cíle jiné, na př. pro poznání dějin a kultury byzantsko-slovanské, pro poznání základů a vývoje slovanské liturgie, pro srovnávací studium literárně látkoslovné a pod. *V slovanské jazykovědě* vzrostla potřeba a význam takového slovníku zejména po posledních Stalinových výkladech o marxismu v jazykovědě a nový rozmach církevněslovanských studií, který právě pozorujeme v Sovětském svazu, je svědectvím o tom, jaký význam se tam přisuzuje tomuto studiu na př. pro poznání historie a vývoje jazyka ruského. Slavistika sovětská zde zároveň navazuje na dlouhou tradici a na hluboký a trvalý zájem, který pro otázky jazyka staroslověnského a celé staroslověnské filologie měla od samého počátku svého trvání starší slavistická věda ruská.

Naléhavá potřeba nové důkladné pomůcky pro poznání lexikálního bohatství staroslověnštiny vyplývá ovšem také z naprostého nedostatku starších děl tohoto druhu; jeť dobře známo, že se ještě dnes musíme utíkat k nečetným pracím dávno zastaralým, nebo neúplným a s dnešního hlediska zcela nevyhovujícím.[2])

II. *V úvahách o tom, jak by měl náš nový staroslověnský slovník vypadat,* můžeme se na štěstí opřít o cenné zkušenosti zvláště sovětského

---

[1]) Pro užívání termínů „staroslověnský“, „církevněslovanský“ srov. A. M. Seliščev, *Старославянский язык*, I, 1951, 34—35 a S. D. Nikiforov, *Старославянский язык*, 1952, str. 6, 7.

[2]) Srov. jejich výčet a ocenění v mé stati v „*Poctě Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi*“, 1948, str. 288—292.

slovnikářství, které dosáhlo v minulé době mohutného rozmachu, a o teoretické práce sovětských lexikografů, zejména zesnulého akademika L. V. Ščerby.[3])

1. Ščerba názorně ukázal na rozdíly, které jsou mimo jiné v rozličných typech slovníků jednak živých, jednak jen knižně dochovaných jazyků (Ščerba mluví o jazycích mrtvých), mezi něž náleží také jazyk staroslověnský. Z toho, že v takovýchto jazycích je materiál omezen tradicí, takže pro některá slova nebo aspoň pro některé významy slov máme materiálu hojnost a pro jiná zase málo, a protože se každý případ použití daného slova může ukázat ve větší či menší míře cenným pro určité závěry, a dále proto, že k ověření případů užití je u jazyků doložených jen knižně nutno znát všechny případy použití, zatím co u živých jazyků si můžeme ověřovat své závěry podle svého živého jazykového citu,[4]) nutně vyplývá závěr — závěr podaný akademikem Ščerbou —, že každý vědecký slovník jazyka pouze knižně dochovaného má být v zásadě thesaurem, t. j. že má být založen na veškerém dostupném materiálu daného jazyka. Tak by tedy tomu mělo být i v našem případě a opravdu někteří slavisté, na př. původně Václav Vondrák nebo akademik P. A. Lavrov, navrhovali zpracovati obsáhlý slovník, který by zachytil slovní bohatství velikého počtu památek, nejen památek z nejstaršího období, z období cyrilometodějského, ale i památek z pozdějšího vývoje církevní slovanštiny, českocírkevněslovanských, středobulharských, srbskocírkevněslovanských, charvátskohlaholských, a především ovšem ruskocírkevněslovanských. Bylo nám však od počátku jasné, že na úkol tak veliký, úkol to, který by nepochybně přesáhl dnešní naše možnosti technické i časové a jehož provedení by si vyžádalo dlouhého času, nemůžeme v první etapě práce hned pomýšlet a *že se pro přítomnost musíme spokojit s dílem rozsahově omezenějším, s dílem, které by nám přineslo materiál zatím aspoň z nejstaršího období staroslověnského písemnictví, t. j. z památek buď zachovaných nebo vzniklých v této epoše.* Prakticky jde o památky náležející do t. zv. kánonu klasických textů, dále o biblické, liturgické a pod. texty vzniklé v prvním období překladatelské činnosti slovanských apoštolů a jejich žáků a o texty t. zv. českocírkevněslovanské. Ale tento omezený rozsah textů, podle mého mínění dobře charakterisujících první období slovanského písemnictví velkomoravského a českocírkevněslovanského, nikterak neoslabuje Ščerbův požadavek úplného vyčerpání slovního bohatství v daných textech obsaženého, a nic nemění na samém charakteru, na samé povaze slovníku z periody sice kratší, avšak uzavřené. Vyčerpá tedy náš slovník *veškeren dostupný materiál z uvedené epochy;* budeme v něm uvádět, vyčerpávat a zpracovávat veškerá dostupná hesla,

---

3) Srov. L. V. Ščerba, *Pokus o obecnou lexikografickou teorii (Опыт общей теории лексикографии).* Sovětská věda-jazykověda II, 6, str. 444. Originál práce vyšel v Izvestija AN SSSR, Otdelenije literatury i jazyka, 1940, č. 3, str. 89—117 u nás nedostupných.

4) Srov. L. V. Ščerba v uved. stati, 432.

i hapax legomena. Ščerbův požadavek nemůžeme v našem případě provést co do rozsahu celého vývoje církevněslovanského jazyka, uplatníme jej však co do míry a hloubky vyčerpání materiálu z nejstarší překladatelské epochy.

2. Náš slovník bude podávat významy slov jednak česky, jednak patrně též rusky, a bude tedy po této stránce slovníkem dvojjazyčným, resp. trojjazyčným.[5]) K tomu však třeba dodat, že v slovníku budou zastoupeny kromě jazyků právě uvedených také řečtina, latina a případně stará horní němčina, nikoli však jako jazyky tlumočící významy přímo, nýbrž jako jazyky příslušných originálů, jako jazyky originálních ekvivalentů; ty ovšem nesmíme s jazyky udávajícími významy slov beze všeho ztotožňovat a měly by být v tisku při stejném druhu písma odlišovány i typograficky. Jak právě uvedeno, *bude třeba při stanovování významů dobře, zásadně odlišovat určení významu od podávání originálních paralel.* Není zajisté pochybnosti o tom, že se tyto paralely budou často, ba řekl bych většinou, s udanými významy hesel shodovat; tomu tak však daleko nebude vždycky. Při některých staroslověnských překladových textech (na př. při kodexu Supraslském, při euchologiu Sinajském, při některých textech homiletických, při listech Kyjevských a pod.) neznáme totiž *především* originálních předloh tak přesně, jak je tomu na př. u textů biblických (i když i zde máme ještě neúplné znalosti o stavu původních předloh). A jistě mi potvrdí každý, kdo se na př. zabýval podrobnějším studiem jazyka a textu kodexu Supraslského, že dosud známé řecké originály jednotlivých částí tohoto kodexu jsou často jen pouhými volnými protějšky podobného obsahu; často jde na př. o řecké texty jiné recense nebo o jiný rukopis téže recense. Podobně jsou staroslověnské modlitby obsažené v euchologiu Sinajském mnohdy dosti vzdáleny od doložených originálních textů řeckých. Podobně stačí dosti povrchně srovnati text Kyjevských listů s jejich latinským protějškem, nalezeným Mohlbergem, aby bylo ihned patrné, že je mezi nimi značná vzdálenost. Vzdálenost originálů a překladů *vyplývá však nadto také z povahy textů a z povahy vztahu překladatelů k znění originálnímu.* Je totiž zajisté jistý rozdíl mezi texty biblickými a liturgickými na jedné straně a texty hagiografickými a homiletickými na straně druhé. Tam, kde nešlo o texty Písma přímo, mohli překladatelé postupovati volněji a svobodněji než při textech biblických a liturgických, mohli si dovolovati rozličná odchýlení od řeckých originálů, mohli pojmouti leckdy to nebo ono místo svobodně podle vlastního ponětí, podle vlastního porozumění smyslu místa. V pracích, věnovaných těmto otázkám v poslední době,[6]) bylo to nejednou konstatováno a příklady dokládáno. Uvádíme-li tedy přesto i při dokladech čerpaných na př.

[5]) Srov. zde dále sub IV, 3 úvahu, zdali by nemělo být při určování významů užito ještě některého dalšího jazyka.

[6]) Srov. na př. K. H. Meyerovu práci *Altkirchenslavische Studien, I, Fehlübersetzungen im Codex Suprasliensis*, Halle (Saale) 1939 (rec. ve sborníku Byzantinoslavica 8, 1939—1946, str. 306—309).

z kodexu Supraslského a pod. originální paralely, pak si musíme být dobře vědomi právě uvedených okolností a ev. i nebezpečí, které by vyplývalo z mechanického srovnávání slovanských překladů se známými předlohami. Uváděl-li jsem zde příkladem především poměr staroslověnského překladu textů hagiografických a homiletických, resp. textů, jejichž předloha není nám dosud přesně známa (zvláště textů liturgických), k jejich řeckým nebo latinským originálům, pak jsem tím snad nechtěl popírati jisté obtíže, které se se zřetelem k předlohám vyskytují také u textů obsahu biblického; zde však máme po ruce kritické pomůcky a také text slovanský je doložen paralelně několikrát.

3. *Při uvádění, stanovování významů daných slov* jsme si plně vědomi obtíží, které nám při tom — i mimo okolnosti právě uvedené — vzniknou. Budeme se snažit podat význam každého slova t. zv. překladem, ale jsme si vědomi, že systémy pojmů kterýchkoli dvou jazyků nejsou adekvátní a že mezi slova heslová a slova je tlumočící často nelze položit rovnítko. Je tomu tak u jazyků živých; u starých jazyků dochovaných jen knižně platí tou měrou ještě větší. Budeme se tedy musit snažit *zmirňovat nedostatky, které nastanou, rozličnými cestami,* od případu k případu, na př. uváděním synonym, i několika, opisy, rozličnými připomínkami, musíme dbát co nejvíce kontextu atd. *Především bude naší hlavní oporou sám materiál,* který bude musit mluvit vedle nás a někdy i místo nás a který bude naší pevnou basí, od které nesmíme odbočovati.

Při stanovování významů půjde o jemné vystižení smyslu každého místa a o následující zevšeobecnění, vyplývající z detailního pozorování, se zřetelem ke všem odchylkám, obsaženým v materiálu (srov. o tom dále sub II/4). Z výkladů výše podaných plyne pak hlavně dvojí požadavek:

a) *nesmíme se dát otrocky vést originální paralelou, nýbrž odvozovat význam sice s pomocí řeckého a pod. originálu, avšak bez otrocké závislosti na něm;*

b) *při uvádění významů v češtině, v ruštině a pod. musíme dbát vší opatrnosti, zejména pak nesmíme vnášet dnešní naše hledisko, dnešní naše pojímání do starého jazyka,* nesmíme se dát svést slovem náhodou stejně znějícím v hesle a v jazyce tlumočícím význam atd., musíme se snažit všemi cestami vniknout do starého prostředí, vciťovat se do celé situace a do způsobu jejího vyjádření a pod.

Uvedu dvojí příklad. Kdyby na př. někdo chtěl, vycházeje ze skutečnosti, že slovanské demonstrativum v adjektivním užití v postavení za substantivem je někdy překladem pouhého řeckého členu (na př. v ev. Matoušově 22.11, 13 v kod. Assemanově ц(ѣса)рь тъ za pouhé řecké ὁ βασιλεύς) tvrdit, že zájmeno тъ má v některých příkladech význam pouhého členu, stejně jako je tomu v řečtině,[7]) pak by tím velice ublížil slo-

[7]) O významu českého členu a o jeho užívání v Novém Zákoně viz v mé práci o otázce členu v jazycích slovanských v čas. Byzantinoslavica 7, 1937—1938, str. 264—265. Aby vyložili zjev, že v staroslověnštině je zájmeno тъ za řecké demonstrativum, chtěli

vanskému překladu; překladatelé nebo opisovatelé se totiž někdy odvážili dodati demonstrativní zájmeno samostatně, i tehdy tedy, když v originálním znění ukazovacího zájmena nebylo, když v něm byl pouhý člen, a to za tím účelem, aby jasně vyjádřili odkaz ke jménu, o němž se stala zmínka, odkaz, který byl v duchu jejich pojetí příslušných míst. V daném případě (omezeném na kod. Ass., zatím co v jiných památkách je pouhé substantivum bez ukazovacího zájmena) nejde o nějaký význam členový, nýbrž o význam odkazovací, a slovanský text podává znění v pojetí samostatné, bez otrockého vázání na předlohu. Není to arci postup nepřesný, nýbrž naopak zpřesňující podání smyslu místa v duchu slovanského jazykového cítění.[8])

Jako příklad vnášení dnešního našeho pojetí do starších stadií slovanských jazyků uváděl jsem již na první slavistické konferenci v Brně v listopadu roku 1951 případ pojímání spojky *jako* jako spojky vedlejší i v případech před vypovídacími větami v souvětích jako глаголѭ вамъ· ꙗко Илиꙗ приде.[9]) Význam spojky ꙗко bývá totiž často vystihován naším *že,* polským *iż*[10]) atd. Ve skutečnosti tomu tak však není a značný materiál, který jsem mezitím sebral, ukazuje jasně, že *jako* po slovesech označujících vypovídání[11]) má úkol jiným, že totiž ve skutečnosti uvádí, zahajuje přímou řeč, zejména v případech, v kterých má být zároveň vyjádřeno upozornění, zdůraznění, někdy údiv nebo překvapení. Význam by se dal nejlépe vyjádřiti asi slovy *hle, aj, zajisté,* na př. bych doklad z kodexu Zografského Mt 6. 29 гл҃ѭ же вамъ · ѣко ни соломонъ во вьсеи славѣ своеи облѣче сѧ· ѣко единъ сихъ. přeložil takto: *Pravím vám: Zajisté, ani Šalomoun ve veškeré své slávě se neoblékl tak, jako jeden (kvítek) z těchto.* Marxistická jazykověda právem učí, že je třeba každý jev vykládati především z prostředí, v němž vznikl a do něhož náleží, v němž se ho užívá a užívalo; této zásady je třeba šetřit zvláště též v práci lexikografické.

Uvedl jsem dva případy z kategorií zájmen a spojek, při nichž budeme musit postupovat zvláště obezřetně; nejsou to arci kategorie jediné a zásad právě vyložených nutno dbáti obecně.

---

někteří zastánci teorie o slovanském členu podkládat členový význam také řeckým ukazovacím zájmenům, jako je na př. ἐκεῖνος (takto I. Miletić); stejně bychom neprávem naopak zase hledali demonstrativní význam v členu ὁ v řečtině jen pro případy, kdy je v slovanštině demonstrativní zájmeno za pouhý řecký člen. Na neoprávněnost takovéhoto předpokladu ukazuje veškeren souhrn užívání členu v řečtině NZ, dále obligátnost v jeho kladení při následující zmínce, zatím co slovanština pravidelnosti a obligátnosti v užívání zájmena тъ nezná. Pro užití slovanského тъ za pouhý řecký člen v textu evangelijním (pouze 5 dokladů!) je charakteristické dále to, že jde o doklady omezené na ojedinělé kodexy.

[8]) Srov. blíže v mé práci o problému členu v jazyce staroslověnském v Byzantinoslavica 8, 1939—1946, str. 210—211.

[9]) Srov. Slavia 21, 1952—1953, str. 242.

[10]) Takto na př. V. Vondrák nebo M. Weingart.

[11]) Po slovesích *glagolati, rešti, ispověděti* a pod.

4. Obtíže při stanovování významů staroslověnských hesel budou vznikat mimo jiné z uvedené již vlastnosti našeho slovníku jako slovníku starého jazyka dochovaného jen v knižních památkách, který nesmí ponechat bez povšimnutí žádný doklad, žádné místo. U jazyků živých se na př. nemusíme zdržovat rozličnými doklady pochybnými nebo dokonce chybnými, protože nám k jejich poznání stačí náš živý jazykový cit; naproti tomu musíme v slovníku jazyka jen knižně dochovaného uvažovat o dokladech všech, *musíme zejména dobře zkoumat i textové nebo jazykové „chyby“*. Jak víme, jsou to někdy chyby skutečné, které musíme od ostatního materiálu oddělit, jindy však jde o chyby jen zdánlivě a my musíme o nich uvažovat právě proto, poněvadž nemáme po ruce taková kriteria, která by nám umožnila věc rozhodnout přímo živým jazykovým citem. O výklad takovýchto zvláštních případů se budeme pokoušet všemi cestami; bude jim nutno věnovat u příslušného hesla případně zvláštní poznámky.

5. Již z našeho stručnějšího zpracování staroslověnského slovníku bude patrné na př. rozmístění dokladů v textech a v památkách, bude patrné i to, že některé slovo je omezeno jen na část památek nebo že je v některých památkách na ústupu, a pod. Takovému stavu nesmíme vždy a všude podkládat jen vysvětlení chronologické nebo poměry dialektickými (vede to někdy ke konstrukci dialektů pouze papírových), zejména není-li po ruce dostačující kriterium jiné, nýbrž musíme připustit vysvětlení i cestou jinou, na př. důvody individuálně stylistickými. Abychom poznali také i to, že se pro jeden a týž pojem nebo pro jedno a totéž originální slovo vyskytuje dvojí nebo trojí a pod. výraz v slovanském překladu, *musíme dbát zřetele na synonyma a varianty. Je to velmi potřebné i pro dobré poznání významu slova.* Po této stránce nám prokáže dobré služby náš aparát odkazový (malé lístky řeckostaroslověnské, latinskostaroslověnské a pod.) a přimlouval bych se za připojení stručného řeckostaroslověnského a pod. indexu na konci i středního slovníku, který máme nyní na mysli. Mnoho místa by nezabral, pracovně by rostl rovnoběžně s přípravou hesel a přinesl by veliký užitek.

III. Dovoluji si nyní podati *stručnou zprávu o dnešním stavu naší práce a o nejbližších našich úkolech.* Především uvádím, že se v našem pracovním středisku za léta jeho trvání (od roku 1943 do konce roku 1952) vyexcerpovalo celkem 777.499 lístků, z toho 372.139 lístků velkých, heslových, a 405.360 lístků malých, odkazových, odkazujících buď obráceně k slovům originálních textů nebo k jinému znění daného slova a pod. Dnes máme prakticky po ruce přes 800.000 lístků dokladového materiálu. Kromě nevelkých zbytků máme vyexcerpován celý kánon staroslověnských památek, dále větší část textu Apoštola, v podstatě všechny texty českocírkevněslovanské. Chtěl bych k tomu připomenouti, že před excerpcí bylo nutno často provést obsáhlejší přípravu vědeckého řešení otá-

zek, spojených s použitím příslušných textů, a způsobu excerpce. Materiál excerpcí získaný byl již také aspoň částečně zkontrolován.

Je nutno vyzvednout usilovnou a nadšenou spolupráci všech spolupracovníků. Jejich práce vyžaduje solidní odborné přípravy, jemného citu pro daný materiál a ovšem, a to především, lásky k věci a nadšení pro ni.

Jak vyplynulo již z mých předchozích slov, zaměřujeme se nyní zatím na přípravu a vydání staroslověnského slovníku středního rozsahu a právě projednáváme návrh našeho kolegy Dr Antonína Dostála o tom, jak by měl být uspořádán, jaký by měl mít rozsah atd. Podle podaného návrhu má obsáhnout dva svazky, které by neměly dohromady více než 2000 stran o dvou sloupcích, ale menšího formátu, než je slovník Miklosichův. Má být především zaměřen na potřeby slovanské jazykovědy, ale bude nepochybně užitečný i odborníkům z jiných oborů (srov. zde sub I). Ještě v tomto roce chceme mít veškeren materiál zkontrolován a abecedně seřaděn. Prozatím ponecháme ovšem slovní bohatství každé excerpované památky zvlášť a v jednom celku bez poruchy; z celků takto spořádaných půjde pak velmi snadno sestaviti abecedu úhrnnou.

IV. *Návrhy na úpravu slovníku, na výstavbu hesel, na pořadí kategorií, které přicházejí v úvahu při zpracovávání hesel, a pod.* Jako základ beru své starší návrhy, publikované ve sborníku *„Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi“*, Brno 1948, v článku *„Můj návrh na pokračování v přípravných pracích o staroslověnském slovníku“* (op. cit. str. 286—309), přizpůsobené novým požadavkům,[12]) dále výše zmíněný návrh st. doc. Dr Ant. Dostála a připomínky k němu, které podali někteří naši spolupracovníci.

1. *Které texty mají být ještě dále vyexcerpovány* a tím připojeny k památkám, jejichž slovní bohatství máme již rozepsáno a určeno (srov. zde výše sub II, 1 o rozsahu materiálu, který bude vzat za základ excerpce)? Navrhuje se, aby se pro text evangelijní přihlédlo také k variantám z kodexu Ostromirova, pro mezery také „případně k Nikol. a jiným textům“. Snad by neměl mezi takovými texty, kterých bude použito pro doplnění mezer, chybět text ze začátečních kapitol sv. Matouše a čtveroevangelia Dečanského, to vzhledem k tradici vzniklé Jagićovým vydáním,[13]) a podobně t. zv. Zogr. b, z něhož zachycuje varianty Jagić v své edici ko-

[12]) Tak zejména rád přijímám rozšíření dokladové base pro náš slovník, protože je pokládám za užitečné; původně jsem chtěl v zájmu rychlejšího vydání slovníku středního rozsahu, který jsem navrhoval jako první stadium před slovníkem větším, omeziti excerpci jen na texty kanonické a z textů českocírkevněslovanských přibrati jen ty, které jsou v kánonu klasických textů; další materiál jsem chtěl reservovati až na zpracování obšírnější. Stejně jako já soudili zejména S. Słoński a Jan Frček. Na omezení materiálu v uvedeném smyslu jsem pomýšlel zejména též pro studijní slovníkovou příručku, kterou jsem navrhoval v listopadu 1949.

[13]) Bylo by to vítáno aspoň pro takovou část textu, která není obsažena ani v Mariánském ani v čtveroevangeliu Nikolském.

dexu Mariánského; tak by se v našem slovníku dostalo místa, i když v skrovné míře, vedle variant ruskocírkevněslovanských a srbskocírkevněslovanských také excerptům z památek středobulharských. Vzhledem k své starobylosti neměl by mezi excerpovanými texty liturgickými scházet text mešního kánonu, vydaný Josefem Vajsem (srov. o této edici můj referát v Slavii 17, 1939, str. 305—307).

2. *Heslo* bude psáno písmem cyrilským, normalisovaným pravopisem staroslověnským, u jmen a zájmen v tvaru nominativu sing., u sloves ve formě infinitivní. U každého slova bude podáno bližší určení, zvl. bude vytčen rod u jmen, vid u sloves. U pravopisných variant doporučuji odkazy na heslo s pravopisem normalisovaným (na př. při *javiti* bude odkaz k *aviti;*[14]) odkazy generální (na př. pod úvodní literu *ja* poznámka, aby se hledalo též pod *a-*) by byly leckdy příliš široké. Podobné odkazy by měly být také u jednotlivých tvarů suppletivních sloves a pod., na př. шьдъ viz нти. U substantiv by byl *v případě potřeby* uveden i genitiv singuláru. U adjektiv by postačilo shrnutí pod tvarem jmenným,[15]) koncovky pro femininum a neutrum by měly být uváděny podle potřeby [je na př. třeba uvést fem. a neutrum při божии (божиꙗ, божиѥ), велии (велиꙗ велиѥ), za účelem odlišení těchto adjektiv sklonujících se jmenně od adjektiv složených, v nominativu sing. m. znějících stejně; rovněž musí být femininum a neutrum uváděno u komparativů jako болии (больши, болѥ) лоучии (лоучьши, лоучѥ), pokud budou uváděny jako slova heslová]. Tvary všech rodů by měly být uváděny také u zájmen. V duchu excerpčních pravidel by byla slovesa reflexiva tantum uváděna ve spojení s reflexivním zájmenem, ale taková slovesa, která jsou obvyklá i bez reflexivního zájmena, by byla uváděna bez zájmena a reflexivní tvar by byl uveden buď v závorce (jak navrhuje A. Dostál), nebo by mohl být uveden zvlášť před příslušným materiálem dokladovým. Sousloví nechť jsou zařaděna pod ta hesla, která jsou základními nositeli významu, na př. sousloví вѣрѫ ѩти pod вѣра (návrh F. V. Mareše), ale u druhého komponentu musí být odkaz k dokladům takového typu a citátům na taková sousloví se tu nesmíme vyhýbati.

Zcela se shoduji s A. Dostálem v tom, že by u hesla nebylo upozornění etymologické; naproti tomu se od něho liším ve věci *uvádění rozličných tvarů heslových slov.* A. Dostál praví, že by u hesla nebylo upozornění tvaroslovných, já si však dovoluji navrhnouti, aby byly vedle hesla obecně a podle potřeby udány také rozličné tvary heslového slova; zejména bych doporučoval, aby tomu tak bylo u hesel slovesných. Měla by tu být uvedena nejen první a druhá osoba sing., případně ještě třetí osoba plur. indikativu pres., ale vedle toho eventuálně i první osoba tvarů aoristových skutečně dosvědčených, zvláště existuje-li jejich několikeré tvoření,

---

14) Srov. v příručce M. Weingart — J. Kurz, *Texty ke studiu jazyka a písemnictví staroslověnského* (Praha 1949), str. 231.

15) Tohoto způsobu užívám v uvedené příručce.

atd., u sloves suppletivních rozličné tvary se doplňující a pod., hlavně tvary „nepravidelné“ nebo nepravidelně doložené (na př. Ѥловѣнинъ, Ѥловѣнє; имѣти: имамь, имаши, имѫтъ, imper. имѣи, part. pres. имꙑ, имѣꙗ atd.), ale vždy jen skutečně existující. V některých, řídkých, případech nějakého pozoruhodného tvaru by se doporučovalo i přesně citovati památku a místo, o které jde, na př. pod отъпасти 1. os. sg. optativu отъпадѣмъ Psalt Sin. 6. 13. Zvlášť zdůrazňuji při tomto svém návrhu, *že by nemělo být dokládáno vše, ani příliš, ne to, co je samozřejmé, ale naopak vždy to, co je nevyhnutelně potřebné pro první informaci.* (Příliš místa by takovéto údaje nezabraly, u slovesa, kde by bylo ev. tvarů nejvíce, by to byly asi 2 řádky jednoho polosloupce.) Svůj návrh odůvodňuji jednak zřetelem praktickým, zřetelem na uživatele slovníku (srov. podobné údaje na př. v Zorellově řeckém slovníku novozákonním, v Lepařově Nehomérovském slovníku řeckočeském a pod.), jednak — ve shodě s požadavky lexikografie sovětské[16]) — také teoreticky požadavkem, aby se slovní zásoba neodtrhovala docela od popsání gramatické stavby (tvarů, vazeb), neboť „sama o sobě ještě netvoří jazyk“ (J. V. Stalin).[17]) Domnívám se proto, že náš slovník splní nejlépe svůj úkol tehdy, když v něm takové potřebné údaje obsaženy budou. Z toho důvodu jsem také pro připojení stručných a přehledných tabulek skloňovacích a časovacích na závěr slovníku.

K určení hesel patří také *uvádění syntaktických vazeb.* Bude-li mít slovo dva nebo i více významů, tu se vytkne vazba nebo vazby, jsou-li pro všechny významy společné, v záhlaví; je-li však vazba spojena jen s některým z daných významů, pak bude uvedena až na počátku příslušného významového oddělení.

3. O zásadách pro sémasiologické zpracování každého slova a o zásadách, jak by mělo být postupováno v poměru k slovům v řeckých a pod. originálech, promluvil jsem výše (II). Zbývá ještě pojednat o *otázce, zdali by nemělo být při určování významů užito některého dalšího jazyka* (kromě češtiny a ruštiny), na př. některého živého jazyka západního. U každého slova bude ovšem kromě udání významu v uvedených jazycích také slovo originální; bude to většinou řečtina, u Kyjevských listů latina, u některých částí euchologia Sinajského stará horní němčina. Předkládám k úvaze, neměla-li by latina být u každého hesla i tehdy, když nejde o překlad z originálu latinského, a to jako jazyk tlumočící latinsky znění originálu; tím by se zajisté slovník velmi zpřístupnil světové veřejnosti. Jinak bych se vyslovoval proti dalšímu rozmnožování jazyků (kromě uvedených). A. D o s t á l velmi pěkně uvedl výhody i nevýhody postupu rozmnožování jazyků tlumočících významy. Proti takovému postupu mluví

[16]) Srov. S. I. O ž e g o v, *Voprosy jazykoznanija,* 1952, 2, 103, v českém překladu v Sovětské vědě-Jazykovědě II, 6, 1952, str. 413.

[17]) J. V. S t a l i n, *O marxismu v jazykovědě,* český překlad ve sborníku *Sovětská diskuse o základních otázkách jazykovědných.* Praha 1951, str. 197; srov. Slavia 20 (1951) 178.

mimo jiné také nynější stav příprav při excerpci materiálu. Na lístcích máme totiž význam slova zachycen přímo vlastně jen česky (řečtinu, latinu, resp. starou horní němčinu připojujeme, jak jsem právě uvedl, jen jako doklady znění originálních předloh); použití dalšího jazyka by podle mého mínění musilo vyplývat z úplné přehlídky daného dokladového materiálu a nemohlo by být pouhým mechanickým převedením zjištěného významu českého. To se týká v našem případě již také ruštiny, kterou bych však pokládal za nevyhnutelnou.

4. *Rozšíření slova v textech* budeme především vždy označovat uváděním textů a rukopisů, v nichž je dané slovo obsaženo; vyslovoval bych se přitom pro užívání běžných zkratek pro texty a rukopisy (na př. *ev.*, jde-li o slovo doložené ve *všech* evangelijních kodexech, nebo Zogr., Mar. a pod., jde-li o slovo, doložené jen v některém z uvedených rukopisů), nikoliv však pro nějaké nově zaváděné číslování a značkování textů (na př. by měla značka 3a označovat euchologium Sinajské).

V jaké míře pak máme daný materiál přímo citovat? Soudím, že naprosto není nutno hromadit citáty, zejména uvádět více stejných citátů, ale na druhé straně myslím, že je především: a) nezbytné vyčerpat rozmanitost významů a vazeb s veškerými zvláštnostmi, a to snad nejlépe tak, že by měl být pro každý význam aspoň jeden doklad. Upustit by se dalo od této zásady jen u významů naprosto běžných, nikoli však u významů trochu speciálnějších. Naopak by mělo být podle mého přesvědčení pro jeden význam i dokladů několik, šlo-li by při něm na př. o ilustraci několika vazeb, dosvědčených v tomto významu (srov. na př. rozličné vazby u sloves коснѫти сѧ, прикоснѫти сѧ)[18]). Zvláštní doklady by měly být po ruce pro sousloví, pro ustálená spojení a pod. b) Protože se bude v našem slovníku setkávat určení významu s udáním originálního ekvivalentu, budou si i tyto vztahy vyžadovat někdy doložení. Někdy budou totožné s udáním významu slova a zvláštních dokladů nebude potřebí, jindy však, tehdy totiž, když na př. jedinému významu budou odpovídat originální slova dvě nebo tři a pod., bude mnohdy třeba doložení pro každý vztah zvláště a někdy by byla zajisté i v středním slovníku vítána stručná statistika daných poměrů (v případech ovšem zajímavých). Je na př. zajisté zajímavé znát číselně poměr dokladů, kdy je postpositivně užívané zájmeno demonstrativní сь nebo тъ překladem řeckého plného zájmena ukazovacího a kdy je jen překladem řeckého členu (při сь jde o poměr 709:36, při тъ o poměr 303:51).[19]) c) Konečně myslím, že budou musit být dokládány a také zvlášť vykládány všechny obtížnější doklady jednotlivé (srov. zde výše II, 4).

Doklady budou citovány v písmě cyrilském, bez pravopisné úpravy, ale bez šetření méně významných nadřádkových znaků, jejichž přesná re-

---

[18]) Srov. J a r o s l a v B a u e r, *Bezpředložkový lokál ve staroslověnských evangeliích.* Slavia 20, 1950, str. 46—47.
[19]) Srov. Byzantinoslavica 8, 1939—1946, str. 262.

produkce by se neobešla bez značných technických obtíží a bez značného nákladu hmotného. Podle potřeby bude zajisté možno dlouhý citát zkrátit tak, aby obsahoval jen to, co je nevyhnutelně nutné pro poznání a určení významu; jindy však bude naopak třeba leccos dodat ze vzdálenějšího okolí buď předcházejícího nebo následujícího. Pro takovou úpravu citátů bude zajisté třeba přesných reprodukčních pravidel. Každý citát by měl být přesně určen památkou i místem.

5. Na konci každého hesla *nebude zajisté zapomenuto na odkazy k synonymům a k variantám* (srov. zde výše II, 5).

6. Důležitý problém praktického rázu je *otázka pořadí, v jakém mají v hesle za sebou následovat kategorie, v nichž se budou vyskytovat významy a doklady.* Obecně bych jen chtěl říci, že by měl být vždy na prvním místě určen význam slova a že by dělení podle originálního ekvivalentu mělo být podřízeno kategorii podávající význam slova (nikoli s otrockou závislostí, i když musí být při stanovení významu slova užíváno pomoci originálu).

Půjde-li tedy o slovo s jediným významem, bude po bližším určení v záhlaví a po podání vazby vytčen význam slova česky a rusky, načež bude následovat originální ekvivalent řecký a pod., který se bude často krýt s udáním významu.

Bude-li mít slovo jediný význam, ale dva nebo více originálních ekvivalentů (případ velmi častý), rozdělí se po určení společného významu doklady do dvou nebo do více skupin podle originálních slov; tato originální slova budou pak uvedena na počátku každé skupiny. Mohla by sice být také shrnuta na počátku po podání významu, musila by se pak však opakovat v jednotlivých skupinách nebo by musil k nim být učiněn nějaký odkaz (viz na př. postup v Meyerově indexu verborum z kodexu Supraslského).

Bude-li mít naopak staroslověnské slovo několik významů a originální ekvivalenty budou pro dva nebo pro několik významů totožné, tu by se snad doporučovalo ve významových skupinách originální slova opakovat.

Půjde-li o takové slovo originální, které je vlastní jen jedinému místu, pak bude originál citován právě jen u tohoto místa a provázen příslušným výkladem.

Jsou tu zajisté ještě další možnosti případů, domnívám se však, že by nebylo radno napřed stanovovat a přesně určovat pracovní postup do všech podrobností. Zásadně musí být naším vodítkem úplně sebraný, dobře roztříděný a přesně určený materiál — ten jediný nám podá jasný obraz pro další zpracování. Bude to materiál, který bude určovat veškeren náš postup, kterým se budeme řídit a kterému budeme podřizovat veškerá, ev. napřed pojatá hlediska.

Josef Kurz (Brno)

DISKUSE

František V. Mareš (Praha):

Problematika staroslověnského slovníku se v mnohém blíží problematice slovníků řeckých, latinských, hebrejských a pod., poněvadž jde o zachycení slovní zásoby mrtvého jazyka. Nicméně i zde jsou rozdíly, z kterých vyplývají speciální otázky, pro jejichž lexikografické řešení nejsou namnoze po ruce paralelní zkušenosti. Mám hlavně na mysli tu okolnost, že staroslověnština je především jazykem překladů. Vztah mezi originálem bývá — zvláště u nejstarších překladů — velmi těsný po lexikální stránce; tak na př. řecká synonyma se obyčejně tlumočí vždy stejně, pomocí jemně odstíněných synonym staroslověnských. Dále: staroslověnština procházela od počátku zvláštním vývojem, který není totožný s plně organickým vývojem živých jazyků. Prolínala se s různými blízce příbuznými jazyky, někdy programově, jindy spontánně, podržujíc si přitom charakter jazyka odlišného, stylisovaného a do jisté míry umělého (vyplývalo to z jejího hlavního určení — z funkce jazyka hieratického). Lexikální stopy této interference pomáhají určit příslušnost památek k různým kulturním centrům a často umožňují odhalovat cestu, po níž se texty šířily. Takové studium, opírající se zejména o lexikon, má značný význam pro zjišťování kulturní a literární povahy jednotlivých středisek, příp. pro poznání jejich ideové orientace, jakož i pro osvětlení dávných mezislovanských kulturních vztahů. Rýsují se nám tedy tyto dva naléhavé požadavky, typické pro slovník jazyka staroslověnského: 1. Uvést v organický a přitom přehledný soulad textové paralely řecké a quasi-paralely latinské (event. paralely jiné) a skutečný význam slova. Znamená to vědecky i prakticky zharmonisovat lexikální využití jazyka v překladu s jeho vlastní (vnitřní) sémantickou stavbou. — 2. Poskytnout obraz staroslověnské slovní zásoby tak, aby bylo lze usoudit, kterému území, škole a časovému úseku dané slovo případně náleží.

V úpravě hesla navrhuji:

1. Významy uvádět v historickém sledu sémantického vývoje.

2. Význam v staroslověnštině hlavní označit buď údajem o frekvenci nebo zdůrazněným tiskem.

3. Paralely významově jen odstíněné (na př. κρύπτειν, ἐγκρύπτειν; κατακρύπτειν) netrhat od sebe, ale podržet je jako významovou skupinu.

4. Má-li slovo v některých památkách náhradu, uvést ji v odkaze na konci hesla (na př. pod оупокрнтъ — cf. лицемѣръ). (Něco podobného má Ebelingův řecký slovník novozákonní.)

5. Důležitý index řecko-staroslověnský, latinsko-staroslověnský a sthněm.-staroslověnský lze úsporně provést podle vzoru Fürstova slovníku hebrejsko-německého. K prostému abecednímu seznamu řeckých (lat., sthněm.) ekvivalentů se připojí jen čí-

selný odkaz na stránku a sloupec hlavní slovníkové části (podle potřeby ještě poznámka 2×, 3× ...).

6. Při stanovení významu staroslověnského slova nesmíme sice nekriticky podléhat vlivu jinojazyčného originálu, ale zároveň se musíme varovat nebezpečí příliš volného výkladu. S maximální překladovou, zvláště terminologickou přesností musíme většinou počítat především u textů biblických a liturgických.

Vladimír Kyas (Brno):

Problematika slovníků starých kulturních jazyků je zcela zvláštní, a tu je nutno poukázat jednak na slovníky jazyků klasických, jednak na slovníky starých kulturních jazyků románských a germánských, k nimž má být staroslověnský slovník slovanským protějškem. Chtěl bych přitom poukázat na náš latinsko-český slovník Pražáka-Novotného. Chystaný staroslověnský slovník totiž bude mít vedle vědeckého účelu také didaktický, bude sloužit adeptům slavistiky na celém světě, zvláště ovšem ve světě slovanském. Proto mám za to, že velmi dobrý a na několika generacích již osvědčený latinsko-český slovník bude při práci dobrým vodítkem, a to zvláště při výstavbě hesla, které je tam zpracováno v postupu přísně logickém a didakticky účinném od dokladů významu původního ke všem dalším; v staroslověnštině ovšem bude nutno zdůraznit význam podle skupin staroslověnských památek. Pokud se týká dokladů, budou ve středním slovníku dosti omezeny a mohou se týkat nejvíce slovesných vazeb, a tu je možno poukázat na doklady ve Słońského Indexu k Euchologiu. Nejobtížnější bude včlenit do středního slovníku příslušné ekvivalenty řecké z důvodů, o kterých mluvil již referát; zde bude zapotřebí ještě dlouhého zkoušení a uvažování.

Antonín Dostál (Olomouc):

K diskusi o staroslověnském slovníku bych rád upozornil na velký význam tohoto slovníku nejen pro jazykovědu, nýbrž také *pro řadu oborů dalších:* pro historii, byzantologii, historii práva a administrativy, pro teologii a církevní dějiny a j. Bude tedy staroslověnský slovník dílem, které platně zasáhne do celé řady vědeckých oborů. Toto očekávání plně splní slovník úplný, thesaurus, jaký plánujeme od počátku. Ale i střední staroslověnský slovník, který bude zaměřen především na potřeby jazykovědy, bude pro ostatní obory velmi prospěšný. Z toho plynou také samozřejmě některé *metodické důsledky,* neboť tu nejde jen o slovník mrtvého jazyka, zvláště pomyslíme-li na mladší redakce staroslověnských památek, které vznikaly přímo v prostředí jazyků domácích. Střední slovník má přihlédnout podrobněji *k redakci české.*

Pokud jde o vlastní postup při zpracování, vyplyne jednak z diskuse o návrhu, který jsem podal, jednak i ze zkušeností při vypracování hesel. Pak bude možno také rozhodnout míru gramatických údajů o slovech (heslech), neboť slovník bude především zaměřen *na významy* a pak také *na textové otázky,* jimž se staroslověnský slovník ani střední nemůže vyhnout.

Zdeněk Wittoch (Praha):

Upozornil na funkci spojky ꙗко v Suprasl. kodexu (z něhož probádal podřadné souvětí) a žádal podrobnější zprávu o vnitřním uspořádání hesel v chystaném staroslověnském slovníku.

Závěrečné slovo Josefa Kurze

Na poznámku F. V. M a r e š e o tom, že při stanovování významů staroslověnských hesel bude si nutno všímat také řeckých originálů, znovu prof. Kurz zdůraznil, že při určování významů nesmíme nikdy nechat originální text stranou, že ho jako pomůcky musíme používat na prvním místě, že se jím však nesmíme řídit otrocky. Na poznámku Z. W i t t o c h a, že ꙗко má v Supr. také významy spojky hypotaktické, upozornil, že příklady, o nichž se v svém referátu zmiňoval, týkají se užívání této spojky pouze po slovesech označujících vypovídání, že však nepojednával o všech významech dané spojky. K. H o r á l k o v i na jeho poznámku týkající se dodávání ukazovacího zájmena v postpositivním užívání v staroslověnských příkladech tam, kde je v řeckém originálu pouhý člen, odpověděl, že užití ukazovacího zájmena je sice samostatným postupem překladatele nebo (v ev.) lépe opisovatele textu, že však naprosto není postupem nepřesným; zvl. zdůraznil pro zmíněné užití zájmena to, že jde o zjev omezený na ojedinělé kodexy. K dotazu A. D o s t á l a podal vysvětlení stran rozsahu navrhovaného uvádění tvaroslovných poznámek v heslech (srov. zde IV, 2). Nakonec uvítal poznámku B. H a v r á n k a o potřebě, abychom pro svou práci bedlivě stále a dále studovali veškerou lexikografickou teorii.

O potřebě a problematice slovanského etymologického slovníku

Nově založená Československá akademie věd pojala mezi své úkoly připravit v Slovanském ústavě etymologický slovník slovanských jazyků. Zdůrazňuji hned předem slovo připraviti, aby ve veřejnosti — jak to někdy bývá při podobných příležitostech — nevzniklo mylné domnění, že takový slovník je už napsán nebo že se píše a že stačí dáti jej do tisku. Jde naopak o úkol dlouhodobý, lze říci velmi dlouhodobý. Tu je třeba odpověděti filologické veřejnosti na některé otázky, které se při takovém úmyslu a úkolu vynoří.

Tedy předně, zdali je *potřeba* takového slovníku? Každý slavista ví, jak dosavadní stav je daleko za tím, co by si přál. Úplný slovník je jen Miklosichův, vyšlý 1886, t. j. před 67 lety. Nebylo by na místě posuzovati ho zde a vytýkati dnes jeho tehdejší nedostatky. My naopak musíme být rádi, že jej máme, i když na přemnohých místech není v něm podáno nic více než jen slovanský materiál slovní, ale etymologie žádná. Velkou naději vzbudil Berneker, když počal r. 1910 vydávati v sešitech slovník nový. Ten odpovídal tehdejším požadavkům, bohužel první válka světová jej přerušila u hesla *morъ* a více z něho už nevyšlo. Bratislavský profesor, nebožtík Jos. M. Kořínek, chtěl Bernekerův slovník dokončiti, ale bohužel náhle zemřel, dříve než přistoupil k vlastnímu konečnému psaní. Proto se z různých míst ozývá volání, aby se na tomto poli přikročilo k synthetické práci. Právě nedávno, před půl rokem, se takové hlasy ozvaly i ze Sovětského svazu na stránkách časopisu *Voprosy jazykoznanija*.[1] Bylo tam řečeno, že potřebnost takového slovníku se ostře cítí, že v širokých kruzích inteligence je zájem o původ slov, že články o historii jednotlivých slov se čtou, jsou-li dobře napsány, s velikým zájmem i u nejazykovědců. A že takový dobře udělaný slovník by byl „nástolní knihou", jak říkají Rusové, každého inteligenta.

A přec i přes tento obecný a trvalý zájem veřejnosti je stav neuspokojivý. Je otázka, proč? Příčin je několik. Za prvé ohromná obtížnost takové práce, neboť vyžaduje léta a léta. Jsou i nesnáze materiální (jako nepřístupnost novější cizí literatury), ale o těch nechci mluvit. Jsou i jiné příčiny: tu musí býti řečeno, že vědecké ovzduší posledních desítiletí ani u nás, ani v SSSR takovým pracím příliš nepřálo. O tom jsme slyšeli a

četli dost v nedávné sovětské kampani proti marrismu a není třeba, abych o tom mluvil podrobně. Proto my, indoevropeisté, jsme z hloubi srdce vděčni Stalinovi, že s marrismem udělal konec, a že můžeme nyní i v tomto slovozkumném oboru pracovati volně. Sovětská věda řadí nyní etymologické práce mezi své úkoly; v článku Abajevově čteme větu: „Таким образом, этимологическое исследование вообще, в особенности же составление полных этимологических словарей находит себе почетное место в ряду задач, поставленных И. В. Сталиным перед советским языкознанием.“[1])

Jinou příčinou krise bylo to, že se zdálo, jako by etymologické bádání bylo u konce svých možností a sil. Takové hlasy se objevovaly i mezi pravověrnými indoevropeisty. Meillet to vyjadřoval asi tak, že evidentní etymologie, jež jsou základem pro hláskosloví, byly už nalezeny od předešlých generací jazykovědců. Nám, nynější generaci, prý zbývají už jenom případy nesnadné, temné, neřkuli beznadějné. Proto sám byl nakloněn k tomu viděti v oněch temných slovech velké procento slov substrátových, t. j. míti je za cizí, za přejatá z neznámých jazyků předindoevropského obyvatelstva Evropy. Čtenář etymologických slovníků dojem krise vskutku míti mohl. Vedle bezpečných responsí, jako je stind. *sūnus* = slov. *synъ*, nalézal v slovnících u jednotlivých slov spoustu výkladů či spíše jen pokusů nebo nápadů takových, že žádný z nich neuspokojoval, žádný z nich neměl vnitřní přesvědčivosti. Čtenář musil nutně dojíti k přesvědčení, že toto není už věda, že to je pouhé tápání nebo hádání, že hledání nových výkladů je jakési samoúčelné hraní, jen jakási zábava. Mluvilo se pak o hřbitovech pokusů mrtvě narozených a zkrátka byl dojem, že toto je už za hranicemi pořádné vědy. Jako příklad takového hřbitova dětí mrtvě narozených se uvádí latinský slovník Aloise Waldeho: ten svědomitě zaznamenává všecky dosavadní pokusy, i když jsou na první pohled mylné.

Proč je tolik mylných etymologických výkladů? Oblast etymologického bádání je velmi lákavá. Každá věda se snaží dostati až k nejzazší hranici svých možností, dopíditi se původu jednotlivých zjevů, vědy odkázané na literární památky se snaží udělati si aspoň trochu jasna i v obdobích předliterárních. Vězí v tom správné tušení, že původ slov souvisí nějak se stavem pradávné společnosti, s vývojem kultury, se zvláštními způsoby pradávného myšlení a světovým názorem. Lidský duch chce proniknout i do těchto věků, z nichž nemáme písemných památek, a pokouší se o to všemi způsoby. Je to oblast tak lákavá, že se do ní odvažuje i spousta diletantů — zvláště do zkoumání vlastních jmen osad, řek, hor — a vůbec takových lidí, kteří si nedávají práci buď s pravidly hláskovými nebo s vývojem významu. Nesnáze sémantické přecházejí velice

[1]) Ačarjan, *Voprosy jazykoznanija* I, 1952, č. 4, str. 91 n.; Abajev, č. 5, str. 56 n.; Peterson, ib. 70 n.

snadno: význam slov pokládají jen za něco nepodstatného, za pouhý stín tělesa zvukového. Nebo se spokojují se stanovením pouhého kořene, nechávajíce kmenotvorné přípony bez povšimnutí. Takovýchto a jiných chyb se napáchalo nesmírné množství — páchali je i pracovníci jinak znamenití — a účinek byl ten, že to mnohým lidem znamenalo konec hodnotného bádání.

Pronikavé zlepšení nastalo, když se poznalo, že bádání slovní je třeba spojiti s bádáním věcným. Heslo „Wörter und Sachen" znamená povinnost seznámiti se dobře s věcí samou, s historií, s dobovým a společenským umístěním daného pojmu. Je nutné obeznámiti se s národopisem a s kulturní historií. „Vzhůru! Ven do širého světa!" volá M e r i n g e r r. 1905. Ta zásada je dnes obecně přijata, ale většinou spíše jen slovy než skutky. Rovněž tak jsou si badatelé poslední doby vědomi toho, že je třeba osvojiti si poučení vyplývající z jazykového zeměpisu. Víme, že je třeba přihlédnout k tomu, na které oblasti se slovo vyskytuje. To nám může povědět velmi mnoho. „Jazykový zeměpis" vypracoval dobrou a jemnou metodu a my jen čekáme na to, abychom měli možnost jí využít: netrpělivě čekáme na linguistické atlasy, čekáme i na podrobné a dokonalé dialektické slovníky. Obého máme pro slovanskou oblast zatím pramálo. Rovněž tak nám chybějí řádné slovníky historické.

Sovětské úvahy, o nichž jsem se zmínil, na př. arménského badatele Ačarjana,[1]) předkládají etymologické práci požadavky velmi vysoké: na př. podati historii slova, vymeziti jeho oblast, uvésti všechny jeho dialektické formy, celou rodinu slova, zachytit i rozšíření daného slova do sousedních jazyků. Ale jak podati na př. historii slova, nemáme-li vyhovující historický slovník? Uvedené požadavky se dají realisovat v zemích, kde jazykověda v oblasti lexika bádala intensivně. My však si musíme přiznat, že nám k tomu chybí velmi mnoho. Nemělo by smyslu zastírat tyto nedostatky nebo se tvářit, jako by jich nebylo. Podívejme se na př. na německý slovník Friedr. K l u g a, poslední vydání přepracované G ö t z e m: co tu sneseno materiálu v historii slov! Ten slovník je schopen podati dobrou historii u velké většiny slov. Čí je to zásluha? Nezapomeňme, že si Němci vydávali samostatný časopis pro lexikální bádání, že mají spoustu obšírných dialektických slovníků a monografií. My Slované jsme tu hodně zanedbali.

Řekl jsem, že je třeba i dokonalých slovníků dialektických a nového zjišťování. Tady je třeba ověřit mnoho nářečních slov. Víte, že slušný počet nářečních slov se nedostal do spisovného jazyka, a přece jsou mnohá z nich starobylá a mají příbuzenstvo jinde. Na př. moravské *vtěloupit se, vťalópit se, přitělópiti se,* slovenské *ťalúpiť sa* ‚nenápadně přijíti někam' má příbuzenstvo v litevštině (*telpù tilpti* ‚Raum worin haben, hineingehen'), je tedy naším representantem slova už baltoslovanského. Ale kromě slov, která jsou doložena jinak nebo i v jiných jazycích, je v našich nářečích spousta slov, zaznamenaných na malém území nebo jen jedin-

krát. Na př. mezi dvě sousedící hesla *hartusiti* a *hasák* slovníku Holuba a Kopečného[2]) by se mohla vložit tato další hesla: *harafica* ‚opička; trajda', *haraga* ‚nějaká tkanina', *harajcovat* ‚běhati po dědině'. Tedy tři slova vesměs z Kyjovska a Slavkovska. Nebo mezi hesly *šuba* a *šukati* by mohla býti tato slova: *šubista* ‚kdo vystřídá v noci hlídače na dráze', *šubrat* a *šudlit* ‚špiniti, mazati', *šúd, šút* ‚roztrhaný střevíc', *šudolit, šodluvat* klikou ‚vrzati'.

Totéž platí o slovenštině, ale ještě ve větší míře. U Kálala[3]) je velké množství dialektických slov, nad kterými stojíme bezradni. Jenže bohužel u každého nebo u mnohého z nich by musila státi poznámka „nejasné". Co s takovými slovy? Nevíme přesně, jaká byla jejich životnost, jaká oblast, někdy nevíme pořádně ani jejich význam. Každá věda má svou vysokou ambici prozkoumat všechno a nic si neodpouštět. Ale v takovýchto případech jde často možná o slova efemérní nebo i o nějaké omyly. Zkrátka potřebujeme tu druhého svědka; jediný svědek sám o sobě nestačí. Z toho vyplývá prosba, aby byly vydány — arci po náležité odborné úpravě — všechny ty krajové dialektické slovníky, dosud skryté v zásuvkách a ve skříních různých institucí. Toto jsou abych tak řekl nesnáze vnější.

Jiná věc jsou vnitřní nesnáze etymologické práce. Vzdálenější pozorovatel by se snad mohl domnívat, že s pomocí hláskových zákonů lze se dobrati správné etymologie — pokud arci jde o slova domácí, nikoli přejatá — takřka mechanicky. Je sice pravda, že znám-li pravidla o střídnicích, mohu restaurovati jakýsi původní útvar. Ale nesmíme zapomínat, že jazyk není útvar ztrnulý; on se stále vyvíjí, jeho slovní tvořivost pracuje stále. Některé útvary jsou tedy staré, ale více je mladých útvarů, a i když jsou třeba staročeské atd., nedají se promítnout do praslovanštiny. I s touto okolností počítáme, ale ne všichni; chybuje se tu velice často; je na př. známo, že Fortunatovova škola ráda promítala i dnešní nepatrné dialektické rozdíly do praslovanštiny. Ale hlavní nesnáz spočívá v této otázce: Co je prius a co je posterius: evidentní etymologie či hláskové pravidlo? Je zřejmé, že jazykozpyt vyšel z evidentních dvojic takových jako je na př. *synъ* = ind. *sūnu-s, cěna* = lit. *kainà, snъcha* = ind. *snušā*. Z těchto evidentních dvojic vyabstrahoval hlásková pravidla, na př. že za starší *ū* máme *y* atd. S pomocí takto získaných pravidel se pak snaží vysvětlovati případy méně jasné nebo zcela nejasné. To by bylo v pořádku. Ale co když výchozí dvojice byly chybné nebo chybně posuzovány? Na př. z dvojice *socha* — sti. *śākhā* byla vyabstrahována poučka, že naše *ch* může býti ze staršího **kh* (Pedersen). Na základě této poučky vykládali[4]) pak jiní další slova — a to dvacet nebo i téměř třicet

---

[2]) *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1952.
[3]) *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí*. Banská Bystrica 1923.
[4]) Dosud jí velkou váhu (proti teorii, že *kh* dalo *k*, t. j. že prostě ztratilo aspiraci) přikládá Stang, Norsk Tidsskrift for sprogvidenskap 16 (1952) 440.

— tak, že jejich *ch* je z *kh*, a shledávali podle toho příbuzenstvo v cizích jazycích. Jenže to domnělé příbuzenstvo je významově vzdáleno od našich slov a tedy nemá přesvědčivosti. Zkrátka poučka je mylná; πρῶτον ψεῦδος nesprávné výchozí spojení, zavinilo řadu dalších omylů. Vzniká tak často skutečný circulus vitiosus. Tohoto nebezpečí si pracovník musí být vědom, t. j. nesmí slepě a nekriticky poslouchat pochybných hláskových pravidel. Některá hlásková pravidla jsou nebo byla dosti složitá — právě vinou nesprávných etymologií. Dospěl jsem k přesvědčení, že hláskový vývoj postupoval podle formulek nebo řekněme tendencí prostých a nesložitých. Je-li hláskové pravidlo příliš složité, je už eo ipso podezřelé a volá tak po revisi celého svého materiálu. Abyste mi snad nerozuměli špatně: nemyslím, že etymolog si může počínat libovolně, bez ohledu na hláskové zákony. To nikoli! Ale musí pamatovat na možnost, že zákony je vždycky možno zlepšovat. Na př. pravidlo o t. zv. 2. (baudouinovské) palatalisaci bylo dosti složité: chtělo se vztahovat nejen na závěrové hrdelnice *k, g*, ale i na dyšnou *ch*. Stran *ch* se to opíralo jen o dvě slova: o stsl. *nasmisati sę* a o *vьsь* = všechen. Ve skutečnosti se ty dva případy vyloží jinak[5]) a pravidlo se zbaví nepříjemné závady. Nebo: nové poznatky o jednom slovotvorném jevu odhalí neudržitelnost jistých etymologií — na př. stará intensiva *bacati, macati, kycati, mrcati*[6]) a pod. ukazují zcela bezpečně, že jejich *c* je z *d*[*t*] + *s* [*bacati* < *bat-sa-ti*]. Jestliže však se *běsъ* vykládal z **baid-s-os, kysati* z **kūt-sati*, je to v rozporu s vývojem skupin *ds, ts* v oněch intensivech; nezbývá tedy nyní než hledati pro *běsъ* a *kysati* výklady nové, i když ty staré výklady nesou autorské jméno velmi slavné.

Hlavní metodická potíž je ta, že vedle hláskových pravidel je třeba vzíti v úvahu i vývoj významový. Ale kdežto hlásková pravidla nás mohou dovésti až daleko do minulosti se slušnou dávkou jistoty, není tomu tak u stránky významové. Sémantika dosud nemá svých zákonů nebo pravidel. Zjistila ovšem značné množství zajímavých změn významových, ale nedospěla k takovým formulacím, které by dovolily vyvozovat s jistotou, že určitá změna významová jistě nebo aspoň pravděpodobně nastane, anebo že daný stav nynější musí být východiskem takového a takového stavu staršího. M. N. Peterson[7]) výslovně konstatuje, že theorie sémantiky je dosud nedostatečná: máme sice zákony hláskoslovné, říká, ale nemáme dosud sémantických; výstavba sémantiky je úkolem budoucnosti! Když tedy se dobereme jistého pratvaru slovního, úvaha o původním významu toho tvaru nemá už opory v pravidlech, je více méně vydána náhodě a přechází do oblasti domněnek. Odtud pramení to, že etymologické výklady jednoho a téhož slova se mohou velice lišit

---

[5]) O tom viz Zeitschrift für slavische Philologie, mou recensi R. Ekbloma, Slavia 22 (1953) 224.

[6]) Viz o nich můj článek ve *Sborníku prací filosofické fakulty brněnské university* 1 (1952) 82 n.

[7]) Voprosy jazykoznanija 1952, č. 5, str. 73 n.

jeden od druhého! Prosím tedy ty jazykovědce, kteří se pohoršují nad takovým stavem, aby nám hleděli pomoci tím, že najdou semantické zákony, ale skutečné *zákony*, ne jen fakultativní úkazy! Dokud nám je nenajdou, vždy bude v etymologickém bádání značný díl nejistoty a náhodnosti a tedy nových a nových omylů. Toho si musíme být vědomi, a proto jednak nesmíme chtít nemožné věci, s druhé strany pak každý pracovník musí být ochoten přiznati své omyly a odvolati své starší výklady, najde-li se výklad lepší.

Je tedy oprávněna skepse stran dalších možností? Když počíná vycházeti nějaký nový etymologický slovník, kritikové si libují, že autor nepřináší nových pokusů, že nerozmnožuje řady oněch „mrtvě narozených dětí". Tak jsme to četli na př. nedávno[8]) o prvním sešitu polského slovníku Fr. Sławského. Máme se tedy vzdáti nových pokusů? Správně dí V. J. Abajev, že skepticismus tady skrývá v sobě agnosticismus. Ve skutečnosti není situace tak beznadějná. Za prvé je třeba odložit ostych před autoritami. I nejslavnější badatelé se v jednotlivostech mýlili, a naprosto není zárukou správnosti to, že se ten a ten výklad opakuje v literatuře stále a stále. Na př. naše *líto, litovati* máme u Gebauera[9]) pod heslem *ľúto*, jakoby *í* bylo i v tomto případě ze staršího *ʲu*, tedy jakoby *líto, lítost, litovati* patřilo k *ľútý*, t. j. k nč. *lítý*, ve spojeních *líté zvíře, lítý nepřítel.* Ve skutečnosti staré doklady mají jen *i*, kdežto *ʲu* je mladší, z doby kolísání: i když to *ʲu* přešlo do slovenštiny a polštiny, je tu mladé. Gebauerovo mylné heslo mělo za následek mylný obraz etymologický. Nyní vidíme, že *líto* nepaří k *ľútý*, ale že je bezvadně příbuzné s něm. *leid* (es ist mir leid, es tut mir leid). Hlavní věcí, skutečně hlavní, je držet se významu slova. Nedovolujme si uchylovat se od něho příliš! V tom se tedy budeme lišit od předcházejících generací. Budeme-li se držeti významu, totiž vycházeti z nejvlastnějšího významu slov, podaří se najíti i nová evidentní spojení (i když se o možnosti takových objevů už pochybuje). Vůbec je třeba blížiti se k problémům i z jiných stran, tedy jaksi z druhého břehu, především od stránky významové. Potřebovali bychom indoevropský slovník vycházející od významu, tedy slovník synonym, po jakém volal už před čtvrt stoletím Jan Rozwadowski. Zdá se, že tuto potřebu splňuje nedávno vyšlý slovník Buckův, ale ten v rukou dosud nemáme.

Při výkladu hláskové stránky daných slov nám slibné možnosti v budoucnosti poskytnou t. zv. psychologické změny hláskové. To je vlastně téměř poslední a jediná naděje pro ty případy, kde selžou ostatní možnosti. Dosavadní badatelé většinou připouštěli takové změny (dissimilaci, haplologii, přesmyky a pod.) v theorii, ale v praxi je rádi neviděli. Jedině Jan Otrębski jim u nás razil cestu. Existence dejme tomu dálkové metathese je zaručena naprosto spolehlivě případy takovými jako lit. *kepù*

---

[8]) Język polski 32 (1952) 193.
[9]) Slovník staročeský II (Praha 1916).

proti našemu *peku*. Ale potrvá asi delší čas, než se obecně uzná správnost případů jako *chlupъ* proti lit. *plaũkas*,[10]) *kroma*[11]) ‚okraj' a něm. *Mark*, lat. *margo* téhož významu, *ňurati*[12]) ‚slíditi' a ἐ-ρευνάω téhož významu. Uznávám, že je tu skryto jisté nebezpečí, ale opakuji, nezbytným předpokladem je totožnost významová. Dále budeme asi více musit počítat s tím, že slovotvorné prvky funkčně málo zatížené nebo vůbec nezatížené časem upadají a zanikají, tedy budeme více než dosud uznávati synkopy. Jsem ochoten připustiti i přechod znělých souhlásek v neznělé a naopak — a to bez přímé fonetické příčiny — v těch případech, kde slovo se octlo v jazyce osamoceno, ztratilo svou rodinu příbuzných slov.[13]) Již Gebauer říkal o takových, že podléhají změnám mimořádným. Na př. litevština má *gražùs* ‚pěkný, krásný', od toho *grõžis* ‚krása'; my jsme výchozí adjektivum ztratili, podrželi jsme jen odvozené abstraktum, ale změnili jsme je v neznělé: *krasь* a pak *krasa*, od toho teprve tvoříme znova další odvozeniny. Připouštíme i substituci hlásek typu *b/p/m, d/n:* č. *haniti* < *gaditi*. Připouštíme i t. zv. vertikální substituci souhlásek, retných za zubné a pod., tedy zjev, který byl kdysi v češtině znám a rozšířen okolo Litomyšle: známé *holoude v troude* (= holoubě v troubě).

Příkladem tu budiž sloveso *boleti:* dosavadní pokusy o výklad jsou naprosto nezdařilé; ale máme lat. *dolēre*, jež se jak hláskami [až právě na to *b/d*, tak i kmenem [na *-ē-*] a významem s naším slovem naprosto shoduje: bylo původně u nás *bolěją*, latinsky *dolēō;* shoduje se i jinak do všech podrobností: obě mají v kořeni jen *o*, nikdy *e* nebo něco jiného; ba i ve vazbách: Latiník mohl říci *ego doleo*, ale též *dolet me caput*, obdobné způsoby jsou doloženy u nás. Přitom ani *doleo* nemělo vyhovující etymologie. A tak se obě slova k sobě druží co nejlépe, jenom je třeba připustit záměnu *b/d*. Kde ona záměna nastala, zdali v latině či u nás, to ovšem nevíme a zatím nemáme prostředku, jak to zjistiti.

Dále bude třeba uvésti do praxe poznatek, že expresivní slova se ráda mění jak v hláskách, tak i v příponách, a Kořínkovo[14]) zjištění o tom, že čím menší je jejich expresivnost, tím pevnější je jejich hláskový stav a mutatis mutandis naopak. Trochu jiným způsobem vyjádřil totéž nedávno zesnulý linguista M. N. Peterson: v hláskosloví se prý spoléhalo na pravidelnost hláskových jevů, ale — praví Peterson[15]) — „pevnost zvuků řeči závisí na pevnosti základního slovního fondu i gramatiky"; k tomu, říká týž autor, nepřihlížel dosud žádný etymologický slovník!

Slovanské jazyky — a vůbec slovanský svět — spolu s baltskými, především litevštinou, mají vědě ještě mnoho co říci. V našem oboru etymologickém přicházely k slovu především jazyky klasické, pak sanskrt

---

[10]) Holub—Kopečný, op. cit.; rovnici tu nalezl Karel Janáček.
[11]) Bude uveřejněno ve Sborníku prací filosofické fakulty brněnské university.
[12]) Lingua Posnaniensis IV (v tisku).
[13]) Viz mé *Recherches dans le domaine du lexique balto-slave* (Brno 1934) 12.
[14]) Slavia 15 (1937—1938) 43 n.

a germánština. Slovník Walde-Pokorného je zaplněn slovy především z těchto jazyků, zvláště z germánských. Naproti tomu naše jazyky baltské a slovanské nedaly indoevropeistice dosud vše, co by dát mohly. A jejich svědectví, jejich materiál není bez ceny! Neboť stavba slovanských i baltských slov je většinou průhledná; souhlásky se do slovanštiny zachovaly dobře, i samohlásky jsou průhledné. U nás je stav mnohem příznivější než v germánštině, keltštině, arménštině. Západní vědě vadí ve studiu slovanštiny ovšem rozličné ty palatalisace, assibilace, úžení samohlásek a mizení jerů, ale praslovanské období bude i jim přístupné. My pracujeme, rozumí se, pro sebe, ale rádi dodáme světové indoevropeistice, co dodat můžeme. Neboť zase od ní mnoho přijímáme, a více jsme dosud přijali, než dali. V materiální a duchovní kultuře zachovali Slované velmi mnoho starobylého a proto i jejich slovní zásoba zrcadlí do velké míry starobylý stav. Je teď na nás, abychom vytěžili z těch možností co nejvíce. Mladá generace může tu pomoci tím, že se zabere do monografického studia jednotlivých oblastí věcných, že nám dokonale zachytí nářeční slovní zásobu, že si bude všímati zvláště tvarů expresivních, především slovesných intensiv. Má tu před sebou leckdy oblasti panensky nedotčené.

Václav Machek (Brno)

---

[15]) L. c., 77.

DISKUSE

Karel Janáček (Olomouc): **Poznámka k etymologické metodě**

Ke kladným stránkám mladogramatického hnutí patří jistě snaha vymýtit dřívější libovůli při určování etymologie slova. Za správnou byla uznávána zásadně ta etymologie, která vyhovovala po stránce hláskové, t. j. při níž byly zachovávány pravidelné response mezi jednotlivými jazyky, získané při jiných, bezpečných etymologiích. K významu se samozřejmě přihlíželo také, ale protože v sémantice se neobjevily podobné přesné zákony, jaké byly zjištěny v hláskosloví, vládla někdy v praxi značná libovůle.

Tak slovanské *gъrbъ* bylo spojováno s lit. *garbanà* „kadeř", slov. *kyselъ* s lat. *caseus*, slov. *slěpъ* s lit. *slẽpti* „schovávati". Slov. *krysa* bylo dosud bez etymologie.

Ale srovnáváme-li *gъrbъ* s lit. *kuprà* „hrb", *kyselъ* s lit. *gaužóti* „kvasiti", *slěpъ* s lit. *žlìbas* „slabozraký", *apýžabalis* „poloslepý" a *krysa* se slov. *gryzati*, vidíme, že při stejném významu vyhovuje i stránka hlásková: jde vesměs o střídání párových hlásek znělých a neznělých. Zároveň se nám vysvětlí, proč ve slovech *krysa* a *kyselъ* zůstává *s* po *y*. Ve dvou slovech nastala metathese: *kuprà* ~ *gъrbъ* (srov. lat. *gibber*) a *slěpъ* ~ *žabalis*. Pomocí dálkové metathese vykládám jinak než dosud slov. *chlupъ*. Ve světle Machkových studií je response slov. *ch* a lit. *k* náležitá, a uznáme-li metathesi, dostáváme hlásku za hláskou lit. *pláukas* „vlas", které nemělo dosud uspokojivé etymologie.

Bude proto podle mého soudu nutno postupovat při nových etymologiích zase jen pomocí řady paralel, ale uznávat — jak to dělá s úspěchem zejména prof. Machek — různé hláskové dublety, metathese atd. ve větší míře, než se dosud dálo. Zato musíme zvýšenou měrou dbát významové identity nebo aspoň úzkého vztahu významového mezi spojovanými slovy.*)

František Kopečný (Olomouc):

Úvodem sebekritická poznámka k Etymologickému slovníku. Je ušit horkou jehlou a nejednotně. Uvedené Janáčkovy etymologie v něm jsou, až na *hrb* (ta je z Bernekra), s chybou u *chlup*.

Mám poznámku k povaze hláskových zákonů a k poměru stránky hláskové a významové v etymologii.

K prvnímu poznamenávám: I v hláskosloví předpokládá termín „zákon" noeticky bezvýjimečnost. Ta opravdu platí, ale ovšem pro vlastní oblast příslušné stránky hláskových zákonů. Je třeba si uvědomit: a) že sám charakter hláskového systému daného jazyka a zákony pro jeho složky platí plně jen pro jeho sféru neutrální; b) že fonetické, t. j. artikulačně akustické tendence, plynoucí z dané „artikulační base", se mohou inte-

*) Některé z uvedených etymologií jsem dal k disposici kol. Kopečnému pro jeho zpracování Holubova *Etymologického slovníku jazyka českého*.

grálně uplatnit jen na nesystémových prvcích jazyka. Jen onen zásadní zákon, „klíč", podle něhož je uspořádán *fonologický* systém jazyka, ovládá *celou* jeho neutrální oblast.

Z toho plyne, že „výjimky" (t. j. opět jiné zákonitosti) najdeme ve sféře afektivní (expresivní) — a že se lehce obměňují slova isolovaná, deetymologisovaná, t. j. vyšinutá ze svých slovních rodin. Při jejich obměně přicházejí pak k platnosti jednak obecné fonetické tendence, jejichž realisaci se jinak právě příčí zařazení slova do jisté asociace (na př. proti fonetické změně rozlišování dvou explosiv v *pták - fták* nemáme **ftát se,* protože je tu řada slov s předponou: *doptat se, zeptat se* atd., kde slabičné dělení může být jiné, a byla tu iterativa typu *zpytovati;* podobně máme *čtyři - štyři,* ale *čtu,* ne **štu,* protože je *číst, čítat* atp.) — jednak vznikají změny pro samu vratkou podobu slov nikam nezařaděných, zejména při jejich malé frekvenci, pro různé možnosti pokusů o nové zařazení: *dchoř - tchoř/schoř/skoř/škoř,* rusky *chorëk,* srch. i *tfor/tvor.*

K druhému poznamenávám, že nutno opravdu uznávat prioritu významu. Vždyť samy rovnice hláskových korespondencí mezi různými jazyky vyplynuly a vyplývají nakonec z rovnic sémantických.

Sémantické zákony sice máme, ale příliš obecné, než aby nám mohly být co platné, spíš naopak dovedou každý sémantický posun, pro daný výklad nutný, nějak ospravedlnit. Myslím tu na jeden z hlavních zákonů, metaforický posun významu. Mezi nějak blízkými pojmy se najde řada znaků společných, po nichž jako po mostě může označení pojmu A přejít na pojem B, odtud na C atd. Pro každý takový přesun označení (s hlediska významu slova jde o posun významu) máme tu a tam sémantické paralely, tu častější, tu vzácnější. Avšak na které sousední pojmy bude označení X v konkretním případě přecházet, t. j. kterým směrem vývoj významu v konkretním případě půjde, to předvídat nelze, a co do možnosti minulých procesů to dovodit nelze bez ozřejmění konkretních podmínek: t. j. bez pečlivého studia historických i prehistorických reálií je etymologie často budována na písku.

Pavel Trost (Olomouc):

Etymologie má vyhovět po hláskoslovné stránce i po stránce významové. Nelze přeceňovat ani jednu ani druhou stránku. Mladogramatikové jednostranně zdůrazňovali hláskosloví na úkor významu. Proti tomu Marr založil etymologii j e d i n ě na sémasiologických zákonech. Zavrhoval bezpečně zjištěné hláskoslovné zákony a „objevoval" fantastické zákony sémasiologické. Marrovy etymologie jsou proto ovšem vesměs bezcenné.

Stalin ukázal, že Marr a jeho přívrženci přeceňovali sémasiologii. K otázce sémasiologických zákonů je třeba říci, že k o n k r e t n í (specifické) zákony sémasiologické, obdobné hláskovým zákonům, nebyly dosud zjištěny. Nebyly zjištěny zákony o skupinových změnách významu slov, působící v daném jazyce v určité době. Takové zákony patrně neexistují.

Etymologie, opřené o přibližnou podobnost významovou, musí být podrobeny přesné zkoušce hláskoslovné. (Musí být rovněž prověřeny s hlediska tvoření slov.) Ale nelze také trvat na mladogramatické zásadě o bezvýjimečnosti hláskových zákonů, která je v rozporu s nespornými fakty. Proto není možno přeceňovat jistotu etymologického poznání.

Josef Skulina (Brno):

Etymologova práce se nemůže obejít bez řádného studia významové stránky slova, jeho historie a historie věcí, bez zpřesnění, která přináší linguistice jazykový

zeměpis. Přitom nelze opominout studia hláskoslovné a tvaroslovné zákonitosti, zákonů jazykových systémů — geneticky příbuzných jazyků —, které nutno zkoumat v těsné souvislosti s dějinami společnosti. Studium základního slovního fondu a slovní zásoby jednotlivých nářečních celků má dalekosáhlý význam jak pro poznání slovní zásoby národního jazyka, jejího růstu a změn, tak pro bádání etymologická, jimž přinese nejen bohatý materiál, nýbrž leckdy také spolehlivý základ pro výklad slova. Slovní zásoba jednotlivých nářečí musí být zkoumána ve vší úplnosti, neboť v ní se obráží denní život, souvisící s potřebami a zaměstnáním obyvatelstva a s jeho zájmy o vnější svět. Diferenční pojetí nářečních slovníků tu nemůže přinést spolehlivé výsledky, poněvadž nemohou zachytit složitou problematiku, týkající se rozšíření a frekvence slov v národním jazyku. Dosavadní nářeční slovníky z větší části nejsou úplné a mnohdy jsou i nepřístupné (na př. Bartošův, Hruškův). Má-li se tedy práce etymologa setkat se zdarem, je zapotřebí, aby se co nejdříve přikročilo k vydání nářečních slovníků, v nichž by byla zachycena nejen slova, týkající se života a práce obyvatel, nýbrž také slova, zachycující generační rozdíly a geografický rozsah na sousedních oblastech. Po stránce významové pomohou etymologovi slova roztříděná ve slovníku podle abecedně věcného ukazatele. Etymologickým bádáním tu tedy ještě dialektologie velmi mnoho dluží.

Antonín Vašek (Brno): **K problematice základního slovního fondu (na nářečním materiálu z Valašskomeziříčska)**

Jak je známo, základní slovní fond není zcela stálý, mění se, i když pomalu. Jeho změny vyplývají zcela logicky z povahy jazyka jako jevu společenského. S vývojem společnosti dostávají se do slovníku postupně nová a nová slova, z nichž některá pronikají i do základního slovního fondu a naopak mnohá slova základního slovního fondu přecházejí do ostatní slovní zásoby, kde se drží na jejím okraji nebo i zanikají. Tuto skutečnost mohu potvrdit rozborem nářečního materiálu ze severního Valašska.

Rozbor nářečního materiálu z Valašskomeziříčska, tedy z pomezí valašsko-lašského, a jeho srovnání se slovníkovým skladem sousedních nářečí lašských spolu se shodami v gramatické stavbě ukazují zřetelně na starou souvislost — ne-li jednotu — obou srovnávaných oblastí. *Tento poměrně jednotný jazykový celek se později se změnou společenského života diferencoval ve dva výrazné nářeční typy, a to v podstatě dvěma činiteli. Patří k nim jednak t. zv. valašská kolonisace, která zesílila shody se sousedními nářečími slovenskými, jednak pozdější lašské innovace (krácení délek a j.), jimiž se lašská nářečí ustavila jako svérázný nářeční typ.*

Valašská kolonisace znamená podstatnou změnu ve způsobu života valašského lidu. Přináší s sebou nový způsob života — pastevectví. Je přirozené, že s příchodem pastevectví dostávají se do slovníku také nová slova, označení předmětů a jevů z této oblasti. Jde o názvy *koľiba, salaš; bača, fujara, valach; brynza, žynčyca; grapa, kotár, redykať* atd. Salašnictví se postupem času na Valašsku velmi rozšířilo a bylo tam ještě v nedávné minulosti významným hospodářským činitelem. S jeho rozvojem pronikaly nepochybně i některé názvy z tohoto okruhu ze slovní zásoby do základního slovního fondu. S novými formami hospodaření na feudálním velkostatku a s narůstajícím kapitalismem bylo však pastevectví jako příliš extensivní forma hospodaření vytlačeno formami jinými, intensivnějšími, a tu i názvy z této oblasti přešly ze základního slovního fondu do ostatní slovní zásoby. Dnes z této vrstvy slov můžeme počítat k základnímu slovnímu fondu zmíněného nářečního typu pouze *bača, brynza, grapa, kotár, krdeľ//kŕdeľ, redykať, salaš* a *valach*, která jsou stále obecně rozšířena, srozumitelná a jichž se hojně užívá. Ostatní slova této vrstvy patří k slovní zásobě a jsou zatlačována do její pasivní složky.

Ale ani v ostatní slovní zásobě nejsou všechna slova ve stejné rovině. Některá — na př. *žynčyca* — se drží ještě dobře, většina jich však silně ustupuje a slova jako *syhla* (= bažina, močál) jsou pouze v pasivní slovní zásobě příslušníků nejstarší generace; střední generace je už nezná.

Z těchto příkladů sdostatek vysvítá jednak to, že termín základní slovní fond nutno chápat vždy historicky, dynamicky, jednak skutečnost, že hranice mezi základním slovním fondem a ostatní slovní zásobou není ostrá, nýbrž plynulá.

Bahuslav Havránek (Praha):

Připojuje zásadní poznámku, že je třeba propracovávat i tvoření slov a odhalení dobových zákonitostí postupů při tvoření slov bude účinnou podporou i etymologům.

Závěrečné slovo Václava Machka

Shrnul diskusi v tom smyslu, že není zásadních rozdílů názorových mezi diskutujícími. Vítá sdělení předsedajícího prof. J. Stanislava, že bude možno použít excerpčního materiálu k slovanskému etymologickému slovníku, který si připravil zesnulý profesor Slovenské university J. M. Kořínek.

V. THEMA:

SROVNÁVACÍ METODA PŘI VYUČOVÁNÍ JAZYKŮM SLOVANSKÝM

K otázce využití srovnávací metody při vyučování jazyků

Problematika využití srovnávací metody při jazykovém vyučování je příliš složitá, než aby se dala, byť i jen v hrubých rysech, načrtnout v krátkém diskusním referátu; jde tu také o jeden z nejzanedbanějších úseků jazykovědy (a zároveň metodiky a didaktiky vyučování). Zároveň jde však o otázky příliš důležité, než aby snad mohlo být jejich řešení odsunováno s poukazem, že je třeba nejdříve vymeziti kompetenci a rozděliti úkoly mezi jazykovědce a pracovníky v oboru metodiky a didaktiky vyučování. Chci se ve svém výkladu omeziti na věci obecného rázu. Budu přitom vycházet především z hláskosloví, a to proto, že hláskoslovný materiál je dosud nejlépe zpracován a je také instruktivní. Jsem si při tom však vědom toho, že nejdůležitější i zde je gramatika a že také u slovníku se musí srovnávací hlediska uplatňovat. Po této stránce mě ostatně doplní ohlášené diskusní příspěvky a koreferáty.

Problematika využití srovnávací metody při jazykovém vyučování je s našeho slavistického hlediska o to složitější, že se netýká jenom vyučování jazyku cizímu, ale že sem patří také otázky vyučování jazyku mateřskému, t. j. v našem případě vyučování češtině.

Vlastně by bylo možno mluvit o potřebě uplatňování srovnávacího hlediska při vyučování mateřskému jazyku všude a za každých podmínek, a to již z toho důvodu, že jazykové vyučování musí stát na vědeckém základě, musí vycházet z vědeckého poznání jazyka a musí se tedy opírat i o výtěžky historické a srovnávací jazykovědy.

Tady je však třeba rozeznávat mezi tím, čemu bychom mohli říci teoretické základy jazykového vyučování a praktickým postupem při podávání látky. Těžit z historické a srovnávací jazykovědy a opírat se o ni při jazykovém vyučování neznamená snad nějakou reprodukci jejích pouček.

Potřeba skutečného srovnávacího postupu při vyučování jazyku mateřskému se stává akutní, když se paralelně vedle jazyka mateřského probírá nějaký jazyk cizí. Tu je pak potřeba usilovat o koordinaci výuky na př. při osvojování mluvnické látky a dbát také o to, aby bylo pokud možno užíváno stejného mluvnického pojmosloví a stejné terminologie.

Tato potřeba koordinace a zharmonisování vyučování jazyku mateřskému s paralelním vyučováním jazyku cizímu je zvláště naléhavá tam, kde je cizím jazykem jazyk příbuzný, na př. pro nás další jazyk slovanský. A je-li tímto slovanským jazykem ruština, stojíme tu před úkolem tím odpovědnějším. Nejde tu jenom o to, aby se vhodným srovnávacím postupem při vyučování jazyku mateřskému čelilo působení paralelního osvojování ruštiny a aby také z tohoto paralelního vyučování ruštiny byly vytěženy všecky výhody pro jazyk mateřský, ale také o to, aby se při vyučování jazyku mateřskému napomáhalo ruštině. A naopak při vyučování ruštině lze také napomáhat lepšímu poznání mateřštiny.

To všechno však předpokládá promyšlený a propracovaný srovnávací postup a dokonalou koordinaci vyučovacího postupu. Vyučování jazyku mateřskému a ruštině musí tvořit zharmonisovaný a vyvážený celek. Vycházíme-li ze zásady, že je při vyučování příbuznému třeba využívat mateřského jazyka, musíme pamatovat také na to, že je tu předpokladem postupné pronikání do mluvnické teorie. Chceme-li zvyšovat úroveň vyučování ruské mluvnice, musíme zvyšovat úroveň vyučování mateřskému jazyku. A lepší znalostí ruské mluvnice se prohlubuje znalost jazyka mateřského. Vyučování mluvnice však musí být pokud možná jednotné a přitom také diferenční, srovnávací.

Jak při vyučování cizímu příbuznému jazyku, tak při vyučování jazyku mateřskému je zde především třeba účelným srovnávacím postupem překonávat všechny rušivé vlivy a překážky, které jsou jazykovým příbuzenstvím dány. Zde jde o složitou psychologickou problematiku, které si dosud psychologie málo všímá. Vyučování cizímu jazyku stojí vždy před úkolem, jak překonávat jazykové návyky, které nás nutí chápat cizí jazyk na základě jazyka mateřského.

Jak složitá je situace po této stránce, je zvlášť dobře vidět v hláskosloví. Zkušenosti nás učí, že jsme často pro hlásky cizího jazyka hluší, že tu některé rozdíly, třebaže významotvorné, vůbec sluchem nepostřehujeme a že si je někdy musíme při aktivní nápodobě osvojovat mechanicky a bez možnosti vlastní akustické kontroly.

Do teoretické výuky hláskosloví patří nejen výklady o fonémech a jejich systémovém uspořádání, ale také výklady o čistě fonetických kvalitách hlásek a o jejich posičních modifikacích i o jejich „národním" odstínění. Diskuse o fonologii, jež nedávno proběhla v Sovětském svazu, ukázala jasně, jak škodlivé a nesprávné je podceňování t. zv. irrelevantních fonetických vlastností jazyka právě s hlediska výuky cizímu jazyku. Učíme-li se cizímu jazyku, musíme se naučiti dobře napodobovat nejen složky fonémické, distinktivní, ale také různé vlastnosti průvodní. Pro výslovnost ruštiny a polštiny je na př. rozdíl mezi tvrdým a měkkým *i/y* neméně důležitý než v ukrajinštině, třebaže v ruštině a polštině jde jen o posiční varianty jednoho fonému, kdežto v ukrajinštině o dva fonémy samostatné.

Bylo by však nesprávné domnívat se zase, že jsou výklady o foné-

mických prostředcích jazyka a jejich systémovém uspořádání v teoretických výkladech při jazykovém vyučování zbytečnou složkou. Že se nesmějí fonologické výklady podceňovat v systematických mluvnicích, není snad třeba zvlášť zdůrazňovat. Nestačí tu jen povšechné výklady o počtu fonémů a jejich variantách, je tu nezbytný popis a také analysa jejich systémového uspořádání a také výklady o využití fonémů, o t. zv. funkčním zatížení. Z takto založených výkladů systematických mluvnic pak může jazykové vyučování bezprostředně těžit.

Výklady o systémovém uspořádání fonémů a o jejich funkčním využití bývají ovšem často v systematických mluvnicích zanedbávány a tím pak trpí i jazykové vyučování, protože se mu nedostává spolehlivé teoretické základny. Myslím, že s podceňováním systémového uspořádání fonémů se setkáváme i v kritice strukturalistické fonologie, jak ji podal v práci *Český strukturalismus jazykozpytný ve světle Stalinova učení o jazyce* akademik Fr. Trávníček. Jestliže strukturalisté vykládali vlastnosti hláskových systémů nesprávně, nevyplývá z toho, že tu vůbec žádné systémové vztahy nejsou. Systémová vazba fonémů není dána jen jejich funkční platností, ale také jejich fonetickými vlastnostmi.

Systémové uspořádání fonémů vyplývá již ze stupně jejich fonetické příbuznosti. Některé jsou si bližší, jiné vzdálenější. Celkový charakter systému je určován především těmi příbuzenskými vztahy, které se mezi fonémy opakují a vytvářejí příbuzenské páry. Tak je tomu na př. u souhlásek, které v slovanských jazycích vytvářejí párové řady znělých a neznělých, měkkých a tvrdých a také ještě jiné, méně výrazné a snad i méně důležité. Podobné řady párových dvojic mohou tvořit i samohlásky. Analysa takových korelačních řad je pro pochopení systémových odlišností důležitá.

Ze zjištění, že specifický charakter jednotlivých fonémů je spoluurčován jejich vzájemnými vztahy, vyplývají důležité závěry pro srovnávací postup v jazykové charakteristice, o niž se opírá vyučování. Jazykovědě se dostalo v těchto otázkách spolehlivé teoretické základny v knize prof. Čikobavy *Vvedenije v jazykoznanije.* Zde se na př. správně vykládá, že hlásky, i když se vyskytují ve všech jazycích světa, nelze v různých jazycích považovat za totožné, byť by jako zvuková realita úplně identické byly. Rozdíly tu vyplývají právě z odlišností celých hláskových systémů (v uved. spise na str. 172). Z toho vyplývá jasně, že na př. v starém sporu o otázku, lze-li považovat české a slovenské *ou* na základě jejich čistě zvukové realisace za úplně totožné, byla pravda na straně těch, kteří říkali, že tu o jazykovou identitu nejde. Nebylo však správné, jestliže zastánci tohoto názoru zároveň tvrdili, že tu v jednom případě (v češtině) jde o t. zv. dvojhlásku (diftong), v druhém případě však nikoliv.

Potřeba rozdílného hodnocení slovenského a českého *ou̯* nevyplývá jen z celkové odlišnosti hláskových systémů češtiny a slovenštiny v samé vývojové fázi obou jazyků; zde záleží také na odlišném funkčním využití a tím zároveň na odlišném původu dvojhlásky *ou̯* v češtině a slovenštině. České *ou̯*

vzniklo z dlouhého *u*, dosud se s *u* morfologicky a slovotvorně často střídá, na př. v případech *dub - doubek, sud - soudek, touha - tuh, strouha - struh* atd. Naproti tomu slovenské *ou* vzniklo ve většině případů ze starého spojení *ov* a má proto docela jiné morfologické uplatnění. Zde se již setkáváme s případem, kdy srovnávání daných systémů přechází v srovnávání historické. Historického výkladu bylo by tu možno použít i při jazykovém vyučování již od druhého školního stupně.

Jako jiný příklad rozdílného funkčního využití foneticky příbuzných hlásek ve slovanských jazycích uvedl bych ještě měkké souhlásky v ruštině a bulharštině. Nehledíme-li k takovým odlišnostem, jako jsou zde u měkkých velár (v ruštině jsou to jen posiční varianty, v bulharštině fonémy), je tu ten důležitý rozdíl, že v bulharštině se vyskytují měkké souhlásky (s výjimkou velár) jen před samohláskami zadní řady. Tyto samohlásky se však k předcházejícím souhláskám asimilují, a když je tato asimilace foneticky výraznější, stává se hláskový protiklad tvrdá - měkká skupinový (vztahuje se zároveň na souhlásku a samohlásku: *ta-tä, tu-tü, to-tö*). Při tom je se srovnávacího hlediska také důležité, že nejčastější poloha výskytu měkkých souhlásek je před samohláskou *a*, před *u* a *o* pak v domácích slovech jen u hypokoristik typu *колье* a pod.

Vykládáme-li povahu a systémové odlišnosti párové měkkosti ruských souhlásek Čechům, máme tu možnost poukázat na obdobné poměry v češtině, kde měkkost souhlásek je omezena jen na tři páry *(t-ť, d-ď, n-ň)*. Pochybovat o tom, že tu skutečně o podobné případy jde, není naprosto třeba. Fonologové, kteří tvrdili, že jde v tomto případě v češtině o něco zásadně jiného než v ruštině, zajisté pravdu neměli. Z českých měkkostních párů lze stejně dobře diferenční znaky měkkosti vyabstrahovat jako z párů ruských, rozsah korelace tu není rozhodující. Foneticky ovšem české a ruské měkké souhlásky nejsou úplně totožné.

Otázkou však je, v jaké míře je možno při jazykovém vyučování srovnávací výklad tohoto druhu uplatňovat. Diferenciace podle školních stupňů je tu samozřejmou věcí. Metodicky se tu budeme řídit zásadou, že nebudeme pracovat s pojmy zbytečnými a že budeme usilovat o maximální jednoduchost a srozumitelnost výkladu.

S hlediska metodickodidaktické účebnosti je třeba také uvažovat o uplatnění historické látky při srovnávacím postupu v jazykovém vyučování. Rozhodneme-li se na nižším stupni a v populárních učebnicích omezit jak srovnávací, tak historické výklady na nejnižší míru, nebudeme tím samozřejmě ani zrazovat marxistickou zásadu, že jazykověda je v podstatě věda historická, ani se tímto postupem nevyhneme povinnosti pracovat na spolehlivém teoretickém základě. Bude-li snad v naší práci méně jazykovědy, bude tam muset být víc věd jiných, ať již psychologie nebo vyučovací metodiky a didaktiky a pod.

Ani přímo u výkladů srovnávacích není historické hledisko nezbytné. Lze dokonce přímo říci, že se v jazykovém vyučování někdy bez historických

výkladů obejdeme, bez srovnávacího hlediska však nikdy. Můžeme se i vyhýbat srovnávacím výkladům, ale musíme vždy volit srovnávací postup jak při uspořádání látky, tak v jejím výběru. A v tom všem konečně docházejí uplatnění i poznatky historické jazykovědy. Celkem tu platí, že běžné jazykové vyučování více z poznatků historické jazykovědy těží, než je přímo reprodukuje.

Je tu do jisté míry podobná situace jako v t. zv. popisné (po případě také normativní) mluvnici. I ta z historického studia jazyka těží a svým způsobem na něm staví, ale jejím hlavním cílem zůstává popis daného stavu jazyka. Oddělovat radikálně a násilně historické a synchronní hledisko ve smyslu zásad, jakými se řídil F. de Saussure a někteří strukturalisté, bylo by ovšem naprosto nesprávné. Minulost jazyka obráží se v jeho přítomnosti, je její živou složkou. Když se omezujeme v popisu jazykového systému na přítomný stav či na jeho určité vývojové období, nemůžeme se vyhnout výkladům historickým, na př. při rozlišování produktivních a neproduktivních kategorií, při rozlišování archaismů a neologismů v stylistických variantách a podobně.

V popisu jazykových systémů však není ideálem nějaká synthesa historické a popisné metody; mluvnické pojmy zachycující daný stav jazyka mají své oprávnění a od dějin jazyka či historických mluvnic se podstatně odlišují.

Ve všech těchto otázkách je třeba usilovat o dohodu jak v zájmu jazykovědy samé, tak v zájmu praktické aplikace jejích výsledků v jazykovém vyučování. Uplatnění srovnávacího hlediska při vyučování vadí často jen to, že se tytéž jevy vykládají v mluvnicích jednotlivých jazyků různě, nezřídka pak není jednoty ani v mluvnických popisech jednotlivých jazyků. Po této stránce nám poskytují dost neutěšený obraz syntaktické práce v dnešní češtině, třebaže samy o sobě jsou svědectvím vyspělosti naší bohemistiky.

Stavíme-li se za požadavek sjednocení v oboru mluvnického pojmosloví, musíme si být vědomi toho, že posléze všechno závisí na celkovém pojetí jazyka a jeho systémového uspořádání. Díky Stalinovým jazykovědným pracím jsme tu dnes mnohem dál, než jsme byli ještě do nedávna. To, co bylo dosud v jazykovědě vykonáno od uveřejnění Stalinových statí, nemůže nás však ještě v plné míře uspokojit. Dnes, kdy se pomalu blížíme k datu třetího výročí památné diskuse v „Pravdě“, uvědomujeme si také, že k dosažení lepších výsledků v oboru srovnávacího studia slovanských jazyků chybí nám dosud některé základní předpoklady, na prvním místě nové, marxisticky pojaté mluvnice jednotlivých slovanských jazyků, a to jak historické, tak popisné. Zde jsme dosud příliš odkázáni na práce metodicky zastaralé. Naše studijní praxe potom trpí rozporem, že je programově vytyčován požadavek jazykovědy nové, ve vlastní jazykovědné práci že se však zůstává do značné míry při starém.

Nedostatky jsou někdy ještě zbytečně stupňovány tím, že nedovedeme v jazykovědě najít správný poměr k pokrokovým tradicím slovanské jazyko-

vědy. Žijeme dosud ve strachu, abychom se nekompromitovali respektem k starší jazykovědné práci, třebaže nás klasikové marxismu-leninismu v čele s Engelsem a Stalinem učí o jiném.

Při kritice nemarxistické jazykovědy si musíme být vědomi toho, že zařazením některých velkých linguistů do kategorie idealistů se o celkové hodnotě jejich díla řekne málo. Stalin odhalil jazykovědný idealismus Marrův, ale to je docela zvláštní případ ztotožňování jazyka a kultury, případ, který sice má v dějinách jazykovědy dlouhou a zajímavou genealogii, který však pro jazykovědu v jejím plném rozsahu není celkem typický. Nyní půjde o to, zjišťovat v jazykovědě i jiné případy idealismu, ale nesmíme se při tomto hledání dopouštět skreslování skutečnosti a nesprávné iterpretace odmítaných prací.

Kritisujeme-li na př. strukturalistickou teorii znaku, nesmíme ji ztotožňovat s idealistickou teorií znaků v noetice. Podobně je třeba při kritice strukturalistického rozlišování mezi jazykem jako systémem (*langue*) a mezi jazykovou činností či jazykovými projevy (*parole*). Strukturalistické pojmy „langue“ a „parole“ vznikly na podkladě nesprávného chápání jazykové skutečnosti a strukturalismus je i zde třeba ostře kritisovat. Učení o rozdílu mezi „langue“ a „parole“, které v té formě, jak se s ním setkáváme u de Saussura a některých jeho následovníků nebude dnes u nás nikdo křísiti ani hájiti. Z toho však ještě nikterak neplyne, že se postavíme zády k takovým skutečnostem, jako jsou rozdíly mezi jazykem jako systémem dorozumívacích prostředků a konkretními jazykovými projevy. Rozlišování těchto věcí není žádný strukturalistický výmysl, ale skutečnost, s kterou se v jazyce dávno pracovalo, i když ne vždy dost uvědoměle a důsledně.

Právem proto rozlišuje mezi jazykem jako soustavou výrazových (vyjadřovacích) prostředků a mezi jazykem ve smyslu jazykových projevů akademik Trávníček v *Úvodu do českého jazyka*. Akademik Trávníček vedle toho ještě rozeznává u jazyka také mluvení ve významu tělesné činnosti, kterou jazykové projevy vznikají. Postupuje tu podobně jako na př. mnohem dříve český linguista Kovář v hesle „Jazyk“ v *Ottově slovníku naučném* (díl XIII, 1898). Kovář staví proti sobě na jedné straně mluvu a řeč (mluvou rozumí činnost, akt, řečí výsledek tohoto aktu) a na druhé jazyk, který má ráz sociální. K tomu bychom dnes dodali, že i konkretní jazykový projev má svou stránku sociální. Naproti tomu jazyk jako systém dorozumívacích prostředků má v podstatě ráz obecný, nadindividuální. Vývoj jazykového systému se však uskutečňuje jen prostřednictvím konkretních jazykových projevů (jednotlivých aktualisací).

Karel Horálek (Praha)

DISKUSE

Alexander Isačenko (Bratislava):

Ve vyučovacím procesu velmi příbuzného jazyka, jehož gramatická stavba a základní slovní fond se shodují, je třeba vyžadovat i shodnou terminologii. Při vyučování ruštině a češtině, resp. slovenštině, je třeba požadovat, aby znalost mateřského jazyka předcházela. Některé jevy tuto práci značně ztěžují a je třeba koordinace v oblasti vyučování mateřského jazyka. Termín měkké konsonanty v češtině a ve slovenštině na jedné straně a v ruštině na straně druhé má různý obsah. V češtině a slovenštině rozeznáváme jednak měkké konsonanty s hlediska fonetického, jednak s hlediska grafického. V ruštině však naproti tomu mluvíme žákům o tom, že hlásky *š*, *ž* jsou vždy tvrdé, což působí skutečný zmatek. Je proto třeba přizpůsobit v tomto případě ruskou terminologii české. Dále mnohé gramatické jevy jsou probírány různým způsobem: *nesoucí* a *malovaný* pokládáme za „slovesné přídavné jméno“, kdežto v ruštině za „příčestí“. Toto vyvolává rovněž zmatek. *Pracoval, pil* pokládáme za příčestí minulé, kdežto v ruštině se tyto tvary vykládají jako minulý čas. Do jedné kategorie se dostávají různorodá fakta: tak za participia se pokládají formy *nesl, nesen*, proti tomu *nesený* je přídavné jméno. V ruské gramatické tradici se tyto věci chápou jinak. Pak se objevuje nebezpečí, že do vyučování gramatiky vnášíme zmatek. Vyučování není pak výchovou k logickému myšlení a žák přestává věřit v účelnost jazykových faktů. Podobných příkladů lze uvésti i více. Nejvíce nesrovnalostí nacházíme však v oblasti syntaxe. Zvláště otázky doplňku a predikace se značně kříží. Je třeba vyřešit tyto důležité otázky i teoreticky.

A. Hofman (Olomouc):

1. Srovnávání jevů spisovné ruštiny s jevy v nářečí žákově

Při vyučování ruštině na našich školách můžeme za určitých okolností s prospěchem využít také srovnání některých jevů spisovné ruštiny a jevů nářečních. Tak na příklad při srovnání systému fonetického ruštiny a mateřštiny lze poukázat na rozdíl mezi měkkým a tvrdým l v některých východních nářečích, v morfologii na rozdíly mezi koncovkami 3. osoby mn. č. př. času *(chodijá, dělajú)*, jež v některých nářečích jsou shodné s rozdíly v téže osobě ruských sloves I. a II. časování, tvary *dvúch, dvúm* a ruské *dvuch, dvum*, neshodné (adverbiální) používání přechodníku na *-a*, na př. *přinda domů, najedl jsem se (najedla jsem se, najedli jsme se)* a ruské *prijdja domoj, ja najelsja (najelas', my najelis')* a pod., paralelní nářeční tvary: *tlouci na dveře* a *tlouci se na dveře* a ruské: *stučat' v dver'* a *stučat'sja v dver'*, universální tvary adjektiv *hezký, dobrý* v mn. čísle ve všech rodech a ruské: *chorošije, dobryje*, syntaktické shody : paralelní vazby *je vidět horu* a *je vidět hora* a ruské: *vidno goru* a *vidna gora*, vyjadřování přání vazbami *dyby tak přišel* a ruské: *jesli by on tol'ko prišel*, smíšení přímé a

nepřímé řeči: *říkali mně, pré di a zepté se* a ruské hovorové: *govorili, idi, mol, sprosi...*, obdobnost vazeb: *nebýt nás, tak...*, *zůstat mezi vámi, tak...* s ruskými: *ostan'sja my u vas, to...*, *mít peníze, tak to udělám — buď u menja den'gi, ja by eto sdelal* a pod., používání plurálu při vykání: *vy ste tam byli, staříčku (stařenko)?* a: *vy tam byli, deduška (babuška)?*, vazbu: *co je to za člověk?* místo *co je to za člověka* a ruské: *čto eto za čelovek?* a pod. Rovněž ve slovní zásobě a frazeologii nářečí bychom zjistili mnohé shody.

Tohoto srovnání lze ovšem použít jen tehdy, opírá-li se o skutečné znalosti žáků. Platí zde obdobně to, co říká doc. I. D. Salištra o srovnávání mateřského jazyka a cizího jazyka, resp. o srovnávání historických jevů mateřského jazyka a jevů v cizím jazyce: „...správně organisovat přenášení z mateřského jazyka do cizího může jen učitel, který dobře ovládá teorii obou jazyků a opírá se o to, co žáci skutečně vědí." (*O principe opory na rodnoj jazyk pri izučenii inostrannych jazykov v škole*, překlad v Sovětské vědě — jazykovědě 2 (1951) č. 4, 285.)

2. O srovnávání gramatických synonym v ruštině a češtině

Při srovnávání gramatické struktury ruštiny a češtiny je nutno podrobně zkoumat a formulovat poměr gramatických synonym, a to jednak jejich vztah ve struktuře jednoho jazyka, na př. konkretně v ruštině, dále pak jejich poměr k synonymům druhého jazyka, konkretně češtiny. Přitom se setkáváme s různými případy.

1. Jednomu českému gramatickému jevu odpovídá v ruštině více synonymických gramatických jevů. Tak na př. má čeština komparativ adjektiv na *-ší* a ruština má tvary jednoduché a opsané (složené). Také zde se potvrzuje, co víme ze synonymiky lexikální, že se v jazyce nevyskytují úplně totožná, pravá synonyma. Srovnáváme-li oba ruské synonymické typy komparativu, zjišťujeme rozdíly morfologické: možnost vytvořit jednoduchý tvar je omezená, složené tvary mají flexi; po stránce syntaktické zjišťujeme, že se obou typů používá v postavení přívlastkovém i přísudkovém. Zjišťujeme dále syntaktickou a stylistickou diferencovanost při použití těchto synonymických typů v přívlastku a přísudku. Teprve takové podrobné gramatické a *stylistické* srovnání synonymických prostředků nám umožní gramaticky správné a *stylisticky adekvátní* vyjadřování myšlenek v cizím jazyce. Nemáme-li představu o gramatické a stylistické diferencovanosti synonymických gramatických prostředků, tápeme při volbě toho nebo onoho prostředku nebo používáme stereotypně jednoho z nich, aniž přihlížíme na př. k jeho stylistické charakteristice.

2. Složitější jsou případy, kdy několika synonymickým gramatickým jevům v ruštině odpovídá několik obdobných synonymických gramatických jevů v češtině. V tvoření slov jde na př. o poměr synonymních sufixů: *-nije(n'je)*, *-tije(t'je)*, *-ka*, verbální substantiva bez sufixu: srov. *vyvedenije, vyvodka, vyvod* a jejich české obdoby: srov. *sbírání, sbírka, sběr* a pod. Ve skladbě máme na př. jak v ruštině, tak v češtině synonymické konstrukce neosobní a osobní, případy gramatické shody a shody podle smyslu, používání a vynechávání osobních zájmen při určitém tvaru slovesa, otázek vyjádřených jen intonačně a pomocí částice *-li*, synonymické vazby participiální a přechodníkové na jedné straně a věty vedlejší na druhé, synonymiku krátkého a určitého tvaru adjektiv v přísudku, synonymiku slovosledných schemat a pod. Ve všech těchto a podobných případech musí srovnání ukázat poměr těchto synonymických jevů nejen po stránce gramatické, ale také po stránce stylistické, musí položit správně rovnítko mezi obdobnými jevy ruskými a českými, správně po stránce gramatické, sémantické i stylistické.

Další důležitý moment, který zjišťujeme srovnáváním synonymických gramatických jevů v češtině a ruštině, je moment různého využití určitého gramatického způsobu vyjadřování. Ruština na př. využívá neosobních vazeb jako synonym pasivní vazby participiální a pasivního reflexiva (srov. ruský typ *požarom uničtožilo dom*), pro vyjádření modálního významu nutnosti (srov. typ *kuda mne idti?*) a pod. Tyto případy a jiné jevy v kategorii neosobních vazeb ukazují na celkově větší využití vazeb této kategorie v ruštině, nehledě k větší produktivnosti jednotlivých typů (srov. na př. vedle v ruštině a češtině obdobných: *mne spitsja, mne rabotajetsja* a pod. ruské: *mne dumajetsja, mne veritsja, mne pomnitsja* a pod.).

Pro praktické jazykové studium to znamená, že musíme přihlížet k specifičnosti ruského vyjadřování. Nesmíme jednostranně opomíjet ve svém cizojazyčném vyjadřování vazby, které v češtině neexistují, kdežto v ruštině mohou být rovnocenným, ba i preferovaným způsobem vyjádření určité myšlenky, t. j. nesmíme dávat jednostranně přednost synonymickým vazbám, existujícím také v češtině.

Srovnávání synonymických jevů v ruštině a češtině zároveň odhaluje specifické rysy češtiny, a to nejen v jednotlivostech, nýbrž v obecnějším, abstraktnějším aspektu. Tím může takové srovnávání přispět k splnění druhého důležitého úkolu jazykového vyučování: k pochopení svébytného charakteru mateřského jazyka a k dokonalejšímu ovládnutí mateřštiny.

Bohuslav Ilek (Olomouc): **Srovnávací syntaxe slovanských jazyků a její využití při vyučování slovanským jazykům**

Požadavek, aby bylo při jazykovém vyučování využito jazykové příbuznosti, vyplývá zcela přirozeně z jazykového materiálu. Na našich školách byla tato metoda předepsána už v třicátých letech v osnovách, vydaných ministerstvem školství.[1]) Prakticky se však u nás ve vyučování slovanským jazykům užívá jazykové příbuznosti velmi málo. Do učebnic ruštiny začíná tato zásada ve větší míře pronikat teprve v několika posledních letech, a to hlavně jen v tvarosloví, t. j. v té části nauky o jazyce, která byla mladogramatickou školou propracována nejpodrobněji. Zato v oblasti syntaxe a stylistiky se tato zásada ještě dosud neuplatnila. Stačí nahlédnout do osnov a učebnic ruštiny pro školy 2. a 3. stupně, abychom se o tom přesvědčili. Vidíme tu nápadný nepoměr mezi tvaroslovím a skladbou. V tvarosloví je rozvrh učiva dopodrobna rozepsán podle paradigmat, kdežto předpisy o skladbě se mezují jen na několik jednotlivých pokynů. Je to zaviněno tím, že oblast syntaxe není po srovnávací stránce vědecky ještě propracována.

Má-li tu nastat náprava, musí být syntaxe slovanských jazyků propracována vědecky se stránky srovnávací. Pro potřebu vyučování je naléhavé zejména stanovení diferencí. Nejde tu ovšem o zjištění jednotlivých nápadných diferencí, nýbrž o soustavné srovnávací studium skladby. Má-li mít dále využití těchto diferencí ve vyučování pevný základ, je nutno nalézt širší rysy a kategorie jazyka, do nichž se ten nebo onen jev dá zařadit. Profesor Isačenko a akademik Havránek tu ukázali cestu, jakou bude nutno postupovat ve srovnávací slovanské jazykovědě. Pro metodu jazykového vyučování jsou tedy důležité dva předpoklady: 1. podrobné srovnávací propracování jednotlivých úseků skladby, a 2. včlenění stanovených jevů do širších souvislostí.

Osvětleme si tuto zásadu srovnáním jazykového materiálu rusko-českého, a to vazby akusativu s infinitivem.

Podstata této vazby je známá. Pozorujeme-li nějaký předmět a děj a zjistíme-li

---

[1]) Byla zdůrazněna již v thesích Praž. ling. kroužku předložených Sjezdu slovanských filologů r. 1928.

mezi nimi vztah predikativní, vyjadřujeme to česky při slovesech vnímání vazbou akusativu s infinitivem: *tu kapelu jsem slyšel hrát*, kde *kapela* je subjektem slovesa vyjádřeného infinitivem. Od tohoto vlastního akusativu s infinitivem lišíme případy jako *slyšel jsem tu symfonii hrát*, kde *symfonie* je předmětem. Srovnání češtiny s ruštinou nám ukazuje, že ruština nemá žádný ustálený syntaktický prostředek, odpovídající české vazbě akusativu s infinitivem, a vyjadřuje tento vztah několikerým způsobem.

1. Spokojí se vyjádřením předmětu a nepřihlíží k ději, jehož vyjádření může být považováno za pleonastické. V Goethově *Utrpení mladého Werthera* nalézáme tuto větu: „Der Tanz war noch nicht zu Ende, als die Blitze, die wir schon lange am Horizonte leuchten gesehen, ... viel stärker zu werden anfingen.“ Český překladatel přeložil hladce: *Kousek nebyl ještě u konce, any blesky, jež jsme již dlouho na obzoru zářiti viděli, ... daleko mohutnějšími býti počínaly.* Ruský překladatel, nemaje v jazykových prostředcích vazbu akusativu s infinitivem, vypustil v překladu sloveso *zářiti* jakožto pleonastické při označení blesku: *Tancy ešče ne končilis', kogda molnii, kotorye my videli na gorizonte, ... stali sverkat' gorazdo sil'nee.* — Srov. pod: *Jakmile zahlídli babičku s dětmi okolo struhy přicházet, běžela jim Mančinka vstříc* (Bab. 49).[2] — *Kak tol'ko, byvalo, zavidjat okolo kanavy babušku s det'mi, tak Mančinka brosalas' k nim na vstreču.* (40).

2. Ruština změní predikativní vztah v atributivní, t. j. nahradí infinitiv příčestím: *Pan Prošek myslil nejinak, než zloději že vykradli komoru, anebo že Barunka mrtva, když viděl babičku uslzenou, bledou do pokoje vcházet* (Babička, 33). — *Pan Prošek podumal, čto ili vory obokrali kladovuju, ili Barunka umerla, kogda uvidel vchodivšuju babušku, zaplakannuju i blednuju* (19). Podobná vazba byla i ve staročeštině: ... *když svého kněžě za železným stolem jědúc uzříte* (Dalimil) s příčestím v tvaru jmenném; *nájemník vidí vlka jdúcieho* (Hus) s příčestím v tvaru složeném, jako dosud ve spisovné češtině. V tomto typu může ruština užít relativní věty místo příčestí: *I Zemljanička v užase uslyšala svoj sobstvennyj golos, kotoryj otvečal* (Э. Триолэ, *Земляничка* 91). — *A Zemljanička s hrůzou uslyšela svůj vlastní hlas odpovídat.*

3. Ruština přesune syntaktický důraz na děj, jejž vyjádří substantivně; agens je v přívlastku: *Za těch patnáct let, co tu již v lese bývá, uslyšel jsem ji jednou mluvit* (Bab. 92). — *Vot uže pjatnadcat' let, kak ona živet v lesu, i ja odin raz tol'ko slyšal jejë reč'* (94). — U českých autorů, jejichž sloh tíhne k nominálnosti, vidíme podobnou vazbu: *uslyšíme šumění neviditelných řek* (Březina) a pod. Zájmenně vyjádřené agens může v takových případech v ruštině odpadnout: *Slyším ji tak divoce zasmát se* (Bab. 90). — *(Ja) uslyšal takoj dikij chochot* (Bab. 92).

4. Ruština přesune syntaktický důraz s procesu vnímání na předmět vnímání, což se projeví převedením slovesa vnímání do vložené věty: *Po louce vidím jít Zlatohlávka* (Bab. 92). *Po lužajke, vižu, idet Zlatoglavek* (94). — *Tu vidím vycházet Viktorku z lesa* (Bab. 90). *Vdrug vižu, vychodit Viktorka iz lesu* (92). *I vižu, sam batja s kisločkoj prjëtsja* (Zoščenko, Nad kem smeetes', 1928, str. 14). — *Stoit Kirill Micheič posredi dvora, s l y š i t — v general'šinych raskuporennych komnatach pianino probujut* (Vs. Ivanov, Golubyje peski 74). — *On ponjal, čto eto požar, pobežal k domu i u v i d e l: Aleksej bystro lezet po lestnice na kryšu ambara* (Gor'kij, Delo Artamonovych, 1925, str. 50).

5. Místo akusativu s infinitivem je v ruštině předmětá věta se spojkou *čto*: *P'jer zagljanul v jamu i uvidel, čto fabričnyj ležal tam kolenjami k verchu, blizko k golove, odno plečo vyše drugogo* (Tolstoj, Vojna i mir). — *Slyšu, čto ona vychodit v perednjuju*

---

[2]) B. Němcová, *Babička*, Olomouc 1926. — *Бабушка.* Рассказ Божены Немцовой. Brno (bez data).

i sobirajetsja ujechat' (Tolstoj, Krejc. son.). — *Na odnoj stancii ja v bufete uvidal, čto p'jut, i totčas že sam vypil vodki* (viděl jsem lidi popíjet) (Tolstoj, Krejc. son.). Předmětné věty se spojkou *jak (kak)* se liší od vět se spojkou *že (čto)* větším důrazem na průběh nebo kvalitu děje: *viděl jsem, jak jste se koupali. Ja videl, kak vy kupalis'.*

Takto dopodrobna vypracované diferenční srovnání syntaktických jevů je základem pro druhou část práce, v níž jde o včlenění těchto jevů do širších souvislostí. V našem případě jde o to vysvětlit, proč v ruštině není vazba akusativu s infinitivem. Historicky se dá poukázat na rozdílnou sféru vlivů — u češtiny latina, u ruštiny řečtina. Mimo to ruské vyjadřování má k disposici široce propracovaný systém participií. Hlavní příčina, proč se v ruštině neujala vazba akusativu s infinitivem, tkví však v tom, že subjekt infinitivního děje v ruštině stojí v dativu. Složitě rozvitý systém infinitivních vazeb, v nichž subjekt je vyjádřen dativem, vylučuje rozvoj takových vazeb, v nichž subjekt by byl vyjádřen akusativem. Tlak tohoto systému je patrný na př. v takových větách jako *On vernulsja, čtoby samomu ubediťsja, zakryty li okna* s dativem *samomu* místo nominativu *sam*. Je tedy neexistence vazby akusativu s infinitivem v ruštině vysvětlena z podstatných rysů ruského jazykového systému.

Mikuláš Zatovkaňuk (Praha): **O zásadě při srovnávání gramatické struktury dvou příbuzných jazyků pro účely metodickodidaktické**

Navazuji na vystoupení prof. K. Horálka, který ve svém shrnutí diskuse dne 6. III. vytyčil zásadní rozdíly mezi gramatickou strukturou ruštiny a češtiny (ruština je méně stavěna na prvcích morfologických, je více nominativní, než čeština, v ruštině pozorujeme sblížení s aglutinací). Toto můžeme považovat za pracovní hypotézu, která pomůže při zpracování srovnávací gramatiky česko-ruské, při zjišťování systémových rozdílů mezi češtinou a ruštinou. Ovšem, chceme-li provádět srovnávání pro účely metodickodidaktické, pak musíme konstatovat, že zjištění systémových rozdílů nestačí a že srovnávání pro účely vyučovací *má svoji vlastní metodu výzkumu:* na jedné straně — spojení s výzkumem, resp. s výsledky výzkumu linguistického, na straně druhé — aspekt didaktický a psychologickodidaktický (uplatňování zásady přístupnosti vyučování, uvědomělosti, systematičnosti a posloupnosti atd.). *Na první etapě* — těžiště bude ve výzkumu linguistickém. Máme na mysli zpracování jednotlivých otázek na základě bohatého jazykového materiálu (excerpce, využití jednotlivých monografií) a spojení se školou, s třídou, s lektorskými kursy na vysokých školách, kde si budeme ověřovat, co pomáhá při vyučování ruštině. *Na etapě další* — zpřesňování, organické spojování prvků linguistických a didaktických a zaměření na konkretní podmínky vyučování (podle tříd, stupňů škol, některých zvláštních podmínek při vyučování atd.).

Je samozřejmé, že v našem případě přirovnávání bude nás zajímat hlavně *hledisko synchronní.* Výchozím bodem, hlavním kriteriem pro nás budou právě *gramatické kategorie*, o které se v naší práci můžeme opřít (potvrzuje to také částečně referát prof. A. V. Isačenka o historickém srovnávacím studiu gramatických kategorií v slovanských jazycích, podobný názor vyslovují i sovětští linguisté a praktikové Rachmanov, Cacher). Zjišťujeme, že se v ruštině a v češtině dvě stejné gramatické kategorie vyskytují a tím také zjišťujeme zásadní shodu v obou jazycích. Můžeme na př. mluvit o zásadní shodě mezi ruštinou a češtinou v případě kategorie krátkého tvaru přídavných jmen, ale jsou tu rozdíly v plánu rusko-slovenském, protože tato kategorie ve slovenštině neexistuje. Je jasné, že ve zdrcující většině případů je zásadní shoda, protože jde o jazyky velmi příbuzné. Jsou ovšem i zásadní rozdíly (na př. kategorie společného rodu není v češtině, kategorie vokativu není v ruštině, „kategorija sostojanija“ není v češtině atd.); více

rozdílů lze zjišťovat v kategoriích syntaktických. *Uvnitř jednotlivých gramatických kategorií je řada dalších shod, jsou rozdíly,* ale jsou také případy, kdy lze mluvit o podobnosti. Bude to postup od gramatických kategorií k jejich náplni — ke gramatickým významům a formám s přihlédnutím k pravidlům použití.

Příklad: V případě krátkých přídavných jmen zjišťujeme zásadní shodu mezi ruštinou a češtinou (v obou jazycích se vyskytují, hlavní gram. významy se shodují — význam příznaku zatímního, trvajícího po určitou omezenou dobu), avšak ruské přídavné jméno krátké má další gramatický význam, který chybí v češtině — význam neosobnosti (za určitých podmínek): *будет полезно* — bude užitečné (v češtině tvar plný). Přistupují zde také diferenciace stylistické: *он умный* — *он умён, он глупый* — *он глуп* — v ruštině krátký tvar je přesvědčivější, podtrhuje daný příznak, v češtině — tuto diferenciaci nepozorujeme. V jiných případech mohou být rozdíly ve formě dvou společných gramatických kategorií (na př. v kategorii stupňů skloňování nebo v kategorii životnosti a neživotnosti).

Tedy: při srovnávání gramatické stavby — postup od gramatické kategorie k její náplni při současném spojení s vyučovací praxí a při omezující úloze didaktických zásad.

K otázce prvotnosti jazyka mateřského při srovnávání pro účely metodicko-didaktické: při výzkumu je třeba uplatňovat hledisko česko-ruské a rusko-české. Při jednostranném hledisku výsledky by byly neúplné. Hledisko rusko-české má význam také pro receptivní zvládnutí jazyka.

Poznámka k diskusnímu příspěvku prof. A. V. Isačenka, v kterém zdůrazňoval nutnost sjednocení jazykové terminologie ruské, české a slovenské: je správné a na čase toto sjednocení provést. Avšak při tom je nutno rozlišovat ty případy, kde se nejedná o různou terminologii, nýbrž o různé jevy, o specifické jevy jednoho z jazyků. Na př. otázka doplňku v češtině může být otázkou ne terminologickou (v plánu česko-ruském), nýbrž otázkou charakteristickou pro češtinu syntaktickou kategorií, neexistující v ruštině.

Vladimír Barnet (Praha): **K otázce uplatnění srovnávacího hlediska v učebnicích škol středních a škol II. stupně**

Můžeme říci, že srovnávací hledisko v školských učebnicích ruštiny není skoro vůbec uplatněno.

V učebnicích pro III. třídu středních škol najdeme celkem málo odkazů k češtině nebo výklady s hlediska mateřského jazyka; spíše jde o metodické otázky než o výklad; na př.: „Jaké koncovky odpovídají ruským koncovkám *-ogo, -ego, -omu, -emu* v češtině?“ (str. 34).

Z uvedeného příkladu je patrno, že zde jde o mechanické kladení jevů obou jazyků vedle sebe, a nikoli o uplatnění srovnávacího hlediska ve vlastním smyslu slova. Je třeba ovšem poznamenat, že učebnice byly napsány před uveřejněním Stalinových statí (IV. tř. 1949, III. tř. 1950) a dále, že jsou odrazem těch poměrů, které ještě tehdy vládly v naší metodice.

Stranou stojí učebnice pro II. třídu gymnasií, která přes velmi vážné nedostatky metodické je prvním vážným pokusem o uplatnění srovnávacího hlediska při mluvnickém výkladu (vyšla r. 1952).

Za této situace je pochopitelné, že ve školské praxi, která se nemůže opírat ani o učebnice, ani o teoretické rozpracování této otázky, dochází k některým chybám. Jsou to hlavně tyto:

1. Mechanicky se přenášejí metodická hlediska při vyučování cizím, strukturně odlišným jazykům na ruštinu. Mechanicky proto, že tam jde o jazyky strukturně odlišné a často jazyky jiných systémů. V našem případě jde o jazyky příbuzné a tak blízké, jako jsou jazyky slovanské. A v tom spočívá specifikum. Ve školské praxi takové mechanické přenášení metodických hledisek často vede k tomu, že se z vyučování ruštině vytvářejí hodiny česko-ruské mluvnice, totiž vykládá se paralelně česká i ruská látka (*zavod* — *závod*, 2. p. *zavoda* — ale *závodu*, 3. p. *zavodu* — *závodu*, ... *zavodom* — ale *závodem* atp.).

2. Druhým nedostatkem je, že se srovnávací hledisko chápe tak, že při vyučování je třeba se orientovat jen na jevy odlišné (t. j. v podstatě diferenční hledisko). Na př. se vykládá, že podstatná jména vzoru *škola* se skloňují jako česká až na 7. sg. *školoj* — *školou*. Takovéto pojetí srovnávacího hlediska vede ke kusým znalostem, nedává žákům představu systému, ale vytváří spíše pocit nejistoty, v čem se oba jazyky shodují a v čem se liší.

Podle našeho názoru je při uplatnění srovnávacího hlediska třeba vycházet z požadavku, že vyučování cizím jazykům má vést k tomu, aby žáci ovládli cizí jazyk jako prostředek dorozumění a výměny myšlenek. Předpokladem k tomu je zvládnout systém jazyka. Je tedy pro naše učebnice ruštiny, zejména na III. stupni, nejdůležitější problém v tom, jak seznámit žáka se systémem jazyka a naučit ho tohoto systému užívat. Srovnávací hledisko má pomáhat uskutečňovat tento úkol. To znamená, že srovnávací hledisko se má uplatňovat především tam, kde srovnání s mateřským jazykem napomáhá pochopení systému ruského jazyka. Ruština a čeština jsou jazyky příbuzné, není tedy podstatných rozdílů mezi gramatickými kategoriemi. Můžeme říci, že se co do počtu v podstatě kryjí. Poněvadž však oba jazyky procházely odlišnými cestami historického vývoje, nelze mluvit o naprostých shodách. Vidíme, že historicky vznikly odlišné prostředky vyjádření nebo že jde o odlišné funkce nebo i o jiné zařazení toho neb onoho jevu v systému jazyka. Čili srovnávací hledisko je při vyučování ruštině na školách třeba uplatnit tam, kde napomáhá k pochopení systému ruského jazyka. S hlediska školy jde zhruba o tyto případy:

a) Mluvnický jev má v obou jazycích odlišné prostředky vyjádření: na př. kondicionál. V ruštině máme pro všechny osoby částici *by*. Vedle toho ruština nerozlišuje kondicionál přítomný a minulý, čili *šol by* odpovídá českému: *šel by* i *byl by šel*.

b) V jiných případech může jít nejen o odlišné prostředky vyjádření, ale i o různé postavení jevu v systému jazyka, na př. u přechodníků: rus. *nesa* — čes. *nesa, nesouc, nesouce; rabotaja* — *dělaje, dělajíc, dělajíce;* ruština má pro všechny rody jeden tvar. Ruského přechodníku, i když není běžný v hovorovém jazyce, se ve spisovném jazyce (v nejširším slova smyslu) často užívá. V češtině není tak častý a namnoze mu odpovídají (i když ne vždy) věty časové, přípustkové, podmínkové atd.

c) V jiných případech mohou být sice shodné prostředky vyjádření, ale postavení jevu v systému jazyka je odlišné: na př. trpný rod se v obou jazycích vyjadřuje stejně: *gorod razbit* — *město je rozbito, dom strojitsja* — *dům se staví, ego vyzyvali* — *volali ho,* jsou však rozdíly v užívání opisného a zvratného passiva. Opisné passivum je v ruštině časté v jazyce spisovném i hovorovém v nejširším slova smyslu, zatím co v češtině převážně v jazyce spisovném. Užití zvratného passiva je v češtině na rozdíl od ruštiny omezeno na věty, v nichž původce děje není vyjádřen: *zdanije strojitsja rabočimi* — *dům je stavěn dělníky* — nikoli: *dům se staví dělníky.* Celá problematika je samozřejmě mnohem bohatší a typů, kdy je třeba srovnávat s mateřským jazykem, je daleko více.

Ještě jedna otázka: do jaké míry uplatnit ve škole při takovémto srovnávání historické hledisko. S historického hlediska má být podáván systém jazyka, t. j. žáci si mají uvědomovat, co je v jazyce živé, co se vytváří, co odumírá, ustupuje. Ale historické hledisko nemůže být na školách III. stupně zaměňováno historickým výkladem. Na př. učebnice pro II. třídu gymnasií vykládá rozdíl mezi českou a ruskou deklinací takto:

„Do vývoje skloňování v češtině zasáhly ve značné míře změny hláskové (přehláska, stahování), kdežto působení analogie (připodobňování) mělo význam menší... Ruské skloňování podstatných jmen se působením analogie značně zjednodušilo. Charakteristická je shoda tvrdých a měkkých typů, základním rozdílem mezi tvrdým a měkkým typem je tvrdé nebo měkké zakončení základu slova. Koncovky tvrdého a měkkého typu jsou celkem vyrovnány..." atd.

Tento výklad, i když je s hlediska historického správný, nemá pro školu praktický význam potud, pokud se nemůže opírat o znalosti jazyka staršího období.

Shrnuji: úkolem vyučování ruštině je podat systém jazyka. Srovnávací hledisko není samoúčelné, nýbrž má napomáhat osvojení systému, neboť cílem vyučování cizímu jazyku je naučit cizímu jazyku jako prostředku dorozumívání.

Slavomír Utěšený (Praha):

S vývody s. Zatovkaňuka a Barneta, pokud se týkaly použití srovnávací metody při vyučování ruštině na školách prvního a druhého stupně, lze jenom souhlasit. Nemůžeme a ani nechceme učit děti srovnávání v historické perspektivě. Je jenom třeba, aby praktické srovnávání ruských a českých slov, jakož i mluvnické a hláskové stavby dovedl učitel usměrnit: aby vždy konkretně a přesně vystihl vzájemný vztah mezi daným jazykovým jevem v ruštině a v češtině tam, kde žák cítí a tuší aspoň neurčitě jakousi zákonitost. Je třeba pomoci mu především tím, že tak vyložíme jenom případy prosté, nekomplikované a neobsáhlé, kdy mohou žáci vzájemný vztah mezi češtinou a ruštinou snadno pochopit.

Setkáme-li se na jedné straně zejména v učitelských kruzích se stanoviskem někdy až příliš prakticistickým, nesmíme si zase zastírat, že je tu i nebezpečí opačné: že můžeme jazykovou teorii přecenit, a budeme podávat žákům poznatky pro jejich mentální vyspělost neúnosné, které by pak výučbu v obou jazycích spíše brzdily a znesnadňovaly než podporovaly.

Poněkud jiná je situace při vyučování ruštině v různých jazykových kursech, zejména v LKR. Ani tu ovšem nebudeme uplatňovat srovnávací metodu v historické perspektivě. Můžeme však počítat s tím, že srovnávání je tu daleko uvědomělejší a cílevědomější. A toho právě musíme plně využít. Chceme přece na základě znalosti mateřského jazyka, a často i některých jazyků jiných, dosáhnout u posluchačů za minimum času co největší proniknutí do podstaty ruštiny. Proto bych zdůraznil pro potřeby těchto kursů nutnost systematicky podané celkové charakteristiky ruštiny, jak zde o tom mluvil s. Horálek. Posluchačům těchto kursů by se tak dostalo nejlepší průpravy k tomu, aby si po osvojení základních jazykových vztahů v ruštině mohli dále rozšiřovat své znalosti a získávat nové poznatky. Nemáme samozřejmě na mysli nějaké abstraktní a neživé schema, ale pevné vodítko v práci. Jde-li tu většinou jen o potřebu pasivního osvojení cizího jazyka (hlavně pro četbu odborné literatury), nesmíme se bát pominout některé jeho méně podstatné vlastnosti a případně i ta složitější a obsáhlejší pravidla, která se obyčejně pouhým učením bez stálé jazykové praxe osvojit nedají. Rozlišení jevů produktivních a neproduktivních je třeba mít na zřeteli především.

Karel Oliva (Olomouc):

Při praktickém vyučování cizímu jazyku na srovnávacím podkladě se nemůžeme vyhnout několika okruhům problémů, protože nelze všechny jazyky na př. morfologicky stavět vedle sebe jako rovnocenné a nemůžeme nehledět při vyučování i k jiným částem mluvnice (na př. k syntaxi). Tak na př. deklinace přídavných jmen vzhledem ke značné morfologické podobnosti v češtině a v polštině se nejlépe hodí k tomu, abychom využili srovnávání v míře co možná největší. Celá řada koncovek se liší pouze délkou nebo zcela zřejmou záměnou hlásek (*g* za *h* a pod.). Stejně tak zájmena jsou ve své většině vděčným polem pro použití srovnávacího hlediska, ať již jde o zájmena rodová či bezrodá. Na př. deklinace polského *my, wy* se liší pouze délkou od českých tvarů.

Deklinace substantiv je obtížnější; přes shodu (úplnou nebo skoro úplnou) celé řady koncovek jsou tu obtíže, pramenící z duplicity koncovek v některých pádech v obou jazycích, zejména v deklinaci maskulin (2., 3., 6. sg., 1. pl.) a z jejich nestejného užití.

Deklinace číslovek má při vyučování na srovnávacím podkladě postavení zcela zvláštní. Ačkoliv se samostatné formy ve značné míře přibližují českým a dají se na srovnávacím podkladě pěkně vyložit, nelze již zde srovnávacího hlediska prakticky téměř vůbec použít. Důvody toho jsou spíše syntaktické, nikoliv morfologické, na př. osamostatnění kategorie mužských osobních jmen nebo naprosto odlišné užití číslovek druhových.

Konjugace činí větší potíže. Je tu jednak kvantitativně užší srovnávací základna než v deklinaci (sedm pádů proti třem osobám, i když v různých časech), dále jsou obtíže při porovnání koncovek (nelze totiž při praktickém vyučování dosti dobře uvádět paralelu 1. sg. *-m*, protože v polštině máme v tomto případě dvě koncovky: *-m* a *ę*, avšak koncovce *-ę* odpovídá v češtině nejen *-m*, ale také *-u* a *-i)*. Dále jsou tu dosti rozsáhlé změny v kmeni, často specificky polské, na př. změna *-e-* v *-o-* a pod. *(niosę — niesiesz)* a j., jež se na srovnávacím podkladě podle současného stavu obou jazyků nedají vyložit jinak než zdůrazněním polské odchylky.

Složitější syntaktické konstrukce jsou sice velmi citlivé při překladu, neboť čeština a polština se liší právě v syntaktických konstrukcích velmi značně, ale zde nám dosud chybějí větší srovnávací práce, kterých bychom v praxi mohli použít.

Srovnávacího hlediska při praktickém vyučování je dosud použito vlastně velmi málo. Srovnávací práce se v tomto úseku týkají hlavně jen lexika.[1]) V praktických učebnicích je srovnávacího hlediska použito nejvíce v Kolajově Mluvnici a učebnici jazyka polského (Praha 1947). Je proto nezbytně třeba, aby učebnice jinoslovanských jazyků byly zpracovávány hlavně na principu diferenčním, založeném více na současném jazyku než na srovnávání historickém, i když nelze vyloučit ani prospěch historického srovnávání, jestliže neodvádí od současného stavu, který je neustále hlavním cílem vyučování.

František Svěrák (Brno):

Chci stručně promluvit o metodickém postupu při využití srovnávacího hlediska slovanské jazykovědy při vyučování mateřské řeči (češtině) na národních a středních školách, neboť pro tyto školy připravují učitele pedagogické fakulty.

Základní osnovou metodiky vyučování mateřskému jazyku musí být učení o jazyce, jak je podávají Marx, Engels, Lenin a Stalin. Metodika českého jazyka se musí opírat

---

[1]) Srov. Dr. J. Fuhrich, *Diferenční slovník česko-polský*. Praha 1925, nákladem vlastním.

o principy a zákonitosti vypracované na základě marxisticko-leninské metodologie a učení J. V. Stalina o jazyce. Ze Stalinových výkladů vyplývá důležitost gramatické stavby jazyka.

Objasnění základů gramatické soustavy a gramatických kategorií bude úspěšnější při užití srovnávacího hlediska, a to při srovnání s ruštinou, které se učí již žáci 4. a 5. postupného ročníku národních škol. Na národní škole půjde arci jen o základní poučení u podstatných jmen, přídavných jmen a sloves, především o tvarosloví jmen a sloves. Ale také promyšlené srovnání obou jazyků ve výslovnosti objasní žákům otázky hláskoslovné soustavy jazyka a bude velmi užitečné při výkladu o kvantitě a přízvuku. Lexikální srovnávání obou jazyků bude účelně doplňovat srovnávací výklady tak, aby zřetelně vynikla souvislost našeho jazyka s ruštinou a s ostatními slovanskými jazyky a tím se posilovalo národní sebevědomí i láska k slovanským národům a k Sovětskému svazu.

Na střední škole musí srovnávací výklady gramatické i lexikální tvořit zřetelný systém. Jenom tak může učitel češtiny mnoho vytěžit při výkladech o výslovnosti (výslovnost *i-y*, *l* a *j*), v otázce přízvuku a jeho vztahu ke kvantitě, při využití ruského přízvuku pro výklady o české délce v krajích, kde délka zanikla. Stejně při skloňování a časování může účelné srovnávání s ruskými koncovkami pomoci k zvládnutí českého spisovného tvarosloví; zde však musí učitel pamatovat na účelný výběr, na př. při výkladu o českých koncovkách 3. os. pl. *-í* a *-ejí*. Velmi mnoho dá učiteli češtiny srovnávací hledisko ve skladbě. Vysvětlení jmenného přísudku se velmi usnadní srovnáním s ruštinou.

Mnoho lze z něho vytěžit i při výkladech o souvětí, o spojkách, o slovesném vidu, o číslovkách, o jmenných a složených tvarech adjektiv, o slovesných způsobech a jejich užití, o přechodníku a o předložkách a předložkových pádech a ještě i jinde. Také výklady slovotvorné a lexikální mají v ruštině velkou oporu. Stejnost a různost významu a tvoření slov dá žákům hlubší pohled na zákonitosti jazyka.

Střední škola má dát žákům i přiměřené znalosti vývoje jazyka. Zde má srovnávací hledisko úkol velmi důležitý. Učitel jednak doloží starší hláskovou, tvaroslovnou, syntaktickou i lexikální podobu ze starých českých památek, jednak ukáže, kde lze, na jejich dochování v ruštině. Tím prohloubí a upevní vědomosti žáků a ukáže zákonitý vývoj jazyka a jeho důležitost ve společnosti. Učitelovy výklady o hláskových změnách, o zániku některých tvarů jmenných a slovesných získají na jasnosti a přesvědčivosti.

Velkou úlohu může a má mít srovnávací jazykové hledisko ve výchově našich dětí v socialistické občany. Vhodnou volbou větných i slovních příkladů dosáhneme přirozeně a nenuceně mocného účinku na mysl žáků a jejich vedení v duchu socialistické výchovy.

Toho všeho lze ovšem dosáhnout jen tehdy, zavedeme-li do svých srovnávacích výkladů systém a účelnou hospodárnost s časem. Pak výklady srovnávací nebudou znamenat ztrátu času, nýbrž naopak obohacení vyučovacího a výchovného postupu. Rozhodně nesmíme dopustit, aby se srovnávací metoda zvrhla v prázdný formalismus, jak se stalo za první republiky na gymnasiu. Tam bezduché čtení jinoslovanských textů se stalo zbytečným zdržováním ve vyučovacím procesu, a proto byl požadavek poučení o jiných slovanských jazycích brzy opuštěn.

Aby nám srovnávací jazykovědná metoda přinesla zisk ve vyučování, je nutno doplnit v tomto směru naše učební osnovy mateřského jazyka a ruského jazyka na národní a střední škole. Nesmí tu zůstat jen obecná poznámka o srovnávání češtiny (slovenštiny) s ruštinou. Učitel musí mít náležité vodítko pro svůj postup při vyučování. Jenom tak se může stát srovnávací hledisko při vyučování mateřskému jazyku opravdu pomocí při vyučování a výchovné práci.

Ľubomír Ďurovič (Bratislava): **Historizmus a historická metóda pri vyučovaní ruštiny na vysokých školách**

Nadväzujúc na referát chcem sa dotknúť otázky historických výkladov pri vyučovaní ruštiny (ako predmetu) na vysokých školách.

Ako ukazuje napríklad Todor Pavlov vo svojej *Teórii odrazu,* môžeme javy skutočnosti skúmať alebo metódou historickou, alebo metódou synchronnou. Pritom historická metóda sama ešte nezaručuje skutočný marxistický historizmus, práve tak ako synchronná metóda ho nevylučuje. Inými slovami: či pri historickom, či pri synchronnom skúmaní nejakého javu — v našom prípade gramatického systému ruštiny — musíme sa snažiť o skutočný marxistický historizmus.

Vychádzajúc z takéhoto nazerania na vec, stojím na stanovisku, že v 1. ročníku vysokej školy, v prednáške o tvarosloví ruštiny, možno a treba sa zaobísť bez historickej metódy pri podávaní látky. Otázka potom však stojí: ako zabezpečiť skutočný dialekticko-materialistický historizmus výkladov?

Pri skúmaní systému jazyka v jeho zákonitostiach a vzťahoch dosahujeme historizmus tým, že sledujeme vnútorné protiklady v jednotlivých složkách systému a zisťujeme, ako sa tieto vnútorné protiklady prekonávajú, t. j. akým smerom sa jazykový systém, resp. jeho složky vyvíjajú. To znamená, že sledujeme, ktoré javy v jazyku sú živé, rozvíjajú sa, t. j. sú produktívne a naopak, ktoré sú uzavrené, neproduktívne, resp. ktoré odumierajú. Pri porovnávacom štúdiu dvoch jazykov takto dosiahnuté výsledky konfrontujeme a skúmame, či vývoj v oboch ide rovnakým smerom, resp. či sa preň využívajú rovnaké prostriedky.

Keď sa v niektorých našich gramatikách hovorí, že slovo *zima* vo vetách ako *bolo mi zima* je bývalé substantívum, ktoré kleslo na príslovku, je to síce história tohto javu, avšak pri tom všetkom postráda takýto výklad marxistický historizmus, pretože tento prechod nevykladá ako dôsledok nejakej vnútornej zákonitosti, ale iba ho popisuje. Skutočný marxistický historizmus tu, podľa môjho názoru, vyžaduje, aby sa ukázalo, že v slovenčine vzniká nová časť reči, „predikatív“ (категория состояния), ktorý môže vystupovať len v prísudku a v súvislosti s tým nadobúdajú i samy schopnosť vyjadrovať gramatický čas (*treba* oproti *bolo treba*). Táto časť reči sa hojne dopĺňa zpomedzi rôznych iných častí reči: *je mi zima, je mi ľúto, vidieť, vidno, možno, je tu na nevydržanie* (pri neexistujúcom *vydržanie* alebo *nevydržanie*) atď. Vo všetkých prípadoch takýto prechod znamená stratu pôvodných gramatických kategórií a nadobudnutie schopnosti samostatne, alebo v spojení so sponou vyjadrovať gramatický čas (*bolo vidieť, bolo dostať*, hoci nemožno **bolo kúpiť, *bolo prísť*). A to je práve prípad *bolo mi zima.*

V porovnávacom pláne rusko-slovenskom tu treba ukázať, že v oboch jazykoch je táto časť reči veľmi produktívna, avšak že sa v jednom a v druhom nedopĺňa z rovnakých zdrojov (oproti ruštine stávajú sa v slovenčine predikatívmi mnohé infinitívy, napr. *vidieť, počuť, dostať, cítiť, badať a i.;* v slovenčine zase ruským *мне некуда идти, мне не с кем было поговорить* zodpovedajú celkom odlišné konštrukcie s *mám* a pod.).

Často i prekladový ekvivalent do druhého jazyka ukazuje, že v skúmanom slove prebieha nejaký vnútorný proces. Ak napríklad slovo *понятно* prekladáme ako *srozumiteľne* v spojeniach typu *он понятно говорит*, avšak v takej vete *он, понятно, не мог сказать всё* musíme použiť ekvivalent *pochopiteľne,* je to ďalším potvrdením toho, čo ukázal gramatický rozbor, že tu totiž ide o modálne slovo a nie o príslovku, s ktorou sme mali dočinenia v prvom príklade *(он понятно говорит).*

Ako príklad na jav, ktorý síce v slovenčine i v ruštine existuje, ale ktorý má v každom z týchto jazykov rôzne vývojové tendencie, možno uviesť privlastňovacie prí-

davné mená. Kým v slovenčine je to veľmi produktívna skupina (nielen *Kukučínovo dielo, Gottwaldove závody,* ale i *nášho Janov priateľ, pána učiteľova kniha),* v ruštine je ich tvorenie obmedzené nielen štylisticky a sémanticky (možno ich tvoriť len od hypokoristických tvarov krstných mien a od niektorých názvov príbuzenských vzťahov), ale i frazeologicky (*Gottwaldove závody — завод имени Готтвальда*).

Skúsenosti s takouto metódou výkladu na filozofickej fakulte v Bratislave ukazujú, že už poslucháči 1. a 2. ročníka vnikajú vcelku veľmi hlboko do systému ruštiny i slovenčiny práve tým, že sa naučia vidieť vnútornú dynamiku jednotlivých skúmaných javov.

Ľudovít Novák (Ľubochňa):

Vo svojom diskusnom príspevku vytýčil ako dôležitú pedagogickú zásadu pri vyučovaní ruštine, že musí byť založené na *jednotnom,* ako by *ťažiskovom štruktúrnom stanovisku.* Podľa jeho náhľadu treba vychádzať zo štruktúry vety a treba z nej vyložiť typologické zvláštnosti ruštiny. Povaha ruskej vety spočíva v tom, že jej najjednoduchší útvar, totiž dvojčlenná veta môže byť menná, nominálna, teda bez sponového slovesa, a zároveň až dvojslovná, z čoho vyplýva v prvom rade významná funkcia fonologického prízvuku. Je to základný typ vety, ktorý žiada dvojpólovosť fonologického prízvuku aj intonácie. Pritom treba si všimnúť i nepomerne väčšieho fonologického zaťaženia pauzy, než je v iných jazykoch s fonologickým prízvukom, ale bez uvedeného typu nominálnej vety, bez morfologického rozlišovania adjektív v atributívnom a predikatívnom postavení a pod.

Fonologickými, najmä prozodickými prostriedkami sa vyjadruje v ruštine aj *vokatív.* Pri vyučovaní ruštiny pre Slovákov treba upozorniť napr. na shodu vo vývine vokatívu vo veľkoruštine a v strednej slovenčine a uviesť tento vývin do súvislosti s opustením morfologických alternácií typu *k/č* a s ponechaním len závislých morfologických alternácií typu *t/ť*. Tak možno nájsť jednotnú výkladovú formuláciu, ktorá príčinne spája javy z fonologie, morfologie a syntaxe.

I pri výklade akania a ikania i javov kvantitatívnej redukcie v ruštine treba zdôrazniť, že *fonologickou dominantou v ruštine je prízvuk.* Nie je teda celkom presné, ak sa tvrdieva, že v slovenčine alebo v češtine má vokalická kvantita paralelnú povahu ako fonologický prízvuk v ruštine. Kým totiž fonologická kvantita funguje len v rámci slova, fonologický prízvuk funguje zároveň v rámci slova i v rámci vety. Pritom hierarchicky vyšší prízvuk syntagmatický, resp. až vetný je miestne totožný s niektorým prízvukom slovným, pokým ide o jeho miesto na určitej, pevne záväznej slabike slova.

Treba teda vychádzať vždy z *komplexného stanoviska syntakticko-morfologicko-fonologického.*

Věra Girtelschmidová (Brno):

1. K referátu chci podotknout, že je opravdu nesmírně důležité, aby bylo vyučování cizímu jazyku, zvláště jazyku příbuznému, jako je ruština, důsledně stavěno na komparatistickém základě. Dnešní stav na vysokých školách nefilologického směru je zcela neuspokojivý. Posluchači chápou oba systémy jazykové zcela odtrženě a nedovedou skloubit jednotlivé poznatky. Je úkolem škol nižšího typu, aby zkoordinovaly důsledně výuku obou jazyků, protože na vysokých školách máme již ve výuce cíle zcela jiné.

2. Dále chci upozornit na otázku odborných slovníků. Odborné slovníky jsou dnes používány také při výuce na našich vysokých technických školách, resp. na školách odborných, a proto naprosto nestačí srovnávat v nich jen ekvivalenty významové a opomíjet srovnání gramatické stavby obou jazyků. V současných slovnících se však zcela ignoruje zařazení odborných výrazů do jazykového systému, se kterým jsou nerozlučně spjaty. Konkretně to znamená (jak jsem již uvedla v připomínkách k loňskému vydání rusko-českého vojenského slovníku), že v odborných slovnících je dána charakteristika určitého slova v nejlepším případě označením rodu u podstatných jmen, slovesa nebývají označována vůbec. Pasivně snad vědecký pracovník s touto chudou charakteristikou vystačí. My dnes však chceme vychovávat specialisty, kteří budou i odbornou ruštinu ovládat aktivně, kteří budou nejen číst sovětskou odbornou literaturu, ale budou se chtít také zúčastnit vědeckých diskusí v sovětském tisku. Téměř tři roky po Stalinových statích, které tolik zdůraznily důležitost gramatické stavby, by se mělo již odpovědně rozhodnout, zda mezinárodní usus neoznačovat gramatické tvary (v ruských slovnících je zde i otázka přízvuku) v odborných slovnících je vyhovující, či zda je už vývoj poněkud dále.

3. Svou třetí poznámku zaměřuji k otázce odborné terminologie, především k otázce odborné terminologie ruské, protože je to dnes otázka nejžhavější, ale obecné závěry, které tu vyplynou, mají svou platnost pro přejímání odborné terminologie všech jazyků. Chci nejprve ukázat zařazení odborné terminologie a její místo v jazyce. Je nepochybné, že odborné názvosloví některého odvětví, skládající se většinou ze speciálních termínů, nemá svou gramatickou stavbu, nemá základní slovní fond ani nepatří do základního slovního fondu určitého jazyka. Jeho místo je tedy v „ostatní slovní zásobě“, a to místo často velmi úzce ohraničené podle odlehlosti určitého odvětví ve vztahu k výrobě celé lidské společnosti. Existuje tedy více méně jako samostatný výhonek určitého jazyka národního, ale — což je nesmírně důležité, není svéprávnou, soběstačnou jednotkou, protože je neodlučitelně zapojeno na základ jazyka národního — právě na základní slovní fond a gramatickou stavbu. To je půda, odkud vyrůstá a kam se nutně vrací — ať pro slova základního slovního fondu, ať prostředky slovotvorné či jiné ke gramatické stavbě. Toto vše zdůrazňuji proto, abych ukázala, že odborná terminologie, odtržená od základu národního jazyka, je cosi nepřirozeného, necelého, že nemůže samostatně existovat, že odtržena od základního slovního fondu a gramatické stavby svého jazyka nutně zaniká.

Správné stanovení poměru odborné terminologie k základnímu slovnímu fondu a gramatické stavbě je nesmírně důležité při přejímání odborné terminologie jiného jazyka. Konkretně je to aktuální otázka přejímání ruské vědecké terminologie na našich vysokých školách a zasahuje i do výuky ruštiny. Již před rokem byla zavedena ruština na našich vysokých školách nefilologického směru, ale dosud nebyla odpovědně vyřešena otázka správného poměru základního slovního fondu, gramatiky, ostatní slovní zásoby a odborné terminologie, na vojenských školách pak i terminologie vojenské.

Na některých školách se pěstují jen gramatická pravidla, jinde dávají posluchačům jen odborné termíny jejich oboru. To je nesprávné. Gramatika nemá být cílem, ale prostředkem k zvládnutí jazyka. Ve druhém případě pak posluchači nutně zapomínají výrazy, které nejsou zakotveny, které nemají oporu v základním slovním fondu. Jsou dále ochuzeni o možnost vlastního jazykového rozvoje. Jen při současném poznávání základního jazykového fondu i gramatické stavby mohou posluchači uvědoměle sami tvořit i pasivně porozumět slovům odvozeným. To má nesmírný význam i pro rozšíření

slovní zásoby odborné. Důsledky přeceňování terminologie pak můžeme vidět na překladech. I když je pořizují odborníci, mají překlady velmi často závady jazykové i věcné.

Na Vojenské technické akademii jsme se už zamyslili nad oběma naznačenými problémy. 1. Pracujeme na slovnících, v nichž označujeme přízvuk a udáváme k termínům obvyklou nejnutnější gramatickou charakteristiku. 2. Vypracovali jsme pro výuku ruštiny thematický plán, v němž se odráží správný poměr základního slovního fondu, gramatiky (budované na srovnání s češtinou a zaměřené k pochopení celkové struktury jazyka), odborné terminologie i terminologie vojenské.

Je však nezbytné, aby tyto otázky byly řešeny odpovědnými institucemi v měřítku celostátním. K tomu chce být podnětem tento diskusní příspěvek.

Josef Vlček (Praha):

Chtěl bych se krátce zmínit o některých obtížích a pozorováních při prohlubování slovní zásoby na podkladě srovnávání.

1. Dlouhou dobu jsme hledali cesty, jak využít srovnávací metody při rozšiřování slovní zásoby. Z rozpracování statí s. Stalina vyplynuly nám určité pracovní metody, je to především: opřít se o základní slovní fond, který, jak víme, je značně společný všem slovanským jazykům.

Je tady ovšem jedno nebezpečí, které tkví v tom, že se totiž těmto slovům právě pro jejich srozumitelnost věnuje málo pozornosti, nehledě k tomu, že zde hrozí nebezpečí homonymity, což vede někdy k nepochopení textu, které leckdy končí v humoristickém skreslení obsahu. Stačí uvést známé *pozor* proti č. *pozor*, pod. *puch, zapach, život, udiť rybu* atd.).

Chtěl bych jen upozornit při této příležitosti, že právě tato slova základního slovního fondu jsou obtížná jak po stránce přízvukové, neboť hlavně ona mají pohyblivý přízvuk, tak také po stránce morfologické a syntaktické.

Na druhé straně jsou však bohatým zdrojem pro tvoření nových slov a obohacení slovní zásoby. Z těchto důvodů je proto velmi důležité soustředit pozornost na slova základního slovního fondu, a i na ta, která jsou v češtině i v ruštině společná.

2. Obtíže působí též vyhledávání vhodných ekvivalentů při souzvučných nebo takřka souzvučných slovech. Zde se často chybuje. Příčina je však také často v tom, že i v ruštině jsou pokládána za synonyma slova, která vlastně synonymy nejsou. Správně byl na př. kritisován Gvozdev za to, že pokládá za synonymické výrazy, jako na př. slova *staryj* a *požiloj*. Vidíme, že do češtiny je můžeme správně přeložit *starý* a *starší*, při čemž každé z těchto slov má svou synonymickou řadu.

3. Velmi zajímavý je jev, který jsem pozoroval při své pedagogické činnosti, a sice to, že ruština napomáhá porozumění zastaralým slovům a archaismům v češtině. Při čtení děl Aloise Jiráska na př. slova *šuba, tovařišestvo* a pod. jsou plně srozumitelná, poněvadž žák se opírá o ruské výrazy.

Vidíme, že proces ve změnách slovní zásoby prochází různě v jednotlivých slovanských jazycích. Slova, která v ruštině patří stále k základnímu slovnímu fondu, v češtině už zastarala.

Myslím, že při dalších česko-ruských stycích právě i některé naše archaismy se dostanou vlivem ruštiny do aktivní slovní zásoby české.

Závěrečné slovo Karla Horálka

Diskuse se soustřeďovala hlavně k otázkám systému. Výstižná je formulace Barnetova o podřízenosti srovnávacího hlediska hledisku systémovému. Je ovšem třeba rozlišovat obecnou srovnávací typologii a srovnávací hledisko didaktické. Ve vyučovací praxi narážíme na problémy psychologické, které záleží v tom, že kategorie cizího jazyka vnímáme prostřednictvím jazyka vlastního.

Správné je konstatování, že poznatky historickosrovnávací metody a srovnávací praxe jsou dvě různé věci.

Vysokoškolská praxe bude mít jistě svůj zvláštní charakter. K diskusnímu příspěvku s. Isačenka: typ *nesen* — *nesený* nelze v češtině zařadit do jedné kategorie, mezi oběma je rozdíl gramatický, kategoriální. Při srovnávání musíme vždy uplatňovat diferenční hledisko funkční, nesmíme se omezit na mechanické srovnávání.

Gramatická charakteristika je dosti často zanedbávána, zvl. v LKR. Ovšem pracuje se již na základní srovnávací mluvnici ruštiny, která bude moci být oporou učitelům. Na Slovensku práce na ní pokročily již dosti daleko pod vedením prof. Isačenka, v Praze se prozatím konají přípravy.

V otázkách teorie překladu se již vykonalo dost, brzy vyjde sborník statí o jazykových otázkách v překládání.*)

*) Již vyšel pod názvem *Kniha o překládání*, 1953.

Zhodnocení konference

Shrnuje krátce výsledky naší konference ve velmi omezeném zbylém čase, musím říci, že konference přinesla užitek, a to již tím, že znovu a podrobně ukázala, jaký význam mají pro srovnávací slovanskou jazykovědu Stalinovy práce o marxismu v jazykovědě. Avšak i referáty na konferenci ukázaly, že se již vážně pracuje a na kterých úsecích se pracuje, a přinesly četné pracovní podněty. Nemůžeme být ovšem plně spokojeni s diskusí, která se často tříštila. Chyběla jí ukázněnost a soustředění na základní thematiku. Příští konference musí být rozhodně po této stránce vedena soustředěněji a pevněji. Ovšem i tento volný způsob, jakým byly na konferenci vybírány a přednášeny diskusní příspěvky, měl své výhody, neboť aspoň jsme v širokém měřítku a bez omezování poznali, na čem jednotlivci i jednotlivá pracoviště ať na katedrách universitních, ať v badatelských ústavech akademických, pracují, a mohli jsme se přesvědčit, že na podněty, které dala brněnská konference, se skutečně reagovalo širokou a celkem dobře se rozbíhající prací.

V závěru brněnské konference musil jsem ještě upozorňovat na nesprávné chápání marxismu u jednotlivých soudruhů. Naproti tomu tato konference ukázala, že naše jazykověda navazuje již úspěšně na práce s. Stalina a na výsledky nové marxistické sovětské jazykovědy. Tato naše těsná spolupráce s vědou sovětskou je dokumentována i účastí a referátem s. Rudneva. Sovětská věda je pro nás velkým vzorem a práce o jazyce, které vznikají v SSSR, jsou u nás skutečně studovány. Těsnou souvislost jazykovědy naší s jazykovědou sovětskou dokazuje to, že u nás jde často paralelně o touž problematiku jako v Sovětském svazu. Podíváme-li se na př. na plán Jazykovědného ústavu Akademie věd SSSR, vidíme četné shody s plány prací našich. Připravují se tam dva sborníky, a to jeden o historicko-srovnávací metodě, který již vyšel, a druhý o gramatické stavbě jazyka, tedy o stejné problematice, na niž se soustředila pozornost i u nás. Také lexikologie a lexikografie jsou ve středu zájmů naší i sovětské vědy. Lexikografické práce u nás i v SSSR je do značné míry paralelní, což je velmi potěšitelné.

Nelze ovšem přejít mlčením, že i na naší konferenci zazněl v některých projevech ještě nepřekonaný kosmopolitismus. Není správné, když přeceňujeme německé slavistické a vůbec jazykovědné práce a nedoceňu-

jeme práce slovanské. Německé práce byly často jednostranné a po mnoha stránkách nám vzorem být nemohou.

V některých příspěvcích nebyly ještě plně překonány názory idealistického strukturalismu a někteří pracovníci se nedovedli zvlášť zbavit pouhého synchronického pohledu na jazyková fakta.

Konference nám ukázala, že otázky srovnávacího studia indoevropských jazyků a otázky vztahů jazyků baltských a slovanských musí být na universitách a jiných pracovištích předmětem zvýšené pozornosti. Dosavadní stav je v tomto úseku velmi neuspokojivý a mladým kádrům slavistické komparatistiky by neposkytl postačující školení a rozhled v indoevropeistice.

V úseku srovnávacího studia mluvnické stavby slovanských jazyků je situace dobrá; ovšem diskusní příspěvky a referáty často jen ukazují cestu, ale nepodávají ještě propracované konkretní výsledky. Také se ukázalo, jak je třeba usilovně promýšlet zásadní problémy, zejména vztahu kategorií mluvnické stavby a kategorií pojmových. Zanedbána byla zde na konferenci (nikoli na pracovištích) syntax a opominuty byly rovněž otázky tvoření slov, které jsou dosud vůbec slabě rozpracovány. Je třeba připomenout s radostí, že jazykovědné oddělení Československo-sovětského institutu si vytklo za úkol zpracování ruské gramatiky pro Čechy na srovnávacím základě; uskutečnění tohoto plánu je ovšem otázkou kádrů.

Srovnávací studium slovní zásoby se omezilo na etymologický slovník a na slovník staroslověnský, kde se hlavně práce v slovníku staroslověnském úspěšně rozvíjí. Nedostatkem konference bylo, že nebylo možno zařadit referát o základním slovním fondu a slovní zásobě slovanských jazyků se srovnávacího hlediska. Stalinovy stati zdůraznily ovšem význam gramatické stavby, ale ani studium lexikologických otázek není možno zanedbávat.

Kladem konference bylo, že jsme si povšimli i otázek slohu; bylo z diskuse vidět, že bojujeme ještě o vyjasnění základní problematiky, byl však správně obecně přijat ten důležitý passus referátu, že stylistika je součástí nauky o jazyce a nesmí být od ní odtrhována.

Posledním úsekem byla problematika metodicko-didaktická. Otázkám překladu se věnovalo hodně pozornosti jinde, a proto mohly být ponechány na konferenci stranou. Toto spojování theorie a praxe je velmi potěšitelné a je třeba zdůraznit, že při tom nejde jen o školu.

V průběhu konference se prozatím projevilo to, že do popředí více vystupovaly výsledky universit, kdežto výsledky jednotlivých pracovišť nové Československé akademie se šíře uplatnily jen pracemi o slovnících, etymologickém a staroslověnském. To má své i příčiny objektivní, mezi nimiž nedostatek mladých odborných pracovníků zaviněný předchozím obdobím není na posledním místě. Bude třeba promýšlet úkoly historicko-srovnávacího studia na vysokých školách a rychle nalézti řešení, které by zaručilo výchovu potřebných kádrů.

S radostí je možno konstatovat, že slavistika prožívá svou renesanci a že se nesplnily obavy V. Jagiće, který slovanskou komparatistiku již v r. 1921 pohřbíval v jubilejním sborníku věnovaném Baudouinovi de Courtenay *(Prace ofiarowane...)*. Skutečně převládala v uplynulých třiceti letech značná stagnace, která byla překonána teprve důsledky z geniálních prací J. V. Stalina o marxismu v jazykovědě. Je nyní naším úkolem, abychom srovnávací slovanskou jazykovědu dále rozvíjeli.

Na konferenci byla zdůrazněna potřeba přehodnocovat národní vědecké tradice. Je třeba vybízet hlavně mladé vědecké pracovníky k tomu, aby si všímali díla Dobrovského a pozorně je studovali, neboť Dobrovský pro nás zůstává velkým vzorem. Je trapným zjevem, když na příklad mladý rusista nemá tušení, že Dobrovský a jeho žáci napsali také práce rusistické. Zvlášť mladé kádry si musí uvědomit nejen pokrokovou sílu slovanství Josefa Dobrovského a jeho geniální smysl pro soustavu a zákonitost jazyků, ale i sílu jeho překvapující znalosti materiálu. J. Dobrovský je pro nás stále vzorem svou pílí, která v rámci jednoho života dovedla shromáždit takový vědecký materiál, že se k němu i dnes musíme obracet jako ke spolehlivému zdroji poučení, na př. v otázkách českého biblického překladu. Mladým kádrům je třeba zdůraznit vzor Dobrovského i v tom, že se nesmějí lekat obtížných úkolů, i když jsou to úkoly dlouhodobé.

Konference byla pro nás příležitostí zamyslit se znovu nad tím, co pro nás znamenají Stalinovy práce. Stalinovy práce o marxismu v jazykovědě jsou nám nesmrtelným odkazem, ke kterému se všichni hlásíme jako k pracovnímu a bojovému heslu. Zachování věčné paměti tomuto vůdci pokrokového lidstva bude nejlepším uctěním jeho památky.

Bohuslav Havránek (Praha)

Závěrečný projev prof. Julia Dolanského

S. Dolanský na počátku svého závěrečného projevu zvláště uvítal myšlenku uspořádat konferenci v duchu významného jubilea Josefa Dobrovského. Konference je důležitou směrnicí pro další práci.

Děkuje akademiku Havránkovi za obětavé vedení konference, zvláště pak děkuje milému sovětskému hostu, děkanu Rudněvovi, který svou účastí přispěl k významu konference. Je třeba si uvědomit, že bez pomoci sovětské vědy a bez přímé účasti sovětských vědců bychom nemohli plnit tak úspěšně veliké úkoly, které nám ukládá pracující lid, Komunistická strana a vláda Národní fronty. Dále děkuje s. Dolanský akademiku Trávníčkovi, který přes značné pracovní zatížení se nejen konference zúčastnil, nýbrž i přispěl svým vlastním referátem. O zdar konference se zasloužili i soudruzi Horálek, Dostál, Hauptová a Mareš ze Slovanského ústavu v Praze, stejně jako členové Palackého university, zejména prof. Bělič a Poldauf.

Celá konference probíhala bohužel pod černou rouškou hlubokého smutku nad úmrtím našeho učitele, otce a nejlepšího přítele J. V. Stalina. Účastníci konference si uvědomili, jaký ohromný význam mají Stalinovy práce pro jazykovědu. Úkolem československé slavistiky je dále rozvíjet tento bohatý odkaz.

Konference pověřila kontrolou prací v jednotlivých thematických okruzích tyto soudruhy (z nichž první je vždy vedoucí):

1. a) Indoeuropeistika: prof. Isačenko, prof. Machek, prof. Skalička.
   b) Baltoslavistika: prof. Janáček, doc. Trost.
2. a) Problematika národních jazyků: prof. Bělič, akad. Havránek, Dr Peciar, akad. Trávníček.
   b) Problematika nářečí: prof. Kellner, doc. Blanár.
3. Srovnávací studium mluvnické stavby slovanských jazyků: akad. Havránek, doc. Dostál, prof. Horálek, prof. Isačenko, prof. Pauliny.
4. a) Staroslověnský slovník: prof. Kurz, doc. Dostál.
   b) Etymologický slovník slovanských jazyků: prof. Machek.
5. Otázky metodicko-didaktické: prof. Horálek, prof. L. Kopecký, asp. Ďurovič.

Quelques mots slavo-germaniques

(Suite)*)

16. sl. *plęsati* « se divertir, danser » > got. *plinsjan* « danser »

L'évolution indiquée par le titre est admise presque généralement, v. Kiparsky op. c. 98. Le mot gothique se trouve isolé en germanique; au contraire, le mot slave est très répandu, étant connu chez la plupart des Slaves. L'on peut en conclure que les Goths ne l'ont emprunté que lorsqu'ils se sont complètement séparés des autres Germains.[154]

Pourquoi revenons-nous à ce couple-là de deux mots? C'est 1° parce que les chercheurs ne sont pas tout à fait d'accord, 2° parce que le mot slave ne fut pas expliqué clairement jusqu'à nos jours.

Quant au premier point, une certaine réserve est exprimée par M. Vasmer.[155] Il nie que les Slaves auraient emprunté aux Germains de l'Est; en soulignant le fait que l'on n'a pas encore trouvé pour *plęsati* d'autres rapprochements que lit. *plęšti,* il conseille d'être prudent.

L'origine du mot slave n'est pas encore assez claire p. ex. pour K. Moszyński[156] et nous pouvons dire que c'est à bonne raison. On a jusqu' ici trois hypothèses. — A. Que *plęsati* provient du got. *plinsjan.* Ceci fut soutenu par Kluge et Ant. Mayer. Mais le mot gothique est, on l'a dit ci-dessus, complètement isolé. Cette circonstance ne serait pas un obstacle absolu, mais il importe que l'on n'a pas réussi à trouver pour *plinsjan* une étymologie germanique plausible. — B. A. Brückner[157] fait remarquer que pol. *pląsać* est employé dans les traductions de la bible en vieux-polonais pour rendre lat. *plaudere* = battre des mains (cf., ajoutons-y, v.-tch. *plésati rukama* m/s); il rattacha donc *plęsati* à *plesnǫti* (= pol. *plasnąć* = mit einem Platzer hinfallen, hinstürzen, Linde) et, en s'appuyant sur un cas de ressemblance phonétique (tch. *klesati* zusammensinken: tch. pol. *kleskati* klatschen), il le rattacha en second lieu à *pleskati* « toper, clapoter, crépiter ». — C. R. Trautmann[158] mit *plęsąti* en connexion avec v.-lit.

*) Cf. Slavia 21 (1953) 252—286.

[154]) Specht, Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 57 (1930) 159.

[155]) Zeitschrift für slavische Philologie 4 (1927) 359.

[156]) op. c. II 1012.

[157]) Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 45 (1913) 323.

[158]) Baltisch-slavisches Wörterbuch 225.

plęšti « danser » ainsi qu'avec lit. dial. *plęšti* laut reden unter verschiedenen Körperbewegungen. Ce rattachement amena Specht[159]) logiquement à conclure à un *k'* indo-européen, donc — ajoutons-le — à la racine **plenk'*, non attestée ailleurs.

L'hypothèse de Brückner a deux fautes. D'une part, le cas cité avec *kl-* est eronné: *klęsati* « baisser, s'abaisser, descendre » n'a rien à faire avec *kleskati* klatschen, schnalzen. Ce *kleskati* est onomatopéen (ainsi le dit — correctement — Berneker 1.514) de même que les verbes rimant *tleskati* « battre des mains », *pleskati, leskati, dleskati;* par contre, *klęsati* provient de **klęp-sa-ti,* c'est une formation intensive (à suffixe *-sa-* équivalent au suffixe d'intensifs lituaniens *-so-*, p. ex. *dilb-so-ti*), cf. lit. *klimpstu klimpau klimpti* einsinken (im Schlamm). D'autre part, il n'est pas possible de joindre *plęsati* à *plesnǫti,* parce que *plesnǫti* est manifestement de *plesk-nǫti* (le groupe *skn* étant simplifié ici en *sn);* mais la nasalité ne se rencontre pas dans les racines des onomatopéens. Et puis, dans un verbe en *-ati* le *k* devrait être conservé! En revanche nous admettons que *pleskati* et *plęsati* ont pu être confondu par les anciens traducteurs de la bible tchèque et polonaise: étant donné que certaines danses populaires sont accompagnées de battements de mains, ils pouvaient employer le verbe *plęsati,* signifiant « danser », pour ainsi donner la notion de « plaudere ».

L'avis de Trautmann semble être plus sérieux. Mais regardons le verbe lituanien de près. Trautmann l'a trouvé chez A. Bezzenberger;[160]) celui-ci donne une glosse marginale *plenſche* = *ſchokineio,* puis 3 passages où la même signification semble s'y trouver, c'est-à-dire *šokinė́ti, šókti* « danser ». Specht l. c. y ajouta d'autres glosses et K. Būga[161]) une autre citation. Le dictionnaire de Nesselmann[162]) contient sous *pleszu* et *pleszau* reissen . . ., zausen, rauben, . . . pflügen une remarque que d'après « Bd. Qu. » (= un dictionnaire manuscrit de J. Brodowski) ces mots signifient aussi « frohlocken ». Tout cela appartient à l'ancien lituanien et provient donc des monuments influencés par le polonais. Vu que le lituanien moderne ne possède pas le verbe *plęšti* ayant la signification de « danser », l'on doit croire qu'il s'agit là — comme dans les autres nombreux cas de ce genre — d'un mot emprunté au polonais (de *pląsać, plęsać*) par la vieille littérature, d'un mot resté étranger à la langue parlée vivante.

Cela semblerait être contredit par un mot pareil attesté dans les dialectes lituaniens. C'est *plęšti* chez Trautmann (v. ci-dessus), puis *plenšti* « wiele gadać, narzekać, ogadywać » (= babiller, médire) chez Būga l. c., *iš-plenšti (išplenšiù išplenšiaũ)* = išplaukšti, išplaupti (= ébruiter) chez Juškevič.[163]) Ce verbe-là ne peut être identique à l'homonyme cité qui

[159]) Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 57 (1930) 159.
[160]) Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache (Göttingen 1877) 315.
[161]) Kalba ir senovė I (Kaunas 1922) 276.
[162]) Wörterbuch der litauischen Sprache, Königsberg 1851.
[163]) Litovskij slovar' I, St.-Petersburg 1904.

signifie « jubiler, frohlocken », et ceci à cause de sa signification tout à fait différente. Par contre, on le concevra facilement comme un membre du groupe des verbes onomatopéens (et expressifs) pour « claquer, jaser » ayant *pl-* initial, comme le sont lit. *plaukšu -ĕti* klatschen, knallen, *plĕšku -ėti* prasseln, sprudeln, plaudern, schwatzen, *pleškėti*[164]) schwatzen, tch. *pleskati pláskati pluskati plácati* clapoter, crépiter, jaser, all. dial. *pletschen* clapoter. Les formations de ce genre-là sont multiformes et assez variables. On y verra plus clair, dès que la lexicographie lituanienne fournira dans l'avenir des détails précis sur les mots particuliers. Mais, en attendant, il est sûr que les verbes aux acceptions « jubiler, frohlocken » et « battre des mains » pouvaient s'influencer mutuellement. Par suite des battements de mains caractéristiques pour certains genres de danse les deux verbes ont pu se présenter simultanément à l'esprit des dits traducteurs de la bible polonaise.

Il n'y a tout de même pas lieu d'admettre qu'un de ces verbes aurait pu, dans la bouche du peuple qui connaissait et pratiquait bien ses danses, remplacer l'autre ou bien recevoir — à côté de sa propre signification — celle de l'autre verbe. Les monuments vieux-russes distinguent *pljasati* et *pleskati* d'une manière précise. L. Niederle[165]) cite des exemples très éloquents: поимають жены своя съ плясаньемъ и гуденіемъ и плесканьемъ; — отмѣтаемъся . . . бубеннаго плесканья, свирѣлнаго звука, плясанья сотонина, . . .; — сопѣли, гусли, пѣсни неприязньски, плясанья, плесканья сбирают около себе студные бѣси; — плесканья и плясанья, чтить темнаго бѣса. Ces exemples (où *pleskati* = battre des mains) prouvent que, dans *plęsati*, il doit y avoir une autre chose que la racine onomatopéenne servant de base pour *pleskati*. Il en résulte aussi que la confusion des deux verbes a pu se produire dans l'esprit des traducteurs polonais de la bible (et de leurs imitateurs lituaniens) seulement dans le cas où les danses et les divertissements populaires ne leur étaient connus que de loin ou par un ouï-dire imprécis.

Donc si les essais proposés jusqu'ici ne sauraient satisfaire, l'on risquera ici une explication nouvelle. Elle sera la suivante. La notion de « jubiler », all. frohlocken, s'exprime en lituanien moderne par *(pa)linksmėti, linksmintis, pa-si-linksminti*, dérivés de l'adjectif *linksmas* heiter, froh, fröhlich, freudig, munter, vergnügt, aufgeräumt, wohlgemut. A lit. *pa-links-* répondrait en slave un **po-lęs-*. La présence, en slave, du suffixe verbal *-ajǫ -ati*, à la différence des suffixes lituaniens, n'est pas à surprendre, car *-ajǫ -ati* est la finale verbale slave la plus commode (v.-sl. *plęsajǫ*, tch. *plesám*, formes archaiques; ailleurs le verbe passa secondairement au type en *-jǫ*, **plęs-jǫ*, p. ex. slavon *plęšǫ*, r. *pljašú*, sln. et s.-cr. *plešem*). Quant à la phonétique, le passage *inks* > *ęs* ne fait pas de difficulté; il ne faut pas s'attendre à un *ęch* (*ks* > *ch*), parce que le groupe de consonnes *nks*

---

[164]) Bezzenberger l. c.
[165]) *Život starých Slovanů* III, 2 (Praha 1925) 705, 712, 714.

s'est simplifié de bonne heure en *ns;* par conséquent *ins* > *ęs* est en ordre. Il n'y a qu'une seule différence: c'est l'*o* qui fait défaut. Or même cette syncope-là ne saurait paraître étrange: *links-* n'est représenté dans aucun autre mot slave, on ne possède pas de simple **lęsati; *po-lęsati* était isolé. C'est pourquoi il put succomber à l'influence de *pleskati* lequel se trouvait souvent à côté de lui dans les propositions concernant la danse; les initiales des deux verbes se sont assimilées mutuellement, en espèce le *polęsati* fut réduit à *plęsati;* la conscience linguistique des sujets parlants ne s'y est pas opposée, parce qu'elle ne soupçonnait pas que *po-* soit un préfixe. Du reste, ce préfixe n'avait dans ce cas-là ni en lituanien ni en slave la fonction de rendre le verbe perfectif.

Reste enfin à savoir ce qu'est *links* > *lęs-*. Le *s* est, à n'en pas douter, un élément surajouté, non pas un élément radical. Le *link-* est assurément en connexion avec la racine du verbe lit. *láigyti* mutwillig, unbändig umherlaufen (mais aussi *laigo* = il danse, chez Daukša), lette *līguot* jubeln etc. auquel appartient aussi got. *laiks* danse (emprunté par le slave comme *likъ* χόρος, χορεία, r. *likovát'* = pljasat' etc.). Donc lit. *links-* possède la racine à degré zéro *lig-* nasalisée, signifiante « courir çà et là, sautiller, danser »; *ling* se retrouve dans sl. *lęgati.* Le *s* suffixal est « intensif », c'est le même *s* qui figure dans les intensifs lituaniens tels que *dilb-sóti, mirk-sóti* etc.[166]) Le même type n'est pas ignoré par le slave: p. ex. *kǫsati* « mordre » de **kǫd-sati* (cf. lit. *kandù kąsti* m/s.), tch. *drásati* « déchirer » de **drap-sati,* cf. *drápati* « griffer ». Nous sommes donc amenés à supposer que le balto-slave possédait le verbe **pa-ling-sō-ti.* Celui-ci est conservé en slave comme *plęsati,* tandis que le lituanien s'est créé — en gardant le *s* « intensif » — l'adjectif *linksmas,* devenu ensuite le point de départ des verbes nouveaux (*linksméti* etc.).

Pour en finir, il vaut la peine de rappeler le fait qu'en matière de danse, les emprunts terminologiques se sont transmis de part et d'autre entre les Goths et les Slaves: ceux-là ont reçu leur *plinsjan* des Slaves, en revanche sl. *likъ* provient des Goths, de balkan.-goth. (à ce qu'il semble) *līks* < *laiks.* Les Russes se servaient de deux mots à la fois: **аще изидуть плѧсатъ въ ликы** χορεύειν ἐν τοῖς χόροις; — **изидоша поѭштаꙗ, плѧшѭштаꙗ. ликоуѭштаꙗ** ἐξῆλθον αἱ χορεύουσαι (Sreznevskij).

Il reste à noter qu'au temps de l'emprunt le verbe slave a dû sonner **plinsati,* pas encore *plęsati,* c'est-à-dire que l'emprunt s'est effectué avant le changement *in* > *ę.*

17. sl. *vitędzь*

Ce mot-là est un des plus discutés parmi les mots prétendus germanoslaves. Dès les temps de Šafařík il est tenu pour germanique d'origine; seuls les linguistes polonais Brückner, Rudnicki et Otrębski le considèrent

[166]) Sur ces intensifs v. Leskien, Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen (Leipzig 1884) 185.

comme indigène. On n'est pas d'accord sur la question quel est le mot germanique qui en soit la source.[167]) L'opinion que c'est v.-norr. *vīkingr* (= Viking, pirate et pillard skandinave) prévalut actuellement. Mais elle ne satisfait point[168]) et c'est pourquoi, dernièrement, R. Ekblom en cherche un tout autre etymon germanique. Les difficultés sont d'ordre phonétique ainsi que d'ordre sémantique.[169]) Phonétiquement, on devrait avoir un *vicędzь*. Le *t* résulterait d'une dissimilation des sifflantes en vue du *dz* suivant, c'est-à-dire *c* (= *ts*) — *dz*- donnerait *t* — *dz*. Sémantiquement, la difficulté consiste en ceci qu'il faudrait admettre l'évolution de « pillard » jusqu'à (sorabe) « vassal, homme de fief ». E. Schwarz admettait à ce propos que — peut-être — un groupe des Vikings s'installa dans les régions lusaciennes et qu'il y devint une sorte de noblesse; mais l'histoire n'en sait rien. Il semble du reste que la participation des Vikings à l'histoire des Slaves a été surestimée. Il est certain qu'ils attaquaient les côtés slaves de la Baltique, surtout celles de l'Ouest (là, ils possédaient deux ports fortifiés), qu'ils y luttaient avec les Slaves et qu'ils en emportaient d'abondants butins dans leurs domiciles en Norvège. Par contre, ce que l'on admettait auparavant au sujet de l'expansion des Vikings parmi les Slaves loin vers le Sud, doit être revisé. Les travaux de l'école archéologique polonaise de Jos. Kostrzewski[170]) montrent que tout objet viking ne doit pas être tenu pour un témoignage de séjour, d'autant moins du durable séjour des Vikings au milieu des Slaves.

C'est la finale *-ędzь* qui semblait être l'argument décisif pour l'origine germanique du mot donné. Car il y a trois mots d'origine sûrement germanique lesquels sont terminés par ces *-ędzь: kъnędzь* prince, cf. germ. *kuning, pěnędzь* pfenning, *skьlędzь* schilling (les mots slaves proviennent de *kuning-ios* etc.). Ils sont la cause de ce que l'hypothèse d'origine germanique de tous les *-ędzь* persévère avec tenacité. Les savants polonais réfléchissaient donc s'il y a possibilité d'expliquer l'*-ędzь* dans certains cas comme indigène. A. Brückner rappela l'*-ędzь/-ęgъ* dans v.-tch. *robotěz*, r. *robotjag* « homme corvéable » (formation indigène dérivée de *robota* « corvée »), M. Rudnicki et J. Otrębski[171]) partirent de *-ingas* > *-ьngъ* > *-ęgъ* (le suffixe *-ingas* est fréquent en lituanien!). Dans le cas de *koldędzь* « puits », nous autres avons cherché[172]) l'origine de *-ędzь* en *enьcь* réellement attesté par le slovène et le bulg. *kladenec*, s.-cr. *kladenac*.

---

[167]) V. Kiparsky op. c. 268 avec la bibliographie de la question.

[168]) V. là-dessus Niederle, Život starých Slovanů III, 486 s. et la discussion dans la Zeitschrift für slavische Philologie: E. Schwarz 2 (1926) 195 et 5 (1929) 394; A. Stender-Petersen 4 (1929) 14; A. Brückner 2 (1926) 296 et 6 (1930) 64, R. Ekblom 16 (1939) 269; J. Janko, Wörter und Sachen 1 (1909) 108.

[169]) Voir M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch* (Heidelberg) s. v.

[170]) Kostrzewski, Przegląd archeologiczny 7 (1946) 85 s.; K. Jaźdźewski, *Atlas do pradziejów Słowian*, part II (texte 132 s.).

[171]) Rudnicki, Slavia occidentalis 5 (1926) 438 et 10 (1931) 302 s.; Otrębski ibid. 19 (1948) 53.

[172]) Slavia 20 (1951) 218.

Si donc il existe la possibilité d'une origine indigène pour *-ędzь*, il reste à chercher un etymon indigène pour *vit-*. On a là avancé quatre essais. — 1⁰ A. Brückner pensait à *vitь* renfermé dans v.-sl. *vъz-vitь* τόκος usura lucrum, slavon *iz-vitьje* fructus, en posant le **robotędzь* déjà cité comme contre-partie opposée à ce *vitędzь:* d'un côté l'homme « corvéable » et celui vivant de la « *vitь* » de l'autre. — 2⁰ L. Niederle l. c. attira l'attention sur *vitь*, pol. *wić*, torche de paille pliée en rond (de *viti* plier). Les torches (ou bâtons spéciaux) étaient portées d'un village à l'autre comme signal de mobilisation. Cette façon de convoquer les gens aux armes est attestée en Bohême au 11ᵉ siècle, en Pologne au 13ᵉ siècle, mais il sera à n'en pas douter plus ancien. *Vitędzь* serait donc un homme libre (non pas un corvéable), mais obligé de servir dans l'armée du prince, si c'est nécessaire, et appellé au service par ce moyen archaïque nommé *vitь*.[173]) — 3⁰ J. Perwolf[174] pensait que *vit-* serait le même élément que *-vit* dans les noms propres *Jaro-vit, Svętovit* etc. Cette origine, signalée déjà par Dobrovský, est considérée comme possible aussi par M. Rudnicki ll. cc. Le *vitъ* signifierait « seigneur ». — 4⁰ St. Mladenov[175]) croit que *vitędzь* serait « peut-être » apparenté à *vitati*. — Mentionnons encore l'avis de K. Oštir[176]) que *v.* serait pré-indo-européen, de *vī-tēm-g-* (*dēm* = cheval).

De ces explications « indigènes » ne peuvent point satisfaire no. 1—2. En soi même, ce signe de mobilisation n'est pas une chose si essentielle pour qu'elle devienne une base d'où partirait la dénomination de toute une classe sociale de gens ou bien d'une catégorie de gens sans doute très importante. C'était un symbole très ancien (le bâton a ses analogies chez les Non-slaves, surtout chez les Germains), une réduction du sceptre comme insigne du pouvoir. A son tour la torche est une réduction du fagot de bois, allumé en cas de danger; c'était à l'origine quelque chose comme les signaux de feu usités encore aujourd'hui dans les Balkans et ailleurs. Mais il n'en résulte point que ce signe suffirait à servir comme point de départ pour nommer des gens ainsi mobilisés, parce que c'était un signe passager, ne caractérisant pas son sujet d'une façon durable. Quant à l'avis de Brückner, il nous manque le simplex; du reste, on ne sait bien comment il faudrait se représenter l'évolution sémantique.

Les explications no. 3—4 renferment quelque chose de vrai et nous tâcherons de concevoir le terme en question autrement. Considérons d'abord la signification! V. Kiparsky cite les mots et leurs significations comme il suit: « ksl. *vitęzь, viťazь* heros, r. *vítjaz'* Held, Ritter, p. (15. Jh.) *wycieżny, wycięski*, (heute) *zwycięski* Sieges-, č. (seit 13. Jh.) *vítěz* heros, athleta, agonista; victor, os. *wićaz* (veraltet) Vasall, Lehnmann, Lehn-

---

[173]) Opinion partagé par l'historien du droit V. Vaněček, *Prvních tisíc let...* (Prague 1949) 107.

[174]) Archiv für slavische Philologie 8 (1883) 13.

[175]) *Etimologičeski i pravopisen rečnik na bălg. kniž. ezik* (Sofia 1941).

[176]) Cité d'après Janko, *Donum natalicium Schrijnen* (Nijmegen 1929) 308.

bauer, *wićežić* (veraltet) (be)siegen, skr. *vitez* Held, heros; Ritter, eques, bg. *vitjaz* Held, Ritter, sl. *vitez* Ritter; Streiter, Kriegsknecht, Soldat. » Ici la signification sorabe est incontestablement la plus curieuse. Elle fut conçue, on l'a vu, de telle manière que les Vikings se seraient installés en Lusace, plus précisément au milieu de la tribu de Daleminces. Jan Peisker rassembla des passages de chartes ou de chroniques au sujet des *vitędzь* lusaciens;[177]) d'après eux, de 210 villages qui étaient jusqu'au 14e siècle sous l'administration de l'office de Meissen, soixante villages se trouvaient « sub rusticis qui dicuntur Witsezen » (tous les autres villages étant controlés par les « soupanes »). D'un autre passage sont connus les « in equis servientes, id est withasii ». Il en résulte que c'était quelque petite noblesse, habitant les fermes privilégiées dans les villages, surveillant et exploitant les serfs attachés à la glèbe, noblesse obligée à servir dans l'armée in equis pour le suzerain: début du féodalisme! En haut-sorabe moderne, *wićaz* est Vasall, Lehnmann, Lehnbauer, il existe en Lusace le nom de famille Wićaz[178]) ce qui concorde excellement avec les anciens passages cités. Si l'on partait de cette acception primordiale de « vassal (noble!) », les autres significations se concevraient aisément (chevalier, eques, soldat, héros, vainqueur). C'est donc à juste raison que l'acception lusacienne (sorabe) attirait sur elle l'attention des linguistes comme quelque chose étranger à l'image des Vikings, attaquant, pillant et — s'en allant ensuite. Si l'on la tient pour originaire, en ce cas l'hypothèse (énoncée par V. Vaněček l. c.) sonne très naturellement: ces *vitędzi* (withasii) sont membres de la garde princière qui ne sont pas toujours en service à la cour princière, mais qui sont placés par le suzerain autour des châteaux-forts princiers dans les domaines, remplissant probablement quelques fonctions administratives de second ordre, attachés surtout à gérer des domaines princiers et à y maintenir l'ordre public. C'est donc en connexion avec l'institution des gardes princières. Cette dernière est très ancienne: dès qu'un homme fort est devenu une sorte de seigneur, de souverain, de puissant, il appuyait sa force sur une garde de combattants qu'il nourissait et rémunérait. Les gardes étaient grandes ou petites, toujours d'après la puissance du « seigneur »: les nobles plus petits ne possédaient que quelques dizaines d'hommes, tandis que les grands en tenaient des milliers; c'était une sorte de « régiment » privé, entretenu — cela va de soi — du produit du labeur des serfs.[179]) Le manque de témoignages directs ne permet pas de suivre en détail, comment et pourquoi cette signification originaire de *vitędzь* s'est altérée chez les autres

---

[177]) Ils sont cités chez Schwarz Zeitschrift für slav. Phil. 2 (1926) 106.

[178]) En Moravie, nom de famille Vítěz se trouve à Přerov et dans ses environs; peut-être vient-il du Sud, avec acception de ‘héros’.

[179]) Dans la Russie kiévienne, le prince, accompagné de sa garde, quittait en hiver la capitale pour parcourir son pays en quête d'impôts et de redevances de toute sorte. (Istorija kul'tury drevnej Rusi II, 1951, 13.)

Slaves. Il se peut qu'elle céda aux titres de noblesse étrangers (v. *kъmetь* ci-dessous), tout simplement à cause de ce que ce titre était — en tant qu'« indigène » ou « du pays » — trop roturier (de même le titre de **vol-dyka* dans certaines régions descend aussi) ; car tout ce qui est étranger sonne beaucoup plus « noblement ». Le *vitędzь* a pu facilement descendre à ne signifier qu'un simple « eques, miles » (cela est en magyar). Tandis qu'il descendait quelques degrés de l'échelle sociale, il a gardé peut-être le prestige de la force physique. De là le « héros ». Quant à la signification « vainqueur », l'évolution dut être la suivante: Le verbe dérivé en *-iti* devait exprimer la notion « exécuter quelque chose à la façon militaire, liquider quelqu'un militairement »; si c'était un homme simple, un serf n'ayant par d'armes et de défense qui s'exprimait ainsi, cela signifiait naturellement « vaincre » (pol. *zwyciężyć*, tch. *vítěziti*) : le noble armé et doué de force physique était vainqueur d'un faible désarmé. Du verbe en *-iti* cette nuance de signification passa, par une influence rétrograde, au mot-base, donc *vitędzь* = vainqueur. A proprement parler, pol. *zwyciężca* « vainqueur » (= mot dérivé de *sъ-vitęžiti* cf. v.-tch. *svítěziti*) est, dans cette évolution sémantique, plus ancien et plus fidèle à l'usage courant que *vitędzь* vainqueur.

La signification originaire « vassal, petit noble » peut être soutenue encore par un témoignage venant du territoire des vieux Prussiens. Déjà Fr. Miklosich[180]) cita les witings prussiens. C'était dans la région nommé Samland la classe régnante de la noblesse indigène.[181]) Étant donné que les vieux Prussiens ont emprunté nombre de mots au slave (par contre, les Slaves rien aux Prussiens), il est hautement probable que le terme *witing* fut emprunté aux Slaves, à précisément parler aux Polonais. C'est l'avis de Brückner[182]) et il n'y a aucune raison d'en douter. Aussi l'aire de l'acception originaire serait-elle élargie: outre la Lusace elle comprendrait la Pologne; ceci résulte du fait que la signification prussienne vient du polonais — bien qu'en polonais elle ne soit pas attestée jusqu'ici directement par les textes.

L'explication de *vitędzь* aura donc chance d'être correcte, si elle part de la signification « propriétaire foncier, possesseur ou détenteur d'un domaine ». Quel est le mot qui conviendrait le mieux pour *vit-*? S. Mladenov l. c. écrivait sous *vitjaz:* « văzmožno e srod. s *vitaja* » (= apparenté peut-

---

180) Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen (Wien 1876) 136.

181) „. . . in der Landschaft Samland, der zwischen dem Frischen und dem Kurischen Haff gelegenen Halbinsel wurde damit . . . eine herrschende Schicht bezeichnet, die sich zu einem Kriegs- und Dienstadel von bedeutendem Einfluss entwickelt hatte, dessen Mitglieder noch während der Ordenszeit eine hervorragende Stellung einnahmen und in gewisser Ausdehnung als Ordensbeamte fungierten. Andeutungen hiervon finden sich oft im 13. Jahrhundert; aber die Institution ist offenbar weit älter. Die preuss. Namensform muss *wīting(a)s*, N. pl. *wītingai* gewesen sein. Die deutschen Quellen bieten die Variante *waiting*, *weiting* und, als ursprüngliche Form, *witing* (d. h. *wīting*)." (Ekblom, Zeitschrift f. sl. Phil. 16 (1939) 269 s.)

182) P. ex. Zeitschr. f. slav. Phil. 2 (1926) 295.

être à v.), sans le préciser. Il semble bien qu'il touche à la vérité. Seulement il ne faut pas partir du verbe *vitati*, mais du substantif **vita* (mot-base de *vitati*). Le lituanien[183]) possède le mot *vietà* Ort, Stelle; Hof, Ansiedlung, le lette a le *vieta* Ort, Stelle, Raum, Platz. Le mot slave y répondant (**vita*) n'est pas conservé, mais il a dû sûrement exister. Car en sont dérivés v.-sl. *obitają obitati* (< *ob-v.*.) οἰκεῖν, παροικεῖν, *prěvitati* μεταναστεύειν, r. *vitát'*, b. *vitaja* wohnen, verweilen. Vitati signifie aussi « accueillir, recevoir quelqu'un comme bienvenu » (r. *vitát'*, tch. *vítati*, pol. h.-sor. *witać*, b.-sor. *witaś*). C'est une nuance postérieure, bien explicable: p. ex. slovaque *vitaj* « sois le bienvenu » voulait dire jadis « prend la place (chez nous), notre maison soit ton lieu de séjour »; du moment où *vita* « lieu, place » disparut et où, par conséquent, *vitati* cessa d'être limpide, la construction grammaticale fut changée: l'on dit en tchèque *vítám tě* = ich bewillkomme dich, je t'accueille comme bienvenu. Comme r. *pomest'je* (de *město* = l i e u!) signifie « domaine, terre seigneuriale » et le dérivé *pomeščik* le propriétaire du *pomest'je*, de même **vita* était — comme lit. *vietà* — « domaine, ferme » et le dérivé son propriétaire, le vassal, Lehnbauer.

Il n'est pas exclu que **vita* se cache aussi dans la finale *-vitъ* (v. plus haut) de certains noms propres des dieux ou des personnes. *Domavitъ* serait comparable à *Doma-slavъ* etc. Comme *Doma-slavъ* est celui qui « domi gloriam habet », de même *Doma-vitъ* sera celui qui « domi locum suum habet », qui est fixé, installé chez soi, tenant le foyer de la famille comme sa propriété personnelle (ou confiée par le suzerain). *Svętovitъ* (nom d'un dieu) serait celui dont le siège est (magiquement) puissant. A. Brückner et M. Rudnicki[184]) y voient le *vitъ* « seigneur ». Là je ne suis par d'accord avec eux. Mais leurs avis au sujet de l'évolution ultérieure est juste: que ce *-vitъ* est devenu base pour d'autres formations comme p. *Wito-radz*, *Witorz*, *Witoslaw*.

Quant au suffixe, il est inutile de le tenir pour germanique. L'opposé v.-tch. *robotěnec* / *robotěz* (dérivé du féminin *robota*) nous autorise à supposer ici-même le *-ěnьcь*, donc *vit-ěnьcь* (dérivé lui aussi du féminin **vita*) > *viten(ь)dzь* > *vitędzь*. Mais la forme à *-ěnьcь* n'est pas ici, dans le cas de *vitędzь*, attestée historiquement.

Un mot encore, pour en finir. On se demande quel mot sert ailleurs à exprimer la notion de *wićaz* lusacien, c'est-à-dire la notion « vassal, petit gentillhomme » (provenant de la garde princière)? Il semble bien que c'est le mot *kъmetь*. La classe de possesseurs de territoires, auparavant membres de la garde du suzerain, fut connue aussi ailleurs qu'en Lusace;[185]) partout ils peuvent descendre au rang de paysans exempts de corvée, au rang de baillis etc. et le mot *kъmetь* reçoit les significations respectives.

---

[183]) Trautmann op. c. 345.
[184]) Slavia occidentalis 5 (1926) 432 s.
[185]) Vaněček op. c. 138; Mavrodin dans *Istorija kul'tury drevnej Rusi* II, 16 s.

Tout se passe comme si le terme étranger[186]) (latin *comes*) *kъmetь* avait évincé partout — excepté la Lusace où, justement, ce mot fait défaut! — le vieux terme indigène *vitędzь* dans l'acception de « vassal » et qu'il aurait eu par ceci causé sa descente vers les degrés de eques, miles, victor, c'est-à dire à ne signifier que des gens sans doute estimés ou redoutés, — mais parfois sans domaines, sans terres.

Václav Machek

---

[186]) Les essais voulant expliquer *kъmetъ* comme indigène (v. Wijk, Slavia 4 [1924] 212 s.; Otrębski, Slavia antiqua 1 [1948] 563) ne sont pas convaincants.

Zůstaly v češtině stopy praslovanských intonací?

Opětovně po dlouhé řadě let se pokouší prof. Ekblom ve studii *Reste-t-il, en tchèque, des traces de la différence mélodique entre les anciennes intonations?* (Uppsala 1949) o obhájení a nové podepření své theorie, podle níž se v češtině projevují stopy praslovanských intonací, a to nejen v rozdílech kvantitativních, což je obecně známo, nýbrž i v tónovém průběhu. Ještě obšírněji a podrobněji než v knize *Zur Entstehung und Entwicklung der slavo-baltischen und der nordischen Akzentarten* (Uppsala 1930, s. 53) přikročil tentokrát k odmítnutí námitek Chlumského, opíraje se přitom o vlastní statistické zpracování dokladů z Chlumského spisu *Česká kvantita, melodie a přízvuk* (Praha 1928), a znovu se pokusil o prokázání oprávněnosti své domněnky, že tónový průběh v přízvučné slabice dlouhé, který označuje jako „intonation rude“, je téměř vodorovný nebo přesněji velmi málo klesající, kdežto průběh v přízvučné slabice krátké, označovaný jako „intonation douce“, je prý jasně klesavý.

Proti tomuto tvrzení lze uvést dvě vážné námitky, jež samy už postačují k jeho vyvrácení. Tak především v materiálu Chlumského je obsaženo celkem 30 slovních dokladů, vyhovujících svým umístěním ve větě požadavkům, které Ekblom již dříve formuloval,[1]) avšak z těch jich užil Ekblom pouze 25, kdežto pět, které shodou okolností většinou odporují svým tónovým průběhem přízvučné slabiky jeho předpokladům, vynechal (na př. diagram č. 13 I, kde má krátká přízvučná slabika stoupání, nebo č. 13 II, 15 atd.). Ekblom se sice snaží ospravedlnit toto vynechání tvrzením, že vypustil slova, mající v přízvučné slabice krátké samohlásky *e* a *o* (Chlumský prý nepodal slov s týmiž hláskami dlouhými, str. 8); proti tomu lze však namítnout, že jde přece o stanovení tónového průběhu obecně a ne jen v určitých samohláskách. Vždyť i Ekblomovy závěry jsou obecné. Kromě toho je nutno konstatovat, že Chlumský otiskl ve své práci diagramy slov s dlouhým *ó* (č. 5 I a II) i s dlouhým *é* (č. 7 I a II). Ekblomovo odůvodnění, proč dotyčná slova vypustil, je tedy nepřesné.

A dále, statistická metoda je jistě důležitá a může dát při správném užití cenné výsledky. Má však i své slabiny. Především vyžaduje velkého

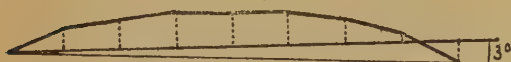

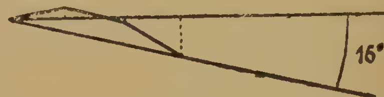
[1]) Slova jsou umístěna v závěru neutrálně vyslovené oznamovací věty typu „*to je + substantivum*“, kde je podle Ekbloma výslovnost „lexikální“ (srov. *Quantität und Intonation im zentralen hochlitauischen*, Uppsala 1925, 114 n.; *Reste-t-il* . . ., 7).

počtu dokladů, má-li se dojít k obecně platným závěrům. Ekblomova statistika z pouhých 25 a k tomu ještě libovolně vybraných příkladů (16 pro slabiky dlouhé, 9 pro krátké) stěží může sloužit k formulaci bezpečných závěrů. Rovněž diagram průměrného tónového průběhu různých dokladů má cenu pouze tehdy, shodují-li se přízvučné slabiky v celkovém tónovém průběhu, tedy jsou-li všechny klesavé, nikoli však, jestliže si odporují, t. j. střídá-li se průběh klesavý se stoupavým. Cennější je číselný přehled, který je sice pro oko méně názorný, zato však správněji obráží skutečné poměry.

Jak z uvedených námitek patrno, již sama metoda, jíž Ekblom užil, nesnese přísnější měřítko. A nyní několik slov k fonetické stránce otázky. Podle Ekbloma je typický tónový průběh přízvučných slabik v češtině takový:

Ve slabice se samohláskou dlouhou: Ve slabice se samohláskou krátkou:

Neváhám tvrdit, že ani toto schema, uměle vykonstruované z Chlumského diagramů, nepodporuje Ekblomovo tvrzení, že tónový spád v dlouhé samohlásce je jiný než v samohlásce krátké. Nesmíme totiž pustit se zřetele, že při stejném tónovém rozpětí (intervalu) obou typických obrazů bude přirozeně prudší spád v samohlásce krátké nežli v dlouhé. Tím spíše, že poměr trvání dlouhé a krátké samohlásky v češtině (obvykle 2 : 1) je v užitých Chlumského dokladech výraznější, totiž 2,64 : 1. Tím se přirozeně tónový spád dlouhé slabiky ještě více zmírní.

Abych ke kritickému zhodnocení Ekblomovy theorie přispěl dalšími objektivními fakty, uchýlil jsem se k užití registrační metody a zapsal jsem taková slova, v kterých bychom mohli zbytky intonací nejspíše hledat, tedy česká slova *bláto* a *zlato*, jejichž kvantita je obecně pokládána za odraz psl. intonací, jak na to ukazuje též stav v jiných slovanských jazycích (na př. rus. *bolóto*, sch. *blȁto*; rus. *zóloto*, sch. *zlâto*). Bylo zapsáno těchto šest vět: oznamovací *To je bláto* a *To je zlato*, tázací *Je to bláto?* a *Je to zlato?*, všechny pronesené obvyklým tempem, dále věta *To je zlato* pronesená tempem volným a *To je bláto* tempem zrychleným.

Uvedené věty byly proneseny těmito osobami: a) prof. dr. Bohuslavem Hálou, rodem z Prahy, b) doc. dr. Karlem Ohnesorgem, rodem z Prahy, c) dr. Přemyslem Janotou, rovněž rodem z Prahy, d) Ludmilou Romportlovou, rodem z Turnova a e) autorem tohoto článku, rodem z Litomyšle. Záznam se dál přes mikrofon. Pokusné osoby nebyly předem poučeny o účelu registrace. Mluvily zcela přirozeně, rovněž tak i já sám. Výslovnost jsem kontroloval sluchem, mou výslovnost kontroloval doc. Ohnesorg. Diagramy posky-

tují věrný obraz intervalů (bylo užito logaritmického papíru) a věrný obraz kvantity. Je na nich zaznamenán průběh tónu pouze pro závěrečná slova (vyznačený v samohláskách, jakožto nositelích vlastní melodie, zesílenou čarou).[2])

Kdybychom předpokládali s Ekblomem, že v češtině existují intonační rozdíly, měl by se tento rozdíl projevit nejen v citově neutrálně pronesené oznamovací větě s „lexikální“ výslovností závěrečného slova (*To je + substantivum*), nýbrž patrně také v neutrálně pronesené větě tázací tohoto typu (*Je to + substantivum?*). Intonační rozdíl by pak měl být zachován i tehdy, proneseme-li neutrální větu oznamovací s příslušným slovem mající přízvučnou slabiku krátkou velmi zvolna a větu se slovem mající tuto slabiku dlouhou rychle.

Podívejme se nyní, jaký obraz nám skýtají naše diagramy. Ekblomově představě podoby průběhu samohlásky dlouhé vyhovuje na tab. I jediný obraz, a to č. 1b, částečně — ovšem jen velmi vzdáleně — obraz 1d, avšak v obou těchto příkladech chybí protikladný tónový obraz slabiky krátké, jež na mých diagramech vykazuje zcela jiný průběh, než jaký stanovil Ekblom. Naopak zase podoba slabiky krátké vyhovuje úplně Ekblomově představě jen na obraze 2e, částečně též 2a a 2c, avšak chybí tu zase protikladný obraz samohlásky dlouhé (rozumí se ve výslovnosti též osoby). Je tedy podle našich dokladů možno soudit, 1. že není absolutní shody v podobě tónového průběhu pro přízvučné samohlásky dlouhé na jedné straně, pro krátké na straně druhé; 2. že neexistuje protiklad tónového průběhu v samohláskách dlouhých a krátkých ve výslovnosti téže osoby, spíše naopak je možno odkrýt jejich určité shody.

Ve větách tázacích (tab. II) podoba samohlásky dlouhé neodpovídá vůbec Ekblomovu schematu. Tónový průběh tu má tvar konkávní, t. j. tón se ke konci (kromě příkladu 3e) mírně zvyšuje, což je v souvislosti s tónovým nadnesením poslední slabiky. Vyhovuje tudíž tónový průběh přízvučné slabiky spíše celkové tónové linii otázky a nikoli intonačnímu typu, požadovanému Ekblomem. Totéž, třebaže přirozeně v podobě méně nápadné, pozorujeme v samohláskách krátkých.

Na tabulce III máme zachyceny sub 5 doklady výslovnosti slova *zlato* v tempu volném, sub 6 doklady výslovnosti slova *bláto* v tempu zrychleném. Vidíme, že téměř všechny doklady tu mají sklon k poklesu bez ohledu na to, jde-li o slabiku dlouhou nebo krátkou. Pouze při zvolnění tempa bychom tu mohli někdy konstatovat jistý sklon k monotonnosti, při zrychlení naopak ke zvýšení hlasu v přízvučné slabice a ke zvětšení intervalů. Celkově však ani zde nenajdeme potvrzení žádné z domněnek Ekblomových.

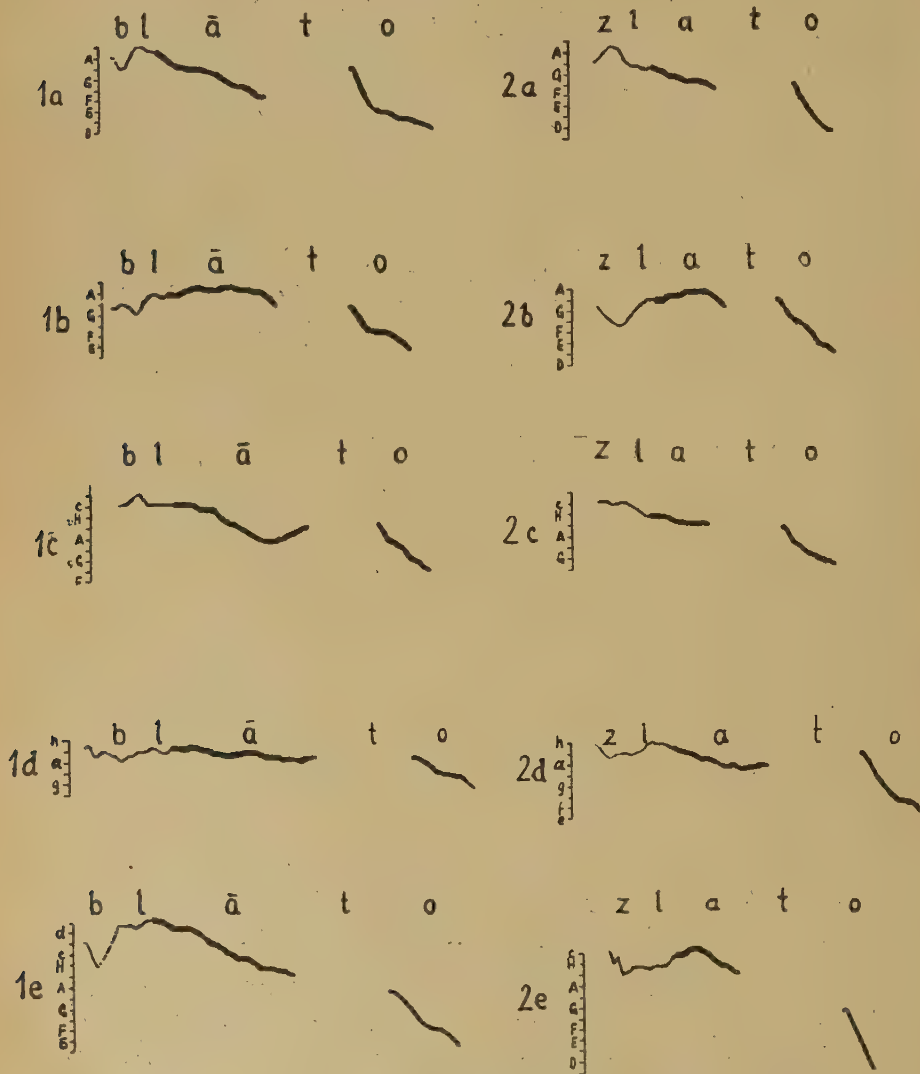
Přehlédneme-li v celku naše doklady, vidíme tu zcela zřejmě nezávislost tónového průběhu přízvučné slabiky na jiných činitelích, než kterými

---

[2]) Popis metody viz v mé práci *K tónovému průběhu v mluvené češtině* (Praha 1951, 4) a *Zum Problem der Töne im Kuo-yü*, Archiv orient. (1953) 280 n.

je utvářena v podstatě melodie věty, nebo které se uplatňují obecně, nikoli pouze v češtině.[3])

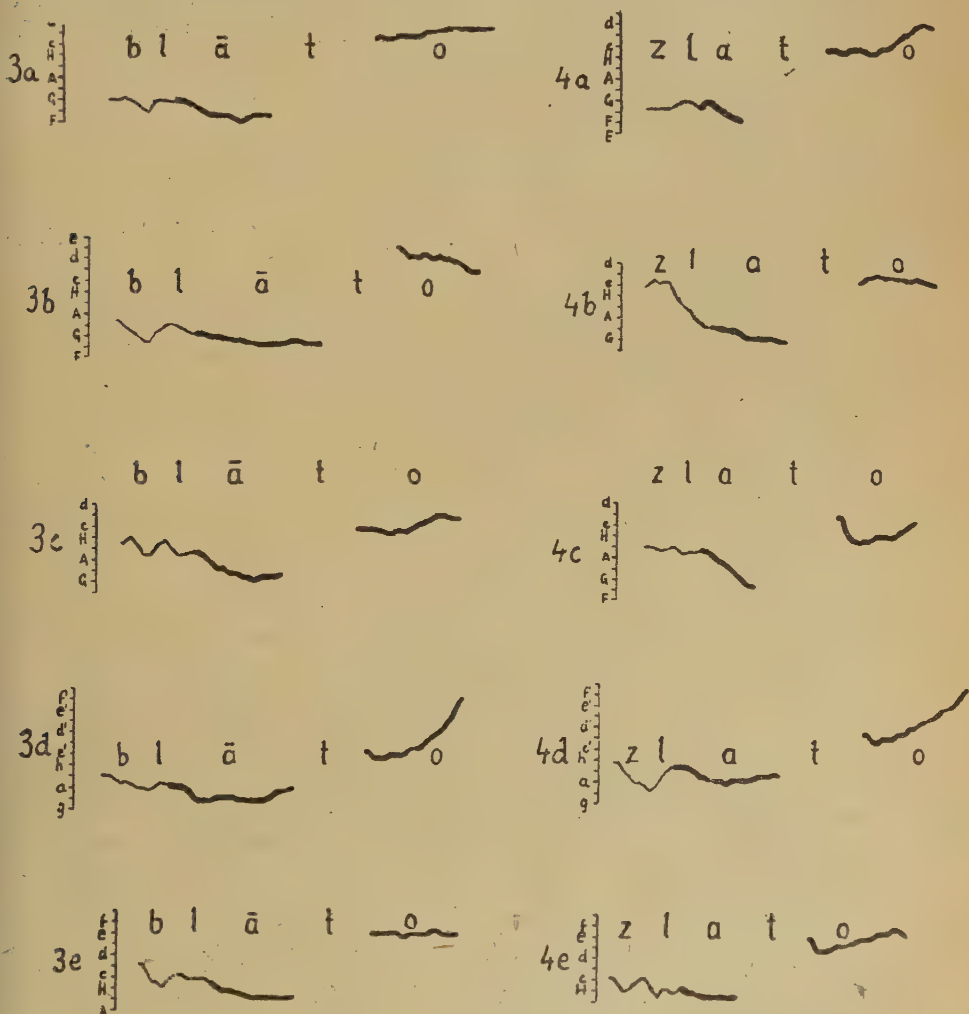
Ekblom mluví o dlouhých přízvučných slabikách v češtině jakožto o „intonation rude“, o krátkých jako o „intonation douce“. I v tomto bodě je nepřesný. Své dva příklady jsem volil tak, aby každý z dokladů od-

Tabulka I.

[3]) Na př. drobné vlivy fysiologického původu, o nichž jsem podrobněji psal již ve Slavii 20 (1951) 242 n.

povídal jedné z prasl. intonací. Víme však, že poměry v slovanské akcentologii jsou značně složitější a že v češtině zdaleka neodpovídá každá dlouhá slabika prasl. akutu a krátká cirkumflexu, nemluvě ani o stavu v dialektech.[4]) Pokládal jsem za nutné, provést alespoň jeden pokus. Zapsal jsem slovo *kůže,* jehož délka se zcela jistě nevyvinula z intonace ražené, a to ve

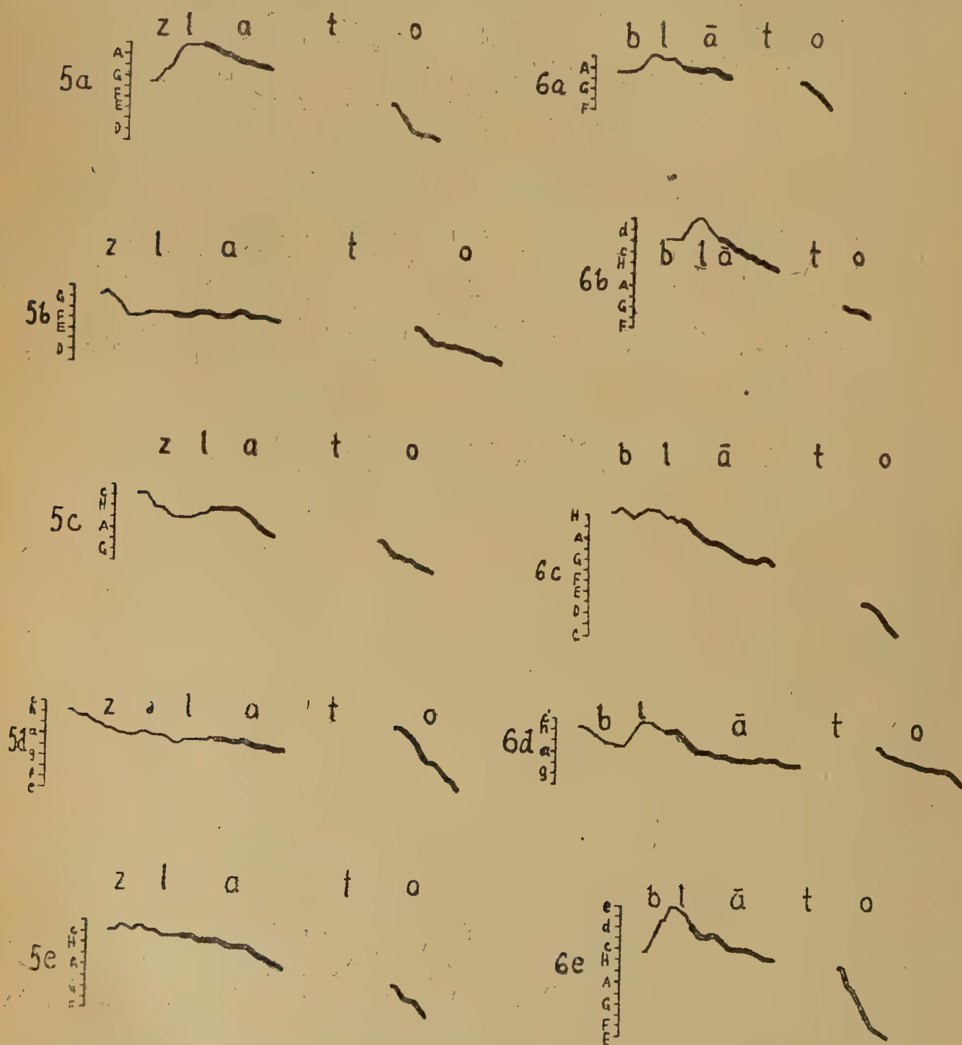

Tabulka II.

---

[4]) K této otázce srv. na př. Fr. T r á v n í č e k, *De la quantité en tchèque* (Revue des Études slaves, 1, 1921, 205—227), kde také přehled dosavadního bádání; dále pak četné studie V o n d r á k o v y, L e h r a - S p ł a w i ń s k é h o, van W i j k o v y a j.

výslovnosti tří z mých pokusných osob (*b, c, e*) v neutrálně vyslovené větě *To je kůže*. Zdálo by se logické, že je-li podle mínění Ekblomova zachován rozdíl tónového průběhu v slabikách krátkých a dlouhých, je nepochybně zachován zejména tehdy, když srovnáme dlouhou slabiku, která se vyvinula z akutu, s jinou dlouhou, která se z něho nevyvinula. Při srovnání dokladů sub 7 s doklady sub 1 vidíme ovšem, že ani zde žádný rozdíl neexistuje. Dá se tedy usoudit, že případnou nepatrnou a nepravidelnou diferenci v tónovém průběhu stejně ve větě umístěných dlouhých a krátkých pří-

Tabulka III.

zvučných slabik musíme nejspíše přisoudit právě rozdílu v délce těchto slabik, nikoli však vlivu prasl. intonací. Proto nemůžeme přijmout ani Ekblomovo označování průběhu v přízvučných slabikách v češtině názvem těchto intonací.

Pokusil jsem se snést několik fonetických dokladů o neudržitelnosti Ekblomovy theorie. Jen nesprávná interpretace některých fonetických faktů mohla svésti autora jinak beze sporu zkušeného v otázkách akcentologie, zejména slovanské, k domněnce, že se v češtině udržely vedle kvanti-

Tabulka IV.

tativních rozdílů, které by nahradily podle jistého systému prasl. intonace, též určité rozdíly intonační. Je ovšem zajímavé, že není v této otázce zcela osamocen. Také ze slov Vondrákových[5]) můžeme vyčíst domněnku o intonačním charakteru českého přízvuku; s českou dlouhou přízvučnou slabikou je prý spojen určitý tónový průběh, a to stoupavý (který však prý může budit dojem klesavého pro malý sestup ke konci!), kdežto s krátkou přízvučnou typický průběh spojen není. Vondrákův výklad je však poněkud zatemněn směšováním průběhu tónového s průběhem dynamickým.

Je vůbec možné, aby se uchovaly v jazyce tak jemné tónové rozdíly, neexistující v jazykovém povědomí mluvícího ani poslouchajícího a představující pouze nepatrné zbytky nápadných kdysi intonačních rozdílů, zaniknuvších v češtině před staletími? Hledíme-li na jazyk jako na nástroj lidského dorozumívání, nebudeme ani zde na pochybách. Jestliže je pro každého příslušníka jazyka onen melodický rozdíl nepostižitelný a jestliže jsou pro něho jinak shodná slova odlišena jen rozdílnou kvantitou, a to nejen v slabikách přízvučných, ale i nepřízvučných, a nikoli rozdílným me-

---

[5]) *Vergleichende slavische Grammatik* I, 1924, 316.

lodickým průběhem, je i to jedním z pádných důvodů pro zamítnutí Ekblomovy theorie.

Nadto jak pohled na diagramy, zachycující melodii české věty,[6] tak i pouhý poslech běžné řeči jasně ukáží, že při tak bohatém využití tónového průběhu k účelům syntaktickým a emocionálním, jako je tomu v češtině, se stěží může vůbec mluvit o typickém průběhu v slově nebo v slabice. I když jsem zde podal několik dokladů t. zv. výslovnosti „lexikální" podle požadavků Ekblomových, jsem si vědom, že tu naprosto nejde o melodii slova o sobě, nýbrž o typickou melodii závěrečného taktu v citově neutrálně pronesené větě oznamovací nebo tázací. V jiné větné posici, v jiné situaci, při jiném citovém zabarvení se melodie slova natolik pozmění, že každý tak jemný melodický rozdíl, kdybychom již připustili jeho existenci, nutně musí zaniknout. Můžeme však mluvit o existenci jazykového jevu, není-li ho v živé řeči?

Milan Romportl

---

[6]) Na př. v Chlumského *České kvantitě*... nebo v mé práci *K tónovému průběhu*...

Г. А. Скибинский и его сочинения

(Глава из истории католической агрессии в России и русского католичества в эпоху Петра Великого)

Среди очередных задач в изучении истории СССР редакционная статья руководящего советского исторического журнала «Вопросы истории» признает «актуальнейшей проблемой» — «изучение агрессивной политики папства в отношении России и борьбы русского народа с католической агрессией».[1]) При конкретном раскрытии этого указания в круг внимания историков СССР должна неминуемо стать и проблема католического влияния в русской среде и реакция на него со стороны последней. Нужно иметь в виду, что история русского католичества, т. е. католичества русских людей, еще далеко не изучена и самая эта проблема остается в сущности непоставленной надлежащим образом. Между тем история русской духовной жизни за последние столетия представляет много важных и значительных моментов, когда католическое влияние получало доступ в русскую среду и завоевывало себе место в ее духовной и религиозной жизни, вызывая вместе с тем известный отпор и острый протест. Первым этапом в истории русского (московского) католичества была критическая во многих отношениях эпоха Петра Великого.

Предлагаемый очерк посвящен одному из интересных эпизодов как раз этой эпохи, эпизоду, до настоящего времени весьма слабо освещенному, хотя весь основной материал для его изучения был доступен читателям уже несколько десятков лет.

*

В последние десятилетия XVII века Москву нередко навещали или и на более или менее долгое время, а то и навсегда, в ней задерживались западно-русские или украинские выходцы, прошедшие курсы высших наук в заграничных, польско-литовских или западно-европейских школах. Иные из них при своем образовании и хорошей выучке блистали академическими титулами и степенями. Но едва ли кто-либо из них носил свое высокое академическое звание с такою гордостью

---

[1]) Основные задачи в изучении истории СССР феодального периода. *Вопросы истории* (1949), № 11.

и с таким подчеркнутым достоинством, как Григорий Алексеевич Скибинский, появившийся в Москве в середине девяностых годов XVII века. Он не только лично выдвигал на заметное место свою докторскую степень, полученную в Италии, но настаивал на особом уважении ко всем носителям такого достоинства, поучая Москву должному признанию значения звания доктора наук.[2]) Скибинский не встретил со стороны московской официальной культурной среды, окружавшей патриарха, сочувствия в этом своем домогательстве. Полное достоинства и самосознания обращение его к патриарху о принятии его вновь в лоно православной церкви повлекло за собою расследование его деятельности и его религиозной ориентации. «Философии и иных свободных наук докторъ, святыя богословіи учитель свидѣтельствованный» (= licenciatus), был заподозрен в том, что подослан из Рима для пропаганды латинства, как доктор «богословіи», «не святыя, но єретическія», да и не богословія, но «вредословія».[3])

Интересный в связи с этим и с точки зрения истории русского католичества Скибинский остается для нас как бы лишенным биографии. Хотя он в ответ на расследование о его жизни и религиозных отношениях написал целый том любопытных сообщений и рассуждений о Риме, Италии и пр., где нередко говорит и о самом себе, однако, наличный материал не позволяет установить и главнейших этапов его жизни. Между тем это был человек, много видавший и, наверное, много переживший, человек, с большим вниманием и интересом приглядывавшийся к тому, что открывалось ему при его скитаниях по Европе. В Москву он привез серьезные знания и широкое образование, которое могло бы быть использовано для нужд московской книжной среды, на пороге XVII—XVIII вв. ставшей уже на путь создания собственной московской школы высших знаний. На пути к такому использованию стояло, однако, одно важное препятствие — Скибинский, православный по рождению, отпал за границей от веры отцов и в Москве появился, как католик или униат. Хорошо известно, как опасливо относилась правоверная московская книжная среда к такого рода людям, а между тем в девяностых годах XVII века только при ее одобрении, определявшем собою и решения высшей церковной власти, т. е. патриарха, могла быть для пришельца открыта дорога к свободной культурной деятельности в Москве.

Имя Скибинского вошло в научный оборот впервые более ста лет тому назад. В 1838 году на страницах «Сына Отечества» (т. I) были напечатаны два отрывка из его сочинения об Италии, а именно описа-

---

[2]) Очень гордился своим титулом доктора философии, полученным у иезуитов, и Гедеон Вишневский, префект московской академии в 1718—22 гг., позднее с 1727 до 1761 гг. епископ Смоленский (Харлампович, *Малороссийское влияние*, 513, 651). Ниже мы встретимся с еп. Гедеоном в роли преследователя смоленских православных, совратившихся в католичество в католических школах.

[3]) *Сочинения Скибинского*, 7, прим. 5.

ние Рима и затем описание Италии и ее академий, т. е. высших школ. Более подробные сведения о самом Скибинском опубликовал в 1862 г. М. Никольский на основании судебного дела о его латинстве.[4] Это же дело исползовал затем для своей статьи о русских католиках конца XVII века А. К. Бороздин.[5] Всё дело и все известные до сих пор сочинения Скибинского изданы в 1913 году А. Соболевским с небольшим биографическим введением.[6] Кое-какие дополнительные сведения о нем приводили в свое время Сменцовский[7] и Харлампович.[8] Весь этот материал дает, однако, весьма скудные указания на биографию Скибинского, его жизненый путь, этапы его духовного развития.[9]

Скибинский был по происхождению скорее всего русский из польско-литовских русских земель. Соболевский уточняет это общее указание и считает его «малороссом» из Галиции или Волыни.[10] Сам Скибинский причисляет себя, конечно, к «русакам» или «русиянам», при этом его весьма резкое отталкивание от «Литвы», от униатов, как порождения «Литвы», дает известное право отделять его от русских (белорусских) обывателей литовских областей Польши. Этнографическая терминология Скибинского в отношении славянского населения Восточной Европы не слишком выдержана и определенна. Он употребляет выражения Москва, Белая Русь, Малороссия и малорус, Литва в смысле Западная Русь и т. п., никогда не говорит Украина, а себя причисляет к «русакам», «руссиянам». Это слово вообще имеет у него обще-русское значение, «народъ россійскій» — это все русские,[11] «руссіяне» в сочетании с греками — это все православные русские,[12] царь русский или «монарха руссійскій» — это царь Московский и всей Руси,[13] причем — Киев есть старая столица «Русискаго народа» (99), Владимир святой — монарха всея Руссіи (107) и т. п. И только иногда у Скибинского встречаем разделение — «русаки и москали» (40, 41), или «Малороссія и Руссійске царство» (193).

---

[4] Никольский, М., *Русские выходцы из заграничных школ в XVIII столетии. Григорий Скибинский.* Православное обозрение 1862, ноябрь.

[5] Бороздин, А., Очерки русского религиозного разномыслия, СПБ. 1905, 62—68, первоначально появилось в Историческом вестнике (1886) сентябрь.

[6] *Сочинения Г. Скибинского,* Чтения Моск. общества Истории и древностей (1914/2) кн. 249, Москва, 1913.

[7] Сменцовский, Братья Лихуды, по указателю.

[8] Харлампович, Маларос. влияние, по указателю, особенно 415—417.

[9] В 1904 г. краткую сводку данных о Скибинском дал А. Купалов в *Русском Биографическом Словаре.* «Обличеніе соборное на новопрозябшія еретики Яна Бѣлободскаго, Григорія Скибинскаго и Петра раздіакона» хотел еще в конце XVII века (при патриархе Адриане) издать в печатном виде обличитель всех этих «еретиков» инок Евфимий в составе обширного сборника «Душевное сокровище», он просил об этом патриарха, но издание осуществлено не было. Шляпкин, Св. Димитрий Ростовский, 214—215, примечание.

[10] *Сочинения Скибинского,* 1, Харлампович, 416—XXX, западно-русс.

[11] Ср. *Сочинения,* 82—3, 93, 101, 192.

[12] *Сочинения,* 99, 102, 103, 105, 185, 226, 235.

[13] *Сочинения,* 99, 105, 107, 173—4.

На украинское или южно-русское происхождение Скибинского указывает с несомненностью самый его язык, полный типичных для его времени выражений и слов украинско-белорусских с элементами польскими. Стоит внимательно вчитаться в текст его писаний, чтобы вынести такое впечатление. Он часто пишет знайдуются в значении находятся, певный день, певный час, завше, шкло, шкланица, зезволил, збудованный, месцо (= место), рожные краины, споведи слухают, попсовало, небожата (= бедняки), свято (= праздник), потым (потом), голдует, красомовцы (красноречивые), задрость, пыха, Матка (Богородица), примушает, надхненый, пилно, выклятый, уклякнути, мусил, учинки, обецал, набоженство, недбати и т. д. и т. д. Подобными словами, типичными для литературного языка польско-литовских русских областей XVII века, наполнен текст сочинений Скибинского. Долголетнее пребывание в Италии и других землях западно-европейских не ослабило этого колорита родной речи Скибинского, который и школу первоначально проходил у себя на родине. Точно локализовать место его рождения нельзя. Не знаем, может ли в этом вопросе помочь тот факт, что фамилия Скибинских была в каком-то родстве с известной украинской фамилией Зарудных.[14] Мы не знаем, ведь, был ли наш Скибинский именно из этого шляхетского рода.

По собственному показанию Г. А. Скибинского он по рождению и по воспитанию был православным.[15] Где и когда он родился, не поддается установлению. Судя по тому, что он — по собственным словам — пробыл в «школьномъ ученіи» всего 24 года,[16] можно думать, что ко времени его приезда в Москву ему было едва ли менее 30—35 лет, но при неизвестности точно его года появления в Москве, трудно точно наметить год его рождения. Скорее всего это было когда-то около 1660—1665 гг. Первоначальное образование Скибинский получил, видимо, где то в своем родном крае, во всяком случае в православной школе. После ее окончания он был четыре года учителем где-то в русских же землях, «сам школы держалъ 4 лѣта».[17] А затем оказался за границей, прежде всего, повидимому, в Италии.

Сюда повело его стремление к высшему знанию. Мы не можем восстановить теперь обстоятельств, при которых состоялся этот переезд в Италию. В следственном деле о Скибинском имеются какие-то намеки, которые, однако, трудно совершенно определенно раскрыть. Скибинскому были предложены особые вопросные пункты и относително его школьной подготовки и обучения за границей. Тут от имени патриарха Адриана от него требовали точных указаний — «до отшествія своего въ Римъ учился ли онъ гдѣ свободнымъ наукамъ и богословіи и въ

[14] Об этом имеются якобы указания в оставшейся нам недоступной работе Ксензенко в Трудах Полтавской Ученой Архивной Комиссии, вып. 15.

[15] *Сочинения*, 6.

[16] Намек на это — *Сочинения*, 174.

[17] *Сочинения*, 15, параграф В; Соболевский, 1.

коихъ градѣхъ и у какихъ людей и какъ имъ имена и прозваніе». Этот вопрос имеет в виду именно высшее образование — artes liberales и теологию. Патриарх отмечает, что «должно бы ему сказать, яко учился до отступленія (от православия), понеже глаголет себе кг (24) лѣтъ бывша въ ученіи, а въ Римѣ бѣ токмо Н (8) лѣтъ, и аще сего отречется, — солжетъ предъ вами (собором), аще же утвердитъ, повиненъ будетъ хулѣ на Духа Святаго, потому что въ вѣдѣніи самовольно развратился, доволенъ сый и предвзятыми (до Рима) учении».[18] Такого рода вопросы имели, конечно, целью уличить Скибинского в противоречиях в отношении основного интереса церковной власти московской — времени отпадения от православия. Патриарх или писавший от его имени эти акты инок Евфимий недоверял Скибинскому и его показаниям о принятии католичества только в Италии, а не ранее. С этим связано и дальнейшее указание в вопросах, касавшееся прямо обстоятельств отъезда Скибинского в Италию. Не ясно, однако, какие факты стоят за этими вопросами, намекающими, видимо, на пребывание Скибинского в Москве до отъезда за границу. При допросе предвиделось, что Скибинский может сказать, что он уехал в Италию «всероссkихъ монарховъ по повелѣнію», т. е. с разрешения или по распоряжению царей Петра и Ивана Алексеевичей, — но тогда «подобаетъ ему граммоты имѣти»; если скажет, что — с благословения патриарха московского Иоакима (умер в 1690 г.), «явно солжетъ, понеже святѣйшій патріархъ никого же когда на сіе благословяше, паче же весма возбраняше». Действительно строгий блюститель чистоты московской церковно-культурной традиции Иоаким Савелов едва-ли когда-нибудь мог послать кого-либо для учения в столь ему ненавистной католической или «люторской» Европе. Во всяком случае Скибинский должен был бы в доказательство представить, «когда и при комъ и что ему даде (патриарх) напутное». Наконец допрашивавший допускал еще третью возможность: «развѣ аще кій-либо бояринъ, царское послованіе отправляти отходящь по должности, у святѣйшаго патріарха прия благословеніе, при немъ же и сей, яко рабъ, но рабъ быти въ услугахъ посолства, а не папина посомства».[19] Из этих строк мы делаем вывод, что — как бы то ни было, Скибинский до поездки в Италию был в Москве.[20] Когда и при каких обстоятельствах это случилось, остается неясным, но едва ли бы церковная власть делала такое ударение на ранних московских связях Скиибнского, если бы он появился сюда только в конце девяностых годов, уже после окончания своих студий в Италии. В четвертом пункте вопросов Скибинскому мы даже встречаем вопрос — «здѣ будучи он какихъ учителей слушалъ богословіи

---

[18]) *Сочинения*, 15, п. В.
[19]) *Сочинения*, 15—16, п. В (3).
[20]) Ср. и Харлампович, 416.

и въ Римѣ отъ кого и какую...»[21]) Слово «здѣ» в устах московского правовера означало, наверное, Москву, а не Русь (и южную и западную) вообще. Тем более, что писавший это инок чудовский Евфимий хорошо знал, что Скибинский был не москвич родом, недаром он предлагал потом отослать его из Москвы «въ свое его отечество».[22]) Таким образом можно было бы подумать, что и в Москве самой до Италии учился Скибинский богословию. Но у кого? У Лихудов в 1685—1687 гг.? Оставляем этот вопрос открытым, в известных нам списках учеников Лихудов имени Скибинского нету. Или еще ранее приезда Лихудов в Москву, — у Сильвестра Медведева в 1682—1685 гг., где проходили тогда не только славянский и латинский язык, но и риторику и пр.[23])

Но мы склонны придавать известное положительное значение указанию вопросных пунктов на Скибинского, как «раба» некоего посольства московского. Учитывая дату появления Скибинского в Риме (см. ниже), мы вспоминаем, что в 1687 году за границу выехало большое и многолюдное посольство Б. П. Шереметева, И. И. Чаадаева и др. для посещения Польши, Империи (Вены) и других западно-европейских стран. Очень соблазнительно было бы думать, что Скибинский был в составе этого посольского поезда и остался потом за границей, проникнув и в Италию ради получения высшего образования. Мы не можем ничем пока подтвердить эту свою гипотезу, однако, она как-то отвечала бы намеку допроса и связывала бы концы с концами. Припомним, что посольство Шереметева имело по пути и в самых столицах весьма дружественные отношения с католиками, в частности и с иезуитами. Еще на границе Москвы и Литвы у Кадзина (Кадина) оно в 1686 г. встретилось с иезуитом Давидом, благодаря заступничеству Шереметева получившему пропуск в Смоленск и Москву.[24] А далее — в Моравии при стоянке в Аустерлице (Славкове) с посольством вошли в общение брненские иезуиты во главе с их ректором, в своих записях весьма хваливших обходительность и тактичность послов.[25]) Препятствием к принятию этой догадки о посольстве Шереметева является, однако, то, что Скибинский был, повидимому, вне Москвы уже несколько ранее 1687 года. Но это не исключает того, что он мог выехать из Москвы в начале восьмидесятых годов в составе поезда какого-либо иного московского посольства и мог на пути найти знакомства и случай для осуществления своего замысла попасть в заграничную католическую школу.

По собственному показанию Скибинского он учился в Риме восемь

---

[21]) *Сочинения*, 16.

[22]) *Сочинения*, 12; Харлампович, 416.

[23]) Ср. о учении Медведева Сменцовский, Лихуды, 36 и сл.; Прозоровский, Медведев, 194—197.

[24]) Florovský, *Čeští jesuité*, 137.

[25]) Florovský, *Čeští jesuité*, 359—362.

лет,[26]) видимо, в 1688—1696 годах, а может быть и несколько раньше, поскольку в одном месте он оговаривается, что в Риме «мешкалъ черезъ десять лѣтъ».[27]) Год 1688 есть год обращения в католичество, не начало занятий в школе.[28]) В какой именно римской «академіи» обучался Скибинский, точных указаний в его деле и писаниях мы не находим, но из иных данных можно все же сделать определенные заключения по этому делу. Скибинский в приложении к своему прошению патриарху Адриану дал краткий список своих римских учителей-профессоров, своих «учителей и исповѣдниковъ чрезъ осмь лѣтъ». Эти имена следующие: 1) доминиканец доктор богословия «Францискусъ Перегринусъ Акомо», «Иннокентіа папы римскаго свойственникъ», 2) «Паулинусъ Бернадінусъ з Лукъ», тоже доминиканец, доктор богословия, Иннокентия XII духовник и «всѣхъ совѣтовъ папы извѣстный», далее 3) «рімлянинъ» «Іаковъ Риціусъ», доминиканец, теологии доктор и «учитель училищь папежскихъ», наконец 4) «Іосифъ Ишпанъ», доминиканец, доктор богословия «и правый учитель въ Минервѣ».[29]) Здесь названы все выдающиеся современные римские богословы из состава доминиканского ордена.

Итак, Скибинский был учеником римских доминикан по преимуществу. Входил ли он в Риме в ученое общение и с иезуитской школою, нет данных полагать. Обращает на себя вообще внимание в писаниях Скибинского настойчивое отталкивание от иезуитов; с резким тоном их осуждения можно у него сопоставить еще только отвращение его к униатам. Иные католические ордена не находят у него таких слов порицания и охуления. Одним из главных пунктов обличения иезуитов у Скибинского является то обстоятельство, что деятельность и учение иезуитов и у них в особенности опасны для людей «благочестивой вѣры», т. е. православных в случае вхождения их в общение с иезуитами. Однако, сам Скибинский стал католиком, судя по его же указаниям, отнюдь не в результате прямого влияния на него иезуитов, но в силу необходимости принять католичество, как условие допущения к изучению философии и богословия в католических школах. Представив Патриарху Адриану при прошении о принятии его вновь в лоно православной церкви десять пунктов учения католического, Скибинский подчеркнул, что «сія предложенія, пришедши во область папину требованіемъ ученія, имать всякъ нуждне исповѣдати».[30]) Этими словами Скибинский объясняет, почему он отпал от православия и стал «яко удъ развращенный».[31])

Здесь мы встречаемся с утверждением, которое не раз повторяли и иные восточно-славянские книжники, и особенно сами выученники

[26]) *Сочинения*, 7.
[27]) *Сочинения*, 146.
[28]) Харламович, 416.
[29]) *Сочинения*, 7, по рукописи и Бороздин, *Очерки*, 62—63, с ошибкой — Паулин не «двенадцатый духовник», а духовник Иннокентия Двенадцатого.
[30]) *Сочинения*, 7; Бороздин, 62.
[31]) *Сочинения*, 6.

католических школ. По их согласному утверждению — обучение высшим философско-богословским наукам в этих школах связано непременно с переходом в католичество. Известный московский литературный деятель того времени Николай Спафарий Милеску, автор «довода вкратцѣ», известной записки о предпочтении греческого учения перед латинским, в восьмидесятых годах XVII века писал, что «малая часть изъ тѣхъ (кто из числа «белоруссов» обучается в латинских школах) во унѣю не падаютъ, а и тѣ, что не падаютъ, познавается въ нихъ остатки езувическія, понеже езувиты не учатъ ихъ высокими науками, покамѣстъ предъ Богомъ не обѣщаются держати латинской религии».[32]) Это же утверждал в 1690 году и Гедеон Одорский в своем челобитии царям Петру и Ивану.[33]) Тоже писал и Палладий Роговский относительно того же Оломоуца, в котором учился и Одорский.[34]) Хотя мы знаем, что эта ссылка Роговского неправильна и он лично католиком стал до поездки в Оломоуц, однако он воспользовался оговоркою, обычною для того времени и внушавшей доверие в Москве, где придавали ей совершенно реальное значение. Это видно из указания в направленном против «латиномудрия» «Остне», где читаем, что «у иезуитовъ бо кому учившуся, наипаче токмо латински безъ греческаго, не можно быти православну весма восточныя церкве искреннему сыну, подвлагаютъ бо они іезуити учащыяся у нихъ подъ страшныя клятвы еже быти имъ послушнымъ папѣ отцу ихъ и послѣдователемъ во всемъ и уніатомъ и защитникомъ западнаго костела, яко нѣціи пострадавшіи сіе сами извѣствоваше».[35])

Мы не имеем основания не доверять Скибинскому, что он именно «нужднѣ», т. е. по нужде отпал от православия, стал католиком для того, чтобы свободно продолжать свое образование. Мы имеем немало примеров такого компромисса, который не помешал потом его осуществившим быть православными, членами православного клира, даже видными православными иерархами. Вспомним Стефана Яворского,[36]) Феофана Прокоповича,[37]) Лазаря Барановича и многих других. Их католичество или униатство было временным, компромиссным. Оно не

[32]) Каптерев, П. Ф., *О греко-латинских школах*, 677 ср. 679; ср. относительно Стефана Яворского слова «Молотка на Камень вѣры», Чистович, *Прокопович*, 3, прим. I, 388.

[33]) Голубев, *Одорский*, 148—9.

[34]) *Древняя Россійская Вивліофика*, XVIII, второе изд., 150.

[35]) Остен, Казань, 1865, 124—5, 130; Горский-Новоструев, *Описание*, II/3, 434, ср. показание Арсения Грека 1650 года, Каптерев, *Характер отношений*, 210.

[36]) См. о нем Терновский, *Стефанъ Яровский*, Труды Киевской Духовной Академии, 1864, I, 53 и сл.; Чистович, *Прокопович*, 3.

[37]) Чистович, 2—3 и сл.; Stupperich, *Zeitschrift für osteurop. Geschichte* 1. Jahrg. 3, 327. С примером Прокоповича ср. и дело Петра Косса, учившегося в начале XVIII в. между прочим в коллегии Урбана в Риме. Florovský, *Čeští jesuité*, 100 сл. 18; ср. и Вишневский, *Общее направление образования в Киевской Духовной Академии в первой половине XVIII столетия*, Киевская Старина 1904, II, том 84, 176—178, прим.

могло не оставить на их духовном облике известной печати в связи с получением соответствующей школьной обработки навыков мысли, дисциплины ума и т. п. Стефан Яворский не освободился от этой печати настолько, что внес католический дух и в свое богословствование. Современники, конечно, находили оправдание и оговорки для такого переходного католичества тех или иных православных людей. Один панегирист конца XVII века нашел для этого любопытную формулу, примененную им в отношении Лазаря Барановича, архиепископа черниговского. Он уподобил такое обращение тому, как солнце ярче сияет, выйдя из туч или омоясь ночною росою:

Nec id nobis cauillationis audiemus,
Ut te, Serenissimum solem sub Angelicas Basilianae
Religionis umbras occidere gaudemus.
Sol occidit, ut oriatur,
Neque nubibus opacatur,
Sed sereniores gratioresque
Post, fundit radios:
Nequit enim innata celari virtus,
Quamvis per ardua tendit,
Occupat tamen quidquid intendit,
Nec etiam sol in meridie oritur,
Sed in matutino
Non prius lucet,
Sed prius sudore roris spargitur.[38])

Можно ли было бы этот образец применить и к Григорию Скибинскому, мы не знаем. Нужно принимать во внимание в подобных случаях и то обстоятельство, что самое отпадение от православия и принятие католичества могло иметь меньше влияния на сознание, нежели последующее обучение в школе католической. Скибинский не менее восьми лет провел в стенах католических «Академий» Рима. Факт принятия им католичества был лишь первым шагом для погружения его в глубины католического богословия и философии[39]) и Скибинский, очевидно, прошел этот искус отречения и признания и был объявлен человеком «вѣры папиной, вольнымъ шляхтичемъ».[40]) За этим искусом, описанным у Скибинского несколько иронически, наступил, однако, для него период подлинной работы над проблемами католического вероучения и познания. И тут его умственный мир получил, конечно, новую формулку, новое содержание и формальное усовершенствование. Скибинский придает особенное значение — в смысле опасности для «благочестивой вѣры» — общению с иезуитами и с их наукою. Но нет сомнения, что его указания в этой области могут относиться и к католической школе вообще, хотя в руках испытанных педагогов

---

[38]) Попов, П. М., *Панегірик Крщоновича Лазарю Барановичу — невідоме черніговське видания 80-х років XVII в.* Юбілейий Збірник Д. И. Багалію, Київ, 1927, 694—5. — Баранович в интересах науки принял унию в униатском, василианском монастыре.

[39]) *Сочинения*, 125—126.

[40]) Там-же, 126.

и миссионеров иезуитов эта школа и книга и были более острым и сильнее действующим оружием.

На Руси и в частности на Москве часто это представляли себе в общей форме так, что каждый, «отъ чуждаго источника піюще», может неизбежно «яда западнія схизмы убиться и ко мрачно-темнымъ римлянамъ уклониться».[41]) Ведь все более и более становилось на Руси таких, что

«Оставляютъ востокъ и бѣгутъ на западъ,
И многими вожами поспѣшными во адъ»,

т. е. в латинство, как писал когда-то князь Хворостинин.[42]) Самая латинская школа, несомненно, влияла организующим образом на сознание ее учеников, формулировала по своему их воззрения, понятия и интересы. Недаром инок Евфимий утверждал, что «пріучившися латынѣ, быша мало не вси (учившиеся у католиков) — уніати, рѣдціи и оставшеся православніи». Тут очень преувеличена, конечно, опасность уже самого изучения латыни, однако, и у Евфимия имеется в виду, конечно, не самый язык, но вся система латинского католического образования. От такого упрощенного осуждения латыни, как средства потрясения правоверия, приходилось защищать латинский язык и образование еще и Феофану Прокоповичу в двадцатых годах XVIII века.[43]) И однако, тот же Прокопович, хорошо знавший и католическую школу по собственному опыту и русских выучеников этой школы, дает достаточное основание видеть, насколько велико бывало ее влияние. Враг схоластической школы и схоластического мировоззрения, он в своих нападках на «нашихъ (т. е. прежде всего южно-русских) латынщиковъ», на «школяриков, латиною губы примаравших», отмечает именно силу этого влияния. Он писал: «если в их головах найдется несколько богословских трактатов и отделов, выхваченных когда-то тем или иным ученым иезуитом из каких-нибудь творений схоластических, епископских, языческих, сшитых на живую нитку, то наши латынщики воображают себя так высокоучеными, что для их изучения ничего уже и не осталось». И другой раз обличает он их в том, что то, что они утверждают — «да то они пошептомъ слышали отъ ересей папежскихъ», — ведь «панове школярики, что ни услышатъ отъ папежскихъ поговорокъ, высоко ставятъ, и мнятъ быти непогрѣшительное».[44]) Эти тирады, написанные

---

[41]) Голубев, *Петр Могила*, I, 289—290.

[42]) В. И. Савва, *Сочинения кн. И. А. Хворостинина*, Летопись занятий Археографической комиссии, 1905, вып. 18, СПБ. 1907, 52.

[43]) См. например, его «Разговоръ гражданина з селяниномъ да пѣвцемъ или дякомъ церковнымъ», Верховский, *Учреждение Духовной Коллегии*, II, 1916, особ. 61 и сл., ср. I, 430 и сл.

[44]) Ф. Терновский, *Материалы для истории русской религиозной и церковной жизни. Письма Феофана Прокоповича.* — Труды Киевской Дух. Академии, 1865, II, 309 (1730), 435. Морозов, *Феофан Прокопович, как писатель*, СПБ. 1880, 124 и сл.; Чистович, *Прокопович*, 5 и сл., 37 и сл.

уже во втором десятилетии XVIII века, имеют в виду и обстоятельства более раннего времени, и того, когда учились у иезуитов и сам Прокопович, и Скибинский. Скибинский прямо утверждает, что «езувицкое (учение) как (с пути истинного) не собьетъ, за чюдъ надобно превеликій написать, хто ся въ законѣ Христовѣ церкви восточной стоитъ, кто езувицкого ученія учитъ».[44a]) И это — в отличие от иных школ и «академий» «папиной вѣры», в особенности, где излагается учение Фомы Аквината: «кто ся того ученія учитъ, не вредитъ вѣру Христову и церкви восточной будетъ крѣпокъ». «И для того, говорит он, многи благочестивиі христиане того учения учатся, поне что закрыто и лукаво есть и не збиваетъ з вѣры Христовы и церкви восточной, какъ инное учение и иныхъ докторовъ».[45])

Мы знаем, что сам Скибинский учился у доминиканцев. Какую именно философско-богословскую систему проходил он у них, можно заключать по тому, что доминиканцы вообще придерживались в своей научной работе философии Фомы Аквината, были «томистами». Нас это может в частности здесь занимать в связи с утверждением Скибинского о сравнительной безопасности этой доктрины для «благочестивой веры», для православия того, кто изучает ее, т. е. и для самого Скибинского. Как бы то ни было он, однако, вышел из своей римской школы и научной работы не только формально католиком, но и человеком, духовные силы которого были с точки зрения содержания и самой формы и конструкции мышления формированы и дисциплированы под сильным католическим влиянием. Был ли он одновременно достаточно ориентирован и в православной системе богословия и с точки зрения его основных исторических и религиозных предпосылок и с точки зрения самого восточно-христианского менталитета, сказать трудно. В своих писаниях он позднее развернул широкую аргументацию против католической догматики, против исторических форм католической церкви, но не знаем, в какой степени был он здесь оригинальным и в какой мере вооружен он был соответствующими полемическими доводами и средствами еще до появления в Москве, где ему привелось по необходимости нападать на Рим для защиты своей личной позиции и даже судьбы.

Мы остановились на этих соображениях потому, что именно римская выучка Скибинского определила его вероисповедные позиции и создала из него — перед появлением в Москве — знатока католического богословия и философии, ученого доктора философии и лиценциата теологии. Для истории его духовного развития римский период его жизни имел основное и первенствующее значение. Не знаем, конечно, с каким умственным багажем и с какою подготовкою в смысле противостояния католическим влияниям и воздействиям католической

[44a]) *Сочинения*, 154, ср. 188 и сл. — О влиянии иезуитской школы в Польше.
[45]) *Сочинения*, 152—154.

науки попал он в Рим. Восемь—десять лет учения в Риме было дополнением к 14—16 годам его предварительного обучения, о котором мы вообще ничего не знаем. Но эти первые годы его подготовки были, конечно, лишь начальным этапом его образования и не могли ни по насыщенности содержанием, ни по зрелости мысли самого Скибинского идти в сравнение с годами, проведенными им в Риме у отцов доминиканцев. Он, видимо, сосредоточенно работал у последних. К нему самому можно, кажется, отнести, например, и такое его указание: «всякому философу и богослову зрительному подобаетъ по вся дни книги философскіе и богословскіе читати, и что читалъ въ нихъ, подобаетъ ему. Между мудрыми людьми въ дѣлѣ явити часты разговоры и диспуты, а какъ того не будетъ, въ краткомъ часѣ все ученіе потеряет и труды его ни во что обернутся, яко явнѣ есть з тѣхъ философовъ и богослововъ зрительных, которые жили между народомъ грубымъ и неученымъ» — здесь они «все ученье потеряли».[46]) Сам Скибинский, видимо, следовал усердно этому совету и наблюдению. Так он часто бывал на диспутах. В частности — на диспутах «зѣло людей ученыхъ и мудрыхъ во всѣхъ наукахъ из превеликихъ академій» востока, Египта, Аравии, Иудеи, Палестины, «Персиды» — они «часто бываютъ въ градѣ Римѣ, которыхъ я, мѣшкаючи чрезъ десять лѣтъ, часто видалъ диспутуючихъ з докторами западныхъ царствъ з рожныхъ наукъ, — и великое почтеніе имъ въ западныхъ царствахъ даютъ».[47]) С другой стороны Скибинский, несомненно, деятельно общался с учеными богословами Рима и входил в личные сношения с представителями разных кругов католической церкви. Однажды он прямо упоминает, что «сами кардиналы и докторы римскіе завше мене наказывали зѣло боятися униатовъ литовскихъ»[48]) и что он слушал не раз рассуждения «многихъ докторовъ папиной вѣры» и еще «инныхъ».[49]) Видимо, Скибинский имел известные основания о себе сказать: «хотя бы вси монархи, патриархи соединилися въ единъ день, словомъ своимъ не здѣлаютъ философа и богослова. Надобно ему философіи и богословіи з дватцать четыре лѣта пороги великихъ академій и училищовъ по вся дни топтати, въ великихъ трудахъ, пилностяхъ и чюйностяхъ ночи безсонии мѣти, злата и сребра не дотыкатися, опрочь нужды своей».[50]) Научный и книжный интерес, несомненно, был одним из двигателей его жизни в Риме, недаром при переезде его во Францию его главный багаж составляли «книги мои з кавтанами».[51]) И не даром он в одном месте подчеркивает, говоря о папской мессе, как свидетель, что это видел и знает тот, кто «въ Римѣ бывалъ не езовитою и не уніятомъ, але ака-

[46]) *Сочинения*, 151.
[47]) *Сочинения*, 146.
[48]) *Сочинения*, 36.
[49]) *Сочинения*, 180, ср. 147.
[50]) *Сочинения*, 174.
[51]) *Сочинения*, 81.

демиком».[52]) Именно на этом последнем моменте делает, видимо, он ударение и в отношении самого себя.

Скибинский говорит о пребывании в «великихъ академіяхъ». Кроме римской школы доминиканцев мы не знаем, какую еще «академию» он посещал. Из его писаний можно видеть, что он был отлично осведомлен об академической жизни западной Европы вообще, знал все высшие образовательные центры католических и протестантских стран, во многих побывал лично, но в какой из «академий» лично учился, сказать нельзя. Скибинский много путешествовал, в особенности, повидимому, по Италии, которую сумел описать с большей занимательностью. Следуя его изложению, можно сказать, что Скибинский несомненно побывал и жил в Венеции,[53]) далее в Падуе,[54]) в Павии, которую он называет Папия,[55]) в Милане и т. п. Описание и ряда иных городов Италии дает Скибинский с живыми образами, но они могли быть заимствованными из его пособий, а не были отголоском непосредственных впечатлений (см. еще ниже об этом). В частности Павия осталась особенно памятной Скибинскому, ибо он здесь был «на руку смертельно ранен». Этот эпизод не имеет, может быть, отношения к научной работе Скибинского, но не безинтересен для его биографии. «Въ томъ градѣ и княжествѣ по наговорахъ поповъ папиныхъ меня несчастье поткало — руку невинно потерялъ..., бо мене истинный судъ былъ во градѣ Павіи, все дѣло за присягою передъ распятіемъ Ісуса Христа прощоно и присягою сдѣлано, что болши не споминать, — какъ ся рука потеряна, Богъ такъ зезволилъ».[56]) Судя по всему, Скибинский был обвинен — может быть и невинно — в тяжелом преступлении, за которое по законам того времени и места полагалось отсечение руки. Когда эта кара постигла Скибинского — до учения в Риме или потом — неясно. Его путешествия по Италии могли иметь место и во время его восьмилетнего или десятилетнего обучения в Риме. В Падую во всяком случае он ездил уже из Рима, ибо встретил там римского своего знакомца — францисканца, при содействии которого безуспешно пытался посмотреть язык св. Антония Падуанского, хранившийся якобы в монастире св. Франциска.[57])

Скибинский не закончил в Риме полного курса богословия. Он имел лишь степень лиценциата, не доктора этой науки. Но почему-то он не продолжал в Италии своих студий, а уехал во Францию. В Риме Скибинский испытывал, несомненно, некоторые затруднения, которые отягощали его положение. В одном месте своих писаний он прямо говорит, что «какъ жилъ въ Римѣ, зѣло великое гоненіе мѣлъ отъ

[52]) *Сочинения*, 134.
[53]) *Сочинения*, 66.
[54]) *Сочинения*, 70, ср. 72.
[55]) *Сочинения*, 70.
[56]) *Сочинения*, 78 и 89.
[57]) *Сочинения*, 70.

Литвы (т. е. униатов), которые учатся въ Римѣ, — доносили (на) мене до папы, кардиналовъ, князей римскихъ, судей и докторовъ папиныхъ, что я схизматикъ, не вѣрую въ папу римскаго, шпикъ з русискихъ странъ». За него якобы особенно заступались «многіе римляне и великия лица, и найбарзе Калябри (из Калабрии) и иные неополитане», — что Скибинский склонен был объяснять традиционной склонностью их «до вѣры благочестивой».[58]) Едва ли эти обвинения со стороны униатов имели место и в конце пребывания Скибинского в Риме, скорее они могли раздаваться в первые годы его римской жизни, пока он не зарекомендовал себя так или иначе в среде докторов, учителей и под. Как бы то ни было, Скибинский не довел до конца своих богословских студий и уехал из Италии. Он отправился со своими «книгами и кафтанами» во Францию — через Милан, Савою вообще и Альпы. Где именно во Франции побывал Скибинский, не знаем. В своих писаниях он об этом не упоминает. Возможно, что в его план и не входило говорить о Франции, поскольку в основе его писания были посвящены Италии и католичеству вообще. Но может быть пребывание во Франции не оставило у него сильных впечатлений и он не останавливался на них. У него находим упоминание о Париже и парижской академии и о том, что «философи французскіе близко градовъ между деревами прекрасными приходящихъ всѣхъ наукъ учатъ».[59]) Но эти указания не дают еще права говорить о пребывании самого автора среди учеников парижской высшей школы, как упоминания о бельгийских или голландских «академияхъ» в Лувене («Лованская»), Диаке («Диацкая») и др.,[60]) ничего не говорят о непосредственном его знакомстве с ними, хотя он и знает, что в Лувене, например, культивируется в богословии учение Фомы Аквинского, а «ученіе Картезово (т. е. Декарта) философии споведаютъ».[61])

Как долго и где именно побывал Скибинский во Франции, не знаем. Возможно, что уже оттуда он переехал в Германию. Какие места посетил он здесь, сказать трудно. В одном месте своего изложения сведений о лютеранстве он упоминает об особой форме причащения у лютеран — «всякъ лютеръ и лютерка до стола приходятъ, вина з хлѣбомъ напьются и прочь отойдетъ». Скибинскому хотелось пить (дело было в августе — и он напился, «а у меня на умѣ не вѣра лютерская, какъ бы напитися». Случилось это «въ единомъ градѣ нѣмецкомъ ве-

---

[58]) *Сочинения*, 59—60, ср. еще о Калабрии 35, Скибинский полагает, что и св. Франциск де Пауле из Калабрии «жилъ по уставу и закону св. Василія Великаго». Ср. о василианах в южной Италии и в частности в Калабрии сводку C. Korolevsky, *Basiliens italo-grecs et espagnoles*, Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique, VI, Paris 1932, col. 1180—1236.

[59]) *Сочинения*, 73, 145, 152.

[60]) *Сочинения*, 152.

[61]) *Сочинения*, 152—3.

ликомъ и честномъ, въ царственномъ, которого здесь не споминаю».[62]) Видимо, не мало городов немецких посетил при своих скитаниях Скибинский, если мог и «царственный» город, т. е. столицу какого-либо немецкого государства, позабыть по имени. Нет сомнения, что он в Германии присматривался к жизни протестантов, к их религиозным отношениям, установлениям и богослужению. На это указывает и прямое его свидетельство: «во всѣхъ царствахъ западныхъ отъ лютеровъ и калвиновъ завше я слыхалъ на ихъ казаньяхъ и ученю, что греческая церковь восточная есть правдива и древней правды Христовой держится. Такіе словеса въ академіяхъ ихъ, пирахъ и банкетахъ завше слыхалъ, а худого слова про церковь восточную не слыхалъ».[63]) Видимо, Скибинский посещал и академии протестантские, — по его указанию их было две — «зѣло превелики и славны» — Виттенбергская и «Липская» (Лейпцигская). [64])Надо заключать, что именно в них он и имел случай познакомиться с лютеранской наукой.

Следующий известный этап путешествий Скибинского — Кандия, Крит, Афины и Константинополь. Какой дорогой попал он туда, неясно. Возможно, что он приехал в Средиземное море и Архипелаг через Италию; судя по его описанию южной Италии (например города Бара), можно было бы думать, что он лично побывал там, но возможно, что он проехал на Крит и из Венеции. Что привело его на остров Крит, он не объясняет. По пути туда Скибинский, повидимому, имел случай повидать и остров Корфу и Негропонт (Эвбею).[67]) Что делал он в Кандии, не имеем сведений. Знаем только, что по пути оттуда он посетил Афины, где осмотрел и развалины старой Академии Платона. «Гдѣ академія Афины была, вамъ нынѣ козы скачутъ. Такъ спѣсь, лукавство, обмана и ненависть въ греческихъ сердцахъ сдѣлала, кто придетъ на то мѣсце, всякъ заплачетъ. Что я и сотворилъ, как былъ, ідучи съ Кандіи, на тымъ мѣсцу, гдѣ академія была Афина».[66]) Это было, видимо, уже на обратном пути Скибинского домой, на Русь. Он побывал на дороге, конечно, в Царьграде, где, видимо, посетил и патриарха. На суде ему впоследствии будут делать упрек, что он, будучи у партиарха и осведомив его о плане поездки в Москву (если только его показания об этом верны) не взял никакого «писания» от него для московского патриарха.[67]) В Москву Скибинский проследовал через Польшу. В частности он оказался тут в пределах «воеводства Сирадскаго», т. е. Серадзского, где «по указу короля полского взяты» были у него некоторые его документы, в частности и удостоверение о не-

---

[62]) *Сочинения*, 177.
[63]) *Сочинения*, 177.
[64]) *Сочинения*, 154.
[65]) *Сочинения*, 69. 50.
[66]) *Сочинения*, 148.
[67]) *Сочинения*, 10.

винной потере им руки.[68] Сам уроженец русских областей Польши Скибинский при этой поездке через Польшу побывал, нужно думать, и в украинских краях Речи Посполитой, т. е. в Галичине и на Волыни, а равным образом и в Литве, через которую вел путь в Москву. Теперь он мог освежить свои былые впечатления от Польши, польской жизни, церковных ее отношений. «Кто бывалъ в Полши и видѣлъ разореніе церкви восточной, съ плачемъ великим всему тому признаетъ, что такъ есть», т. е. что под влиянием иезуитов падает там православие.[69] Это общее заключение было, несомненно, еще и еще усилено у Скибинского при последнем его приезде через Польшу и Литву в Москву. И, конечно, именно теперь он получил новое подтверждение, что львовский православный епископ (имеется в виду, очевидно, Иосиф Шумлянский) в действительности был тайным униатом, «духъ въ немъ езуицкій и уніяцкій: а не благочестивый».[70] Этот факт был, как известно, формально открыт только в 1700 году, когда Шумлянский окончательно и официально объявил себя и всю свою епархию униатами.[71]

Как ни скудны и ни отрывочны наши сведения о Скибинском, весь доступный нам запас данных о нем дает достаточно оснований для того, чтобы видеть в нем в момент его появления в Москве человека значительного образования и широкого кругозора. Скибинский имел хороший запас научных познаний вообще, в области философии и богословия в частности. Личное посещение разных научных центров католической и протестантской Европы дало ему достаточно широкое и разностороннее знакомство с современным состоянием знаний в европейском свете вообще. При его наблюдательности и любознательности он собрал много фактических знаний о современном положении европейской культуры вообще, в области религиозной жизни в особенности. В своих писаниях об Италии и католичестве он не дал достаточно ясных указаний о своей религиозной ориентации. Писания эти в значительной своей части были написаны уже после того, как Скибинскому пришлось иметь дело с патриаршим судом. Посему полемические их пассажи и главы могли быть стилизованы именно как ответ на предъявленные ему обвинения в католических симпатиях и пропагандистских намерениях. При этом, однако, Скибинский упоминает о себе весьма редко и пишет и эти полемические пассажи без всякого уклона в сторону самозащиты, оговаривая только изредка и свою личную линию человека «благочестивой вѣры». Судя по всему, не религиозный момент был движущим мотивом, приведшим Скибинского в Москву, но интерес к соответствующему использованию его научной подготовки и научного его багажа. При враждебности Скибинского к полякам и к «Литве»,

---

68) *Сочинения*, 78.
69) *Сочинения*, 188.
70) *Сочинения*, 190.
71) См. о нем монографию M. A n d r u s i a k, *Josef Szumlański, pierwszy biskup unicki lwowski* (1669—1798), Lwów 1936.

о чем он много раз высказывается в своих писаниях, едва ли были благоприятные возможности для его активной культурной работы в Польше или Литве. Между тем Москва в последние десятилетия XVII века становилась на путь все более интенсивного использования культурных сил южной и западной Руси, Белоруссии и Украины для подъема своей научной и культурной жизни. Скибинский был одним из звеньев того потока «черкассов» или «белорусцев», которые несли в Москву свои дисциплинированные в своих или чужих школах силы и способности. И он расчитывал найти в Москве применение своим, несомненно, значительным знаниям и способностям. Ему не могла остаться неизвестной нужда Москвы в хорошо подготовленных ученых людях для создания здесь своего средоточия научной работы, Академии в Москве. Если Скибинский до своей поездки в Италию действительно побывал в Москве, то он хорошо знал, каковы были первые шаги высшей научной школы в Москве и как нужны были здесь научные силы.

Скибинский явился в Москве в сознании своего значения и значительности. Он был «философіи докторъ и богословія лиценціатъ» и это свое ученое звание ценил высоко, ожидая, конечно, что встретит и со стороны московского общества соответствующее отношение и признание. Есть указание, что Скибинский в Москве частным образом говорил о желании принять монашество,[72]) однако, этот момент в дальнейшем не играл никакой роли. Любопытно с этой точки зрения перечитать некоторые пассажи его писаний, где он высказывается о значении и важности доктора философии и богословия. Нужно отметить, что в этом вопросе в его писаниях имеется известная двойственность. С одной стороны он полон чувства собственного достоинства, как носитель высшей ученой степени, с другой, однако, он как бы обесценивает это ученое звание, эту «докторію» вообще. Нужно, однако, вчитаться в соответствующие страницы Скибинского, чтобы видеть, что эта вторая концепция не ослабляет и не обесценивает первой, которая ему, видимо, и ближе и важнее.

О неважности «доктории» Скибинский высказывается в контексте защиты православной церкви и православной религиозной мудрости от укоров Рима. Католики якобы упрекают православных, «греков и русіянъ», в том, что они — в отличие от Рима — не имеют научной традиции. В католической церкви невозможно якобы религиозное заблуждение, ибо «тамъ люди зѣло ученіи и вѣнцомъ докторскимъ отъ папы и превеликих лицъ одарени и украшени для своего великого ученія». В православной же церкви «ничего немашъ, только простые мужики деревенскіе безграмотніи, безъ всякаго ученія, и не желаютъ ученья, опрочь азбуки на греческомъ и русскомъ языкахъ». «У папы въ костелѣ римскомъ все есть, за что хватись, докторъ за доктора,

---

[72]) Харлампович, *Малор. влияние*, 416.

философъ за философа, богословъ за богослова мѣется и почитается, а у васъ греки и русияне» ничего подобного нету, тоже «учители», «которые въ вашей восточной церкви есть, и то от папы и костела его посылаются». Скибинский подчеркивает, что «сей аргументъ есть зѣло великій у папы съ его чиномъ, который езуиты и монахи папины ожогомъ и кочергой даже до самаго неба подносят и всѣмъ грекамъ и русиянамъ по улицахъ, кабакахъ, въ квасняхъ и бабамъ на печи сидячимъ подъ кудѣлей сказуютъ и проповѣдаютъ». Вот на это указание Скибинский и отвечает своею критикой «доктории». Он прежде всего утверждает, что христианская вера базируется на учении Христа, апостолов и святых отцов, которые все «какіе академіи мѣли? Какія здѣсь были Академіи? Не слыхать о нихъ». Наука Христа Распятаго, а «не академицкая» лежит в основе веры восточной. И далее — «какое дѣло до закону и вѣры Христовы академіямъ и докторамъ?» Ведь вера эта — «не на академіяхъ и докторахъ, але на самомъ Ісусѣ Христѣ распятомъ збудована и сдѣлана». А вместе с тем — ведь вот докторами были Кальвин, Лютер, еретики Савелий (III века), Арий, Македоний (IV века) — «что же въ ихъ докторствахъ, какъ въ нихъ вѣры Христовы правдивой немашь и не было», и «что по академіяхъ и докторахъ папиныхъ, какъ въ нихъ немашъ правдивой вѣры Христовы церкви восточной?» «На второмъ пришествіи не спросятъ о академіяхъ и докторствѣ, але о правдивой вѣрѣ Ісуса Христа». Этим западным академиям и докторам Скибинский противопоставляет «академии» и «докторов» восточной церкви, — академия — это сама церковь, доктора — это сам Христос, пророки, евангелисты, патриархи и т. д.[73]) В контексте этих рассуждений не звучит особым осуждением или принижением, если Скибинский подчеркивает, что восточное православное высшее духовенство — в отличие от латинского — не имеет ученых степеней — «церковь восточная о великомъ лицѣ ученіи и докторіи не спрашивает», а «докторію въ правѣ мирскомъ и духовномъ церкви не страшуютъ», только «о дѣлахъ какіе всякому русіанину, мирянину и бѣлцу возвѣстны».[74]) И это потому, что ведь «Ісусъ Христосъ, Сынъ Божій, и Духъ Святый — первый учитель и докторъ въ чинѣ старецкомъ и монашескомъ»,[75]) «церковь восточная благочестивая — академія Христова всего народу».[76])

Все эти и подобные указания Скибинского напоминают нам рассуждения, которые были типичны для консервативных, традиционных и прямо охранительных кругов русского церковного общества, отталкивавшихся от западной католической мудрости и школы со всеми их авторитетами — «Платонами», «Аристотелями» и под. Этой мудрости Рима и запада вообще охранители восточного правоверия противо-

[73]) *Сочинения,* 103 и сл., ср. 113—114.
[74]) *Сочинения,* 165 и сл.
[75]) *Сочинения,* 164.
[76]) *Сочинения,* 176.

поставляли чистую христианскую традицию, которую они готовы были отожествлять с неоскверненной школьной дисциплиною запада чистотою и простотою первобытной церкви. Святая простота, даже святая грубость предпочиталась школьной выучке, ибо для дела спасения первая была и важнее и ценнее, нежели вторая. Святые отцы не проходили западной школы, однако, спасались, а ученые мудрецы подчас шли прямым путем во ад. У Скибинского есть нечто от этого круга идей, когда он говорит, что вот Макарий Великий, игумен Бенедикт Римский, Антоний Печерский, Франциск Ассизский, Франциск Калабрийский не были академиками и попами, но только простыми монахами, а «Богъ ихъ въ Троицѣ единый прославилъ» и им молится и сам папа со всеми своими докторами и академиками.[77]) Конечно, никакой охранитель русского правоверия не включил бы в этот список святых простецов Франциска из Ассизи или Калабрии, но в существе дела ест известное единство предпосылок у Скибинского и этих традиционалистов.[78])

И, однако, с этим кругом идей у Скибинского сочетается совершенное иное отношение к науке, к ученому званию, к академической выучке. Мы не беремся здесь сконструировать весь круг воззрений Скибинского по этому вопросу в целом с полным согласованием всех отдельных его высказываний, его писания известны нам в незаконченном и фрагментарном виде и могут иметь в своем изложении известные расхождения и недомолвки. Но указанное противоречие в суждениях Скибинского можно, повидимому, известным образом сгладить, если признать, что он оспаривает главным образом значение того типа академии и «доктории», который представлен католической и богословской наукой и школой. В одном месте он прямо с сожалением подчеркивает, что изсякла старая ученая традиция восточной церкви, основанная, по его мнению, на учении Платона. «Вси древнiи святiи отци церкви восточной по пророкахъ, евангелистахъ, апостолахъ Платоновогo ученiя училися въ Афинахъ и мѣли въ себѣ», но «настало езувицкое ученiе нынѣшнихъ временъ, церковь восточная потеряла докторовъ и учителей», нет больше «нынѣшняго времени Афанасiя Великаго, Василiя святого Великого, Григорiя Наазианзинскаго» и др., «всихъ Алваръ и философiя езувицкая поглушила, что болше церковь восточная не слыхаетъ и не мѣетъ ихъ».[79]) Скибинский прекрасно сознает

---

[77]) *Сочинения*, 103—104.

[78]) Для характеристики их идеологии ср. F l o r o v s k ý, *Le conflit des deux traditions — la latine et la byzantine — dans la vie intellectuelle de l'Europe Orientale aux XVI—XVIIe siècle*, Prague, 1937.

[79]) *Сочинения*, 148. «Алваръ» — это португальский иезуит Эмануил Альварец, автор знаменитой грамматики (первое издание 1599 г.), основного пособия для школ, его знали и им пользовались уже с 30 годов XVII в. в Киевской коллегии, а потом и в Москве, с середины XVII в. в школе Симеона Полоцкого по воле царя Алексея Михайловича, ср. П р о з о р о в с к и й, *Медведев*, 63—64, 71; Т а т а р с к и й, *Симеон Полоцкий*, 37, 67, 69, 72; К а п т е р е в, *О греко-славян. школах*, 596, Ш л я п к и н, *Св. Димитрий*, 70, ср. 73, 74, 76, 332—3, 337; М а й к о в, *Очерки*, 17 и сл.; С м и р н о в, *История*, 42.

низкий уровень русской среды. «Многи мене спрашивали въ Руси (т. е. в южной Руси) — кто философію сдѣлалъ? Отвѣтъ мой былъ въ молчанию. Слѣпый съ прирожденія о живописномъ предивномъ письмѣ не разсуждаетъ. Кто ся философіи не училъ и в превеликихъ академіяхъ не бывалъ, почти спрашивать и какъ отвѣщать?»[79a]) Наука, образование, академия и школа вообще весьма высоко оцениваются Скибинским, но он решительный противник с одной стороны иезуитской ученой системы и традиции, а с другой он оспаривает значение католической науки богословской и философской, как основы и выразительницы существа правого христианства. Но вместе с тем — поскольку дело касается научного метода и самого содержания европейской философской традиции, Скибинский решительный ее поклонник и исповедник. В крайнем своем выражении это отношение Скибинского к науке, к философии и школе запада звучит, поэтому, как контраст с приведенными выше его суждениями о академиях, «докторіи» и так под.

Значительная часть литературного наследия Скибинского, поскольку оно нам известно, и посвящено собственно этому вопросу об академиях, философской и богословской науке на Западе, о ученых, докторах и под. Эта тема усиленно занимает и самого Скибинского, и была, очевидно, интересна и тем читателям, которым были писания его предназначены. И вот в этом контексте мы встречаем интересные пассажи, определяющие взгляд Скибинского на философа и богослова западной выучки и на его желательное признание и в Москве. И тут не все вполне согласованно, однако основная мысль ясна. Скибинский пишет: «философъ и богословъ, мирянинъ и бѣлецъ папиной вѣры явится между народомъ русскимъ — муситъ быть албо езуита — албо старецъ и монахъ какой и инной папиной вѣры». Вместе с тем Скибинский подчеркивает, что без разрешения папы и его грамот не может поехать богослов и философ римской выучки «в инные царства и народъ русскій», — если его поймают, то или голову «усѣкутъ» или в монастырь или тюрьму посадят на веки. В связи с этим он вспоминает разные примеры приезда ученых в Москву. «Надобно спросить преподобного отца Максима Грека, митрополита Газскаго,[80]) Петра Могилы, Гизеля,[81]) Ясенскаго,[82]) Епифанія,[83]) Гугуревича,[84]) Яворскаго,[85]) Янжурскаго,[86])

[79a]) *Сочинения*, 147, ср. 190, 194.

[80]) Скибинский имеет в виду Паисия Лигарида, митрополита Газского. Его он считал истинно-православным: «митрополитъ Газскій былъ кардиналомъ римскимъ. Всякъ русакъ ругалъ и дуракомъ называлъ, сына правдиваго церкви восточной и пастыря истинного овецъ Христовыхъ, благочестивыхъ русиановъ; и самому Риму возвѣстно». *Сочинения*, 164.

[81]) Иннокентия Гизеля.

[82]) Очевидно киевского митрополита Варлаама Ясинского.

[83]) Видимо Епифания Славинецкого, работавшего в Москве с 1649 года.

[84]) Имеется в виду конечно, Феодосий Гугуревич, одно время бывший ректором Киевской коллегии, посетивший Москву в 1677 и в 1681 гг. Харлампович, *Малор. влияние*, 354, 445; Шляпкин, *Св. Димитрий*, 241; Левицкий, *Киевская*

Крюковскаго,[87]) грековъ двохъ старцевъ[88]) на Москвѣ. Они скажутъ, слезами ся омывши, какъ пришли в Руское царство з философіею и богословіею з Западнаго костела римского, і что есть философъ и богословъ въ костелѣ римскомъ западномъ. И Гришки Скибинского надобно спросить, вспоминает Скибинский сам себя, какъ онъ з самого Риму з философіею и богословіею явился между народомъ русискимъ, надобно малорусіанъ и инныхъ посторонниxъ людей спросить, какъ философъ съ костела римского явится между народомъ благочестивымъ церкви восточной, и что философъ и богословъ в западныхъ царствахъ значитъ». Следя за изложением Скибинского, можно было бы думать, что все указанные в его списке лица — или попали в Москву с разрешения и, значит, по поручению папы, или же все они бежали от бдительности католического надзора. Естественно, что он рекомендует прежде всего опросить подобных пришельцев об их научной подготовке и обстоятельствах прихода «между народомъ благочестивым». «Ушолъ с философіею и богословіею до церкви восточной — слава тебѣ, Боже, а какъ не ушолъ, на вѣки пропалъ и „со духи праведными" надобно ему запѣть». Для самого Скибинского ясно, что известная осторожность в отношении таких пришельцев необходима. Но вместе с тем он настаивает на том, что «философъ и богословъ — великій и честный человѣкъ» и заслуживает во всяком случае внимания и признания. «Патріархи, цари и князи, сенаторове, митрополиты, владыки, архимандриты и протопопы, Божіимъ зезволеніемъ и Духа Святого надхненіемъ, во единъ день и часъ словомъ единымъ будутъ, — философъ и богословъ — единымъ словомъ во единъ день не будетъ. Хотя бы вси монархи, патріархи соединилися въ единъ день, словомъ своимъ не здѣлаютъ философа и богослова». И далее: «явится философъ и богословъ съ костела римского, папиной вѣры, между благочестивыми для вѣры благочестивой и церкви восточной — надобно его всякому христіанину благочестивому в церкви восточной жаловати, имѣти за своего брата во Христѣ, честь и достоинство ему дати по его чину и ученію и вѣру ему Христову и церкви восточной возвѣстити . . .»[89])

Эти строки написаны были Скибинским уже после того, как он подвергся суровой критике со стороны представителей московской церковной власти и окружавших ее хранителей традиций и московского

Старина, 1901, сент., 401—410; *Русский Биографический Словарь*. СПБ. 1913, Феодосий Г.

[85]) Очевидно — Стефан Яворский.

[86]) С этим именем в Москве, видимо, никто не бывал, Харлампович такого не отмечает. Не был ли это Яндзурский, одно время профессор философии в Люблине? (Шляпкин, *Св. Димитрий*, 101, пр. I.), но о его поездке в Москву мы сведений не имеем.

[87]) Не Кроковский ли, игумен Иоасаф и профессор в Киеве? был в Москве в 1690 и сл. гг. Харлампович, 233, 244, 248, 340, 360—1, 407, 781.

[88]) Очевидно — Лихудов.

[89]) *Сочинения*, 173—175.

благоверия. Здесь слышится как бы наставление, как в действительности нужно было бы обходиться с философами и богословами заграничной католической выучки. Уже идучи в Москву, Скибинский не мог, конечно, не знать, что он идет в совершенно иную среду, что он встретит иное умонаклонение, нежели то, которое сложилось у него за многие годы его научной работы и учения. Ему была оказана в Москве встреча, которая подчеркнула всю глубину различия между его образом мыслей и его воззрениями и взглядами московских охранителей традиций. Пользуясь его же словами, которые звучат автобиографически, в лице Скибинского появился в Москве «благочестивый христіанинъ вѣры Христовы, благочестивый, истинно выхованый и вспитаный, во всѣхъ наукахъ философскихъ и богословскихъ бѣглый, который бывалъ во всѣхъ тѣхъ крайнахъ и з великими людьми поводился и тѣ мѣсца безъ обмана и лукавства видѣлъ своими глазами, не ищучи чести и гоноровъ того лукавого, обманного свѣта, безъ всякаго сребролюбія».[90]) Но в Москве он был встречен как римский «пропагандистъ» и папский «лазутчикъ»...

Мы не знаем точно времени приезда Скибинского в Москву. Это случилось во всяком случае до 1698 года, ибо в деле о Скибинском еще не упоминается нашумевшее в этом году в Москве дело Артемьева, и после 1693—1694 гг., когда в Москву явился Гедеон Одорский, о котором упоминает старец Евфимий в своей записке о Скибинском. Скорее всего наш герой прибыл в Москву в 1696—1697 гг., считая от обращения его в католичество (1688 г.) восемь лет, упоминаемых в его описании пребывания в Риме.[91]) В какую среду прежде всего попал Скибинский в Москве, точно сказать трудно, но из намеков документов по его делу можно заключать, что он нашел какое-то применение своим знаниям и начал применять их в дело: он якобы «нача в домы входити и народъ учити лестнымъ наукамъ». Инок Евфимий полагал, что до очищения Скибинского от подозрений в неправоверии ему «въ Москвѣ или въ иномъ коемъ градѣ жити свободно и по домамъ ходити не подобаетъ». Можно думатъ, что те «домы», в которые в Москве Скибинский стал вхож, были домы «нѣкіихъ благородныхъ жителей», у которых и до него, как свидетельствует Евфимий, вселялись такие ученые пришельцы из западной Европы.[92]) Судя по тому, что Скибинский оказался затем связанным с Нарышкиными, близкими родственниками царя Петра Алексеевича, можно думать, что он и с ними познакомился вскоре после переезда в Москву. Именно Александру Львовичу Нарышкину, двоюродному брату Петра Великого, посвящена латинская «Поэтика» Скибинского.[93]) Когда написана была эта книга, точно не

[90]) *Сочинения*, 98.

[91]) Ср. Харлампович, *Малор. влияние*, 410 и проч. 2; Соболевский, *Сочинения*, I; Бороздин, *Очерки*, 63, 1696.

[92]) *Сочинения*, 10, 11, 16, п. 7.

[93]) *Сочинения*, 242 и сл.

знаем, но ссылка на то, что Скибинский пребывает «in persecutione mea hodierna», «in abiectione» и т. д. и что он в Нарышкиных нашел «протектора» в бедности и отвержении, дает основание думать, что все это относится ко времени, близкому к самому приезду в Москву и судебному делу о Скибинском, развернувшемуся во всяком случае до истории диакона Петра Артемьева и при том во всяком случае еще при жизни патриарха Адриана, т. е. до 1700 г.[94]) Сам Александр Львович был, конечно, тогда еще младенцем (крещен в 1694 году). Однако ему же посвящено и описание Рима Скибинского, написанное едва ли еще до суда,[95]) как увидим ниже. Скибинский, видимо, был одним из первых учителей А. Л. Нарышкина. Несколько лет спустя мы видим А. Л. Нарышкина среди учеников иезуитской школы в Москве,[96]) а потом он вместе со своим братом были воспитанниками карпаторусса И. А. Зейкана, позднейшего воспитателя царевича Петра Алексеевича (Петра II).[97]) В каких еще знатных домах московских бывал Скибинский, мы не знаем. Но видимо, он нашел какой-то доступ и к самому царю Петру. Прямого подтверждения этого мы не имеем, но одна из частей его писаний обращена все же к самому царю — для получения доступа к нему или же может быть как выражение уже налаженной личной известности ему. Правда, эти части «сказанія», обращенные к «государю благочестивому»,[98]) написаны, видимо, уже позднее, в 1701 году.[99]) Но связанный с Нарыщкиными уже скоро после приезда в Москву, Скибинский легко мог тогда же стать лично известным и молодому царю Петру.

В чем состояла «лестная» наука, которую излагал в московских домах и палатах Скибинский, сказать трудно. В устах строгого ревнителя правоверия, каким был инок Евфимий, этот термин — лестный, прельстительный, соблазнительный — не означал непременно пропаганду католичества или какого либо лжеучения, но мог относиться и к общему духу западной науки, к ее изложению и изображению в разговорах и беседах Скибинского без прямой связи с конфессиональной его установкою. Однако, все же Скибинский вскоре почувствовал известные неудобства от того, что он оставался формально католиком. Не исключено, что он расчитывал принятием вновь православия расширить себе дорогу в Москве, может быть имел в виду даже и работу в Академии, где вскоре сыграл такую видную роль другой римский доктор философии Палладий Роговский, первый ее ректор. Правда, Скибинский, насколько можно судить, не имел духовного чина и оставался светским человеком. Он обратился к патриарху Адриану с прось-

---

[94]) *Сочинения*, 262.
[95]) Ср. Соболевский, *Сочинения*, 4 и 22.
[96]) Ср. Florovský, *Čeští jesuité*, 274.
[97]) См. А. В. Флоровский, *Карпатороссъ И. А. Зейканъ — наставникъ Императора Петра II-го*, Карпаторусский Сборникъ, Ужгород 1930.
[98]) *Сочинения*, 180, ср. 157.
[99]) *Сочинения*, 191.

бою о приеме его вновь в лоно православной церкви. Этот его шаг имел, однако, последствия, на которые Скибинский едва ли расчитывал. Он был привлечен к партиаршему суду и должен был пережить большие неприятности.

В своем прошении на имя «святѣйшаго отца, пастыря доброго» Скибинский просил о назначении ему духовника (назван прямо «священноотецъ Провъ») для наставления и присоединения к церкви православной. К этому прошению, повидимому, по требованию патриарха или его сотрудников приложен список четырех римских учителей Скибинского и десять пунктов, «о нихже исповѣдать нуждне» пришлось просителю в католической школе в Риме.[100]) Возможно, что Скибинский представил при этом и еще какие-нибудь справки о себе, судя по ссылкам на них в обращении к суду от имени патриарха. Эти бумаги попали в руки чудовского инока Евфимия и вызвали резкое его выступление против Скибинского. Евфимий и в этом деле, как в деле Артемьева и других, выступил в роли референта у патриарха и эксперта по вопросу о правоверии просителя и испытуемого.[101]) На инока Евфимия произвели весьма отрицательное впечатление как уверенное именование Скибинским себя «святѣй богословіи учителемъ свидѣтельствованным (т. е. лиценциатом Sacrae theologiae), так в особенности эти десять пунктов с изложением римского учения. Можно думать, что Скибинский представил эти пункты, как иллюстрацию того, что он принужден был принять в Риме, отрекшись от православия и став теперь на путь раскаяния и восстановления своей связи с православной церковью, как ее «удъ развращенный». Однако, со стороны Евфимия пункты эти были восприняты, как своего рода исповедание веры самого Скибинского, и он обрушился на них со всею горячностью и суровостью, обличая Скибинского в злых замыслах по отношению к вере и церкви православным. Десять пунктов Скибинского сводятся к указанию, что восточная церковь не имеет законного священства и иерархии в виду непосвящения со стороны папы, что восточная церков не может канонизовать святых, самые святые в восточной церкви якобы невозможны после Флорентийского и Тридентского соборов, что вне римской церкви невозможно спасение, как невозможно оно для непризнающих первенство папы. Далее здесь отмечается отрицание Римом чудес и святых восточной церкви — все, что имеет такую репутацию — есть действие сатаны, в частности и нетление православных святых есть результат не святости, но проклятия со стороны папы. Кончается перечень упоминанием о чистилище и догмате Filioque. Было бы более чем удивительно, если бы Скибинский представил русскому патриарху эти пункты, как свое

---

[100]) *Сочинения*, 6—7, по рукописи привел и Бороздин, *Очерки*, 62—63 пр.

[101]) Записку Евфимия кратко изложил Бороздин, *Очерки*, 63—65, не зная имени автора; полностью напечатана в *Сочинениях Скибинского;* ср. Цвѣтаев, *Памятники*, I, 242.

credo и это — при прошении о принятии в лоно православной церкви! Нам кажется, поэтому, едва ли основательной мысль Соболевского, что Скибинский, может быть, предложил эти пункты, как материал для диспута, который он мог предполагать провести «для вида», чтобы решенное уже отступление его от Унии было как бы показанием признания победы над собою.[102]) Скибинский повидимому все же показывал свои пункты кое-кому в Москве, на это определенно указывают акты по его делу, упрекая его, что «многимъ оны показуеши».[103]) Но не делал ли это он в порядке ознакомления своих собеседников с учением католической церкви и с отношением ее к православию, его святым, иерархии и так под.? Как то трудно думать, чтобы пропаганду католичества в Москве можно было обосновать нападками Рима на православную традицию и при том в таких чувствительных пунктах, как почитание святых, законность и благодатность православной иерар- и под. Однако, инок Евфимий принял все это за выражение воззрений самого Скибинского и ополчился против него со всею суровостью и придирчивостью призванного охранителя правоверия от «волка, вкрадывающегося въ овчее стадо».

Скибинский допустил, конечно, большую неосторожность, когда самоуверенно и гордо именовал себя в прошении к патриарху лиценциатом «святѣй богословіи», обозначив словом «святой» римскую, католическую теологию. Отрекаясь теперь от Рима и католичества, он должен был бы критически оценить и ту богословскую систему, от которой отходил. Нужно заметить, что он и после суда не усвоил себе с полной последовательностью новый православный курс в оценке вещей и явлений и в своих писаниях допустил, может быть вполне сознательно, ряд выражений и слов, которые не могли бы быть одобрены и приемлемы со стороны инока Евфимия и иных московских правоверов. Евфимий на полях прошения Скибинского разразился резкими замечаниями: «лжеши, писал он, учился бо еси не святѣй богословіи, но Фомы Аквината еретическому вредословію», «не святыя, но еретическія, и не богословіи, но вредословіи».[104]) И тем больше негодовал инок чудовский, когда читал эти злосчастные пункты. Максимально недоверяя всем появлявшимся в Москве выходцам из западных, особенно католических школ, и видя в них подосланных Римом пропагандистов, Евфимий и в Скибинском, «тамошнихъ странъ обходителѣ», видел «овчею кожею прикровенного волка, самозваннаго учителя ла-

---

[102]) Соболевский, *Сочинения*, 2.

[103]) *Сочинения*, 17.

[104]) *Сочинения*, 6, прим. 2; 7, прим. 5, особ. 12—13. Скибинский между тем повторял в своих писаниях, что «кто ся того ученія (Аквината) учитъ, не вредитъ вѣру Христову и церкви восточной будетъ крѣпокъ. И для того многи благочестивіи христіане того ученія учатся, понеже что закрыто и лукаво есть и не збиваетъ зъ вѣры Христовой и церкви восточной, какъ инное ученіе и инныхъ докторовъ». *Сочинения*, 152.

тинскаго, секретаря папежскаго», имевшего тайной своею целью «своему еретичеству научати». За свои «пункты» он, по мнению Евфимия, был бы «достоинъ воздаянія» примерного, «си — есть наказанія жесточайшаго и казни смертныя неотмолныя». Чудовский инок признавал во всяком случае необходимым потребовать от Скибинского опровержения представленных им пунктов на основе святоотеческого учения. К этому он должен был прибавить возражения и на иные римские «мудрованія» — об опресноках, таинствах, порядке хиротонии, о зачатии Богородицы и под. С такого рода писанием, направленным против латинян, Скибинский должен принести покаяние в своем отступничестве — но не наедине перед духовником (тем менее — перед лично им избранным) а «на всемъ освященномъ соборѣ» «со анафемою явственно», «не бо тайніи сіи суть грѣхи, но явленное отступленіе» от веры отцов. «И подобаетъ ему явленно тая вся и иная отпроповѣдати и анафематствовати». Инок Евфимий не склонен, однако, удовлетвориться и таким торжественным отречением. Скибинский может быть принят в лоно церкви согласно канонам — или через десять лет по раскаянии или же даже лишь в конце жизни — при смерти «а и входъ во святую церковь не подобаетъ ему, яко сущу еретику попущенъ быти» согласно правилам Тимофея, архиепископа Александрийского (IV века). Дальше инок Евфимий еще более усложняет дело Скибинского. Если он явился в Москву без благословения константинопольского патриарха, то он не может жить свободно ни в Москве, ни где в ином городе, но, «подобаетъ ему гдѣ подалѣ отъ Москвы въ монастырѣ подъ крѣпкимъ дозоромъ быти» и самый прием его в церковь не может состояться без согласия всех четырех греческих патриархов. Вместе с тем Скибинскому должно быть дано и еще дальнейшее литературное поручение — «показати ему отъ писанія имена и чюдеса новыхъ латинскихъ, ихже они зовутъ святы» после разделения церквей, написать вкратце биографии пап. Последнее поручение должно было быть для Скибинского своего рода уловкою: «аще же онъ неудобность о таковомъ писаніи речетъ, явленно, яже не хотя и стыдяся безчестнаго и шкареднаго и другдругоубійственнаго и чародѣйнаго папежевъ ихъ житія и пребыванія ихъ объявити». Скибинского нужно будет в таком случае донять данными из Барония и патриарха Нектария (Пелопидеса) иерусалимского (1661—1669) — «да и не хотя увѣсть, каковыми они папами хвалятся и величаются».[105])

Приведенные соображения и предложения Евфимия были приняты во внимание патриархом Адрианом и Скибинский был поставлен перед суд патриарха и его ближайшего совета — освященного Собора. Здесь после вступительного слова патриарха, составленного Евфимием, были оглашены — прошение Скибинского и его пункты и было констатиро-

---

[105]) *Сочинения*, 8—13.

вано, что «нашей мѣрности не едино приложися сомнѣніе, яко сей изнесе едиными усты теплое и студеное, свѣтлое и темное, — овогда убо свѣта православныхъ желаетъ,овогда же тмою соблазновъ и самое солнце закрываетъ». Это заставило патриарха поставить Скибинского на «истязаніе», т. е. расследование перед собором. Скибинский был допрошен о жизни до Рима и в Риме, о его ученом звании, так противоречившем понятиям православной церкви, где латинское не может быть называемо святым, он должен был дать подробные объяснения о своих «пунктах», осведомить, не писал ли книг о вере уже в Риме, был ли на пути в Москву у константинопольского патриарха, далее его запросили, почему он желал иметь духовника для тайной исповеди, а между тем свои пункты «людемъ въ соблазнъ казалъ явно», и почему еще до принятия в лоно церкви начал учить в домах «лестнымъ наукамъ и по чіему онъ велѣнію сіе творитъ». Последний вопрос касался того, «знаетъ ли онъ здѣ кого изъ ромскихъ странъ пришедша, тамошняя держащаго».[106]) Мы не знаем, что на эти вопросы отвечал Скибинский. Нам известен не подлинный акт Освященного Собора, но только проект его, написанный рукою Евфимия, который заготовил и текст ответа и резолюции патриарха и Собора, предвидя, очевидно, исход всего дела не в выгоду привлеченного к ответственности. Предполагалось, что объяснения Скибинского не будут настолько удовлетворительными, чтобы отклонить от него суровую кару. В особую вину здесь ему ставится то, что он показывал кое-кому свои «пункты», очевидно — с целью соблазна. Далее его упрекал патриарх в том, что Скибинский именовал его лишь «пастырем добрым», а не архипастырем, имея, очевидно, тайно в мысли, что главою и архипастырем его является только «твой папа безглавый». «Пункты» вызывают особое возмущение Собора и патриарха, в частности в вопросе о святых восточной и римской церквей, о мощах и чудесах, об иерархии. Проект акта Собора заканчивается назначением Скибинскому наказания. Патриарх упоминает о том, что в сущности он достоин «свирѣпѣйшаго и жесточайшаго томленія и казни», отдачи в распоряжение гражданской власти для «томленія». Церковь, однако, ограничивается своими внутренними мерами: после явного покаяния Скибинский будет лишен общения с церковью на десять лет или даже до смертного часа, причем ему назначается особое место для жительства: «идѣже повелимъ тебѣ жити, тамо безъ нашего благословенія никого же коей-либо латинскихъ наукъ учити не дерзнеши, ниже о чинѣхъ и обычаяхъ римскихъ бесѣдовати». Кроме того Скибинский должен был написать «книгу на латинъ» с критикой их учения о таинствах, «и на папу» и на «пункты», обличая «лжу латинскую перво свидѣтелствы святыхъ отецъ, потомъ и логическими силлогизмами». Эта книга имела быть представлена прямо патриарху —

---

[106]) *Сочинения*, 13—17.

«никому иному предъ предъявляя». И только потом «сподобишися совершеннаго дара», т. е. полного прощения.[107])

Мы не знаем, как в действительности прошел суд над Скибинским и были ли применены к нему именно те меры наказания и изоляции, которые проектировали инок Евфимий и патриарх Адриан. В части, касающейся написания книги, дело приняло, видимо, именно такой оборот. Писания Скибинского в известных частях посвящены во всяком случае полемике с римским учением. И вместе с тем Скибинский считал себя как-то связанным обязательством представить свои писания патриарху, ведь и латинская его «Просодія» подлежала представлению ему, — в конце этой рукописи читаем: «omnia, quae scripsi, sint subiecta orthodoxae catholicae Graecae Ecclesiae et sanctissimo kyr. Adriano, archiepiscopo Moscoviae et partiarchae totius Rossiae, pastori vero animarum, cuius sum subditus in spirituali ad nutum».[108]) Но был ли Скибинский интернирован в каком-нибудь монастыре и лишен возможности живого общения с каким-либо кругом интересовавшихся науками и философией людей — мы не знаем. В 1701 году, когда он пометил заключительные строки чернового текста своего большого литературного труда, он не был, видимо, лишен возможности литературно работать и пользоваться известным подбором литературы и русской и европейской. Но эта дата есть и последнее сведение о Скибинском. Умер ли он вскоре после этого года, бежал ли из Москвы или лишен был всякой возможности проявлять себя — не знаем. Во всяком случае он совершенно исчезает из поля нашего наблюдения, переживя в последние — известные нам — годы работы в Москве тяжелые неприятности, подозрения, «гонения» и так под. Слова «Щита Вѣры», известного сборника документов по церковным делам конца XVII и начала XVIII вв. о том, что «Григорій проповѣдоваше чрезъ многая лѣта» о неправости православных святых,[109]) остаются нам неясными и едва-ли могут быть приняты за указание на то, что Скибинский действовал в Москве и долго после 1701 года.

Трудно сомневаться, что в таком обороте жизни и деятельности Скибинского сыграло основную роль то отношение к нему, которое он встретил со стороны московских церковных кругов. Для Скибинского оно было и неожиданно и крайне обидно при его высоком понятии о науке и ученом звании. В своей книге, как мы видели выше, он не скрыл своего осуждения такому отрицательному воззрению в Москве на западно-европейскую выучку пришельца, его личные впечатления и испытания в Москве диктовали ему эти, приведенные выше строки.

---

107) *Сочинения*, 18—20. См. у Бороздина, *Очерки*, 66—68, дело о Скибинском имеется и в одной рукописи Синодальной Библиотеки, Горский-Невоструев, *Описание*, II/3, 525—6, № 310, Соболевским издано по другому списку.

108) *Сочинения*, 262.

109) *Сочинения*, 20.

Мы не уверены — по всей совокупности доступных нам данных — может быть, правда, неполных и недостаточных — что Скибинский явился в Москву с пропагаторскими намерениями, как сеятель римских «лжеучений». В его личности, кажется нам, первенствовали интересы научные над интересами конфессиональными, что, правда, могло быть связано и с некоторым ослаблением религиозных устоев и с наличностью известного конфессионального безразличия, во всяком случае с ослаблением исключительности и стойкости в вопросе об исповедании. Однако, для православной Москвы в этом именно пункте и был величайший порок и грех всякого «тыхъ земель обходителя». В интересах сохранения и подъема правоверия и чистой православной традиции правоверные церковные круги у патриаршего престола считали нужным противопоставить этим соблазнам со стороны ученых пришельцев решительность в защите традиций. В этом смысле очень показательны некоторые пассажи в записках инока Евфимия по делу Скибинского. Он пишет: «прежде убо сего, егда таковымъ прелестникамъ въ Московское государство входъ не бывалъ попущенъ, и тогда о православной нашей вѣрѣ шатости между людми никаковы не бывало. А егда начаша сицевiи сѣмо приходити и всялятися нѣкiихъ благородныхъ жителей въ домы, оттолѣ о церкви и о церковныхъ преданiяхъ и чинѣхъ и о самой вѣрѣ начаша двизатися словеса неподобная, и тѣмъ не токмо простии человѣци прелстишася, но и освященнiи нѣцiи, иже по малу и тайно и тiи о вѣрѣ любопрѣнiя воздвижутъ, ими же многы прелщающе и отъ истиня преучающе». И дальше: «безъ него (Скибинского) церковь наша святая ратуема и растерзаваема отъ многихъ, яко отъ псовъ и волковъ, отъ лутеранъ и латинянъ, а избавляяй никтоже, премнози бо нашихъ ко онымъ наклонишася».[110] Мы не знаем, какие конкретные факты совращения простых москвичей и членов духовного чина имеет в виду инок Евфимий. Но ясно, что он видел вполне конкретную опасность для твердости московского правоверия и непорушимости его устоев и влияния. Инок Евфимий не верил в действенность отречения от латинских увлечений этих «тыхъ земель обхолителей». И нужно сказать, что он был в известном смысле прав, когда предупреждал о невозможности для них стать совершенно свободными от латинских влияний и полностью и целиком вложиться в колею работы в чисто-православном традиционном смысле и направлении. Не верил он и Скибинскому, которого следовало бы, по его мнению — и это было бы «лучше и полезнѣе» — «отослати его во свое его отечество или аможе вѣсть, внѣ сего православнаго государства, да не будетъ нѣкий соблазнъ и мнѣнiе».[111] И суть здесь не в том, католик ли или нет Скибинский или кто другой, но суть дела в лежащей на этих выходцах из заграничных школ неизгладимой печати выучки в католи-

[110]) *Сочинения*, 11, 12.
[111]) *Сочинения*, 12.

ческой обстановке. По делу Скибинского инок Евфимий высказал в этом смысле очень определенное суждение. Скибинский учился у «еретиков» и это определило и его «ученіе и мудрованіе». «И иначе не можно быти: таковы бо мокроты губа напіется, такову влагу въ себѣ и имать, и какову изъ себе и издаетъ, а еже бы у еретиковъ еретической богословіи учившемуся православие мудрствовати, аще бы и показавался быти православенъ, не можно есть, имственнѣ бо чрезъ многая лѣта отъ с младых ногтей въ немъ еретическое ученіе воестествися и воестествившееся имство не попуститъ въ ино имство преестествитися. Благій бо человѣкъ отъ благого сокровища сердца своего износитъ благое, а лукавый человѣкъ отъ злаго сокровища сердца своего износитъ лукавая».[112]) Дело здесь, в конечном итоге, не в личной принадлежности к той или иной церкви и конфессии, но в том, что западный выученник, в данном случае и Скибинский, мог принести на Москву только дух западной науки, в данном случае католической, которая стала для него второй, основной натурой его духа и мышления. А в этом и была опасность и для веры и для церкви.

Мы не сомневаемся, что Скибинский после суда был не католиком, а православным, т. е. во всяком случае был лично свободен от прямой связи с Римом. Но, однако, его писания, осуществленные отчасти и по предложению патриарха, заключают в себе множество следов того, что ему не привелось «преестествиться» и стать целиком на почву православной московской традиции. Инок Евфимий не мог бы удовлетвориться этими писаниями. В другом аналогичном случае, а именно с Палладием Роговским, дело сложилось, видимо, иначе. Он написал книгу против Рима в таком духе и тоне, что она была признана достаточным показателем, как он из римского католического доктора философии и богословия «во ино имство преестествился». Во всяком случае перед ним открылись двери к работе в высшем рассаднике богословского знания в Москве перед ним, для нас теперь несомненным эмиссаром римской конгрегации de Propaganda Fide. Скибинский не был, думается нам, никак связан с этим католическим центром миссионерского влияния в некатолических странах. В Архиве Пропаганды, видимо, нет никаких данных о нем, во всяком случае проф. Шмурло не встретил там следов какого-нибудь его общения с конгрегацией. В Москву он поехал не по поручению последней, как Роговский, но по личному побуждению и интересу. Однако, в отличие от Роговского, Скибинский впитал в себя так сильно особенности римской науки и умственной дисциплины и настолько привязан был к приобретенным навыкам мысли и объективным данным знания, что и в писаниях своих, предназначенных для рассмотрения в московском церковном центре, не смог сгладить следы этого своего менталитета.

---

[112]) *Сочинения*, 13.

Литературное наследие Григория Скибинского дошло до нас в фрагментарном виде. Кроме латинского краткого курса «Поэтики с просодией», сохранившегося в неполном и незаконченном виде, имеется еще ряд очерков об Италии, о католической церкви и т. п., которые отчасти окончательно обработаны, отчасти имеют характер черновых набросков. Нет сомнения, что эти очерки написаны не одновременно и может быть не должны были первоначально быть связаны друг с другом в одном литературном плане. Однако, Скибинский позднее при писании частей, касающихся католической церкви и пр., решил включить все и написанное ранее в рамки одного большого плана. Отсюда — в одном месте текста появилась приписка: «всего краткаго правдиваго черезъ четыре части о Римѣ, папе римскомъ, кардиналахъ, архіепископахъ, владыкахъ, архимандритахъ, протопопахъ, монахахъ, всей Италіи и инных вещахъ закрытыхъ просторѣчнаго сказанія, року Господня 1701-го, конецъ».[113]) Только по имени известно нам еще одно произведение пера Скибинского — «Перечневатое сказаніе о мірѣ, свидѣтельствованное чрезъ Скибинскаго».[114]) Из всего литературного наследия Скибинского наибольшею известностью пользовались в свое время его описания Рима и Италии, включенные затем и в общий план большого труда, — они известны в значительном числе рукописных списков, остальные части труда найдены доныне только в двух списках. Не знаем, были ли вообще написаны Скибинским «инныя сказанія», которые он имел в виду посвятить нарочито обстоятельному изображению жизни и обычаев иезуитов, папы и под.,[115]) обусловливая их составление между прочим «попущеніемъ вседержавнѣйшей воли» (т. е. воли царя Петра) — «аще Господь похощетъ и живи будемъ».[116])

Можно думать, что описание Рима и Италии, «Краткое сказаніе и описаніе о градѣ Римѣ и всей Италіи з нѣкоторыми грады западныхъ царствъ, въ которых великіи академіи знайдуются», было составлено Скибинским еще до суда у патриарха, причем часть, касающаяся Рима, была написана «по повелѣнію» А. Л. Нарышкина.[117]) В тексте этого «сказания» нет нарочитой полемической заостренности против папы и католической церкви, против так раздражающих Скибинского иезуитов и др., хотя и не раз отмечается враждебность папы и Рима православной церкви. Скибинский не скрывает некоторой иронии в отношении тех или иных особенностей жизни Рима, в частности касательно весьма большой свободы нравов и распущенности, находящей себе покровительство и со стороны папской власти. Однако, тон изложения совершенно сдержанный, информация дается объективная, часто в весьма выразительных и остроумных формах. Скибинский обладал

---

[113]) *Сочинения*, 191, см. план всех четырех частей на стр. 23.
[114]) Соболевский, *Сочинения*, 5.
[115]) *Сочинения*, 157, 162.
[116]) *Сочинения*, 157.
[117]) См. посвящение ему, *Сочинения*, 22.

несомненным литературным талентом, владел речью, обладал своим особым колоритным стилем и образным языком. То, что он наблюдал и переживал лично, он описывает с большей занимательностью, в частности это касается Рима, Венеции и др. Некоторые пассажи этого изложения звучат так остроумно и удачно, что останавливают на себе внимание и нынешнего читателя. Хотя бы, например, то, что говорит Скибинский о римских «девицах — отроковицах», легкой жизни или о Венеции, которая «здѣлана отъ народу греческаго» и именно таким способом, что «сундуки великія дѣланы и въ сундуки известь немоченая съ пескомъ и съ каменьемъ кладена, и в море пущено, и такъ море известь съ пескомъ и съ каменьемъ скрѣпило пуще камени твердаго, и на тѣхъ сундукахъ великіе палаты, костелы, монастыри, площади, улицы построено, и вся Венеція на морѣ здѣлана, какъ какая утка».[118]) По своим личным наблюдениям дает Скибинский небезинтересные справки об Академиях в Италии, главным образом о римских и падуанской. Кое-что он, несомнено, заимствовал из разных описаний Италии. Он прямо отсылает читателя за подробностями к польскому изданию труда известного географа Яна Ботера «Венезиуса» (т. е. Венецианца) и к другим книгам латинским и итальянским. Возможно, что уже в этой литературе имеются те общие характеристики Италии, как «магистры и учителя во всѣхъ наукахъ грамотныхъ, кавалерскихъ, воинскихъ и рукодельныхъ», о вольности изучения наук, о том, что Италия — «всѣмъ народом матка», не знает разбоев, гостеприимна и под.[119]) Любопытно, что Скибинский усвоил себе теорию «древнихъ философовъ и натуристовъ» о влиянии климата на образование характера народов и не раз возвращается к ней. Так, говоря о римлянах, он утверждает, что «они всѣ склонны суть къ похоти плотской» и на вопрос о причинах сего «отвѣщаютъ — для того, подъ такимъ оризонтомъ поставлены, который есть афродицкой, странѣ и воздуху причитаютъ».[120]) И в другом месте — о процветании наук в Афинах — «бо воздухъ такій, и греки вси остроумни, бо подъ такимъ воздухомъ живутъ», «всякъ народъ отъ народа нравами, обычаемъ, деломъ и ученіемъ разнится, то ся дѣлаетъ для воздуха» и т. д.[121])

Существенно иной характер имеют третья и четвертая части книги Скибинского. Они написаны, видимо, для исполнения поручения или приговора патриарха и Собора и имеют полемический характер. При упоминании о папе, о Конгрегации de Propaganda Fide («о умноженіи вѣры») и под. и в первой и второй частях Скибинский подчеркивает их враждебность православию и православным, в особенности резко он и тут отзывается о католических миссионерах, посылаемых конгрега-

---

[118]) *Сочинения*, 73.
[119]) *Сочинения*, 56, 84—85.
[120]) *Сочинения*, 36.
[121]) *Сочинения*, 77—78.

цией, которых он называет «посылщики апостольскіе». Они суть, по его выраженію, «разтлители, разорители, развратители православныя церкве, кафолическія греческія, хуже дьяволовъ».[121a]) Однако, этот тезис о враждебности Рима православию полностью и широко раскрывается именно в третьей и четвертой частях, где рядом с аргументами историко-догматическими, литературными и под. не мало места занимает и просто выпады против Рима, пап, иезуитов, униатов и т. д. Основное место в третьей и четвертой частях отведено разбору и опровержению «аргументовъ» римской церкви, направленных против православия и в свое время частью затронутых Скибинским в его «пунктах», а равно догматических отличий католичества от православия. Эти темы были настолько часты и настойчиво трактованы в богословской литературе греко-восточной церкви, что едва-ли Скибинский привел в своих писаниях что-либо по существу новое и значительное. Сам он отсылает читателя к нескольким авторам, писавшим по этим же вопросам, а именно к книге «Камень» Петра Могилы (т. е. имеется в виду «Лифосъ», против Саковича, изд. 1644 г.), «Ламенту, то есть Плачу церкви восточной» (— Треносъ Мелетия Смотрицкого изд. 1610 г.), далее к «Новой мѣрѣ старой вѣры» Лазаря Барановича (польской книге против католиков, изданной в 1676 году), к «Бесѣдамъ, Бѣлоцерковскимъ» Іоанникия Голятовского, против иезуита Пекарского, польское издание 1676 года в Новгороде-Северском, и к «Фундаменту вѣры Христовой и церкви восточной» Иннокентия Гизеля.[122]) По одному вопросу, однако, он явно не удовлетворился существующей православной полемической литературой и разработал его в форме особого сочинения (в составе большого своего плана), редактировав его для печати. «Во единой книгѣ благочестивой» он не нашел «правдиваго сказанія» о различиях в вероучении Рима и православной церкви и иных верахъ» («краткое сказаніе всѣхъ вѣръ»). То, что Скибинский по этому вопросу написал, не исчерпало темы и повидимому самое сочинение осталось незаконченным. В какой мере был он здесь оригинален, не беремся судить. В посвящении своей «Поэтики» Нарышкину Скибинский высказывает любопытный взгляд на зависимость ученого труда от предшествующих работ, предвидя, что какой-нибудь «паписта» будет упрекать его за несамостоятельность. Скибинский утверждает, что и Платон и Аристотель не были вполне «самостоятельны» но взяли многое «ex Lucano Ocello seu Lucello», но «propter hoc non perdiderent suum nomen». Ибо — «nullus est conceptus exagitabilis in mundo, qui modo non reperitur in libris». Это только иезуиты хвастаются своею мудростью, но «miseri homines, omnia habetis ex Graecis, alienis pennis vos vestitis et non suis». И следует ссылка на книгу Иоанна Скалигера «De factis philosophorum».[123]) Для

[121a]) *Сочинения*, 40, ср. 29, 41, ср. о миссионерах, 89—90.
[122]) *Сочинения*, 124.
[123]) *Сочинения*, 292—293.

историка богословской православной полемики и для истории русской православной мысли в писаниях Скибинского, несомненно, найдется, все же, кое-что интересное. Скибинский обладал и острой мыслью и большими знаниями, и значительным жизненным опытом, и сильным пером. Поэтому было бы полезно, если бы кто либо из специалистов по полемическому богословию и по истории богословия на Руси вообще произвел анализ его писаний с этой точки зрения и установил бы место Скибинского в общей схеме развития русской богословской мысли вообще. Мы лишены здесь возможности входить в подробности по этому вопросу и можем остановиться лишь на нескольких общих обстоятельствах.

Отрицательное отношение к римской церкви и ее установлениям и учению, в частности к ее установке в отношении к православию Скибинский выражает с полной определенностью и решительностью. Ни одно из конкретных обстоятельств жизни католической иерархии, начиная от папы, не вызывает с его стороны сочувствия и одобрения и он при всяком удобном случае резким словом отзывается и о папе и о кардиналах, миссионерах и т. д., особенно же об иезуитах и униатах. Говоря о папе, Скибинский не удерживается каждый раз от сопровождения его имени его образом «въ шляпѣ немецкой красной съ кистями, съ усами и бородою выбритыми, въ красныхъ башмакахъ (или „чюлкахъ“) съ крестами, за курицею, телятиною и стаканами ренскаго вина», причем Скибинского особенно раздражает «крестъ Христовъ», привязанный якобы «до башмаковъ красныхъ» которые «папа носитъ на ногахъ и въ заходъ ходитъ въ нихъ».[124]) Нередко Скибинский называет папу и антихристом и сатаною, следуя в этом случае за протестантами,[125]) «коленом Каиновым», «роднею Ромуловой», что ненавидел своих братьев — церковь восточную.[126]) Критически относясь к католическим монашеским орденам и противопоставляя их изобилию простоту и единство православного монашества,[127]) Скиибнский с особою силою обрушивается на иезуитов и на униатов. Иезуитов он приравнивает фарисеям и, проводя обстоятельное их сравнение,[128]) он подчеркивает их гордыню и «напыщенное превозношеніе и гордостное хваленіе», желание иметь особое наименование прямо от имени Иисуса Христа в отличие от иных церковных чинов и орденов. Иезуитов он называет «лазутчиками папы римского и первыми по присяге гонителями и неприятелями церкви восточной», самую их науку называет «воровскою, лукавой, обманной и геретической», считает их стяжателями (как правда и иных «старцев и монахов папиных»), и думающими о том, «какъ бы якого царя обмануть, короля, великаго князя, сенатора и началника»

---

[124]) *Сочинения*, 38—39, 92, 94, 100, 102, 106, 110, 121, 123, 124, 215, 229.
[125]) *Сочинения*, 69, 89, 108, 220 и сл.
[126]) *Сочинения*, 88.
[127]) *Сочинения*, 107 у сл.
[128]) *Сочинения*, 154—162, 170 и сл., ср. 109, см. и по указателю — иезуиты.

или «у какого пана градъ хорошій, деревень много, сундуковъ и подголовковъ много». Эти обычные и тогда и потом упреки на адресу иезуитов у Скибинского формулированы с большой остротою и резкостью. Любопытно, в частности, что при критике и брани по адресу иезуитов, он и на их счет относит и падение или ликвидацию «благочестивой вѣры» в неаполитанском королевстве, в Венеции, Англии, Угрии, Чехии, Силезии («Шлонску»), Польше, Литве и др.[129]) Здесь мы слышим отголосок мысли о сохранении православия или восточного христианства в средней Европе до сравнительно позднего времени, — Скибинский датирует самый упадок его в указанных странах то временем после Флорентийской Унии 1439 года, то более поздней датою — когда уже могли действовать иезуиты, историю которых он хорошо знал.[130]) Не невозможно, что в этом признании живучести восточно-христианской традиции в средней Европе, в частности в Чехии и Угрии и Польше, Скибинский следовал «Палинодии» Захария Копыстенского 1622 года, где мог найти много материала для своей полемики против Рима. Он этой книги, впрочем, не цитирует.[131])

Что касается униатов, то Скибинский имел с ними особые счеты. Несомненно еще со своей родины и области первоначального своего воспитания и деятельности он вынес определенные неблагоприятные впечатления от униатского духовенства и активных элементов униатского общества. В Риме он встретил, как мы знаем, со стороны униатского студенчества резко враждебное отношение, что тем более вооружило его против Унии, этой «неслыханной подъ небомъ вѣры цыганской новой»[132]) и униатов вообще. Описывая Рим, Скибинский оговаривает, что в Вечном Городе когда-то существовало двадцать четыре греческих церкви, из коих ныне оказалось только три, хотя и иные церкви свидетельствуют о своем происхождении, «и самая живопись, которая скоблитися не можетъ». Эти три церкви — униатские — св. Афанасия, при которой только «уніаты греки мѣшкаютъ и учатся, а уніятамъ зъ Литвы неволно тамъ жити, бо литовскіе уніаты вси мясо ядятъ, усы и бороды бріютъ, что и попы римскіи»; далее — греческая церков св. Василия (при ней — генерал ордена Василиан) и св. Сергия и св. Вакха — для польско-литовских униатов. «Правдивой благочестивой вѣры нелзя быть у Сергія-Вакха, — уніяты литовскія обезчестятъ и въ вѣчную тюрму провадятъ, бо зѣло люты на благочестивыхъ... Литовскимъ уніятомъ не допусти Боже благочестивому въ руки попасть — на вѣки погубятъ, что и папа самъ не можетъ помочи. Сами кардиналы и докторы римскіи завше мене наказывали зѣло боятися

[129]) *Сочинения*, 88—89, 110, 127, 222, особ. 188 и сл. — о Польше и Литве.
[130]) Ср. *Сочинения*, 110 и 158—9.
[131]) См. о ней нашу заметку в сборнике в честь проф. И. Вайса, *Slovanské studie*, Praha, 1948, 226—231.
[132]) *Сочинения*, 88.

уніятовъ литовскихъ».[133]) Нужно подчеркнуть, что Скибинский подметил нелюбовь к русским униатам в Калабрии и Неаполе, где — по его мнению — жила еще склонность к «вѣрѣ благочестивой», т. е. к православию. «Литвиновъ не любятъ въ тыхъ краяхъ, что они уніаты, и часто мене спрашивали, что значит унія въ Литвѣ, о которой книги тамъ тѣ народы читаютъ и дивуются — з какого она кута вылѣзла и въ Литвѣ повстала и греческую вѣру благочестивую разорила».[134]) Не имела Уния, по словам Скибинского, особого расположения и в самой римской среде, где с недовольством наблюдали латинизацию и нравов польско-литовского униатского духовенства, в отличие от многих греков-униатов василиане и священники бреют бороды, «что и попы римскіе», едят мясо и так под.[135])

Одной из основных тем книги Скибинского является тема о положении науки в Западной Европе и об образовательных центрах Италии и иных стран. Он несколько раз возвращается к этому вопросу, давая любопытные для русского современного читателя сведения. Справками по истории «мудрости» и «академии» Скибинский посвятил особый трактат в составе своей книги, начиная изложение прямо от «перваго доктора во всѣхъ наукахъ» Адама, следуя «аргументамъ» «докторовъ, философовъ, гисториковъ и богослововъ». Адаму отведено здесь большое место, а затем также обстоятельно излагаются сведения о греческой науке. В этом отделе Скибинский дает справки об учении Платона и Аристотеля, как основах европейской современной науки, характеризуя Платоново учение как «борзо догматическое, открытое, явное, толко помѣшаное», где «не порядкомъ идетъ какъ Аристотелесово, зрительное и закрытое — порядошное, не смѣшано». Это последнее оказывается очень трудным для изучения, так что даже и ангел должен подумать, прежде чем его уразуметь. Особо оговаривает Скибинский те научно-философские системы, которые положены в основу изучения в католических академиях — учение Фомы Аквината, далее Скота и среднее, представитель которого «началной называется Баконъ». Научную систему иезуитов Скибинский отличает от всех других и связывает с именем Васквеса.[136]) В разных местах книги Скибинского рассеяны спарвки о разных академиях и ученых коллегиях Европы, здесь он дает сведения и об академиях римских Sapientia Romana, Collegium Romanum, Minerva, коллегия Урбана и Collegium Nazarenum (пиаристы).[137]) В вопросе об академиях и науке Скибинский несомненно был хорошо вооружен и фактическими знаниями и живыми впечатлениями

---

[133]) *Сочинения*, 35—36.
[134]) *Сочинения*, 60.
[135]) *Сочинения*, 35, 191.
[136]) *Сочинения*, 136—154. Васквес — может быть один из двух ректоров римской коллегии ученых иезуитов Денис Васквец (Vasquez, 1528—1589) или же Михаил Vasquez de Padilla (1559—1624).
[137]) *Сочинения*, 29.

и знанием литературы, книг, академической практики и ученой жизни. Это проявляется как в этом уверенном изложении об академиях, так и в цитатах из области литературы.

Для суждения о научном багаже Скибинского в целом недостаточно, конечно, тех многочисленных цитат, которые встречаются в его книге, — это лишь попутная иллюстрация его начитанности и знакомства с литературой по тому или иному вопросу, но самая свобода пользования этими цитатами ясно говорит о знаниях Скибинского. Нет, конечно, никакого сомнения, что он хорошо знал Библию, Священное писание, в своих писаниях он много раз цитирует разные книги Библии. Любопытно, что среди его цитат иногда встречаются — рядом с церковно-славянскими — и цитаты на языке белорусско-украинском, например из деяний Апостольских, из апостола Павла (ср. «ты естесь Петръ, опока, и на той опоцѣ збудую церковь мою»),[138] даже из Четвероевангелия[139] и пр. Скибинскому знакома и классическая и святоотеческая литература, последнею он часто пользуется в главах, посвященных опровержению римских «аргументовъ» и догматов: особенно догмата Filioque. Трудно, установить, правда, что при этом он цитирует на основании самих авторов и что берет из своих пособий. Мы встречаем у Скибинского ссылки на Цицерона (147, 151), Плиния (142), Плутарха (152), Иосифа Флавия (158, ср. 143), Солина [письмо ритору Корвину (142)], историка древней философии III в. Диогена Лаерция (148, 149, 151, 161) и др. Говоря об академиях и философии Скибинский обнаруживает ясное знакомство с древней греческой мудростью и с ее многочисленными представителями, в особенности, конечно, с Аристотелем и Платоном. В своей «Poëtica» он упоминает и о мнимом источнике их мудрости Лукане Окелле (Оцелле), пифагорейце II века до Р. Хр.[140] И здесь же цитирует и Марциалла и Проперция. Скибинский цитирует далее и Тертуллиана (158), потом многих отцов и ученых церкви и восточной и западной, как Кирилла и Климента Александрийских, Василия Великого, Иоанна Златоустого, Иоанна Дамаскина, Григория Богослова и Григория Нисского, Евсевия Кесарийского (151), Афанасия Великого, Иустина Философа (199), Илария Пиктавийского (IV в.) и др. Обильно пользуется он и писаниями таких богословов и ученых западной церкви, ее учителей и авторитетов, как Дионисий Ареопагит, блаженный Августин, Амвросий Медиоланский, блаженый Иероним и др.[141] Цитирует Скибинский и книги папы Климента V [«Клементиане Экстравагандии Трывагандии» (237), т. е. «Clementinae et Extravagantes», не раз изданные печатно в XVI и XVII вв.].

---

[138]) *Сочинения*, 122—123, но стр. 230 — церк.-слав. текст.

[139]) Там же, 198, 205—6; ср. у Симеона Полоцкого — обычно цитаты из отцов церкви в лат. изданиях. Горский-Невоструев, *Описание*, II/3, 838 и сл.

[140]) См. тексты и о нем R. Harder, *Ocellus Lucanus*. Text und Kommentar, Berlin, 1926, 36 et passim.

[141]) См. *Сочинения*, по указателю.

Нужно думать, что, конечно, не только из школьных книг, но и по оригиналам известны были доктору католического богословия Скибинскому — «новые докторы и учители» римской веры — «не древнiе святiи отцове» — Фома Аквинат, Дунс Скот, Суарес (Зауресъ), Васквес, Фонзека,[142] Аведо,[143] которых он не раз упоминает.[144] Само собою разумеется, что знаменитый латинский учебник Альвара был близко знаком Скибинскому, который не раз иронически о нем упоминает, подчеркивая, что (всякъ безъ очокъ видитъ и безъ Алвару езувицкаго разсудитъ», что не церковь восточная отпала от Христа, а Рим.[145] Что касается новой научной и богословской и полемической литературы, то у Скибинского встречаются упоминания целого ряда авторов — видимо на основании личного знакомства с их писаниями. Мы видели выше ссылку на Космографию Джованни Ботера в польском переводе и на несколько южно-русских полемических трактатов Могилы, Барановича, Гизеля, Голятовского и др. Упоминает он и Кормчую и Книгу о вѣрѣ (186). Скибинский пользуется для своих исторических указаний такими книгами, как «Хронография» Иоанна Навклера (издания XVII в., 143, 145, 146), или «Хронология» «архимандрита Успергена» (239), т. е., конечно, «Хроника» бенедиктинца Воцерада (из Лихтенау) из аббатства вюртенбергского Урспринг («Urspergensis»), изд. в начале XVII в.; при речи о вселенских соборах Скибинский ссылается на книгу Иоанна Кабасуция (Cabassut) — «Notitia ecclesiastica conciliorum» или на «Memoria Historica conciliorum» Иоанна Антония и брата Юлиана в латинском и польском изданиях (186); для истории иезуитского ордена он обращается к «Гистории чина езуицкаго Газеймарли» (160), т. е., конечно, к труду Hasenmüllera «Historia jesuitici ordinis», изданному впервые в 1595 году. При изучении Священного Писания пособиями Скибинскому служили различные толкования на книги Библии, как например толкования на книгу Бытия доктора Пиерия (138, 148), «д-р Каетана» (138, 139), т. е. Томана де Био из Гаёты (1469—1554), затем доктора «Абуленсина» (140), т. е. испанца Альфонса Гостата, прозываемого и Abulensinus, его комментарий издан был впервые в Венеции в 1507 г. И далее мы встречаем в писаниях нашего ученого ссылки на книги Лудвига Крезолия (Cresolius) «Mystagogus», изд. 1629 г. (145, 146), «Euchiridion» Франсуа Костера (Coster, 231) конца XVI в., на «Promptuarium» Фомы Степлтона (1535—1598), именно на «часть Зиминая», т. е. видимо «Pars hyemalis», зимняя часть (162), на книгу против еретиков «Алфонцуса паписты», т. е. видимо на сочинения Альфонса де Кастро, писателя конца XV и начала XVI века, его книга «Adversus omnis haereses» была издаваема после первого издания в 1534 г. много раз, на сочинения известного

---

142) Da **Fonseca**, *Петр*, португалец, иезуит (1528—1599).
143) Франциск Овиедо, иезуит (1602—1651).
144) *Сочинения*, 92, 153, 209, 211. 215 и по указателю.
145) *Сочинения*, 92, 102, 110, 111, 112, 123, 146, 148, 176.

гуманиста Полидора Вергилия из Урбино (1470—1555) и др. Из новых католических авторов Скибинский знает, конечно, кардинала Роберта Беллярмина (1555, 227), далее Понтана, епископа Августина Стевха (Eugubinus, ум. 1550, 143, 145, 146, 231), «Роселли», т. е. скорее всего юриста XV века Антона Розелли (231), «поляка-паписту» Соколовского, т. е. конечно, Станислава Гоздаву Соколовского, богослова при Стефане Батории (1536—1593). При речи о Filioque Скибинский ссылается на защиту католического взгляда в писаниях иезуита Рутки, т. е. известного польского богослова Теофила Рутки (1622—1700), далее на Якова Сушу, известного униатского холмского епископа и писателя, затем на Касиана Саковича (1576—1647), бывшего ранее киевским ректором, а потом католика, против которого написал Петр Могила свой «Литосъ», и на униатского митрополита Духовского полоцкого.

Рядом с ними весьма интересно упоминание Николая Немца и его геометрических доказательств богословских тезисов (196, 212 и сл.). О воззрениях Николая Немчина, т. е. Николая Люева или Булева (Bülow, из Любека), придворного врача и астролога великих князей Ивана III и Василия III (конец XV а начало XVI вв.) известны ныне только по пересказу в сочинениях Максима Грека («Слово на латинов»), который обличает его геометрические и арифметические схемы для выражения богословских идей, его мистику чисел.[146]) Скибинский упоминает в своем сочинении имя Максима Грека (174), но не в связи с изложением идей Немчина, остается нам неясным, располагал ли он текстом писании последнего или же и для него источником служило уже изложение Максима Грека. Оговорим, что некоторые ссылки Скибинского нам остаются неясными, но и они говорят о его начитанности в западной литературе.[147])

При писании своих сочинений об Италии, папской власти, о католическом учении, об Академиях и под. Скибинский имел перед собою две цели: с одной стороны научно-литературную, с другой — практическую. Своими трудами он прежде всего служил удовлетворению и своего и чужого интереса к указанным вопросам и явлениям, расчитывая на

[146]) См. о Немчине — Т. Райнов, *Наука в России XI—XVII вв.*, Москва-Ленинград 1940, 163, 183 и сл., 208, 212.

[147]) Нужно иметь в виду, что имена авторов, цитируемых Скибинским, в издании Соболевского приведены по тексту с сильными искажениями, так что крайне трудно отгадать, кого именно имел в виду Скибинский, а Соболевский ограничился и в указателе приведением имен в данной в тексте форме, иногда со знаком вопроса, но без попытки дать разъяснения (ср. Усперген, Гулькор и под.). Кое-что мы разгадали, но кое-что осталось и для нас неясным. А в некоторых случаях Скибинский ограничивался лишь мало говорящими глухими упоминаниями, см. напр. о лат. книге о «греческих церквах в Риме и Италии сохранивших типичную живопись», «которая скоблиться не может» (35) или о старательно сжигаемой в Риме книге на франц. языке против папы (97), о лютеранских писаниях с разоблачением чуда перенесения церкви в Лорето (50), ср. при речи о Виттенбергском соборе 1530 г. «Коилѣумъ автора, въ Диах Мартина Лютра» (187) и под.

внимание к ним и своих знакомых, например А. Л. Нарышкина, и «благочестивого читателя» вообще (192—193), и московского царя и т. д. Но вместе с тем его сочинения должны были в той или иной части быть отчетом на требования патриарха Адриана и Освященного Собора. Мы не знаем, как отнеслись к писаниям Скибинского духовная цензура и патриаршие референты по его делу. Все дело это известно нам только в своей предварительной стадии и мы не знаем, были ли вообще представлены Скибинским потребованные от него сочинения и в какой именно редакции, да и были ли они вообще закончены их автором. Во всяком случае в тексте, известном нам, нет совершенно части, касающейся истории пап, которую между тем так хотел заставить Скибинского написать инок Евфимий. Как отнесся последний к писаниям Скибинского, остается нам неизвестным. Полагаем, что кое-что его могло вполне удовлетворить. Учение католической церкви и ее организация — от папы начиная и кончая монашеством, особенно иезуитами и униатами, подверглось здесь весьма суровой и острой критике, причем разбор и аргументация развернуты были в таком заостренном стиле, что могли успокоить и такого резкого полемиста, каким был сам Евфимий. Однако, чудовскому иноку и людям его умонастроения могло импонировать далеко не все, что написал Скибинский. Дух западной и притом католической науки слишком определенно сквозил и проявлялся в рассуждениях римского доктора философии. В писаниях Скибинского чувствуется несомненная привязанность и расположение к тому западному миру, особенно к Италии, который он изображал в своих воспоминаниях-сочинениях. Осуждая римскую церковь и весь аппарат ее управления и внутренней жизни, Скибинский оставался все-же западником по своей научной и культурной конструкции, независимо от своей конфессиональной позиции. Нападки на римских докторов и богословов не мешали ему почитать западную науку, западные Академии с их традицией и научными системами. Это никак не могло быть приемлемо для того типа людей, какими был московский традиционалист и правовер-охранитель инок Евфимий. Он нападал на Скибинского, доктора «еретического вредословия», за пристрастие к Фоме Аквинату и другим западным мудрецам, — и действительно, Скибинский в своих писаниях никак не отказывал в своем признании и Фоме Аквинату и Дунсу Скоту и др. В этом смысле и на него могло распространяться те укоры, которые десятью годами ранее патриарх Иоаким Савелов — при прямой участи инока Евфимия — направлял по адресу Симеона Полоцкого за то, что свой трактат «Вѣнецъ вѣры кафолическія» сплел он «не изъ прекрасныхъ цвѣтовъ богоносныхъ отецъ словесъ, но изъ бодливого тернія на западѣ прозябшаго новшества, отъ вымышленій Скотовыхъ, Анзелмовых[148]) и тѣмъ подобныхъ

[148]) Т. е. Ансельма Кентерберийского.

еретическихъ блядословій».[149]) Скибинский и в своих аргументах против католицизма опирался часто на западную научную литературу и в ней находил поучение и руководство. Здесь не так, конечно, важно, что он многое брал именно из латинских пособий. Именно этим объясняется, что он Мафусаила постоянно называет Матусал, св. Кирилла Иерусалимского именует латинской формой Ерозолимитанским (Ierosolemitanus), Ной у него Ное, Самуил — Самуелъ, Аристотель — Аристотелесъ, Платон — иногда Плято,[150]) папа Климент — Клеменс, как и Климент Александровский у него Клеменс, и т. д. Иногда он пишет даже Константинополитанский, и это о восьмом вселенском соборе 869 г. и др.[151]) И опять тут вспоминаются резкие нападки инока Евфимия на латинское «растлѣнное» и «нечинное» словоупотребление, когда и «самаго Сына Божія спасительное имя Іисусъ глаголютъ Іезусъ», а далее пишет Михаель, Даніель, Іерузалем, Грегор и так под.[152]) Латинизмы у Скибинского не могли не коробить подобных пуристов, хранителей греко-славянской традиции. При последующей обработке текста подобные шероховатости Скибинский, вероятно, исправил бы и освободил бы изложение от латинизмов, приблизив термнологию и имена к обычной в церковно-славянской и русской традиции форме.

Но Скибинский допускал иные отступления от правоверной православной московской и русской вообще традиции и в таких вещах, которые никак не могли быть оправданы и объяснены литературными источниками его информации и изложения. Не входя в подробности, обратим внимание на тот факт, что Скибинский называет святыми — и не один раз, а систематически — некоторых западных, католических святых, относительно которых, однако, правоверная московская церковная среда была совершенно иного мнения. Если он именует Августина божественным или святым, то тут еще нет ничего чрезвычайного, хотя православная традиция церковная усвоила лишь некоторые его сочинения, отнюдь не все и отнюдь не как признанного святого, но лишь блаженного. Но Скибинский атрибут святости применяет и к таким святым, которые принадлежали целиком Римской церкви уже после разделения церквей и посему никак не признавались таковыми на востоке.[153])

---

149) Остен, 132, ср. и записку Евфимия о школах, Сменцовский, *Лихуды;* Каптерев, *О греко-слав. школах*, 633, 642. Ср. и слова Феофана Прокоповича, Фома Аквинат, Скот и др. — «нечестивой секты люди» цитатами из них «лишь осквернишь и речь и слух», Выдержки из рукописн. Риторики Прокоповича, Труды Киевской Дух. Академии, 1865, IV, 615. Не забудем, однако, что Киевская Академия клала в основу своего богословия и в XVII и в XVIII вв. именно систему Фомы Аквината. Ср. Чистович, *Прокопович*, 18 прим. 2.

150) Так однажды и у Сильвестра Медведева, см. *Известие истинное*, изд. Белокурова, I.

151) *Сочинения*, 182, 187 и по указателю.

152) *Записка*, изд. у Сменцовского, *Лихуды*, прил. XV; Каптерев, *О школах*, 640—1.

153) В московской переводной литературе известен, правда, случай, когда даже папа Иннокентий III, живший в XII и нач. XIII вв. (он умер в 1210 г.), автор

Скибинский в один ряд ставит Макария Великого, Бенедикта игумена Римского, Антония Печерского, Франциска Ассизского, Франциска из Калабрии,[154] «коихъ Богъ въ Троицы единый прославилъ».[155] Святым называется затем и «преблаженный Антоній» Падуанский[156] и святая Бригида»,[157] т. е. шведская католическая святая XIV века, известная своими аскетическими подвигами и сочинениями. И блаженный Иероним, как Августин, получает у Скибинского иногда эпитет «божественный»,[158] как и Григорий Богослов или Иоанн Златоуст,[159] иногда же именуется святой, как и Амвросий Медиоланский[160] или Августин.[161]

Нужно вспомнить, что в одном из «пунктов» Скибинского было отмечено, что Рим отрицает святость православных святых.[162] Сам Скибинский ополчился против этого утверждения в тексте своей книги и нападал на римскую практику канонизации якобы за деньги и иные выгоды.[163] Тем более возмутило это положение инока Евфимия, который данному «пункту» Скибинского посвятил (в проекте заявления патриарху на суде) особенно острые упреки. «Кого исцѣлилъ славный ихъ Антоній иже въ Венеціи» (т. е. в Падуе)? «В чемъ кому поможе Францискусъ ихъ многонарочитый? И видѣлъ ли еси ихъ тѣла мертвая, гдѣ и како лежатъ».[164] Можно себе представить, как должны были бы возмутить Евфимия строки Скибинского об этих «преблаженныхъ» и «святыхъ». Стоит вспомнить, что еще в 1627 году в Москве Лаврентий Зизаний на публичном диспуте по поводу его катехизиса принужден был уклониться от высказанного им в книге признания Августина и Иеронима святыми.[165] Протекшее с тех пор время не изменило положения. Еще в семидесятых годах XVII в. инок Евфимий возмущался тем, что Симеон Полоцкий, ссылаясь в своих писаниях более всего на отцов и учителей западной, а не восточной церкви, называет Иеронима святым. [166] Для фанатичного Евфимия — и Тертуллиан и Иероним и Августин — злые

«Тропника», был называем в русской традиции систематически «иже во святых отец наш Иннокентий папа римский». Ср. Горский-Невоструев, *Описание*, II/3; 165, 793; *Описание рукописей Соловецкаго монастыря*, I, 1881, 740—1. Никольский, А., *Описание рукописей*, хранящихся в Архивѣ Свят. Сидона, II, 2, СПБ., 1910, 520, рук. XVII в.; Соболевский, *Переводная литература*, 202.

[154]) Франциск де Паула, ум. 1507, ср. 35, 104.

[155]) *Сочинения*, 103—104.

[156]) *Сочинения*, 70—71.

[157]) *Сочинения*, 32. О ней см. P. Debongnie, *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique*, X, Paris, 1938, col. 719—728.

[158]) *Сочинения*, 154, 156, 214, 218.

[159]) *Сочинения*, 156.

[160]) *Сочинения*, 200, 237.

[161]) Ср. и Сильвестр Медведев, *Известие истинное*, 62.

[162]) *Сочинения*, 7.

[163]) *Сочинения*, 97 и сл., особ. 101.

[164]) *Сочинения*, 17—18.

[165]) *Летописи Русской Литературы и Древности*, II, 1859, материалы, 98; Шляпкин, *Св. Димитрий*, 101.

[166]) Остен, 132; Каптерев, Сношенія патр. Досифея, 127; он-же, О школахъ, 632—633.

еретики.[167]) В этом мнении он не был одинок. Как известно, первый том Четьихъ Миней Димитрия Ростовского в 1689 году вызвал со стороны патриарха Иоакима (не играл ли тут роли инок Евфимий?) разные замечания и между прочим за то, что там Иероним назван «учителем православным». Св. Димитрий проверил это свое обозначение и нашел для него опору и в Макарьевских Четьих Минеях и в Евангелии московской печати, в Триоди постной и пр., Августин божественный, святый Иероним там имеются. Оказалось нужным в текст Миней включить об этом оговорку.[168]) Таким образом Иероним Стридонский и Августин были как будто реабилитированы в глазах московской церкви,[169]) однако инок Евфимий и десять лет спустя по делу Скибинского высказывал прежнюю нетерпимость и негодовал.[170])

Скибинский, видимо, и при составлении своей большой книги, предназначенной быть и ответом и своего рода оправданием перед патриархом и перед его советником Евфимием не мог войти в колею их миро-воззрения и оставался в круге тех идей и навыков, которые определили и его уважение и почтение к католическим святым столь широкого и безспорного почитания, какими были Антоний из Падуи,[171]) Франциск Ассизский и др. Он не смог «въ ино имство преестествитися» в этом пункте — и это при том, что чувствовал себя безспорно человеком «благочестивой вѣры» и писал остро полемический трактат против папы, его «лазутчиков», «попов и монахов папиных», против католической догматики и т. д. Скибинский был и оставался западником по своим умственным навыкам и уклонам и не стал в колею московского правоверия и традиции в смысле историко-богословской терминологии и в смысле самой книжной начитанности. Дух запада, дух католического

---

[167]) Сменцовский, *Лихуды*, 398 пр. I, «Обличеніе на гаждатели Библіи 70-ти». Но ср. «св. Августинъ» у Максима Грека, Горский-Невоструев, Описаніе, II/2, 542, № 191. Соболевский, Переводная литература, 198. См. и в принадлежавшем Евфимию Сборнике работ Епифания Славинецкого, самого Евфимия и др., Горский-Невоструев, Описаніе, II/3, 812, № 337, лист 473, и у Кариона Истомина, Браиловский, *Один из пестрых*, 334 (св. Августин).

[168]) Шляпкин, *Св. Димитрий*, 192—193, 338—9.

[169]) Ср. возражение Евфимию Г. Домецкого — церковь наша «никогда не дерзала не токмо ереси, и ниже схизмы причитати» Иерониму, Августину и др. Сменцовский, прил. XXXIV, сам Домецкий ссылался на святого Иеронима, Шляпкин, *Св. Димитрий*, 166 прим. Ср. и бывшую в руках Евфимия рукопись, где в написанной по латинским источникам справке о папах римских блаж. Иероним назван «святый Герасимь». Горский-Новоструев, *Описание*, II/2, 478.

[170]) Об Евфимии см. нашу статью — *Чудовский инок Евфимий. Один из последних поборников «греческого учения» в Москве в конце XVII в.* Slavia 19 (1949) 100—152.

[171]) В одном сборнике XVIII века имеется, несомненно, переводная с латинского служба св. Антонию Падуанскому — Патавийскому, *Описание рукописей кн. П. П. Вяземского*, СПБ., 1902, Пам. Др. Письменности, IV, CXIX, 98, N XCII. Служба св. Антонию обычна в униатских служебниках XVII и сл. вв., ср. например Добрянский, Ф., *Описание рукописей Виленской Публ. Библиотеки церк.-слав. и русских*, Вильно, 1882, 303, 305, 307, 323 — служба Антонию из Падуй, «еромонаху, иже благодать имать изгубшія вещи просящимъ съ вѣрою привращать».

запада и западной науки сохранял в нем свою силу, хотя в конфессиональном смысле он и был, конечно, свободен от тесной связи с Римом и охотно острил против него свое образное и ядовитое перо.

«Тамошнихъ странъ обходитель», Скибинский принес с собою в Москву умственные навыки и культурные уклоны, которые вызывали в охранительно-правоверной среде московского церковного света нарочитую настороженность. И если Скибинскому не привелось применить в Москве к делу всю свою значительную ученость и свои культурные силы, то это было, конечно, следствием принятых со стороны церковной власти мер, имевших в виду пресечь расширение того католического влияния, которое виделось в приходе на Москву заграничных католических выученников. «Католическая опасность», наступление Рима на православную Москву — были угрожающим призраком, который заставлял московскую церковную власть принимать защитные меры. Скибинский был, видимо, одной из их жертв...

А. Флоровский

Předchůdci Dobrovského

Jagić ve své práci *Istorija slavjanskoj filologii* (S.-Peterburg 1910, 90) jmenuje jako předchůdce Dobrovského „zčásti starší současníky Dobrovského“ seskupené kol pražské Privatgesellschaft der Wissenschaften (od r. 1784 přejmenované Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften), a to členy katolických řádů piaristu Dobnera, jesuitu Pubičku, piaristu Voigta, premonstráta Ungara, pavlána Durycha a s nimi jediného laika Pelcla. Nejnověji Zdeněk Nejedlý v *Dějinách národa českého* (I, Praha 1949, 65 n.) zhodnotil a zdůraznil význam historické kritiky Dobnerovy nejen pro Dobrovského, ale i pro celou českou historiografii. Němec Dobner počal už r. 1762, tedy osm let před vznikem Soukromé společnosti věd, vydávat kritický rozbor Hájkovy *Kroniky*. Určitou pozornost je třeba věnovat českému jesuitovi Fr. Pubičkovi, svedenému ještě Hájkem, a jiným dvěma jesuitům, jejichž pracemi počátky českého slovanovědění souvisí se Společností Josefa Jablonowského v Lipsku (založené r .1768).[1]) Kritika historické pověsti o Čechu, Lechu a Mechu (Rusu), kterou Dobner nastolil už s prostředky osvícenské vědy, vyvolala odezvu. Sem hledí německý, opatrně až vyhýbavě psaný spisek Schlözerův už z r. 1767 v Lipsku a latinská *Dissertatio de Lecho*, která se objevila v I. svazku spisů Společnosti Jablonowského (*Acta Societatis Jablonowianae)*, kde sám zakladatel společnosti, kníže Jablonowski, napsal dlouhou rozpravu *Lechi et Czechi adversus scriptorem recentissimum vindiciae* (1771). Podněty, plynoucí z počátků německého slovanovědění, kde už Schlözer byl tehdy hybnou silou, jsou nepopiratelné. A že toto racionalistické slovanovědění sahá k Leibnizovi, je známé.[2]) Ale vyložený „sarmatismus“ prací Jablonowského navazuje na nápady humanisticko-barokního slavismu, jak ho rozvinula zejména protireformace.[3])

Práce Jablonowského se hlásí do okruhu slavismu polského s centrální myšlenkou staré Sarmatie (t. j. Slavie) a vedoucího postavení magnátské Polsky mezi Slovany, myšlenky spojené s nároky polskými na sousední

---

[1]) Jos. Aleks. Jablonowski (1712—1777), vojvoda v Nowogródku, stal se říšským knížetem r. 1743 a přestěhoval se r. 1768 do Lipska, kde založil jmenovanou už společnost vědeckou. Společnost vydávala spisy, poctěné premiemi.

[2]) Srov. Zdeněk Nejedlý, *K istorii slavjanovedenija do XVIII veka.* Slavia 22 (1953) 18.

[3]) O těchto pracích Jablonowského srov. Jagić, *Istorija* 76; Nejedlý, *K istorii* 22.

země slovanské. Jedna z prvních prací Jablonowského *L'Empire des Sarmates* (Halle 1742) už dobou vzniku se řadí k humanisticko-baroknímu slavismu.[4]) Politická tendence je jasná, zejména připomene-li se, že Jablonowski byl rivalem Stan. Poniatowského jako pretendent polské koruny. V době nutného obratu ke kapitalismu, který vedl nejprve k absolutismu všecky sousedy Polska, bylo to zřejmě hledisko reakčně feudální. Učená výzbroj vědomostí o Slovanech brala se ze starších snůšek humanisticko-barokních, zejména řádových. Je charakteristické, že právě feudální polské kronikářství hájilo pověst o třech slovanských bratrech, rozšířenou z t. zv. Dalimila t. zv. polským Bogufalem, ačkoli už Polák Martin Kromer ukázal na její neudržitelnost historickou (*De origine et rebus gestis Polonorum,* 1555) a sám slavný Kochanowski († 1584) ji prohlásil za báji. Už z toho je patrné, že to, co označujeme jako t. zv. humanisticko-barokní slavismus, není proud jednolitý, ale že je v něm při vší podobnosti thematiky a metod rozrůznění náboženské, třídní, národnostní. Toto počáteční humanistické a barokní slovanovědění stálo v různých, často protikladných službách podle politiky toho kterého společenského útvaru. Ale vzájemná spojitost tohoto písemnictví je značná (až překvapující na př. při Orbiniovi). Toto písemnictví o Slovanech, veliká snůška bájí a údajů více méně pravdivých, stává se v přelomu 17. a 18. století předmětem racionalistické kritiky.

Je zcela přirozené, že do publikací Společnosti Jablonowského našli cestu „čechisté", obhájci pravosti zpráv o praotci Čechovi, kteří se stejnou barokní obšírností, s kterou Dobner Hájkovy báje kritisoval se stanoviska už osvícenského, snažili se je obhájit v starší humanisticko-barokní tradici. Zde je zřetelně vidět srážku osvícensko-racionalistické kritiky a kronikářsky nekritického kompilování, a to na půdě řádové učenosti v Čechách. Notná dávka barokního vlastenectví balbínovského a pešinovského rázu je horním tónem těchto veleučených disertací, ať už hájí jesuita Václav Duchovský Lecha (1772) nebo ať píše jesuita František Pubička o nejstarších sídlech Venedů a Antů (1773) anebo jesuita Leopold Šeršník o původu Srbů (1773).[5]) Společnost Jablonowského v přelomu 60. a 70. let 18. století je místem, kde se setkávají starší tradice, jistě favorisované samým patronem, s novými, osvícensky kritičtějšími proudy. Jesuita Fr. Pubička, autor jedenáctisvazkové *Chronologische Geschichte Böhmens* (vycházela od r. 1770 do r. 1807, kdy Pubička, narozený 1722, zemřel), je v rozlehlém díle, zachycujícím děje do 17. století, spíše pokračovatelem Balbínovým než předchůdcem Dobrovského; s kriticismem Dobnerovým má málo společného.

Součinnost polských, českých a německých učenců v Společnosti Jablonowského — pozoruhodná už soustředěním badatelů na jednom úkolu

---

[4]) V. A. Francev, *Poľskoje slavjanovedenije konca XVIII i pervoj četverti XIX st.,* 1906, uvádí i jiné podobné spisy Jablonowského.
[5]) Srov. Francev, *Poľskoje slavjanovedenije* 45 n.

— je zajímavá i svým třídním zaměřením, vzdáleným ještě rodícímu se patriotismu buržoasnímu.

Jako je v Lipsku palác knížete Jablonowského místem schůzí učené společnosti, tak v téže asi době je to palác hr. Frant. Ant. Nostice v Praze. Šlechticko-měšťanské složení společnosti a jméno vlastního organisátora, geologa Ignáce šl. Borna svědčí o prostředí pronikajících osvícenských idejí za posledního desítiletí vlády Marie Terezie. To se zračí také v publikační činnosti této pražské Privatgesellschaft der Wissenschaften. Hned v prvním svazku pojednání z r. 1775 nalézáme vedle Borna a spoluzakladatele společnosti přírodopisce hr. Fr. Jos. Kinského také už Dobnera, Voigta a Pelcla, tedy tři z mužů, které označil Jagić za předchůdce Dobrovského. Ale najdeme zde také už onoho jesuitu Josefa Steplinga, z otce Bavoráka a matky Češky, direktora filosofické fakulty, matematika a fysika, odpůrce aristotelské filosofie a šiřitele newtonských názorů (zemř. 1778), který zasáhl do života Dobrovského, doporučiv jej za učitele matematiky a filosofie do domu nosticovského. A jsou tu už i dva čeští Steplingovi žáci, a to jesuita Tesárek, fysik a matematik, a astronom Strnad, později se oženivší exjesuita, ředitel pražské hvězdárny, vybudované Steplingem. V dalších svazcích pojednání najdeme onoho Leop. Šeršníka, který se přihlásil už v publikacích Společnosti Jablonowského, Karla Raf. Ungara a Josefa Dobrovského. To je tedy hned domácí kruh badatelů kolem Dobrovského. Ale Společnost měla brzy i badatelský okruh širší, evropský: do jejích publikací přispěli ruský akademik Pallas, badatel o elektřině Volta, profesor Hacquet, chirurg v Lublani, profesor Bergman, chemik v Upsale a j. Převážné zaměření přírodovědecké v počátcích Společnosti svědčí o evropském osvícenském ruchu.

Příslušenství jednotlivých členů Učené společnosti k zednářským lóžím zajišťovalo tehdy pokrokové zaměření, zejména proti církevní hierarchii, a ovšem i evropský akční radius. Náleží k protikladům doby, že kromě Borna, který byl z nejvýznamnějších zednářů v Rakousku (jednu dobu byl provinciálním velmistrem),[6]) byl nejhorlivějším zednářem této skupiny premonstrát strahovský bibliotkář Ungar, s kterým svedl Dobrovský svou první polemickou bitvu a s nímž se nakonec ovšem spřátelil při společných vědeckých zájmech o českou literaturu. Ungar byl zprvu s prof. Ign. Cornovou a hr. Jos. Canalem, členem lóže „u tří korunovaných hvězd". Jmenovaní založili pak spolu s jinými lóži „Pravdy a Sjednocenosti", jejíž stanovy navrhl Ungar podle sesterské lóže „Zur wahren Einheit", kterou ve Vídni založil Born (1780). Lóže pražská byla slavnostně otevřena r. 1783 a byl tehdy přijat za člena hr. Prokop Lažanský, pozdější předseda Učené společnosti. Bornem založená lóže vídeňská přijala r. 1784 za člena znamenitého osvíceného kulturního a politického

---

[6]) Srov. J. Kalousek, *Děje Královské české společnosti nauk.* Praha 1885, 12 n.

činitele Jos. Sonnenfelsa, rodáka z moravského Mikulova, původem Žida, přímého rádce Marie Terezie a Josefa II.

Tím jsou naznačeny třídní a politické vztahy zednářstva pražského a rakouského, vysoké styky společenské s osvícensky reformní vrstvou vídeňského dvora. Toto pozadí dává směr vlastivědné práci antikvářů a humanistů pražské Učené společnosti, zejména práci zednářů Ungara a Cornovy, ale také práci jejich přátel, tak Dobnera, Voigta, Schallera a j. Zasahuje to přirozeně i Dobrovského, ačkoli zednářem nebyl. Byl zde ovšem zjevný a skrytý boj osvícenství proti minulosti. I v samých *Gelehrte Nachrichten* zazní někdy reakční tón, jak je to na př. v kritice označené značkou Mz, o Zebererově překladu Krugerovy aktovky (*Kníže Honzyk*, 1771). Recensent radí Zebererovi, aby překládal do češtiny bajky Gellertovy nebo spisy Gessnerovy; to by prý bylo příjemným překvapením pro ty, kteří ještě německy nečtou; snad by při tom mnohý zapomněl na knihy husitské, které čítá ponejvíce jenom z dlouhé chvíle a že jsou sepsány v jeho mateřštině.[7]) To je tehdy už překvapující spojení staré koniášovštiny s novou germanisací.

Osvícené germanisaci postavil se aktuální spis hr. Fr. Kinského *Erinnerung über einen wichtigen Gegenstand von einem Böhmen* z r. 1773, který zahájil řadu obran jazyka českého. Tolerance náboženská a národnostní, hlásaná zednářstvím té doby, je už ovšem pod tlakem hospodářsko-politických změn, ohlašujících nástup buržoasie k moci. A tento duch ovládl i pražskou Učenou společnost přes kolísání jednotlivců (dokonce i samého Pecla, pozdějšího — od r. 1793 — prvního profesora české řeči a literatury na universitě pražské). Proti vidině jednotného, německy administrovaného státu, která ovládla přímočarého Josefa II. a jeho rádce, nalézaly jazyky národní přirozeně oporu v autonomistické šlechtě a jejím teritoriálním patriotismu. Prostředí, ve kterém se mladý Dobrovský, magister liberalium artium, ocitl jako učitel matematiky a fysiky u Nosticů, kdež Pelcl, téměř o dvacet let starší než Dobrovský, jako „gouverneur" „měl vrchní dohlídku na vychování mladých hrabat",[8]) dávalo tedy všestranné podněty k práci vlastivědné a slavofilské. Zvláštní místo dává se ve vývoji Dobrovského Václavu Fortunátu Durychovi. Dokonce se dochází až k nadsázce „kdyby nebylo Durycha, nebylo by i Dobrovského" a pod.

Ne zcela právem pokládal prof. Fr. Pastrnek ve své nástupní řeči na filosofické fakultě tehdejší c. k. české university Karlo-Ferdinandovy za počátek slovanské filologie u nás „nepatrnou knížku", a to *De slavo-bohemica sacri codicis versione dissertatio Fortunati Durich Ord. minimorum S. Francisci de Paula* (Praga 1777).[9]) Ne zcela právem tvrdí, že

[7]) Srov. Kalousek, l. c. 23.
[8]) Srov. Kalousek, l. c. 9.
[9]) František Pastrnek, *O počátcích slovanské filologie v Čechách, zvláště o Fortunátu Durichovi a jeho poměru k Dobrovskému.* Čas. Musea Král. Čes. 70 (1896) 70.

zahajuje vědeckou slavistiku vůbec, máme-li na mysli slavistiku v našem smyslu (tedy především i historii) a připomeneme-li si už jen ty spisy, které u nás vzešly ze sporů o Čecha a Lecha a zejména ty, které přinesla z českého péra Společnost Jablonowského.

Význam spisku, kterého si sám Durych později málo cenil, Pastrnek značně nadsadil, aniž se vůbec pokusil zařadit tento „počátek slovanské filologie u nás“ do vývoje, ačkoli sám ukazuje na „prameny“, t. j., jak bychom správně řekli, na literaturu, které Durych použil; je to IV. svazek *Calendaria ecclesiae universae* (Roma 1755), věnovaného církevním dějinám slovanským, z péra prefekta vatikánské biblioteky, kard. Jos. Sim. Assemani, *Joh. Petri Kohlii Introductio in Historiam et rem literariam Slavorum etc.* (Altona 1729) a kniha Grubissichova o slovanském písmu. Grubišićova kniha (*In originem et historiam alphabeti slavonici glagolitici vulgo eironymiani disquisitio a Clemente Grubissichio proposita)*, tištěná v Benátkách r. 1766 byla ovšem Durychovi ve věci samé málo na prospěch — v tom můžeme s Pastrnkem souhlasit — ale Durych se od sečtělého Grubišiće dověděl mnoho o starší literatuře, pojednávající o slovanských věcech, pokud ji neznal ovšem ze studijního pobytu mnichovského. Grubišić cituje Leibnize, Clüvera (*Die Beschreibung des Herzogtums Mecklenburg*), čerpá i z Frische, Schediuse a j. A to vše jistě zná i Durych, zná i Středovského z tradice řádového studia a z řádové biblioteky, kterého cituje Frisch i Kohl. Durychovým úkolem je učit v řádě výkladu bible z hebrejštiny a jiných východních jazyků; jeho zájem o slovanské texty byl jistě už vzbuzen i dříve.

Jan Jiří Středovský, žák Tomáše Pešiny z Čechorodu, žáka a přítele Balbínova, je jedním ze spojujících článků v řetězu slovanských studií humanisticko-barokních, který vede až k Durychovi. Balbín připsal svou anonymní *Dissertatio apologetica pro lingua slavonica praecipue bohemica* (napsanou pravděpodobně v Klatovech 1672) anonymně právě Pešinovi, jenž přídomek „z Čechorodu“ si nevybral bez důvodu a bez zásluhy. Hlásit se k češství bylo společenskou statečností v době, kdy kariéristé zavrhovali veřejně jazyk otců (tak na př. Martinic, syn onoho Martinice, kterého stavové r. 1618 vyhodili z okna hradu na hnůj). V této Obraně, kterou vydal až Pelcl r. 1775, tedy právě v době počátků literární činnosti Dobrovského, je už ono protireformačně přizpůsobené humanisticko-barokní slovanství, opírající se kromě jiných důvodů (rozsáhlost jazyka slovanského, starobylost jeho, slavná minulost atd.) zejména o moment zvláštní vznešenosti: jazyk slovanský byl jazykem bohoslužby slovanské, zavedené Cyrilem a Metodem, a měl písmo už od domnělého Slovana sv. Jeronýma. U Pešiny zesílila protireformační složka, vlastenectví spojuje lásku k vlasti a českému jazyku s láskou k panovnickému domu habsburskému. Český jesuita je tu oddaným sluhou nejen Říma, ale i Habsburgů, a humanisticko-barokní slavismus v tomto rámci může být jen reakční při vší lásce k vlasti a jazyku,

dokazované ostatně pilnou kompilací historických pramenů a mnohaletým úmorným studiem. V předmluvě svého „sumovního výtahu“ Moravopisu (*Prodromus Moravographiae to jest Předchůdce Moravopisu*, 1663) praví Pešina, že dílo napsal po česku, aby „ukázal, že je upřímný ctitel své vlasti a pravý Čech a za svou vlastenskou řeč se nestydí“. Tradice Pešinova nedokončeného a s hlediska historické kritiky nezdařeného díla, uvázlého v kompilacích rozsáhlého materiálu, se držely v řádě pavlánském, jehož uvedení do Čech a finanční zabezpečení bylo zásluhou Pešinovou. Boj s německou koncepcí císařského rady Melchiora Goldasta, zbavující Čechy státoprávní minulosti a státoprávních nároků podle přání císaře Ferdinanda II., vedl Balbín i Pešina za daných okolností v duchu protireformačním, tak odlišném od pojetí spisu *Res publica Bojema* Pavla Stránského, který v cizině požíval svobody myšlení a slova. Vinu, kterou Stránský dával stavům a jesuitům, musil jesuita 17. století připsat jen „kacířským stavům“. Přitom k dobru je připsat Pešinovi a jiným spisovatelům toho druhu aspoň probouzení „vlasteňského“ smyslu u české šlechty. Vydává-li profesor historie na pražské universitě Ignác Cornova, exjesuita a zednář, koncem 18. století německý překlad Stránského s rozsáhlým komentářem a s vlastním pokračováním, ukazuje to názorně, jaké úžasné změny se odehrály ve společenském životě Rakouska během století a jak už daleko pokročila nálada proti vídeňské germanisaci, oslavuje-li bývalý český stát i badatel, po otci cizího italského původu.

Pešina má ve své době také tu zásluhu, že pojem vlasti české rozšiřuje i na Moravu. Jeho pokračovatelem v tom je jmenovaný právě Jan Jiří Středovský (1679—1713), rodem Slovák z Brumova. Větší význam než jeho *Mercurius Moraviae memorabilium* (1705) má *Sacra Moraviae historia sive Vita S. S. Cyrilli et Methodii* (1710). Touto knihou se dostávají staromoravská slavica a především otázka cyrilometodějská do středu racionalistického zkoumání slovanské minulosti především u Němců říšských, kteří byli pod přímým vlivem vědeckého vývoje francouzského, holandského a anglického. Samo sebou se rozumí, že se to děje už za podmínek, vytvořených hospodářskopolitickým vývojem a především mohutným rozmachem ruského státu za Petra Velikého, který byl hlavní příčinou náhlého zájmu západu o Slovany.

Joh. Leonh. Frisch (od r. 1731 direktor historicko-filologické třídy berlínské akademie věd) podléhá ještě příliš Středovskému v programovém spisku *De historia linguae Sclavonicae* (1726) a v jiném spisku *Origo characteris sclavonici vulgo dicti cirulici etc.* Frisch, který byl nějaký čas učitelem v domě ruského vyslance v Berlíně Golovkina, naučil se rusky, měl zájem také o jiné slovanské jazyky, zájem ovšem spíše široký než hluboký, jak ani nemohlo být jinak při jeho polyhistorismu (byl více přírodovědec, entomolog). Byl v písemném styku s Leibnizem, a to právě v otázkách jazykovědných, náležel jistě v 20.—30. letech 18. století k nejinformovanějším a nejkritičtějším linguistům v střední Evropě. Hla-

holské písmo pokládal za pokažení cyrilice. Ani protireformační legendu o účasti sv. Jeronýma, traktovanou Středovským, ještě nezavrhnul.

Až Kohl v uvedeném už spise vyvrátil jeronýmovskou legendu. Kohl měl styky s Rusí — byl už r. 1725 profesorem církevní historie na petrohradské akademii — znal už ruské překlady bible, tak zejména *bibli Ostrožskou.* Protireformační katolické hledisko Středovského vyvolalo Kohlův odpor. A tak jeho *Introductio in historiam et rem literariam Slavorum* (Altona 1729) je také úvodem do politicky zabarveného boje o slovanské věci mezi katolickou reakcí a počínající racionalistickou kritikou nastupující buržoasie.

Na práci těchto dvou mužů kriticky navazovali Durych a Dobrovský; v jejich korespondenci jsou známé rozbory „programů" Frischových. Dobrovský se vrátil k opravě a objasnění názorů Frischových zejména ve spisku *Glagolitica;* poněkud zde znehodnotil významné vystoupení Kohlovo poukazem na to, že už i „učení katolíci před Kohlem věc (t. j. jeronýmovskou legendu) pokládali za odbytou", opravil řadu omylů „bojovného" Kohla, jak ho ironicky nazývá.

Že otázka počátku písma a církevněslovanské vzdělanosti u Slovanů se stala politikem, o tom svědčí také oprava, kterou přičinil Feofan Prokopovič, spolupracovník Petra Velikého v kulturních a zejména v církevních věcech, k té části ruského překladu spisu Mavra Orbiniho *Il regno degli Slavi,* která jedná o vzniku slovanského písma. Překlad byl pořízen r. 1722 na přímý rozkaz Petra Velikého. Feofan, který prohlédl na studiích v Římě metody t. zv. „propagandy víry", nemohl ovšem nechat bez opravy legendu jeronýmovskou, zneužívanou propagandou. Ruským překladem díla dubrovnického opata Orbiniho o říši Slovanů dostáváme se k samým počátkům humanisticko-barokního slavismu. Orbiniova oslava minulosti a velkosti slovanské neztratila ani po stodvaceti letech na síle a aktuálnosti. Je to právě v době, kdy se Petr Veliký chystá k založení první slovanské akademie, o které se radil dlouho předtím s Leibnizem, s tím Leibnizem, jenž při všem svém polyhistorismu měl i linguistické zájmy a práce zejména srovnávací, které ho vedly zvláště k slovanské jazykovědě, jak o tom svědčí jeho korespondence se Sparwenfeldem.

Znamenitý Švéd Joh. Gabr. Sparwenfeld (1655—1727) bádal pod vlivem Leibnizovým o jazyce církevněslovanském, ruském a jiných slovanských. Jagić[10]) praví, že je možné nazvat ho předchůdcem Dobrovského v hodnocení církevní slovanštiny. Vůbec, když už je řeč o předchůdcích Dobrovského, také Sparwenfelda je pokládat za hodného toho jména, a to především. Dobrovský na své studijní cestě r. 1792 v Upsale rukopisům Sparwenfeldovým, zejména jeho „slaveno-latinskému lexikonu" věnoval velikou a zaslouženou pozornost.

---

[10]) L. c. 65.

Vedle Sparwenfeldovy průkopnické práce, která svou ohromností vzbudila obdiv i u takového pracovníka, jako byl Jagić, z toho co bylo před Dobrovským, je jmenovat Holanďana Henrika Vil. Ludolfa s jeho mluvnicí ruského jazyka s jakýmsi uvedením do mluvnice církevněslovanské (Oxford 1696). I on jako Sparwenfeld se opíral o mluvnici Smotrického, ke které se později několikrát vrátil také Dobrovský. I on dostal podněty od Leibnize, zejména v rozlišování živého a knižního jazyka.

Počátky českého slovanovědění nutně byly ve spojitosti se starším antikvářským písemnictvím, zejména řádovým, ale už jím, jak vidět, jsou také ve vztahu s evropskou, zejména německou, vznikající vědou slavistickou.

Často sváděl k zjednodušení vlivů a nedostatečnému zachycení složitého českého prostředí onen živý obrázek, kterým epicky rozvláčně vylíčil Durych počátky svých slavistických studií v Mnichově (*Bibliotheca slavica*, p. IX). Durych zde vypravuje, že před třiceti lety, tedy r. 1765, byl vyslán představenými z Vídně do Mnichova, aby tam bratry řádu sv. Františka de Paula vzdělával v základech theologických, zejména v hebrejštině. Tam hned v prvních dnech byl uveden jedním z bratří do dvorní biblioteky (Bibliotheca Palatina); tam je přijal bibliotekář And. Felix Oefele a ukázal jim památky. Mluvil o literární historii různých národů a vyslovil bolest nad tím, že literární historie (historiae litterarie studia) slovanského národa (Slavicae gentis) je dosud jen přáním. Radil Durychovi, aby udělal počátek od českých osudů svobodných umění a od starších a celému národu společných osudů. Durych se nezmiňuje vůbec o tom, že je to tehdy už známý dějepisec, který nedlouho předtím vydal *Rerum boicarum scriptores* (2 svazky, 1763) — patrně to pokládal za zbytečné připomínat. Zato v pěkné své latině zaznamenal, jak Oefele zaplašoval jeho nedůvěru ve vlastní síly, jak mu krátce vysvětlil základní věci z obecné historie literární. Zajímalo by nás dnes, které to „scriptores patrios“ Oefele doporučil Durychovi. Stejně by nás zajímalo, co mu půjčil ze své soukromé knihovny náhodou rozmluvě přítomný Finauer. Celé studijní prostředí doličuje Durych zprávou o tom, jak mu vyšli vstříc bratří v klášteře augustinském, kde měli prý znamenitě vedenou knihovnu. Dva roky klidné práce v takovém prostředí musily přinést prospěch badateli sotva třicetiletému. Ještě po třiceti letech je cítit vděčnost a uspokojení z tohoto pobytu a jeho studijních výsledků z vypravování, kde líčí Durych, jak vykládal o mnichovských podnětech Adauktu Voigtovi a jak s ním prohovořil potřebu společné práce na slovanských věcech. A v této souvislosti sděluje Durych dále o první pomoci, kterou mu poskytl Fr. Pelcl v opatřování slovanských spisů cyrilských i hlaholských. A dále na to hned navazuje Durych, že získal nového přítele Josefa Dobrovského, povzbudil jej „ad promovenda Slavonicae linguae studia“ a v té souvislosti hned uvádí svou *Dissertatio* z r. 1777. Tak zjednodušeně líčí stárnoucí Durych svůj a Dobrovského obrat k slovanským studiím.

Ale bylo-li už studium orientálních jazyků v řádech katolických zesíleno hlavně tlakem racionalistické, zejména nekatolické kritiky biblických textů, bylo dalším krokem jen v exegesi biblické přistoupit k textům slovanským. A to se už dálo — třeba sporadicky a nedokonale — před Durychem. Přirozený tlak rozvoje slovanských studií byl by dovedl také Dobrovského od exegese pražských hebrejských fragmentů a od kritiky domnělého evangelia sv. Marka ke kritice textů slovanských a tudy k celé řadě otázek s tím souvisících. Známo je také, a zdůraznil to už Palacký v nekrologu Dobrovského, že po zrušení řádu jesuitského (1773) břevnovský opat Rautenstrauch jako direktor theologické fakulty provedl pronikavou reformu studia a že byly založeny nové stolice, zvláště pro hermeneutiku Starého a Nového Zákona. „Tyto reformy vzbudily ducha svobodného bádání a obsáhlou činnost u učitelů i studentů, náboženské osvícení a tolerance vítězily.“[11]) Jakou úlohu v tom měl orientalista Michaëlis a jak působily jeho podněty na mladého Dobrovského, je patrno z listů Dobrovského Michaëlisovi, které právě v Slavii po prvé otiskuje H. Kunstmann.

Tím zjištěním se nezmenšuje zásluha Durychova a jeho vztahu v první době téměř učitelského k Dobrovskému. Má být jen jasné, že obecné podmínky kulturní a politické, plynoucí z přerodu hospodářských procesů a vztahů, už zrod slavistiky připravily. A co více: jakási slavistika v širším smyslu slova už v 60. letech 18. století byla, i když nebyla ještě výrazně oddělená podle termínu Oefelova „historiae litterariae studia“ — „Slavicae gentis“. A počátky této slavistiky v širším slova smyslu souvisí také a především s reformátorským dílem Petra Velikého a jsou inaugurovány jeho rádcem Leibnizem. Ruská akademie povolává hlavně německé učence, a tak vzniká na Rusi už prehistorická literatura, směřující k problematice slovanské a ruské, a církevní historie slovanská (Bayer, jazykozpytec a historik, historik Müller, který už od r. 1752 vydává materiály pro ruskou historii a j.). Müllerovou péčí vyšla r. 1768 až 1779 Tatiščevova *Istorija rossijskaja* (Tatiščev † 1750), brzy následovaly ruské dějiny z péra Lomonosovova a Ščerbatovova.[12]) Už r. 1761, tedy čtyři roky před příchodem Durychovým do Mnichova, je v Petrohradě u prof. Müllera domácím učitelem August Schlözer (1735—1809, tedy rovesník Durychův, který Durycha přežil o šest let). Odchovanec university ve Wittenbergu a Göttingen měl už za sebou studijní pobyt v Stockholmu a Upsale a před sebou cíl: ruskou historii a zejména ruské letopisy, v čemž začal záhy Müllerovi konkurovat. Už r. 1762 je adjunktem v ruské akademii a r. 1764 už tiskne ruskou gramatiku, jejíž tisk zarazil Lomonosov. Jagić o ní prohlásil, že je velmi

---

[11]) Srov. *Joseph Dobrowsky's Leben und gelehrtes Wirken, geschildert von Franz Palacky.* Aus den Abhandlungen der Königl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften. Prag 1833, 11.

[12]) Srov. Nejedlý, *K istorii* 20.

litovat, že se neobjevila ve své době, neboť byla by dala podnět k bádání podobného rázu jako potom gramatika Dobrovského.[13]) Už jako profesor akademického gymnasia účastnil se Schlözer vydání ruského letopisu podle rukopisu Nikonova (1767) a napsal *Probe russischer Annalen* (1768), kde prohlásil významnost ruského letopisectví. Jistě mnichovský historik Oefele, s kterým se v té době stýkal Durych, znal práce mladého badatele, který už od r. 1769 je profesorem historie v Göttingen. Tam také po letech vydal *Nestorův letopis* (1802—1809) jako vzorné vydání osvíceného dějepisectví. Z řady jeho prací, kde uplatnil tutéž kritickou metodu, jmenovat dlužno aspoň jeho *Allgemeine Nordische Geschichte* (1772), kde se nemohl vyhnout a nevyhnul obecným otázkám slovanským, na př. roztřídění slovanských jazyků. Význam Schlözerův vyjádřil lapidárně Zd. Nejedlý: „... svými názory na slovanskou minulost měl vliv na západní historiky, v tom počtu i na samého zakladatele slavistiky už v novém jejím významu, který získala v 19. století — na Dobrovského."[14]) Dobrovský byl se Schlözerem v písemném styku.

Téhož roku, kdy začal Durych svá slovanská studia v Mnichově, zemřel veliký polyhistor a organisátor vědeckého života na Rusi, sám „universita v malém", Lomonosov, autor ruské gramatiky z r. 1755 a ruské historie z r. 1763. Jím se ukončuje vlastní petrovská epocha, která má několik slavistických náběhů. Jestli Petr Veliký vyrval „slavjanstvo" z rukou pravoslavné hierarchie, Lomonosov zlámal pouta církevní slovanštiny, kterými svírala ruský jazyk a jeho vývoj, jak to nejvíce dokazoval vliv „slovanských" gramatik, tak zejména gramatiky Meletije Smotrického. Otázky prosodie, souvisící bezprostředně s jazykovými, řešil Lomonosov v knížce, která vyšla r. 1735 (náhodou tedy v roku narození Durychova a Schlözerova).

Tedy na Rusi 18. století od 30. až do 60. a 70. let jsou kladeny už vážné základy k slovanovědění ve vědě historické i filologické. Tatiščeva a Lomonosova vystřídávají v historii brzy duchové ještě kritičtější, Ščerbatov a Boltin, rovněž rovesníci Durychovi. Němečtí badatelé v Rusku byli přirozenou spojkou mezi vědou v Rusku a Německu. A výrazem toho zájmu o slovanské věci v Německu je právě onen bibliotekář mnichovský Oefele, který tak vřele povzbudil k slovanovědění Durycha.

Také zájem o slovanské a české věci u rakouských a českých Němců, jako byl Born, Dobner, Voigt, Ungar a j., nutno chápat v širším rámci. Jednak zde byly starší řádové tradice, jak bychom dnes řekli reakční, jednak zde byly spoje osvícenské, zednářské, pokrokově vědecké. Obranný tón vlastenecký, který se stává tradicí už od jesuity Václava Šturma († 1600) a jde přes Balbína, Rosovu *Gramatiku* (1672), Pešinu až k onomu Středovskému ve službách habsburské reakce, stává se zjevem novým ve spojení s osvícenskými ideami a zejména už má

[13]) Jagić, *Istorija* 83—84.
[14]) Nejedlý, *K istorii* 20.

úkonnost jinou jako výraz odporu k pomýlené vídeňské germanisaci. Jak složité bylo působení různých vlivů, dokazuje tento příklad: Jan Al. Hanke, kustod universitní knihovny v Brně, ve svém *Doporučení české řeči a literatury* (1783) je sice josefinský osvícenec, ale také obránce češtiny proti josefinské germanisaci a ve vypočítávání jazyků a zemí slovanských se jedním dechem dovolává jak starého Václava Rosy, tak mladého Augusta Schlözera; tak se tradice humanisticko-barokního slavismu přímo spojuje s osvícenstvím. Věk rozumu užíval často i sofistiky, jako když zde Hanke dělá Josefa II. přímo příznivcem české řeči, poukazuje na reformy Josefovy. Téhož roku 1783 vyšla i česká *Obrana jazyka českého proti zlobivým jeho utrhačům* od K. H. Tháma. Ta závisí přímo na obraně Balbínově, vydané Pelclem, a na předmluvě Pelclově k vydání *Příhod* V. Vratislava z Mitrovic, tedy zase nepřímo na Balbínovi. S vědomým chladem k německé řeči srovnává češtinu s němčinou, ale to mu nevadí, aby spisek nepřipsal Němci Ungarovi jako ochránci české knihy proti jejím koniášským hubitelům.

Vnitřní protikladnost starší tradice a racionalistického osvícenství je specifičností kulturního vývoje v Čechách té doby. Složitost vztahů je způsobena také tím, že značná část vědeckých pracovníků jsou Němci, že je mezi nimi jako mezi českými badateli většina příslušníků katolických řádů, zejména jesuitského; k tomu přistupuje dále značný vliv zednářství, které zasahuje nejen laiky, ale i příslušníky řádů, a to zase nestejným způsobem. V těchto složitých poměrech, ve kterých už se záhy uplatňuje také iniciativa slovanovědění kolem ruské akademie věd, tedy ruského a německého, rozvíjejí se počátky české novodobé slavistiky, kde v samém nástupu Durychově se hlásí už osobnost Dobrovského.

To je ovšem v době, kdy se přihlašuje už jiná velká osobnost, která zasáhla do slovanské kultury: Herder. Stále se vrací optický klam, způsobený jednak neznalostí vývoje v Čechách a jeho složitosti, jednak přemístěním pozdějšího působení Herderova o několik desítiletí dříve, jednak neuvážením všeho toho, co bylo způsobeno a dáno přechodem z feudalismu protireformačního přes osvícený absolutismus do formace kapitalistické.

Zdůrazňování vlivu Herderova bylo obvyklé u positivistů, ovlivněných jednostrannou Masarykovou filosofií českého obrození jako prostého návratu reformačních myšlenek ze západu. V aplikaci toho na počátky slavistického bádání musila být ovšem odsunuta i ta tradice humanisticko-barokního slavismu, která se zastáncům reformační filosofie jevila po výtce katolickou, ačkoli jí ve skutečnosti v celé své šíři a působení nebyla, jak je hned patrné ze společného jak katolíkům, tak nekatolíkům bránění českého jazyka ve všech pracích, zabývajících se minulostí nebo jazykem Slovanů jako celku nebo jako „dialektů" jednotlivých. Vyvstávala potom prázdnota, kterou romantikové kdysi překonávali „zázrakem vzkříšení", z něhož ještě daleko později positivisté ponechávali

stejně zázračný vliv Herderův. Herderismus byl stále po ruce jako neomylný prostředek, aniž se braly v počet domácí tradice slovanské a předherderovské vlivy, zejména ruské a německé. Jakubec na př., mluvě o *Slavínu* Dobrovského a o uveřejněné tam kapitole Herderově o Slovanech z *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1791), na kterou Dobrovský už r. 1792 upozornil Durycha a vyzval ho, aby ji přeložil do chystané Slovanské biblioteky, praví, že tato „kapitola Herderova o Slovanech je nejpamátnější a na vývoj slovanské myšlenky u nás nejúčinnější“.[15])

Herder sám však stavěl na tom, co poznal v Rize a čím byl zasažen z vědeckého vývoje kolem ruské akademie věd. (O tom svědčí jeho deník z r. 1769.) Herder je v té době přímo přeplněn obdivem ke Kateřině II. jako pokračovatelce Petra Velikého. Chce napsat pedagogické dílo v celostátním dosahu, chce opravit famósní už „nakaz“ Kateřinin podle vlastního pojetí humanitní výchovy shora, chce krátce obšťastnit ruský „originalvolk“. Protestantský kazatel v Rize vycházel tu ovšem nikoli z orthodoxního lutheranismu, spíše z pietismu. Přitom rozený idealista idealisuje Rus, nejen její minulost — jako Lomonosov, Tatiščev, do značné míry i Schlözer a jiní — ale také a především její budoucnost. V Rize za návštěvy Kateřiny II. se nesporně octl v proudu idealisující propagandy, doprovázející reorganisaci státu, ovládaného dcerou pruského generála a jejími milenci. I německý původ carevnu přibližoval německému mysliteli, který, vycházeje z Rousseaua, vytvořil pojetí národa a národnosti. Rousseauovými brýlemi dívá se na ruské poměry. Tam, kde je tíha samoděržaví, chce vidět zákonnost Montesquieuova „Ducha zákonů“; humanitní idealista nevidí hrůzy nevolnictví a zaměňuje to s přírodním stavem. Vyslovuje odpor k násilí minulosti, nevidí však násilí přítomné.

Ale zatím už přemýšlí o všech těchto věcech na studiích v Lipsku (1766—1771) Radiščev, budoucí oběť spanilomyslné „Semiramidy severu“. Po dvaceti letech činy těchto dvou mužů ukazují protiklady, které ležely v společném východisku samého osvícenství: není možný větší rozdíl než mezi realisticky palčivým pohledem do ruské přítomnosti v *Cestě z Petrohradu do Moskvy*, a mezi mámivým obrazem zlatého věku slovanského v *Ideen*. I Herder je pokračováním pietisticky reakčních složek humanisticko-barokního slavismu: z tohoto komplexu jsou vidiny slovanského zlatého věku, bolestínství utrpení a narkotikum nábožensky zabarveného mesianismu, ničícího smysl pro skutečnost a revoluční činorodost.

Zajímavé je, jak reagovali na Herderovu slovanskou filosofii slavisté a Slovani, Durych a Dobrovský. Dobrovský upozornil krátce Durycha na místo v *Ideen* a radil mu, aby tuto kapitolu vložil do svého díla na latině (v listě z 9. V. 1792): Durych rady neuposlechl. Zmínil se o Herderově místu velmi krátce (*Bibliotheca slavica*, 38—39). Klade Herdera

---

[15]) J. Jakubec, *Josef Dobrovský*. Ve spise *Literatura česká XIX. stol.*, 2. vyd., I, 1911, 251—252.

v jednu řadu ještě se dvěma jinými, kteří vystoupili na obranu Slovanů, ačkoli jsou prý přemnozí, které by mohl citovat („tres viros humanitate illustros: Josephum Herenbach, Johannem G. Hentze et Johannem Gottfr. Herder“, l. c. 36). S přehnanou chválou Slovanů u Herdera zřejmě nesouhlasí, cituje jen názory o způsobu života a rozhodně odmítá, že by to většinou byli Němci, kdo Slovany potlačovali, a dokonce cituje Herenbacha na doklad toho, jak pokojně „naši předkové“ žili v Austrii. A raději by připomínal humanitní snahy jakéhokoli národa v prospěch Slovanů než staré hněvy a nenávisti. Možná dost, že místo Durychovo vzniklo po poradě s Dobrovským. Je jistě také psáno s ohledem na činitele u vídeňského dvora. Ale je to také názorný doklad zásadního rozchodu dvou hledisek: hlediska loyálně osvícenského a hlediska, vyjadřujícího už buržoasně romantické pojetí národa a národnosti. Durych nakonec podává ruku až Pešinovi, Herderových názorů použije až generace romantická.

Tlak starší tradice tu byl a dobře se cítil. Jinak by osvícený buditel Pelcl, jeden ze skutečných předchůdců Dobrovského, nebyl psal o českých, moravských a slezských učencích a spisovatelích z jesuitského řádu (1786), nebyl by je chválil Cornova jako učitele gymnasijní (ještě 1804), nebyl by Schaller, který také kdysi učil v nosticovském domě spolu s Dobrovským, postavil památník učencům a spisovatelům svého řádu piaristického (1799) atd.[16]) Tedy obrození u Slovanů bylo už v plném proudu a slovanská myšlenka v něm už působila, když zasáhl Herder. Ostatně Herderovo místo o Slovanech začalo působit až ze Slavína (1806), z upozornění Dobrovského, na př. na Slovince.[17])

To, co se odehrálo kolem vydání Balbínovy *Bohemia docta,* je důležité pro překonání této humanisticko-barokní tradice a pro nástup racionalistické kritiky. Už Vlček zhodnotil význam Balbínova díla pro literární historii probuzenskou. Hned dvě vydání díla o tom nejlépe svědčí. Augustiniánu P. Candidovi a S. Theresia pomáhal radou a kritickými příspěvky k vydání díla (1777) sám mladý Dobrovský. Polemika Dobrovského s Ungarem, který vydáním prvního svazku (1776) měl náskok před P. Candidem, ještě se nedoceňuje. Byl to už první zápas na poli přehodnocení kulturního dědictví. Mladý badatel chce předstihnout staršího znalce české literatury a zasloužilého ochránce české knihy, který brzy nato protestoval u samého císaře proti obvyklému pálení knih kacířských o Zeleném čtvrtku a docílil císařova zákazu. Polemická prudkost s obou stran, s kterou se odhalují neznalosti protivníkovy i v drobných věcech, svědčí o tom, jak velký důraz se klade právě na fakta a jak racionalistická kritika viděla svůj přední úkol především v odstranění humanisticko-barokních omylů a v doplnění látkové podstaty. Je vedlejší, kdo v polemice podržel vrch. Oba účastníci stáli na téže osvícenské lodi a jejich pozdější přátelská spolupráce to nejlépe dokazuje. Polemika o „Uče-

[16]) Jakubec, *Literatura česká XIX. stol.* I, 114 n.
[17]) Srov. Fr. Kidrič, *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe.* 1930, 151.

né Čechy" byla jen jednou episodou v řadě větších a menších vyúčtování s humanisticko-barokním slavismem, episodou velmi poučnou po té stránce, že nakupená práce dávala také vedle nahromaděného materiálu i badatelské podněty. To vše už v době polemiky a půl století před ní bylo odevzdáváno racionalistickému slovanovědění zejména ruskému, německému i polskému. To je tedy třeba v kapitole o předchůdcích Dobrovského zdůraznit. Ale nutno připomenout také to, že Dobrovský bojoval proti omylům a bájím humanisticko-barokním i v pracích racionalistů a osvícenců, počínaje na př. od Kohla, von Matthäi (profesora klasické filologie na moskevské universitě a vydavatele slovanských rukopisů) až po Rakowieckého, že nešetřil v tom ani nejbližších přátel, na př. hned Durycha.

Hermeneut a orientalista, kterým je mladý Dobrovský, staví se k starší tradici od počátku s neúchylnou kritičností, která mu vynesla později až jméno hyperkritika: podstatná část jeho činnosti, započaté v rané mladosti, jsou „kritické pokusy očistit dějiny od pozdějších výmyslů", při čemž hermeneutiku chápe hned od počátku v širším a hlubším smyslu. Teprve nyní je jasné, jak tato t. zv. „malá kritika", jak to nazval mladý Palacký,[18]) souvisela s t. zv. vyšší kritikou a s celým slavistickým dílem, s vytvořením skutečné slovanské filologie. Palacký zaznamenal, jak Dobrovský usiloval o nalezení a sestrojení pravého textu starého spisovatele a jak upozorňoval mladé dějezpytce na důležitost toho. To bylo východisko jeho historické a filologické metody, s kterou nově přistoupil k hlavním úkolům založením slovanské filologie, k úkolům nadhozeným už nebo naznačeným už slovanověděním starším, a jak vyzbrojen touto kritickou důsledností a neobyčejnou znalostí faktů tyto naléhavé úkoly vyřešil a dokonal. K složitým a různorodým vlivům své doby stavěl se Dobrovský od počátku jako svérázná bojovně kritická a důsledná osobnost. Palacký praví s přesvědčivostí někdejšího učedníka badatelova: „Sein Sinn für historische Wahrheit war durchaus unbestechlich, sein Tact sehr geübt, fest und gewöhnlich glücklich. Er drang überall zunächst auf sichere feste Daten, auf deren Verbindung untereinander und Scheidung von bloßen hypothetischen oder Conjecturalsätzen, gegen die er stets mißtrauisch blieb. Man mag ihn daher immerhin einen historisch kritischen Empiriker nennen."[19]) Těmito vlastnostmi předčil Dobrovský hned v počátcích vědecké činnosti všecky své předchůdce i vrstevníky, pracující v slavistice.

Frank Wollman

---

[18]) Palacký, *Joseph Dobrowsky's Leben* 51.
[19]) Tamtéž 51.

Tři dopisy Josefa Dobrovského Joh. Dav. Michaelisovi

Níže otištěnými třemi dopisy předkládáme vědecké veřejnosti materiál, jenž dovoluje vrhnout určitý pohled na počáteční badatelskou činnost Josefa Dobrovského a na jeho vztahy k jednomu z nejvýznamnějších německých učenců tehdejší doby. Je dostatečně známo, jakou důležitost měla pro rozvinutí slavistických studií v Čechách kritická exegese Písma, a to hlavně v Německu, ve druhé polovině 18. století.[1]) Bezpochyby jediný ze všech předních učenců tohoto oboru (vedle Jana Sal. Semlera v Halle, J. Jak. Griesbacha v Jeně nebo klasického filologa J. Aug. Ernestiho v Lipsku) Joh. Dav. Michaelis v Göttingen zavčas a v plném rozsahu rozpoznal význam studia slovanských jazyků a nejednou vyžadoval, aby tomuto studiu byl věnován náležitý zřetel. Michaelis (1717—1791) byl vychován v pietistické škole sirotčince v Halle a již brzy nato, kdy byl povolán na universitu v Göttingen roku 1745, zřídil, nadán organisačním talentem a elokvencí, centrum pro studium orientálních a semitských jazyků a literatur, jež proslulo v tehdejší Evropě vědeckými pracemi. Z Michaelisových prací, jež se těšily stálé pozornosti také českých badatelských kruhů, uvádíme pouze věcné poznámky ke Starému Zákonu *(Compendium antiquitatum hebr.*, 1753), objevná pojednání k rodinnému právu Starého Zákona *(Die Ehegesetze Mosis*, 1755; *Das Mosaische Recht*, 1770—1775) a konečně všeobecně uznávané orgány *Orientalische und exegetische Bibliothek* (1771—1789 v 24 dílech) a *Neue orientalische und exegetische Bibliothek* (1786—91, v 6 dílech). Jeho organisační schopnost snad nejlépe vyjadřuje jeho spolupráce na zřízení t. zv. Göttinger Societät der Wissenschaften, jejíž stanovy vypracoval spolu se známým Hallerem, jejíž časopis *Gelehrter Anzeiger* redigoval od roku 1753 a kde působil jako ředitel v letech 1761—1770.[2])

Je více než pochopitelné, že mladý badatel Dobrovský, jehož původní touhou bylo státi se orientalistou, se snažil získat přízeň právě tohoto muže. Tento vztah byl důležitým nejenom pro vědeckou cestu Dobrovského osobně,

---

[1]) K tomu srov. mezi jiným: J. Jakubec, *Vznik a rozvoj studií slavistických ...* Lit. česká XIX. stol. I, 117 násl.; Fr. Pastrnek, *O počátcích slovanské filologie v Čechách*, Čas. čes. musea (1896) 78 násl.

[2]) O životě Michaelisově poučuje jeho životopis, vydaný J. M. Hasencampem, Rintlen a Lipsko 1793; malou část jeho korespondence vydal J. G. Buhle, *Litterarischer Briefwechsel von J. D. Michaelis*, 3 sv. Lipsko 1794—1796.

nýbrž zčásti i pro kruh jeho přátel. Tak na příklad pro Václava Fortunáta Durycha, Jiřího Ribaye a Augustina Helferta.[3]) Právě Michaelisovo včasné volání po studiu slovanských jazyků, jež bylo Dobrovským z počátku jenom opatrně, Durychem však co nejvřeleji přijato. O tom nás přesvědčuje níže otištěný dopis ze dne 8. X. 1776 a dále Durychovy poznámky v spise *De slavo-bohemica sacri codicis versione* (1777) a v jeho pozdějším hlavním díle *Bibliotheca Slavica* (1795). Pokud se Dobrovského týče, zjišťujeme v obou dopisech z roku 1776 zřetelně jeho přání, dosáhnout úspěchů na poli orientalistiky, avšak v jeho třetím dopise z roku 1788 cítíme zřetelně jeho odvrat od orientalistických studií a návrat ke studiu slovanských jazyků, ba dokonce je zřejmé, že jeho dřívější ambice na poli orientalistiky plně padly. Je nesmírná škoda, že dnes musíme pokládati korespondenci mezi Dobrovským a Michaelisem v údobí 1776—1788, jejíž existenci téměř s jistotou můžeme předpokládat,[4]) za ztracenou. Tím pochopitelně nám chybí velmi cenný článek, jenž by mohl dokázat vývojovou cestu Dobrovského od orientalisty k slavistovi s naprostou jasností.

Pokud je mi známo, jsou oba zde otištěné dopisy jediné, jež máme zachovány a jejichž obsah nás informuje o nejranější vědecké činnosti Dobrovského. Ačkoliv u obou dopisů chybí udání roku, které (1776) bylo zřejmě připsáno později jinou rukou — snad Michaelisovou — není přesto obtížné je skutečně pokládat za dopisy z tohoto roku, neboť Dobrovský se zmiňuje ve druhém dopise, že „musí ještě v tomto roce dokončit theologický kurs". Jak známo, dokonal svoje bohoslovné studie v letech 1774—1776, dosáhnuv jáhenství. Pokud se udání data (1788) třetího dopisu týče, pochází toto bezpochyby od Dobrovského osobně. Jako zvláštnost se nám jeví ve všech třech dopisech přeškrtání oslovení a téměř všech zdvořilostních frází jak v dopisech samých, tak i v jejich ukončení. Snad se zde projevil dřívější pietista Michaelis? Současně zde otiskujeme i přílohu ke druhému dopisu, *Memoria Judaeorum Pragensium*, i když nepochází přímo od Dobrovského, neboť představuje jednu z nejranějších, nám známých prací Durychových.

Tyto dopisy se mi podařilo vypátrat po upozornění profesora F. M. Bartoše ve Státní a universitní knihovně v Göttingen v Cod. Ms. Michaelis 322. Plním pouze svoji povinnost, vzdávám-li tímto nejupřímnější dík prof. Bartošovi, jenž se v několika případech zúčastnil i komentování.

Heinrich Kunstmann (Hamburk)

---

[3]) K tomu srov. korespondenční sbírky: Ad. Patera, *Vzájemné dopisy J. Dobrovského a F. Durycha*, I (1778—1800), 1895 nákladem České akademie; V. Jagić, *Novyje pis'ma Dobrovskogo* (s Ribayem), Petrohrad 1897; Jos. Volf a F. M. Bartoš, *Dopisy J. Dobrovského s Augustinem Helfertem*, Praha 1941.

[4]) Obzvlášť proto, že uveřejňuje Dobrovský svoje *Pragische Fragmente hebräischer Handschriften* (anonymně) rok později (1777) v Michaelisově *Orientální bibliothece*, XII, 101 násl.

1. Dopis ze dne 22. VIII. (1776): Dobrovský se po prvé obrací na Michaelise, jehož až dosud znal pouze z Orientální knihovny. Současně mu zasílá varianty z různých hebrejských fragmentů. Pro budoucno chce, jsa povzbuzen příkladem jiných, zachránit staré zlomky před zánikem v různých knihovnách.

Hochedelgebohrner
Hochzuehrender Herr.

Ich habe zwar die Ehre nicht, Sie von Person zu kennen; doch kenne ich Sie aus Ihren Schriften, besonders aus der orientalischen Bibliothek. Ihre Absicht war, nur für Ihre gewesenen Zuhörer zu schreiben; doch wollten Sie nicht, dass es von andern nicht sollte gelesen werden. Ich lese es mit vielen Vergnügen, und grossen Nutzen, und schätze mich glücklich, dass mir dieses vor andern in die Hände gekommen. Denn, wie viel es auf die ersten Bücher, die man studiert, ankomme, beweisen die groben Vorurtheile derjenigen, die man doch Gelehrte nennt. Nichts wünschte ich so sehr, da ich Sie kennen lernte, als einmal Ihr Zuhörer zu seyn; Welch ein Glück für einen Schüler, einen Lehrer zu haben, dem es nie an dem Willen fehlt, seinen Schülern zu nützen. Ich wünschte es zwar; suchte einen Gönner, der mich unterstützte; fand keinen; denn hier giebt es noch keine Gönner der orientalischen Litteratur. Aber doch will ich Ihr Schüler seyn, erlauben Sie mir diese Ehre, wiewohl ich kein Zuhörer seyn kann. Ich bitte meine Freyheit, die ich mir nahm, an Sie zu schreiben, gütigst zu entschuldigen; Ich hatte keine andre Absicht, als einem Gelehrten meine Hochachtung zu bezeigen, dessen Verdienste in der orientalischen Litteratur überall bekannt sind. Ich überschicke hiemit einige Varianten, die ich aus verschiedenen hebräischen Fragmenten sammelte. Nehmen Sie selbe gütig auf. Vielleicht gefallen Ihnen einige; Meine Absicht ist alsdenn erreichet, wenn ich Ihnen dadurch einen angenehmen Dienst erweise; Durch das Beyspiel andrer aufgemuntert, will ich in verschiedenen Bibliotheken alte Fragmente vom Untergange retten; und Varianten sammlen, besonders, da ich überzeuget bin, dass es hier keiner übernehmen wird. Nach vielen rabbinischen Zeug, fand ich endlich verschiedene zur Bibel gehörige Stücke; von einigen folgt die Beschreibung. Die Fragmente selbst habe ich bey mir in meiner Behausung; sollte es auf etwas wichtiges ankommen, so bitte ich mich an, sie zum nachsehen zu überschicken. Ich bitte mir die Ehre aus, eine Nachricht von wenigen Zeilen von Ihnen zu empfangen. Ich bin mit der aufrichtigsten Hochachtung

Den 22 August, Prag.

Ihr Gehorsamster Diener
Joseph Dcbrowsky Weltgeistl.

N. S. Hier folgt die Adresse: abzugeben in der Celtnergasse Num. 63, beym Herrn Magack (?)

Die Varianten, die hier folgen, sind aus einem Fragmente von drey Folioblättern, deren Pergamen gebraucht war, Bücher einzubinden; doch sind sie gar nicht beschädigt, weil sie nicht auf den Deckel angeleimet waren, sondern nur innwendig auf jeder Seite eines uralten lateinischen Manuskripts angeheftet. Sie sind aus der clementinischen Bibliothek, die ehemals den P. P. Jesuiten zugehörte. Ich habe die Fragmente herausgeschnitten, mit der grossen hallischen Bibel verglichen; mein Gehülfe war ein Paulanermönche, ein Liebhaber des Orientalischen.[5]) Jedes Blatt ist in zwey Kolumnen

[5]) V. F. Durych (1735—1802) byl členem pavlánského konventu pražského u Salvátora. O něm srov. shora uvedený článek Pastrnkův a J. M. Černého populární spisek *Fortunát Durych, první slavista český,* 1890.

getheilt, jede hat 26 Zeilen. Die Buchstaben sind denen ähnlich, die Sie im ersten Theil der O. B. stechen liessen. Die Fragmente sind punktiert, das Raphe ist ausgedrückt; aber auch andere Buchstaben, z. B. ט, י, ל, מ, נ, צ, ק, haben ein Raphe: was das bedeuten soll, kann ich nicht errathen; doch nicht überall. Der Abschreiber wählte meistens die Leseart des Kri. Die Fragmente sind von einer Handschrift, in der die הפטוות geschrieben waren; sie sind auch beygesetzt. Sie enthalten folgende Stücke: das erste Blatt:

1 B. Samuel. XV, von 22 Vers bis 33
Ezechiel. XXXVI, — 16 — — 36
Ezechiel. XLV, — 18, bis zu Ende mit dem Anfange des folgenden Kapitels bis zu המעשה

Die andern zwey gehn aufeinander fort:

1 B. König. VI, 9 — 13.
Ezechiel. XLIII, 10 — Ende.
1 B. König. XVIII, 20 — 39.
1 B. König. VII, 13 — 26.
1 B. König. VIII, 1, allein, unpunktiert.
2 B. König. XII, 1, 2, bis שנה

1 B. Samuel XV. V. 23, הפעד

V. 24, שמוולאל׳שאאל, ein Fehler, den der Punctator verbessert hat, mit hinaufgesetzten Zahlbuchstaben. ebend. ואת׳פינ für דכריד.

V. 25, das את vor חטאתי ausgelassen.
V. 32, 33. Von מעדנתדיאפד alles ausgelassen bis כאשר, doch vom Punctator am Rande ersetzt. מצדכות plene, und (מ) ohne Methag, diese Fragmente haben gar keins. Ich will nicht allzeit anzeigen, wo ein Wort plene gesetzt ist. Es kommt sehr oft vor.

Ezechiel XLV,
V. 19. עלפזוות für (אל).
V. 25. במבחה ohne praf. (ר).

1. B. König. VI,
V. 10. חיציצ Leseart des Kri.
V. 12. רחקימתי plene. und darauf folget את־בריתי für את־דברי

Ezechiel, XXXVI,
V. 17. וכצוולרתם wider die Gesetze der Grammatiker.
V. 18. ובגילוליהם plene, sine dagesch f.

V. 21. חִלְּלוּהוּ plene. sine dagesch forti, das lässt der Punktator meistens aus.
V. 22. אֶחוֹה
V. 24. אַדְמַת יִשְׁדָאֵלִי.
V. 25. גִּילוּלֵיכֶם cum (י)
V. 26. רַחֲסִיוֹחִי
V. 28. ראכי ; das (י) in ein (כ) verzogen, und zuletzt ein (י) zugeschrieben.
V. 31. וּמַעֲלָלֵיכֶם
V. 32. מִדַּרְבֵיכֶם, יְחוֹחְאַר־בִּי,
V. 35. יֵשֵׁכוּ. חֳחָרָבוֹת
V. 36. חַכֶּהְדָּמוֹת, יִשְׁאֲדה,

Ezechiel, XLIII,

V. 10. מִצּוֹבֻוֹחִים so hat es der Punctator verbessert.
V. 11. צוּר־תָיר zweymal.

תּוֹרוֹתָיו

צוּדָתוֹ für צוּד־תָו

Vulg. descriptiones ejus.
V. 12. — בְּכָל das (כ) hat der Punctator hinaufgesetzt.
V. 13. גְּבוּלָת ohne (ו)
V. 14. חָאמָּה für חָאָרֶד
וצַד für das zweyte צַד
der Punctator liess es unpunctirt.
V. 15. וּמֵהָאֲדִיאֵל, auch im 16. הלמַצְלָה
אַרְכָּצ das (כּ) setzte der Punctator.
V. 19. וְנָתַתָּ ohne (ה)
לְשַׁרְתֵכִי das Patach steht sehr oft für (ָ).
V. 25. תְמִימִם
V. 26. יְכַבְּדה so wie 4 erfurther Handschriften
V. 27. וְרָצִיתִי

1. B. König XVIII

V. 20. גְּבוּל אֶתְאָב, für כְּכִי (?)
אֶת־כָּלחַכְּכִיאִים ohne (כָּל) scheint mir der Satz schwach zu seyn.
V. 21. חַסְצִיפִים
V. 23. שְׁכֵוִי (ס) von Punctator

V. 26. צַבִּיבָה, צוֹבָה, צֵשָׁה so die LXX. der Vulgat.
V. 29. קְשֵׁכוֹ
V. 30. הֲהָדוּם
V. 31. שִׁבְטֵי ausgelassen, doch vom Punctator am
Rande ersetzt. ישׂראל hat der Punctator
unpunctirt gelassen, und am Rande
יַצְקֹב beygesetzt.
V. 34. כַּדִּים das (ם) vom Punctator.
שְׁלֹשׁוּ •
V. 36. הַכְדַבְרֹךְ, V. 36. הַסִּיכֹת
V. 39. nach כָּל־הָצִם steht noch וַיִּרוֹכוּ

1 B. König. VII,

V. 13. הִיבַם
V. 15. וַיָּצַר, צְשָׂדֶה das ח ist vom Punctator. יִסֹּב
V. 16. nach הַכֹּהֶרֶת sind die vier folgenden Wörter ausgelassen,
das הכחדת nur einmal, doch vom Punctator am Rande beygesetzt.
V. 17. גדילים plene.
V. 18. war הָרְהוֹבִים geschrieben, das (ד) aber ist radirt, und in (צ) verzogen; wie auch das (כּ), und in (ד) verwandelt, die Rasuren sind augenscheinlich, und das Wort steht so: הָצמוֹדִים das (צ) hat keinen Punct, das sehe ich das radirte (.) das unter dem vorigen (ד) stand. Ein Baummeister[6]) würde diese Leseart gewiss annehmen.[7])
ebend. das בּוֹ hat kein (ו) profixum.
V. 19. שׁוֹשָׁן V. 20. השׂכבה
V. 23. da war וצל geschriben, das (ל) ist in ein Daleth verzogen, das Raphe darüber-
gesetzt, das (ו) unpunctirt geblieben.
Ebend. יָסוֹב, וְקוֹ, כָּאַמָּה
V. 24. nach סְכָבִים war אתו ausgelassen, vom Punctator ersetzt. מקיפים plene.
V. 25. יָמָּה.
V. 26. יָכִיל ein Dagesch im (י). Das ist freylich orthographische Kleinigkeit.

---

[6]) Pravděpodobně míněn Friedr. Christ. Baumeister (1709—1785), příslušník školy Wolfovy.

[7]) Na spodním okraji listu poznámka, psaná rukou Michaelisovou: Sic et Syrer legit (syrský překlad bible).

1 B. König VII.

V. 40. חֲסִירוֹת es war aber erstens הכירות, den beym (ס) unten bemerke ich einen breitern radirten Strich, das (י) hatte das (ˉ) cholem. חִידִים für חִידָם.

V. 42. הָרִימֹנִים, wie sonst plene.

V. 45. האלה, כְּכֵית das erste unpunctirt.

V. 46. סוּכּוֹת, צָרְתָן

V. 47. nach הבלים steht האלה unpunctirt.

V. 48. nach יהוה steht דאֵת für אֵה,

V. 49. nach ואת־הַמְּכֹרִית steht זהכ unpunctirt.

V. 50. schrieb er zweymal הבית das zweyte blieb unpunctirt.

1 B. König VIII.

V. I. אתבלזקכי; das hat schon Simon[8]) in seiner Kritik behauptet. Vox, בל, omnis, non raro omittitur, alibi vero additur.

2. **Dopis ze dne 8. X. (1776):** Dobrovský děkuje za Michaelisovu odpověď. Hodlá mu příště zaslat varianty z Jony. Omlouvá se, že ukončení theologického kursu mu bránilo v jeho činnosti. Chce se obrátit do Vídně ke zjištění arabských rukopisů. Spolu se svým pomocníkem (Durychem) objevil dva arabské rukopisy v knihovně křižovníků. Upozorňuje na knihovnu v Mnichově, kde, podle výpovědi jeho pomocníka, by bylo nalézti ještě další arabské rukopisy. Chválí Michaelisův překlad bible a doufá, že s pomocí preláta Rautenstraucha se bude moci zahloubat do studia orientálních jazyků. Přejímá Michaelisovu myšlenku, použít slovanské verse ke kritickému studiu biblických textů, a nabízí se, spolu se svým pomocníkem, k jejímu zpracování. Zmiňuje se, že mateřskou řečí jeho pomocníka (t. j. Durycha) je řeč česká, že on sám (Dobrovský) se jí naučil v devátém roce života. Ke svému dopisu přikládá zprávu o osudech pražských židů, vyhotovenou Durychem.

Euer Hochedelgebohren.

Hochedelgebohren haben mich mit Dero Antwort auf meinen Brief unendlich verbunden. Mit grossem Vergnügen vernahm ich, dass Ihnen die überschickten Excerpten nicht unangenehm waren. Diess muntert mich zu einer trocknen Arbeit auf. Nächsten will ich einige Varianten aus dem Jona mittheilen, den ich fast ganz auf zwey Stücken, dessen jedes eine Kolumne enthält, gefunden habe. Diessmal bitte ich mich zu entschuldigen, denn es hinderten mich meine Berufsgeschäfte: ich musste den Theologischen Kursus noch heuer endigen. Nun hoffe ich mehr Musse zu haben, um mich mit grössern Fleiss auf die orientalische Litteratur zu verlegen. Ich danke für die gütigste Erinnerung, und besten Rath; wie man Gönner im Oesterreichischen erwerben

[8]) Pravděpodobně Jordan Simon, původně profesor církevních dějin a církevního práva v Erfurtu, jenž přesídlil později do Prahy (1771), kde se stal v r. 1773 konsistorním radou. Jeho dílo *Arcanum formarum* (1735), vypracované na podkladě filosoficko-gramatickém, se stalo příkladem Durychovi v jeho slavistických studiích. Srov. Jakubec, *Literatura česká XIX. stol.*, I, 123.

könne. Diese Sprachen habe ich bereits noch nicht erlernet, aber ich lerne sie. Die abgekürzte ergenische Grammatik sind wir, ich, und mein Gehülf, vollends durchgegangen. Wir fingen die Chrestomathie an, aber da mussten wirs erfahren, dass es ohne Hülfe schwer sey, und wie leicht man, als Autodidactus falsch lernen könne. Ob es in der Kaiserl. Biblithek in Wienn arabische MSs gäbe, kann ich noch nicht versichern; ich will dem H. Monsperger, Professor der Hermeneutick,[9]) allda schreiben, er solle sich einige zeigen lassen, denn er versteht arabisch, und denn will ich sichere Nachricht ertheilen. Auch hier giebt es zwey arabische MSs. in der Bibliothek der Kreuzherrn, wie mich ein redlicher und gelehrter Mann von ihnen versicherte; nächstens werde ich sie besehen; nur bitte ich mir einen kleinen Unterricht aus, wenn ich vieleicht etwas dabey zu beobachten hätte, das ich aus Unwissenheit nicht bemerken würde. Zu München in Bayern giebt es ganz gewiss arabische MSs. wie mich mein Gehülf, der einige Jahre dort im Kloster lebte, versicherte; sie sind in der Churfürstlichen Bibliothek; Zu allen diesen Bibliothecken haben wir sehr leichten Zutritt.[10])

Euer Hochedelgebohrn Bibelübersetzung wird von allen, die sie nur gelesen haben, mit vielen Beyfall, und Dank aufgenommen, wiewohl es sehr wenige Exemplare in Prag giebt; ich weiss nur von einem; Es sind zum Theil unwissende Eiferer selbst der evangelischen Kirche Schuld daran, denn neulichst schrieb einer von Dresden[11]) an den H. Bibliotheckär der Universitäts Bibliotheck,[12]) der sich über die unglückseligen Varianten herzlich beklagte. Man ist aber bemüht, und begierig Ihre Schriften überhaupt zu lesen. Ich habe noch Hoffnung, Dero Schüler zu werden. Ich erwarte nur den H. Prälat Rautenstrauch von Wienn,[13]) der beym Hofe etwas vermag, und selbst ein Gönner der Wissenschaften überhaupt ist.

Mein Gehülf hat es bey seinem Orden zuwegegebracht, dass er sich entschlossen habe auf die Kennicotische Varianten Bibel[14]) zu pränumeriren; seltsame Erscheinung!

Euer Hoched. haben in der orientalischen Bibliothek vom Nutzen der slavischen Version zur Berichtigung der Lesearten in den LXX. Meldung gemacht. Mein Gehülf hat grosses Verlangen hierrinnen etwas zu leisten, und einigermassen wären wir es mehr, als andre im Stande; denn meines Gehülfen Muttersprache ist die böhmische, ich habe sie im 9ten Jahre erlernt; dieser Dialekt kömmt der slavisch-gelehrten Sprache am nächsten, wie Kohlius[15]) bewiesen hat; und das slavische selbst ist meinem Gehülfen nicht so unbekannt, dass er es in kurzer Zeit, durch anhaltende Uebung nicht sollte vollkommen erlernen. Wir bieten uns also zum Vergleiche der slavischen Version

---

[9]) Julius Jos. M o n s p e r g e r (1724—1788), jehož vědními obory, od roku 1774, ve Vídni byly Starý Zákon a semitské dialekty. Jeho učebnice (hebrejská mluvnice a biblická hermeneutika) byly však brzy překonány jeho nástupcem Joh. J a h n e m.

[10]) Durych byl po 2 léta, od r. 1765, v Mnichově, kde byl povzbuzen ke studiu slovanských dějin knihovníkem a historikem Ondřejem Fel. Öfelem. Durych se o tom zmiňuje ve své Bibl. Slav. IX.

[11]) Běží zde pravděpodobně o Konráda Sal. W a l t h e r a, drážďanského knihkupce a komisionáře Učené společnosti pražské.

[12]) Asi Samuel M e n d e, knihovník Veřejné a universitní knihovny v Praze.

[13]) Franz Stephan R a u t e n s t r a u c h (1734—1785), theolog a kanonista, jmenovaný r. 1773 opatem kláštera na Břevnově. Jeho Učebný plán, jejž vypracoval pro theologické školení, byl v platnosti od r. 1774—1857. Roku 1774 byl jmenován ředitelem theologické fakulty v Praze. R. se obzvlášť zasadil o zřízení Generálních seminářů.

[14]) Dle Benjamina K e n n i c o t t a (1718—1883), knihovníka v Oxfordu.

[15]) Johann Peter K o h l (1690—1778), theolog a polyhistor., byl povolán r. 1725 za profesora církevní historie a „krásných věd" na akademii do Petrohradu. Jeho nejdůležitější dílo, *Introductio in historiam et rem literariam Slavorum imprimis sacram* (1729), Dobrovský později neuznává (Cyrill u. Method der Slawen Apostel) za vedoucí dílo tohoto oboru; na jeho místo navrhuje S a l a g i a *De statu ecclesiae Pannonicae.*

mit den LXX. an; doch wollen wir so eine Arbeit nicht übernehmen, ohne Ihren Rath. Wir trauen uns nicht so viel Einsicht zu, dass wir uns nicht gerne sollten unterrichten lassen, und zwar von einem Manne, dem die unpartheyische Welt die tiefste Einsicht zugesteht. Hiemit bitte ich, Sie möchten nach Belieben einige wichtige Stellen zur Probe aufzeichnen, die wir vergleichen wollen, um daraus zu sehen, was sich von unsrer Arbeit hoffen liesse. Hiemit übersende ich einige Nachrichten von den harten Schicksalen der hiesigen Juden, die mein Gehülf mit grossem Fleisse aus den besten vaterländischen Geschichtschreibern sammelte. Er empfiehlt sich Dero Gewogenheit, und bittet um Entschuldigung einiger Fehler.

Ich verharre mit tiefester Ehrfurcht, und grösster Hochachtung

Euer Hochedelgebohrn

Prag, den 8 Octob. Gehorsamster Diener

Joseph Dobrowsky.

N. S. Ich bitte sehr um Verzeihung, wenn ich die Courtoisie verletze.

Beylage.

Memoria Judaeorum Pragensium.

Judaeorum prima apud patrios scriptores memoria occurrit ad A. 995, quo Hagekus noster illos a Christianis contra gentiles turmas ad armorum societatem assumtos, iisque, ob navatam strenue operam, ad ripam Moldavae inter Christianos synagogam aedificare permissum, memoravit. Locus, quo haec stetit, scriptoris aevo adhucdum spectabatur cis pontem Micro-Pragae infra coenobium B. Mariae Virginis. — Posteaquam fidem hospitii odio infringere coeperunt, fontibus utrisque urbis Pragensis veneno infectis, et quadraginta aedibus sacris incendio vastatis, Zpitihnevus dux ὁ ἐπίεικής sumto prius de maleficiis supplicio, omnes Judaeos solum vertere iussit, direptis omnibus eorum bonis, An. Ch. 1059. Teste Hageko ad eund. annum. Caussa ejectionis: quod publica gentis suae pecunia incendiarios de suis ad maleficium conduxissent. Duas eorum synagogas, alteram Micro-Praga sitam, in majori urbe alteram, per id tempus desertas perstitisse scribit Hagekus, quin tamen istius-postremae-originem commemoraret. Sed Judaei nostri jactitant: hunc majoris urbis locum se jam tenuisse anno 606 christianae computationis. Hujus chronologiae monumentum ostendere conantur ex titulo sepulcrali, ad quem a caemeterii custode nuper deducti, ex suprema illius margine literas chronologicas in hunc modum perscripsimus: המשה שנתשׂ׳ל׳ל׳ו׳ לאלף Notas chronologicas Judaeus notitiam rei antiquariae ambiens ita ex posuit: An. 366 in quintum millenarium, vergente nimirum: quae computatio juxta epocham Rabbi Ḥillel expensa referret An. Ch. 606; additis nimirum 240, quibus illa Hillelis epocha, a creatione mundi usque ad principum aerae Christianae annos 3760 comprehendens, minor est. Sed caussati sumus, omisso chronologicae expressionis dubio: לאלףחמ tituli integritatem, et characterum, prae aliis recentioris aevi titulis, et vetustiorem simplicitatem referentibus, et eousque exesis, ut parcissimae (?) literae quadratae illis antiquiores dignosci possint. — Tulimus autem illud responsi: lapidem arenaceum, avorum memoria, dum terra homini sepeliendo egereretur repertum, servandae vero memoriae causa purgatum atque caelo refectum fuisse. Responsio haec quia non omni difficultate nos liberavit, interea monumenti fide in medio relicta, ad inquirendum in cippos Judaerum Pragenses et Libenses nos contulimus, Hottingerum, Wolfium, aliosque imitaturi duce Jer. J. Oberlino — Musei Schoepfl. Hunc enim solum

ad manum esse et dolemus et gaudemus vehementer. Quantum itaque per otium licuit, istud jam observavimus: illam vocabuli ציון inscriptionem, quae ne in unico quidem epitaphiorum a Wolfio vulgatorum occurrit, in nostris Pragensibus et Libenensibus haberi. Pragensis quidam titulus laudatum nomen hac formula complexum praefert: לשואל למיהציון הלוה alius Libenensis in fronte gerit הציון chronologia insignitus שׁפּהלק.: Sed ut e diverticulo in viam redeamus — Exactis a demigratione quinque annis, multi Judaeorum Pragam commigrarunt, sedes antiqua impetraturi, at Wratislaus homines violatae fidei reos recipere noluit; immo vero capitis eos damnavit, nisi triduo elapso exessent. Feliciora tamen nacti sunt A 1067 impetratis antiquis sedibus in Augezd, ubi duodecim domos emere eis concessum fuit. Illi accelerata, et excelsiore domorum aedificatione confecta adeo familias auxerunt, ut exactis tribus mensibus, septingentis plures numerarentur. Quibus compertis, Wratislaus clancula-riam commigrationem interdixit; jussitque dimidiam Judaeorum partem demigrare in majoris urbis Pragensis vicum olim ab eis frequentatum. Aliquando adeo omnibus fortunis exuti sunt, ut praeter cibaria nihil eis reliqui esset, hujus modo direptionem bonorum passi sunt. An. 1097. Teste Hageko, ad eund. An. Subinde major tantum Judaeorum pars miseriam experta est; cum enim contra interdictum Wratislavi gens ista nimium augeretur exulum commigratione, quaerimoniis civium opem laturus princeps, omnes Judaeos Pragae commorantes capite censeri jussit. Anno itaque 1076 censa sunt 3250, praeter infantes bimatum nondum egressos, tanto Judaeorum numero admiratus Wratislaus, mille tantum eorum servatis reliquae multitudini mensem unum ad emigrandum decrevit. Misserimus vero fuit tumultus A. 1389, die 18. April. quo a concitata furenteque plebe bonis spoliati, etiam contrucidati, etiam domicilia, vicusque dictus Judaea concremata sunt. Teste Lupacio et Hageko.

Ferdinandi demum Bohemiae Regis in synodo ordinum Regni decreto, et edicto, solum vertere jussi sunt omnes Judaei; an. 1542 mense Aprili ex urbibus Pragensibus emigrarunt. Ditiores, quibus Pragae aliquamdiu subsistere permissum, Zabecenses, Launenses, Litomericenses et reliqui Judaei fines Bohemiae ad Braunonium jam egressuri a personatis equitibus omnibus omnino rebus et fortunis spoliati sunt. Quo tempore Pragam redire Judaeis concessum fuerit, necdum apud scriptores nostros reperimus. Lupacius ad diem 18. April. illos An. 1561 Pragae fuisse perscribit. Consequentibus vero frequentatum ab iisdem Pragensem vicum ex titulis mortalibus, decretis regiarum synodorum aliisque memoriisque facile comprobatur.

Jonae. Caput. I.

V. 10. בורח plene
11. וישתוק — wie auch v. 12.
ומיצר auch im 13. Vers.
12. והטילוכי plene, auch im 15 V.
16. זבחים im plur. Doch das (י) und (ם) ausgestrichen. Einige alte Uebersetzungen bestättigen diese Leseart.

Caput. II.

V. 1. לבלוצ plene.
4. בלכי das zweyte (ב) hinaufgesetzt.
— יסובבכי

5. צביד das erste (י) ausgelassen.
7. והארץ
8. ותבא
9. יצזובו.
10. ויקיא
11. אתאת dergleichen Schreibenfehler giebt es etwelche, die ich nicht anführe.
— ירבהאל das (אל) oben eingeschaltet.

Caput. III.

V. 4. לבא
— הציר
5. אהאלהים
6. הרבר fehlt
7. וגדוליו
— ebend. ואלירצו.
8. וישוכו plene.
— ררבם scheint gewesen zu seyn, itzt sieht man nur den obern breiten Strich, der nicht von (ר) sondern von (ב) seyn muss; denn ich wüsste nicht, was es für ein andrer Buchstabe seyn könnte, den Zusammenhang betrachtet.
9. אורצ im Jod steht ein Strich, der weiter nichts zu bedeuten hat, als dass das Jod zu lange sey, und man es für kein (ו) sollte ansehen.

Cap. IV.

V. 2. הלא
— אלרחום וחכון die Ordnung versetzt.
— וכיהם
5. שם ausgelassen.
— סודה
6. מצלראש die Ursache ist leicht zu errathen. Solche Fehler bestättigen gewisse Muthmassungen der Kritiker. Und es ist allzeit angenehm, wirkliche Fälle aufweisen zu können durch die man sich überzeugen kann wie gewisse Fehler im Abschreiben haben entstehen können. (ראש) verdammet der Abschreiber durch zwey Striche und schreibt weiter (יובה) u. s. w.

3. **Dopis ze dne 15. IX. 1788:** Dobrovský se opětně obrací na Michaelise, neboť četl v Nové orientální knihovně o důležitosti slovanské verse. Během 10 roků, od vydání jeho *Fragmentum Evangelii S. Marci*, seznámil se se slovanskými rukopisy, o čemž sděluje výsledky svých pozorování. Zjišťuje, že slovanská verse nebyla přeložena *doslovně* z řečtiny, že však mnohá slovanská slova jsou tvořena úzkostlivě podle řeckého vzoru, a že bylo použito téměř vždy řecké konstrukce. Své poznámky ukládá do 14 bodů. Mimo jiné obrací se proti tvrzení badatele Matthäiho, podle něhož slovanský překlad byl zhotoven na základě Erasmových textů. Stejně tak popírá názor Matthäiho, že slovanská verse byla změněna na základě Vulgáty. Slovanští mniši netrpěli žádným nedostatkem, pokud se týče řeckých textů, kromě toho byla jejich úcta k latinské církevní versi stejně malá jako k latinské církvi samé. Dobrovský se nabízí nadále čas od času zasílati N. O. Bibl. příspěvky. Ohlašuje dokonalé popsání slovanské verse přítelem Durychem.

Wohlgeborner Herr Ritter.[16])

Oft denke ich, wie ich einem Manne aus dessen Schriften ich so viel gelernt habe und noch täglich lerne, meine Hochachtung und meinen Dank bezeigen könnte; und ich muss es leider! in meiner Lage fühlen, dass es nur auf eine höchst unvollkommene Art geschehen könne. Da ich neulich in der N. O. Bibl. welche der hiesige Prof. Jahn[17]) auch fleissig, so wie alle andere Schriften Euer Wolg. fleissig liest, die Recension Novi Testam. von Hern Alter[18]) in Wien gelesen hatte, ward ich durch die Bemerkungen über die Wichtigkeit der *slawischen Version* an ein Verszeichen, welches ich vor 10 Jahren im Fragmento Evangelii S. Marci autographo[19]) gethan hatte, erinnert. Erfüllen konnte ich es bis jetzt nicht, weil es mir an Handschriften fehlte. Nach einer zehnjährigen Bekanntschaft mit dieser Version, die ich nun auch nach Handschriften kenne, wage ich es meine Bemerkungen niederzuschreiben, und Euer Wolgeb. zum beliebigen Gebrauche zu überschicken. Sollte dieser Versuch Euer Wolg. nicht unangenehm seyn, so erwarte ich derselben Winke.

Nach einer *Prager* Handschrift aus Servien und einer alten Ausgabe der Evangelien 1573 zu *Wilna*, und einer neuern, Moskau, 1783, verglich ich vor einigen Jahren den ganzen *Markus* und *Lukas;* nach den Wienner Excerpten vom Hern *Alter*, und nach einer andern H. die Hr. *Ribay*, evangelischer Prediger zu *Czinhota*[20]) in Ungarn besitzt, andere Theile des N. Test. und fand im Allgemeinen, dass die slawische Version aus dem Griechischen nicht buchstäblich übersetzt sey, so zwar, dass viele griechische Wörter gar nicht übersetzt, sondern in dieselbe aufgenommen, viele slawische Wörter ängstlich nach dem Griechischen gebildet worden sind, als Luk. XVI, 14. φιλαργυροι Srjebroljubci d. i. Silberliebhaber, u. s. mehrere; dass so gar die Ordnung der griechischen Construktion fast immer, bis auf wenige Ausnahmen, die die slawische Syntax nothwendig machte, beybehalten worden ist, dass die neuern Ausgaben, auch wohl schon die ältern, doch seltner, von Handschriften nicht selten abweichen. Alle Bemerkungen, die ich nach und nach machte, lassen sich in folgende Sätze zusammenfassen.

1. In den Evangelien stimmt die slawische Version mit dem Codex A (?), bey Wetstein[21]) und Griesbach L,[22]) häufiger überein, als mit andern Codd. So auch sehr oft mit Lambecii 28, mit welchem Hr Alter die ersten 14 Kapitel Johannis: Vol. I.

---

[16]) V roce 1775 byl Michaelisovi propůjčen švédský řád „Severní hvězdy" jako satisfakce za zákaz jeho r. 1760 vydané Dogmatiky theologickou fakultou v Upsale. Pravověrní luteráni ve Švédsku uznali totiž tento spis za kacířský.

[17]) Johann Jahn (1750—1816), katolický vykladač biblických textů. Původně profesor theologie v Olomouci; od r. 1789 profesor orientálních jazyků, biblické archeologie a dogmatiky na vídeňské universitě; nástupce Monspergerův.

[18]) Franz Karl Alter (1749—1804), vystudoval na gymnasiu v Olomouci. Od r. 1779 kustodem pro biblickou linguistiku na universitě ve Vídni; znalec slovanských a orientálních jazyků. Vydání Nového zákona, 1787; později práce *Über georgianische Litteratur*, 1798, *Philologisch-kritische Miscellaneen*, 1799, a *Beitrag zur praktischen Diplomatik für Slawen*, 1801.

[19]) Správně: *Fragmentum Pragense Evangelii s. Marci vulgo autographi*, 1778.

[20]) Jiří Ribay, Slovák (1754—1812), evangelický kazatel v Torži a Cinkotě. Životopis podal F. Menčík, *J. Ribay*, Vídeň 1892.

[21]) Joh. Jak. Wettstein (1693—1754), německý theolog, jenž vydal kriticky Nový zákon, a to r. 1751—1752 v Amsterodamu, *Novum testamentum graecum cum lectionibus variantibus et commentario pleniore.*

[22]) Joh. Jak. Griesbach (1745—1812), německý evangelický theolog; profesor v Jeně od r. 1775; věnoval svůj zřetel kritice biblických textů. K druhému vydání jeho Nového zákona přispěl Dobrovský varianty z církevněslovanského překladu.

S. 403=441. ziemlich genau verglichen hat, vermuthlich nach beyden slawischen Wiener Handschriften, deren Lesearten wieder S. 1123 aus allen Evangelien angeführt werden.

2. Sie verlässt den Cod. L so oft er mehrere Zeugen wieder sich hat. Sie liest z. B. Mark. VI, 11 αμην — bis εκεινη nach gedruckten Ausgaben und 3 Handschriften, welche L. nicht hat.
3. In den katholischen Briefen folgt sie meistens dem Cod. A. wenn ihm sonst noch 13, 33, 40, beystimmen. So liest sie Jab. IV, 12. i sudija, και κριτης
4. In der Apostelgeschichte und den Briefen Pauli folgt sie ebenfalls alten Handschriften, allein bald dieser, bald jener. Besonders aber dem Cod. E. nach meiner Bemerkung, und dem Cod. Lambecii 28(?),[23]) wie es Hr Alter, Vol. II. S. 451. richtig bemerket hat. Hic Codex graecus (Num. 300, Lambecii 28) hoc singulare habet, quod cum slauonico Cod. MS (Num. 101, welcher die Apostelgeschichte und die Briefe Pauli enthält) mise quoad textum, et distributionem zaczalarum, graece αρχαι, latine initia lectionum ecclesiasicarum mirum quantum consentiat. Durch die Vergleichung der Lesearten, die S. 967=1039 angeführt werden, kann man sich davon überzeugen.
5. Die Apokalypse kenn ich noch nach keiner Handschrift, muss also nur nach Ausgaben, in denen sie nach dem Kirchenkalender mit kleinerer Schrift als ein liber apocryphus zu stehen pflegt urtheilen. Hier folgt sie nun oft dem Alexandrinischen Codex. So lässt sie mit ihm aus: X, 4 την δεξιαν. XI, 1 και αγγελος ειστηκει —. XIII, 5 πολεμον Doch nicht allzeit. XX, 14 lässt sie ἡλεμνη τȣ πυρȣ aus, das doch A. hat III, 2 liest sie: pred bogom *twoim*, d. i. ενωπιον τȣ ϑεȣ σȣ, am Rande aber mit A. *moim*, d. i. μȣ.

NB. Des Hern Matthäi[24]) Excerpte aus der Apokalypse kann der Kritikus ohne Gefahr zu irren, nicht gebrauchen. Denn der Mann wusste weder das Geschlecht, weder die Personen im Konjugieren noch die ganz gewöhnlichen Bedeutungen der slawischen Wörter zu unterscheiden und richtig zu bestimmen. Und doch war er so dreust, zu behaupten, die slawische Uebersetzung sey nach dem Erasmischen Texte gemacht worden. Diese ganz falsche Behauptung wird schon durch historische Gründe hinlänglich wiederlegt, da es ausgemacht ist, dass die slawische Version der Apokalypse lange vor dem Erasmus vorhanden war. Er bemerkte 7 Stellen, in welchen die slaw. V. mit dem Erasmischen Texte übereinstimmt. Dagegen bemerkte ich 16 Stellen, in welchen sie von ihm abweicht.

6. Im Ganzen zu urtheilen folgt die slaw. Version alten griechischen Handschriften und weicht oft, auch selbst nach neuen Ausgaben, vom gemeinen griech. Texte ab. Sie hat wenigstens ¾ Lesearten, die Griesbach in den Text aufgenommen hat.
7. Hat der Griesbachische verbesserte Text *wenig* Zeugen, so bestätigt die slaw. Version meistens die gewöhnlichen Lesearten, die aber doch immer auch in alten Handschriften gefunden werden. So hat sie (nach Handschriften und Ausgaben) Matth. VI, 13 die Doxologie. Apostelg. I, 14 και τη ϑεησει, und v. 17, συν, nicht εν. VI, 13 βλασφημια und τȣτȣ. IX, 26. ὁ σαυλος. X, 7. τω κορνηλιω. X. 21 τȣς απε-

---

[23]) Peter Lambecius (1628—1680), od r. 1662 knihovníkem ve Vídni; proslavil se svým hlavním dílem *Commentarii de bibliotheca caesarea Vindobonensis*, Vídeň 1665—1679, 8 sv.

[24]) Christian Friedr. von Matthäi (1744—1811), byl doporučen Ernestim roku 1772 do Moskvy, kde se stal později profesorem klasické literatury na tamní universitě. Obzvláštní zásluhy si získal — kromě svých prací o Otcích církve a o Novém Zákoně — uveřejněním mnohých moskevských rukopisů, hlavně ze synodální knihovny.

σταλμενϐς προς αυτον απα τϐ κορνηλιϐ Col II, 2 και πατρος και τϐ χριστϐ, und so in vielen andern Stellen.

8. Ist die Uebereinstimmung der alten Codd. für eine Leseart gross, so tritt ihnen die slaw. Version fast immer bey und weicht dann von dem gemeinen Texte ab. Ich befragte oft die Zeugen bey Griesbach und rieth darnach auf die Leseart der slaw. Version, und hatte meistens das Vergnügen, glücklich gerathen zu haben.

9. Sie ist nicht nach der Vulgata geändert worden. Diese Erinnerung schiene mir ganz überflüssig, hätte nicht Hr. Matthäi auch diese grundlose Vermuthung geäussert. Fraglich stimmt sie auch oft mit der Vulgata überein, aber dann hat sie auch wichtige griech. Handschriften für sich. Die Russischen, Servischen, Bulgarischen, Moldauischen Mönche, von deren Händen wir die hinterlassenen slawischen Handschriften haben, litten doch keinen Mangel an griechischen Codicibus, nach denen sie die slawische Version, wenn sie sonst Lust und Neigung dazu hatten ändern könnten; auch war die Achtung für die lateinische Kirchenversion bey ihnen gewiss eben so gering, als für die lateinische Kirche selbst.

10. Sie weicht oft vom Throphylactus ab, gewiss eben so oft, als sie ihm folgt. Apostelg. IV, 1 lässt sie τα ρηματα ταυτα aus, das Throphylactus las. Col. I, 2 liest sie και κυριϐ ιησϐ χριστϐ das Throph. nicht las. Gal. III. 4 liest sie τη αληθεια μηπειθεισθαι, welches Throph. und ältere griechische Väter nicht haben. Apostelg. V, 41 liest sie zwar mit Throphylactus τϐ κυριϐ αυτϐ, allein hier, wie in vielen andern Stellen kommt sie nur zufällig mit ihm überein; nicht, dass die slawische Version absichtlich nach Throphylacti Texte geändert worden wäre, sondern weil beyde zur Constantinopolitanischen Recension gehören.

11. Die Ausgaben der slaw. Version sind in vielen Stellen ergänzt worden, wo vorhin die Handschriften nichts lasen. Ueberhaupt fand ich, dass die corrigierenden Mönche geneigter waren, zuzusetzen, was ihnen zu mangeln schien, als herauszuwerfen, was sie in ihren griech. Handschriften nicht fanden. So mangelt Apostelg. VIII, der 37te Vers in der Wienner und Ribayischen Handschrift; in gedruckten neuern Ausgaben ist er ergänzt worden, doch nicht nach dem gemeinen Texte, sondern nach Handschriften, und zwar hier nach dem Laudiano, bey Wetstein E, Apostelg. IX, 5, 6 mangeln die Worte σκληρον bis αυτον in Handschriften; sind aber nun in Ausgaben schon ersetzt worden; X, 6. sind die Worte ϐτος—ποιειν, welche in beyden Handschriften fehlen, nach den Codd. 4. 8. 26. 27 in den Ausgaben ergänzt. L. Joh. V, 7 fehlt noch in ältern Ausgaben. Bey Jud. I, 25 war der corrigierende Mönch so gefällig, die Worte iisom christom gospodem nassim, d. i. δια ιησϐ χριστϐ τϐ κυριϐ ἡμων in Parenthesen einzuschliessen, (Sieh die Moskauer Aug. 1784.4)' weil sie ehedem mangelten.

12. Selbst die slawischen Handschriften sind nicht ungeändert geblieben. Wie hätte es auch der klügelnde Mönch übers Herz bringen können, eine griechische Leseart, die ihm gefiel, nicht in die slaw. Uebersetzung aufzunehmen. So ist der Wienner Codex Num. 101 in vielen Stellen interpoliert, wo es der Ribayische nicht ist. 1. Cor. VIII, 6 nahm jener ein Scholion, welches Matthäi bey dieser Stelle anführt, in den Text auf: και ἑν πνευμα ἁγιον δια ϐ τα παντα και ἡμεις εν αυτων Es fehlt aber in der Ribayischen Handschrift, so wie jetzt in allen Ausgaben. Schlecht genug, dass die Ostroger Ausgabe 1581 diesen Zusatz hat. Die Moskauer vom J. 1664 hat ihn in Parenthesen eingeschlossen. So steht Col. I, 6 in dem Wiener Codex: i rastimo, d. i. και αυξανομενον und v. 14 krowiju jego, δια τϐ ἁιματος αυτϐ Jud. I, αγγελων, wo doch alles diess in dem Ribayischen mangelt. Selbst in der Ausgabe 1783 ist (aggel) in Parenthesen eingeschlossen.

13. Sonst folgt die slaw. Version, auch wie wir sie jetzt in neuern Ausgaben haben, den *meisten* Handschriften, nicht immer zwar den ältesten aber doch auch nicht den jüngsten. So ist noch immer Matth. XXVII, 35 ἵνα bis κληρον ausgelassen. Die Doxologie Röm. XVII, 25 27 steht XIV, 33. Sie steht zwischen dem Texte der ältesten Codicum und dem Erasmischen gleichsam in der Mitte. Daher verbindet sie oft zwey verschiedene Lesearten. Apostelg. XX, 28 gospoda i mgly, d. i. κυριȣ και θεȣ II. Petri II. 27 oblacy i mgly, d. i. νεφελαι και ομιχλαι nach den Ausgaben. In Handschriften aber fehlt ομιχλαι.

14. Besondere, der slawischen Version allein eigene Lesearten, lectiones singulares, habe ich nicht gefunden. Doch hat ein uralter slawischer Codex, den ich erst neulich verglich, II. Tim. II, 10. nebjesnuju, d. i. ȣρανιȣ wie der Syrer und Vulgata, das noch in keiner griechischen Handschrift gefunden worden ist. Der Wienner Codex und die gedruckten Ausgaben der slaw. Uebersetzung lesen hier αιωνιȣ. Noch eine ihr eigene Leseart führt Hr Alter Vol II. S. 1159 aus dem Wienner Codex an, nemlich Kelewei, d. i. κελεβᾶιος, welches auch die Ostroger Ausgabe 1581 noch so liest. Es ist aber ein offenbarer Fehler des Uebersetzers, der και λεββαιος als Ein Wort gelesen hat, und Kelewei daraus machte. Es scheint jemals in der slaw. Version gefehlt zu haben.

Hr Alter, dessen eiserner Fleiss und bewundernswürdige Thätigkeit mir bekannt genug ist, so dass ich an der Genauigkeit und Zuverlässigkeit seiner Auszüge gar nicht zweifle, verdient allerdings Dank für seine Mühe, mit welcher er die Varianten aus *zwey* slawischen Handschriften zu den Evangelien und aus *einer* zu den übrigen Theilen des N. Testaments, die Apokalypse ausgenommen, gesammelt hat; allein sehr wenige werden den rechten Gebrauch davon machen können, der doch zu wünschen wäre. Selten versteht der Kritikus so viel slawisch, dass er sich in seine Auszüge finden sollte. Für den slawischen Philologen hat er schon mehr gesorgt. Was mag sich wohl mancher Lehrer dabey denken, wenn er bey λεγει unzählige Male angemerkt findet: Cod. *hlahola?* Es ist doch nur Uebersetzungsfreiheit, wenn hier ein anders Tempus gebraucht wird. Matth. XII, 4. Mark. II, 26 irrt sich Hr Alter, wenn er glaubt, *sniest* sey ein Futurum. Es ist das Praeterium simplex verbi irregularis, und soviel als ἔφαγεν. Matth. IV, 3 wird aus der 2ten Handschrift angemerkt: Cod. Kamenie se, λιθος ȣτος. Allein kamenie ist ein Collectivum von kamen, muss daher οἱ λιθοι ȣτοι heissen, wie es denn der slawische Uebersetzer nicht anders las. Joh. IV, 51 ὁπαις σȣ: Cod. sin twoi, ὁ ὑιος σȣ muss wieder so verstanden werden, nicht, als wenn der Uebersetzer ὁ ὑιος gelesen hätte, sondern nur, dass er ὁ παις durch *sin*, Sohn, übersetzt habe. Math. XV, 22. konnte er τι φαγωσι nicht anders als *czeso jasti*, was zu essen, übersetzen. Hat also nicht τι φαγειν gelesen. Apostelg. VII, 29 ist εντη μαδιαμ durch *w zemli* madianscei, im Madianitischen *Lande* gegeben, und Hr Alter urtheilt: proinde legit εν τη γη μαδιαμ Nicht doch: Es soll heissen vertit, nicht legit, denn der Slawe pflegt bey den Ländernahmen das Wort zemlja, terra, Land, zu gebrauchen. Man sieht also, wie behutsam man in Aufsuchung der Lesearten in einer Uebersetzung, wie sehr man mit dem Eigenthümlichen der Sprache bekannt seyn muss, um nicht die Freyheiten, deren sich der Uebersetzer, dem Genius seiner Sprache gemäss, bedient, mit den Lesearten zu vermengen. Es müssten also diese Auszüge von neuem revidiert werden, wenn sie recht brauchbar werden sollen, wozu ich mich eben anheischig mache. Sollte meiner Revision eine Stelle in Dero N. Or. Bibl. gegönnt werden, so will ich von Zeit zu Zeit die Beyträge einsenden. Dies sey also nur eine vorläufige Beschreibung der slaw. Uebersetzung. Eine vollständiger haben wir von einem meiner Freunde, Hrn Forunat Durich

in Wienn, dessen Kenntnis in der slawischen Litteratur mir seine Briefe verbürgen, zu erwarten. Noch ein paar Erinnerungen zum Besten der Kritik des N. Test. Zur S. 136 des Vten Th. der N. O. Bibl. *Seite* und *Zeile* bezieht sich nicht auf den Codex, sondern auf den abgedruckten Text, dass man sich doch, obschon immer schwer, darein finden kann. Ist also nicht so ganz unbrauchbar, denn, wenn ich vorne die Seite und Zeile aufsuche, so finde ich doch auch das Kapitel und den Vers.

Zur S. 140, Zeile 16, die Varianten sind *alle* zur neuen Wienner Ausgabe gesammelt. Diess sagt Hr Alter in der Vorrede S. VI.

Zur S. 145. Zeile 2. dass *Mastricht*[25]) nachlässig excerpirte, konnte Hr Alter aus Wetstein wissen, wiewohl er die Mastrichtische Ausgabe. 1717 nicht sah. Zur S. 147. Zeile 3 von unten. Die Excerpte, die ich prüfte, durch einen Freund in Wienn, fand ich genau und zuverlässig.

Mit vollkommenster Hochachtung und Verehrung bin ich
Euer Wolgeb. Ergebenster Diener
Joseph Dobrowsky

Den 15. Sept. 1788

Vicerektor am k. k. Generalseminariū zu Olmütz.[26])

---

[25]) Peter von Mastricht (1630—1706), theolog ze školy Voetiusovy, profesor theologie ve Frankfurtě nad Odrou.

[26]) K činnosti Dobrovského na generálním semináři v Olomouci, hlavně v letech 1787—1790, srovnej: úvod ke spisku, *Přednášky o praktické stránce v křesťanském náboženství*, vydali J. Volf, M. B. Volf a Jos. Vraštil (Spisy Dobrovského, sv. XVI, Praha 1948).

K počátkům slavistické katedry v Praze

V tomto příspěvku nemíním vykládat o budování slavistické katedry na dnešní Karlově universitě, nýbrž o vzniku slavistické stolice (jak se tehdy běžněji říkalo) v Praze více než před sto lety. Je snad vhodno v jubilejním roku Jos. Dobrovského připomenout těžké a dosud značně nejasné počátky slavistických studií na pražské universitě. Boj o zřízení slavistické stolice v Praze v čtyřicátých letech 19. století byl, jak je známo, spojen se jménem P. J. Šafaříka. Ale v jistém smyslu byla Praha právě zásluhou Jos. Dobrovského nekatedrovým střediskem slavistiky už od konce 18. století. Postava Dobrovského se míhá zřetelně na pozadí všech snah, které v revolučním roku 1848 vedly k připuštění slavistiky na tehdejší Karlo-Ferdinandovu universitu, dlouho pro ni uzavřenou.

Nelze říci, že by historii bojů o zřízení stolice slavistiky v Praze byl býval věnován v naší vědě náležitý zájem. Velké Tomkovy dějiny Karlovy university končí basilejskými kompaktáty a jeho přehled jejího půltisíciletí je příliš stručný, takže jméno Šafaříkovo tam ani nepadne. Toto zanedbání universitních dějin půjde nyní těžko napravovat, protože Němci na samém konci války vyvezli neznámo kam důležité části universitního archivu, t. j. osobní spisy profesorů. Z českých slavistů se dějinami svého oboru zabýval speciálně jenom Fr. Pastrnek a ten nedošel dále než k V. F. Durychovi (Čas. čes. musea 70, 1896). Stejně jako Pastrnek zahájil svá universitní čtení přednáškou z dějin české slavistiky Francev — ovšem ve Varšavě. Přednáška byla otištěna pod názvem *Главнейшие моменты в развитии чешского славяноведения* (1901) a tu je opravdu vylíčena i doba Šafaříkova (a nezapomínejme též Čelakovského), nadto je otištěn významný dokument oné Šafaříkovy akce z let čtyřicátých, která usilovala včlenit slavistiku do soustavy universitních studií, získat jí už v Metternichově Rakousku legální postavení. Ale náčrt ve vstupní přednášce (byť podstatně obohacený zmíněnou důležitou přílohou) nemohl nahradit skutečné dějiny slavistiky. A tak zbývá jen encyklopedické dílo Jagićovo, které však zpracovává látku tak rozsáhlou, že nemůže do podrobností sledovat speciální vývoj české slavistiky, všechny její vnější i vnitřní zápasy na přelomu doby feudální a doby buržoasní.

Za těchto okolností jsme odkázáni na biografickou literaturu o Šafaříkovi, kam pronikly drobty informací o peripetiích dlouhého zápasu o to, aby slavistika získala domovské právo na pražské universitě. Není příliš

lichotivé svědectví pro historickou vědu, že děje nesporně obecného dosahu odsunula do životopisu P. J. Šafaříka a traktovala, respektive dovolila je traktovat jako kapitolku z životní tragedie znamenitého učence. Je pozoruhodné, že historie Šafaříkova podílu na vybudování dvou slavistických stolic v Prusku, v Berlíně a Vratislavi byla osvětlena dříve a s větším zájmem, že příslušné memorandum Šafaříkovo bylo už v minulém století otištěno v originále Popovem, v ruském překladu Lavrovem, který se také snažil vytěžit z něho aktuální podněty, učinit z něho skoro program současné práce a universitní organisace. I Jagić o něm mluví s velkým uznáním.

Obdobné Šafaříkovo memorandum o zřízení stolic slavistických v Rakousku, zvláště pak stolice pražské, třebaže už rozsahem úctyhodné, bylo Francevem, jak řečeno, otištěno opožděně teprve r. 1901 (na otištění pomýšlel ovšem už J. Jireček r. 1865, jak vysvítá z předmluvy k třetímu svazku *Sebraných spisů* Šafaříkových) a komentováno s nesmělou stručností. Před Francevem jediný J. Vlček podal výtah z tohoto memoranda ve svých jubilejních příspěvcích v Naší době (1895) a pak knižně 1896 (zde výtah zabírá pouhé tři stránky 91—93). A sama vnější, velmi zamotaná historie Šafaříkovy akce z let čtyřicátých, jeho zápasu s vídeňskou vládou o pražskou slavistiku byla v jednotlivých biografiích vylíčena útržkovitě a velmi neúplně Jos. Jirečkem v Oesterreichische Revue 8 (1865) loyálně vůči Rakousku a pietně vůči tchánu Šafaříkovi, s vášnivým osobním zaujetím synem Vojtěchem v Riegrově slovníku naučném, s novými podrobnostmi V. Brandlem.[1]) Hanuš v populárním jubilejním spise[2]) jen opakuje Brandla, v největších literárně historických kompendiích je ona historie podána bez potřebného důrazu a namnoze velmi kuse, na př. v obou vydáních Jakubcových *Dějin české literatury*.

Pokouším-li se odčinit aspoň zčásti nedostatek dosavadní odborné literatury, vede mě k tomu dvojí důvod. Jednak jubileum Dobrovského vybízí nějak přispět k objasnění dějin slavistiky v Čechách, jejímž je on zakladatelem a průkopníkem, jednak se mi dostaly do rukou nové dokumenty, které umožňují v záhadné historii postoupit o kousek dopředu.

Už loni mě Dr Vladimír Budil z mnichovodradištského archivu upozornil na dva dokumenty, které se tam dostaly z neuberského archivu v Čejeticích — za laskavé upozornění mu srdečně děkuji (rovněž Dr Jechovi, který mi letos umožnil tyto památky znovu prostudovat). Nejsou to dokumenty neznámé, jen dosud neznámé exempláře památek už otištěných. Větší spis je ono Šafaříkovo memorandum o potřebě universitního studia slavistiky v Rakousku, otištěné Francevem po prvé r. 1901 a znovu jako IV. příloha v *Korespondenci P. J. Šafaříka* (1927—1928, 984—996). Menší spis z mnichovohradištského archivu je konkretní návrh na zřízení slavistické stolice v Praze a jmenování Šafaříka profesorem — otištěn Francevem v Korespondenci jako V. příloha (997—1001).

[1]) V. Brandl, *Život P. J. Šafaříka*. 1887.
[2]) J. Hanuš, *P. J. Šafařík v životě i spisích*. 1895.

Zisk z tohoto staronového materiálu je větší, než by se na první pohled zdálo. Už sám fakt, kde se tyto dokumenty nově našly, dokazuje, že spojencem Šafaříkovým v oné složité hře o vytvoření slavistiky na pražské půdě universitní byl tehdejší čejetický pán, Jan Norbert rytíř Neuberk, vnuk známého přítele Jos. Dobrovského a sám vynikající vlastenec předbřeznový i významný činitel z r. 1848, který doplatil na svou činnost tím, že na památné schůzi Musea 29. VII. 1852 spolu s Fr. Palackým vypadl z výboru — on president a Palacký sekretář Musea. Tyto ostudné volby do výboru Musea byly chápány jako porážka české (podle tehdejší terminologie „ultračeské“ strany) a reakce jásala. Hned následujícího dne 30. VII. 1852 píše pražský místodržitel triumfální relaci do Vídně (srov. J. Volf, Čas. čes. musea 93, 1919, 62 sl.). O Neuberkovi snad postačí zatím dodati, že 2. VI. 1841 se stal kurátorem Matice, že vedle Palackého byl duší agilní činnosti Musea po celé desetiletí 1842—1852. Ani jeho objevení v historii zápasů o pražskou slavistiku není naprostým překvapením, neboť jak uvidíme, jednou se už jeho jméno mihlo v této souvislosti v šafaříkovské literatuře, aniž si toho ovšem někdo dále všímal.

Je naděje, že se v neuberském archivu najde ještě leccos pozoruhodného, třebaže se do Mn. Hradiště dostal ve velmi neutěšeném stavu, naprosto neuspořádán, tím méně signován a zkatalogisován. Při této příležitosti předem přiznávám, že můj příspěvek bude musit být doplněn a opraven podle dalšího pramenného materiálu. Ale pozůstalost P. J. Šafaříka je dočasně nepřístupná, protože Literární archiv Národního musea se stěhuje. A bádání v archivu ministerstva vnitra vyžaduje odborného historika.

Když přistupuji k podrobnějšímu probírání obou dokumentů, upozorňuji, že je nutno je oddělit. Pro samo Šafaříkovo memorandum nemůže přinést nově nalezený exemplář celkem nic nového, neboť je to samozřejmě opis. Zato se znamenitě osvětluje historie návrhu (u Franceva v Korespondenci příl. č. V.), protože se dá lehko dokázat, že se tu našel koncept, který jednak sám v sobě má stopy toho, jak návrh postupně vznikal a tříbil se, jednak i ve svém konečném znění představuje fázi ranější, měněnou ještě dále v textaci, kterou pak otiskl Francev.

Srovnání obou nových versí s otisky u Franceva má i cenu textově kritickou, zvláště pokud jsou nepřístupné dokumenty ze Šafaříkovy pozůstalosti, z nichž svůj text vzal Francev. Stručně bych konstatoval, že otisky Francevovy nevyhovují, že zvláště návrh se hemží chybami. Dokud nebude pořízeno spolehlivější vydání, pro potřebu bádání bych upozornil na nejhorší nedostatky.

Napřed nutno říci, že Francev v Korespondenci otiskl memorandum mechanicky podle staršího svého otisku z r. 1901. To dosvědčuje společná chyba, haplologie, jíž vypadl passus mezi dvojím auch: „auch, wie der Einzelmensch, nicht nur von leiblichen, sondern auch“ (Kor. 994, ř. 11). Dále ojediněle zůstalo psaní *sz*, které bylo důsledné r. 1901 a v Kor. bylo nahrazeno psaním *ss: Verhältnisze* (990, ř. 2). Nově přibyla haplologie, vypadnutí slova mezi dvojím und: „und Ungarn und“ (989, ř. 6 zdola na konci). Konečně se zdá, že opisovač textu z Hradiště lépe pochopil vsuvku Šafaříkovu, kterou otiskuje Francev

na str. 991 pod čarou. V nově objeveném textu je „Ruthenier und Serbier“ (nikoli „Serben“, jak tiskne Francev) vsunuto přímo do textu na místě, které označuje Francev, ale slova „Wiewohl nach dem Römischen Ritus“ jsou v jiném kontextu: „wozu noch die ebenfalls slavisch, wiewohl nach dem Römischen Ritus liturgirenden Glagoliten in Dalmatien...“ Zdá se nesporné, že opisovač lépe pochopil záměr Šafaříkův než vydavatel, ale definitivní slovo bude možno říci až po prozkoumání originálu, kterého používal Francev.

Ovšem je tu jakási nesrovnalost. Máme-li rozumět slovu „originál“ ve smyslu „autograf“, pak je to v rozporu s údajem Vojtěcha Šafaříka, který ve svém náčrtku poznamenává: „otec mně diktoval memoár“ (Osvěta 1909, 285). Ovšem Šafařík, jak ještě uvidíme, pravděpodobně sestavil v této věci více memorand, takže by byl mohl synovi diktovat jinou písemnost, než kterou se právě zabýváme. Ale příliš pravděpodobný tento výklad není, protože kontext zmíněné poznámky Šafaříkova syna dost jednoznačně ukazuje na naše memorandum.

Článek V. Šafaříka v Riegrově slovn. nauč. i jeho rukopisné poznámky ukazují, že právě o memorandu, kterým se zabýváme, věděl velice dobře, třebaže všechny jeho údaje nejsou přesné. Je pozoruhodné, že Francev nezná nebo aspoň neotiskuje originální název memoranda; v Korespondenci (str. 984) dává vlastní záhlaví „Návrh Šafaříkův na zřízení stolic slovanské filologie na universitách v Rakousku“ (analogicky už r. 1901, jenže tehdejší ruské záhlaví mluví o zřízení jedné katedry v Praze). Opis v Mn. Hradišti má na obálce nadpis *Denkschrift über die Nothwendigkeit und Nützlichkeit der Errichtung eines Lehrstuhls für höhere slavische Philologie an der Universität zu Prag.* S tím je ve shodě údaj v Riegrově slovn. nauč.: „důkladné promemoria o prospěšnosti a potřebě zřízení stolice vyšší slovanské filologie na universitě pražské“. Jireček v předmluvě k III. sv. Sebraných spisů P. J. Šafaříka označuje memorandum zkráceným názvem „o potřebě kathedry slovanského jazykozpytu na universitě pražské“. Docela povšechné označení nalézáme v seznamu tištěných i rukopisných prací Šafaříkových, který pořídil jeho syn a otiskl Zíbrt; mluví se tu o rukopisném fasciklu, v němž jsou německá promemoria, mezi nimi „o profesuře slovanské v Praze, do Vídně před r. 1848“.

To je dost podivný záznam, budící otázku, komu bylo memorandum určeno a kdy bylo sepsáno. Vládne celkem shoda v tom, že bylo napsáno pro arcivévodu Š t ě p á n a, který od r. 1845 byl místodržitelem v Čechách, a nejpřesnější časové určení má Brandl. S arcivévodou Štěpánem spojuje memorandum dvakrát též V. Šafařík: „Podal náměstku zemskému, arcivévodovi Štěpánovi, důkladné promemoria... zároveň s prosbou, by tato profesura mimořádná jemu propůjčena byla“ (Riegrův slovn. nauč.), „1846 Štěpán (arcivévoda) dámám slíbil (otec mně diktoval memoár)“ (Čas. čes. musea 83, 1909, 285). Ona nejurčitější zpráva Brandlova konečně zní takto: „Arcivévoda Štěpán... jsa o přání Šafaříkově zpraven, plánu tomu se naklonil a Šafařík vyzván, aby jemu památný spis v té příčině podal. Památný tento spis byl arciknížeti doručen v lednu 1846, tehdy když Šafařík ještě censorem byl, a podán byl Fr. Palackým, který ke spisu přítelovu několik doporučujících slov přičinil, jež o šlechetném jeho srdci krásné svědectví dávají...“ (46). Brandl obšírně cituje doporučení Palackého a měl tedy v ru-

kou příslušný listinný materiál, takže o věrohodnosti jeho zprávy není třeba pochybovat.

Jediná věc odporuje Brandlovu vylíčení, totiž fakt, který uvádí Francev v poznámce k otisku onoho druhého dokumentu, t. j. návrhu, aby stolici slavistiky dostal Šafařík. Podle toho byl arcivévodovi podán právě tento návrh: „Am 28-ten Apr. 1846 Sr. K. K. Hoheit E. H. Stephan überreicht". Co tedy bylo tomuto představiteli moci skutečně předloženo? Pravděpodobně obojí, nejdříve v lednu 1846 pamětní spis obecně formulovaný, provázený jen doporučením Palackého, pak 28. IV. téhož roku po předběžném jednání už konkretně formulovaný návrh, personálně po všech stránkách precisovaný. Jestliže v lednu podporoval všeobecné dobrozdání přítelovo Palacký a naléhal opět všeobecně formulovanými důvody, že by nejlepším kandidátem pro teoreticky doporučovanou katedru byl sám navrhovatel, v dubnu nepochybně, jak už jsme řekli, stál za propracovaným, právničtěji formulovaným návrhem rytíř Neuberk.

Že iniciativa v pokročilejším stadiu jednání přešla na Neuberka, potvrzuje se kriterii vnějšími i vnitřními. Nemluvíc o tom, co už bylo řečeno (jak by se byly ty písemnosti dostaly do Čejetic), čteme překvapivé tvrzení, ne-li potvrzení, v poznámce V. Šafaříka: „Neuberg u Metternicha" (Čas. čes. musea 83, 1909, 285 — pokračování po slibu arcivévodském dámám). Ovšem s údaji V. Šafaříka je opět obtíž. V Riegrově slovn. nauč. mluví o Metternichovi v jiné souvislosti. R. 1841 totiž se Šafařík účastnil radou budování slavistických stolic v Prusku a to pochopitelně vzbudilo podezíravou pozornost Vídně. Bylo potřebí něco udělat pro muže, který byl lákán cizí vládou na význačné postavení. Tehdy prý sám nejvyšší kancléř Metternich řekl: „Přeji sobě, aby Šafařík za každou cenu u nás zůstal, a jsem předkem srozuměn, co hrabě Kolovrat k tomu konci navrhne."[3]) Není konečně vyloučeno, že Metternich dvakrát rozhodoval o osudech Šafaříkových, r. 1841 i 1846. Ale naprosto jisté je, že kandidaturu Šafaříkovu prosazoval Neuberk, ať v Praze, ať ve Vídni.

Byl k tomu zajisté nejvhodnější osobou jako aristokrat, který nemohl být dobře podezříván z buřičských či podvratných sklonů měšťácké luzy, on, který byl posledním nejvyšším písařem království českého a mimo jiné též c. k. radou zemského soudu. Na druhé straně tvořil Neuberk s Palackým a Šafaříkem důležitý triumvirát, který podstatně zasahoval do kulturně politického dění desetiletí 1842—1852. I kdyby nebylo vnějších indicií, už z analogie k tolika jiným případům bychom musili usuzovat, že se Neuberk jako Palacký zúčastnil Šafaříkovy akce o zavedení slavistických disciplin na pražskou universitu. Ale vnější svědectví, jak jsme viděli, postačují.

Oba dokumenty, které se nám dochovaly, jsou tedy datovány dost bezpečně do ledna a dubna 1846. Horší je určení, kdy se zrodil plán slavistické katedry a jak probíhala všechna jednání. Už Jagić pěkně poukázal na tajnůstkářství Šafaříkovo, ostatně poměry zcela odůvodněné, které mu nedovolovalo

---

[3]) *Riegrův slovník naučný* IX, 8.

zasvětit i důvěrné přátele — aspoň písemně — do plánů, dokud se neuskutečnily nebo neztroskotaly (*История славянской филологий*, Петербург 1910, 309). J. Jireček jistě nikoli neprávem říká, že Šafařík už r. 1833 přicházel do Prahy s perspektivou, že tu vytvoří stolici slovanské filologie a dosedne na ni. Dost obecně se v literatuře uvádívá, že r. 1841 po pruské iniciativě, zřizující za účasti Šafaříkovy slavistické stolice v Berlíně a Vratislavi, jednalo se na úředních místech o slavistické stolici někde v Rakousku. Ale strach z panslavismu překazil všechny takové naděje a vláda se spokojila s tradičním řešením; Šafařík byl 22. V. 1841 jmenován kustodem pražské universitní knihovny, přesně jako Kopitar byl kustodem knihovny vídeňské. Režim se prostě držel osvědčených receptů. Ostatně oba největší rakouští slavisté své doby, Kopitar i Šafařík, byli c. k. censory. Ironií osudu, jak zdůrazňují biografové, zdědil Šafařík po zemřelém Kopitarovi týž pruský řád Pour le mérite, jako by i pruská vláda chtěla oba učence co nejpřesněji sblížit a jako by oba se měli stýkat i ve vyznamenáních. Ale Šafařík nebyl Kopitar, je příliš dobře známo, že se ke konci Kopitarova života do krve znepřátelili.

Jestliže r. 1845 nebo začátkem r. 1846 ožil starý plán slovanské profesury na pražské universitě, nesmíme to sentimentálně chápat jako výsledek nějaké arciknížecí blahovolnosti. Takové legendy snad byly žádoucí za monarchie, ale už J. Jireček pěkně ukázal, že oživená aktivita Šafaříkova v tomto ohledu souvisela se zřízením reformní studijní komise ve Vídni, neboť se cítilo, že stav rakouského školství je neudržitelný (r. 1845). Jireček pochybuje, že by byla tato komise něčeho dosáhla, kdyby nepřišly převratné události r. 1848, třebaže v ní už zasedal Exner, jeden z tvůrců pozdější reformy, umožněné revolučním zvratem celé společnosti. A to je přesně i případ Šafaříkova návrhu a jeho kandidatury. Není tedy nemožné, že už prvotní memorandum (Denkschrift), přestože bylo doručeno arcivévodovi Štěpánovi, bylo v první řadě určeno právě oné reformní komisi. Pak by byla správná nejasná poznámka V. Šafaříka „do Vídně“ a přímo hlubokého smyslu by nabylo jinak matoucí datování „před r. 1848“.

Z korespondence, aspoň pokud jsem ji měl možnost prohlédnout, mnoho nezískáme pro dokreslení všeho toho zákulisního jednání, které nepochybně od r. 1845 probíhalo. Bylo by asi odvážné vztahovat na plán se slavistickou katedrou zmínku z dopisu Pogodinovi z 2. III. 1845: „Gelingt es mir, mich mit Hilfe Gottes und meiner Freunde im Laufe dieses Jahres herauszuwickeln: so darf ich hoffen...“ (Francev, Korespondence, 681—2). Ale docela nepochybně se na obnovené jednání o zřízení slavistické katedry v Praze vztahuje věta z dopisu synovci Janovi z 13. II. 1846: „Ještě se pokusím o nějakou změnu, a již se jednání začalo: ale výpadku předvídati nemohu“ (Čas. čes. musea 84, 1910, str. 90). Tím je také potvrzeno datum, které udává Brandl pro doručení původního memoranda.

L. Niederle ve své práci o *Slovanských starožitnostech* nemůže dobře pochopit, proč Šafařík své skvělé a obecně hned po vydání uznané dílo nedokončil a obrátil své studie jiným směrem (Čes. čas. hist. 1, 1895). Ale už

Jireček podal nesporně správný výklad, když napsal, jak bylo zde už uvedeno, že Šafařík od samého příchodu do Prahy choval ideu vybudovat tu Karlově universitě slavistické středisko, datuje novou fázi tohoto životního úsilí tchánova r. 1845: „Genesen von einer schweren Krankheit, hatte er sich seit dem Jahre 1845 der philologischen Forschung wieder entschieden zugewendet“ (Öst. Revue 8, 1865, 37). Ostatně toto mínění se v literatuře občas vrací (srov. Lit. česká XIX. st., II. sv., 1917[2], 469), třebaže nikoli v tak jasné podobě.

Když jsme takto oba dokumenty zařadili do časového vývoje, musíme prozkoumat i výsledky celého úsilí. Podle dojemně loyálního Jirečka návrhy a žádosti Šafaříkovy těšily se „allseitig der wohlwollendsten Unterstützung“, ale nestalo se nic. Ještě uvidíme v dalším výkladu, že to nebyla idylická záležitost, že to nebylo mírumilovné jednání s milostivými úřady a dobrotivým císařem, nýbrž bezohledný boj.

Situace se vyvinula tak, že Šafařík byl dohnán k zoufalým krokům. Brandlovy zprávy o vývoji z r. 1847 přijímá Jagić s pochybností; nemá právě chuť jim zcela uvěřit (l. c.). Avšak ve skutečnosti jsme o průběhu jednání r. 1847 poměrně nejpřesněji informováni, ačkoli na druhé straně postrádáme listinné prameny, jakými jsou dokumenty z ledna a dubna 1846. Dne 8. II. 1847 podal si Šafařík žádost k císařskému dvoru, aby mu byla propůjčena mimořádná stolice slavistiky na pražské universitě, ponecháno místo kustoda universitní knihovny, avšak aby byl zbaven funkce censorské. Žádal, aby touto změnou nebyly zkráceny jeho důchody, t. j. jinými slovy, aby za přednášky dostával ročně 400 zl., které měl jako censor. Je to opravdu neuvěřitelné, ale Šafaříkova velmi skromná nabídka nebyla přijata.

V dosavadní literatuře se spojuje překvapující krok Šafaříkův s jeho jmenováním, na př. v Riegrově slovn. nauč.: „Byv právě tenkráte jmenován členem nově zřízené císařské akademie nauk ve Vídni (v únoru 1847), což mohl právem považovati za uznání evropské slovutnosti, podnikl touž dobou krok k uskutečnění dávného přání a cíle, o němž tentokráte důvodněji nežli dříve doufati mohl, že nebude marný.“ O tomto motivu by se dalo pochybovat, neboť žádost ke dvoru podával Šafařík 8. II. 1847, kdežto členem akademie byl podle vlastnoručního záznamu jmenován 14. V. téhož roku. (Korespondence, 975.) Není ovšem vyloučeno, že Šafařík o přípravách k založení akademie a o svém chystaném jmenování do ní věděl už před podáním žádosti.

Ale na tom, mohlo-li členství ve vídeňské akademii pohnout Šafaříka k nezvyklému kroku, příliš nezáleží. Pravý jeho smysl a dosah vysvitne z konfrontace fakt a ze srovnání trojí verse návrhu na zřízení stolice slavistiky v Praze (leden 1846, duben 1846, únor 1847). Je to zoufalý pohled na kruh, který se svíral kolem Šafaříka, tonoucího ve finanční tísni a zadluženého u knihkupců větší částkou, než jakou činil jeho roční censorský plat, klesajícího pod neradostnými úředními povinnostmi, stíhaného nemocemi v rodině a nadto sužovaného i vlastní chorobou, občas nabývající velmi povážlivého

rázu. V původním pamětním spise bylo navrhováno, aby stolice byla obsazena „durch einen anständig besoldeten Professor“ — autoru návrhu asi tanuly na mysli skvělé hmotné podmínky obdobných profesur v Rusku a Prusku, které měl na dosah ruky. A doprovodný přípis Palackého navrhoval, aby Šafařík byl zproštěn funkcí i censora i kustoda v universitní knihovně.

Koncept návrhu z dubna 1846 doporučuje ponechat Šafaříka v hodnosti a požitcích kustoda, kdežto zbavit ho censury navrhuje teprve znění, které otiskl Francev. A v konceptu teprve dodatečně byl navržen plat profesorský: „mit einem Gehalte 1000 F. CMze“. Je velice problematické, možno li tento plat považovat za „anständig“; jako bibliotekář měl potom Šafařík plat 1200 zlatých.

Jestliže učenec slevil za necelý rok požadavky na 400 zl., je vidět, že byl v tísni a že břímě censorského úřadu bylo nesnesitelné. Tohoto nedůstojného jha byl skutečně v červenci 1847 zbaven, setřásl tak konečně symbol rakouského režimu, to neblahé kopitarovství. Ale vláda byla neúprosná, 400 zl., o něž přišel Šafařík složením censorství, zdálo se příliš nákladnou odměnou pro profesora slavistiky v Praze a studijní komise ve Vídni žádala, aby se nový profesor spokojil s kolejným. To ovšem Šafařík odmítl, načež vídeňská komise jeho žádost 20. XI. 1847 zavrhla. Co to pro velkého učence znamenalo, poznáváme z toho, že hned v prosinci 1847 začal vyjednávat o prodej velké části své knihovny do Srbska (Čas. čes. musea 84, 1910, 99).

V této kritické chvíli svého života měl Šafařík jedinou, ale slabou naději, že dostane uprázdněné místo ředitele pražské universitní knihovny. Jinak byl odkázán jenom na pomoc svých domácích i zahraničních přátel, kteří už dříve mu několikrát pomohli z nejhoršího. Ale přichází rok 1848 a zachraňuje Šafaříka na pokraji zkázy. Situace se od základu mění, najednou není překážek a Šafařík je jmenován 25. IV. 1848 bibliotekářem. A dožívá se velkého zadostiučinění, že on, s kterým si studijní komise hrála jako kočka s myší, je povolán do ministerstva školství do Vídně k mnohatýdenním poradám; je naděje, že by se mohl tu stát ministerským radou. A splňuje se konečně i jeho životní sen, je zřízena stolice slavistiky v Praze a on jmenován mimořádným profesorem, se skromnou ovšem remunerací 600 zlatých.

Historie slavistické katedry v Praze v předbřeznové době je tedy co nejúže spjata s politickými osudy Rakouska. Poněkud příliš poeticky, ale výstižně o tom píše syn Vojtěch v Riegrově slovn. nauč.: „Ale přestárlý absolutismus ležel v olověných dřímotách, boje se každého šustu, a neznal jiného léku nežli: čekati; strašidlo panslavismu nedalo zniku zdravé myšlénce.“ Vojtěch Šafařík pak zajisté správně spojuje konečný úspěch otcův ve věci profesury s jeho cestou do Vídně začátkem února 1848 a vystoupením na slavnostním zahajovacím zasedání vídeňské akademie. Nešlo v první řadě o obhájení cti Jak. Grimma, nýbrž o to, má-li akademie vypsat cenu za práci o slovanském hláskosloví či za přehled rakouských německých nářečí v Rakousku. Grimm se dostal do sporu jako Pilát do kreda, Šafařík navrhoval, aby slovanské hláskosloví bylo zpracováno po vzoru Grimmovy gramatiky.

Když Šafařík hájil proti stoupencům druhého návrhu Grimma, bránil zároveň svůj návrh, který skutečně zvítězil.

O zřízení pražské katedry slavistiky ovšem nerozhodlo Šafaříkovo vystoupení na zasedání akademie, nýbrž jednání, která měl Šafařík za svého pobytu ve Vídni a o nichž poučuje J. Jireček (Öst. Revue l. c.). Učenec donedávna odstrkovaný zřejmě došel sluchu u Pillersdorfa, respektive změněné poměry mu vynutily toto porozumění. Poslední slovo dávám opět V. Šafaříkovi: „Vyložil ministrovi Pillersdorfovi podrobně záležitost slovanské profesury, a naklonil jej úplně ve prospěch této věci; avšak i tu ještě prodléval zmrtvělý byrokratismus do poslední chvíle, a teprve pod prvními výstřely obecného převratu, dekretem 13. března 1848, jmenován Šafařík mimořádným profesorem slovanské filologie na universitě pražské.“

Tím je pro nás historie skončena, další vývoj přesahuje rámec tohoto příspěvku. Je obecně známo, že se Šafařík v únoru 1849 vzdal profesury, a v literatuře je možno se také dočíst, že nikdy nekonal přednášky. Začal s nimi až Čelakovský, který se takto mohl vrátit z Vratislavě (o toto místo měl ostatně zásluhu rovněž Šafařík). Po brzké smrti Čelakovského byla profesura nabídnuta znovu Šafaříkovi, ale ten znovu odmítl. Tento epilog zde připojuji, aby bylo dokumentováno, že Šafařík neusiloval po dlouhá léta o zřízení slavistické katedry v Praze z osobních důvodů, aby se hmotně a společensky zabezpečil, nýbrž především z ideálního zápalu pro věc samu. Jeho cesta a boj má rysy starozákonní monumentality: vedl a převedl naši společnost pouští strádání, avšak nevstoupil do země splněných možností.

Dramatický zápas o slavistickou katedru na Karlově universitě je zajisté významnou kapitolou našeho předbřeznového života; sotva která jiná kampaň měla takový kulturně politický dosah. V. Šafařík cituje důležitá slova otcova přítele, který usiloval ho získat pro působení na některé pruské universitě: „Vězte tedy, jestli budete povolán, že to nebude skutek jenom vědecký, ale také politický.“ Ovšem samému Šafaříkovi bylo také velmi jasné, jaký politický význam by měla stolice slovanské filologie na některé rakouské universitě, že by znamenala nesmírnou vzpruhu pro slovanské národy, žijící v rámci monarchie. Chceme-li porozumět tomu, co se ve skutečnosti odehrávalo u nás před březnem 1848, nesmíme se omezit na řeč dvou dokumentů, kterými se zabýváme v tomto článku, spokojit se tím, co je v nich přímo řečeno. Když bychom neznali nic jiného, byli bychom nutně zaraženi loyalitou, kterou přetéká Šafaříkovo memorandum, projevy oddanosti k dynastii. Tyto dokumenty je nutno chápat jako politicum se všemi důsledky: o pravém cíli se nemůže mluvit, všechna loyální ujišťování jsou prostředkem. Musíme číst mezi řádky a vmýšlet se do toho, co vlastně autoři memorand a návrhů měli na mysli.

Poněkud drsné, drastické, ale nikoli zcela podvržené meziřádkové glosy k našim memorandům poskytují soudobé policejní relace. Opravdu nejpoučnějším komentářem k historii boje o slovanskou profesuru v Praze je vynikající článek Jos. V o l f a (pod pseudonymem A r g u s) v Národních listech

(1909, č. 230), nazvaný *Panslavismus v policejních zprávách v době předbřeznové.* Metternichovský despotismus vedl k neupřímnosti, málokdy byl tak velký rozestup mezi tím, co se mluvilo, a tím, co se myslilo. Policejní raporty pak nahrazují to, co se nesmělo říkat, ovšem přehánějí jako špatné svědomí a brutálně podsunují, co si asi lidé myslí a nemohou vyslovit. Je nutné srovnávat loyálně načechraný povrch memorand k „nejmilostivější“ vládě a ponurý rub úředních denunciací. Volf informuje o dvou raportech právě z roku 1846, z něhož jsou také dva naše dokumenty. A těžko si představit ostřejší disonanci, která je mezi policejním hlášením a vzletným pathosem Šafaříkova memoranda.

V memorandu stále čteme, jaký prospěch z náležitě pěstované filologie slovanské bude mít humanita, národy i sama rakouská říše. Policejní hlášení soptí vztekem proti „ultračeské“ straně, která se skrývá do nevinné roušky „pěstování českého jazyka“ a zatím sleduje politické cíle, sní o samostatném státě. Memorandum překypuje projevy loyálnosti, vyslovuje neomezenou důvěru v budoucnost silného a jednotného Rakouska, policejní ředitel pražský Muth naprosto nevěří v upřímnost předstírané loyality, větří v každém českém činu lest a klam. O Slovanech rakouských a jejich postavení v habsburské monarchii mluví memorandum i raporty, ale poněkud odlišnou řečí. Memorandum ve vší uctivosti konstatuje, že Slované představují svými 17 miliony polovici veškerého obyvatelstva, a apeluje na zděděnou prý zásadu rakouské vlády rovné spravedlivosti vůči všem národům monarchie. Policejní president vidí příliš daleko do budoucnosti: Kollár vynalezl panslavismus, Štúr a Gaj jej vypěstovali. Tito vůdcové panslavismu, jak doznává relace, odmítli sice vyjednavače polských povstalců, ale prý jen proto, že doufají, že svých cílů dosáhnou pokojnou cestou. A cílem na př. Lud. Štúra je prý okamžik, kdy 25 milionů Slovanů bude diktovat čtyřmilionové hrstce německé.

Sám Šafařík je v policejních zprávách z Prahy kreslen ve světle velmi nepříznivém — rozuměj nepříznivém s hlediska úředního. Stěžoval si na něho na př. 1842 jeden guberniální rada, že jako censor propouští nebezpečné věci a že tato mírnost není nijak ojedinělá ani náhodná. Do podivného kontrastu se dostávají zprávy Šafaříkových biografů o benevolentním postoji arcivévody Štěpána k plánu na zřízení slavistické katedry. Z Volfových pramenů naopak plyne, že tento Habsburk „nesl nelibě Šafaříkův způsob při censurování České včely a byl upokojen teprve r. 1847, když censor Šafařík veškeré své censury byl nucen předkládati ke konečnému vyřízení guberniálnímu referentu“.

Asi nejdelikátnější ironické akordy se rozezvučují na jméno Kopitarovo. Není potřebí vykládat, že po vydání pamfletu *Hesychii* vypuklo mezi vídeňským a pražským slavistou smrtelné nepřátelství.[4]) Kopitar se stal symbolem Slovana sloužícího Vídni a habsburskému režimu. Byla to tedy věc čiré diplomacie, když Šafařík ukončil své memorandum citátem z mluvnice Kopitarovy, vydané r. 1808: „In der That haben die slavischen Unterthanen des

[4]) Viz K. Paul, *P. J. Šafařík a B. Kopitar.* 1938.

Kaisers von Österreich einiges Recht auf den erwärmenden und belebenden Sonnenblick der Regierung: denn von den 20 (jetzt 34) Millionen, die unter diesem sanften Scepter leben, sind 13 (jetzt 17) Millionen lauter Slaven, die übrigen Deutsche, Ungarn, Italiener u. s. w.“ Šafařík přirozeně neopomněl dodát, že dvorní rada atd. Kopitar byl věrným služebníkem Rakouska. A Kopitarův „slunný pohled“ od stupňů trůnu učinil leitmotivem svého podání. Je to pěkné pozorovat, jak Šafařík bojuje proti Rakousku zbraní vypůjčenou od svého austrofilského odpůrce. Ale pravou pointu k tomu najdeme až ve Volfově článku: „Šafaříka jako censora nenáviděl ve Vídni také — Slovan Kopitar. Ve svém zamítajícím referátě o Obecném dějepisu občanském Jos. Smetany píše Sedlnitzkému přímo, že ovšem to jinak v Čechách než pohoršlivě vypadat nemůže, je-li Šafařík censor a protestant Palacký vůdce... A rozepisuje se o povaze Čechů, klada vrchnímu policejnímu řediteli na srdce: Nejlépe jest dáti spráskati Čechy opět Čechy.“

Kdo si přečte tento Volfův článek, pochopí, že Šafařík nemohl se svými návrhy za Metternichovy vlády a při policejním systému Sedlnitzkého prorazit. Sebeobratněji a nevinněji zaobalené návrhy nemohly překonat nedůvěřivost nejvyšších míst, náležitě podporovanou relacemi pražských podřízených orgánů. Jagić, který svou Historii slovanské filologie psal o 60 let později, vycítil dobře politické ostří slavistických akcí v Šafaříkově době, ale netušil, třebaže jeho kniha vyšla po Volfově článku, jak to tehdy v Rakousku doopravdy vypadalo. Pro nerovnoměrnou znalost pramenů došel k překvapujícímu tvrzení, že nikoli rakouské úřady, nýbrž kterýsi ruský agent obvinil Šafaříka z panslavismu.

Je potřebí nahlédnout do strašlivých tenat policejních archivů, aby se ukázal heroický boj Šafaříkův v pravém světle. Je už jasné, že obšírné, až rozvláčné memorandum Šafaříkovo z ledna 1846 nemohlo říci všechno, co autor zamýšlel. A pochopíme také styl jeho korespondence, i když se někdy zdá podivný. Pro korespondenci je už epitheton constans „důvěrná“. Ale Šafařík nemohl mít důvěrnou korespondenci, když žil pod policejním dozorem a listy, zvláště zahraničním přátelům, psal nejen pro potěšení adresátů, nýbrž také pro oči policejních úředníků. Skutečně některé jeho listy máme zachovány jenom v policejních opisech.

Brandl podává počátky Šafaříkových styků s policií asi příliš idylicky: „vláda vídeňská konečně (prý) něco pro Šafaříka učiniti chce; možná že za tím účelem dostal v době té (1839—1840) několik návštěv osob přímo z okolí — policejního ministra, jimiž hr. Sedlnický nejtajnější hlubiny Šafaříkovy vyzpytovati chtěl, zdali v nich místo rakouského vlastenectví ruské rubly skryty nejsou“ (43). Ve Francevově vydání Šafaříkovy korespondence jsou v doplňcích otištěny listy z policejních sbírek a také dva přípisy všemocného Sedlnitzkého. Tento vládce rakouské policie věnoval Šafaříkovi osobní pozornost v době jeho jednání s pruskou vládou (1841) a pak za Pogodinovy cesty do střední Evropy (1842). O velké akci proti panslavismu v dalších letech je známo z literatury o Klácelovi (naposledy v mém článku

Mácha na posmrtné censuře, Čas. Mat. mor. 67, 1947). A ze vzpomínkové literatury je známo, jak těžce policejní dohled snášeli členové učencovy rodiny, zvláště manželka Julie.

Na tomto nezbytném pozadí porozumíme nyní lépe dokumentům k boji o slavistickou katedru z let 1846—1847. Text memoranda z ledna 1846 a návrhu z dubna téhož roku je otištěn u Franceva a je nyní znám také z neuberského archivu. Text Šafaříkovy žádosti z února 1847 je neznám, jsme prozatím odkázani na úřední výtah, který otiskl Francev (709, pozn. 2), a na obsah, který podává Jireček (Oest. Revue, l. c. 38—39). Oba regesty se v podstatě a postupu argumentů shodují. Podle nich Šafařík se přidržel návrhu z dubna minulého roku, ale v jednom bodě jej rozšířil o passus ze svého prvotního memoranda. Přejal-li Šafařík do své žádosti postup návrhu z dubna 1846, můžeme usuzovat, že tento návrh byl stylisován v dorozumění s ním. Všechny tři dokumenty, i když neznáme úplný text třetího, těsně navzájem souvisí. Naproti tomu nic nevíme o spisku, který Šafařík vypracoval na vyzvání studijní komise ve Vídni, aby přesněji vymezil obor slovanské filologie, pro niž navrhl zřídit stolici; máme o něm jedině zprávu J. Jirečka (l. c.).

Žádostí Šafaříkovou z února 1847 se nemůžeme podrobně zabývat, protože neznáme dosud plný její text. Ale už srovnání dvou dokumentů z r. 1846 je nesmírně zajímavé a nadto koncept zachovaný v Mnich. Hradišti umožňuje nahlédnout hluboce do procesu, jímž vznikl dubnový návrh na jmenování Šafaříka profesorem slavistiky. Na první pohled by se zdálo, že návrh je o desetiletí starší než memorandum. Ovšem i při zběžném čtení je jasné, že návrh nemohl být koncipován dříve než r. 1845, poněvadž se v něm uvádějí čestné hodnosti, kterých Šafařík dosáhl až tohoto roku (pruský řád — ovšem v konceptu až dodatečně). Avšak duch obou dokumentů je zcela odlišný, z memoranda jako by vanul revoluční vzruch r. 1848, v návrhu jako bychom se vraceli do dob feudálních. Čím si máme vysvětlit tento poměr, když je přece jisté, že memorandum bylo napsáno před návrhem?

Vydavatel Francev se spokojil u návrhu poznámkou: „místy opakuje doslova myšlenky Šafaříkova návrhu“ (Korespondence, str. 997). Bohužel nepoužil ani tohoto skoupého konstatování k textové kritice. Na více místech se jeho otisk návrhu odchyluje od textu memoranda a tu vesměs se koncept shoduje s memorandem čili Francev tiskne vadné znění, na př. „fördern und“ (1000, 7. ř. zdola), ale „fördernd“ (990, 14. ř. zdola a v konceptu). Všeobecně lze říci, že všechny odchylky návrhu proti znění memoranda jsou vydavatelskými chybami a že text návrhu je nutno podle memoranda emendovat. Týká se to celé motivace návrhu, od odstavce „Vier ansehnliche...“ (999, ř. 5.) po předposlední odstavec. Také ve vlastním návrhu, kde se mluví přímo o Šafaříkovi, jsou chyby, nejrušivější „Seine... Functionen... versucht er“ (998, ř. 4—5) místo správného „versieht“).

Jak vysvítá z předchozího odstavce, návrh se neshoduje s memorandem pouze „místy“, nýbrž z něho bere doslova celé odůvodnění. A koncept ještě

zřetelněji než znění otištěné u Franceva demonstruje naprostou závislost návrhu na memorandu. Již písařské chyby se dají vysvětlit pouze existencí této předlohy: „die Geschichte der slavischen Grammatik und die damit nothwendig zusammenhängenden Sprache“ (odpovídá 998, ř. 2 zdola, slova „Grammatik... zusammenhängenden“ jsou škrtnuta, neboť omylem byla opakována z předchozího řádku, k čemuž svedlo slovo „slavischen“); „und Dalmatien und Istrien“ (odpovídá 1000, ř. 21 škrtnuto „und Istrien“, neboť omylem anticipováno a patří až za „in Dalmatien“ na konci téhož řádku). Jestliže konstrukce „Lehrstuhl wird seyn“ je opravena na vazbu „... wird wohltätig einwirken“ (999, ř. 15—18), lze to vysvětlit lepším přihlédnutím k předloze: „... wohltätig ... würde ... die Einwirkung eines ... Lehrstuhls ... seyn“ (988, ř. 10—16 zdola).

Místy se do návrhu vloudilo z memoranda něco, co bylo úzkostlivě odstraňováno. Víme, jak policejní orgány byly citlivé na statistická data o síle Slovanů vůči jiným národnostem v Rakousku. Proto zajisté byla sice ponechána věta Šafaříkova, že 17 milionů Slovanů se počtem rovná součtu všech ostatních národů v říši, ale škrtnuto bylo povážlivé pokračování: „und den übrigen einzeln genommenen Völkern, Deutschen, Magyaren, Italienern und Wallachen ohne Vergleich stärker“ (985, ř. 11—9 zdola; tomu odpovídá 999, ř. 9). V konceptu celý passus škrtnut, poslední slovo je nečitelné, ale určitě to nebylo „stärker“. Mluvit o síle slovanské se zdálo autoru návrhu nebezpečné, nejprve se snažil oslabit slovní výraz, pak raději škrtl celou větu.

Nově místo „Oesterreich“ memoranda dosazuje navrhovatel „der Oesterreichische Kaiserstaat“ (1000, ř. 12), asi aby bylo zaplašeno každé podezření z konstitučních myšlenek. „Kaiserstaat“ se vůbec navrhovateli tiskl do péra, čteme tento výraz v škrtnutém původním přechodu k zdůvodnění návrhu, který nyní zní „glaube ich ... begründen zu sollen“ 999, ř. 4).

Důležitou věcnou změnu nalézáme ve výčtu slovanských dialektů. Koncept původně jako memorandum uznává jen tři hlavní slovanská nářečí: „die böhmische, polnische, ruthenische“ (989, ř. 11—10 zdola), ale pak je připsáno „und serbische“ (1000, ř. 15 — ve Francevově textu přidáno ještě „oder illyrische“). Pak se ovšem musil změnit i výčet podřečí, v memorandu: „ihren Unterarten, der slovakischen, windischen, kroatischen und serbischen“ (989, ř. 10—9 zdola), v konceptu původně: „... der slowakischen und serbischen“, pak druhý člen škrtnut a připsáno „kroatischen“ (1000, ř. 16). Z toho je vidět, že návrh musil upravovat někdo věci znalý. Nešlo o nic menšího, než o uznání jazyka jižních Slovanů za útvar vykrystalisovaný a plnoprávný s ostatními spisovnými jazyky slovanskými. Velké rozpaky tu projevil Šafařík již v memorandu pro pruskou vládu, konstatoval, že studium „illyrského“ nářečí „besonders durch den Umstand vielfach erschwert, daß die illyrische Sprache und Literatur nach Unterdialekten, Provinzen und Religionsbekenntnissen in zahlreiche besondere Kreise geschieden, aller äußern und innern Einheit ermangelt, und eine gemeinschaftliche Auffasung behufs des grammatischen Unterrichts nicht leicht zuläßt“ (Korespondence,

979—980). V očích upravovatele návrhu tedy Jihoslované vyspěli, illyrské hnutí pro sjednocení jazyka mělo úspěch. Bylo by záhodno vědět, kdo stojí za touto významnou úpravou, zda Neuberk, Palacký či dokonce sám Šafařík.

Proti memorandu je přepracován konec odstavce (990 nahoře — 1000, druhý odstavec). Šafařík tu mluvil o významu a postavení slavistiky na rakouském území, návrh škrtá při zmínce o jejích dnešních horlivých pěstitelích výraz: „trotz der ungünstigen äußern Verhältnisse“ (990, ř. 1—2) — sám Šafařík byl nejlepším dokladem neutěšených poměrů, v nichž musili žít rakouští slavisté, ale tato smutná pravda nesměla urážet sluch rakouských byrokratů. A pak je už v konceptu od původu odstraněn kopitarovský „slunný pohled“: „und es bedarf nur eines Sonnenblicks der Regierung“ (990, ř. 2—3); „und es bedarf nur der in Antrag gebrachten Unterstützung“ (1000, ř. 19—18 zdola). Návrh je vůbec věcnější, další odstavec začínal: „Es scheint uns“, kdežto v návrhu: „Es scheint mir“. Opatrně návrh vynechává „bei uns“, když se mluví o diletantském pěstování slavistiky (990, ř. 1 zdola — 1001, ř. 7).

Návrh se důsledně vystříhá toho, aby mluvil o nedostatcích rakouských zřízení, aby naznačoval chmurné vyhlídky. Memorandum mluví o tom, že by slavistická katedra vyplnila citelnou mezeru v školském systému rakouském a dodává: „welche jetzt noch wenigen bemerklich, unter den obwahltenden Umständen recht bald sehr fühlbar, ja nachtheilig werden könnte“ (990, ř. 9—11). V konceptu je věta opsána po „U“ ze slova „Umständen“, ale pak škrtnuta. Dále v konceptu se shoduje znění s memorandem, když se mluví o nedostatcích vyučování jednotlivým slovanským jazykům na vysokých školách: „Diese Anstalten leisten wohl für den, ihnen zu nächst vorgezeichneten Zweck etwas, die eine mehr, die andere weniger: sie leisten aber doch nicht Alles, was sie sollten, und können es unmöglich, so lange ihnen der nothwendige Stützpunkt, fehlt, nähmlich ein Lehrstuhl...“ (990, ř. 6—2 zdola). V konceptu není stop žádné úpravy, až ve znění Francevově nalézáme daleko opatrnější stylisaci: „Um das Gedeihen dieser Anstalten noch mehr zu fördern und für die Zukunft zu sichern, ist es unerläßlich, ihnen durch die Errichtung eines Lehrstuhls ... einen nothwendigen Stützpunkt zu geben“ (1001, ř. 3—6).

Jedna úprava zdánlivě jen stylistická rázem odhaluje, v jakém duchu byl návrh koncipován. Memorandum říká pádně: „Wir halten die Errichtung eines Lehrstuhls der slavischen Philologie für nothwendig“ (990, ř. 21—20 zdola). Celá syntaktická konstrukce, zahájená v memorandu citovanou větou, byla v návrhu postupně přeměňována, citátu přibližně odpovídá: „Derselbe würde ... als eine Anstalt nützlich werden“ (1000, ř. 12—9 zdola). To znamená, že historická nutnost, jak ji ostře viděl Šafařík, byla nahrazena krátkozrakým zřetelem praktickým, státním prospěchem.

I když zatím nechávám stranou vzletné pasáže Šafaříkova memoranda, které návrh vůbec pominul, všechny ty odstavce o prudkém rozvoji slovanských národů v Rakousku, o rostoucím významu národnostního momentu,

už z vypočtených drobnějších úprav je zřejmé, že návrh je proti vysoce uvědomělému memorandu krokem zpět, kamsi hluboko do feudální minulosti. Jak si tento posun máme vysvětlit? Snad tím, že autorem návrhu byl rytíř Neuberk a ten jako feudál cítil potřebu zmírnit novodobý nacionalismus, který vane ze Šafaříkova původního memoranda? To by byl jistě chybný závěr. Neuberk byl dobrý český vlastenec, jeho smýšlení se příliš nelišilo od názorů jeho občanských přátel, Šafaříka a Palackého. Změny byly zcela nepochybně vynuceny výhradně vnějším tlakem, ohledem na metternichovské úřady. Bylo zapotřebí odklidit s cesty všechno, co by se nelibě dotklo vysokých a nejvyšších míst. Spolupráci tří přátel, Šafaříka, Palackého i Neuberka, při stylisaci významných dokumentů máme dosvědčenu pro r. 1848. Z vydání dokumentů Slovanského sjezdu (Tobolka—Žáček) poznáváme, že Šafařík žádal z Vídně Neuberka i Palackého, aby provolání sjezdu zrevidovali a odstranili místa, která by mohla narazit a vzbudit protest. Podobnou spolupráci tří přátel musíme předpokládat i pro r. 1846. Rozhodně nebyl návrh stylisován bez vědomí Šafaříkova, tím méně proti jeho vůli. A když podával v únoru 1847 svou žádost, uznal sám za nezbytné, uvést na prvním místě praktický zřetel, že by nově zřízená stolice slavistiky vychovávala učitele jednotlivých slovanských jazyků a státní úředníky. O právech slovanských národů v Rakousku na kulturní rozvoj není už v žádosti, pokud můžeme z dvojího regestu (úředního a Jirečkova) soudit, ani náznaku.

Můžeme tedy návrh na jmenování P. J. Šafaříka z dubna 1846 hodnotit jako výrazný doklad tehdejšího tlaku a přímo útlaku. Koncept, který se objevil v Mnich. Hradišti, dovoluje sledovat, jak každý smělejší obrat byl předmětem obav a z nutné opatrnosti škrtán nebo zmirňován. Nešťastný censor Šafařík byl se svým memorandem podroben censuře, ovšem censuře přátelské, dobře míněné, mající za účel prospěch věci.

Pokud máme neúplný listinný materiál, nemůžeme přesně stanovit podíl Neuberkův a Palackého. O Neuberkovi toho víme vůbec poměrně málo, takže nemůžeme si troufat na vnitřní kritiku textu a hledat podle stylu jeho zásahy. Nového textu je v návrhu ostatně dost málo a jediný nápadnější znak je záliba v slově „absolut". Totiž ani vlastní návrh není zcela dílem navrhovatelovým, jsou do něho převzaty věty z doporučení, které Palacký připojil k memorandu v lednu 1846 a které známe jenom z překladu (možná neúplného) v Brandlově biografii Šafaříka. Poměr mezi Palackého doporučením a návrhem je přesně týž jako mezi memorandem Šafaříkovým a návrhem, t. j. opět návrh vypouští všechny odvážnější věty o Šafaříkovi (na příklad o ohlasu, který by mezi slovanskými národy mělo jmenování Šafaříka profesorem slavistiky).

Zbývá už jenom ocenit prvotní Šafaříkovo memorandum. Je to magna charta slavistiky jako vědecké discipliny a zároveň politický dokument prvního řádu. Stručně lze říci, že politický dosah má všechno, co z memoranda nebylo pojato do návrhu. Šafařík mluví vřele o obrození slovanském v době ponapoleonské, mluví opětovně o období posledních třiceti let, za něž

národní uvědomění Slovanů v Rakousku netušeně pokročilo. Pohled Šafaříkův je dalekozorný, odkrývá, že v celé Evropě vstoupila otázka národnosti do popředí zájmu: „... in der Frage der Nationalitäten, einer Frage, welche nun in den meisten Staaten und Ländern Europas in die Vorderreihe der die Fürsorge der Regierungen in Anspruch nehmenden Probleme getreten ist“ (987). Šafařík chápe národnost kmenově. V Evropě a pak v zmenšeném měřítku i v rakouské monarchii jsou tři základní kmeny, Germáni, Románi a Slované — nesourodým činitelem jsou mu pak Maďaři. Proto Šafařík důsledně mluví o čtyřech hlavních národnostech v Rakousku, v jednu mu splývají všechny národnosti slovanské (Češi, Slováci, Poláci, Rusíni, národnosti jihoslovanské) i Italové a Valaši, t. j. Rumuni (v jednotný národ románský). To značí, že Šafaříkovi výhradním kriteriem národnosti je jazyk, a spíše ještě prajazyk jednotlivých velkých kmenů evropských. Politický dosah této koncepce je zjevný: váha 17 milionů Slovanů je větší, když se odpočítají rozdíly mezi Čechy a Poláky, Slováky a Charváty atd., než vážnost jednotlivých roztříštěných národů, Čechů, Poláků, Rusínů atd., dohromady. Šafařík jako většina našich obrozenců pokládá češtinu, polštinu atd. za pouhá nářečí jediného slovanského jazyka, usiluje o sjednocení všech Slovanů jak přímo terminologicky, tak v posledních důsledcích i politicky.

Šafařík na jedné straně bojuje za proniknutí vědomí o jednotě všech Slovanů — stolice slavistiky v Praze by byla bývala mimo jiné uznáním této jazykové jednoty, vytvořením ideového centra, — na druhé straně však potírá úřední snahu o jednojazyčnost státu, t. j. germanisaci, popírá, že by síla rakouského státu mohla být „in einer künstlich und mit gewaltsamen Mitteln dem Zwecke der Natur und bestehenden Rechten zuwider, geschaffenen Einheit der Sprachen“. Podle Jirečka právě v tomto smyslu mluvil Šafařík v únoru 1848 s Pillersdorfem: „Die Bemühungen der einzelnen Völker, ihre Sprache und Literatur auszubilden, thäten dem Zwecke, die einzelnen Theile des Reiches zu einem festen Ganzen zu verbinden, durchaus nicht Eintrag, vielmehr dienten sie dazu, mit der Liebe zum Geburtslande zugleich die Hingebung für das gemeinsame Vaterland zu befestigen, Gemeinsinn, Achtung und Anhänglichkeit für eine Regierung zu wecken, welche die Nationalgefühle ehre und ihnen durch die Pflege der vaterländischen Geschichte Anerkennung und Geltung einräume. Die Pflege der Sprache in Hinsicht auf deren Abstammung und Vergleichung führe nicht zur Trennung der Völker, sondern vielmehr zur wissenschaftlichen Vereinigung“ (Oest. Revue, l. c. 39—40).

V této souvislosti činí Jireček poznámku, která vrhá světlo na písemné dokumenty z r. 1846—1847. Říká totiž, že Šafařík měl tehdy v únoru příležitost „manches, was in das Gesuch aufzunehmen die Klugheit verbot, mündlich nachzutragen“. Že moudrá opatrnost zamezila leckteré myšlence přístup už do návrhu z dubna 1846, jsme viděli velmi zřetelně. Memorandum z ledna téhož roku je poměrně otevřené a to mu dodává té velké hodnoty.

Není v něm sice proklamována zásada rovnoprávnosti pro Slovany v Rakousku, ale místo toho je suponováno, že vláda onu zásadu „auch in der neuesten Zeit, bei den Regungen der slavischen Nationalität (sg!) und den daraus entsprungenen, vorübergehenden Conflikten unverrückt im Auge festgehalten, und demgemäß auch den Slaven das Recht gewährt hat, welches den drei andern, dem österreichischen Scepter unterworfenen Haupt-Nationen im vollen Maße gewährt wird, ihre Sprache und Nationalität innerhalb der gesetzlichen, durch die Natur des Staatsorganismus gebotenen Schranken zu erhalten, zu bilden und zu veredeln" (986). Je to všechno velmi obezřetně zaklausulováno všelijakými výhradami a ohledy, ale v podstatě je to jasný požadavek rovnoprávnosti Slovanů s Němci a ostatními dvěma národnostmi rakouskými (Romány podle Šafaříkova pojetí a cizorodými Maďary).

Už Jar. Vlček si uvědomil, že *Myšlénky o provedení stejného práva českého i německého jazyka na školách českých*, květen 1848 (Čas. čs. musea 22, 1848, II, 171) jsou osnovány na zásadách pamětního spisu. Vedle toho existuje v Šafaříkově pozůstalosti německé memorandum podobného obsahu. Ale význam memoranda z ledna 1846 je ještě větší. Jistě nepřeháníme, když řekneme, že z jeho ideologie vyrůstá i myšlenka slavného Slovanského sjezdu. Triumvirát Šafařík, Palacký, Neuberk vedl r. 1846 kampaň pro zřízení stolice slavistiky v Praze a táž trojice rozhodovala o přípravném stadiu i o celkovém zaměření Slovanského sjezdu. Už V. Šafařík v Riegrově slovníku naučném zdůrazňuje spolupráci oněch tří mužů, cituje slova Neuberkova Šafaříkovi: „Vy jste naše vůdcovská hvězda; čím více nám světla dáte, tím bezpečněji budeme postupovati." A nově vydaný bohatý sborník dokumentů k Slovanskému sjezdu dokazuje onu spolupráci velmi názorně. Smíme-li obměnit citovaná slova, Šafaříkovo memorandum z ledna 1846 kolovalo v opisech (Šafařík se již r. 1841 staral, aby jeho obdobné memorandum pro pruskou vládu se dostalo do rukou jeho ruským přátelům), svítilo na cestu českým vlastencům a rozhořelo se pak v prudké světlo roku 1848. Politický dosah memoranda je tím snad vyznačen dostatečně a přesvědčivě.

Nakonec se musíme zamyslit nad významem memoranda pro dějiny slavistiky. Šafařík má nepochybně zvláštní postavení v rozvoji slavistických studií. Již z vnějších dat je nápadné, že měl úctyhodný podíl na zřizování, resp. obsazování slavistických kateder, k němuž došlo takřka rázem v mnohých zemích evropských začátkem čtyřicátých let. Neměl vliv jedině na zřízení slovanské stolice v Paříži a její obsazení Ad. Mickiewiczem — mezi oběma muži vládla jistá animosita. Ale byl skoro tvůrcem dvou slavistických kateder v Prusku, dopomohl Čelakovskému k profesuře ve Vratislavi. A ruské stolice byly obsazeny ne-li jeho odchovanci, tedy dobrými přáteli. Nechybělo snad mnoho a mohl také v Rusku přednášet. Šafařík měl velký smysl pro logiku dějin a rozuměl dobře tomu, že tyto stolice slavistické, které rostly jako houby po dešti, měly být kromě vědecké funkce také politickým prostředkem. Zaobaleně to říká ve svém memorandu rakouské vládě: „Die Re-

gierungen von Preußen und Frankreich fanden sich bewogen eigene Lehrstühle für slavische Sprache und Literatur auf den Universitäten in Berlin, Breslau und Paris mit nicht unbedeutenden Kostenaufwand zu errichten, zunächst und ostensibel im reinwissenschaftlichen Interesse, im Grunde aber doch wohl nicht ganz ohne politische Motive und Nebenabsichten" (985). Autor vidí v tom všem důkaz, „daß man im Auslande den Eintritt einer neuen Phase in dem Nationalleben der Slaven und in Folge dessen auch die Nothwendigkeit erkannt hat, aus der bisherigen passiven oder negativen Stellung herauszutreten, und sich neue Organe zu schaffen, nicht nur um von den Bewegungen des geistigen Lebens der den ganzen Nord-Osten von Europa in Massen erfüllenden slavischen Völker genauer als bis jetzt unterrichtet zu sein, sondern auch, um wo möglich auf die Richtung dieser geistigen Bewegungen direkten Einfluß zu nehmen" (ib.). Jsou to formulace velmi důmyslné a pronikavé, které dělají čest autoru. Šafařík si byl výborně vědom historických nutností, chápal příkaz chvíle. Opětovně zapřísahá rakouskou vládu, aby vystoupila ze svého pověstného stanoviska „Gehenlassen" a po vzoru cizích vlád také aktivně zasáhla do vření slovanských národů, t. j. zřídila slavistickou stolici. Psal své apely snad dost upřímně, ale zajisté měl na mysli v první řadě užitek, který by z pražské stolice slovanské filologie měly samy slovanské národy.

A jako pokládal Šafařík situaci za zralou politicky, tak považoval zřízení slavistické katedry v Rakousku za nezbytnost rozvoje obecného a srovnávacího jazykozpytu. Zde konečně mohl mluvit celkem bez přetvářky. Opravdu v předchozích desetiletích se velkolepě rozvinula jazykověda a celkový pokrok vykonával tlak i na slovanskou filologii. Jak upozornil již L a v r o v, krásným způsobem ocenil Šafaříkovy *Slovanské starožitnosti* s hlediska slavistiky a v rámci obecného jazykozpytu P a l a c k ý ve své znamenité recensi: „P. Šafařík jest nejen přední filolog slovanský našeho věku, novou po Dobrovském školu, Grimmově v Němcích podobnou, zakládající: ale zná se i do jiných jazyků všech, starých i nových, asiackých i europských, pokud slovanský s nimi v jakýkoli potah kdy vešel. Přiznávaje se k té straně jazykozpytců, ve které ku př. mezi Němci Vilím Humboldt, Bopp a Pott vynikají, hledí on ve všech jazycích ne k nahodilým asonancím, ale ke kořenům a základům slov, i ku pravidlům těm stálým, kterým oni ve svém rozvíjení se od věků následovali a ještě následují. Takž mu možná bylo ku př. ve pozůstalých nám jménách staroskythických vyšlakovati určitě to, co barbarové ti z řeči zendické a medské si vypůjčili; takž i odkryla se mu ve sarmatském jazyku žíla medo-perská; takž i vyšetřiti mohl někdejší vplyv obapolný ku př. mezi jazyky slovanským, litevským, gotským, finským atd." Všechna tato jména jazykozpytců se objevují také v memorandu. A není to nic divného, se všemi byl Šafařík nějak ve styku: B o p p a a G r i m m a navštívil za své berlínské cesty 1841, H u m b o l d t ho (podle Jirečka) navrhl na pruský civilní řád po Kopitarovi, P o t t mu doporučoval, aby vydal svou staročeskou mluvnici německy (uskutečnil to J. P. J o r d a n).

Opravdu Šafařík byl uprostřed evropského ruchu jazykovědného a skvěle také vystihl ráz této vědy v 19. stol.: „Es ist bekannt, daß die genannten Wissenschaften (sc. obecná jazykověda, dále dějiny práva, starožitnictví a dějepisné bádání vůbec), gleich den übrigen positiven Doctrinen, in neuerer Zeit sich aus dem Felde unfruchtbarer philosophischer Speculationen auf das Gebiet der streng historischen Forschung zurückgezogen haben, und dieser neuen Richtung ihre für das Leben so fruchtbare Blüthe verdanken. Das jetzige wissenschaftliche Sprachstudium ist zumal ganz historisch-komparativer Natur: der Gesichtskreis ist erweitert, die Philologie ist nicht mehr auf die zwei alten klassischen Sprachen beschränkt, das Sanskrit und Zend und in Europa das Germanische, Romanische und Slavische sind als ebenbürtige Schwestern in ihre natürlichen Rechte eingetreten" (988—989, doslova převzato do návrhu na str. 999). Šafařík velmi přesně odkrývá základní principy nové jazykovědy v historičnosti a v srovnávací methodě. A ovšem také v nesmírném rozšíření studovaného materiálu, ne náhodou vedle čtyř jazykozpytců, které uvádí v recensi Palacký, jmenuje Burnoufa, který rozluštil jazyk zendský, orientalisty Ch. Lassena a Eichhoffa, konečně Schlegla, který se zasloužil především o pokrok indologie.

Je přirozené, že Šafařík volá po tom, aby se při takovém úžasném rozmachu dostalo jazykovědě také všeho materiálu z jazyků slovanských, a s opačné strany viděno, aby slovanská filologie se povznesla na ten stupeň vědeckosti, jakého dosáhly jiné filologie. Šafařík proto bez umdlení opakuje určení „höhere slavische Philologie", chce skoncovat s prakticismem, jinak řečeno, s diletantismem, který do té doby namnoze vládl v mluvnicích a vyučování jednotlivým slovanským jazykům.

Tu je potřebí říci, že Šafaříkovo memorandum je definitivním překonáním stanoviska, z něhož byly psány osvícenské obrany českého jazyka v 18. stol. Většina těch obran se omezuje na podtržení praktické důležitosti češtiny, její potřeby pro důstojníka, úředníka a kazatele. Duchu těchto obran přesně odpovídají stolice češtiny na universitách, stavovských a vojenských akademiích. Drasticky řečeno, učitel češtiny měl tu stejné postavení jako učitel tance nebo jízdy na koni — prostě urozený či méně urozený chovanec potřeboval tento předmět pro své budoucí povolání.

Šafařík mezi řádky ostře kritisuje tyto, jak bychom dnešním termínem řekli, lektorské kursy a vytyčuje nezbytnost vědeckého pěstování slovanské jazykovědy — však kritika učebných výsledků v jednotlivých slovanských jazycích z návrhu vypadla. Šafařík chápe jazyk jako Jungmann v *Dvojím rozmlouvání*, avšak jeho pojetí ještě prohlubuje slavistickou erudicí.

A ještě něco: Šafařík není oslněn výboji obecného a srovnávacího jazykozpytu do té míry, aby zapomínal na domácí slavistickou tradici. V jubilejním roce Dobrovského nesmějí být přeslechnuta slova vděčnosti k domácím předchůdcům, i když z oportunních důvodů jsou formulována loyálně vůči rakouské vládě: „Die höhere slavische Sprachwissenschaft wurde durch österreichische Gelehrte und auf österreichischem Boden, durch den Paulaner

Fortunat Durich, den Abbé Joseph Dobrowsky, den k. k. Hofrath und Hofbibliothekkustos Kopitar und ihre Nachfolger geschaffen“ (994). Do návrhu z dubna 1846 se tato věta nedostala, ale podle svědectví Jirečkova se v žádosti z února 1847 znovu zdůrazňoval úkol „die Ehre der Hegemonie der in Österreich durch die Bemühungen von Durich, Dobrovský und Kopitar zuerst erstandenen höheren slavischen Sprachwissenschaft dem österreichischen Staate bleibend zu sichern“ (Oest. Revue, l. c. 38—39).

A ještě jednou se objevuje v Šafaříkově memorandu jméno Josefa Dobrovského. Šafařík, který byl tak silně proniknut vědomím o fázích dějinného vývoje, o nezbytnosti chvíle, vzpomíná, jak císař osobně podporoval Dobrovského, když pracoval na svém epochálním díle *Institutiones*. Krásně však namítá, že minula doba individuálních mecenášských skutků, že věda na vyšším stupni rozvoje vyžaduje soustavnou péči a plánovitou organisaci. Slova Šafaříkova memoranda jsou hranami veškerému diletantismu, příkře odsuzují veškero příštipkaření se strany vlády.

Česká slavistika, která se při dvoustém výročí svého zakladatele rozpomíná na svou tradici, může být hrdá na onen dokument z pera P. J. Šafaříka, kterého snad můžeme nazvat znovuzakladatelem slavistiky. Jeho memorandum z ledna 1846 je skvělou proklamací slavistiky jako vědy podle nejpřísnějších soudobých měřítek a na nejvyšší úrovni. Muž, který dlouhá léta žil a pracoval v zapadlém Novém Sadě, dovedl držet krok se současnou evropskou jazykovědou, nic neslevoval s požadavků vědeckosti. A současně si byl příkladně vědom politického dosahu slovanských studií. Jeho hlas byl přidušen poměry v tehdejším absolutistickém Rakousku, ale když se jenom trochu pozorněji zaposloucháme, dobře mu porozumíme. Šafařík svými pozdějšími činy dokázal, že neusiloval o slavistickou katedru v Praze jako o sinekuru pro sebe. Bojoval o ni z vřelé, skutečně vášnivé lásky pro vlastní národ a všechny slovanské národy.

A nebušil na vrata rakouského žaláře národů nadarmo. Revoluční rok 1848 dopomohl národním jazykům k větším právům. A urychlil také zřízení stolic slovanské filologie, které přežilý režim tak houževnatě brzdil. Rázem vidíme v Praze Čelakovského a ve Vídni Miklošiče, a což musilo staré byrokraty rakouské zvláště pobouřit, Jana Kollára, který byl policejními raporty prohlašován za otce nebezpečného panslavismu.

Můžeme snad bez přehánění říci, že Šafařík kolem sebe v čtyřicátých letech minulého století organisoval generální štáb slavistiky. V Pešti kázal věštec slovanské myšlenky J. Kollár, v Praze však nesporně byl pro střední Evropu hlavní stan slovanského hnutí. Na venek se vývoj manifestoval Slovanským sjezdem r. 1848. Ale bylo vykonáno mnoho tiché, avšak účinné práce už předtím. Jestliže se podařilo z prachu archivů a z příšeří málo užívaných edicí vytáhnout a oživit několik dokumentů k napínavé předhistorii slavistické katedry v Praze, budiž to pobídkou, aby nově a důkladněji byly osvětleny velké zjevy naší tradice jako Dobrovský a Šafařík.

Oldřich Králík

MATERIÁLY

Další příspěvek k poznání archeologické činnosti J. Dobrovského

Dobrovského živý zájem o národní archeologii zajišťuje jistě právem patriarchovi slavistiky čestný název „otce československého starožitnictví"[1]) a revise historie našeho vlastivědného starožitnického zájmu tento soud stále jen potvrzuje. Dobrovského živelný zájem o náhodně nalézané starožitnosti ukazuje na př. také dosud v odborné literatuře[2]) nepovšimnutý, byť i stručný článek Dobrovského, publikovaný r. 1823 ve 24. čísle pražského časopisu *Der Kranz*; článek, který dále otiskuji, podává zprávu o nálezu a výkopu mohyl r. 1822 u panského černínského dvora Košenic (obec Šlapadla) jihozápadně Chudenic na Klatovsku; vznikl ze styku Dobrovského s Eug. Černínem a zasluhuje ještě dnes pozornosti. Jak došlo k zjištění košenických mohyl a k vlastní zprávě Dobrovského, ukazují geneticky nejlépe zajímavé zmínky z deníku Černínova.[3])

Deník Eugena Czernina z Chudenic (1796—1868) (rodinný archiv czerninský IV E — archiv panství Chudenic) obsahuje podle výpisů archiváře Dr. K. Třísky i jinak cenné zprávy pro historii českého starožitnického zájmu v prvé polovici minulého století. Černín počíná svoje zápisky, z nichž možno rekonstruovati archeologický zájem Dobrovského steskem, že nově zřízené pražské museum v dominikánském klášteře, které společně s Dobrovským téhož dopoledne prohlíželi, jest ještě „in der grössten Confusion. Schade — volá asi jistě pod vlivem úsudku Dobrovského a kritiky — dass man sich nicht bloss auf das vaterländische beschränkt.[4]) Tento museologický stesk Dobrovského s hlediska vlastivědně starožitnického jest pro revisi starožitnické činnosti Dobrovského neobyčejně charakteristický. Černínovy záznamy o nálezech chudenických pocházejí z 23. VI., 11. VII., 11. VIII., 15. IX. 1822, dále z 18. III a 30. V. 1823. Na základě těchto zpráv a informací o košenických nálezech publikoval J. Dobrovský svou poslední archeologickou práci. Další starožitnické záznamy Černínovy jsou tyto:

14. VI. 1823: „Dobrowsky geht letzt hin (do Lochovic?) zu Lützow um noch ein paar Gräber zu öffnen."

17. XI. 1824: „... darauf auf Tuhosst, hinaufgestiegen. Runder Wallgraben."

---

[1]) Můj přehled Dobrovského činnosti v tomto oboru vedle dřívějších ocenění L. Niederleho (1893) a J. Schránila (1929) viz ve Slavii XIII, 1934-1935, 92—104.

[2]) Kromě drobných zmínek, jež uvádějí Frant. Teplý, *J. Dobrovský v Chudenicích* (bez data) 1—41, L. Domečka, *První styky Josefa Dobrovského s Eug. hrabětem Czerninem* (Lit. Listy 1895), Albert Pražák, *Dobrovský v dopisech hraběti Eugenu Czerninovi*, „Bratislava" III, 1929, 850—867.

[3]) Ondřej Franta, *Po stopách Dobrovského v deníku hraběte Eugena Černína z Chudenic.* „Bratislava" III, 1929, 868—891. O tom, že se touto korespondencí Černínovou zabývali již Fr. Tischler (1831—1910) a Fr. Karásek (1868—1916) psal již J. Pekař J. Gollovi; J. Klik, *Listy úcty a přátelství*, 1941, 246.

[4]) Srv. i Franta, l. c. 876—877.

27. X. 1825: „... nach Auniowic Dann den Sct. Adalberts Stein, von dem ich nichts gewusst hatte. Zwischen Kozemissl u. Auniowic in Wiese ein hohes Kreuz mit dem Bilde des Bischofs Adalbert. Unter diesem ein grosser Stein (v. Hornblengestein), der in der Mitte eine runde Vertiefung hat, in welcher auch bey der grössten Dürre sich stets Wasser befinden soll. Sv. Wogtěch soll hier geruht haben."

7. VIII. 1836: „Des Morgens hatten die 2 Mauern von Ssepadl, die ich an den Kosseniczer Grabhügeln graben liess, berichtet, sie hätten wieder etwas gefunden. Ich sandte (den Kanzelisten) Fischer hin mit meinem Sohn Jaromír, sie hatten wirklich in der Mitte des 3ten Hügels, in dem noch nichts entdeckt worden war, eine Urne gefunden, kleiner wie die erste u. oben weit offen. Leider zerfiel sie, wie sie dieselben heraushoben. Jaromír brachte viele Stücke mit, die er selbst fand."

12. X. 1826: „Der (Chudenitzer) Pfarrer (Němeček) mir sehr merkwürdige bronzene Müntze gebracht, die ein Ssepadler Bauer in den Grabhügeln bey Kossinic fand. Die Müntze ist römisch. In der Mitte des S. C. rings herum. Drusus Caesar TI AVG DIVI AVG N PONTR POTII. Auf der Rückseite der Staab Merkurs, auf beyden Seiten desselben 2 Füllhörner, die sich oben in 2 Köpfe endigen. Sehr schönes u. deutliches Gepräge. Der Bauer fand die Müntze vor kurzem in der ausgeworfenen Erde, die ich ausgraben liess und brachte sie einem Juden, von dem er sie aber zurückforderte, weil er meinte, sie sey von Gold und man ihm vorstellte, er müsse viel mehr dafür erhalten."

9. III. 1827: „... dann im Antikenkabineth Arneth die römische Müntze gezeigt, die man im Grabhügel v. Kossenic fand. Sie ist v. Drusus u. das Bildniss seiner 2 Söhne Drusus Germanicus u. Claudius befindet sich darauf. Arneth mir die k. Sammlungen d. römischen Müntzen gezeigt."

18. VII. 1828: „Dobrowsky auf der Reise von Prag hieher vielleicht die älteste Ruine Böhmens entdect, indem er zu Tetin noch Reste eines alten Thurmes fand, von dem niemand etwas wusste."

Poslední záznam Černínův je pak český:

9. VIII. 1836: „Podle zprávy vrchního Jílka pokračuje se ve vykopávkách. V 1. hrobě nalezeny pod velikým kamenem lidské kosti a kousky (čeho?). Ve 2. hromadě kamení (mohyle?), kterou dal hrabě Eugen otevříti, se nenalezlo nic. Tu první dává teď znovu probírati a co se najde, sebéře a hraběti odešle. Mrzí ho, že ten starý hrnec (popelnice?) nalezený mimo zdivo, byl rozbit. Byla v něm jen hlína. Ujišťuje, že něco podobného se již nestane." (VI Wc/3a.)

Tyto staré Černínovy zprávy o chudenických starožitných nálezech, i když všechny nesouvisejí s vlastním článkem Dobrovského, doplňují ještě další zprávy chudenického vrchního Jana Jílka[5]) v dopise z 9. VIII. 1822 a další zpráva pochází z 20. XII. 1822, která končí takto:

„Es scheint daher, dass diese Grabhügel bey Koschenitz aus denen ältesten heydnischen Zeiten Böhmens herrühren und die gefundenen Instrumente und Figuren ein Alter von 800 Jahren zählen können, weil aus den neueren Zeiten hier keine Notitz eines dort ehemalig gestandenen Orts oder sonstige Wahrnehmung ausgezeichneter Thaten einer Schlacht oder Scharmüzl in der vaterländischen Geschichte vorliegt, den hierauf diese gefundenen Figuren und Instrumente als einer neuern Waffe hindeuten zu können, daher diese in die Zeiten des grauen Alterthumes gesetzt werde müssen. Johann Jillek, Oberamtmann." (Ch-E-IV.)

[5]) *1775, † 24. 8. 1851; tato data podle děkanského úřadu klatovského (podle hřbitovní správy chudenické *1778, † 24. X. 1853) mně zaopatřil p. Adolf Roubal v Chudenicích.

Vedle toho i *Domaine Chudenic. Chudenitzer Gedächtsniss-Buch Anno 1729 anfangend* obsahuje (fol. 83a) stručný záznam o košenických výkopech:

„... Koschenitz ... in dessen Nähe von einigen Jahren bei Abtragung eines Steinhügels eine allem An (Fol. 83b) scheine nach vorslavische Grabstätte mit einigen *antiken*, zum Theil räthselhaften bronzenen Geräthschaften u. einer römischen Münze von Drusus gefunden wurde."

Naproti tomu farní kronika chudenická ani farní kronika chlístovská, jak mne upozorňuje děkan Václav Šperl, podobného záznamu o starožitných nálezech košenických, jak tomu bývá tak často v jiných případech starších zpráv o podobných nálezech a jak čerpal svoje informace z farních kronik jindy i Dobrovský, neobsahuje.

To jsou vlastně všechny pramenné historické zprávy o chudenických nálezech, na základě kterých vznikl článek Dobrovského. K těmto zprávám poznamenává dále A. Pražák, že v chudenické pozůstalosti Dobrovského jest ještě koncept dopisu Dobrovskému, psaný neznámou rukou a dotazující se po chudenických vykopávkách, hlavně po hrobu, v němž byly nalezeny mísy.[6]) (Žádná z citovaných chudenických zpráv se o nálezu mis nezmiňuje.) Není tedy vyloučeno, že může býti konečně ještě zjištěna nějaká další zpráva,[7]) osvětlující přímo starožitnický zájem Dobrovského více, než je objasňují citované relace.

Na základě těchto uvedených zpráv z r. 1822 vznikl r. 1823 a v květnu téhož roku byl otištěn v Gerleho pražském časopise *Der Kranz*, č. 24, bylo to tedy téhož roku, kdy tam vyšel i překlad RKZ — anonymní archeologický článek o chudenických nálezech, jehož učeného autora však prozrazuje sám vydavatel. Článek, jehož genese byla takto osvětlena, celý otiskuji, protože je málo znám a zasluhuje ještě dnes po více než 100 letech právě pro svého autora povšimnutí.

Alterthümer in Böhmen.*)
(Mit einer litographischen Abbildung.)

Im Monate Juli 1822 entdeckte man auf der Herrschaft Chudenitz im Klattauer Kreise in Böhmen zufällig einen alten Grabhügel, der aus sehr entfernter Zeit herzustammen scheint. Nahe bei dem, von mässigen Bergen umgebenen, einzelnen, obrigkeitlichen Maierhofe Kossiniz, in nördlicher Richtung von demselben, erhebt sich eine grösstentheils bebaute Anhöhe, deren Gipfel eine ebene, von dürrem Gestrippe bewachsene Platte bildet, auf welcher mehrere Steinhaufen zu sehen waren. Lange unbeachtet waren diese ganz mit Gras überzogen, und schienen von sorgsamen Feldarbeitern herzurühren, die ihre nahen Aecker von Steinen gereiniget haben mochten. Im vergangenen Sommer kamen Maurer dahin, um diese Steine, welche ihnen zum Bauen anwendbar zu seyn schienen, zu brechen und fortzuführen. Nachdem einer dieser runden Hügel (er mag beiläufig etwas über eine Klafter an Höhe und 2 bis 3 Klafter an der Basis im Durchmesser gehabt haben) bis zu seiner Grundfläche durchgraben worden war, fanden die zwei Arbeiter, zu ihrer nicht geringen Verwunderung, ein grosses menschliches Gerippe, welches horizontal auf dem Boden lag, und folgende Alterthümer wurden, als das ganze Grab emsig durchforscht wurde, in demselben nach und nach entdeckt. Eine Urne von gebranntem Thon, grau von Farbe, stand zu den Füssen des Todten. Sie war mit Erde gefüllt; aber die Arbeiter, einen Schatz suchend, zerschlugen sie in kleine Trümmer. Nach den unvollkommenen Bruchstücken

---

[6]) Pražák, l. c. 866[21]).

[7]) Teplý, l. c. 26, že Dobrovský psal o košenických výkopech Hankovi, Vocelovi, leč odkud čerpal Teplý tyto zprávy, nedovedu říci.

*) Wir hoffen den Freunden des Vaterlandes kein unangenehmes Geschenk mit diesem Aufsatze zu machen, dessen Mittheilung wir der Güte des hochverdienten Veterans des slavischen Literatur, Sprach- und Alterthumskunde, Herrn Abbé Dobrowsky verdanken. D. H.

zu schliessen, die ich davon erhielt, war sie sehr roh geförmt, oben weit sich öffnend, und mit zurückgeschlagenem Rande etwa einen halben Schuh hoch. — Der Schädel ruhte auf einem bronzenen Werkzeuge oder Waffe, wie solche auf beiliegender Zeichnung bei a und b von zwei Seiten abgebildet, erscheint. Dasselbe Werkzeug, über dessen einstmahligen Gebrauch unsere Alterthumsforscher nicht einig sind, ward bereits an verschiedenen Orten in Norddeutschland, auf der Insel Wight, in Spanien und auch schon vor mehreren Jahren in der Gegend dieses Grabhügels bei dem Dorfe Srbiz ans Tageslicht gebracht. — In senkrechter Richtung gegen den Boden, längs der obern Fläche des Kopfes liegend, befand sich eine ziemlich nett gearbeitete dicke bronzene Nadel oder Spindel c, durch verschiedene Einschnitte verziert. Wahrscheinlich waren die Haare des Todten, wovon jedoch keine Spur mehr zu sehen war, um dieselbe gewunden. Auf beiden Seiten des Gerippes entdeckte man ferner die bronzene Spitze einer Lanze d, eines Pfeiles e, einen Armring von demselben Metall f, mehrere kleine Bruchstücke von Bronze, und endlich, was wohl das merkwürdigste ist, einen kleinen, ruhenden, bronzenen Löwen mit langer Mähne, der bei g sehr treu von vorn und von rückwärts abgebildet ist. Die Fläche, auf welcher er ruht, hat auf der hintern Seite ein kleines rundes Loch, welches anzudeuten scheint, dass der Löwe an einem andern Körper befestigt war. Sämtliche erzene Alterthümer waren, den Löwen ausgenommen, mit Grünspan völlig überzogen. Sie sind alle in ihrer wirklichen Grösse auf beiliegender Tafel genau abgezeichnet.

Die Finder derselben glaubten anfangs, durch die gelbe Farbe des Erzes irregeführt, reines Gold erbeutet zu haben. Doch da weder der benachbarte Jude, noch ein ob seiner Einsichten sehr angesehener Schmidt, welcher die ihm unbekannten Dinge an mehreren Stellen mit der Feile untersuchte, etwas dafür geben wollte, trugen die beiden Maurer ihren Fund endlich in das obrigkeitliche Amt nach Chudeniz; doch hatten sie anfangs nur die zerbrochene Urne, und die zwei Werkzeuge, die sich nächst dem Kopfe befanden, entdeckt, und bei sorgfältiger Untersuchung fand man erst später das Uibrige. Die andern Steinhügel neben dem bereits Durchsuchten, wurden nun auch aufgedeckt, allein, obschon sie von aussen an Grösse und Gestalt jenem fast ganz gleich kamen, boten sie dennoch keine weitere Ausbeute dar."

Tolik článek Dobrovského.

Řadu těchto záznamů o chudenicko-košenických starožitných nálezech a studii Dobrovského doplňuje reprodukovaná kresba (do kamene ryl F. Sacher). Jest těžko zjistitelné, jde-li o kresbu, kterou 18. III. 1823 zaslal E. Černín pražskému museu; jest to však velice pravděpodobné.[8]) Přestože bronzy a—d jsou o 90° chybně orientované, vystihuje kresba úplně charakter nálezů, které jest možno ještě dnes přesně určiti.

Znovu se vrátil ke košenickým výkopům ještě po desíti letech r. 1832 (čistopis z 10. VIII. 1835) E. Černín, neboť jeho jindřichohradecký rukopis Czernin, Eugen Graf — *Geschichte und Archaeologie der einzelnen Ortschaften der Herrschaft Chudenitz* (str. 41—46) o košenických výkopech mluví podrobně.

Popis Černínův končí pak zajímavou úvahou, kterou jsme postrádali naopak v práci Dobrovského:

„Welchem Volksstamme der hier schon so viele Jahrhunderte Schlummernde angehörte, ob er vielleicht ein Führer der Bojer, der Markomanen, oder der Slaven war, welcher Werkstätte, in welchem Lande die Waffen u. das gefundene Geräthe verfertiget wurden, wer ist im Stande diese Fragen zu beantworten?

Die Münze aus dem ersten Jahrhunderte unserer Zeitrechnung scheint auf eine römische Beute zu deuten, da sie von Drusus, dem Führer römischer Legionen herrührt, die in Germaniens Wildnisse eindrangen. Aus diesem Umstande jedoch lassen sich keine weitern Schlüsse folgern; den auch auf friedlichem Wege wäre es möglich, dass römische Erzeugnisse in diese Gegend gekommen seyen.

---

[8]) Pídil-li se po kresbě marně L. Šnajdr, je správná v tomto ohledu poznámka PA XII. 237[2]), k separátům byla kresba připojena.

Die übrigen erzenen Gegenstände, die Kupfermünze abgerechnet, sind sicher nicht in einer römischen Werkstätte entstanden, sondern barbarischen Ursprungs."[9])

Toto jsou asi všechny zprávy o košenických mohylách, o které se zajímal ke konci své starožitnické činnosti J. Dobrovský. Jest známo dále, že E. Černín dal později u Chudenic rozebrati ještě několik dalších mohyl[10]) (srv. také zde zápis k r. 1836), stručně se dotkla košenických mohyl pozdější polemika Šnajdrova a Smolíkova,[11]) později se zmiňuje o nálezech košenických i I. L. Píč,[12]) načež pak upadly tyto košenické mohyly a jejich materiál[13]) i archeologický článek Dobrovského úplně v zapomenutí.[14])

Také materiál samotný ze starých košenických výkopů, o nichž psal J. Dobrovský, není zachován, a to ani v černínském archivu, tím méně v Klatovech; v museu české obce Petrohrad (okres Podbořany) se naproti tomu nacházejí podle sdělení archiváře Dr K. Třísky podobná bronzová sekera s ohrnutými laloky, jakou zobrazuje Dobrovský sub *a* — *b*, dále „mnoho" bronzových nedovřených kroužků, „různé" šipky, podobné šipce *e* u Dobrovského a místo sošky lva se nachází v petrohradských sbírkách soška „berana a ve více exemplářích". O nejzáhadnějším kusu nálezu se však ještě zmíním.

Aby soubor košenických zpráv byl konečně úplný, stojí ještě za upozornění i zmínky Teplého o těchto starých výkopech, líčící Dobrovského jako nejhorlivějšího starožitníka. Leč Teplého reprodukce nejsou zcela přesné[15]) a podávají i některé více nekontrolovatelné údaje.

To jsou snad všechny zprávy, vztahující se k chudenické starožitnické činnosti Dobrovského. Příspěvek, který jest tím zajímavější, že pochází z klatovských jihočeských černínovských Chudenic, z kraje, kde Dobrovský prožil svoje dětství (Horšův Týn) a jako bývalý student klatovského gymnasia i poslední léta mladická (Klatovy), zasluhuje s několika hledisek pozornosti. Celý článek, který snad není zcela poslední starožitnickou zmínkou našeho zakladatele národního starožitnictví,[16]) článek, který

---

[9]) *Geschichte der Herrschaft Chudenitz von Černín* má kromě několika nepatrných a bezvýznamných gramatických změn ve větě „so häufig in uralten Gräbern fand, in Schlesien" dodatkem ještě „in der Lausitz, auf der Insel Wright, in Spanien etc."; při zmínce o písmenech *S C* je před „Buchstaben" „römischen"; také diferenciací slovosledu jsem si nevšímal. O chudenické tvrzi srv. posledně K. Tříska, ČSPSČ 47 (1939).

[10]) Srv. Dr K. Jičínský v Pam. Arch. VI, 1865, 156.

[11]) Pam. Arch. XII, 1882—84, 1, 237.

[12]) *Čechy předhistorické* II, 1900, str. 141.

[13]) Snad by mohl uvésti na stopu jeho katalog retrospektivní výstavy, ale ten mně zůstal zcela nepřístupný.

[14]) Srv. již J. E. Vocel, *Pravěk země české* (1868), 514 o Černínových výkopech u Chudenic, ale nevzpomíná výkopů košenických, Pam. arch. XII, 236; L. Šnajdr, *Počátkové předhistorického místopisu* (1891), 79; o chudenických výkopech se zmiňuje i L. Niederle, *Lidstvo v době předhistorické* (1893), 367 (škoda, že nezapsal tradici, jistě v té době ještě živou); Ferd. Vaněk. K. Hostaš, F. A. Borovský: *Soupis památek hist. a uměl. v polit. okresu klatovském* (1899), 35; *Katalog retrospekt. výstavy* (1891), 9 (registruje výkopy Lobkovicovy z Chudenic); Dobrovského nálezy neuvádí ani J. Prášek, *Politický okres klatovský I* (1880), ani J. Vančura, *Dějiny někdejšího král. města Klatov I.* 1 (1927).

[15]) O „otiscích" srv. na př. nejobšírněji P. Saintyves, *Corpus du Folklore Préhistorique III* (1936) pod různými hesly; o kultu sv. Vojtěcha v již. Čechách srv. Čas. turistů 1944, č. 9—10.

[16]) Tak na př. Černín zapisuje 18. VII. 1828 že „Dobrovský auf der Reise von Prag hieher vielleicht die älteste Ruine Böhmens entdeckt, in der er zu Tetín noch Reste eines alten Turmes fand, von dem niemand etwas wusste" (Franta, l. c. 887), bude-li možno ještě i k této krátké zmínce něco osvětlujícího kdy přinésti, nemohu zatím říci.

ukazuje Dobrovského jako badatele neobyčejně kritického,[17]) byl v řadě Dobrovského starožitnických příspěvků nejmladším a zasluhuje ještě dnes rozboru.

V podstatě běželo tedy o zajímavý výkop mohyl, který možno rekonstruovati takto:

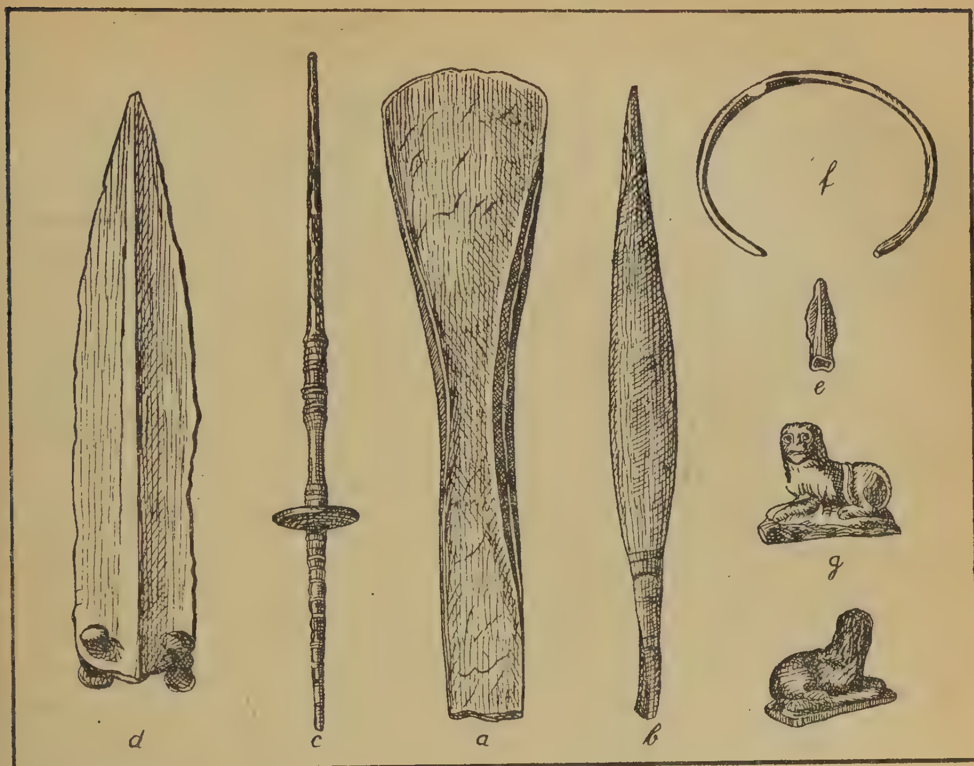
23. VI. 1822 nalezl J. Jílek u košenického dvora bronzy, které upozornily na zdejší mohylník s více mohylami. 11. VII. r. 1822 (E. Černín r. 1832 říká, že to bylo r. 1823) byly na to při braní kamene na stavbu mostu (Fr. Teplý se domnívá, že to bylo při stavbě stodoly)[17a]) tři kulaté 2 až 3 stopy v průměru měřící a trávou porostlé mohyly severně Košenic, na t. zv. Štětkově hůrce na návrší k Ouňovicím, prokopány. Byly asi sáh vysoké a plné (obložené) kamení. V první mohyle, kde ležela v hloubce půl sáhu kostra obrácená hlavou k východu, byla nalezena u nohou černá (Dobrovský naproti tomu říká, že byla šedá pálená) popelnice, naplněná hlínou, asi půl střevíce vysoká, nahoru se otvírající (podle pozdější zprávy Černínovy byla prý zde dostatečně nalezena ještě menší širší popelnice), pod lebkou byla sekera bronzová (a, b), u hlavy zdobená jehlice (c), dýka (d), hrot (e), náramek (f) (podle Černína ve dvou kusech) a fragmenty (podle Černína jeden tento fragment byla přezka) bronzu — všechny tyto kovové předměty byly patinované — a konečně lvíček (g). V druhé mohyle byla taktéž kostra (podle E. Černínovy zprávy z r. 1832 byla naopak tata mohyla sterilní), kdežto třetí nejvyšší mohyla byla sterilní (také Dobrovský říká, že obě dvě byly prázdné); v r. 1826 byla prý v této poslední mohyle nalezena ve středu rozpadlá nádobka. Dodatečně (Jílek říká, že v srpnu, E. Černín že v říjnu) byly zde nalezeny malé kousky bronzů a po druhé v druhé mohyle dodatečně podle Jílka „bronzener Löwe, Armring usw.", jež podle Dobrovského pocházely z druhé mohyly. Dodatečně prý v první mohyle byla nalezena římská mince Drusova typu Cohen, I (1859), 131, Nr. 1, již určoval A. J. C. Arneth (1791—1863), o níž se však ani Dobrovský, který znal nálezy římských mincí z Moravy, ani Jílek nezmiňují. (Naproti tomu Fr. Teplý tvrdí, že v druhé popelnici prý byly nalezeny „prastaré měděné mince neznámého původu".) Není však vyloučeno, že tento nález nepocházel z košenických mohyl, na jejichž vrub pak byly asi připisovány i mnohé jiné starožitnosti, které se E. Černínovi z okolí Chudenic dostaly. I když tedy nejsou košenické zprávy Černínova (1822 až 1823), Jílkova (1822), Dobrovského (1823) a druhá Černínova (1832, 1835) zcela shodné, v podstatě si neodporují.

Stejně zajímavá jsou i rozcházející se mínění o stáří těchto mohyl. Nápadné je, že se Dobrovský, kterému mohly chudenické mohyly poskytnouti příležitost k nejrůznějším závěrům, vůbec nezmiňuje ani o jejich stáří — říká pouze, že pocházejí „aus sehr entfernter Zeit" — tím méně o ethnologické příslušnosti těchto hrobových nálezů, ač se těmito chronologicko-ethnologickými otázkami prehistorickými horlivě zabýval na př. při studiu nálezů hořínských a ječovických.[18]) Leč právě tato reservovanost Dobrovského vznikla asi z neúspěšného a neuspokojujícího řešení obou dřívějších prehistorických nálezů, jež nutily kritického Dobrovského na poli celkem málo zkušeném k rozumné opatrnosti. Škoda, že vskutku nenastaly Černínovy a Dobrovskému... učené rozpravy o původu, okolnostech tohoto hrobu..., jak tvrdí Fr. Teplý. Byla by historie

[17]) Tak na př. r. 1818 zapsal hrabě Černín, že zvíkovské (uváděti hojnou literaturu není možno) značky orientalista von Hammer má za orientální, považuje je za „Zeichen... für Steinmetze und Baummeister" (1774—1856) (Franta, l. c. 875).

[17a]) Šlo pravděpodobně o zedníka Josefa Zoubka z Chocomyšle nar. 1769 a ševce Františka Zoubka, nar. 1775 v Chocomyšli č. 20, zemřelého 1840 (za lask. údaje děkuji farnímu úřadu v Úboči); jsou to pravděpodobně naši první dělníci, zaměstnaní při archeologických výkopech.

[18]) Srv. Slavia, l. c., kde jest cit. literatura.

počátku českého starožitnictví o jednu polemiku zajímavější. Ani E. Černín ještě r. 1832 neodpověděl, pravděpodobně veden střízlivostí Dobrovského, na otázku národnostní příslušnosti košenických mohyl. Nálezy považoval za barbarské, minci za římskou kořist. Naproti tomu jediný Jílek se odvážil závěru poněkud přesnějšího: mohyly prý byly staré asi 800 let a chudenická keramika původu předslovanského.

Dnes je na místě ještě zcela zřetelně viděti — jak zjistil A. Roubal — že zde byly čtyři mohyly. Dvě z nich, a to největší, ve středu byly velké kruhovité s dolíky; v nich už stromy zarostlé svědčí o jejich výkopu. Byl prý tu nalezen — jak lidé vykládají — zlatý vozík.

Pokud se týká samotného inventáře košenických mohyl jest litovati, že Dobrovský nevyobrazuje její keramiku. Bronzová sekera je běžná,[19]) jehlice je neobyčejně zajímavá a nemá snad analogie v běžném mohylovém inventáři.[20]) Dýka se dvěma nýty a středním žebrem,[21]) náramek (asi nezdobený)[22]) a šipka[23]) jsou běžné tvary.

Nejzajímavějším mohylovým nálezem košenických jest arciť nepatinovaná bronzová figurka lvíčka s otvorem v destičce. Zmiňují se o jeho nálezu Černín (15. X., Jílek

19) J. Eisner, *Jihočeské mohyly*, Pam. Arch. XXXIII, 1922, 15, obr. 26.
20) Srv. l. c, 213; J. Böhm, *Základy hallštatské periody v Čechách* (1937), 41.
21) Typu Píč, l. c., II, 5; III, 4; XI, 14.
22) L. c., IV, 4, 13; XV, 7. 9.
23) L. c., XVII, 4; XXI, 19—21.

(20. XII. 1822) i Dobrovský. Nález je dnes bohužel více nekontrolovatelný[24]) a upomíná na jiný jihočeský podobný nález fajancového lvíčka (z Vodňan), jehož historie zůstává stále záhadnou.[25])

Chudenický mohylový příspěvek Dobrovského, poslední z jeho starožitnických nehojných článků, ukazuje nejen jeho stále živý zájem o archeologické památky — Dobrovský studoval i střepy popelnice, nádoba nebyla zachována celá a přestože mylně považuje dýku za hrot kopí, má sekeru s ohrnutými okraji správně za zbraň, i když nedovede určiti její funkci — ale i Dobrovského vědomí o hodnotě tohoto zdánlivě němého materiálu.

Leč tento chudenický černínský starožitnický příspěvek Dobrovského poskytl příležitost dozvěděti se ještě o jiných starožitnických zájmech a pracích našeho prvého vědeckého starožitníka, o zprávách, o kterých odjinud nejsme prozatím nijak jinak informováni. Tak E. Černín prozrazuje, že Dobrovský měl jeti r. 1819 k Lützovu v. Dreilützovs, který nově převzal panství v hořovických Lochovicích, odkud publikoval s komentářem Dobrovského mohylové nálezy Dr. Joh. M a y e r (1754—1807) společně s Dobrovským již v letech 1802—1804.[26]) Dovídáme se, že pátral r. 1820 u Srbic (okr. Klatovy) po bronzových nálezech[27]) a j. Je velice pravděpodobné, že Černín mluvil s Dobrovským i o svých nálezech valů a fortifikačního systému na Tuhošti, kam později lokalisoval Sámovo vogastisburské vítězství.[28]) Dobrovský prý objevil na Ludmilině Tetíně[29]) zdivo a j. v.[30]) Snad se v tomto ohledu podaří zjistiti ze starožitnické činnosti Dobrovského později ještě více.

Tak se jevila Dobrovského chudenická činnost archeologická. Přes tento zajímavý Dobrovského příspěvek k prehistorii Klatovska, který jistě značně doplňuje dosavadní obraz Dobrovského-archeologa, není, myslím, možno tak zevšeobecňovati tento Dobrovského zájem o archeologii, jak to činí Fr. Teplý (l. c.) nebo A. Rcubal (l. c.). Snad i A. Pražák nadsazuje, praví-li, že Dobrovský probrousil za svých chudenických pobytů celé okolí, všímal si jeho půdy, botanických, geologických i mineralogických poměrů. byl zaujat i sběratelskou vášní, nejen numismatickou a epigrafickou, ale i archeologickou, píše-li o Dobrovského potulkách za mohylami a starými sídlišti (19), že „k potulkám kolem Chudenic vydražďovalo Dobrovského neobyčejné kouzlo dějepisné tajemnosti ... mnohé nálezy starožitnin ... hledání mohyl ... to vše hnalo ho ven, aby ukojil své historické, lépe řečeno archeologické sklony novými určitějšími nálezy“ (l. c. 21). Z původních starých zde výše otištěných zpráv jest zřejmé, že Dobrovský sám nekopal košenické

---

[24]) Nález zainventoval v Národním museu pražském I. L. P í č („č. 510 Nal. Chudenice?, Lev bronzový jednoocasý vpředu, 3,5 cm, vzadu 1,9 cm v., od ocasu k otevřené tlamě 4,6 cm dlouhý, nohy při šlapadlech po dvou spojené ukazují, že soška stála na nějakém podstavci[?], povrch její jest celkem hladký, ocas mezi zadními nohami prostrčen dosahuje koncem svým na levou stranu prsou. Dar?“) s poznámkou, že byl předán prof. K o u l o v i.

[25]) L. N i e d e r l e, *Zajímavý nález v popelnici*, Český Lid I, 1892, 293—294.

[26]) *Nachrichten von einigen in Böhmen entdeckten heidnischen Grabhügeln*, Abhandlungen 1802—1804, 1—31; *Fortsetzung der Nachricht ...; Über die Benennung Kotschwar; Verzeichniss der von Lochowitz eingesendeten Altertümer, die jetzt im Saale der K. K. Gesellschaft aufbewahrt werden*, 28—31; podrobněji Slavia, l. c.

[27]) O srbické sekeře mohylového typu se zmiňuje Dobrovský sám v Kranzu, l. c.

[28]) Dále pozn. 34.

[29]) Srv o něm J. A x a m i t, *Tetín, Naše předhistorické památky I* (1924); Dobrovský ve své práci *Ludmila und Drahomír* (1807) v jeho Kritische Versuche.

[30]) O takových nálezech a Dobrovského zájmech se zmiňuje ještě A. P r a ž á k, l. c., 860, 862 (nález bronzu u Schlicků a 1823 nález železného oštěpu v komořínském hrobě), kteréžto zprávy jsem již neměl příležitost kontrolovati.

mohyly, jak výslovně tvrdí Teplý (l. c. 24), tím méně lze tvrditi, že „zůstane zásluhou Dobrovského, že Klatovsko patří k nejprozkoumanějším úsekům země české in puncto archeologie“ (l. c. 27).[31])

V souvislosti s tímto rozborem Dobrovského studie o chudenických mohylách zasluhuje zmínky ještě jiná zapadlá osoba historie českého starožitnictví. Je to E. Černín. Eugen Černín (nar. 4. XI. 1796 ve Vídni, zemřel 11. VII. 1868 v Petrohradě v Čechách), „veliký příznivec vědy archeologické a štědrý podporovatel archeologického sboru“,[32]) jemuž J. E. Vocel dedikoval svůj *Pravěk země české* (1868) a jehož zájem o české starožitnictví by zasluhoval ocenění[33]) — Černín se na př. pokusil při známé identifikaci Fredegarova Wogastisburgu s Domažlicemi o lokalisaci bojiště na kopec Tugast a Samohrd u Švihova a Poříčí mezi Mezhořím a Elhovicemi[34]) — děkuje snad za svůj zájem o starožitnictví vůbec přímo J. Dobrovskému. První informace o starožitnostech čerpal Černín z dobře známého *Handbuchu* německého Shakespearovce *Eschenburga*.[35])

Domníval jsem se již dříve — a tento úsudek potvrdil také Dr K. Tříska — že je možné, že to byl právě abbé Dobrovský, který svým vyprávěním probudil v mladém Černínovi hlubší zájem a porozumění pro archeologii. Tak ze dne 5. VIII. 1818 (toho dne obědval Dobrovský s Eugenem) pochází první vůbec záznam v deníku Černínově o nálezu starožitností, a to o náleze „římských starožitností u Nížburku, pocházejících prý pravděpodobně z kořisti Markomanů“. Další nejbližší záznam ze 14. VI. 1819 dokladá již přímou účast Dobrovského na starožitnickém zájmu Černínově, který toho dne prováděl Černína v museu v Praze, také vysvětloval Černínovi asi nejspíše vykopávky z mohyl u Lochovic, neboť se o nich Černín ve svém deníku výslovně zmiňuje. A jen od Dobrovského se také při této příležitosti mohl Černín dověděti, že Dobrovský bude prckopávati další mohyly na panství hraběte Lützowa. Pak přišla r. 1822 historie nálezu košenického. Snad by bylo možno najíti ještě několik jiných zmínek o Černínově a Dobrovského starožitnických vztazích. Leč Černínův zájem, vzbuzený Dobrovským, neutuchl u Černína ani po odchodu Dobrovského. R. 1841 seznámil se E. Černín s J. E. Vocelem, jehož práci pak věnoval hrabě vytrvalý zájem a jak známo i hmotnou podporu. Kdykoliv přijížděl do Prahy, takřka vždy zašel do musea, aby se přesvědčil o pokroku české archeologie, o nových přírůstcích ve sbírkách musejních, sám pilně sledoval archeologické vykopávky na Žatecku, Chudenicku a jinde až do konce svého života. Celý tento zájem Černínův a jeho starožitnická činnost by zasluhovaly ještě dnes, téměř po 100 letech, ocenění. Pochopitelně, že v duchu tehdejších antikvářských módních názorů soustřeďoval se Černínův zájem na bronzové předměty, kdežto ostatní nálezy a zejména okolnosti nálezů se týkající ho již tolik nezajímaly. Základ k černínské petrohradské sbírce staro-

[31]) Jak nemožně Teplý interpretuje staré záznamy, ukazuje jeho tvrzení o košenických mohylách, l. c., 24—26, když praví, že „z polí je sem naházeli nějdejší sedláci“, což vzniklo z Dobrovského věty „Steinhaufen ... schienen von sorgsamen Feldarbeitern herzurühren, die ihre nahen Acker von Steinen gereiniget haben mochten“ (Kranz, l. c. zde výše). A. Roubal, *Obrázky ze starých Chudenic* (1948), 48 opakuje Teplého tvrzení.

[32]) České noviny 12. VII. 1868.

[33]) Srv. ČSPSC 1923, 80; Fr. Teplý, l. c., 40—41; na př. Pam. Arch. III, 1859, 45.

[34]) *Tugost. Historická úvaha.* Sepsal hrabě Eugen Černín z Chudenic, Pam. Arch. VI, 1865, 56—58. Kromě lit. cit. V. Novotným, ČD I, 1912, 220—21, 504, srv. i J. Strér v *Progr. gymn.* Domažlice 1886, Vančura, *Dějiny*, l. c., 28, 30.

[35]) *Handbuch der klass. Literatur, Alterhumskunde und Mythologie*, Berlin 1783, 1837—8.

žitností, založené v r. 1833, daly předměty, jež si Eugen Černín přivezl ze své cesty po Italii v r. 1816/17. Byl to plně odlesk zájmu vzdělaných jedinců 1. polovice 19. stol. — nelze tedy tvrditi, jak to činí[36]) Teplý, že petrohradské museum vzniklo přímo z popudu Dobrovského po košenických výkopech — kteří si zakládali sbírky starožitností, minerálů, rytin a pod. a na svůj horlivý zájem dopláceli mnohdy i v tom, že kupovali padělky z ciziny.

Leč to již je jiná kapitola historie naší národní archeologie. Chudenická starožitnická činnost Dobrovského[37]) plně potvrzuje nárok patriarchy slavistiky i na čestný název zakladatele národní české archeologie.

Josef Skutil

---

[36]) Teplý, l. c., 26.

[37]) Ani tento příspěvek nemusí býti posledním dokladem Dobrovského zájmu o starožitnosti. Tak na př. v Neuberkově ex. zápisků Jeníka z Bratřic (srv. Č. Zíbrt, ČL, 1907, 92) je přilepena ku str. 769 při výpisech z Pelclovy kroniky o prvních Češích v Čechách rytina domnělého pohanského bůžka-hospodáříčka-skřítka, nalezená v Hradci Králové, který byl zaslán Dobrovskému a dostal se později do Vídně. A snad se najdou doklady ještě i jiné.

Levínský nápis

(epigrafický doklad cyrilice v Čechách)

Dne 20. srpna 1952 upozornil mě univ. prof. Dr Karel K r e j č í, že v kostele v Levíně je relief zvířete, lidem považovaného za kočku, a kolem něho nápis, provedený nezjištěným písmem a tedy i neznámého obsahu. Jemu litery připomínaly cyrilici; proto mi věc doporučil k bližšímu ohledání.

Levín je městys, dříve město, 5 *km* sz. od Úšťku v okrese litoměřickém. Na náměstíčku stojí kostel Povýšení sv. Kříže v barokním slohu, kruhového půdorysu. Je to orientovaná centrála, jejíž půdorys však *není* odkazem starší stavby. Postavena byla v letech 1791—1793 jako náhrada za starý gotický farní chrám, který stával opodál na hřbitově a shořel při požáru města v květnu r. 1791.[1]) V zadní stěně masivu hlavního oltáře bylo zazděno válcovité pískovcové těleso — svorník, na jehož kruhové základně je vytesán relief, vystupující asi 5—10 *mm*. Barva kamene je světle okrová se stopami červeného nátěru. Relief představuje šelmu v běhu neb skoku. Zvíře je provedeno pěkně, zejména nohy a ohon mají pružnou, pohybovou linii. Komposice do kruhu je velmi zdařilá [2]) Hlava však je primitivní a prozrazuje, že autor ji nedovedl reliefně redukovat.[3]) Uši, podobné kočičím, zavdaly asi nejvíce příležitosti k pojmenování, běžnému v kraji odedávna: levínský kocour. Kolem figury je roztroušeno osm liter o výšce 4—5 *cm*. (Celý svorník má průměr 34 *cm*.)

Literatura o této památce, zejména o nápisu, je celkem skromná. M. K o l á ř ve své *Českomoravské heraldice*, vydané A. Sedláčkem v Praze 1902, pokládá levínského „kocoura" za památku románskou, a to za lvici Markvarticů (str. 41). A. S e d l á č e k v díle *Hrady, zámky a tvrze království Českého* myslí na „erb buď Heřmana z Ralska (1174—1197) aneb syna jeho Beneše (1197—1222), kteří snad kostel založili"; odmítá myšlenku Kolářovu, poněvadž lvice markvartické jsou jiného slohu. Písmena čte jako latinská a jejich smysl mu není jasný: *C L R F*(?) *B U A J.* Připojuje nepříliš věrný náčrt reliefu, zato však zdařilý a vcelku dodnes platný obrázek levínského kostela (o. c., sv. XIV, 2. vyd. Praha 1936, str. 110, 112 a 114). — Tři články na toto thema otiskly *Mittheilungen des Norböhmischen Excursions-Clubs:* R. M ü l l e r, *Aus meiner Wandermappe II*, 15 (1892) 251—254: Pokládá památku za svorník a klade ji do XII. století, při čemž mylně předpokládá, že kostel je vystavěn na základech staré rotundy (a neuvědomuje si anachronismus svorníku v románské stavbě). Připojuje špatný obrázek.

---

[1]) Podle místní farní kroniky, založené r. 1784 (nyní se chová na děkanství v Úšťku). Za všechny informace z tohoto pramene děkuji P. Ondřeji K o r v a s o v i, který nyní z Úšťku administruje Levín.

[2]) Vyjádření prof. Dr J. C i b u l k y v diskusi ve Společnosti pro slov. jazykozpyt. Na jeho návrh a za jeho přítomnosti byl v listopadu 1952 svorník vyňat ze zdi; v Praze byl očištěn a pořízeny přesné odlitky, načež je navrácen do Levína a bude v kostele odborně instalován na přístupnějším místě. Podrobnější uměleckohistorický posudek prof. Cibulky připojuji na konci článku.

[3]) Podle vyjádření prof. Dr V. V. Š t e c h a v téže diskusi.

Řešení nápisu nepřináší. — H. Ankert, *Keltisches, 1. Kater von Lewin*, 20 (1897) 387—388: Považuje nápis za staroirský a čte jej *ed li ab ut*, což prý znamená „Gesetzschutz — Kunstanfang“. Podává velmi špatné reprodukce písmen. — S. Krause, *Der Kater von Lewin*, 25 (1902) 25—29: Informativně shrnuje dosavadní názory. Vyslovuje se rovněž pro datování XII. stoletím. Odmítá Ankertovu domněnku o tom, že nápis je keltský, poněvadž prý na kontinentě nejsou žádné takové památky doloženy a také chronologické překážky jsou prý značné. Možnost, že nápis by byl český, zavrhuje a priori — bez udání důvodů. Znamení ⳨ je podle něho řecké, jinak je prý nápis jen hračka (Spielerei), nedávající smyslu. Správně podotýká, že relief představuje lva jako symbol Kristův a upozorňuje v té souvislosti na Göttweigský fysiolog; k tomu se v tomto pojednání ještě vrátíme. Přináší obrázek — také nepříliš zdařilý — a přiznává se, že originál nikdy neviděl. — Vedle toho je v témž časopise ještě šest drobnějších poznámek k věci.[4]) Z nich vysvítá, že r. 1860 byl do pražského musea poslán odlitek,[5]) a že již tehdy byl svorník zazděn v zadní stěně hlavního oltáře. Dále se tu praví, že E. Wocel měl tento relief za symbol Černoboha a četl *ai ti črt*, zatím co litoměřický konservátor J. Ackermann interpretoval nápis jako *AHI CRTE* a F. Bernau jako *agnus Dei*. R. 1887 byl poslán hliněný odlitek litoměřickému diecésnímu museu. Uvádí se též anonymní domněnka o původu svorníku ze zaniklého hradu na návrší, kde nyní stojí zvonice. Na stránkách zmíněných článků i zpráv se řeší také otázka, zda Levín patřil kdysi řádu maltézských křižovníků-johanitů nebo ne. Výsledek je záporný a lze to potvrdit i novějšími vážnými pracemi, jako na př. Friedrichovým Codexem.[6])

Po studiu originálu a snímků pokládám nápis za *cyrilský* a čtu jej takto:

іи҃ ⳨ витѧз

t. j. іисоусъ христ(ос)ъ витѧѕь,

„Jesus Christus victor“. Obě zkratky lze interpretovat také řecky Ἰησοῦς Χριστός. Zkratky posvátných jmen jsou po obou stranách zvířete: іи҃ při pohledu na obrázek napravo, ⳨ nalevo. Mezi pravou přední a levou zadní nohou je litera в a pod ní и. Písmeno з je mezi pravou a levou zadní tlapou. Slabika тѧ je nad hřbetem.

---

[4]) 9 (1886) 78 (F. Bernau); ibid. 328 (W. Hieke); 10 (1887) 71 (A. Paudler); 17 (1894) 306 (týž); 18 (1895) 370 (R. Hohbach); 19 (1896) 377 (H. Ankert).

[5]) Podle laskavého zjištění Dr Z. Drobné je tento odlitek dnes ztracen.

[6]) Omyl vznikl nesprávnou interpretací výrazů *villam Leuin, villam Naleuinę* a *circuitum Naleuine prope Vsti* v darovacích listinách z r. 1167 a 1186, kde se však míní Levín-Lovín-Libov (něm. Lieben) u Ústí, 18 *km* na sz. od Levína u Úšťku (něm. Lewin). Tento omyl sdílí i levínská farní kronika. Vyvrací jej zápis zemských desk 8 G 8 (Hieke, v. pozn. 4). Srov. G. Friedrich, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, I, 1, Pragae 1904, 217_{20}, 282_{1} a 286_{15}; G. Dobner, *W. Hajek a Liboczan Annales Bohemorum*, VI, 465 (tcho neprávem cituje levínská kronika na str. 66); A. Sedláček, *Místopisný slovník* sub *Levín;* A. Profous, *Místní jména v Čechách*, II, Praha 1949, sub *Levín, Lieben.*

O výsledky z Mittheilungen se opírá anonymní brožura *Fest zum 500jährigen Jubiläum der Töpferkunst*, Levín 1902, 46—47 (autorem prý byl liběšický farář Gustav Klepsch) a jeden německý separát asi z r. 1943 nebo 1944, jehož původ se mi nepodařilo zjistit (str. 57 průběžné knižní paginace). Tam se konstatuje, že relief se podobá středověké minci. Na obě tyto krátké zmínky mě upozornil levínský keramický mistr Zdislav Hercík.

Zřetelné a bezpečné jsou především litery в, л a т, jakož i řecká zkratka ρ, pak ї і a й; výklad ze souvislosti potřebuje н, příp. i з. Všechny litery jsou cyrilská unciála (ustav).

в: Lichoběžníkovým tvarem obou oček se vzdaluje od staré epigrafické podoby, známé z nápisu Samuilova. Tam totiž jsou očka trojúhelníková, podobně jako u б a většinou i u jerů. V Dobrudžském nápisu se sice в nevyskytuje, ale б, ъ, ь a ѣ jsou

Levínský relief
(snímek z 31. srpna 1952; foto FVM)

také trigonické. I v nejstarších rukopisech je podoba oček tohoto písmene buď trojúhelníková nebo oblá. Poměrně značný rozdíl velikosti horní a spodní části je příznakem mladšího vývojového stadia. Paleografické paralely máme nejspíše v Savvině knize (XI. stol.), v Dobromirově evangeliu (XII. stol.) a v apoštolu Ochridském (XII. stol.). Dolní část bývá lichoběžníková častěji i v jiných rukopisech XII. století, ale horní podržuje obyčejně trojúhelníkový charakter. Žitije Kondrata (XI. stol.) a apoštol Slepčenský (XII. stol.) sdílejí s Levínským nápisem aspoň pentlicovitý záhyb střední kličky в. Tento rys známe sice i ze starších památek, zato bychom jej obyčejně marně

hledali v kodexech ze stol. XIII. a mladších, nehledě ovšem k uměle stylisovaným iniciálám a nadpisovým majuskulím.[7])

ѧ: Charakteristický je široký oblouk nahoře a pak to, že prostřední zub vychází z příčného břevna. Nejbližší paleografická paralela je v apoštolu Ochridském.[8]) Tupý hořejšek známe už z nápisu Samuilova (v slově памѧть ř. 4, na rozdíl od ostrého tvaru v имѧ ř. 1). Nápadně tupý hořejšek pozvolna mizí v stol. XII. Asi v XIII. věku vstupují do unciály tvary s vysokou střední (svislou) nožkou a zakrnělou příčkou.

T: Příčné břevno bez patek nebo s patkami krátkými trvá až do století XIV. Teprve v XV. věku se boční patky znatelněji protahují dolů.[9]) Větší délka pravého ramena není vzácností a zde je podmíněna i těsností místa.

З: Litera celkem nezdařilá. Je odrazem tvarů nezaoblených. Zaoblené tvary se u tohoto písmene ujímají od XIII. století.[10])

Н: je nejméně jasnou literou nápisu. Stojí kolmo na в, naspodu přiléhá na vyvýšený kruhový okraj. Horní část přiléhá k zadní tlapě zvířete a je odsekána nebo později uražena. Mnohem jasnější je v řecko-slovanské zkratce ін. Příčka je vodorovná a asi uprostřed výšky. To s jistou pravděpodobností ukazuje na starší zvyklost; posunutí příčky výše lze v památkách sledovat od 2. poloviny XIII. století.[11])

І: je ozdobeno tečkou uprostřed. Tak se často okrašlují litery v synodálním rukopise Pandektů Antiochových (XI.—XII. stol.) a zejména v evangeliu Vukanově (XII. stol.). Podle Karského je přeškrtnuté ı vlastní zejména jihozápadní ruské kursivě.[12])

Ligaturová zkratka ☧ je v řečtině prastará.[13]) Můžeme ji sice přirovnat k podobně zformovaným zkratkám řeckých slov na přeslavské keramice,[14]) ale přímých dokladů v cyrilských památkách slovanských jsem nenašel. Je provedena levoběžně. Horní nožky dílčí litery χ chybějí, ale zřetelnost celku tím netrpí. Levá splývá s kličkou ρ, pro pravou zbývalo jen málo místa a zdá se, že se později ulomila. Pokud můžeme spoléhat na nákresy v *Mittheilungen*, byla neporušena ještě v r. 1897. Na obrázku u Sedláčka l. c. (XIV. díl po prvé vydán 1923) již není. Podrobněji pojednáme dále při pravopise.

Titla má starou podobu >—<. Její všeobecná epigrafická i paleografická rozmanitost však nedovoluje přesnější datování.

Z tohoto srovnání vyplývá, že tvarem písma se Levínský nápis jako celek hlásí ke grafickému usu, běžnému nejspíše v druhé polovině XII. nebo začátkem XIII. století. Při tomto úsudku však nelze přehlížet jednak kvantitativní nedostatek materiálu, který poskytuje objekt, jednak také nedostatek vypracované cyrilské epigrafiky a minimální možnosti komparace s doklady blízkými druhem, povahou a určením.[15]) Jsme odkázáni

---

[7]) Srov. Je. F. Karskij, *Славянская кирилловская палеография*, Leningrad 1928, 182—183 a tab. 2 (ř. 9), 6, 19, 20, 38, 70; B. Horodyski, *Podręcznik paleografii ruskiej*, Kraków 1951, 34—35 a tab. 15; S. M. Kuľbakin, *Охридская рукопись апостола конца XII века*, Sofija 1907, tab. IV (pro Ѧ sloupec 2, řádek třetí zdola, vzor první) a na snímcích passim; G. A. Iľjinskij, *Слепченский апостол XII века*, Moskva 1912, na př. tab. I, ř. 1, 8, 9. Faksimile Samuilova nápisu viz na př. Karskij o. c., 107.

[8]) Srov. Kuľbakin l. c.

[9]) Horodyski o. c., 38.

[10]) Karskij o. c., 192.

[11]) Karskij o. c., 192—193; Horodyski o. c., 36—37.

[12]) Karskij o. c., 193 a tab. 17, 18, 27.

[13]) Srov. V. Gardthausen, *Griechische Palaeographie*,[2] II, Lipsko 1913, 57.

[14]) Viz Slavia 20 (1951) 507.

[15]) Srovnávání s Novgorodskými nápisy na snímcích ve vyd. V. Ščepkina (*Новгородские надписи Graffiti*. Древности, Труды Имп. московского археологического общества 19, Moskva 1902, 26—46 + I—IX) a s četnými snímky v Michajlovově díle *Памятники русской вещевой палеографии* SPb 1913 nevedlo k žádným kladným výsledkům.

většinou na památky paleografické, a je dobře známo, že jejich hodnota pro epigrafiku bývá velmi relativní: obojí duktus nikdy zcela nesplývá a epigrafický zachovává často archaické formy.[16]) Vedle jakosti materiálu a nástroje může zapůsobit také míra odbornosti v provedení: třeba rozlišovat vzdělaného navrhovatele od technického původce nápisu; ten — zvláště v Čechách — mohl být cyrilsky negramotný a je nasnadě, že mohl tvary různě komolit, zvláště v detailech.[17]) Konečně, ať už jde o doznívání více

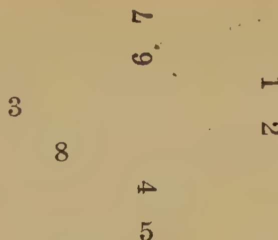
Levínský svorník s boku
(snímek z prosince 1952; foto FVM)

[16]) Srov. V. Gardthausen, *Греческое письмо IX—X столетий*. Графика у славян (Энц. слав. филол.), SPb 1911, 39.

[17]) Na tuto okolnost upozornil v zmíněné diskusi prof. Dr V. V. Štech.

méně isolované tradice nebo o výtvor, náhodně přenesený do cizího prostředí, klesá také závažnost srovnání se vzdálenými paralelami slovanské kultury rusko-bulharské.

Rozmístění písmen kolem obrazu lva je zhruba křížové:

Podobné případy máme v nápisech a přípiscích řeckých i slovanských.[18]) S tím by mohl souviset i levoběžný (obrácený) charakter symbolu ƒ, neboť tak bylo lze vyjádřit rozčlenění, výtvarně z nutnosti pojaté jako kříž:

Sigla іи̃ funguje jako celek; místo nedovolovalo postavení —➤. з je umístěno vůbec nouzově. Vcelku tu jde nepochybně o vliv a tlak prostoru, jímž byla dislokace liter v omezených možnostech předem dána.[19]) Ostatně památka byla svorníkem, jak dále uvidíme, a byla určena pro pozorování zdola, takže pořádek písmen nevzbuzoval nepřirozený dojem.

Nápis má charakter monumentální. Svědčí o tom patky liter ı, іи̃ (i v title), з a u levého dolního břevna χ, dále pečlivé provedení poměrně složitého в a ѧ, jakož i přibližně stejná výška všech písmen (asi 4 *cm*); jen ѧ je vyšší a pak ovšem з a ƒ, ale ty obě zase jen v mezích přesahu účaří, jak to vyplývá z jejich povahy. — Tento ráz odpovídá významu a určení nápisu, jak uvidíme dále. Podle úhlu, jejž svírají vodorovné a svislé osy liter, lze říci, že písmo je *nepatrně* skloněno vpravo.[20])

Pravopis:

Zkratka іи̃ je neobvyklá; neznám pro ni dokladů ani řeckých ani církevněslovanských. Řecky se slovo Ἰησοῦς zkracovalo $\overline{IC}$ nebo $\overline{IHC}$,[21]) církevněslovansky pak ис̃ъ, іисъ, ис̃съ, іс̃ nebo ис̃[22]) — v rukopisech i v nápisech. V starších památkách bývá mi-

---

[18]) Srov. Gardthausen o. c., (Paläographie), 59n.; B. Montfaucon, *Palaeographia graeca*, Parisiis 1708, 377; Karskij o. c., 244n.

[19]) Srov. Gardthausen, ibid., 60, ř. 6 („Zwang äußerer Umstände").

[20]) Datování podle sklonu písma není dobře možné; lze však konstatovat, že takový mírný sklon neodporuje předchozímu našemu zařazení. Srov. Karskij o. c., tab. 19—22, 24, 28—30.

[21]) Srov. Gardthausen o. c. (Paläographie), 347; Montfaucon o. c., 348; E. M. Thompson, *An Introduction to Greek and Latin Palaeography*, Oxford 1912, 86.

[22]) Srov. na př. J. Vajs, *Rukověť hlaholské paleografie*, Praha 1932, 104n.; P. J. Šafařík, *Památky hlaholského písemnictví*, Praha 1853, 28—29; Karskij o. c., 193 a 231; Horodyski o. c., 85n. Údaje těchto přehledů potvrzuje zkušenost, kterou máme s památkami.

moto jen jediné *i* (ı nebo и). Nám tvoří tato zkratka jednotu s protilehlým ꝑ. To je obvyklé v starších řeckých památkách, dosti záhy však ve smyslu Χριστός silně ustupuje zkratce $\overline{XC}$, dále žijíc ve významech χρυσός, χρυσίον, χρυσόστομος a j.[23]) Samotné ін by se dalo vysvětlovat jako abbreviatio per suspensionem. Tento způsob krácení je v řečtině a církevní slovanštině sice řídký, ale epigraficky je doložen všude, kde bylo třeba šetřit místem, zejména na předmětech a mincích; z csl. památek srov. na př. nápis na číši Vladimíra Davydoviče z doby kol r. 1151, kde je кнѧ za кнѧзѧ nebo na přilbě Jaroslava Theodora z r. 1216, kde se jeho jméno zkracuje ѳеѻ҃.[24]) Avšak ve spojitosti s ꝑ, jež v řečtině v daném významu mizelo z oběhu a v staroslověnštině není patrně vůbec doloženo, tento výklad nepostačí. Proto přichází vhod jiné zjištění. Řecké zkratky těchto posvátných jmen byly velmi záhy přejaty do latiny — i s řeckými literami — a udržely se tam po celé věky až na naše časy. A zatím co řečtí písaři dávali přednost pouhému $\overline{IC}$, latinští si oblíbili širší $\overline{IHC}$ nebo $\overline{IHS}$. Tento grafický rozdíl konstatuje již v IX. století Kristian ze Stavelotu v komentáři k slovům evangelia „...et vocabis nomen eius IESUM" (Mt 1,21): Scribitur *Iesus* per iota et eta et sigma et apice desuper apud nos. Nam in Graecorum libris solummodo per iota et sigma et apice desuper invenitur scriptum.[25]) — Od III. století je však v latinské křesťanské epigrafii dobře doložena i přímá sigla $\overline{IH}$.[26]) Také ꝗ — levoběžné bez jakýchkoli důvodů — není v latinských nápisech vzácností.[27]) Obě zkratky jsou tedy v Levínském nápise provedeny podle zvyklostí křesťanské epigrafiky latinské.

V nápise takového druhu, jako je Levínský, může být organickým důsledkem prostorové těsnosti vynechání koncového jeru v slově вытѧз. To je doloženo už nápisem Gnězdovským a Přeslavskou keramikou (obojí z X. století); v češtině a v jazycích jihoslovanských má hláskoslovné oprávnění od X.—XI. století.[28])

Hláskosloví:

Kromě zániku jeru nás může zajímat jen náhrada ѕ > з a platnost litery ѧ. з se místo ѕ vyskytuje v staroslověnských památkách, jak známo, už od X. století. V Kyjevských listech je tomu tak vždy a také na Rusi je tato záměna běžná už od nejstarších dob. I na slovanském jihu je tento zjev starý, jen v bulharských textech ochridského okruhu se ѕ drží dlouho. Pro posouzení Levínského nápisu je tedy tato skutečnost bezvýznamná. — Jestliže paleografické datování nás vede k XII. století jako terminu a quo, nemůžeme liteře ѧ už připisovat platnost nosovky. A jestliže nás dějiny umění dále poučí, že je nutno posunout původ památky až do doby, kdy v češtině již byla provedena přehláska *'a* > *ě* (resp. *ä* > *ě*), musíme ѧ pokládat za příznak církevněslovanské tradice.

---

23) Viz Montfaucon o. c., 347.

24) Srov. Gardthausen o. c. (Paläographie), 324—325; Vajs o. c., 106—107; Karskij o. c., 105.

25) Thompson o. c., 86, ibid. pozn. 1, 89.

26) C. M. Kaufmann, *Handbuch der altchristlichen Epigraphik*, Freiburg 1917, 39—41, 175.

27) Ibid. na př. str. 93 a 181.

28) Výtah podrobností o tom viz v mém článku *Dva objevy starých slovanských nápisů*, Slavia 20 (1951) 500 a 509.

Lexikálně:

Slovo витѧз < витѧѕь je obecně slovanské: kromě běloruštiny, dolní lužické srbštiny, polabštiny a severní slovinštiny je doloženo ve všech slovanských jazycích a přešlo i do rumunštiny a maďarštiny. Jeho význam však není jednotný a pro otázku původu Levínského nápisu má rozhodující důležitost.

Církevněslovanské витѧѕь, staroruské витѧзь, novoruské (poet. a arch.) a ukrajinské *витязь* i bulharské *вйтез* nebo *витя́з* znamená *heros, vir fortis.* Csl. витѧжьство je *fortitudo,* витѧжьствовати *fortiter agere,* витѧзовати vyjadřuje *militare* a витѧжьствиѥ označuje pojem *militia.* Jen hlaholské витѧжити Miklošič překládá *superare* (nikoli *vincere*). (V biblických knihách není příležitosti k překladu slova *heros,* ani příp. *athleta.*)[29]) — Srbskocharvátské *vitêz* značí jednak také *vir fortis, heros,* jednak *eques (rytíř).* V základě týž význam podržují i odvozená slova *vitezica, viteštvo* a *viteški.* V starosrbské Pověsti o válce trojské třeba витѣз vždy chápat jako *eques;* k tomuto významu se tu druží i deriváty витѣжьск a витѣжьство. Podobně slovinské *vitez* znamená buď *eques* nebo *(fortis) bellator;* do téhož sémantického okruhu patří odvozeniny *vitezinja* ‚junakinja', *vitezovati se* ‚equitem esse' nebo ‚pugnare' a *viteževati* ‚pugnare'. — Maďarské *vitéz* je doloženo v Mnichovském kodexu z r. 1472 jako *miles* a u Zrinyiho (XVI. stol.) jako *fortis, strenuus.* — Rum. *viteaz* znamená ‚fortis, strennus' a *vitejie* ‚fortitudo'. — Stará polština zná jen deverbativa *wyciǫzca* a *wyciǫżca,* a to ve významu *victor,* a pak další deriváty s týmž věcným významem, totiž *wyciǫski, wyciǫżny, wyciǫstwo, wyciǫżyć* a *wyciǫżać.* V nové polštině je jen prefigované *zwycięzca* ‚victor' a k němu se pojí řada odvozenin. Bez praefixu může být jen sloveso *wyciężyć* (vincere). Stejný stav je i v dialektech. — V horní lužické srbštině má *wićaz* a zdrobnělé *wićežk* význam poněkud odlišný — *vasallus* — a je archaické (Pfuhl: *Vasall, Lehnmann, Lehnbauer*). V témž významu sledují základní slovo i odvozeniny *wićežnik, wićež(st)wo, wićežny, wićežnić, wićežnjeć* a *wićežnjować,* zatím co *wićežić, -eć* a *-ować* znamenají podle Pfuhla *vincere (siegen, besiegen).* Kral má navíc u slova *wićaz,* nikoli však na prvém místě, také známý už význam *heros (Held)* a v závorce připojuje ještě *(Sieger).* Podobně překládá i Rězak. — Slovenské *víťaz (vitez, vitiz, viťúz)* znamená 1. *heros,* 2. *victor.* — V staré češtině je slovo *vítěz* doloženo také ve významech známých z ruštiny, církevní slovanštiny atd. Tak Gebauerův stč. materiál uvádí na př. ekvivalent *athleta* (Velešín), *hrdina, silák* (Alexandreis, Kateřina, Bavorovský),[30]) *vítěz svatý* ‚bojovník Boží' (Passionál). Také Jungmann a Kott mají na druhém místě význam *heros.*[31]) Nicméně

---

[29]) Podle *Condordantiae Bibliorum* ..., Hanoviae 1618.

[30]) Za ochotnou informaci děkuji stč. oddělení Ústavu pro jazyk český Čs. akademie věd v Praze.

[31]) Díla, jichž jsem zde použil: F. Miklošič, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum,* Vindobonae 1862—65; I. I. Sreznevskij, *Материалы для словаря древне-русского языка,* I, SPb 1893; *Словарь современного русского литературного языка,* II. Moskva-Leningrad 1951; D. N. Ušakov, *Толковый словарь русского языка,* I, Moskva 1935; B. Havránek—L. Kopeckij—K. Horálek, *Velký rusko-český slovník,* I, Praha 1952; Известия АН СССР, ОЛиЯ 10 (1951), 32; B. D. Hrynčenko, *Словарь українскої мови,* Kyjiv 1907; M. J. Kalinovič, *Російско-український словник,* Moskva 1948; S. Mladenov, *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език,* Sofija 1941; N. Gerov, *Речник на българския език,* Plovdiv 1895; S. B. Bernštejn, *Болгарско-русский словарь,* Moskva 1947; A. Ringheim, *Eine altserbische Trojasage,* Praha-Uppsala 1951, 325; F. Iveković—I. Broz, *Rječnik hrvatskoga jezika,* Zagreb 1901; M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar,* Ljubljana 1895; Szarvas G.—Simonyi Zs., *Magyar nyelvtörténeti szótár,* Budapest 1891; I. A. Candrea—Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic,* Bucu-

novočeský běžný význam *victor*, uváděný Jungmannem i Kottem na prvém místě, je doložen už od dob nejstarších. Kromě stč. dokladů, citovaných oběma zmíněnými slovníky, odkazujeme tu ještě na slovník Prešpurský.[30]) V biblích je příležitosti málo. Victor: Nu 21,1 *vítězem* ‚victor', na př. b. Olomoucká, Táborská, Krumlovská; podobně Jdc 11,24. Hab 3,19: *vítěz* ‚victor' žaltář Wittenberský, Klementinský, b. Krumlovská a j., ale b. Táborská má *svítězitel*. V Jdc 8,9 („cum reversus fuero victor") se střídá *vítěz* s překladem slovesným *(svítěziti)*. Jdt 15,8 („qui victores reversi sunt") má vesměs sloveso, na př. ти ћижто кнеχꙋ свитиезили b. Emauzská. Triumphator: Jen 1 Rg 15,29; zní ve všech čtyřech recensích *svítězitel* (b. Žofiina: *zwycyøszicyel*). Victoria přichází v Písmě pětkrát a překládá se vždy *vítězstvie* (Mt 12, 20; 1 C 15, 54.55.57; 1 Jo 5,4). Sloveso vincere je mnohem častější a překládá se *přemoci, přemáhati*, méně často *svítěziti*, ale i tento druhý překlad bývá společný všem čtyřem recensím.[32])

Má tedy slovanské *vitęzь* tento významový okruh: 1. *vir fortis, heros* — v církevní slovanštině, v bulharštině, v ruštině staré i nové, v ukrajinštině a v rumunštině. Vedle jiných významů je doložen také v srbocharvátštině, lužické srbštině (horní), v slovenštině, češtině a maďarštině. 2. *eques* — v srbocharvátštině staré i nové a v slovinštině. 3. *miles, bellator* — v slovinštině a maďarštině. 4. *vasallus* — převládá v horní lužické srbštině.[33]) Odvozené sloveso *vitęžiti* a pod. se jednak přizpůsobuje sémantickým změnám základního substantiva, jednak nabývá někdy pregnantního významu *superare, vincere*. Odtud vznikla deverbativa *wyciøzca, zwycięzca* v polštině staré i nové a *звитяжець* v ukrajinštině s jediným významem *victor*. U základního substantiva se tento význam *(victor)* vyvinul také, ale jen v češtině a slovenštině a snad v horní lužické srbštině. V češtině je odedávna a opanoval takřka výlučně, v slovenštině je vedle *heros;* v lužické srbštině je okrajový a nelze vyloučit, že je tam převeden z češtiny.

Místní jméno *Levín* je původem possessivní adjektivum, utvořené suffixem *-īno-* od staročeského osobního jména *Leva*, jež odpovídá latinskému *Leo*.[34]) I to může podporovat nejpravděpodobnější výklad, že zvíře, zobrazené na reliefu, je lev. Lev se však

---

resti 1931; A. Babiaczyk, *Lexikon zur altpolnischen Bibel 1455*, Wrocław 1906; A. Krasnowolski, *Słownik staropolski*, Warszawa 1914; M. S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Lwów 1854—60; J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, Kraków 1907; E. Pfuhl, *Łužiski serbski słownik*, Budyšin 1866; J. Kral, *Serbsko-němski słownik*, Budyšin 1931; F. Rězak, *Němsko-serbski wšowědny słownik hornjołužiskeje rěče*, Budyšin 1920 (sub *Held* a *Sieger*); M. Kálal, *Slovenský slovník*, B. Bystrica 1924; J. Jungmann, *Slovník česko-německý*, Praha 1835—39; Š. Kott, *Česko-německý slovník*, Praha 1878—87; I. I. Nosovič, *Словарь белорусского наречия*, SPb 1870; M. Bajkoŭ—S. Nekraševič, *Беларуска-расійскі слоўнік*, Mensk 1925; E. Muka, *Słownik dolnoserbskeje rěcy a jej narěcow*, Praha 1928; P. Rost, *Die Sprachreste der Dravänopolaben im Hannöverschen*, Lipsko 1907; F. Lorentz, *Slowinzisches Wörterbuch*, SPb 1905.

[32]) Podle příslušných rukopisů. Za přehlednou informaci o 1 Rg 15, 29 děkuji Dr Vl. Kyasovi.

[33]) Dosud se toto slovo často považovalo za výpůjčku z germánštiny *(*viking)* a význam *heros* se pokládal za původní. Nedávno je však nově a přesvědčivě vyložil V. Machek v pokračování svého článku *Quelques mots slavo-germaniques*, Slavia 22 (1953) 354 n. Tím pak přeskupuje i významovou stupnici, což však pro naši otázku zůstává bez vlivu.

[34]) Srov. F. Palacký, *O jménách místních v zemi České a Moravské II: Rozbor etymologický místních jmen československých*, ČČM 8 (1834) 410; Profous o. c., s. v.; J. Gebauer, *Slovník staročeský*, II, Praha 1916, sub *Leva*.

vyskytuje na jediném místě v Písmě sv. jako symbol Kristův.[35]) Je to Ap 5,5: *et vicit leo de tribu Iuda, radix David.* Kostel v Levíně je zasvěcen Povýšení sv. Kříže a také starý kostel měl pravděpodobně týž titulus.[36]) Tento svátek patří k dvanácti největším ve východní církvi *(праздники двaнадесятые)*. Jeho formulář má sice výrazně vítězný ráz, ale bližších souvislostí s nápisem tam není; apokalypsa se totiž ve východní liturgii vůbec neuplatňuje, Východ ji dlouho váhal pojmout mezi kanonické texty.[37])

Na Západě byl tento svátek zaveden v VIII. století a záhy zobecněl.[38]) A právě o tomto svátku se čte hned v I. nešporách jako součást třetí antifony úryvek z apokalypsy 5,5: „Ecce Crucem Domini, fugite, partes adversae, *vicit leo de tribu Juda, radix David,* alleluja". Stejná je antifona ad Sextam. Je tedy levínský relief jako celek v přímé souvislosti s titulem místního chrámu a západním officiem toho dne.[39]) Slovo витѧз má v nápise jednoznačný význam: *victor, vítěz.* Z porovnání předchozích zjištění s tímto poznatkem zdá se vyplývat, že je patrně myšleno česky; poněvadž se zároveň graficky zachovává ѧ, je to patrně slovo česko-církevněslovanské. Památka by tedy byla domácího původu a nebyla by do Čech importována.

Také textověkritická podrobnost podporuje tyto závěry. Řecký text Ap 5,5 zní ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ (var.: add ὢν) ἐκ τῆς φυλῆς Ἰούδα, lat. *vicit leo de tribu Iuda.* Staré východní csl. texty apokalypsy vypouštějí tu právě pojem lva: kodex Hvalův (1404): побыдылꙿ есть ωтꙿ колына июдова; Čudovský Nový Zákon (XIV. stol.): побѣдилъ, иже ѿ колѣна Ἰѹдова. Západní csl. texty tuto výpustku nemají, ale lexikálně se také odlišují, na př. I. breviář Vrbnický (XIII. stol.): прѣможе левꙿ ωт колене июдова. Staročeská bible ve *všech* čtyřech recensích poskytuje lexikálně i textově věrný protějšek: *svítězil jest lev z pokolenie Juda.*[40])

Poněvadž paleografický a filologický pohled nevedl k přesnějšímu datování památky, podám zde výňatek z uměleckohistorického posudku prof. Josefa Cibulky, jejž mi laskavě dal k disposici: „Svorník z levínského kostela je válcovitého tvaru o průměru 34 *cm* a stejné téměř výšce. Na jeho plášti jsou 5,5 *cm* vysoké výběhy čtyř žeber křížově rozložených, od vrchu válce 24 *cm* dlouhých. Horní jejich část v délce 18—19 *cm* je 19,5 *cm* široká, pak se profil žeber v délce 10 *cm* velmi mírným výžlabkem zužuje až na plochu 5 *cm* širokou, která tvoří spodní líc žebra. Spodní kruhová plocha svorníku je vroubena úzkým oblým profilem. Mírným reliefem z ní vystupuje z profilu vyobrazené čtyřnohé zvíře s přehnaně protáhlou hlavou téměř lidského tvaru (až na vztyčené boltce), vyobrazenou en face. Prázdná plocha je vyplněna isolovaně a nesoustředně rozloženými písmeny. Původně byl svorník na líci polychromován. Zbytky intensivní červené barvy se na několika málo místech zachovaly. Svorník pochází z nějaké gotické

[35]) Podle konkordance (viz pozn. 30); srov. též marginale pražského musejního rukopisu apokalypsy IX B 22 (k Ap 5, 5) ҳ̃с. лєвъ июдов, и корєн давдов.

[36]) Srov. Riegrův Slovník naučný s. *Levín.*

[37]) Srov. F. Heiler, *Urkirche und Ostkirche,* München 1937, 82, 99 a 187. — Nápis na prosfoře $\overline{IC}$ $\overline{XC}$ $\overline{NI}$-$\overline{KA}$, shodný s nápisem na praporu Konstantina Velikého, se na Rusi epigraficky vyskytuje velmi často (viz snímky v dílech, citovaných v pozn. 15). V Novgorodských nápisech máme také doklad v slovanském znění, ovšem se slovesem побѣдити. Tento obvyklý heslový nápis bývá rozložen v plochách u ramen kříže. Postrádáme však bližší vnitřní souvislost s touto východní paralelou a také znění se přesně nekryje.

[38]) Srov. B. Malina, *Dějiny římského breviáře,* Praha 1939, 132 a 361.

[39]) Tento základní vztah nevylučuje, že také jméno osady nebo jejího zakladatele mohlo poskytnout zároveň druhý inspirační popud k zobrazení lva.

[40]) Za laskavou informaci o staročeském textu děkuji Dr Vl. Kyasovi.

stavby sakrálního rázu, jak dokládá obsah nápisu. Absolutně nemůže být z doby starší, než je polovina XIII. století, kdy se u nás začala ujímat gotická architektura. Do tohoto nejranějšího období klásti vznik svorníku nedovoluje však primitivní a nevýrazná profilace poměrně masivních žeber, která nesvědčí o práci goticky školených průkopníků nového slohu, činných u nás v jeho prvních začátcích, nýbrž spíše již o hotové recepci gotické a jejím poněkud zhrublém a venkovském rozšíření. Podle toho by vznik svorníku spadal až na konec XIII. století. Před tím nelze klásti ani relief zvířete. Výtvarně není valné úrovně, jak ukazuje hlavně nepoměrně veliká hlava, neuměle připojená k dlouhému krku. Jinak se však už dosti značnou měrou projevuje smysl pro věcné podání pohybu běžícího zvířete, které je zjednodušeným přepisem anebo prostší obdobou na př. pohybu, zachyceného na pečetích z druhé poloviny XIII. století, vyobrazujících panovníky jako jezdce na koních v trysku. Celková komposice reliefu ukazuje na pečetě anebo mince jako na vzory."

Indigenní povahu památky dodatečně potvrdil i geologický průzkum vzorku. Podle posudku Dr Vladimíra Kleina z Ústředního ústavu geologického v Praze „bylo na svorník použito žlutavého hrubozrnného kaolinického pískovce, který je v okolí Úštěku, Dubé, České Lípy zcela běžnou horninou. Některé znaky nasvědčují tomu, že jde skutečně s největší pravděpodobností o horninu místní; jsou to na příklad červenavá nebo růžová křemenná zrna, která jsou charakteristická pro českolipské pískovce."

Levínský nápis je prvním známým epigrafickým dokladem cyrilice na české půdě. Jsou-li naše vývody správné, ukázal by, že se cyrilice v Čechách mimoliturgicky uplatňovala při ritu západním, i když snad její aktivní užití bylo jen efemerní.

Zatím je to památka osamocená a je nesnadno vysvětlit její vznik. Podle Krauseho údaje z Mittheilungen[41]) choval se v benediktinském klášteře v Göttweigu v Dolním Rakousku latinský fysiolog, prý z XI. stol. (??); jeho obraz lva (na první stránce) se vzdáleně podobá levínskému reliefu a v textu se dokonce praví: christus spiritalis leo de tribu juda radis (!) david missus *etc.*[42]) Na přídeští, tedy těsně před statí o lvu, je prý napsáno pět různých abeced: hebrejská, řecká, latinská, skythská a markomanská. Že göttweigský klášter měl styky s českým územím, o tom svědčí interlineární český evangeliář Göttweigský: základní latinský rukopis homiliář byl napsán r. 1424 v nynějším Havlíčkově Brodě a dostal se časem — do Göttweigu.[43]) Neputoval fysiolog podobnou cestou? Domnívám se, že „skythská" abeceda by mohla být cyrilice („markomanská" pak hlaholice?). Tento předpoklad se mi bohužel nepodařilo ověřit; na žádost o snímky odpověděla 5. I. 1953 rakouská Národní knihovna ve Vídni pražské Universitní knihovně, že rukopis již v Göttweigu není, aniž udala, kam byl přenesen a zda je vůbec zachován.

Poněvadž ráz písma Levínského nápisu je archaisující — pokud se můžeme na toto zjištění spolehnout — mohl by nasvědčovat doznívání starší tradice, asi sto let zbavené kontaktu s živými prameny cyrilského písemnictví. Podaří-li se tuto hypothesu nějak podepřít, bylo by to přínosem i pro přesnější a ucelenější zasazení vzácného dokumentu do obecného kulturně historického rámce.

F. V. Mareš

---

[41]) Viz zde str. 474.

[42]) Že je to narážka na apokalypsu, se ovšem nepraví, a také Krause si toho nepovšiml.

[43]) Viz J. Vašica, *Staročeské evangeliáře*, Praha 1931, 79—80; týž, Časopis Vlasten. spolku mus. v Olomouci 39 (1927) 123—133 (edice).

KRITIKY A REFERÁTY

Slovo o polku Igoreve v jubilejním roce 1950

3. Trudy otdela drevne-russkoj literatury VIII. Red. *V. P. Adrianova-Peretc.* Moskva-Leningrad 1951, AN SSSR, Inst. russ. lit., 434 str. (v.: str. 3—92, 415—432).

V Slavii[1]) pojednal jsem již o dvou sbornících z r. 1950 věnovaných *Slovu o pluku Igorově*. Vyšly pod redakcí V. P. Adrianovové-Peretcové a znamenají značný pokrok ve stopadesátiletém bádání o této vynikající ruské skladbě literární z konce 12. věku.

Nadepsaný sborník *Trudy otdela drevne-russkoj literatury, svazek VIII*, je přímým pokračováním oněch knih. Vedle řady prací a materiálů o jiných úsecích a výtvorech starší ruské literatury přináší další serii studií a zpráv týkajících se Slova. Jsou to vesměs plody oslav téhož roku 1950, kdy se vzpomínalo stopadesátého výročí od prvního vydání památky (r. 1800), nešťastně zničené požárem hned dvanáct let poté.

Sborník redigovala opět V. P. Adrianova-Peretc, která úvodem (3—7) zdůraznila podnětnost Stalinových prací o marxismu a otázkách jazykovědy pro literární vědu, když byla svou předmluvu zahájila jeho výrokem o boji názorů a svobodě kritiky. Podtrhla význam vymezení základny jako hospodářské struktury společnosti a význam upozornění na velikou sílu idejí pro bádání o starší ruské literatuře. Soudí, že na základě toho nutno vyšetřovat, jak „nové pokrokové ideje a teorie, s nimi pak pokroková literatura »ulehčují vývoj společnosti«, ukazovat »ohromný organisující, mobilisující a přetvořující význam« literatury feudálního období a zejména historické“ (6). Adrianova-Peretc dává hlavní směrnice staroruskému literárnímu bádání, při čemž mezi hlavními úkoly uvádí rozbor uměleckého mistrovství, které činí určité výtvory součástí kulturního dědictví, — otázku vědeckého a uměleckého překladu památek do novodobého literárního jazyka, edice textů a systematické pátrání po památkách, a to i v soukromých sbírkách. Ve „studiu třídní podstaty staroruské literatury ve vztahu s historickým procesem jako celkem“ a v rozboru uměleckého mistrovství spatřuje také prostředek „k určení *nacionálního*[2]) svérázu literatury staré Rusi“ (6). Tyto směrnice jsou použitelné mutatis mutandis pro zkoumání literárního procesu u jiných národů v dané době.

První část sborníku pod názvem *Slovo o polku Igoreve (K 150-letiju so vremeni vychoda v svet pervogo izdanija)* (9—92) je cele věnována novým příspěvkům k bádání o této památce. Nepřevažuje-li ve sborníku rozsahem, tedy jistě významem, hutností a na mnoha místech objevností.

[1]) Slavia 21 (1952) seš. 1, 67—82.

[2]) Zdůrazněno mnou. Pokud běží o svéráz *nacionální*, nevím, zda to má znamenat, že se mají takto již v nejstarším období hledat kořeny novodobého národa, nebo běží-li o pouhou volnost terminologickou. Srov. také dále pozn. 4.

V čele této části je stať V. V. Vinogradova *„Slovo o polku Igoreve" i russkaja kuľtura* (11—16), přednesená jako úvodní slovo na zasedání oddělení literatury a jazyka Akademie nauk SSSR a jejího Ústavu ruské literatury 8. XII. 1950.

Přední sovětský linguista, statečný obhájce vědecké pravdy v jazykovědných sporech minulých let, akademik Vinogradov, podává zde v kostce zásadní postřehy, nové a významné především určitostí formulace těch názorů a představ, které zaměstnávají literární vědce odedávna a o nichž se tolik debatovalo v teoretických diskusích poslední doby.[3])

Vinogradov má za to, že v světové literatuře všech dob a národů sotva lze najít jinou takovou uměleckou památku, která by za půl druhého století vyvolala tolik zájmu. Ptá se, proč je tomu tak, a odpovídá:

„Společenské ideje, které jsou na rozdíl od jazyka kategoriemi nadstavbového řádu, směňují se navzájem v průběhu třídního boje, v procesu směny základen a nadstaveb. Jsou však takové všenárodní (obščenarodnyje) ideje, které vznikají na úsvitu vytváření národa (naroda).[4]) Rozvíjejíce se a měníce se během věků, naplňujíce se novým konkretním obsahem, zachovávají tyto ideje svou ostrou emocionální zaměřenost, své základní vnitřní jádro a — podobně jako jazyk — doprovázejí život národa v průběhu celých jeho dějin. Takovou ideou je u ruského národa především patriotická idea, zahřátá horoucím citem lásky k otčině.

Zároveň — svéráz umělecké literatury každého národa, tak jako zvláštnosti jeho jazyka, také se projevuje už v hlubokém dávnověku. Tak ruská literatura — a o tom jasněji než cokoli jiného svědčí »Slovo o pluku Igorově« a letopis — již na počátku státního vývoje našeho národa[4]) vystupuje jako literatura občanská, publicistická duchem i formou, naplněná vysokými úvahami o osudech vlasti a národa.

Tento starý patriotický základ národního chápání světa (mirosozercanija), zachycený »Slovem o pluku Igorově«, jeho povznesený občanský pathos, ztělesněný v soudobé umělecké formě, právě udělaly »Slovo« nesmrtelným" (12).

Poté Vinogradov nastiňuje v stručném přehledu vývoj bádání o Slově (12—14), při čemž „ostrý a dosud neochabující" vědecký boj o ně označuje jako „konec konců — třídní a politický boj" (12). Soudí také, že nyní dozrála potřeba vytvoření velkých monografií, které by shrnuly dosavadní bádání a přinesly všestranné marxistické pojetí výtvoru „v celé souvislosti jeho jazykových, ideových, historických a poetických zvláštností a vlastností" (14).

Závěrem připomíná Vinogradov živý výchovný a umělecký smysl a význam Slova (14—16).

D. S. Lichačëv přednášel na tomtéž zasedání na thema *Obščestvenno-političeskije idei „Slova o polku Igoreve"* (17—30). Rozvedl myšlenky, které již vyslovil ve svých příspěvcích do sborníků z r. 1950. Sílu Slova spatřuje především v tom, že se zabývá aktuálními problémy, zralými k řešení (17). Nato přistupuje k vyšetření prostředí, jehož mluvčím byl autor Slova. Poněkud překvapuje, že se neodvolává na bohatou literaturu historickou, zejména na práci Grekovovu o Kyjevské Rusi.[5]) Rozdrobenost a feudální rozbroje doprovázené vnějšími nájezdy škodily širokým vrstvám venkova i měst. Proto vůle ke sjednocení byla věcí pracujících mas (18—19). Lichačëv to dokládá jednotností lidové tvorby (20), které užívá jako důkazu také pro názor, že politické

---

[3]) Srov. Frank Wollman, *Literárněvědná problematika v SSSR po Stalinových statích*. Slavia 20 (1952) 109—146.

[4]) Zde po mém soudu nelze překládat rus. *narod, narodnyj* (a odvozeniny) jako „lid, lidový", jak ukazuje i další kontext.

[5]) Podotýkám, že jiní autoři tohoto sborníku literaturu citují, což je ovšem velmi vítáno a zamezuje nedorozuměním.

zdůrazňování Kyjeva není projevem nějakého autorova konservativismu v době, kdy Kyjev již jako středisko ve skutečnosti upadal, ale že běží o využití historické tradice úplně stejně jako v bylinách (26—27).

Autorův poměr ke knížatům pokládá Lichačëv za „podvojný": hrdost na jejich úspěchy, — hyperbolisace knížat, do kterých skládal naděje, — odpor k egoistické, úzce místní politice knížat (23). Praktický politický cíl vidí Lichačëv také v důrazu na knížete kyjevského. Při identifikaci postavy *Vladimíra starého* vyslovuje se souhlasně s A. V. Solov'jevem[6]) pro to, že není myšlen *Vladimír Monomach*, ale *Vladimír I. Svjatoslavovič* (27—28).

Konečně Lichačëv uvažuje o osobě autora; přitom v podstatě zachovává své dřívější mínění, když praví, že to ovšem přes veškeré lidové sympatie nebyl ani rolník, ani řemeslník, nýbrž člověk dobře vzdělaný, blízký vládnoucí vrstvě, snad družiník nebo družinný pěvec, který však si zachovával nezávislé patriotické mínění (29). Tyto vývody nejsou ovšem již nové, jako vůbec výklad Lichačëvův má význam především shrnující.

Následuje obsáhlejší práce *Sud'by pečatnogo teksta „Slova o polku Igoreve"* (31—52), kterou N. K. Gudzij přednesl na uvedeném zasedání 9. XII. 1950. Tento výklad se rozpadá ve dvě části. První je převážně věnována úvaze o datování nálezu rukopisu. Gudzij se tu přiklání k názoru, že Slovo bylo objeveno již kolem r. 1790, o čemž svědčí narážky Boltinovy (31), Plavil'ščikovovy (32) a Kocjubyns'kého (33). Má za to, že ediční práce, k nimž, jak praví, až později byli přizváni Bantyš a Malinovskij, pokračovaly velmi pomalu. Gudzij činí bystré pozorování, že vůbec Musin-Puškin si nebyl vědom zvláštní ceny památky, neboť jinak by byl jednak s vydáním jistě spěchal tak jako s *Poučením* Monomacha, jednak by byl Slovo r. 1812 vyvezl z Moskvy do bezpečí (34—35).

Daleko přísněji než na př. Lichačëv (ve výše recensovaných sbornících) posuzuje Gudzij hodnotu prvního vydání. Shledává v něm řadu „hrubých přepisů" a korektura se mu jeví jako „nepozorná" (35). Předpokládá podle srovnání s edicí Poučení záměny *ѣ* a *e*, *ы* a *и*, *y* a *ю*, nesprávná čtení atp. (35).

V části druhé si Gudzij dává úkol posoudit „ty práce, ve kterých je provedena kritická práce úhrnem nad celým textem »Slova«" (39). Tomuto vymezení předmětu předesílá zhodnocení prvních přetisků a oceňuje kladně zvláště P. P. Pekarského vydání Kateřininy kopie, které nazývá „velikou událostí, jež měla velký význam pro stanovení kritického textu" (38). Odtud vyšel Tichonravov, „jehož kniha, na svou dobu bohatá pozorováními nejen filologickými..., ale i hutnými a zároveň velmi obsažnými komentátorskými materiály, objasňujícími samotnou podstatu památky, zvláště její vztah k lidové poesii, stala se podnětem velikých studií o »Slově«, které se objevily v 70. letech minulého století" (39). „Smělostí v kladení a řešení řady otázek" jeví se Gudzijovi toto desítiletí přes pochopitelné omyly nejživějším obdobím bádání o Slově (39).

Z prací onoho období Gudzij oceňuje především A. A. Potebni *Slovo o polku Igoreve*,[7]) připomínaje jeho dohad o postupných přípisech a glosách (40). Práce P. P. Vjazemského, M. A. Andrejevského a D. I. Prozorovského považuje za vědecky bezcenné (41); podobně soudí o pozdějších pracích A. V. Longinova (42), N. I. Man'kovského a Angličana Magnuse (43). Studie A. Smirnova a Je. Barsova neobsahují kritické vydání textu, ale Gudzij v nich cení kritický přehled nejdůležitějších konjektur navržených do 80. let (41—42). Značnou váhu přikládá

---

[6]) *Političeskij krugozor avtora »Slova o polku Igoreve«*. Istor. zapiski № 25. Moskva-Leningrad 1948.

[7]) Voroněž 1878.

P. K. Simoniho edici Kateřininy kopie s úvodem I. I. Kozlovského *Paleografičeskije osobennosti pogibšej rukopisi „Slova o polku Igoreve"*[8]) (42).

Poté uvažuje Gudzij o názoru F. Je. Korše,[9]) který pokládal Slovo za blízké k velkoruským bylinám a ukrajinským dumám. Gudzij se o tomto dohadu meritorně nevyslovuje, pochybuje však o reprodukci ve verších navržené Koršem a vedle něho Ju. Tichovským[10]) (43). Podává příklady toho, jak se Koršovi nedařilo vpravit Slovo do umělého „rozměru" (44). V této souvislosti upozorňuje Gudzij také na práci A. I. Nikiforova,[11]) který pokládá Slovo za památku ústní slovesnosti a jejího autora za „lidového dvorního pěvce" (44).

Dále Gudzij uvádí práci E. Sieverse,[12]) která razila pochybnou teorii o vztahu rytmu Slova s motorickými reakcemi lidského těla a nalézala v něm něco jako bylinný verš. Gudzij pokládá tyto názory právem za bezcenné stejně jako názory I. Mandičevského[13]) (45); Mandičevskij chtěl dokázat, že v Slově je „prostonárodní ukrajinský" jazyk.

Konečně zaznamenává Gudzij vydání P. V. Vladimirova[14]) a S. K. Šambinaga.[15]) Z detailů upozorňuje tu na to, že Šambinago zásadně zaměnil všude Trojana Bojanem (45—46).

Sovětské edice Slova probírá Gudzij v následující části své studie. Nejprve uvažuje o textu V. N. Peretce,[16]) který podniká velké přeskupení na počátku skladby a odůvodňuje je domnělými přeházením listů, obsahujících vždy 18 řádků na stránku, při přepise. Jak upozorňuje Gudzij, vyslovil tento dohad již Sobolevskij,[17]) avšak pro stránky o 9 řádcích. Toto rozdělení se Gudzijovi jeví jako pravděpodobnější, zejména potom, co Peretc od svého výpočtu sám upustil.[18]) Gudzij praví:

„Ať je tomu jakkoli, uvedené velké přeskupení samo o sobě, snad jediné velké, je naprosto oprávněné s hlediska smyslového a úplně objasnitelné s hlediska paleografického a nutno je podle našeho mínění přijmout" (47).[19])

Důvody předchůdců Gudzij odmítá, sám však nedává důvody neodvratně svědčící pro přeskupení. Uznává také, že s takovými přeskupeními se už nedá mluvit o rekonstrukci Musin-Puškinova rukopisu, ale nějakých neznámých opisů starších. Celkově bere však Gudzij v pochybnost Peretcův předpokládaný text z počátku 15. století, zatím co jeho edici Musin-Puškinova textu pokládá za textologický pokrok a vytýká Peretcovi jen jisté přecenění Kateřininy kopie (48).

---

[8]) Drevnosti XIII. 1890.

[9]) *Slovo o polku Igoreve.* Issledovanija po russ. jazyku. T. II., vyp. 6.

[10]) *Prozoju ili stichami napisano „Slovo o polku Igoreve"?*

[11]) *Problema ritmiki „Slova o polku Igoreve".* Uč. zap. Leningr. instituta imeni M. N. Pokrovskogo. T. IX., Fak. jaz. i lit., vyp. 2. Leningrad 1941.

[12]) *Das Igorlied metrisch und sprachlich bearbeitet.* Leipzig 1926. — Kritiku této práce přináší N. K. Hruns'kyj v práci *Forma ta kompozicija „Slova o polku Ihorevim"*, Zap. Istor.-filol. vidd. UAN 18 (1928) 5—11.

[13]) *Slovo o pъlku Ihorevi* (1188 g.). Literaturna rekonstrukcija. Ľviv 1918.

[14]) V knize *Drevne-russkaja literatura kijevskogo perioda XI—XIII vv.* 1900.

[15]) 1. vyd. 1912.

[16]) 1923.

[17]) 1916.

[18]) *Z pivodu statti prof. Hruns'koho.* Zap. Istor.-filol. vidd. UAN 19 (1928) 352 a jinde.

[19]) K tomuto návrhu zaujal jsem stanovisko již v Slavii 21 (1952) 80. Lze ostatně stejně dobře shledávat důvody pro i contra. Jak vyplývá z dalšího, Gudzij je si vědom toho, že takové změny už překračují rámec kritické reedice textu z r. 1800 a znamenají pokus o rekonstrukci starších znění. Je však taková rekonstrukce za daného stavu, bez potřebných údajů paleografických proveditelná?

Jen krátce mluví Gudzij o vydáních A. S. Orlovových,[20]) která označuje za „vědecky preparovaný text"; hlavní předností se mu jeví umírněnost v dělání konjektur (48). Tytéž rysy přičítá Gudzij edicím S. K. Šambinaga a V. F. Ržigy,[21]) V. A. Keltujaly[22]) a G. P. Štorma.[23]) Pokus L. A. Tvorogova o rekonstrukci[24]) a edici A. K. Jugova[25]) označuje Gudzij bez vysvětlení za krok zpět (48).

Mnoho místa věnuje Gudzij oběma jubilejním sborníkům pod redakcí Adrianovové-Peretcové (48 n.). Lichačëvovu edici oceňuje jako „konec konců... jediný reálný text, kterého můžeme používat bez risika, že bychom sahali k dohadům různého druhu..."; zároveň soudí, že však není vhodno tento text kanonisovat natolik, jak to dělá sám editor. Vytýká mu na př., že upustil od onoho velkého přeskupení na počátku, které Gudzij schvaluje (49). Nesouhlasí také s tím, kde se Lichačëv přiklonil k 1. vydání proti Kateřinině kopii v pravopise, který vydavatelé z r. 1800 zřejmě přizpůsobili své době (50). Gudzij nesouhlasí s Lichačëvem také v tom, že dal přednost písmenu *и* před *i*, jako by *и* bylo v rukopisech 16. věku častější;[26]) Gudzij to prohlašuje za úplný omyl — přesto, že i Orlov provedl tuto změnu (51).

O vytištění textu v řádcích podle předpokládaného rytmu soudí Gudzij toto:

„Nelze ovšem popírat, že v »Slově« je velký počet rytmicky organisovaných částí textu, přesto však »Slovo« v celku se rytmickému členění nepoddává nebo, chcete li, poddává se v takové míře jako na př. mnohá místa letopisu: poměrně málo složitá syntaktická struktura staroruské prózy lehce může svést k tomu, že se jí připisuje rytmické členění, které se však nevyhnutelně objeví umělým, právě tak jako i v řadě případů v textu »Slova«, konkretně v textu tohoto vydání" (51).

Pohlíží tedy Gudzij na možnost rytmičnosti Slova skepticky a dokládá to jednoduchostí syntaxe. Přesto nevidím v tom dostatečný důvod proti názoru, že Slovo je psáno v řeči vázané. Bude zřejmě třeba objasňovat vše dále v rámci představ 12. století, neboť z každého jiného — anachronického — rytmického rámce musí Slovo přirozeně vypadnout. Přes uvedené výhrady označuje Gudzij Lichačëvovo vydání v základě za normu.

Po přehlédnutí dosavadní ediční práce řady generací nedoporučuje Gudzij upadat do nějakého zvláštního uspokojení, jak plyne z plánů, které závěrem naznačuje. Praví:

„Nastala doba pro akademické vydání »Slova o pluku Igorově«. V takovém vydání musí být shrnuty v zvláštním komentátorském aparátě všechny vědecké konjektury k textu »Slova«, kdykoli navržené badateli. Vydání takového druhu nejen vyjeví historii téměř půldruhastaleté práce na stanovení tohoto textu, ale také pomůže i v další textologické práci nad »Slovem«."

Gudzij rovněž doporučuje další práci lexikografickou a zejména paleografickou a volá po fototypickém vydání Kateřininy kopie. K těmto plánům možno dodat jen upřímné přání po jejich brzkém uskutečnění, zejména pokud běží o souborné komentáře a svod všech čtení a výkladů.

N. V. Šarleman' přináší další *Zametki naturalista k „Slovu o polku Igoreve"* (53—67). Nejprve se velmi zevrubně zabývá Igorovým útěkem ze zajetí (53—59). Místo jeho zajetí klade nikoli k řece Tor jako zpráva *Ipaťjevského letopisu,* ani k Donci jako

[20]) 1923, 1938, 1946.
[21]) 1934.
[22]) 1928.
[23]) 1934.
[24]) *Primernyj oblik pervonačaľnogo čtenija teksta „Slova o polku Igoreve".* Novosibirsk 1944. (Na pravach rukopisi.)
[25]) 1945.
[26]) Srov. Slavia 21 (1952) 67.

Tatiščev,[27]) ale do oblasti zimních tábořišť poloveckých na pobřeží Azovského moře. Svědčí mu pro to řada údajů Slova a okolnost, že se o spolehlivosti takových údajů Slova již častěji přesvědčil. Následují dobře volené doklady. Hned ovšem u jednoho z nich Šarleman' podotýká, že ona „věta ... zřejmě odráží pozorování autora »Slova« v době pobytu v zajetí“ (53). Trvá tedy na domněnce, jako by přesnost líčení znamenala autorovu přímou účast na zajetí a útěku.[28])

Otázku, kdy došlo k útěku, řeší Šarleman' za pomoci povětrnostního jevu, nazvaného v Slově *сморци*.[29]) Předpokládá s odvoláním na fenologické údaje, že k útěku došlo asi rok po zajetí — v květnu nebo počátkem června 1186,[30]) kdy pro větší teplotu jsou možné také *smerči*. Šarleman' si ověřil, že tento jev v noci nevzniká, proto opravuje také svůj dřívější názor a čte souhlasně s Potebnjou takto: «присну море; полунощи идут смерчи» — přitom *polunošči* znamená „k půlnoci“, t. j. „k severu“ jako označení směrové, nikoli časové. Dokládá je ještě pozorováním, že „smerči“ se pohybují s moře ke břehu, tedy v daném případě k severu (54—55); výklad zní pravděpodobně, ale možno ovšem namítnout, že běží o umělecké dílo a ne o přírodovědný popis, a že tedy tu mohlo být přírodních záběrů použito případně docela volně, t. j. podle potřeby díla a jeho zaměření. Pravda, Šarleman' dodává poté ještě další přírodovědné důvody pro to, že útěk se konal na jaře či počátkem léta: přítomnost určitých druhů ptactva, rosy a pod. (55—57). Zároveň obhajuje autorovu pravdivost ověřením výskytu některých ptáků, popsaných v Slově (56). Dále praví, že vyjmenovaní živočichové jsou „činní“ jen ve dne, a že tedy útěk pokračoval hlavně ve dne a nikoli „za temných dlouhých nocí“, jak se domnívá V. V. Danilov (57). To je ovšem poněkud příliš dalekosáhlá dedukce. Uprchlíci mohli přece život v přírodě docela dobře pozorovat i z úkrytu, který podle mého mínění z opatrnosti přes den vyhledávali aspoň v nepřátelském území, aby na poměrně snadno přehledné stepi nebyli odhaleni. Ostatně i zde platí, že líčení přírody nutno chápat především jako autorovo poetické podbarvení příslušné partie díla, podbarvení velmi hutné a živé, nikoli jako pouhá věcná pozorování uprchlíků. — Cenné je ovšem následující upozornění Šarleman'ovo, že uprchlíci brzy došli do „луга Донца“ a že *луг*, jak ukázal už Potebnja, znamenal strus. „les“. Tam již byly podmínky pochodu jiné: mohlo se patrně jít i ve dne. Ale i tu líčení přírody nebudiž chápáno jako pozorování uprchlíků, ale jako tvárný prostředek autorův. Šarleman' jen doložil reálný jeho podklad. Svůj výklad útěku Igorova shrnuje Šarleman' v podobě souvislého podrobného vyprávění obsahu (58—59).

V druhé části své práce zabývá se Šarleman' Svjatoslavovým snem, jehož výklad je podnes nejasný (59 n.). Opět uvádí své čtení *дебр Киянь* (60—61), podle mého soudu velmi přesvědčivé, třeba že nebylo dosud obecně přijato. *Бусовы брани* vykládá jako „šeré vrány“. Ty jsou, jak ukazuje, metaforou pro polovecká vojska; proto se Svjatoslav tolik zděsil právě tohoto snového přízraku (62). Nevidím ovšem důvod, proč zde zase zdůrazňovat, že „v »Slově« jsou metafory sestrojeny na reálném podkladě“ (62). Reálný podklad je jedna věc; druhou a docela jinou věcí je užití obrazných představ, na tomto místě na př. ve funkci zlých znamení, předtuch a snových přízraků. Je přirozeně velmi nutné a záslužné hledat, *jaká* skutečnost se v těchto místech obráží. Stejně a možná i více nezbytné je zjišťovat, *jak* se zde tato skutečnost obráží. Objeví se tak

---

[27]) *Istorija Rossijskaja III*. 1774, str. 270.

[28]) Tuto domněnku vyslovenou v stati *Priroda v „Slove o polku Igoreve“* jsem již posoudil v Slavii 21 (1952) 79—80.

[29]) Jinak *smerči*, větrné pohyby silně prohřátého vzduchu a vody na moři.

[30]) Někteří badatelé kladou útěk do doby podzimní.

nejen postupy a prostředky uměleckého ztvárňování, ale i sám způsob myšlení v dané době a prostředí.

Úplně ve svém živlu je Šarleman' v třetí části práce při výkladu slov *кобыль* a *поле* (64 n.). První z nich identifikuje ve významu stepní rostliny, skutečně rozšířené na místech děje (65). V souvislosti s tím potvrzuje také výklad slova *поле* jako strus. synonyma pro „step".

V. I. Stelleckij, osvědčený již znatel textové problematiky Slova a otázek jeho novoruského převodu, přispěl do sborníku statí *Perevod „Slova o polku Igoreve" N. M. Karamzina* (68—70). Uveřejňuje skutečnost opominutou bibliografiemi a přehledy novoruských převodů Slova, — že některá místa slavné památky přeložil také autor *Istorii Gosudarstva Rossijskogo*, a to v III. svazku svého díla.[31]) Připomínám, že tato skutečnost je tím pozoruhodnější, že právě od Karamzina se dostalo veřejnosti velmi rychlé zprávy o nálezu Musin-Puškinově.

Serii článkových příspěvků uzavírá F. Ja. Prijma statí *Zorian Dolenga-Chodakovskij i jego nabljudenija nad „Slovom o polku Igoreve"* (71—92). Tato obsáhlá pramenná studie patří k pracím, které monograficky hodnotí vývoj bádání o Slově; některé stati toho druhu (jednu od samého Prijmy) přinesly také oba předchozí sborníky, jak jsem ukázal na svých místech. Za daného stavu, kdy nemáme dosud svod dosavadních výkladů, navržených konjektur, komentářů atd., jsou tyto práce nejen příspěvkem k dějinám bádání, ale zejména pracovní pomůckou dalšího výzkumu.

Studie Prijmova byla inspirována poznámkou A. S. Puškina,[32]) který se dovolává Chodakowského jako znalce Slova. Zorian Dołęga-Chodakowski, vlastním jménem Adam Czarnocki (1784—1825), byl polský šlechtic z Minského vojevodství, pronásledovaný carskou vládou za účast v polském podzemním hnutí, zbavený predikátu a poslaný do nucené vojenské služby. Odtud desertoval, skrýval se v Polsku a v Rusku, změnil pak jméno, aby unikl pronásledování a zůstal konečně na Rusi, se kterou byl spjat zájmy archeologickými a etnografickými. Byl nadšeným sběratelem slovanské ústní písně a věnoval se rekonstrukci slovanského dávnověku na podkladě toponymie, archeologie a etnografie. Část jeho prací byla v Rusku vydána,[33]) většina zůstala v rukopisech. Je zásluhou Prijmovou, že dává nahlédnout do díla a pohnutých osudů této pro slavistiku tak zajímavé osobnosti; proto jeho stať nutno doporučit nejen v souvislosti se Slovem, ale také pro potřebu obecně slavistickou.

Komentáře a poznámky Chodakowského o Slově jsou roztroušeny zejména ve dvou jeho pracích. První z nich je *Slownik starodawnych polskich wyrazów*, z něhož se mu vyvinul postupně slovník široce slovanský; běží o rukopisný sešit, do kterého Chodakowski dělal lexikální záznamy nejprve ze slovníku Mich. Abr. Troka, později také z česko-německého slovníku Nejedlého, ze *Slavjano-grečesko-latinskogo trejazyčnogo leksikonu* F. Polikarpova, z Linda a z četných památek, zvláště ze Slova. Druhá práce Chodakowského, obsahující materiál o Slově, je jeho, rovněž rukopisný, *Historicko-geografický slovník.*

Prijma vyslovuje významný předpoklad, založený na písemné zprávě, že Chodakowski již r. 1819 si vzal za úkol objasnit Slovo a prokázat jeho pravost srovnáním

---

31) Peterburg 1818, str. 218—223.
32) *Poln. sobr. soč. V*, 1948, AN SSSR, str. 99—100.
33) Podle Prijmy viz *Russkij istoričeskij sbornik I, III, VII.* Moskva 1837—1844.

s lidovou písňovou tvorbou ruskou a ukrajinskou (91—92). Prijma pokládá za možné, že prozkoumání dalších částí pozůstalosti tu přinese nové výsledky.

Vedle první části sborníku je Slovu věnován také jeho oddíl poslední, nazvaný *Chronika* (415—432).[34])

L. A. Dmitrijev (*Jubilej pervogo izdanija „Slova o polku Igoreve" [1800—1950 gg.]*; 415—423) referuje o vědeckých jubilejních slavnostech r. 1950. Na zasedání Akademie nauk SSSR v Moskvě S. I. Vavilov, mezitím zesnulý president akademie, srovnával Slovo s *Písní o Rolandovi* a s *Nibelungy*, které opěvovaly „krvavý boj rytířů, hrabat a králů", zatím co ruský výtvor hněvivě odsuzoval rozepře ruských knížat (415). Maksim Rylsʼkyj a Michaľ Lynʼkov promluvili o veliké úloze Slova ve vývoji umělecké tvorby ukrajinské a běloruské (415—416). Ve Svazu spisovatelů měl L. I. Timofejev přednášku *Poetičeskaja ritmika „Slova o polku Igoreve"* (416). Významné bylo akademické zasedání v Leningradě, kde měl zásadní projev *Jazyk Slova o polku Igoreve* L. A. Bulachovskij (416—417). Zde jsou zmínky také o přednáškách, pojatých poté do hlavních jubilejních publikací, o kterých jsem již pojednal. Dále zaznamenává referent v telegrafickém stylu přehled slavnostních událostí v různých městech SSSR. Jak je vidět, má v přednáškách významné místo zejména *thema o poměru Slova k ústní slovesnosti* a dále *problematika novoruských a jinojazyčných překladů*, která zaujala hlavně badatele ve svazových republikách. Z početných přednášek vzbuzují pozornost slavistovu m. j. výklad *Odraz „Slova o polku Igoreve" v ukrajinské literatuře*, kterou pronesl v Černovicích A. S. Romanec, referát *Značenije „Slova" v russkoj i mirovoj poezii* (studentka Kuklinová v Novosibirsku; 422) a j. Některá themata poslouží jako doklad k úvahám o žánrovém zařazení, tak thema *Geroičeskaja poema XII veka* (I. A. Novikov; 415) nebo *„Slovo o polku Igoreve" — vydajuščijsja pamjatnik russkogo geroičeskogo eposa* (M. A. Petrakejev; 422).

A. Nazarevskij, B. Rajzman a A. Titarenko (*Prazdnovanije v Kijeve 150-letija so vremeni napečatanija „Slova o polku Igoreve"*; 424—426) referují o důstojných oslavách v hlavním městě staré Rusi. Zaznamenávám aspoň přednášku M. F. Rylsʼkého *„Slovo o pluku Igorově" a ukrajinská literatura* (424) a základní práci S. I. Maslova *„Slovo o pluku Igorově" v ukrajinských uměleckých překladech* (426), kterou chystá Ústav ukrajinské literatury AN USSR.

Serii zpráv uzavírá O. A. Pini zevrubným referátem *Vystavka „Slovo o polku Igoreve" v Literaturnom muzeje Instituta russkoj literatury AN SSSR* (427—432).[35])

Recensí příspěvků o Slově ve sborníku Trudy otdela drevne-russkoj literatury VIII jsem vyčerpal nejdůležitější nové sovětské práce o tomto díle, vyšlé v souvislosti s jubileem r. 1950. Všechny souhrnně svědčí o velkém významu, který sovětská věda Slovu přikládá, o životnosti problematiky i o nutných úkolech a sporných otázkách, kterých zbývá nemálo pro další bádání.[36])

Slavomír Wollman

---

[34]) Ve zprávách bohužel jsou až na výjimky uvedeny pouze tituly projevů, nemohu tedy o nich mnoho říci.

[35]) Zahraniční čtenář postrádá v referátech odkazy na místa, kde byly jednotlivé přednášky případně otištěny.

[36]) Recensovaný sborník obsahuje také četné pozoruhodné práce o jiných otázkách, které přesahují rámec posudku. Bude třeba se k nim při vhodné příležitosti vrátit.

Nová literatura o Tarasu Ševčenkovi

125. výročí Ševčenkova narození v r. 1939 bylo oslaveno v celém Sovětském svazu s velkou důstojností. Bylo svoláno VI. plenum Svazu sovětských spisovatelů, na kterém vystoupili po zahajovací řeči akademika A. N. Tolstého s referáty A. Kornijčuk, M. Ryls'kyj, K. Čukovs'kyj, A. Bilec'kyj, I. Stebun, běloruský básník Kolas, osvětlovali Ševčenkovu tvorbu, překlady jeho díla do ruštiny a hodnotili jeho vliv na běloruské spisovatele Janka Kupala a Jakuba Kolasa. Také vysoké školy a ústavy vydaly zvláštní sborníky; jejich obsahy jsou tyto:

1. Академія наук УРСР. *Пам'яті Шевченка.* Збірник статей до 125-ліття з дня народження 1814—1839. Київ 1939: І. І. Стебун, *Тарас Шевченко*; О. П. Оглоблін, *Шевченко і його епоха;* Ф. Ястребов, *Т. Г. Шевченко в революційному русі 30-х—50-х років XIX століття;* М. І. Марченко, *Шевченко і пригнічені народності царської Росії*; М. Н. Петровський, *Повстання українського народу проти гніту шляхетської Польші в 1630 році в творах Тараса Шевченка;* К. Т. Гуслистий, *Коліївщина в творах Т. Шевченка;* П. Білик, *Вшанування народом пам'яті Т. Г. Шевченка за царизму;* П. А. Лавров, *Ювілей Т. Г. Шевченка в 1914 р. в Києві;* О. І. Білецький, *Шевченко і світова література;* А. В. Бронський, *Літературна спадщина Шевченка російською мовою;* С. Шаховський, *Шевченко і російська література;* М. В. Геппенер, *Рукописна спадщина Т. Г. Шевченка;* Вол. Масальський, *Мова і стиль поезії Т. Г. Шевченка;* П. Попов, *Шевченко і російський фольклор;* Дм. Ревуцький, *Шевченко і народна поезія;* Микола Грінченко, *Шевченко в народній пісенній творчості;* І. О. Іванцов, *Т. Г. Шевченко і археологія.*

2. Наукові записки. Збірник філологічного факультету № І. *Пам'яті Т. Г. Шевченка.* Видання Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, Київ 1939; П. Лавров, *Великий поет революціонер-демократ;* М. Русанівський, *Шевченко і українська література першої половини XIX сторіччя;* Борис Якубський, *Шевченко і російська література;* М. Нагорний, *Шевченко і історична народна поезія;* М. Плісецький, *До проблеми романтизму Шевченка;* П. Богацька, *Шевченко і Сковорода;* О. Кисельов, *Т. Шевченко і Грабовський;* М. Чубач, *Античність в творчості Шевченка;* А. Бортніков, *Шевченко і організація кирило-мефодіївського товариства;* Т. Левченко, *Місце Шевченка в історії української літератури;* В. Рубан, *До питання про лексику, фразеологію і стиль російських повістей Шевченка;* В. Ільїн, *До питання синоніміки Шевченка;* А. Деркач, *Функції слов'янізмів у лексиці Шевченка.*

3. Київський державний педагогічний інститут імені О. М. Горького. Наукові записки І. Київ 1939: Є. Кирилюк, *Життя Т. Г. Шевченка;* В. Острик, *Шевченко і народна пісня;* С. Родзевич, *Романтизм і реалізм у ранніх творах Т. Г. Шевченка;* Є. Кирилюк, *Погляди Шевченка на завдання поезії;* П. Пономарьов, *Т. Г. Шевченко і російські революційні демократи;* І. Ребельський, *Шевченко і Тургенєв;* А. Тростанецький, І. Табакмахер, *Шевченко і Салтиков-Щедрін;* Б. Гольденштейн, *Хвилюючий і повчальний твір;* Б. Калмоновський, *Образ жінки в творах Т. Г. Шевченка.*

4. Харківський державний університет ім. Горького. Учені записки № 17. Труди філологічного факультету № І: А. И. Белецкий, *Шевченко и русская культура;* О. П. Парадиський, *Шевченко і українська література;* С. М. Маховський, *Шевченко драматург;* А. Г. Розенберг, *Вопросы ритмики Т. Г. Шевченко;* Ів. Ів. Пільгук, *Балада в українському фольклорі і балади Шевченка;* Г. Н. Гай, *Два великих демократа;* І. П. Балака, *Патріотизм в поезії Шевченка;* С. А. Кри-

жанівський, *Проза Т. Г. Шевченка;* М. С. Черепахов, *Шевченко і атеїзм;* П. К. Яременко, *Тарас Шевченко в народних переказах і легендах;* Іг. Дорошенко, *Про гуманізм Т. Г. Шевченка;* С. Скубак, Р. Мінаєв, *Про лексику Кобзара;* А. С. Ременник, *Мотивы прометеизма в творчестве Т. Г. Шевченко.*

5. Наукові записки Харківського державного педагогічного інституту II. Харків 1939. — А. И. Белецкий, *Шевченко и мировая литература;* С. М. Шаховський, *Шевченко і російська культура;* І. Пільгук, *Як Шевченко вивчав фольклор;* О. Й. Семененко, *Традиції Шевченка в українській демократичній поезії;* О. Й. Семененко, *Шевченко і Франко;* М. С. Потапчик, *Фольклорні джерела творчості Шевченка;* А. П. Феоктистов, *Язык «Дневника» Т. Г. Шевченко;* В. Цебенко, *Фігури як художній засіб поетичної мови Т. Г. Шевченка;* Т. Зайцева, *Про іншомовні елементи в лексиці «Кобзаря»;* М. Е. Финкел, *Спектакль в Академии художеств;* Е. С. Розенфельд, *Українськи письменники про Т. Г. Шевченка.*

6. Радянське літературознавство. Наукові записки IV, Київ 1939, Академія наук УРСР: М. Бернштейн, *Літературно-текстологічний аналіз поеми «Гайдамаки» Т. Г. Шевченка;* В. С. Раєвський, *До історичного аналізу «Свята в Чигирині» в «Гайдамаках» Шевченка;* О. Кісєльов, *Про переклади Петра Грабовського поезій Шевченка;* В. С. Раєвський, *Т. Г. Шевченко і П. Г. Федотів;* Ів. Моренець, *Шевченко і «Общество поощрения художников»;* В. В. Данілов, *Т. Г. Шевченко на Аральському морі;* А. С. Велічков, *Шевченко і болгарська література 60—70 років XIX століття;* В. Услі, І. Івнік, *Шевченко і чувашський нарід.* — Публікація документів: М. Геппенер, *Нові листи Т. Г. Шевченка;* І. Ковальов, *Ювілеї Шевченка при царизмі.* — Бібліографія: Т. П. Бойко, Л. О. Середа, *Матеріали до бібліографії Т. Г. Шевченка;* Н. Бехтін, *Шевченко в російських перекладах. Розділ I.*

7. Литературный критик (1939) № 3. *125 лет со дня рождения Тараса Шевченко;* П. Альтман, *Тарас Григорьевич Шевченко (биографический очерк);* И. Стебун, *Основноположник украинской литературы;* Д. Ревуцкий, *Шевченко и народная песня;* Ю. Соколов, *Народные рассказы и легенды о Шевченко;* В. Нечаева, *Новые материалы о Шевченко.*

8. Всесоюзная библиотека имени В. И. Ленина. Записки отдела рукописей выпуск 5, 1939. СОЦЗКГИЗ. — *Автографы Т. Г. Шевченько, «Кобзарь» И. М. Лазаревского, Царская цензура и сочинения Т. Г. Шевченко, О перебывании Т. Г. Шевченко в Москве, Уникальные заграничные издания сочинений Т. Г. Шевченко.*

9. Акадземія навук БССР. *У вянок Т. Г. Шэучэнка.* Менск 1939, Акадземія навук БССР. — М. Лынькоу, *Поэт сусветнага імені;* Я. Колас, *Шэученка и беларуская поэзія;* З. Бядуля, *Водгукі кобзарских струн.**)

Po velké vlastenecké válce zájem o Ševčenkovu tvorbu znovu vzrůstá. Objevují se četná nová vydání Ševčenkova díla a jeho překlady do ruštiny. Tu lze uvést třísvazkové vydání Ševenkova díla pod redakcí A. Kornijčuka, P. Tyčuny, M. Rylsʼkého a j. s kriticko-biografickým náčrtem A. Kornijčuka a s výběrem korespondence básníka. (Тарас Шевченко, *Повна збірка творів в трьох томах.* Київ 1949, Держ. вид. худ. літ. I. Поезії. II. Повісті. III. Драматичні твори, Журнал, Листування.)

Bylo pořízeno také ruské vydání v pěti svazcích různých překladatelů s úvodními články. (Тарас Шевченко, *Собрание сочинений в пяти томах* под редакцией М. Рыльского и Н. Ушакова, Москва 1949, ОГИЗ.)

*) Zaznamenal jsem jen literaturu v Praze dosažitelnou.

První větší studie, jež se objevila po válce, byla studie D. Tamarčenka *Творчість Тараса Шевченка і російська революційно-демократична література*. 1944, Академія наук УРСР, Інст. мови і літ., 8, 1—146. Tamarčenkova studie se skládá z pěti částí a přílohy. V první části pod tit. *Тарас Шевченко родоначальник революційно-демократичного реалізму* Tamarčenko klade si jako cíl vyznačení místa Ševčenkovy básnické tvorby v literatuře revolučních demokratů. Na základě srovnání Ševčenkových básní z let 1838—39, především básnické povídky *Катерина*, s tvorbou Gercenovou *Записки одного молодого человека* (1838), *Кто виноват* (1845—47), a Nekrasovovou z těch let *Мечты и звуки* (1838—39) Tamarčenko dospívá k závěru, že problém různých otázek, jako Co dělat? Kdo je vinen? Proč? a t. d. byl Ševčenkem prosloven již před Gercenem a Nekrasovem v jeho básnické povídce *Катерина*. Proto podle Tamarčenkova názoru je Ševčenko zakladatelem revolučně demokratického realismu. Ale charakteristické znaky tohoto druhu realismu se v rané době Ševčenkovy tvorby neprojevily v takové míře jako v tvorbě Gercenově. Pojetí revolučně demokratického realismu je teoreticky zdůvodněno až v páté části studie pod tit. *Про два типи реалізму*.

Avšak hlavním thematem Tamarčenkovy studie je Ševčenkova próza, kterou se zabývá v kapitole druhé *Сатира революційної демократії*, v kapitole třetí *Народ у революційно-демократичній літературі* a v kapitole páté *Про два типи реалізму*. Ševčenkovu prózu začleňuje autor do onoho druhu satiry, jenž měl svůj začátek v „naturální škole“ a pak našel své pokračování v kritickém realismu a dospěl k revolučně demokratické satiře. Tato satira se neomezovala jen na odhalování sociálních protikladů. Jejím cílem byla především kritika tehdejšího sociálního řádu, který byl hlavní příčinou zla a ponížení člověka. Jediným lékem na toto zlo bylo odstranění takovéhoto řádu pomocí revoluce.

Správnost tohoto názoru prokázal Ševčenko v řadě svých básni a povídek. Ponížení neprovdané matky, jež bylo nevyhnutelným zlem tehdejšího řádu, se stalo thematem Ševčenkových básnických povídek *Катерина*, *Наймичка* a povídek *Варнак*, *Капитанша*. Ale ani spravedlivě vynesený rozsudek nad chamtivou matkou tehdejším soudem, ani zařazení mravně zvrhlého důstojníka do trestní roty ve vyhnanství nebyly s to, aby napravily charakter člověka, a je to jasně viděti na uvedených příkladech v povídkách *Несчастный*, *Близнецы*. Ale hlouběji se odrazila revolučně demokratická satira po stránce umělecké na Ševčenkově povídce *Княгиня*, v níž Ševčenko přesvědčivě prokázal, že pramenem krutosti statkáře Mordatého vůči poddaným je sociálně-politický řád vládnoucí v této době. Stejnou tendencí je prodchunta také povídka *Музыкант*, jež se v tomto ohledu blíží ke Gercenově povídce *Сорока-воровка*.

Ve třetí části Tamorčenko se zabývá otázkou poměru revolučních demokratů k selskému stavu. Oproti Uspenskému, jenž koncem 50. a na začátku 60. let líčil selský stav v jeho pasivitě a utrápenosti, Saltykov-Ščedrin a Nekrasov zobrazovali tvůrčí a osvobozenskou sílu lidu. Obdobné zobrazování lidu nacházíme u Ševčenka. Na příkladu Ševčenkovy povídky *Варнак* Tamarčenko dovozuje, že Ševčenkovo zobrazení boje selského lidu je typické pro postoj revolučních demokratů k selskému lidu.

Ve čtvrté části své práce *Позитивний герой і протиріччя революційно-демократичного реалізму* Tamarčenko poukazuje na protichůdnosti v názorech revolučních demokratů, které vznikaly v důsledku ztotožňování socialistických ideálů s ideály přirozeného člověka, který byl zároveň kladným hrdinou revolučně demokratické literatury.

Také revoluční demokracie přejímala filosofii osvícenců 18. st. o přirozených sklonech člověka k dobru a tento sklon nemohl býti utlumen ani sociálními poměry. Černyševskij, Nekrasov, Saltykov-Ščedrin nacházeli čestného člověka také upro-

střed představitelů vládnoucí třídy. Stejně tomu tak bylo i u Ševčenka. V jeho povídkách se setkáváme s dobrými lidmi vládnoucí třídy, na př. bohatý kozák Tyrla a jeho manželka se postavili vůči služce jako vůči vlastní dceři a byli dobrými rodiči jejího syna (povídka *Наймичка*). Takovými dobrými lidmi jsou statkáři Ničipor Fedorovič a Paraskovija Tarasovna v povídce *Близнецы*, statkář Viktor Alexandrovič v povídce *Капитанша* se málo liší od svých poddaných, a andělskou dobrotou se vyznamenává slečna Magdalena v povídce *Варнак*.

Ale to jsou jen výjimky, poněvadž sociální privilegia vládnoucí třídy této doby potlačují a znetvořují přirozený sklon k dobru u těchto lidí. Oproti tomu u lidí sociálně utlačovaných sklon k dobru tvoří jejich vnitřní bytí. Z tohoto důvodu se u revolučních demokratů projevuje také idealisace povahy prostého lidu. U Saltykova-Ščedrina je tomu tak v *Губернских очерках*, u Nekrasova v *Кому на Руси жить хорошо* a u Ševčenka v básnické povídce *Катерина*, v povídce *Наймичка*, *Прогулка с удовольствием*.

Jiným kontrastem v románech revolučních demokratů je líčení obrázků idylického života vedle obrázků těžkého nesnesitelného života za tehdejších sociálních poměrů. Projevilo se to u Č e r n y š e v s k é h o v románě *Что делать* a u Š e v č e n k a v povídkách *Музыкант*, *Художник*, *Капитанша*, *Прогулка с удовольствием*. Používali těchto kontrastů k tomu, aby tragický charakter vládnoucích společenských poměrů byl ostře zdůrazněn. Hlavní příčinu všech rozporů vyskytujících se v tvorbě revolučních demokratů spatřuje Tamarčenko v tom, že revoluční demokrati byli nejen revolucionáři a socialisty, ale také osvícenci a utopisty.

Tamarčenko si všímá také otázky stylu. Revolučně demokratický realismus uvedl do života nový literární styl, který směřoval k odhalování poměrů, jež byly příčinou nedostatků feudálního Ruska. Zatím co ve slohu kritického realismu se klade hlavní důraz na typičnost, klade se ve slohu revolučních demokratů hlavní důraz na sociálně-politické poměry.

Studii Tamarčenkovu doplňuje jako příloha zvláštní kapitola *Щедрин і слав'янофільство*.

Tamarčenkova studie je bohatá na postřehy a Ševčenkovu tvorbu začleňuje do širokého rámce literatury revolučních demokratů. Tím má význam nejen pro literaturu ukrajinskou, nýbrž také pro literaturu ruskou.

Ve zkrácené formě Tamarčenko vydal tuto studii ve sborníku Наукові записки, II, 1946, Академія наук Українскої РСР, Інститут мови і літератури, 76—100.

Мариэтта Ш а г и н я н, *Тарас Шевченко*. Москва 1946, Государственное издательство художественной литературы, 357 str. — Práce Marietty Šaginjan patří mezi nejvýznamnější publikace o Ševčenkovi, které se objevily během posledních 20 let. Obírá se Ševčenkovou tvorbou po všech stránkách a také jeho intimním životem a poměrem k ruským revolučním demokratům. Má osm kapitol a různé otázky jsou zařazeny do jednotlivých kapitol takto: I. Poetika Kobzara; II. Dramaturgie, hudba, malířství; III. Próza; IV. Estetika; V. Láska; VI. Aralská expedice, VII. Taras Ševčenko a týdeník „Iskra"; VIII. Ševčenko a Černyševskij — a končí bibliografií základního materiálu, z čehož čerpala. Každá kapitola je samostatným duchaplným essayem, který se čte jako román, i když na mnoha místech autorka řeší čistě vědecké otázky.

V kapitole o poetice básníkově se Mariette Šaginjan pozastavuje nad otázkou toho kouzla, které tak emocionálně působí na čtenáře při čtení Ševčenkových básní. Uvádí, že kritikové, překladatelé, biografové, komentátoři se shodují na tom, že hlavní příčinou tohoto kouzla je lidovost. Pojem lidovosti byl však v různých dobách chápán různě. Autorka vychází z these D o b r o l j u b o v y a Č e r n y š e v s k é h o a podotýká, že Šev-

čenkovou poetiku nelze odvozovat ani z folkloru jako takového, ani z čistého mistrovství, nýbrž z tvůrčího prohloubení lidové řeči vnitřním obsahem, vyjadřováním nejjemnějších odstínů myšlenek a citů v této řeči a zevšeobecňováním poetických a filosofických otázek. Lidový jazyk vzatý za základ jazyka kulturního usnadňuje porozumění mnoha složitým otázkám Ševčenkovy poetiky, mezi jinými také otázce o metrické stavbě jeho básní. Bylo konstatováno, že Ševčenko používal jednak metrické stavby verše, jednak — a to častěji — stavby sylabické, charakteristické i dnes pro lidovou píseň. M. Šaginjanová poukazuje na analogii v básnictví jiných národů ve stavbě lidové písně, a to na *zápěv* a *sbor*. Ševčenko nejen že uvádí znovu do života starobylý způsob členění verše, ale také mu přidává větší význam. Tento způsob mu pomáhá rozšířiti prostředky výraznosti samého jazyka. Šaginjanová to ilustruje na baladě «*Причинна*» a na básni «*Перебендя*» jak se tam svědomitě ne podle folklorního vzoru střídají lidové rytmy. K tomuto způsobu stavby verše Ševčenko se vrací také ke konci svého života (Чи не покинуть нам, небого...).

Také ustálené paralelismy lidové písně slouží Ševčenkovi jako prostředek pro vyjadřování nejjemnějších odstínů jeho citů. Ševčenko je velikým umělcem právě proto, že dovedl zevšeobecňovati pomocí nejjednodušších slov a obrazů bez různých abstraktních pojmů, bez nakupení metafor a složitých symbolů. A nesmrtelnost Ševčenkova spočívá v tom, že vytvořil pro národ takovýto jazyk. Ševčenko byl nejen lyrikem, nýbrž také epikem, vypravěčem. Skoro nikdy nepoužil písně jako jediného výjevu citu bez optického obrazu, a optický obraz skoro nikdy neudělal nepohyblivým. A tohoto mistrovství pohyblivého optického obrazu dosáhl prostředky, jakých v lidové písni nelze najíti. I enjambement, tak častý u Ševčenka, je pro lidovou píseň cizí.

Neméně umělecky zaváděl Ševčenko do textu prosaismy, vynechává podstatná jména, aniž ruší syntaktická obvyklost takové fráze. Na druhé straně zase Ševčenko jako básník velkých duševních vzrušení dosáhl také ve filosofické lyrice, psané v jambech, vysoké harmonie vyjádření.

Jak teď překonávali sovětští překladatelé obtíže, vzniklé z tak originální rytmické stavby Ševčenkova díla, když připravovali překlady Ševčenkových básní k 125. výročí jeho narozenin v r. 1939? Snažili se Ševčenkovo dílo co nejvíce přiblížiti svému lidu. Na př. azerbejdžanští překladatelé se rozhodli použíti lidového metra. Stejně tak dělali i překladatelé jiných národů a ve spolupráci s ukrajinskými básníky a literárními vědci se snažili dosáhnouti působivého překladu.

O Ševčenkovi jako dramatikovi, pěvci, herci se doposud skoro nic neslyšelo. Již to, že jediné z pozůstalých dramatických děl Ševčenkových *Назар Стодоля* se doposud udržuje na scénách, svědčí o veliké zkušenosti v stavbě dramatického díla a je dokladem originálního scénického talentu. Ševčenko by nám byl zanechal ještě více, kdyby byl mohl splnit své úmysly. Fragment druhého dramatu *Никита Гайдай* a úmysl napsati libreto pro operu o Mazepovi svědčí o Ševčenkově zaměření na poli dramaturgie. Ševčenko měl rád divadlo, navštěvoval je často se svým učitelem Brjulovem, ve vyhnanství vystupoval jako herec v komedii Ostrovského *Свои люди, сочтемся*, udržoval také po návratu z vyhnanství styky s nejvýznamnějšími tehdejšími herci — Ščepkinem a Semenem Hulak-Artemovským. Byl výborným deklamátorem, přednášel často své vlastní básně, zpíval hlasem barytonovým s tenorovým zabarvením, měl rád klasickou hudbu — Mozarta, Beethovena, Rossiniho, Haydna, Meyerbeera a zvlášť miloval Glinku.

Jako malíř prošel dobrou školou. Již u mistra Širjajeva vykonával složité dekorativní komposice a zdokonalil se u Brjulova. Byl výborným portretistou. V historickém malířství se snažil býti věrohodným, v žanrovém malířství byl předchůdcem rus-

kého malíře Fedotova, ale dokonalým genristou nebyl. Byl mistrem v akvarelu a obzvláštní zálibu měl v kresbě, rytinách a ofortu. V důsledku zákazu kreslení ve vyhnanství věnoval se tam dokonce plastickému umění. Byl bojujícím realistou, vystupoval proti německým idealistům v malířství a snažil se osvobodit se od akademismu vládnoucího ve škole.

Ševčenkově próze věnuje se od let 1920 zvláštní pozornost. Ševčenkova próza byla objevena až po autorově smrti. Je to deset větších povídek psaných rusky ve vyhnanství v letech 1853—57. Zhodnotil je po prvé ještě v 1880 letech A. Pypin jako jev opožděný. Článek Šaginjanové je novým přínosem k hodnocení tohoto žánru Ševčenkovy tvorby a liší se od novějších prací O. Patakovové, O. Bahrije, B. Navroc'kého, A. Brons'kého, S. Bohac'ké, P. Zajceva, S. Kryžanovs'kého originálními postřehy. Šaginjanová hodnotí Ševčenkovu prózu s dnešního hlediska a nalézá v ní nejen ohromný poklad autobiografického a thematického materiálu, ale i celou řadu Ševčenkových výroků o umění a filosofii. Na Ševčenkově próze vidíme jasně, co dal Gogol' ruskému jazyku, když jej obohatil ukrajinskými prvky. Ruský jazyk se tím stával lidovější.

V estetice se Ševčenko lišil od názorů, které v jeho době vládly v akademii umění, obzvláště od názorů profesora Grigoroviče. Do svého *Deníku* v r. 1857 zapsal svůj názor o estetice takto: „Nehledě na moji vřelou lásku ke krásnému umění a přírodě, cítím nepřekonatelný odpor k filosofiím a estetikám". Nicméně Ševčenko měl své vlastní estetické názory, jež tvořly určitý systém. V názorech na umění Ševčenko nešel ani po stopách svého znamenitého učitele Brjulova, který patřil k neoklasikům tehdejší doby. Od Brjulova přejal odpor k nové mnichovské škole, v níž se odrážel německý idealismus, a na druhé straně si odnesl od Brjulova lásku k renesanční době a francouzskému umění.

Vědomí příslušnosti k lidu určovalo také směr estetických názorů Ševčenkových. Estetické soudy, jež Ševčenko vpisoval do svého deníku v letech 1857—58, se často shodují s estetickými názory Černyševského, vyjádřenými v jeho disertaci *Estetické vztahy umění k skutečnosti*, i když se Ševčenko s nimi ve vyhnanství nemohl seznámit. Shody jeho názorů s názory Černyševského se dají shrnouti do těchto bodů: 1. základem theorie umění mají býti dějiny umění (Ševčenkův soud o Libeltově estetice), 2. život má přednost před uměním, 3. umění je třídní. Estetické názory Ševčenkovy v oboru slovesném jsou vyjádřeny v poematu *Neofity* slovy: „Щоб огненно заговорила, Щоб слово пламенем взялось, Щоб людям серце розтопило", v nichž se zřetelně projevuje revoluční zaměření Ševčenkových básní. Tyto názory byly převzaty novým pokolením ukrajinských revolučních demokratů, v první řadě Lesjou Ukrajinkou (viz Ілля Стебун, *Зброя слова, статті*, Київ 1946).

Ševčenkův vztah k ženám dává podle Šaginjanové klíč k jeho tvůrčí thematice, k chápání hlavních jeho sujetů, k rozluštění jeho sociálních, politických, životních ideálů. Hovoří o jeho lásce k Oksaně, jež vyrostla ze sympatie k selskému děvčátku v dětských letech a zapadla mu hluboce do srdce. Zabývá se historií dvou lásek z doby jeho pobytu na Ukrajině v Mosevce u Zakrevských a v Jahotyně u knížete Repnina v letech 1843, 1845, a to k Haně Zakrevské, které věnovány dvě básně (*Г. З.* z r. 1848 a báseň *Якби зустрілися ми знову*), a ke kněžně Barbaře Repninové, jíž věnoval báseň *Тризна*.

Autorka osvětluje Ševčenkův vztah k ženě velitele Petropavlovské tvrze I. Uskova Agafii Emilijanovně, o které Ševčenko psal Bronislavu Zaleskému v r. 1855, že ji miluje ušlechtile, čistě, celým srdcem a celou svou vděčnou duší. Pak líčí Ševčenkův vztah

k divadelní herečce Kateřině Piunové v Nižním Novgorodě v r. 1858 a konečně jeho nezdařené snahy najít si družku života v Petrohradě.

V téže kapitole líčí autorka Ševčenka jako člověka s důkladnou znalostí prostředí, ve kterém žil za svého prvního pobytu na Ukrajině v l. 1843—1844.

Aralské expedici se doposud věnovalo málo pozornosti a biografové považují tuto dobu (1848—1849) za jednu z nejtěžších v Ševčenkově životě. M. Šaginjanová dospívá k jinému názoru. Tato expedice měla na Ševčenka ohromný vliv. Poskytla mu nové poznatky ze života vědeckého a uměleckého, prohloubila jeho světový názor a tak dovršila jeho formaci jako myslitele a realisty. Nejvíc básní napsal Ševčenko v Kos-Arale v zimě 1848/1849. Zdokonalil čtyřstopový jamb, nepodobající se ani jambu Puškinovu ani Baratinského. Přitom mnoho kreslil a nový kraj působil na rozšíření jeho thematiky. Vedoucí expedice Butakov a jeho spolupracovníci naučili Ševčenka mnohému, ale také oni se naučili mnohému od Ševčenka; on jim objasnil všechnu krásu a jednotu toho prosaického světa, který vědecky zkoumali. Ševčenkovy aralské kresby byly doposud hodnoceny jen po stránce čistě profesionální. Ale takové hodnocení je nedostatečné. Šaginjanová podotýká, že se v aralských kresbách zrcadlí celý filosofický román o přírodě Kos-Aralu. Ševčenko apercipuje zákony přírody uměleckým obrazem a snaží se zevšeobecnit všechna pozorovaná fakta na základě jedné hlavní myšlenky. Šaginjanová srovnává Ševčenkovo pozorování s pozorováním Goethovým. Goethe zastával názor evolucionisty, Ševčenko zevšeobecňoval na základě blízkého nám dialekticko-materialistického názoru. Goethe pozoroval prvky vývoje isolovaně, Ševčenko vidí vývoj ve vzájemném vztahu s okolím, vývoj organického světa v jeho zápasu se světem neorganickým. A tak přišel přitom k poznání, že přírodu lze pozměniti. Přičinil se o to, aby v poušti petropavlovské tvrze vyrostla zahrada a řadou kreseb nám znázornil všechna stadia jejího vývoje.

O poměru Ševčenka k časopisu *Iskra* se dovídáme z článku Šaginjanové to, že Ševčenko se nestal spolupracovníkem satirického časopisu Vasilije Kuročkina Iskra v r. 1859, ačkoliv Ševčenko sdílel stejný názor na satiru, jaký měli i redaktoři Iskry. Ševčenko zanesl do svého deníku, že pro jeho dobu je nutná satira, ale satira rozumná a ušlechtilá, ne karikaturní, spíše s dramatickým sarkasmem nežli s výsměchem. V intencích a ve shodě s Iskrou, jež útočila na reakční časopis *Домашняя беседа*, redigovaný býv. členem cyr.-metodějského bratrstva Ipatijem Askočenským, kterého Ševčenko neměl rád, napsal Ševčenko v duchu iskrovců satirickou báseň u příležitosti úmrtí petrohradského metropolity Grigorije, velkého odpůrce osvěty a feministického hnutí, *Умре муж велій.* V této básni zařadil do jedné skupiny metropolitu Grigorije, redaktora Askočenského a slavjanofila Chomjakova.

Po Ševčenkově smrti útočila *Домашняя беседа* na Ševčenkův *Буквар*, protože Ševčenko tam umístil místo biblických textů byliny a přísloví. Iskra nezůstala bez odpovědi.

Shodnost Ševčenkových názorů s názory iskrovců svědčí o tom, že Ševčenko v Petrohradě díky novému prostředí politicky dozrál a reagoval na aktuální otázky dne zároveň s progresivní ruskou demokracií.

V petrohradském prostředí se Ševčenko seznámil s Černyševským. Šaginjanová se zabývá důkladně seznámením obou spisovatelů — revolučních demokratů. Dlouho se nesmělo v carském Rusku psáti o Černyševském a Sovremenniku, a proto první biografové Čalyj a Konys'kyj se vyhýbali důkladnému probádání poměru Ševčenkova k Černyševskému. Šaginjanová osvětluje nově tuto otázku na základě nového archivního materiálu. Přichází k závěru, že Černyševskij v době velkého zájmu o selskou reformu se sám snažil setkati se se Ševčenkem, který znal dobře poměry selského stavu.

K setkání Černyševského se Ševčenkem došlo u Kostomarova, což potvrzuje také nový archivní materiál. Ševčenko navštívil také Černyševského na jeho letním bytě v Lubani r. 1860 a v rodině Černyševského se zachovalo šest Ševčenkových kreseb. Černyševskij si vysoce vážil Ševčenka jako revolučního demokrata a Ševčenkova revoluční nezlomnost ve vyhnanství na něho silně působila. Na druhé straně našel Ševčenko v Černyševském vyhraněný typ revolucionáře-materialisty, jenž viděl vpřed do budoucnosti. Černyševskij působil na konečnou formaci politických názorů Ševčenkových a pomohl mu osvoboditi se od těch ilusí, které Ševčenko ještě choval o svých liberálních a nacionalistických přátelích nejen z ukrajinského, ale i z ruského tábora.

Po Ševčenkově smrti se objevil v červenci 1861 článek Černyševského *Национальняя бестактность*, namířený proti lvovským nacionalistickým novinám *Слово*, za útok na polské povstání. Černyševskij se ztotožňoval s Marxovým názorem o právu polského národa na samostatnost. Ale přitom poukázal na to, že polský rolník nenávidí svého polského statkáře stejně tak, jako ukrajinský ukrajinského. Rolníky všech národností spojují společné pracovní zájmy, které jsou v nepřátelském poměru k zájmům pánů bez ohledu na národnost. Kořen haličského sporu leží v třídních a ne v kmenových poměrech — a v tomto smyslu se Černyševskij odvolává na výroky Ševčenkovy. Od Ševčenka také věděl, že Ševčenko by se nezúčastnil spolupráce ve lvovském Slovu, protože jazyk těchto novin nebyl ani ukrajinský ani ruský, nýbrž umělý a zkažený.

Я. Д. Дмитерко, *Общественно-политические и философские взгляды Т. Г. Шевченко*. Москва 1951, Моск. Унив., 193 str. — Studie Ja. D. Dmyterka o Ševčenkových společenských a politických názorech nahrazuje zastaralou a na mnoha místech dnes nevyhovující studii A. Ričyc'kého *Тарас Шевченко в світлі епохи*, 2-е вид., 1925 a je velkým přínosem sovětské vědy k poznání světového názoru ukrajinského básníka revolucionáře. V úvodu poukazuje autor na spojitost Ševčenkovy tvorby s osvobozenským hnutím v Rusku. V první kapitole líčí Dmyterko sociálně hospodářské poměry v Rusku v době, kdy se krystalisoval Ševčenkův světový názor a kdy se rozvíjela jeho tvorba jako básníka revolucionáře. Na vývoj Ševčenkových sociálně politických názorů měl rozhodný vliv boj národa proti vnějším a vnitřním nepřátelům, politické hnutí děkabristů, politická lyrika děkabristů, především Ryleje va, dílo Gercenovo, Belinského a jeho orgán *Отечественные записки*, spolupráce s petraševci, pokroková ruská literatura, jež stála na cestě kritického realismu. A s růstem svého politického vědomí a aktivním vstupem na cestu revolučního boje stává se básník stoupencem nejpokrokovějších idejí své doby, t. j. filosofického materialismu. Ševčenko nám dává nejen pravdivý a realistický odraz obklopující ho skutečnosti, ale také ji nelítostně odhaluje a odsuzuje.

V druhé kapitole se Dmyterko věnuje otázce poměru Ševčenkova ke kulturnímu dědictví ukrajinského národa. Líčí kulturní stav ukrajinského národa druhé polovice 18. a první polovice 19. st., který nebyl tak nízký, jak to tvrdí v poslední době americký dějepisec K. Manning. Ukrajinský národ měl vynikajícího filosofa a básníka Hryhorije Skovorodu (1722—1794), filosofa materialistu M. Trechovského (1740 až 1796), Alex. Šumljanského (1748—95), Alex. Filomatského (1807—1849), Timofeje Osipovského (1766—1832). Ševčenko je jedním z článků velkého kulturního vývojového řetězu na Ukrajině; ve chvíli jeho vstupu do života Ukrajina měla již své pokrokové spisovatele, jako Kotljarevs'kého, herce Ščepkina, Solenyka a S. Hulaka-Artemovs'kého, malíře Dymytra Levyc'kého, Vladimíra Borovykovs'kého.

Poukázav na to, co mohl Ševčenko zděditi od svých předchůdců, Dmyterko přistupuje k otázce, co nového vnesl Ševčenko do ideového vývoje svého národa, do jeho osvobozovacího boje a čím se liší od svých předchůdců. Praví, že Ševčenko žil a tvořil za jiných historických podmínek nežli Skovoroda, Kotljarevs'kyj a jeho vrstevníci. Ideově politické zaměření Ševčenkovo, jeho demokratismus a humanismus se podstatně liší od demokratismu a ideově politického zaměření Skovorody a Kotljarevs'kého. Ševčenko byl pionýrem revolučně demokratického hnutí na Ukrajině, vystupoval jako ideolog revolučního rolnictva. Třídní původ určil také ideově politický obsah básníkovy tvorby. Ševčenko první uvádí do literatury hrdiny národní revoluce, ukazuje, že prostý lid je nositelem sociální pravdy a spravedlnosti. Třídní ráz Ševčenkova světového názoru a jeho tvorby byl již výstižně charakterisován Dobroljubovem, jenž pravil, že Ševčenko vyšel z lidu, žil s lidem nejen myšlenkami, ale také životními poměry, byl s ním těsně a nerozborně spjat. Ševčenkova tvorba má ostrý politický ráz, je prodchnuta smrtelnou nenávistí k nevolnickému řádu a carismu a je zaměřena na boj za nejživotnější zájmy lidu. Ševčenko je jedním z aktivních bojovníků revolučně demokratického hnutí na Ukrajině a v Rusku, spolubojovníkem Gercena, Bělinského, Dobroljubova a Černyševského. Nenávist k tehdejšímu režimu dosahuje nejostřejších forem a síly v posledních letech Ševčenkova života, v letech dozrávání revolučních poměrů v Rusku pod vedením Černyševského.

Jeho básně *Хоча лежачого не б'ють, О люди, люди небораки, Подражаніе Ізекіїлю, Я не нездужаю, нівроку* jsou prodchnuty hlubokým optimismem a vírou v lid. Proti silám reakce a útisku Ševčenko staví sílu národa *(Бували войни)*. Ševčenkovy básně měly velký revoluční vliv a byly šířeny petraševci *(Сон, Кавказ)*.

V otázce selské reformy r. 1861 Ševčenko stál na stejných třídních posicích jako Č e r n y š e v s k i j. Shodoval se s ruskými revolučními demokraty v otázkách národní revoluce, její přípravy a provedení. Avšak jako revoluční demokraté měl i on utopický názor na budoucí společenský řád.

Pokus některých historiků zobraziti Ševčenka jako marxistu je nesprávný. Najdeme u Ševčenka také slabá místa, ale je obdivuhodné, že je jich poměrně málo. Ve společensko-politických názorech básníka zaujímá významné místo ostrý boj proti německé reakční idealistické filosofii.

Nacionální a internacionální otázka v Ševčenkově tvorbě je postavena velmi ostře. Ševčenko byl nadšeným vlastencem svého národa a své Ukrajiny, ale do pojmu „nacionální" vkládal sociální obsah. Ševčenko se ztotožňoval s revolučními demokraty také v internacionálních otázkách *(Кавказ, Єретик)*, bojoval za demokratickou federaci slovanských národů a za svobodu všech národů. Neméně ho zajímalo revoluční hnutí v západní Evropě v r. 1789, 1830 a 1848. Poema *Єретик* byla jeho vrstevníky chápána ne jako obraz revolučních bojů českého národa v minulosti, nýbrž jako obraz revoluce 1833 až 1843 v Italii. Začatek básní „Jeretyk" *Кругом неправда*, byl oblíbenou písní politických vězňů v carském Rusku. Ševčenko měl rád ty západoevropské básníky, kteří svými básněmi povzbuzovali národy k boji za svobodu. Jeho ideálem bylo sjednocení všech revolučních sil utlačovaných národů a především jednota ukrajinského národa s národem ruským. Lásku k ruskému národu a k jeho kultuře prokázal Ševčenko tím, že psal také rusky. Ruská literatura byla pro Ševčenka zdrojem tvorby (Puškin, Lermontov, Gogol').

Byla doba, kdy ukrajinští, ruští a polští buržoasní literární historikové upírali Ševčenkovi filosofické myšlení. Zapomněli na slova Bělinského, že básník své doby je současně také filosofem. Tato slova platí také o Ševčenkovi, poněvadž veškerá jeho tvorba ukazuje, že společně s ruskými revolučními demokraty vystupoval proti tehdejší idealistické a reakční filosofii a obhajoval materialistický světový názor. Sám Černyševskij

uznával, že Ševčenko byl originálním a velkým myslitelem. Přitom byl Ševčenko pokračovatelem materialistických názorů svých předchůdců a vnesl také nové poznatky do vývoje materialistických idejí. Umělecké slovesné obrazy, kterými vyjadřoval své myšlenky, nacházely snadnější přístup do srdce a rozumu širokých vrstev čtenářů. Jsou ve filosofii Ševčenkově i rozpory *(Тризна)*, ale on je překonává tím, že se dostal pod vliv pokrokových idei ruského prostředí.

Základem filosofie Ševčenkovy byla příroda ve svém pohybu a vývoji *(Сон, Гайдамаки)* s reálným člověkem, s jeho city a myšlenkami. Oproti oficiální filosofii tehdejšího Ruska, jejímž cílem byla obhajoba „rozumné" skutečnosti, Ševčenko hlásal revoluční boj. Na základě Ševčenkových výroků v otázkách filosofie a na základě jeho básnické tvorby Dmyterko přichází k názoru, že Ševčenko přejímal základní these filosofického materialismu a byl materialistou podle svého přesvědčení, čímž se vyvrací nesprávný názor A. Ričyc'kého. Kriterium pravdy hledal ve zkušenosti a v praxi *(Тризна:* Кто мыслит без конца). Vysoce hodnotil úlohu vědění a jeho vliv na člověka. Odmítal theorii vrozených idejí a přiznával působení prostředí a konkretních podmínek života na myšlenky a city člověkovy. Přitom uznával tvůrčí princip člověkův v jeho skutcích a boji. Dmyterko se pak obírá jednotlivými úseky filosofie Ševčenkovy a hlavně ethikou, náboženstvím a estetikou.

Ševčenkovy ethické názory se organicky spojují s jeho revolučním demokratismem a filosofickým světovým názorem. Službu národu považoval za projev vyšší mravnosti (Nykyta Hajdaj, Jarema, Varnak). Vysoké mravní hodnoty lidu jsou protikladem nemravnosti a chyb vládnoucích kruhů a jsou ztělesněny v obrazech bojovníků za svobodu a štěstí národa. Na vědu se díval s hlediska praktického prospěchu pro pracující lid. Jako dějepisec přiznával velkou úlohu širokých vrstev národa a lidových mas v historickém dění a tím se lišil od koncepcí Kuliše a Kostomarova. V líčení hrdinského boje národa za svobodu poukázal na existenci tříd a třídního boje uvnitř národa.

Ševčenkův materialistický názor doplňuje jeho atheismus. Přírodu a její vývoj chápal ne jako výsledek dění nadpřirozených sil, ale jako výsledek dění vnitřních zákonů přírody. Poukázal v četných básních (Сон, Кавказ, Єретик, Юродивий), že náboženství je těsně spojeno s reakčním společenským řádem, a hlásal své atheistické názory v době, kdy náboženství bylo oporou samoděržaví. Biblických obrazů používá jen v nepřímém smyslu (Неофіти, Саул, Гімн черничий) jako alegorie. Ale Ševčenkův atheismus nebyl konsekventní a zásadně se liší od marxistického atheismu. Často užíval obrazu Krista jako trpitele za pravdu a národ.

Estetické názory Ševčenkovy — jeho realismus — se zakládaly na materialismu. Život a činnost člověka byly základem umění Ševčenkova. V tom se Ševčenkovy názory shodují s názory Černyševského. Tyto názory Ševčenko vyjádřil v kritice Libeltovy estetiky. Ale tento názor se již krystalisoval v době Ševčenkových studií na akademii umění. Přitom Ševčenko nepovažoval za umění prosté napodobování přírody, nýbrž její tvůrčí přetváření. Umění má sloužiti společnosti a má býti přístupno širokým vrstvám lidu. Na umění se Ševčenko díval jako na nástroj v boji za osvobození lidu a satiře připisoval zvláštní význam. A vše to prokázal na své slovesné a malířské tvorbě. V jeho díle se odrazil život národa po všech stránkách. Ševčenko nejen líčil život obrazy, ale také jej vysvětloval revolučními výroky (v čemž se shodoval s Černyševským), a tím pozdvihl ukrajinskou literaturu na stupeň kritického a revolučně-demokratického realismu. Jeho kladní hrdinové se stali příkladem dalšímu pokolení bojovníků za svobodu a utužovali jejich vůli v spravedlivém zápasu. V jeho tvorbě našly ohlas všecky palčivé otázky této doby. Motivy, obrazy, ideje a fakta čerpal z lidové tvorby, která také ovlivňovala jeho

ethické a estetické názory. Ševčenkova poesie je souzvučná s lidovou poesií v ideologických a poetických obrazech a přitom není s ní totožná, jak na to již poukázala M. Šaginjanová a jiní.

Е. П. Кирилюк, *Тарас Григорьевич Шевченко, Критико-биографический очерк.* Киев 1951, Гихл УССР, 105 стр. — Евген Кирилюк, *Реалізм Шевченка.* Вітчизна (1951) № 3.

Nová monografie o Ševčenkově tvorbě z pera Je. P. Kyryljuka, psaná rusky, nahrazuje dvě monografie Je. S. Šabliovského, *Тарас Шевченко та його історичне значення,* Київ 1933, *Тарас Шевченко, його життя та творчість,* Київ 1934.

Na základě marxistické literární vědy dává Je. P. Kyryljuk obraz Ševčenkovy tvorby nejen slovesné, ale i malířské, protože tyto dvě složky jeho tvorby se rozvíjejí vzhledem k Ševčenkově ideologii skoro paralelně.

Po krátké všeobecné charakteristice Ševčenkovy tvorby se Kyryljuk v úvodu zastavuje na čtyřech hlavních úsecích Ševčenkova života a s tím spojené jeho tvorby: 1. od mládí do r. 1843, kdy se po dlouhé přestávce vrací z Petrohradu na Ukrajinu; 2. tříletý pobyt na Ukrajině v r. 1843—1845 a pak druhý pobyt od r. 1845 do zatčení v květnu 1847; 3. doba vyhnanství 1847—1857, 4. doba pobytu v Petrohradě až do básníkovy smrti 1861.

Ve stručných, ale výstižných charakteristikách jednotlivých důležitějších děl a období líčí nám Kyryljuk vývoj literární a malířské tvorby T. Ševčenka jako básníka revolučního demokrata, umělce a myslitele, jako zakladatele revolučně-demokratického směru v ukrajinské literatuře, a složitý proces ideového růstu materialistickým směrem. Na mnoha místech opravuje nesprávné interpretace některých děl Ševčenkových u buržoasních nacionalistických kritiků, na př. interpretaci básní: *Великий льох, Неофіти, Марія.* Ševčenkova tvorba je rozebírána v těsné spojitosti s osvobozovacím hnutím v býv. carském Rusku, s pokrokovou ruskou literaturou a především s ruskými revolučními demokraty. A jen tak se správně dokresluje význam Ševčenkovy tvorby nejen pro literaturu ukrajinskou, nýbrž také pro ruskou a světovou.

Liší se také od studie Šabliovského v hodnocení Ševčenkova díla v celkovém měřítku. Šabliovský omezil Ševčenkův význam výrokem o tom, že ne Ševčenko ovlivnil společnost, ale obráceně, konkretní sociálně-hospodářské prostředí, jistá historická doba podmínila Ševčenkovo dílo a že se tím Ševčenko stal jen geniálním mluvčím své doby a své třídy. V tom prý spočívá jeho historický význam (op. cit. 21). Kyryljuk naopak hodnotí Ševčenkovo dílo s perspektivy širší. Jeho literární pozůstalost sehrála velkou úlohu v dalším vývoji revolučního hnutí v Rusku a postavy Ševčenkových hrdinů byly příkladem pro další pokolení bojovníků za sociální a politickou pravdu.

Kyryljukova studie je stručnou, ale velmi dobrou pomůckou pro poznání Ševčenkova díla po všech jeho stránkách.

Kyryljukův článek o Ševčenkově realismu opravuje dřívější mínění některých ukrajinských kritiků, že totiž Ševčenko byl výlučně básníkem romantickým. Opírali svá tvrzení o Ševčenkovy balady a básně na historická themata. Kyryljuk poukazuje na to, že se i v tomto žánru zrcadlí skutečný život, myšlenky a city širokých lidových mas, a že Ševčenkovy balady jsou prosty jakékoli mystiky a jejich thematika je vzata ze skutečného života. Ševčenkův romantismus je také revoluční. Ševčenkův realismus je již jasný v prvních básních Ševčenkových. Paralelně to lze sledovati také v jeho malířství. V druhém období jeho tvorby, když Ševčenko poznal skutečnost na Ukrajině v letech 1843—1845, uceluje se jeho realismus. V politických básních *Сон, Кавказ, І мертвим . . .* Ševčenko

odhaluje prohnilost autokraticko-nevolnického řádu carského Ruska. V odhalování nevolnického řádu a tehdejšího liberalismu je hlavní síla Ševčenkova realismu. Jednou ze zvláštností Ševčenkova realismu je to, že vedle odhalování feudálně-nevolnického řádu dává také positivní obrazy představitelů lidových mas (Сліпий, Наймичка).

V odhalování tehdejšího feudálního řádu pokračoval Ševčenko také ve vyhnanství a vylíčil nám celou řadu postav představitelů tohoto řádu (Княжна, Варнак).

I jeho lyrika a povídky z doby vyhnanství mají protinevolnickou a revolučně-demokratickou tendenci. Proti carskému autokratismu bojuje Ševčenko také v posledních letech svého života počínaje Neofity a konče básní Бували войни.

Максим Рильський, *Поетика Шевченка*. Наукові записки II, 1946, Академія наук Української РСР, Інститут мови і літератури, стор. 21—29.

Maksym Ryľs'kyj svou statí vyvrací mínění některých literárních historiků dřívější doby o tom, že Ševčenko byl v básnictví samoukem a že sloh jeho básní se opírá jen o lidovou píseň a tím je nedokonalý. Ryľs'kyj rozhodně odmítá takováto tvrzení. Báseň Неофіти je svědectvím Ševčenkovy znalosti antického světa, jeho umění dobře použíti alegorie [*Бували войни (І небагатії невбогі), Барвінок цвів (Й недосвіта шкода!)*].

Ševčenko je celým systémem uměleckých obrazů a způsobů velmi blízký lidové tvorbě, jeho básně jsou protkány folklorními prvky, blíží se lidové stylistice (*Ой не п'ються пива, меди. — Ой, я свого чоловіка в дорогу послала. — Ой, маю, маю я оченята — Ой, стрічечка до стрічечки — Утоптала стежечку*, ale na druhé straně psal slohem velice vzdáleným od slohu folklorního (*Світе ясний, Муза, Неофіти*), psal slohem blízkým Puškinovi, Mickiewiczovi, Byronovi. Ševčenkův styl prošel evolucí. V prvních letech se setkáváme v jeho básních s ustálenými lidovými epithety (*вітер буйний, очі карі, море синє, чорні храми*), řidčeji s epithety romantické školy (*блідий місяць, сердитий місяць*). V pozdější době používá Ševčenko svých originálních epithet: *небо невмите, заспані хвилі, чорно брива доля, мережані та кучеряві вірші*).

Ve veršové technice byl Ševčenko mistrem, používal aliterace, měnil často rytmiku, a jeho hudební malba stojí v jedné řadě s malbou Puškinovou, Hugovou a Verlainovou.

Ve versifikaci se Ševčenko řídil s jedné strany sylabickým lidově-písňovým metrem s volným umístěním přízvuků s tendencí k choreu nebo amfibrachu, na druhé straně se řídil také sylabicko-tonickým metrem, především čtyřstopým jambem. To odpovídalo ideově thematickému růstu Ševčenkovu. Čím dále, tím více nabýval sylabicko-tonický verš převahy nad čistě sylabickým.

V stylistice Ševčenka hrají velkou úlohu církevněslovanské prvky. A Ševčenko jich používal především ve vysokém stylu, kdy čistě lidový jazyk nestačil. Sloh Ševčenka je charakteristický svou upřímností a je prost všeho pozérství.

V přepracované a zkrácené redakci vyšel tento článek Ryľs'kého ve sbírce jeho statí Максим Рильський, *Дружба народів — Статті* — Київ 1951, Державне видавництво художньої літератури.

Леонід Булаховський, *Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка*. Наукові записки II, 1946. Академия наук Української РСР, Інститут мови і літератури, стор. 30—53.

Ve svém článku prof. Leonid Bulachovs'kyj věnuje pozornost jedné ze zvláštností Ševčenkovy poetiky, které si doposud nikdo nevšímal. Je to apostrofování některých představ a pojmů, jako na př. rodné vlasti Ukrajiny, pravdy, osudu (dolja), slávy hrdinů básní, básníkových přátel, nepřátel lidu a t. d. Jeho apostrofování je prosté všeho réto-

rismu, je upřímné a emocionální. Této upřímnosti a emocionálnosti dosahuje Ševčenko zvláštními epithety, jež dělají apostrofované představy blízkými a intimními. Seznam takovýchto intimních epithet při apostrofování je obsahem studie Bulachovského o básnických prostředcích Ševčenkovy poetiky.

Ivan Paňkevič

Józef Magnuszewski, **Stosunki literackie polsko-czeskie w końcu XIX i na początku XX wieku.** Wrocław 1951, Zakład Nar. im. Ossolińskich. 199 str.

V bádání česko-polských styků literárních vzbuzovala již dávno zvláštní zájem episoda sblížení některých literárních skupin českých a polských v letech devadesátých, mezi nimiž byla navázána velmi intimní spolupráce. V popředí stojí tu především postava kritika a propagátora nových proudů uměleckých v Polsku, Zenona Przesmyckého, užívajícího pseudonymu Miriam, který navázal nejprve blízké osobní a literární styky s předními lumírovci, hlavně Vrchlickým a Zeyerem, a později věnoval bedlivou pozornost českému symbolismu; na to pak přímo navazuje velmi úzký vztah české a polské dekadence, inspirované především efemérním, ve své době však neobyčejně sugestivním vlivem „démonického" Stanislava Przybyszewského. Pro velké bohatství faktů i svou dobovou příznačnost stojí toto krátké období skutečně za podrobnější rozbor, i když dnes je hodnotíme podstatně jinak než ještě v nedávné době, stojící pod sugescí úpadkových theorií buržoasního umění.

Je proto nespornou zásluhou mladého polského slavisty, že první sebral dosud nejbohatší dostupný materiál, utřídil jej a pokusil se o jeho novou interpretaci, v mnohém opravující starší soudy, hodnotící mechanicky jen se stanoviska literární vzájemnosti dvou slovanských národů a považující za kladný přínos každé vzájemné přiblížení českých a polských kulturních snah. Tento zřetel nelze sice absolutně pominout, přece však je nutno jasně tu rozlišovati kladný přínos vzájemného působení od záporného, pokrokový od reakčního. Magnuszewski takto správně problém staví, snaží se o jeho vyřešení a v mnohém dospívá k přesvědčivým závěrům. Některé jeho soudy ovšem zůstávají sporné a také zveřejnění nového materiálu, zejména z netištěné korespondence, na leccos může vrhnout nové světlo.

Práce Magnuszewského je rozdělena do pěti oddílů. Po úvodních „prolegomenech", v nichž je věnována povšechná pozornost bezprostředně předcházejícímu období vzájemných styků česko-polských v období positivismu, věnuje autor druhý díl Z. Przesmyckému-Miriamovi, třetí spolupráci Przybyszewského s kruhem *Moderní revue,* ve čtvrtém se zabývá ohlasem Przybyszewského v dílech českých autorů, konečně v kapitole závěrečné, nazvané *Na dawnej drodze słowiańskiej wzajemności,* shrnuje ostatní projevy literární spolupráce tohoto období.

Již ve stručném úvodu, podávajícím obecnou charakteristiku práce, vyslovuje autor pozoruhodné zásadní stanovisko, které skutečně vytyčuje linii novému bádání o česko-polských vztazích v druhé polovině XIX. století: upozorňuje tu totiž na zvláštní význam česko-polských styků v období *positivismu,* kdy společenská struktura zemí českých a polských se vzájemně velmi přiblížila tím, že u obou národů se ujala vedení liberální buržoasie; pro vzájemné působení byla tak vytvořena neobyčejně příznivá základna a jeho charakter zvláště v první fázi tohoto období byl výrazně pokrokový. Magnuszewski správně uvádí, že vzápětí nato, kdy se obě literatury sbližovaly v *„honbě za chimérou krásy"* čistého umění, byly tu rozhodným krokem nazpět.

Je skutečně ku podivu, jak právě toto období je poměrně nedostatečně probádáno, práce o něm jsou zlomkovité a podstatné problémy zůstávají jaksi stranou badatelského

zájmu. Svědčí o tom zvláště poměrně nejbohatší bádání polských styků Jaroslava Vrchlického. Dosavadní práce se většinou obíraly Vrchlického vztahy osobními, soudy polských propagátorů Vrchlického díla a ohlasy romantické poesie polské, zvláště Ad. Mickiewicze v jeho díle vlastním. Tato bádání však zůstala většinou v oblasti zjišťování vnějších vlivů v duchu starší metody komparativní, které nepostihovalo nejpodstatnější rysy polského přínosu v díle českého básníka. Je příznačné, že téměř bez povšimnutí zůstával vztah Vrchlického k pokrokovým básníkům polského positivismu, ač jeho blízké styky s Ad. Asnykem a M. Konopnickou byly obecně známy. Unikaly tak pozornosti nejen bojovné rysy Vrchlického poesie, obracející se k době současné, ale zůstal nepostřehnut i revoluční prvek, který do Vrchlického díla pronikal z díla romantika Jul. Słowackého právě ve spojení s poesií positivistů; zůstávalo také utajeno, jak prostřednictvím M. Konopnické dílo Vrchlického pronikalo dokonce mezi polské dělnictvo. Takovýchto neprobádaných kapitol najdeme v tomto období jistě značně více; bude si třeba všimnout pokrokové polské žurnalistiky, publicistických statí Al. Świętochowského, který si přátelství k českému národu uchoval do konce života, stejně jako novinářské činnosti klasika polského kritického realismu, Bol. Prusa, českých styků A. Dygasińského a jiných. Po probádání česko-polských styků v období obrozenském, které bylo postaveno na pevný základ velkou a záslužnou prací M. Szyjkowského, zde bude třeba vytvořit druhý opěrný bod pro linii pokrokových styků obou národů v oblasti literatury. Práce Magnuszewského je věnována sice období následujícímu, které však vcelku správně hodnotí právě se zřetelem k této zásadní linii.

Magnuszewski však v úvodních statích své práce přináší i velmi cenné nové poznatky o období positivistickém. V „*prolegomenech*" kapitoly první podává povšechný nárys styků v období positivismu, zdůrazňuje jejich pokrokovost i bohatství a dospívá k správnému úsudku: „*Niesłusznie więc w dziejach wzajemności obu narodów wysuwa się pierwsze dziesiątki i koniec dziewiętnastego wieku, a zupełna niepamięć pokrywa bogaty dorobek lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych tegoż stulecia*". Magnuszewski cituje několik zajímavých soudů o Češích z positivistických časopisů, stručně rekapituluje činnost Bronisława Grabowského a podává přehled překladů z české literatury v tomto období. Na tento úvod navazuje však ještě první část následující kapitoly o Miriamovi. Přední přítel a propagátor Vrchlického v Polsku, literární kritik, theoretik a básník Zenon Przesmycki-Miriam, býval dosud u nás posuzován takřka výlučně jako zástupce modernistických směrů období imperialismu; unikalo přitom pozornosti to, co nyní Magnuszewski dovozuje a dokládá bohatým materiálem, že Miriamovo čechofilství vyrostlo z kořenů positivistických a positivistický charakter má i celá první fáze jeho zájmu o českou literaturu a styků s J. Vrchlickým.

Přesnému pohledu Magnuszewského na děje, k jejichž poznání přispívá bohatým novým materiálem i zásadně správným hodnotícím stanoviskem, vadí ovšem to, že v jednotlivostech přejímá někdy starší, nesprávné a skreslující soudy; nelze mu přitom vždy vytýkat nekritičnost, zvláště když opakuje tvrzení, jež skutečně nekriticky po sobě hlásaly řady i celé generace uznávaných autorit. Někdy však takovéto soudy v dalším textu Magnuszewski vyvrací sám buď soudem jiným, opačným, nebo i vlastním materiálem; těchto nesrovnalostí bylo lze se vyvarovat.

Tak hned na počátku se setkáváme s opakováním soudu některých badatelů polských o tom, že polská povstání XIX. století se u Čechů setkávala s nepochopením. Na str. 8 Magnuszewski praví: „*Polskie walki o wolność nie znajdowały w Czechach właściwego zrozumienia*"; podobně na str. 10 o roku 1863: „*Ci* (Češi) *bowiem znowu wykazali brak zrozumienia tak zasadniczego problemu, jakim był stosunek Polaków*

do carskiej Rosji". Dnes však máme již řadu prací, které na základě bohatého a přesvědčivého materiálu dokumentárního dokazují, jak hluboký byl ohlas polského boje za svobodu jak po r. 1830, tak zvláště po r. 1863, a právě z těchto zjištění je třeba vyjít při stanovení linie pokrokového polonofilství. Magnuszewski to ostatně sám dobře ví a na str. 15 výslovně praví, opět o roku 1863: „*Młodsze pokolenie* (sc. české) *ujrzało wtedy w powstaniu polskim walkę z despotyzmem carskim i sympatyzowało z demokratycznym programem »Czerwonych«*".

Není správný také celkový pohled Magnuszewského na starší českou literaturu před vystoupením Vrchlického, o níž soudí, že nesnášela v ohledu uměleckých hodnot srovnání se současnou literaturou polskou. Platí to sice o prvních desítiletích XIX. století, avšak později zvláště dílo Máchovo, Havlíčkovo, Němcové, Erbenovo, i první sbírky Nerudovy — nemluvě o Rukopisech, které přesto, že jde o falsifikáty, jsou i vysokou hodnotou uměleckou — plně snesou i nesporně vysoká měřítka tehdejší literatury polské, prožívající období svého největšího rozkvětu. Jiná je ovšem otázka, jak dalece náhodně vybrané a mnohdy nedokonale přeložené ukázky z těchto autorů, ztrácející se ještě mezi překlady četných autorů jiných, průměru polského skutečně nedosahujících, mohly prostředkovati skutečné poznání a správné hodnocení české literatury v jejích vrcholech. S tohoto stanoviska pak nelze nic namítat proti tvrzení Magnuszewského, že díla, přeložená v letech 60-tých a 70-tých z češtiny do polštiny, bylo by možno převážně charakterisovat jako literaturu lidovou, která „*se stávala užitečnou lekturou širokých vrstev čtenářských v ohledu na své sociální a slovansko-národní tendence, nemohla však vzbudit hlubšího zájmu svými literárními, uměleckými hodnotami*" (str. 24).

Jestliže tyto nesprávnosti v záslužné knížce Magnuszewského třeba přičíst na vrub některých ustálených soudů polských, stereotypní zjednodušování mnohých pramenů českých zatížilo poněkud na jeho charakteristice básníků „lumírovských". Tak Vrchlického stanovisko k vývoji lidstva ve sbírce „*Duch a svět*" jeví se mu jako „*łatwy optymizm*" (str. 45), což má skutečně oporu v běžné charakteristice Vrchlického „*zlomků epopeje*", jak u nás ze současných kritických soudů putovala do *Dějin* A. Nováka a odtud dále do nejrůznějších příruček; avšak podrobnější rozbor Vrchlického sbírek i samotného *Ducha a světa* ukazuje, že básníkův optimism rozhodně nebyl „*lehký*", nýbrž vyplynul z těžkého a bolestného boje. Takovýto zjednodušený Vrchlický českých příruček, přehlížejících celou dialektiku vnitřních rozporů v jeho tvorbě, vede pak polského autora k soudu opět jednostranně zjednodušujícímu na str. 25: „*Był to obdarzony wybitnym talentem poeta zwycięzkiego mieszczaństwa czeskiego, zaspokojonego w swych dążeniach gospodarczych, upodabniającego się do burżuazji zachodnio-europejskiej*".

Podobně nepřesný je i portrét J. Zeyera na str. 69: „*Na tle swojej twórczości przedstawia się on jako konsekwentny, odwrócony od współczesności neoromantyk, szukający na poły artystycznego, na poły religijnego ideału w przeszłości, średniowieczu i mistyce*". Avšak jednostrannost tohoto soudu koriguje sám Magnuszewski níže (str. 73), když v rozboru *Plojhara* zdůrazňuje politické a vlastenecké akcenty tohoto stěžejního Zeyerova díla.

Zdrželi jsme se poněkud déle u těchto několika nepřesných soudů ne proto, že bychom je chtěli zvlášť vyčítat polskému autorovi — těžisko jeho práce je jinde —, nýbrž proto, že je třeba se s nimi vypořádat, aby se zamezila jejich další „migrace" ve vědecké literatuře české i polské.

Od těchto obecných omylů, spíše přejatých a zděděných po předchůdcích, než přímo zaviněných mladým autorem, vraťme se však k vlastnímu jádru a přínosu jeho práce. Kapitola o Miriamovi, která následuje po stručném přehledu období positivistického,

rozebírá již materiál v plné šíři, pečlivě jej registruje a na jeho podkladě přistupuje k vědecky dobře podloženým soudům. Tato kapitola je rozdělena na tři části; v první, nazvané *W atmosferze Kółka Czeskiego i pod urokiem poezji Jarosława Vrchlickiego* se autor zabývá positivistickým obdobím Miriamovy činnosti, v druhé, pod titulem *W pogoni za chimerą piękna* ukazuje Miriama pod vlivem modernistických směrů francouzských, oddíl třetí (*Towarzysze*) je věnován Miriamovým současníkům a spolupracovníkům.

Magnuszewski tu dobře ukazuje, jak Miriamův zájem o českou literaturu vyrůstá z nadšeného zanícení studentské mládeže ve Varšavě v letech 80-tých, z počátku dosti bezradně hledá cestu, až získává pevné zaměření stykem s J. Vrchlickým, které do značné míry pak určuje i Miriamův vývoj ve vztahu k literatuře polské. Zajímavá je tu na př. zpráva o tom, jak Miriam r. 1883 přistupoval k vypracování antologie z české poesie; v Jelínkově *Slovanském sborníku* dal polský nadšenec uveřejnit výzvu k českým autorům, aby mu práci usnadnili zasíláním svých básní s poznámkami biografickými; jaký materiál se mohl touto cestou sejít, je jasné. Podobný ráz má i studie Miriamova o českých básnířkách, illustrovaná ukázkovými překlady, které vedle Němcové a Krásnohorské uvádějí do polské literatury zjevy úplně efemérní podle mechanického kriteria, že jde o píšící ženy.

J. Vrchlický svými radami později uvedl pořádek do příprav k antologii (která však nevyšla, jednotlivé překlady jsou rozptýleny po časopisech), zejména pak dal polskému příteli direktivu svou vlastní tvorbou básnickou. Z materiálu Magnuszewského zajímavě vyplývá, že v prvním období zcela v duchu positivismu zájem polského překladatele získávaly především Vrchlického básně, ostře zaměřené ideologicky. Miriam se zabývá hlavně sbírkami *Duch a svět* a *Sfinx* a zde nejvýše hodnotí právě příznačnou *Hymnu Lazarovu*, v níž se Vrchlický snaží řešit otázku dělnického proletariátu. Avšak Vrchlického *Vittoria Colonna* podobně, jako tomu bylo u mladých básníků českých, první zavádí polského překladatele na cestu samoúčelného „*čistého umění*". Vrchlický seznamuje také Miriama s moderní poesií francouzskou a italskou, z jeho studií a překladů poznává polský překladatel západoevropské symbolisty a dekadenty, na nichž později založil svou revisionistickou akci v literatuře polské.

Ukazuje se tu, a potvrzuje to ještě i následující kapitola o okruhu *Moderní revue*, že bezprostřední styk tehdejší literatury české s t. zv. světovými literaturami západními byl daleko těsnější než u současné literatury polské. Jako v době obrozenské Češi poznávali francouzský klasicismus a sentimentalismus prostřednictvím polským, tak nyní západní symbolismus a dekadence šly do Polska přes Čechy. Tento zjev svědčí sice o rychlém tempu „*dohánění*" evropské kultury u nás, které však již přestává být zjevem zdravým. Nejen že touto cestou v této době přicházejí vlivy převážně škodlivé, ale česká literatura v některých oblastech nemá dosti odolnosti, aby tyto vlivy strávila. Proto vlna cizího nánosu, provázená vlnou buržoasního kosmopolitismu, je u nás v této době podstatně silnější a nebezpečnější než v Polsku.

Tento nezdravý zvrat již ve stycích Miriamových s Vrchlickým Magnuszewski dobře vidí a správně charakterisuje. Sleduje jej pak dále v druhé části kapitoly, kde ukazuje Miriama v letech 90tých, kdy již sám byl delší dobu v Paříži a moderní poesii francouzskou nejen že poznal bezprostředněji než Vrchlický, ale také se k ní více přiblížil. Ve svých statích s Vrchlickým i polemisuje v názoru na symbolismus, orientuje se na nové autory, kteří se více blíží jeho novým uměleckým koncepcím a distancuje se do jisté míry od Vrchlického v jeho polemikách s mladými (na rozdíl od Br. Grabowského, který do nich bojovně zasahuje), ačkoli mu stále zachovává úctu a v článku

z r. 1895 neváhá jasně prohlásit, že Vrchlický je *magnus parens* celé současné poesie české (citát u Magnuszewského na str. 67).

Podrobnější pozornost bude třeba ještě věnovat zajímavé episodě nepříznivých soudů o Vrchlickém, které se objevily v polském tisku po polských premiérách dvou jeho her v r. 1890 a 1891. O této věci se již několikráte psalo, mluví o ní i Magnuszewski, ale dosud nebylo zjištěno celé pozadí věci, zejména jak dalece útoky polské souvisí se současnými útoky mladé generace české.

Po Vrchlickém sleduje Magnuszewski podrobně Miriamovy styky s J. Zeyerem i jinými literáty českými i další vývoj jeho českých zájmů, jak se jeví v jeho časopise *Chimera* po r. 1901. Se zdánlivou, zdůrazňovanou nepolitičností děl českých básníků, překládaných Miriamem do polštiny, zajímavě kontrastuje chování carské censury. U Magnuszewského se dovídáme, že z ohledu na censuru nejen že pravděpodobně bylo třeba vypustit nejodvážnější z *Hymnů Lazarových*, ale nebyla propuštěna ani Vrchlického *Eloe* a Zeyerovo *Srdce Pikangovo*.

Magnuszewski ukazuje, jak s postupující převahou kosmopolitně artistních prvků v činnosti Miriamově nejen se mění jeho zájem o jednotlivé české básníky, ale jeho pozornost k české literatuře utuchá postupně skoro vůbec a neožívá příliš ani po r. 1918.*)

Poměrně malou pozornost věnuje Magnuszewski rozboru Miriamových překladů, ale tato práce byla celkem uspokojivě již dříve vykonána v monografii M. Szurek-Wisti, *Miriam-tłumacz* (Kraków 1937). Zajímavým doplňkem je charakteristika vlivu Vrchlického na originální básně Miriamovy, ač tato složka činnosti propagátora nových uměleckých proudů v Polsku nemá valného významu.

V třetí části kapitoly rozebírá stručně Magnuszewski několik autorů, kteří paralelně s Miriamem se zabývali literaturou českou; větší pozornost věnuje takřka zapomenutému novoromantiku W. Rolicz-Liederovi a básníku a překladateli A. Langemu.

Třetí kapitola je věnována pověstné, kdysi velmi hlučné episodě St. Przybyszewského a jeho stykům s českou dekadencí. O této otázce bylo již hodně psáno, avšak Magnuszewski tu opět shrnuje a doplňuje známý materiál a posuzuje jej se správným kritickým odstupem od úpadkového směru, který tu do česko-polských literárních styků zasáhl. Jeho prameny tu byla především uveřejněná korespondence Przybyszewského, v níž jeho české styky bohatě dokládají četné listy Arnošta Procházky, pak materiál časopisecký, hlavně celá *Moderní revue* a krakovský modernistický časopis *Życie*, po krátkou dobu redigovaný St. Przybyszewským. Tento materiál ovšem není úplný. Magnuszewskému nemohly být známy doklady z korespondence Jiřího Karáska

---

*) Magnuszewski tu jako doklad oživení zájmu Miriama o Čechy cituje jedno místo z mého rozhovoru s Miriamem, který jsem uveřejnil v časopise *Demokratický střed* r. 1928, a dodává: „*Taką myślą nie kierował się tłumacz Zeyera, ale młody student, członek Kółka Czeskiego pracujący nad polską antologią poezji czeskiej*“. Pochybuji sice, že Magnuszewski vložil do této věty záměrný jinotaj, ale bezděky vystihl něco, co jsem si při četbě sám teprve uvědomil a co pokládám za svou povinnost vysvětlit zvláště proto, že uvedeného rozhovoru jako posledního obšírnějšího projevu Miriamova o českých věcech bývá používáno i jinde. Citované Magnuszewského zjištění platí sice správně o Miriamově minulosti, ale ještě více se hodí na druhého účastníka rozmluvy, totiž na mne. Je třeba proto říci, že rozhovor Miriam sám ani nepsal, ani nediktoval, nýbrž na základě poznámek jsem jej psal já. Rukopis jsem ovšem Miriamovi ukázal, on se nejprve pozastavil nad tím, že uvádím jeho myšlenky v první osobě, jako by on sám mluvil, ale pak text plně schválil a dal svolení k jeho uveřejnění v této formě. Z toho vyplývá, že v rozhovoru není sice nic, co by bylo v rozporu s tehdejšími Miriamovými názory, ale do formulace se mohlo dostat leccos, co jsem vyposlouchal bezděky sám.

ze Lvovic, který doklady svých osobních styků s literáty bedlivě střežil před zvídavým okem literárních historiků. Nyní, po jeho smrti, listy Przybyszewského jeho nejbližšímu českému příteli byly vědecké veřejnosti zpřístupněny, ale opět jen částečně. Přístup k značnému počtu těchto listů Karásek v poslední vůli na delší dobu zakázal. Tohoto nového materiálu první použil nedávno také již zesnulý prof. M. Szyjkowski a výsledky svého studia shrnul ve větší, dosud netištěné studii o podobném thematu, jako tato část práce Magnuszewského. Kromě listů samotného Przybyszewského mohl nahlédnout i do dosti bohaté korespondence kritika St. Lacka, který udržoval styky s českými dekadenty z pověření redakce krakovského *Życia* a psal studii o Karáskovi. Tento nový materiál přináší sice řadu nových detailních poznatků, ale v zásadě se jím obraz, podaný Magnuszewským, nemění. Zmíněná studie Szyjkowského proti Magnuszewskému podrobněji rozpracovává pozdější období Przybyszewského styků s Čechy, zvláště ohlas provedení jeho divadelních her.

Magnuszewski celkem správně charakterisuje dekadenci českou a polskou a sleduje potom rozvoj styků těchto dvou isolovaných literárních skupin, počínaje prvními ohlasy Przybyszewského statí, publikovaných ještě německy, u českých dekadentů, přes navázání osobních styků, překlady, redakční spolupráci až po poslední léta, kdy bouřlivá fáze dekadentní éry dávno patřila minulosti a někdejší umělečtí reformátoři dožívali takřka v zapomenutí.

Hlavní pozornost je tu věnována především Przybyszewskému, A. Procházkovi a J. Karáskovi, vedle nich se však Magnuszewski zabývá i řadou autorů jiných, z Poláků na př. M. Szukiewiczem a St. Wyspiańským. Při této příležitosti upozorňuji, že u Wyspiańského stálo by za bližší prostudování, zda v jeho prvních, antických dramatech se neprojevil poněkud i vliv J. Vrchlického. Wyspiański počal tvořit právě v době, kdy Miriam prostřednictvím Vrchlického propagoval nové směry umělecké, Prahou pak projížděl právě r. 1890, kdy slavila triumfy i na foru mezinárodním (vídeňská výstava) Vrchlického *Hippodamie*.

V podrobnostech upozornil bych ještě na toto: nezdá se mi plně opodstatněné mínění Magnuszewského na str. 114, že Przybyszewski svou pochvalu českého modernismu v prospektu *Pro domo mea* k *De profundis* psal v době, kdy ještě nebyl v kontaktu s *Moderní revue*. Korespondence dokládá, že časová souvislost byla velmi těsná. Informace, zde uvedené, zejména jméno J. S. Machara, svědčí sice o tom, že z kruhu českých dekadentů čerpány nebyly, ale sám fakt tak pochlebného umístění české literatury v čele evropského modernismu zdá se mi ohlasem nadšeného přijetí Przybyszewského mezi Čechy, o němž se dověděl z prvních listů Procházkových a Karáskových. „*Nieznany krytyk (podp. Kj.)*", jehož kritiku Przybyszewského *Satans-kinder* v *Rozhledech* cituje Magnuszewski na str. 122, je nejpravděpodobněji F. V. Krejčí. Dále je třeba zrevidovat bibliografický údaj, přejatý Magnuszewským z jiného pramene na str. 150, že první díl Przybyszewského pamětí *Moi współcześni* vyšel r. 1925 jako český originál v překladu V. Kosnara; v českých bibliografiích ani v pražských knihovnách se tento překlad nevyskytuje. Konečně je tu Przybyszewského přednáška v Praze r. 1923, kterou Magnuszewski, podobně jako i jiné práce, líčí na základě vlastních slov Przybyszewského v korespondenci; je to líčení velmi stylisované, značně odporující vzpomínkám současníků. Je to legenda, kterou není nutno vyvracet, protože se netýká ničeho podstatného, ale třeba upozornit, aby se necitovala jako pravda.

Metodou svého zpracování i dosaženými výsledky je značně problematická kapitola následující, nazvaná *Czescy przybyszewszczycy*. Postupem starší komparatistiky zjišťuje tu Magnuszewski přímé ohlasy díla polského vůdce dekadence u českých autorů, pro-

bíraje tak postupně O. Březinu, A. Sovu, A. Procházku, J. Karáska ze Lvovic, K. Hlaváčka, S. K. Neumanna, V. Dyka a několik drobnějších spolupracovníků *Moderní revue*, zčásti dnes již zapomenutých.

Magnuszewski je si dobře vědom, jak při zdánlivé snadnosti je to úkol neobyčejně těžký. Przybyszewského vliv tu nesporně byl, je doložen i četnými vnějšími fakty, jako vzájemným stykem, vlastními projevy spisovatelů českých o Przybyszewském i celou atmosférou doby a světovou módou przybyszevštiny. Avšak shody v látkách, motivech, obrazech, slovníku i celkovém ladění mají tak obecný charakter a vyskytují se i u mnohých jiných soudobých autorů různých literatur, že tu jde spíše o jakýsi obecný majetek evropské dekadence, v němž podíl Przybyszewského je sice velmi podstatný, ale ne výlučný, ani přesně zjistitelný. Magnuszewski je si této obtíže plně vědom, správně dekadentní vlivy charakterisuje a postupuje velmi opatrně, takže celkem proti jím uváděným shodám nelze podstatně nic namítat; nelze však také plně vyloučit ani možnost výkladu jiného. Další otázkou ovšem je, zda tato zjištění jednotlivých, z celku vytržených shod, stojí za námahu, která na ně byla vynaložena.

Bylo by zde značně důležitější, stanovit význam dekadentních vlivů a ohlasů v celku literárního díla jednotlivých autorů, zdůvodnit je z logiky jejich vývoje, a tam, kde autoři později od dekadentní episody dospěli zcela jinam, jako zejména S. K. Neumann a V. Dyk, ukázat, jak se od těchto vlivů osvobodili. Zajímavé je zjištění, že u K. Hlaváčka se poměrně slabě projevuje vliv Przybyszewského v jeho verších, zato velmi silně v dílech výtvarných i teoretických a kritických statích o výtvarném umění.

Poslední kapitola ještě jen velmi stručně registruje některé jiné projevy česko-polské spolupráce, zmiňuje se o krakovském *Klubu slovanském*, vedeném M. Zdziechowským, podrobněji se zabývá prací M. Szukiewicze, uvádí české hry, provedené na polských scénách, a některé překlady, zvláště antologie Konráda Zaleského i literární ohlasy t. zv. *neoslavismu*. Jsou to údaje cenné a zajímavé, ale zlomkovité a nevyčerpávající, které by bylo třeba v mnohém doplnit.

Vcelku je možno říci, že svědomitá práce Magnuszewského je velmi cenným přínosem pro bádání česko-polských literárních styků jak svým bohatým materiálem, tak zásadně správným postojem autorovým k látce. Přes některé mezery v materiálu a dílčí nesprávnosti přispívá značně k definitivnímu osvětlení česko-polské literární spolupráce v období imperialismu.

Karel Krejčí

Maria Dłuska: **Studia z historii i teorii wersyfikacji polskiej.** I—II. Kraków 1948, 1950, Pol. akad. umiejętn., VI+367, V+379 str.

V prvním svazku této rozsáhlé práce sleduje autorka etapy *vývoje polského sylabismu* od nejstarších dob až do přítomnosti. Po teoretickém úvodě, v němž vykládá základní pojmy, obírá se veršem staropolským a dále ukazuje, jak byl typ verše středověkého vytlačen veršem sylabickým. Proměny sylabismu v historickém vývoji sleduje na verši třináctislabičném. Ve své nejstarší podobě byl tento verš orientován větně (dělení básně na verše a poloverše bylo podloženo syntakticky), později se však úloha intonace ztrácí a ve výstavbě verše dostává úlohu přízvuk.

Při svých vývodech, které dokládá hojným materiálem a příklady, řeší autorka také některé problémy obecné a přechází do polemiky. Jde jednak o moje pojetí staropolského verše, které jsem formuloval zejména v knize *Staropolský verš ve srovnání se staročeským* (Praha 1937, dále zkracuji Stpv), jednak o některé názory zesnulého theoretika polského verše Fr. Siedleckého (*Studia z metryki polskiej*, Vilno 1937).

Protože jde o vyjasnění některých zásadních otázek, všimneme si polemické části práce poněkud podrobněji.

S *mým pojetím staropolského verše* nesouhlasí autorka hlavně ve dvou bodech: v problému hloubky vlivu staročeského verše na verš staropolský a v problému metrických tendencí v staropolském verši.

Snad bude dobře, jestliže úvodem zrekapituluji stručně základní these své knihy. — V práci šlo o srovnání dvou veršových systémů; proto jsem vycházel z verše staročeského a konstatoval, co má s ním společného verš staropolský. Zjistil jsem, že staropolský verš obráží všechny různotvary verše staročeského. Shledal jsem v staropolském básnictví verš bezrozměrný (O Tęczyńském), verš na rozmezí mezi veršem bezrozměrným a osmislabičným (Słota, legenda o sv. Alexiovi) a verš o pevném počtu slabik; v mluvních skladbách je to verš osmislabičný, v písních se však uplatnily i jiné sylabické rozměry. Pokud jde o mluvní verš osmislabičný, který je ze sylabických rozměrů nejdůležitější, zjistil jsem, že se v něm uplatňoval slovní přízvuk, ne však jako prvek konstantní, nýbrž jen jako metrická tendence. I to odpovídá poměrům ve verši staročeském. V osmislabičném stpol. verši nalezl jsem dále podle metrických tendencí obdobu staročeského verše lyrického, lyrickoepického i epického (ve skladbách s nepřesným sylabismem). V písních jsem nalezl obdobu českých jambů.

Tyto „jambické" písně jsem nazval podle metrického půdorysu — s jistými výhradami ovšem — písněmi daktylskými; o problému se pak rozepsal K. Horálek v článku *Rozbor verše a staropolský přízvuk*, Slovo a slovesnost 8, 1942, 57 a ve Studiích o slovanském verši, Sborník filologický 12—15, 1946, 261. Odpověděl jsem mu v článku *Kapitolky ze srovnávací metriky česko-polské*, Ročenka pedagogické fakulty MU 1947, 153.

Při těsné souvislosti obou literatur, staročeské a staropolské, je jistě nasnadě můj výklad, že v staropolském básnictví musíme počítat s velikým vlivem staročeského verše. V obou studiích Horálkových jsou sneseny ostatně ještě doklady nové, které mou thesi podporují.

Jestliže Dłuska nechce vyložit úplnou obdobu obou veršových systémů vlivem veršové techniky české, musela by najít jiný, schůdnější výklad. Bylo by to ovšem velmi nesnadné, zejména proto, že v mezích osmislabičného verše je obdoba ve způsobu využití metrických tendencí evidentní. Je tedy těžko mluvit, že jsem nějak vliv staročeského verše na staropolský verš přecenil. Dłuska vidí vliv stč. verše jinýma očima proto, že nepočítá s metrickými tendencemi jako s rozhodnými faktory. Tím však obraz staropolského verše jen ochuzuje a zjednodušuje na protiklad sylabismu „více přesného" a „méně přesného".

Ve výkladu sylabismu co do přesnosti je další rozdíl mezi její a mou interpretací stpol. verše. Dłuska, jak jsem již řekl, resignuje na sledování metrických tendencí jako složek zásadní důležitosti a rozeznává v staropolském verši jen typy sylabismu. Je to verš *asylabický*, pak je to *sylabizm względny* a konečně *sylabizm ścisły*. V mé terminologii odpovídal by asylabismu asi „verš bezrozměrný" a sylabizm względny by byl obdobou toho, co jsem označil jako „přechodný typ mezi veršem o přesném počtu slabik a veršem bezrozměrným". Rozdíl je však v tom, které skladby do jednotlivých typů řadíme. Jde zejména o Wiersz Słoty o zachowaniu się przy stole (dále zkracuji Słota) a o verše legendy o sv. Alexiovi (dále zkracuji Alx.). Dłuska řadí tyto básně mezi skladby asylabické, kdežto já je pokládám za přechodný typ mezi veršem bezrozměrným a osmislabičným; vycházím z toho, že jejich verš jasně gravituje k osmislabičnosti, t. j. většina odchylek nepřesahuje jednu slabiku in plus nebo in minus. O verši bez-

rozměrném mluvím jen tam, kde je variační šíře větší (jako u stč. Dalimilovy kroniky nebo u stpol. písně O Tęczyńském). Jestliže Dłuska pokládá za účelné podržet své nynější rozlišování sylabismu přesného a relativního (v její terminologii „sylabizm względny"; je příznačné, že verš básně Rozmowa ze śmiercią je v jejím pojetí asylabický), měla by doplnit svou klasifikaci tím, že by odlišila verš typu Słoty a Alx. od bezrozměrného verše v pravém slova smyslu. Tak bychom dostali typy čtyři: 1. asylabismus, 2. typ verše Słoty, 3. sylabismus relativní, 4. sylabismus přesný. Podle nynějšího pojetí Dłuska spojuje do jedné kategorie typ 1. a 2. a já typ 3. a 4. Přesnější rozlišení by jistě nebylo na škodu.

Nemohu se ubránit dojmu, že při polemice Dłuska bere některé formulace příliš ukvapeně, aniž by se snažila proniknout k jejich jádru. Pak bije pochopitelně celá její polemická verva do prázdna. Nápadné je to právě při otázce sylabismu. Dłuska cituje (str. 180) mou obecnou charakteristiku staropolského verše (Stpv. 10), ale přitom jí zřejmě uchází význam slovního obratu „konstantní prvky jsou s hlediska slovního jen dva". Nechtěl jsem přece říci, že každý jednotlivý verš *musí* nutně oba zmíněné prvky mít; formulace zřejmě znamenala asi tolik, že veršový systém, který popisuji, *počítá* s označenými dvěma konstantami. Vždyť dále na několika místech přímo píši o verši *bezrozměrném* (str. 13, 39n, 49). Jinde Dłuska říká sice správně, že v Alx. není osmislabičnost konstantou, ale polemisuje zbytečně (str. 184); přeskočila patrně stránku Stpv. 13, kde mluvím zřetelně o tom, že Alx. a Słota jsou skladby, psané *přechodnou* formou mezi veršem bezrozměrným a rozměrným. Podobně asi Dłuské ušel přesný význam slovíčka „zpravidla". Na str. 185 své práce uvádí totiž čtyřverší skládající se ze dvou veršů osmislabičných a dvou šestislabičných jako příklad na to, že nemám pravdu, když tvrdím, že ve zkoumaném veršovém typu odchylky zpravidla nepřesahují jednu slabiku in plus nebo in minus (Stpv. 13). Slovíčko „zpravidla" však jasně naznačuje, že ve skladbě *mohou* být i verše o jiném počtu slabik, ale ty jsou právě jen odchylkami od pravidla.

Rychlé čtení svádí Dłuskou i k jiným nepřesnostem. Na str. 195 píše o staročeském rýmu: „Czeski wiersz zadowalał się rymem jednosylabowym, tylko tam, gdzie ostatnia sylaba wiersza stanowiła osobny wyraz, ale gdzie dwie ostatnie sylaby wiersza należały do jednego wyrazu, rym musiał być dwuzgłoskowy"; z tohoto pravidla pak vyvozuje rozdíly mezi rýmem staročeským a staropolským. Formulaci převzala z Jakobsonovy staré studie *O češskom stiche*; jeho novější práce Verš staročeský (Čs. vlastivěda III, 1934, 429) ušla bohužel její pozornosti — tam však Jakobson charakterisoval stč. rým poněkud jinak. Ale i když zůstaneme u pravidla formulovaného v knížce O češskom stiche, je jasné, že nejde o pravidlo, které by platilo bezvýjimečně, nýbrž že jde jen o povšechnou charakteristiku, která stanoví nejobecnější tendence. Dłuska uvádí jako příklad na staročeský rým čtyři verše z Hradeckého rukopisu. Nevšimla si však, že i v Hradeckém rukopise se najdou desítky příkladů, které porážejí pravidlo, s kterým operuje. Uvádíme na př. jen začátek legendy o sv. Prokopu:

Slyšte, staří, i vy, děti,
co jáz vám chci pověděti
o dědicěvi slovensk*ém*,
ěiž o Prokopovi svat*ém*,
jenž sě jest v Čechách narodil,
svój zákon dobřě rozplodil,
zákon svatý věrně pl*nil*
a veliké divy či*nil*.

V jiných skladbách najdeme příkladů celé stovky. Uvádím na př. úryvek z Tristrama (Výbor z lit. české I, 1845, 805):

na vše strany okolo se*be*
přitiště země králi svému k služ*bě*;
podlé něho nemohla nižádná země leže*ti*,
by nemusela jemu platu dá*ti*,
kromě Kornvalis jedi*né*
a jiné všecky obec*né*;
neb Marka krále ještě pod se podtiskl neb*yl*,
ten na něho nic neobrát*il*.

Rozdíl, který hledá Dłuska mezi českým a polským rýmem, mizí.

Cenné jsou poznámky Dłuské o mezislovních předělech ve staré polštině (186n). Dłuska správně ukazuje, že je velmi nesnadné rekonstruovat v staropolském textu hranice přízvukových jednotek. S tím však samozřejmě počítá každý, kdo staropolský (nebo staročeský) verš studuje. Jistě by bylo velmi problematické dělat podstatné závěry v rozboru podrobností ve frázování *isolované* skladby. Pro srovnání *řady* skladeb však eventuální chyby nevadí, ovšem za předpokladu, že všechny rozbory jsou zpracovány podle téže methody. Přiznejme, že se badatel dopouští některých chyb; pokud se však dopustil týchž chyb v celé produkci, kterou srovnává, nemusí být ony chyby překážkou pro výsledek srovnání. Je ovšem samozřejmé, že z m a l ý c h výkyvů statistických údajů nelze dělat závěry.

K otázce vlivu staročeského verše na staropolský vrací se Dłuska ještě na str. 192, kde píše: „Nie zamierzam negować wpływu wersyfikacji czeskiej na polską, jak to zresztą już zaznaczyłam, podając charakterystykę ogólną naszego XV-wiecznego sylabizmu względnego. Wyraziłam tam nawet przypuszczenie, że nasz wiersz asylabiczny może nie być tworem rodzimym, ale zapożyczonym v czeskiej poezji. Jednakże nie przypuszczam, ażeby ten wiersz był, jak się to Hrabák w jednym ze zdań wyżej cytowanych wyraził, zapożyczony „přesně“, tj. ściśle, dokładnie, powiedzmy: wiernie skopiowany.“ — Po této formulaci se mi zdá, že polemická verva zavedla Dłuskou trochu daleko: netvrdil jsem přece, že český verš je napodoben *absolutně věrně*, ale naopak jsem vytyčil rozdíly mezi veršem stč. a stpol. (Stpv. 20—22: ráz vlnovité křivky přízvuků, méně výrazné odlišení lyrického a epického verše, 32: nepřesná obdoba stč. jambu — mluvil jsem o „daktylech“).

Po tom, co jsem uvedl, vyznívá ovšem prázdně zakončení polemického odstavce na str. 193, kde Dłuska píše: „Z jakiejkolwiek więc strony zbliżyć się do tej sprawy, rola akcentu nie przestaje być drugorzędna, nie wchodząca w schemat wzorca, którego jedynymi konstantami pozostają granice składniowo-intonacyjne i rymy.“ Na první pohled to sice vypadá, jako kdyby mne porazila nějakým objevem o úloze přízvuku, ale ve skutečnosti je celá formulace jen opisem toho, co říkám v Stv. na několika místech: že přízvuk se uplatňuje jen jako metrická tendence.

Nyní k S i e d l e c k é m u. Dłuska mu vytýká, že nesprávně hledá funkci přízvuku v stpol. verši. Pravdu má potud, pokud jde o přízvuk v klausuli verše. Pokud však jde o obecný problém, zda byl přízvuk netečný nebo ne, má pravdu Siedlecki. Ostatně i Dłuska přiznává, že docela netečný přízvuk nebyl, srovn. 170 n. Jde jen o to, zda episodický prostředek (jak Dłuska přízvuk pojímá) byl součástí schematu nebo ne. Zde jsme znova u problému metrických tendencí, t. j. u problému, zda má zkoumání verše s nimi počítat. Soudím, že s nimi musí počítat aspoň tam, kde slouží k rozlišování genrů (lyrika, epika). A to je ve verši stč. i stpol.

Bystré jsou poznámky Dłuské o střední dieresi (sredniówka). Správně vytýká Siedleckému, že klade do stejné roviny dieresi uprostřed verše a na konci verše. Také je správná její charakteristika střední dierese jako konstanty druhého stupně. Nepřesvědčuje mne však názor, který Dłuska pronáší na str. 292 n.: »Nie łudźmy się, że „struktura metryczna“ w poezji naszej, takiej, o jakiej tu mówimy, „zdolna jest realizować *językowo uzasadnione* potencjalne przedziały międzywyrazowe“ sama przez się i bez naruszenia głębszej istoty utworu. Zrealizować przedział międzywyrazowy, albo też „zaktualizować w mniejszym lub większym stopniu potencjalną jego (złożenia) wielowyrazowość“ (Siedl. I. 126), znaczy nie co innego, jak wytworzyć przedział międzyzestrojowy w punkcie takiego zbiegu dwóch wyrazów czy wyrazków, w którym normalnie żadna granica nie istnieje.« Fonetická realisace se ovšem příčí takové deformaci, o jaké Dłuska píše, ale je otázka, zda se nemají podobné případy interpretovat jako obdoba enjambementu.

Hodně místa věnuje Dłuska Siedleckého teorii transakcentace (308 n). Siedlecki soudil, že již v staré polské poesii (a pak v celém dalším jejím vývoji) byl konstantou v klausuli verše a před střední dieresí akcent paroxytonický; když v některé ze zmíněných posic bylo slovo s gramatickým přízvukem oxytonickým nebo proparoxytonickým, podle Siedleckého posouval se akcent onoho slova tak, jak toho vyžadovala struktura verše. Dłuska tuto theorii právem zavrhuje (str. 355); materiál, který Siedlecki shromáždil, je bohatý a cenný, ale jeho interpretace neobstojí. Proto jsem již před lety při referátě o jeho knize (Slovo a slovesnost 4, 1938, 50) navrhl, aby raději mluvil o *neúplné realisaci* metrického úkolu než o transakcentaci. Dodávám, že nepokládám takové případy, v nichž Siedlecki předpokládá transakcentaci, za „chyby“ soudobných básníků; podle mého mínění jde o to, že verš na daném místě nevyžadoval důsledné podkládání dané slabiky slovními přízvuky, t. j. její podkládání slovním přízvukem bylo jen metrickou tendencí.

V prvním svazku, jak jsme již uvedli, je podrobný obraz polského třináctislabičného verše v jeho vývoji. Tento rozbor zde nebudeme podrobně sledovat, neboť jde o problémy specificky polské. Tím více podnětů pro studium českého verše přináší však *druhý svazek*, který se obírá veršem sylabotonickým a čistě tonickým, tedy typy známými i z literatury české.

Sylabotonický verš definuje Dłuska na str. 1 takto: „Sylabotonizm polski jest odmianą wiersza sylabicznego, tym się odznaczającą wśród innych sylabizmów, że wszystkie akcenty w nim są uporządkowane i muszą w izorytmicznych wierszach stale przypadać na te same miejsca. W ten sposób powstaje dla wiersza podwójny rygor: jednakowa ilość sylab i stała liczba jednakowo rozłożonych akcentów. Jednakże nasz zwyczaj wersyfikacyjny rozluźnia nieco obydwa rygory: izosylabizm obowiązuje do ostatniej akcentowanej zgłoski włącznie, jedna lub nawet dwie przypadające po niej sylaby nieakcentowane mogą być w końcu wiersza odjęte (katalektyczne trocheje, amfibrachy, nawet daktyle), albo przeciwnie, dodane (hiperkatalektyczne jamby i anapesty). Z drugiej strony miejsce pierwszego akcentu w wierszu nie jest ściśle przestrzegane i dopiero poczynając od drugiego akcentu regularność akcentowa jest nienaruszalna.“ Tato definice platí v podstatě i pro český verš, ale s výjimkou anakruse, kde je v teorii českého verše ještě mnoho nevyjasněného. Přesto však v pohledu Dłuské něco schází, totiž přihlížení k metrickým konstantám a tendencím, které se ukázalo velmi plodným při studiu sylabotonického verše českého.

V českém sylabotonickém verši je totiž konstantou to, že na t. zv. lehké doby nesmějí připadat slovní přízvuky; podkládání t. zv. těžkých dob slovními přízvuky se

uplatňuje naproti tomu jako tendence, která je ovšem pro různé těžké doby různě důrazná. Jako příklad uvádím první sloku známé Kollárovy znělky:

Pracuj každý s chutí usilovnou
na národu roli dědičné,
cesty mohou býti rozličné,
jenom vůli mějme všichni rovnou.

V 1. verši uvedené sloky jsou čtyři přízvuky slovní a pět metrických, ve 4. verši je pět přízvuků slovních a pět metrických; ve 2. verši jsou tři přízvuky slovní a pět metrických, ve 3. verši je metrických přízvuků rovněž pět, ale slovní čtyři. Ve všech případech, kde není těžká doba podložena slovním přízvukem, je slovní přízvuk suplován t. zv. přízvukem vedlejším. — V historickém vývoji má rozdílný způsob podkládání těžkých dob slovními přízvuky významnou úlohu a je v různých vývojových etapách různý; některé školy se důslednému podkládání těžkých dob slovními přízvuky (rozuměj: hlavními slovními přízvuky) brání, jiné je naopak preferují. Myslím, že to platí i pro polský sylabotonický verš a že by sledování těchto metrických tendencí jen prospělo plastickému obrazu jeho vývoje.

Dále sleduje Dłuska vznik polského sylabotonického verše, opírajíc se o své pojetí verše staropolského, o němž byla řeč výše. Podle tohoto pojetí se jí nutně obraz jeví tak, že o sylabotonismu lze mluvit teprve od Kochanowského, jehož pokusy však nenašly následníků, takže souvislý vývoj se dá sledovat až od Krasického.

Při svých výkladech Dłuska výstižně a přesvědčivě ukazuje, jak na rozvoj sylabotonického verše působily theorie. Kdyby se byl polský sylabotonický verš vyvíjel z domácího verše sylabického (z episodického sylabotonismu v jeho rámcích), musely by v něm dominovat trocheje a amfibrachy, t. j. stopy by se formovaly ve shodě s přízvukovým rázem polštiny. Ve skutečnosti však probíhal vývoj jinak: „Wzorce nowego typu wyrosły w naszej poezji z marzeń o heksametrze, z dążeń naśladowczych, mających za wzór metrykę antyczną. Naśladowały więc stopy antyczne i usiłowały realizować je w języku, bez względu na to, czy rodzaj stopy łatwo się godził z tokiem językowym, czy nie.“ (Str. 60 n.) Proto také autorka věnuje hodně pozornosti polskému přízvučnému hexametru a jeho vývoji a vrací se k němu pak ještě jednou, při výkladech o verši čistě tonickém (str. 136nn. a 322nn.).

Proti starším teoretikům Dłuska správně přihlíží při interpretaci materiálu k hranicím hlavních celků a k stopě jako jazykové realitě (str. 64, 66, 79, 81, 88). To ji vede pak logicky k problému nestopového sylabotonismu a mnohoznačnosti (wieloznaczności) stopové struktury.

Nestopový sylabotonismus (str. 104 nn.) je na př. v těchto verších Dziadů:

Panie, on zgrzeszył / przeciwko Tobie / zgrzeszył on bardzo.
Lecz płaczą nad nim, / modlą się, za nim, / Twoi Anieli.

Je to verš sylabický, v němž vzniká zásada několika stabilisovaných akcentů v každém verši (v našich příkladech jsou v každém verši tři) jako důsledek stálých dieresí. Takovýto verš má sice stálý počet slabik i závazných slovních přízvuků, nejsou v něm však pravidelné stopy. (Na př. první členy veršů našeho příkladu se liší místem prvního přízvuku: *Panie, on zgrzeszył* ... // *Lecz płaczą nad nim* ...)

Pro teorii českého verše, kde se s čistě sylabickým veršem nepočítá, takovéto typy verše nepadají ovšem v úvahu (pociťovaly by se asi jako verš čistě tonický), zato však padá v úvahu m n o h o z n a č n o s t s t o p o v é s t r u k t u r y, o níž píše Dłuska dále (str. 119nn.). S tímto zjevem se potkáváme zejména u jambů, kde jde členění jazykové

proti členění metrickému a tak na př. místo členění podle schematu __´ | __´ | __´ | __ vzniká členění podle schematu __´__ | ´__ | ´__:

Raz / siadłam / obok stru- / mienia,
U- / brawszy / czoło / kwia- / tami
— — —
Raz / siadłam / obok / strumienia,
Ubrawszy / czoło / kwiatami
(Brodziński)

Postřeh Dłuské je velmi podnětný, zbývá však řešit ještě otázku, zda v takovém případě máme mluvit o jambu domnělém nebo skutečném. Pro rozřešení této otázky je třeba přihlížet systematicky k přízvuku větnému. (V českém „falešném jambu“ __ | ´__ ´__ | ´__ se totiž slovní větný přízvuk uplatňuje jinak než u trocheje.)

Dłuska je neobyčejně nadaná pro jemné chápání rytmických odstínů. Proto přihlíží k funkci větných přízvuků, které za jistých okolností (při momentech dramatického napětí a pod.) jako nositelky metrického přízvuku pohlcují přízvuk sousedního slova, na př.:

O wy, co cierpieć umiecie w pokorze,
wy, co no- / *sicie krzywd* / waszych łańcuchy,
jako wroś- / *niętą w kark* / krwawą obrożę
(Konopicka)

Velikou pozornost věnuje autorka verši čistě tonickému (str. 193—357). Pro polskou literaturu je to nejmladší veršový typ, založený důsledně na slovních a intonačních celcích. Jeho zásady zformulovali teoreticky už Zawodziński a Siedlecki, kteří správně upozornili na dva faktory, že totiž (1.) pro tento verš je charakteristický stále stejný počet těžkých dob při proměnlivém počtu slabik, ale (2.) ne každý hlavní přízvuk je eo ipso strukturním prvkem metra (t. j. tonismus ignoruje celá slova, takže operuje vlastně přízvuky větnými). Žádný z obou teoretiků nedovedl však vyložit, jak vzniká v tomto veršovém systému pocit isochronismu.

Dłuska tuto otázku správně řeší. Konstatuje, že se v tomto veršovém typu jako jednotka času pociťuje „zestrój akcentowy“, t. j. že se tempo vyrovnává rychlostí přednesu. Na př. ve dvojverší

Korzenie żyją w ziemi, liście rosną nad ziemią.
Liście usychają co roku — korzenie trwają i drzemią.
(Iłłakowiczówna)

slovo *usychają* se čte výrazně rychleji než všechna ostatní slova obou veršů. (Je to prostředek dobře známý z českého verše volného.)

Z teoretických výkladů obecného rázu řeší Dłuska dále dvě základní otázky, totiž poměr tonického verše k oběma typům dříve probraným, sylabismu a sylabotonismu.

Poměr sylabismu k čistému tonismu je tím více zajímavý, že jde o dva veršové systémy naprosto protikladné. Tonismus (na rozdíl od sylabotonismu) nepulsuje v polském verši od věků, objevuje se pozdě, až od poloviny 19. stol., jeho vzniku však přály některé momenty, z nichž autorka upozorňuje (vedle úlohy přízvuku ve verši sylabotonickém) zejména na píseň, kde se vyrovnávají nerovnoměrnosti v počtu slabik melodií (vliv rytmu hudebního) a na obsahové paralelismy v řadách sousedních veršů.

První (dosud sporadické) stopy tonismu nacházíme v měšťanské zpěvní lyrice 17. stol. a v lidové písni, kde se na touž melodii zpívají verše různé délky („Zdarza się

mianowicie, że v obrębie taktu jedna sylabę rozciąga się na parę nut, a w innej zwrotce w tym samym takcie zwiększa się ilość sylab, ale śpiewa się je tak, żeby się sypały pojedynczymi notami" — str. 201n.). To je jev dobře známý i z písně české. — Obsahový paralelismus je nejnápadnější v litaniích typu

Święta / Mario, / módl się za nami!
Święta / Boża Rodzicielko, / módl się za nami!
Święta / Panno nad pannami, / módl się za nami!
atd.

Neméně důležité je stanovit hranici mezi sylabotonismem a čistým tonismem. Dłuska vychází pro její stanovení z pozorování, že sylabotonismus se může rozcházet s „jazykovým tokem", kdežto tonismus se s ním plně kryje. Z toho vyvozuje, že pocit tonismu vzniká často tam, kde se členění na stopy kříží s členěním na slovní celky, t. j. tam, kde zásada sylabotonická znormovala sice počet přízvuků, ale různost hranic stop a hranic slovních celků podporuje tendenci k jinému členění, než které diktuje metrum (t. j. k takovému členění, jež ulehčuje vniknutí do smyslu verše). Tehdy vzniká ve verši „druhý rytmus". Je to na př. v jambech

Słowicz- / ku mój! // a leć, / a piej,
na po- / żegna- / nie piej,
wyla- / nym łzom, // spełnio- / nym snom,
skończo- / nej piosn- / ce twej!
(Zaleski)

Tyto verše — jejichž „jambické" členění jsme naznačili — tonicky se člení takto:

Słowiczku / mój! a leć, / a piej,
na pożeg- / nanie / piej,
wylanym / łzom, speł / nionym / snom,
skończonej / piosnce / twej!

Dłuska správně poznamenává, že „nie chodzi tu o intencję poety ani nawet o percepcję rytmu w tym wierszu ze strony jemu współczesnych. Chodzi ... o to, że dziś odbiorca Polak zetknąwszy się z »Wezwaniem« ma do wyboru podchwycenie jednego albo drugiego wątku rytmicznego" (str. 256).

Protože autorka při svém studiu vývoje verše počítá s proměnlivostí v chápání rytmu téhož jazykového materiálu, stavějíc proti sobě intenci básníkovu a realisaci čtenářovu, dovede přesvědčivě vyložit, jak se z hexametru vyvinul nový epický verš, šestiakcentový verš tonický (str. 322nn.). Tuto partii pokládám za jednu z nejlepších z celého díla.

Vcelku lze říci, že výklady Dłuské vynikají přesností myšlení, logickým postupem a hojností materiálu. Dłuska má jemný a vytříbený smysl pro rytmus a se suverénní jistotou dovede odhalit metrum i takových veršů, které se jeví na první pohled jako amorfní. Protože přihlíží k akustické realisaci metra (otázka mezislovních předělů, hranic stop) a k možnosti chápat různě totéž metrum během historického vývoje, odhaluje vývojové fáze polského verše, které zůstávaly povrchnímu mechanickému pohledu zakryté. Její práce je vhodná pro teoretiky i pro tvůrčí básníky a je podnětná i pro teorii verše českého.

Dílo Dłuské vznikalo jistě dlouho a aspoň zčásti za jiných noetických předpokladů, než k jakým se dopracovala věda současná. Proto s hlediska dnešního stavu vědy vyžadovala by si její práce některých doplňků. Myslím, že by byly troje.

Především by mělo být její studium rytmu veršového co nejtěsněji spjato se studiem rýmu a eufonie. Za druhé by mělo systematicky přihlížet k významové stránce jednotlivých veršů, resp. meter. Jde totiž o to, že jednotlivé veršové rozměry se váží k jistým básnickým druhům (genrům) nebo thematům (což se ovšem během vývoje mění). Jinými slovy, studium metriky by se nemělo odtrhovat od studia thematiky a od literární historie. A z toho vyplývá požadavek třetí, který pokládám ovšem za nejdůležitější: studium verše by se nemělo odtrhovat od vývoje společnosti. Protože se společenský vývoj odráží v poměru spisovatele ke skutečnosti a k thematice, a změny thematiky působí na změny ve formě verše, mělo by se při studiu teorie verše (a zejména vývoje verše) soustavně sledovat, jak se ve vývoji verše odráží vývoj společnosti. Vývoj verše se nesmí vykládat nadtřídně, jako oblast pro sebe; jinak hrozí nebezpečí formalismu.

Josef Hrabák

ZPRÁVY

Václav Fortunát Durych. Turnov 1952, Spolek rodáků a přátel města Turnova a okolí v Praze, 61 str.

V předvečer stého výročí narozenin Josefa Dobrovského zaznamenáváme knížku o jeho příteli, starším druhu a předchůdci, Václavu Fortunátu Durychovi, kterou k 150. výročí Durychova úmrtí vydal s podporou ministerstva informací a osvěty v pěkné úpravě a s šesti obrázky Spolek rodáků a přátel města Turnova a okolí v Praze za redakce Jindřicha Dlouhého (*„Václav Fortunát Durych“*, Turnov 1952, 61 stran). Po předmluvě Jindřicha Dlouhého, v níž se obecně hodnotí význam činnosti Durychovy, následuje nástin Durychova životopisu od Jaroslava Vaníčka, který zároveň zdůrazňuje Durychovo vlastenectví, poukazující na velikost a mohutnost Slovanstva a zvláště velikého národa ruského. Nejobšírnější a nejcennější příspěvek uložila do sborníčku PhDr Markéta Durychová (z rodu V. F. Durycha), která pojednává o vědecké činnosti Durychově (str. 17—45). Autorka podává ocenění hlavních prací Durychových i jeho korespondence s vědeckými pracovníky, zdůrazňuje jeho styky s Dobrovským a jeho vliv na směr slavistické práce Dobrovského, a ukazuje na průkopnické zásluhy Durychovy při řešení několika významných slavistických otázek, při kterém vyslovil zárodek jejich nového pojímání a tím tušení nového obrazu českých kulturních dějin. Poznání Durychových vědeckých děl a jejich studium velmi zpřístupní překlad předmluvy *Bibliotéky slovanské*, dále překlad obsahu Durychovy *Disertace* o slovansko-českém překladu bible, jakož i přehled plánu celé *Bibliotéky* a obsah jejího prvního dílu. Po tomto článku následují v sborníčku výňatky z korespondence V. F. Durycha, obsahující zmínky o Turnově, které vybral Jaroslav Vaníček, dále literární vzpomínka na Durycha ze Slaného, kterou zaznamenal Karel Eysselt-Klimpély, záznam Karla Kinského, od něhož je zároveň grafická úprava sborníčku, o kultu Durychovy památky, a nakonec reprodukce řeči, kterou při posvěcení Durychova pomníku v Turnově dne 29. září 1867 pronesl Antonín Marek, děkan a farář libuňský, zmiňující se v svém proslovu mimo jiné o mohutném ohlasu české návštěvy na národopisné výstavě moskevské, která posílila u nás myšlenku slovanské vzájemnosti.

Myslím, že tato knížka splní jednak svůj popularisační úkol, jemuž chce sloužit, ale že kromě toho připomene vědeckým pracovníkům, kteří právě nyní k jubileu Dobrovského sledují dílo a význam zakladatele vědecké slavistiky, povinnost vylíčiti toto dílo ve vztahu k celé době a k jeho předchůdcům, mezi nimiž významné místo zaujímá Václav Fortunát Durych, „který první začal pěstovati u nás slovanskou filologii opravdově a soudně“.

Josef Kurz

Čeští, slovenští, polští a bulharští básníci maďarsky

Maďarské nakladatelství krásné literatury (Szépirodalmi könyvkiadó), se rozhodlo plánovitě seznamovat maďarské čtenáře formou poměrně levných antologií s básníky lidově demokratických zemí. Pokud jde o evropské země lidových demokracií svůj úkol již téměř splnilo, v r. 1951 vydalo antologii básníků polských a bulharských, v r. 1952 antologii básníků rumunských a albánských a počátkem roku 1953 antologii básníků českých a slovenských. Tato akce má samozřejmě současně velký význam i pro seznámení maďarského čtenáře s básníky slovanských národů.

Antologie polských básníků pod názvem *Lengyel költök antologiája* vyšla v r. 1951 za redakce Endre Kovácse a Endre Vesziho. Antologie zachycuje vývoj polského básnictví od 16. století, počínaje Janem Kochanowským, zaměřuje se na největší zjevy polského básnictví 19. století, a dále pokračuje až po současnou dobu. Prolistujeme-li antologii, setkáme se zde se jmény A. Mickiewicze, J. Słowackého, A. Asnyka, M. Konopnické, J. Kasprowicze, L. Staffa, J. Tuwina, Wł. Broniewského, M. Jastruna, A. Ważyka, J. Putramenta, K. I. Galczyńského, Z. R. Dobrowolského, A. Wygodského, M. Woroszylského, L. Lewina, R. Kapuścinského a dalších.

Nejvíce je v antologii zastoupen Władysław Broniewski (20 básněmi), kterého také Endre Kovács v doslovu hodnotí jako největšího a nejpokrokovějšího polského básníka. Mezi básněmi Wł. Broniewského stojí za povšimnutí básně s thematikou ze španělské občanské války a také u nás dobře známá *Elegie na smrt Ludwika Waryńského*. Po Wł. Broniewském následuje M. Jastrun, pak J. Słowacki, A. Mickiewicz, z jehož díla je zde na př. dobře přeložená báseň *K ruským přátelům*, dále M. Konopnicka. Naproti tomu řada básníků je zastoupena pouze jednou básní. Mimo básně zmíněných autorů je do knihy zařazeno pět lidových písní. Celkem je v antologii téměř půl druheho sta básní od 46 autorů.

Umělecké překlady jsou dílem dvaatřicetičlenného kolektivu překladatelů. Celá kniha je uvedena předmluvou R. Matuszewského. Na závěr je připojena studie E. Kovácse *Rozvoj polské poesie*. Kovács je také autorem stručných poznámek.

Antologie bulharských básníků *Bolgár költök antologiája* vyšla ve stejném roce jako antologie polská. Je rovněž kolektivní prací, sestavili ji F. Juhász a Gy. Radó za spolupráce 22 překladatelů. Kniha je opatřena předmluvou P. Dinekóva, stručné poznámky k jednotlivým autorům jsou prací Gy. Radó.

Kniha ve 111 básních seznamuje čtenáře s 39 bulharskými básníky. Jejich řadu zahajuje P. R. Slavejkov, dále Christo Botev, Ivan Vazov, R. Christov, D. Poljanov, D. Debeljanov, Ljudmil Stojanov, Ch. Smirenski, K. Bagrjana, N. Furnadžiev, A. Todor, M. Isajev, N. Vapcarov, I. Burin, V. Georgiev, B. Božilov a další.

Nejvíce básní antologie je od Nikoly Vapcarova. Dále je početně zastoupen Christo Botev, mezi jinými i skvělou básní *Na smrt V. Levského*. Několika básněmi je ještě zastoupen Ivan Vazov, Ch. Smirenski a I. Burin. Ostatní básníci mají v antologii po jedné nebo po dvou básních. Poměrně velký počet, a to dvanáct, byl věnován lidové bulharské písni.

Konečně pak počátkem letošního roku vychází v nákladu 3000 výtisků antologie českých a slovenských básníků *Cseh és Szlovák költök antologiája*. Jejími pořadateli jsou již zmíněný historik Endre Kovács a básník Zoltán Hegedüs. V knize je víc než 120 básní od 58 českých a slovenských básníků, dále je do antologie zařazeno sedm lidových písní a jedna anonymní hornická píseň z Nýřanska.

Autoři knihy se pokusili zachytit vývoj našeho básnictví od doby obrozenecké, od Jana Kollára až po současné nejmladší básníky. Těžisko knihy však leží v tomto století, od vzniku samostatné Československé republiky. Tomuto období jsou věnovány téměř dvě třetiny knihy.

Správně jako největší český básník-komunista byl vyzdvižen St. K. Neumann, jak počtem básní (celkem 10), tak i hodnocením v poznámkách. Z Neumannovy tvorby jsou vesměs vybrány takové verše, které jasně ukazují světový názor a nezlomnou bojovost autorovu. To platí stejně o *Zpěvu z dvacátých let*, končícím vášnivým vyznáním úcty a lásky k Leninovi, jako v básních *Poděkování Sovětskému svazu* nebo *Čest rudé vlajce*. Dobře jsou voleny i další básně, jako přímo prorocky laděná *Nezrazuj* z těžkých dob pomnichovské republiky a Neumannova poslední báseň *1. máj 1947*. Je však škoda, že vášnivý básníkův hlas se ne vždy podařilo dobře tlumočit do maďarštiny. Zejména to platí o básni *Nezrazuj*, která v překladu ztratila svou jedinečnou pádnost a naléhavost. Jistě se na překladech Neumannových veršů nepříznivě obrazilo i to, že celkem deset jeho básní překládalo šest překladatelů.

Neumannovi po bok je stavěn, a to právem, Jiří Wolker, který je v antologii zastoupen pěti básněmi. Tři z nich, jejichž překlady jsou dílem velkého proletářského básníka maďarského Attily Józsefa, jsou převzaty ze starší, první maďarské antologie českých a slovenských básníků Antonína Straky z r. 1936. Jsou to básně: *Tvář za sklem, Balada o očích topičových* a *Poslední verše*. Tyto překlady patří mezi nejkrásnější v knize, a myslím, že Józsefův překlad *Balady o očích topičových* nebyl jistě vůbec překonán. Překlad nejenom skvěle vystihuje originál po stránce obsahové a formální, ale přímo je tvořen ze stejných pocitů jako jeho originál. Jen jediné místo je v básni sporné, a to v závěru, kde Wolker říká: *Dělník je smrtelný práce je živá...* překládá Attila József: *A munkás kalkatatlan a munka él,...*, tedy doslova *dělník je nesmrtelný, práce žije...* Kovács ve své studii v časopise *Irodalmi törtenet* r. 1949 o této změně soudí, že je projevem vysokého uvědomění Attily Józsefa, věřícího v nesmrtelnost dělnické třídy Toto vysvětlení je velmi pravděpodobné, přesto myslím, že zde vlastně jde o Józsefův omyl, Wolker totiž v následujícím řádku říká totéž — práce je živá — práce přece žije jen v rukou dělníků. Wolker zde staví do protikladu možný osud jedince s osudem celé třídy. Tento protiklad v Józsefově překladu mizí.

Výstižné jsou i Józsefovy překlady *Posledních veršů*. Zde můžeme hmatatelně cítit příbuznost obou velkých básníků, i když na sebe nijak nepůsobili, v nichž obou hlodala smrtelná choroba, na kterou oba zapomínali v boji za práva dělnické třídy.

Konečně třetím básníkem, stojícím ve středu zájmů tvůrců antologie je P. Bezruč. Většina Bezručových básní byla přeložena Z. Hegedüsem — *Červený květ, Ostrava, 70.000, Ty a já*. Báseň *Havíř* je starým překladem Attily Józsefa a byla rovněž přejata z antologie Ant. Straky.

Skutečně jen zkratkou jsou zachyceny kořeny pokrokové tradice české poesie, ze kterých toto velké umění vyrostlo. Jako první z básníků českého obrození je v knize uveden Jan Kollár, dvěma úryvky ze *Slávy dcery*. Úryvky jsou dobré, prvý z *Předzpěvu* ukazuje Kolára jako původního hlubokého myslitele, který vidí, že nemůže být osvobozen ten národ, který zotročuje druhé. K překladu je třeba poznamenat, že Slávy dcera je do maďarštiny překládána jako *Dicsöség leánya*, což je sice slávy (od slova slavný) dcera, ale se Slovany nemá nic společného. Kollár využil dvojího významu slova Slávy, což je v maďarštině nemožné, myslím však, že *Szlávság leánya* (Dcera Slovanství) by bylo bližší Kollárově myšlence.

Po jedné ukázce je voleno z díla K. H. Máchy (obsáhlý úryvek z *Máje)* a K. J.

E r b e n a *(Holoubek)*. V maďarském překladě lépe zní Erbenova tragická báseň o vině a trestu než velmi těžko přeložitelný Máj.

Velmi málo, pouze jednou básní je v knize zastoupen zakladatel naší politické poesie K. H a v l í č e k - B o r o v s k ý. To myslím souvisí s poněkud jednostranným hodnocením K. Havlíčka jako odpůrce maďarské revoluce 1848, jak se to projevilo i v knize E. K o v á c s e o maďarsko-českých historických stycích. Bude třeba, a to především u nás doma, daleko více vyzvednouti pokrokové a bojové vlastnosti K. Havlíčka, které nad skutečně zápornou dobou jeho života v r. 1848 vysoko převažují.

Třemi básněmi je v knize uveden Jan N e r u d a, který je v Maďarsku velmi ceněn pro své pokrokové smýšlení i lásku k velkému maďarskému básníku Sándoru Petőfimu. Vhodně byly vybrány právě jeho optimistické bojovné básně *Jen dál* a *Romance z jara 1848.*

Početněji je ještě zastoupen Jaroslav V r c h l i c k ý, další básníci jsou představeni jednou nebo dvěma básněmi. Jsou to na příklad: J. V. F r i č, J. V. S l á d e k, Sv. Č e c h, Ot. B ř e z i n a, Ant. S o v a, K. T o m a n, Fráňa Š r á m e k.

Poměrně mnoho místa je věnováno tvorbě nové a nejnovější a správně zde byl vyzdvižen největší básník tohoto období Vítězslav N e z v a l, ze slovenských básníků pak Milan L a j č i a k. Z Nezvalovy tvorby byly mimo jiné přeloženy delší úryvky ze *Zpěvu míru* a *Z domoviny*. Bohužel musíme říci o Nezvalovi, tak jako jsme už říkali o Neumannovi, že nenašel věrného překladatele a jeho pět básní překládalo pět překladatelů. To ovšem kvalitě překladu neprospěje.

Za zmínku stojí i zájem o verše Fr. H a l a s e; je v Maďarsku zdá se neznámější *Starými ženami*. Úryvek této básně je také v naší antologii.

Nejnovější básnická tvorba česká i slovenská velmi však ztrácí na přehlednosti tím, že bylo do antologie zařazeno velmi mnoho mladých básníků, o kterých si z jedné otištěné básně nelze udělat úsudek. Naproti tomu na příklad zde chybí některá z básní H o l a n o v a *Dokumentu*, které měly v poválečných letech větší význam než mnoho jiných. Kladně je však třeba hodnotit to, že mezi nejnovější básníky byli zařazeni dělničtí básníci, jako na příklad M. D u š k o v á, Ot. J e ž e k, Fr. S e m e r á k o v á.

Mezi básníky české jsou chronologicky zařazeni i básníci slovenští. Počínaje A. S l á d k o v i č e m, který byl patrně prvním slovenským básníkem známým v Maďarsku, docházíme přes J. K r á l e, J. B o t t a, H. V a j a n s k é h o, H v i e z d o s l a v a, J. S m r e k a, J. P o n i č a n a až k Fráňovi K r á ľ o v i, Jánu K o s t r o v i a Milanu L a j č i a k o v i.

Nejpočetněji jsou ze slovenských básníků zastoupeni Hviezdoslav a Lajčiak. Na básních Hviezdoslavových bylo správně ukázáno, jak největší slovenský básník měl blízko k lidu. Pěkně je přeložena báseň *K vám urodzeným veľkomožným* a se stejnou láskou je přeložena i báseň, ve které Hviezdoslav reagoval na slova velkého maďarského básníka Endre A d y h o, že bída Slovanů, Maďarů i Rumunů zůstává jednou společnou bídou.

Z veršů zástupce nejmladší básnické generace na Slovensku, M. Lajčiaka maďarský čtenář může poznat lásku lidu Československé republiky k SSSR, k jeho armádě, k velikému a nesmrtelnému Stalinovi, i hluboké internacionální smýšlení, jaké se projevuje třeba v básni Budapešť. Překlady jednotlivých básní jsou dílem 38 překladatelů. Autorem předmluvy je Josef R y b á k, stručné poznámky k jednotlivým autorům napsal E. K o v á c s.

Závěrem je možno říci o antologii našich básníků, právě tak jako antologii básníků polských a bulharských, že maďarskému čtenáři přímo objevuje nové světy. Tak na

příklad antologie českých a slovenských básníků je druhou knihou toho druhu v maďarském jazyce, první je 17 let stará a dnes již nedostupná antologie Ant. Straky. Některé básně byly již porůznu otištěny v časopisech, jiné však se dostávají po prvé do rukou čtenáře jako na příklad básně S. K. Neumanna.

Ne dost jasná je však otázka výběru básní. Knihám těžko lze vytýkat, co v nich chybí, jedinou básní sebelépe vybranou nelze plně vystihnout celého básníka. Naproti tomu každá antologie má být vedena určitou myšlenkou, co chce čtenáři říci: osvětlit mu určité období nebo určitou skupinu básníků ve vývoji poesie. Ovšem vysvětlit všechny vývojové proudy třeba české poesie posledních 150 let ve stu básní je naprosto nemožné. Tím antologie ztrácejí svou základní myšlenku určitého zaměření a stávají se pouhou sbírkou ukázek z básníků jednotlivých národů.

Důležitá je i otázka překladatelů. Každá antologie je práce přibližně 30 překladatelů, avšak většina překladatelů nezná jazyk originálu a překládají z hrubého prosaického překladu. I když tento způsob spolupráce přinesl někdy výborné výsledky (na př. Ant. Straka — Attila József) třeba v zásadě souhlasit s odmítavým názorem L. Kardose (Csillag 1952) na tento druh práce, zvláště když poznáme, že řada překladatelů pracovala současně na básních polských, bulharských, českých, dokonce i albánských. Tato nevyhraněnost zájmu se projevuje i v jednotlivých antologiích, kdy jednoho básníka překládá více překladatelů (na př. pět básní Nezvalových — pět překladatelů). Tento stav kvalitě překladů jistě nepřispívá a zde cílem musí být vytvoření pevných kolektivů zájemců o jednotlivé literatury i jednotlivé autory.

Přes všechny tyto kritické připomínky je třeba antologii uvítat jako průkopnický čin k poznání slovanských literatur v Maďarsku, který jistě připraví půdu pro další práci na tomto úseku jak mezi čtenáři, tak mezi literárními pracovníky.

Vladimír Forst

Topografie slovanského živlu v Gradišti-Burgenlandu

(Autorský referát o neuveřejněné dokumentární části studie)

Historickodemografický rozbor slovanské populace v Gradišti-Burgenlandu, jenž představuje výsledky několika zahraničních studijních cest, nemohl být z technických důvodů Slovanským ústavem uveřejněn celý. Přibližně ⅓ rukopisu (str. 74—248) byla uložena ve Sbírce rukopisů SÚ ČSAV v Praze. Oproti kapitolám již publikovaným[1]) má toto pojednání o jednotlivých obcích převážně ráz dokumentární. Jsou v něm především sneseny historické doklady pro jednotlivá sídla z rakouských a maďarských archivů od doby kolonisace, případně rekolonisace, slovanskými přistěhovalci v údobí 1515—1580, až po přítomnou dobu. Obsahuje však také údaje z doby přítomné a zmiňuje se i o skupinách menšinových, takže jde o jakousi „topografii“ slovanského živlu, jež uvádí doklady z více nežli 400 osad (z 390 hist. obcí).

[1]) Nejobsažnější publikací je, ve formě rukopisného konceptu Slovanským ústavem vydané, „Vylidňování a asimilace slovanských osad v Gradišti“ (Praha 1952, stran 372 s 16 kartogr. a j. přílohami). — O rok dříve vyšla ve Sborníku Čs. společnosti zeměpisné (roč. 1950), stať, jež s přiloženými kartogramy velkého formátu podává celkový obraz rozložení sídel (původních i nynějších). V tisku v témže časopise je stať o poměrech sídelních (roč. 1952). Konečně třetí z těchto vzájemně se doplňujících článků uveřejní pravděpodobně tentýž časopis pod názvem „Příspěvek k otázce slovanské kolonisace v Gradišti v XVI. stol.“ (roč. 1953).

V zájmu stručnosti a přehlednosti používal jsem zkratkových symbolů a tabulek. Tak pro znázornění národnostního vývoje obce podle staletí, od století XVI.—XX., použil jsem písmen *A—D*. Písmeno *A* znamená čistě slovanskou osadu, *B* osadu většinově slovanskou, *C* osadu s velkou slovanskou menšinou (20—50%) a *D* malou slovanskou menšinu v obci (5—20%). Písmeno *X* značí, že nemáme pro příslušné století zpráv a *O* znamená, že tam slovanského obyvatelstva nebylo. Velké písmeno představuje stav historicky prokázaný, malé písmeno stav toliko pravděpodobný. Velké písmeno v závorce značí, že skutečný stav není náležitě vystižen úřední statistikou, což se vyskytuje jen u několika obcí.

Při popisu usiluji o jednotný postup. Úplný popis a zmíněný symbol podle staletí uvádím však jen u obcí, které dosáhly slovanské většiny a jež si ji zachovaly do přítomné doby, nebo aspoň do doby poměrně nedávné. U osad, kde slovanský živel tvoří jen menšinu, zmiňuji se hlavně o momentech národnostních a o osadě samotné uvádím jen nejnutnější data. U obcí se slovanskými skupinami asimilovanými omezuji se zpravidla na citování pramene s dokladem o někdejší slovanské populaci. Pořadí dat je při úplném popisu zpravidla toto: pořadové číslo na kartogramech, slovanský název osady (v závorce jeho varianty)[2]), název úřední, název osady v jiných místních jazycích (zpravidla maďarském nebo německém), středověký slovanský název, schematické znázornění vývoje podle století (zmíněným písmenným symbolem) a ráz osady (půdorys), event. tvar plužiny a pozoruhodnosti ve výstavbě, historické stavební památky, výšková poloha a pod. Pak následují data podle hlavních historických dokladů (urbářů, konstripcí, grunt. knih a pod.). Uvádím jich tím více, čím pravděpodobnější je rozdílnost v názorech na národnostní vývoj osady. Po tomto historicko-národnostním přehledu zařazuji tabulku populačního vývoje, sestavenou ze všech úředních statistik z let 1869—1945.[3]) Plochu katastru obce udávám pro kontrolu při každém sčítání, abych docílil jistoty, že obec během doby neztratila nebo nezískala sídliště (samotu, osadu) sousední obce, čímž by se číselné vyjádření národnostního vývoje mohlo skreslit. U některých obcí mohu uvést národnostní data ještě z jiných pramenů.

Posléze uvádím hrubý nástin poměrů hospodářských, t. j. rozvrstvení obyvatelstva podle zaměstnání, příp. krajní hustotu osadní i domovní, a pod. U všech většinově slovanských osad naznačuji situaci kulturní, zvláště poměry školské a organisační, se zřetelem k předpokladům zachování mateřského jazyka. V poznámkách uvádím u většinově slovanských obcí také odkazy na ilustrace (snímky obcí a jejich částí, příp. i historických památek, na reprodukce půdorysu, na snímky lidových typů, národopisných památek a pod.), jež jsem nalezl v různých, často nesnadno dostupných, publikacích. O několika málo osadách existují samostatné články, které ovšem cituji.

Zmínil jsem se již o své snaze po stručnosti. Z technických důvodů jsem ustoupil

[2]) Z variant slovanského názvu obce uvádím jen ty, které jsem sám slyšel nebo které jsou literárně doloženy. Neuvádím obměny, jež se liší jen nepatrně, nebo toliko způsobem psaní. Rovněž neuvádím formy zřejmě chybné, jako na př. *Černovica* místo *Žarnovica* (Jurassovich), *Šamar* místo *Žamar* (Trnjegorski), *Pracrevo* místo *Praščevo* (Tončić) a pod. — V několika případech mají i charvátská místní jména panonsko-slovanské jádro, jiné názvy jsou typu „*Čemba*" (z *Csém-ba*), jiné typu „*Dubrava*" a mnohé jsou tvořeny analogií, někdy ovšem i chybnou. Genesí tohoto názvosloví, jež představuje jednu z nejzajímavějších kapitol, jsme se ovšem nezabývali, neboť se vymyká našemu metodickému rámci.

[3]) Naprostou jednotnost u těchto tabulek nebylo možno docílit pro časovou rozdílnost jednotlivých sčítání lidu. (Tak u většiny obcí máme údaje ze sčítání v letech 1920 i 1923, avšak v obcích na státním území maďarském jen první z nich. V Maďarsku bylo pak další sčítání lidu v r. 1930 a 1941, zatím co v Rakousku až v r. 1934 a v r. 1945).

od vyčerpávajícího soustředění všech dat, které jsem sebral do kartotéky, a dal přednost jejich kritickému výběru.[4])

Pro úplnost uvedu, že místo popisované „topografie" byl plánován podrobný tabelární přehled. Přes opětovné pokusy se mi však nepodařilo sestavit všechna data, jež bylo nutno uvést u jednotlivých obcí, do jednotného statistického schematu. Na překážku byla hlavně rozmanitost typů a administrativní změny, neboť složitost zkratkových symbolů a značek způsobovala nepřehlednost a eliminovala tím metodickou cenu tabulky.

Důležitým doplňkem neuveřejněné „topografie" je jmenný index sídel při citované publikací („Vylidňování...") který odkazuje nejen na text, na podrobné i přehledné mapové přílohy, ale i na neuveřejněnou část, o níž tu referuji.

Josef Hůrský

VÝMĚNOU DOŠLO*)

Acta Linguistica (Copenhague) 7 (1952) 1—2.
Acta Linguistica (Budapest) 2 (1952—1953) 1—4.
Arheološki vestnik 3 (1952) 1.
Atti della Accademia nazionale dei Lincei 6 (1951) 11—12; 7 (1952) 1—6.
Bjuletyn Polskiego Towarzystwa językoznawczego (1952) zesz. 11.
Болгария (1952) 1—8; (1953) 2, 4, 5.
Български език 1 (1951) 1—4; 2 (1952) 1—4.
Български книгопис 56 (1952) 5—12; 57 (1953) 1—7.
Bulletin à l'intention des bibliothèques 6 (1952) 1—12; 7 (1953) 1.
Commentationes humanarum litteratum 17 (1951) 1—5.
Comptes rendus de la Société des Sciences et des Lettres de Wrocław (1946) 1; (1947) 2
Časopis Matice moravské 71 (1952) 1—4.
Časopis pro moderní filologii 35 (1953) 1—3.
Česká kniha (1953) 1—36.
Česká literatura 1 (1953) 1—3.
Československá ethnografie 1 (1953) 1.
Český lid 40 (1953) 1.
Доклады Академии Наук СССР 85 (1952) 1—6; 86 (1952) 1—6; 87 (1952) 1—6; 88 (1953) 1—5.
Дукла 1 (1953) 1—2.
Dziś i jutro 8 (1952) 1—32, 34—39, 41—46, 48, 50—52; 9 (1953) 1—41.
Език и литература 8 (1953) 1—3.
Filologiska Meddelanden (1953) 1.
Filozofický sborník Slovenskej akadémie vied 6 (1951).
Göttingische Gelehrte Anzeigen unter der Aufsicht der Akademie der Wissenschaften 207 (1953) 1—2.

---

4) Neuvádím citace z urbářů a z obdobných pramenů zpravidla tehdy, když ukazují na normální vývoj národnostních poměrů. Upustil jsem také od označování stupně úživnosti půdy, procenta velkostatků a výčtu vynikajících rodáků a pod. Tyto, jakož i jiné podrobné údaje uvádějí tři tabelární přehledy v cit. „Vylidňování a asimilaci", hlavně tab. o přítomném stavu s 15 sloupci (Dodatek I).

*) Tento seznam uvádí exempláře došlé od vydání Slavie 21 (1952) seš. 1 do 15. X. 1953. Starší zásilky viz v předcházejících seznamech. — Prosíme redakce (instituce), s nimiž Slavia udržuje výměnu, o nahlédnutí do tohoto seznamu a o zaslání doplňků na adresu redakce Slavie. — Red.

Chorhoj měra 1 (1952) 11—12, 15—17; 2 (1953) 1—12.
Irénikon 24 (1951) 2, 4; 25 (1952) 1.
Известия Академии Наук СССР. Отделение литературы и языка 10 (1951) 2—6; 11 (1952) 1—6; 12 (1953) 1—4.
Известия на икономическия и правния институт (1951) 3—4; (1952) 1—2.
Известия на Института по педагогия (1952) kn. 2.
Известия на Института за български език (1952) kn. 1, 2.
Jahrbuch für fränkische Landesforschung (1953) 11—12.
Język polski 31 (1951) 4—5; 32 (1952) 4—5; 33 (1953) 1—5.
Język rosyjski 6 (1953) 1—3, 5.
Краткие сообщения Института славяноведения (1951) 8—9; (1952) 7—9.
Kwartalnik historyczny 60 (1953) 1—2.
Kwartalnik Instytutu polsko-radzieckiego (1952) 1.
Lětopis Instituta za serbski ludospyt (1953) 1.
Limba Română 1 (1952) 1, 2; (1953) 2.
Literárnohistorický sborník Slovenskej akadémie vied 9 (1952) 1—4.
Magyar nemzeti múzeum természettudományi múzeum évkönyve 3 (1952); 4 (1953).
Mladost 1 (1953) 3—4.
Myśl filozoficzna (1952) 1—3.
Národní divadlo 28 (1953) 5—10, 13—24; 29 (1953—1954) 1.
Naše řeč 35 (1951) 9—10; 36 (1953) 1—6.
Neuphilologische Mitteilungen 52 (1951) 5—8; 53 (1952) 5—8; 54 (1953) 1—4.
Nové sovětské knihy (1953) 1—19.
Novinky Nár. a univ. knihovny v Praze (1953) 1—9.
Nowe drogi 6 (1952) 1—12.
Ochrana zabytków 5 (1952) 1.
Orientalia christiana periodica 17 (1952) 3—4; 18 (1952) 1—4; 19 (1953) 1—2.
Oxford Slavonic Papers 3 (1952).
Pamiętnik literacki 43 (1952) 1—2; 44 (1953) 1.
Pamiętnik teatralny (1952) 2—5.
Poradnik językowy (1953) 2.
Praha—Moskva 2 (1952) 1—10; (1953) 1—7.
Przegląd historyczny 43 (1952) 1, 3—4; 44 (1953) 1—2.
Przegląd zachodni 8 (1952) 7—12; 9 (1953) 1—8.
Przewodnik bibliograficzny 8 (1952) 1—52; 9 (1953) 1—21, 23—24, 28—29, 31—36.
Radostná země 2 (1952) 1—4; 3 (1953) 1.
Rozhlad 2 (1952) 1—2, 5—6; 3 (1953) 2—3, 5—6.
Русский язык в школе 13 (1952) 1—6; 14 (1953) 1—3.
Ruský jazyk 2 (1951—1952) 1—13; 3 (1953) 1—7.
Serbska šula 5 (1952) 9—11; 6 (1953) 1—12.
Slavia Antiqua 3 (1951—1952).
The Slavonic and East European Review 30 (1953) 77.
Slezský sborník 50 (1952) 2—3; 51 (1953) 1—2.
Slovanský přehled 39 (1953) 1—7.
Slovenská reč 17 (1951—1952) 7—10; 18 (1952—1953) 1—3, 5—8.
Slovesná věda 5 (1952) 3—5.
Slovo a slovesnost 13 (1951—1952) 1—4.
Sovětská věda — Filosofie 2 (1952) 4—6; 3 (1953) 1—4.

Sovětská věda — Historie 2 (1952) 4—6; 3 (1953) 1—4.
Sovětská věda — Jazykověda 2 (1952) 5; 3 (1953) 1—4.
Sovětská věda — Literatura 1 (1952) 2—4; 2 (1953) 1—4.
Sovětská věda — Pedagogika-Psychologie 1 (1951) 2—6; 2 (1952) 1—5; 3 (1953) 2—5.
Советская этнография (1952) 2—4; (1953) 1.
Советская книга (1952) 1—12; (1953) 1—7.
Sovětské divadlo 1 (1951) 1—4; 2 (1952) 1—6; 3 (1953) 1—4.
Sovětský film 1 (1952) 1—3; 2 (1953) 1, 3—4.
Studia Neophilologica 25 (1952) 1—3.
Studii şi certări linquistice 3 (1952).
Ученые записки Института славяноведения 5 (1952); 6 (1952).
Вестник Московского университета 7 (1952) 1, 11; 8 (1953) 1, 4.
Virittäjä 56 (1951) 1—4; 57 (1953) 1—2.
Вопросы философии (1952) 1—6; (1953) 1—4.
Вопросы языкознания (1952) 3—6; (1953) 1—3.
Wiener slavistisches Jahrbuch (1952) 2.
Z otchłani wieków 20 (1951) 7—12; 21 (1952) 1—6; 22 (1953) 1—2.
Zeitschrift für slavische Philologie 22 (1953) 1.
Zprávy památkové péče 13 (1953) 3—7.
Życie i Myśl 1 (1950) 1—8; 2 (1951) 1—12; 3 (1952) 1—9.
Życie nauki 7 (1952) 1—4; 8 (1953) 2.
Życie słowiańskie 2 (1952) 6—12; 3 (1953) 1, 3.

SLAVIA. Časopis pro slovanskou filologii. — Vydává Slovanský ústav Československé akademie věd v Nakladatelství ČSAV. — Tiskne Knihtisk, n. p., závod 01 v Praze. — Redakční rada: Julius Dolanský (za Slovanský ústav) — Bohuslav Havránek (pro jazykovědu) — Karel Krejčí, vedoucí redakce — Frank Wollman (pro literární vědu a obory příbuzné) — Slavomír Wollman, sekretář redakce. — Redakce: Slovanský ústav, Valentinská 1, Praha I, tel. 656-86 (617-00). Administrace: Nakladatelství Čs. akademie věd, Vodičkova 40, Praha II. — Novinové výplatné povoleno dohlédacím poštovním úřadem Praha 022 pod č. j. 313/530-Ře-53. — Ročník XXII, rok 1953, sešit 2—3. Rukopis tiskárně 25. IV. a 9. IX. 1953, imprim. 4. XII. 1953, vydáno 20. XII. 1953.
Cena tohoto sešitu Kčs 40,—, cena ročníku Kčs 80,—.

(Kalkulace ceny v nových penězích je prozatímní.)

СЛАВИЯ. Журнал по славянской филологии. — Издает Славянский институт Чехословацкой Академии Наук в Издательстве ЧСАН. — Типография: Книгтиск, н. п., завод 01 в Праге. — Редакционная коллегия: Юлиус Долански (от Славянского института) — Богуслав Гавранек (по языкознании) — Карел Крейчи, заведующий редакцией — Франк Вольман (по литературоведении и сомежным наукам) — Славомир Вольман, секретарь редакции. — Редакция: Славянский институт, Валентинска 1, Прага I. тел. 656-86 (617-00). — Администрация: Издательство Чс. Академии Наук, Водичкова 40, Прага II. — Том XXII, год 1953, выпуск 2—3. Сдано в набор 25. IV. и 9. IX. 1953, подписано к печати 4. XII. 1953, издано 20. XII. 1953. — Цена этого выпуска Кчс 40,—, цена тома Кчс 80,—.

SLAVIA. Revue de philologie slave. — Publiée par l'Institut Slave de l'Academie tchécoslovaque à son Édition. — Imprimée par Knihtisk, n. p., usine 01 à Prague. — Conseil de rédaction: Julius Dolanský (pour l'Institut Slave) — Bohuslav Havránek (linguistique) — Karel Krejčí, chargé de rédaction — Frank Wollman (science littéraire et domaines contigus) — Slavomír Wollman, secrétaire de rédaction. — Rédaction: L'Institut Slave, Valentínská 1, Prague I, tél. 656-86 (617-00). — Administration: Édition de l'Académie tchécoslovaque, Vodičkova 40, Prague II. — Tome XXII, année 1953, fascicule 2—3. Manuscrit remis à l'imprimerie 25. IV. et 9. IX. 1953, imprimatur 4. XII. 1953, publié 20. XII. 1953.
Prix de ce fascicule Kčs 40,—, abonnement annuel Kčs 80,—.

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ:

Конференция по вопросам сравнительного славянского языкознания:

* * *

МАТЕРИАЛЫ:

КРИТИКИ И РЕФЕРАТЫ:

СООБЩЕНИЯ:

TABLE DES MATIÈRES

ARTICLES:

MATÉRIAUX:

CRITIQUES ET COMPTES-RENDUS:

CHRONIQUE: